

TEORİ VE UYGULAMADA SOSYAL BİLİMLER 3

Editörler

Prof. Dr. Ateş BAYAZIT
Doç. Dr. Fadime DİLBER

**TEORİ VE UYGULAMADA
SOSYAL BİLİMLER 3**

Editörler:

Prof. Dr. Ateş BAYAZIT

Doç. Dr. Fadime DİLBER

TEORİ VE UYGULAMADA SOSYAL BİLİMLER 3

Editörler: Prof. Dr. Ateş BAYAZIT Doç. Dr. Fadime DİLBER

Genel Yayın Yönetmeni: Berkan Balpetek

Kapak Tasarımı: Duvar Design

Yayın Tarihi: Aralık 2024

Yayıncı Sertifika No: 49837

ISBN:978-625-6183-87-2

© Duvar Yayınları

853 Sokak No:13 P.10 Kemeraltı-Konak/İzmir

Tel: 0 232 484 88 68

www.duvar yayinlari.com

duvarkitabevi@gmail.com

İÇİNDEKİLER

1. Bölüm.....7

Kamu Çalışanlarında Kurum Sadakati ve Etkili İletişimin Rolü: Kavramsal Ve Uygulamalı Bir İnceleme

Nadire KANTARCIOĞLU

2. Bölüm.....16

Bankacılık Müşterilerinin Kayıtlı Olduğu Coğrafi Bölgeye Göre Şubeden Ve Uzaktan Müşteri Edinim Analizleri

Yavuz Selim KERESTECİ

3. Bölüm.....40

Türkiye’de Konut Sektörünün Analizi: Çanakkale İli Örneği

Günay KOYUNCU, Burcu KILINÇ SAVRUL

4. Bölüm.....59

Osmanlı Dönemi Silahlarının Minyatürlerde Temsili (16-18. Yüzyıllar)

Ela TAŞ

5.Bölüm.....86

Endüstriyel Üretimin Sektörel ve Mekansal Analizi: TR63 Bölgesi- Osmaniye İli Örneği

Fatma Betül URHAN, Ersin Kaya SANDAL

6. Bölüm.....106

Örgütsel Çatışma Ve Örgütsel Sessizlik İlişkisi: Kuşadası Örneği

Hande KAYA, Hakan ATAY

7. Bölüm

Hatalı Tıbbi Uygulamalarda Cezai Sorumluluk

Lütfi İbrahim KADEM

8. Bölüm.....157

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğrencilerinin Siyasal Katılımı:

Samsun Üniversitesi Örneği

Havva Şeyma FENER, Rifat KARAKOÇ

9. Bölüm.....174

Medyada Şiddet Olgusunun Sinemada Temsili: Zodiac Örneği

Kenan ATEŞGÖZ

10. Bölüm.....191

Kızıl Ölümün Maskesi Eserinde Sınıf Mücadelesi: Sosyolojik Bir Yorum

Metin DEMİRGAÇ, Aydın GÖRMEZ

11. Bölüm.....203

Küçük Ve Orta Ölçekli İşletmelerin Yeşil İnovasyon Uygulamalarında Karşılaştıkları Engellerin Geliştirilmiş Bulanık Swara Yöntemiyle Analizi

Ejder AYÇİN

12. Bölüm.....217

Veri Zarflama Analizi ve Malquist Toplam Faktör Verimliliği Yöntemleri İle Türk Bankacılık Sektörünün İncelenmesi

Anıl İlkem ASLAN

13. Bölüm.....233

Avrupa Birliği'nin Dış Sınırlarının Gözetimi

Mehmet Hanifi BAYRAM

14. bölüm.....255

Kurumsal Sürdürülebilir Üretim Performansı Değerlendirmesi,

BİST Sürdürülebilirlik Endeksi Örneği

Mert Anıl SARICAN, Mevhibe AY TÜRKMEN

15. Bölüm – 288

Vergi Takozu Bileşenlerinin Kümeleme Analizi ve Çok Boyutlu Ölçekleme

Analizi: OECD Ülkeleri Arasında Türkiye'nin Konumu

Merve KANDEMİR ÇETİNKAYA

16. Bölüm.....309

Doktor Strangelove Filmi, Nükleer Silahlar, Çevre Hukuku

Sürdürülebilirlik ve Çevre Hakkı İlkeleri

Miraç İLASLAN, Esmeray ALACADAĞLI

17. Bölüm.....322

Avrupa Birliği'nde Bölgesel Kalkınma Politikaları Kapsamında

İspanya Örneği

Mustafa YILDIZ

18. Bölüm.....334

Kent Ekosisteminin Gelişiminde Girişimcilik Kültürü ve Yerel

Yönetimlerin Rolü

Nihat KURT

19. Bölüm.....359

**Refah Devletinin Yeniden Biçimlenmesi: Çifte Hareket Kuramı ve
Mondragon Kooperatifleri**

Orhan Ürünçan YÜCEL

20. Bölüm.....375

Postmodern Eserlerin Sinemadaki Yansıması

Serap SARIBAŞ

21. Bölüm.....404

Türkiye’de Kamu Sermayeli Mevduat Bankaları İçin Bir SWOT Analizi

Burak SERTKAYA

22. Bölüm.....421

Türkiye Ders Kitaplarından Kerbela Vakası

Yakup SUBASI

23. Bölüm.....433

Kredi Temerrüt Takası (CDS) ve Kredi Riski Yönetimindeki Rolü

Ümit SAPARCA, Aslı YENİPAZARLI

24. Bölüm.....464

**İl Millî Eğitim Müdürlüklerinin Stratejik Planlamalarının
Karşılaştırılmalı Analizi**

İsa İPÇİOĞLU, Mustafa ALGAN

25. Bölüm.....492

**Türk Halk Biliminde Sosyal Normlar ve
Bu Normların Halk Bilimi Türlerine Yansıması**

Recai BAZANCİR

1. Bölüm

Kamu Çalışanlarında Kurum Sadakati Ve Etkili İletişimin Rolü: Kavramsal Ve Uygulamalı Bir İnceleme

Nadire KANTARCIOĞLU¹

---

¹ Dr., nadirekantarcioglu@gmail.com

Giriş

Kamu sektörü, toplumun genel refahını sağlamak ve kamu hizmetlerini etkin bir şekilde sunmak amacıyla çalışan bireylerden oluşan büyük bir organizasyon yapısını ifade eder. Kamu çalışanları, devletin yürüttüğü çeşitli işlevlerin yerine getirilmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Bu işlevler arasında sağlık, eğitim, güvenlik, altyapı gibi temel kamu hizmetlerinin sunulması yer almakta ve her bir hizmetin etkin ve verimli bir şekilde sunulması, toplumun gelişimi ve refahı açısından büyük önem taşımaktadır. Kamu sektöründeki çalışanlar, yalnızca hizmet sunma sürecinde değil, aynı zamanda devlet politikalarının ve toplumun ihtiyaçlarına yönelik stratejik planlamaların da temel aktörleridir.

Bu bağlamda, kamu çalışanlarının kurumlarına olan sadakati ve etkili iletişim becerileri, hem bireysel hem de örgütsel düzeyde başarıyı belirleyici unsurlar arasında yer almaktadır. Kurum sadakati, çalışanların örgütlerine olan bağlılıkları, aidiyet duyguları, organizasyonun hedeflerine ulaşmasına yönelik özverili çalışmaları ve iş tatminleri ile doğrudan ilişkilidir. Sadık çalışanlar, yalnızca görevlerini yerine getirmekle kalmaz, aynı zamanda kurumun misyonu ve vizyonu doğrultusunda ekstra çaba gösterir, organizasyonun genel başarısına katkıda bulunurlar. Etkili iletişim ise, kurum içindeki bilgi akışının düzenli ve verimli bir şekilde gerçekleşmesini sağlayarak çalışanlar arasında iş birliğini artırmakta ve organizasyonel hedeflere ulaşılmasında önemli bir etken olmaktadır.

Kurum sadakati, bireylerin organizasyonlarına olan duygusal, psikolojik ve davranışsal bağlılıklarını ifade eder. Meyer ve Allen (1991), kurum sadakatini üç ana bileşenle açıklamaktadır: duygusal bağlılık, devam bağlılığı ve normatif bağlılık. Duygusal bağlılık, çalışanların organizasyona olan sevgi ve aidiyet duygusu ile ilgilidir; bu bağlılık, çalışanların işyerinde uzun süre kalma isteklerini artırır ve onların yüksek motivasyonla çalışmasını sağlar. Devam bağlılığı, çalışanların işyerinde kalmayı ekonomik veya kişisel anlamda daha uygun bir seçenek olarak görmelerini ifade eder. Normatif bağlılık ise, çalışanların organizasyona olan bağlılıklarını etik veya toplumsal bir sorumluluk olarak hissetmeleriyle ilgilidir.

Bu üç bileşenin güçlü olduğu durumlarda, çalışanların organizasyona karşı olan bağlılıklarının arttığı ve bu bağlılığın organizasyonel hedeflere ulaşılmasına katkı sağladığı gözlemlenmiştir (Allen & Meyer, 1990). Kamu sektöründe ise kurum sadakati, devletin ve toplumun hizmetlerine duyulan bağlılık ile birleşerek daha güçlü bir anlam kazanır. Kamu çalışanları için bu bağlılık, yalnızca bireysel çıkarlar değil, aynı zamanda kamu hizmetinin toplum yararına sunulması amacını taşır. Kamu sektöründe çalışanlar genellikle toplum hizmetinin bireysel

sorumluluklarını taşıyor ve bu, onların organizasyonlarına olan bağlılıklarını artırabilir (Porter et al., 1974).

Kurum sadakatinin yüksek olduğu durumlarda, çalışanlar yalnızca organizasyonun hedeflerine ulaşmaya çalışmakla kalmaz, aynı zamanda daha yüksek iş tatmini, düşük devamsızlık oranları ve yüksek iş performansı gibi olumlu sonuçlar da gözlemlenmektedir. Bununla birlikte, düşük kurum sadakati, çalışanların tükenmişlik, motivasyon eksikliği ve iş gücü devri gibi olumsuz sonuçlarla karşı karşıya kalmalarına yol açabilir (Buchanan, 1974).

Etkili iletişim, organizasyonel başarı için kritik bir diğer faktördür. İletişim, yalnızca bilgi paylaşımını değil, aynı zamanda organizasyon içindeki ilişkilerin güçlendirilmesini, güvenin inşa edilmesini ve işbirliğinin artırılmasını sağlar. Etkili iletişim, çalışanlar arasında bir anlayış ve empati geliştirilmesine olanak tanır, bu da organizasyonel hedeflere daha hızlı ulaşılmasını sağlar (Robinson & Judge, 2017). İyi bir iletişim ortamı, çalışanların kendilerini değerli hissetmelerine, sorunların hızlı çözülmesine ve organizasyonel hedeflerin gerçekleştirilmesine yardımcı olur. İletişimin etkinliği, sadece sözlü ve yazılı dilin kullanımına bağlı olmayıp, aynı zamanda organizasyon içindeki ilişkilerin gücüne, güvene ve işbirliği kültürüne de dayanmaktadır.

Kamu sektöründe etkili iletişim, büyük ölçüde kurum içindeki hiyerarşinin düzgün işlemesine, bilgilerin hızlı ve doğru bir şekilde dağıtılmasına ve çalışanlar arasındaki işbirliği kültürünün güçlendirilmesine bağlıdır. Kamu kurumlarında çalışanlar, toplum hizmetlerinin sunulmasında birlikte hareket etmek zorundadırlar ve bu işbirliğinin başarılı olabilmesi için güçlü bir iletişim altyapısına ihtiyaç vardır. Kamu sektöründeki büyük ve bürokratik yapılar, iletişimin zorlaşmasına ve bilgi akışındaki aksamalara neden olabilir. Bu tür aksaklıklar, çalışanlar arasında güvensizlik yaratabilir ve kurum sadakatini olumsuz yönde etkileyebilir (Harrison, 2016).

Bununla birlikte, etkili iletişim ve kurum sadakati arasındaki ilişkiyi anlamak, kamu kurumlarının başarısını artırmak için önemlidir. Etkili iletişim, organizasyona olan bağlılığı artırabilir çünkü çalışanlar kendilerini daha güvende hisseder, bilgiye kolay erişim sağlar ve organizasyonel hedeflere ulaşmada daha fazla katkı sağlama isteği duyarlar. Açık iletişim, aynı zamanda çalışanların motivasyonunu artırır ve iş tatmini üzerinde olumlu etkiler yaratır. Bu nedenle, kamu kurumlarında iletişim süreçlerinin güçlendirilmesi, kurum sadakatini artırmanın yanı sıra, çalışanların genel verimliliğini de yükseltebilir.

Kurum sadakati ve etkili iletişim arasındaki ilişkiyi geliştirmek için kamu sektöründe bazı stratejiler uygulanabilir. İlk olarak, kurum içindeki iletişim kanallarının çeşitlendirilmesi ve açık hale getirilmesi gerekmektedir. Çalışanların bilgiye kolay erişimini sağlamak, onların organizasyona olan bağlılıklarını

artırabilir. Ayrıca, yöneticilerin çalışanlarıyla düzenli ve etkili bir şekilde iletişim kurmaları, güven oluşturur ve kurum içi ilişkileri güçlendirir. Yöneticiler, çalışanlara rehberlik ederek ve onların görüşlerine değer vererek daha açık bir iletişim ortamı yaratabilirler.

İkinci olarak, iletişim becerilerinin geliştirilmesi önemlidir. Çalışanların birbirleriyle ve yöneticileriyle daha etkili iletişim kurabilmesi için duygusal zekâ eğitimi ve etkin dinleme becerilerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Bu, hem çalışanlar arasındaki ilişkileri güçlendirir hem de organizasyon içindeki işbirliğini artırır. Eğitim programları, açık iletişim ve problem çözme becerilerini geliştirme konusunda çalışanlara yardımcı olabilir.

Son olarak, ödüllendirme sistemleri oluşturularak kurum sadakati artırılabilir. Çalışanlar, organizasyona olan bağlılıkları ve performansları doğrultusunda ödüllendirilerek motivasyonları artırılabilir. Ödüller, yalnızca finansal teşvikler değil, aynı zamanda tanıma ve değer verme gibi psikolojik ödülleri de içerebilir. Bu tür teşvikler, çalışanların iş yerlerine olan bağlılıklarını pekiştirebilir (Judge & Piccolo, 2004).

Kamu çalışanlarında kurum sadakati ve etkili iletişim, organizasyonların başarısını doğrudan etkileyen iki temel unsurdur. Bu iki faktörün birbirini tamamlayan ve güçlendiren bir rolü vardır. Kamu sektöründe kurum sadakatini artırmak ve etkili iletişimi güçlendirmek, organizasyonel verimliliği artırır ve toplum hizmetlerinin kalitesini yükseltir. Kamu kurumları, bu iki faktörü geliştirmek için stratejiler ve politikalar oluşturmalı, güçlü bir iç yapı ve güven ilişkileri kurmalıdır.

Kurum Sadakati: Kavramsal Çerçeve

Pek çok araştırmacı, kurumsal başarıya ulaşmada güvenin kritik bir rol oynadığını belirtmektedir. Güven, belirsizliği ve karmaşıklığı azaltarak, organizasyonların gerekli riskleri almasını sağlar ve değişim kapasitesini güçlendirir. Ayrıca, güven, radikal değişimlerin gerçekleştirilmesine de olanak tanır (Six, 2004, Atmaca ve Baş 2023). Kurum sadakati, çalışanların organizasyona olan duygusal, psikolojik ve davranışsal bağlılıklarını ifade eder. Meyer ve Allen (1991), kurum sadakatini üç boyutta ele almışlardır: duygusal bağlılık, devam bağlılığı ve normatif bağlılık. Duygusal bağlılık, çalışanların organizasyona duyduğu sevgi ve aidiyet duygusu ile ilgilidir. Devam bağlılığı, çalışanların organizasyonda kalmayı, mevcut şartlar altında daha mantıklı ve uygun bulmalarını ifade ederken; normatif bağlılık, çalışanların organizasyonda kalmalarını bir görev veya zorunluluk olarak görmeleridir.

Kurum sadakatinin önemi, çalışanların organizasyona olan bağlılıklarının yüksek olduğu durumlarda, iş performanslarının arttığı, devamsızlık oranlarının azaldığı ve organizasyonel hedeflere ulaşmanın daha verimli bir şekilde gerçekleştiği gözlemlenmiştir (Allen & Meyer, 1990). Kamu sektöründe ise kurum sadakati,

devletin ve toplumun hizmetlerine duyulan bağlılık ile birleşerek daha güçlü bir anlam kazanır. Kamu çalışanları için bu bağlılık, kamu hizmetinin toplum yararına sunulması amacını taşır. Ayrıca, güçlü bir kurum sadakati, çalışanların iş yerinde daha yüksek motivasyon ve tatmin hissetmelerine yol açar, bu da verimliliği artıran bir faktördür (Porter, Steers, Mowday & Boulian, 1974).

Etkili İletişim: Kavramsal Çerçeve

Etkili iletişim, organizasyonel başarı için kritik bir faktördür. İletişim, bilgi paylaşımı, karar alma süreçleri ve çalışanlar arası etkileşimde önemli bir rol oynar. Kamu sektöründe etkili iletişim, hem organizasyon içindeki çalışanlar arasında hem de kurum ile toplum arasındaki ilişkiyi güçlendirir. İyi bir iletişim ortamı, çalışanların kendilerini değerli hissetmelerine, sorunların hızlı çözülmesine ve organizasyonel hedeflerin gerçekleştirilmesine yardımcı olur.

Büyüklik ve karmaşıklık nedeniyle, kamu kurumlarında etkili iletişim daha büyük bir öneme sahiptir. İletişimin etkinliği, sadece sözlü ve yazılı dilin kullanımına bağlı olmayıp, aynı zamanda organizasyon içindeki ilişkilerin gücüne, güvene ve işbirliği kültürüne de dayanmaktadır (Robinson & Judge, 2017). Kamu çalışanları arasındaki etkili iletişim, organizasyonel bağlılık ve motivasyonu artırarak, kurumların topluma hizmet sunma kapasitelerini güçlendirir. Bu bağlamda, kurum içi açık iletişim, çalışanların örgütlerine olan güvenini pekiştirir ve dolayısıyla kurum sadakatini artırır (Kouzes & Posner, 2007).

Kurum Sadakati ve Etkili İletişim Arasındaki İlişki

Kurum sadakati ile etkili iletişim arasında güçlü ve birbirini pekiştiren bir ilişki bulunmaktadır. Kurum sadakati, çalışanların organizasyonlarına olan bağlılıklarını ve organizasyon hedeflerine ulaşmak için gösterdikleri özveriye ifade ederken, etkili iletişim de bu bağlılığın güçlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Etkili iletişim, çalışanlar arasında güven duygusunu oluşturur ve bu güven, çalışanların organizasyona olan sadakatlerini artırır. Çünkü güven, çalışanların organizasyonlarına duyduğu aidiyetin temel bileşenlerinden biridir. İyi bir iletişim ortamı, çalışanların birbirlerine ve yöneticilerine duyduğu güveni pekiştirir, bu da kurum içindeki bağlılıklarını doğrudan etkiler (Baker & Lattimore, 2015).

İletişimin etkinliği, yalnızca bilgi akışının sağlanmasıyla sınırlı değildir; aynı zamanda çalışanlar arasındaki etkileşimi ve iş birliğini de teşvik eder. Açık ve etkili iletişim, çalışanların organizasyonel hedeflere yönelik daha verimli bir şekilde çalışabilmelerine olanak tanır. Çalışanların bilgiye kolay erişim sağlaması, karar alma süreçlerinde daha etkin olmalarını ve iş tatminini artırmalarını sağlar. Etkili bir iletişim kanalı, çalışanların karşılaştıkları sorunları daha hızlı çözmelerine yardımcı olur, bu da organizasyona olan bağlılıklarını artırır ve onların kurumlarına olan

sadakatlerini pekiştirir (Robinson & Judge, 2017). Ayrıca, etkili iletişim, çalışanların yalnızca yöneticileriyle değil, aynı zamanda meslektaşlarıyla da daha güçlü bir bağ kurmalarını sağlar. Bu bağ, organizasyon içinde güçlü bir sosyal ağ oluşmasına ve işbirliği kültürünün gelişmesine katkı sağlar, bu da organizasyonel bağlılık üzerinde olumlu bir etki yaratır.

Diğer taraftan, zayıf iletişim, belirsizlik ve bilgi eksikliği, çalışanlar arasında güvensizlik yaratabilir ve bu güvensizlik, kurum sadakatini olumsuz yönde etkileyebilir. İletişim eksiklikleri, çalışanların yöneticilerine ve organizasyona olan güvenlerini sarsar, bu da bağlılıklarını azaltır. Yetersiz iletişim, çalışanların moralini düşürür ve iş yerindeki aidiyet duygusunu zayıflatır, bu da yüksek iş gücü devri ve düşük motivasyon gibi olumsuz sonuçlara yol açabilir. Harrison (2016), etkili iletişimin eksikliğinin, çalışanların iş yerindeki belirsizlik ve sıkıntılarla başa çıkmalarını zorlaştırarak, iş tatminsizliği ve tükenmişlik gibi sorunlara yol açabileceğini belirtmiştir. Bu durum, organizasyonların verimliliğini düşürebilir ve çalışanların kurumlarına olan sadakatlerini zayıflatabilir.

Ayrıca, zayıf iletişim, çalışanların performansını da olumsuz etkiler. Çünkü, çalışanlar doğru bilgiye sahip olmadıkları takdirde, görevlerini yerine getirme konusunda zorluk yaşayabilirler. Etkili iletişim, görevler ve beklentiler hakkında net bir anlayış sağladığı için, çalışanların daha hedef odaklı ve motive olmalarına yardımcı olur. Bu tür belirsizliklerin ortadan kaldırılması, çalışanların işlerine daha fazla bağlı olmalarını sağlar, çünkü onlar organizasyonel hedeflere ulaşmada ne beklediklerini ve hangi yollarla ilerlemeleri gerektiğini daha iyi anlayacaklardır.

Etkili iletişim ve kurum sadakati, birbirini tamamlayan iki önemli faktördür ve birinin eksikliği diğerini olumsuz yönde etkileyebilir. Bir organizasyonda iletişimin etkin olmaması, çalışanların kurumlarına olan bağlılıklarını zayıflatabilir, ancak bunun tersi de doğrudur: zayıf kurum sadakati, çalışanlar arasında iletişim eksikliklerine yol açabilir. Bu nedenle, kurum sadakati ile etkili iletişimin geliştirilmesi için birbirini destekleyen stratejiler uygulanmalıdır. Örneğin, çalışanlara düzenli ve açık bilgi akışı sağlanarak onların organizasyona olan bağlılıkları güçlendirilebilir ve güven ortamı oluşturulabilir. Ayrıca, yöneticilerin ve liderlerin, çalışanlar arasında şeffaf ve etkili iletişimi teşvik etmeleri gerekmektedir. Bu tür stratejiler, hem çalışanların motivasyonunu artırır hem de organizasyonel başarıyı sağlar (Kouzes & Posner, 2007).

Kurum sadakati ve etkili iletişim arasında karşılıklı ve güçlü bir ilişki vardır. İyi bir iletişim ortamı, çalışanların organizasyona olan bağlılıklarını artırırken, aynı zamanda organizasyonda verimlilik ve motivasyonu da güçlendirir. Bu ilişkinin her iki yönü de organizasyonel hedeflere ulaşma yolunda belirleyici bir rol oynar. Kamu kurumları, etkili iletişim ve kurum sadakatini artıracak stratejiler geliştirerek

çalışanların motivasyonlarını ve bağlılıklarını güçlendirebilir, bu da organizasyonların başarısını olumlu yönde etkiler.

Kamu Sektöründe Kurum Sadakati ve İletişimin Geliştirilmesi

Kurum sadakatini ve etkili iletişimi geliştirmek için kamu sektöründe bir dizi strateji uygulanabilir. İlk olarak, kurum içindeki iletişim kanallarının çeşitlendirilmesi ve açık hale getirilmesi gerekmektedir. Çalışanların bilgiye erişimlerini kolaylaştırmak, onların organizasyona olan bağlılıklarını artırır. Ayrıca, yöneticilerin çalışanlarıyla düzenli ve etkili bir şekilde iletişim kurmaları, güven oluşturur ve kurum içi ilişkileri güçlendirir.

İkinci olarak, eğitim programları ve seminerler aracılığıyla iletişim becerilerinin geliştirilmesi sağlanmalıdır. Etkili iletişim, yalnızca teknik bilgi değil, aynı zamanda empati ve duygusal zekâ gerektiren bir süreçtir. Çalışanların birbirleriyle ve yöneticileriyle daha etkili iletişim kurabilmesi için duygusal zekâ eğitimi ve etkin dinleme becerilerinin geliştirilmesi önemlidir.

Son olarak, kurum sadakatini artırmak için ödüllendirme sistemleri oluşturulabilir. Çalışanlar, organizasyona olan bağlılıkları ve performansları doğrultusunda ödüllendirilerek motivasyonları artırılabilir. Bu, hem bireysel hem de örgütsel düzeyde başarıyı teşvik eder (Judge & Piccolo, 2004).

Sonuç

Kamu çalışanlarında kurum sadakati ve etkili iletişim, organizasyonların başarısını doğrudan etkileyen iki temel unsur olarak büyük bir öneme sahiptir. Kurum sadakati, çalışanların organizasyona olan bağlılıklarını ve işlerine duydukları aidiyet duygusunu güçlendirirken, etkili iletişim bu bağlılığın pekiştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. İyi bir iletişim ortamı, çalışanlar arasında güven oluşturarak, işbirliğini ve bilgi akışını artırır. Çalışanların organizasyona duyduğu güven, onların işlerine olan bağlılıklarını artırır ve bu da organizasyonel hedeflere ulaşılmasına katkı sağlar. Etkili iletişim, yalnızca yöneticilerle değil, aynı zamanda meslektaşlar arasında da sağlıklı bir ilişki kurulmasına olanak tanır, bu da organizasyon içindeki motivasyonu ve verimliliği artırır (Baker & Lattimore, 2015).

Kurum sadakati, bir organizasyonun sürdürülebilir başarısının temellerinden biridir. Çalışanlar, organizasyonlarına duydukları bağlılık sayesinde, işlerine olan ilgi ve bağlılıklarını artırırken, aynı zamanda organizasyonun hedeflerine ulaşmak için ekstra çaba sarf ederler. Sadık çalışanlar, yüksek iş tatmini, düşük devamsızlık oranları ve düşük iş gücü devri gibi olumlu sonuçlar doğurur, bu da organizasyonel başarının artmasını sağlar (Meyer & Allen, 1991). Kamu sektöründe, çalışanlar genellikle toplum hizmetlerinin sağlanmasında önemli bir rol oynar, bu nedenle onların bağlılıkları yalnızca organizasyonel hedefler için değil, aynı zamanda

toplumun refahı için de büyük önem taşır. Kamu çalışanlarının organizasyona olan bağlılıkları güçlendirilmesi gereken bir alan olup, bu bağlılık kurumun toplum hizmetleri sunma kapasitesini doğrudan etkilemektedir (Porter et al., 1974).

Etkili iletişim ise, kurum içindeki bilgi akışının düzenli ve verimli bir şekilde sağlanmasını temin eder. Çalışanlar arasında açık iletişim, işlerin daha verimli bir şekilde yapılmasını ve karar alma süreçlerinin hızlanmasını sağlar. Etkili iletişim, çalışanlar arasında güven oluşturur, bu güven de çalışanların organizasyonlarına olan bağlılıklarını artırır. Ayrıca, etkili bir iletişim ortamı, çalışanların organizasyona yönelik endişelerini ve çözüm önerilerini ifade etmeleri için bir alan yaratır, bu da kurum içindeki katılımı ve aidiyet duygusunu pekiştirir (Robinson & Judge, 2017). Etkili iletişim eksiklikleri ise, çalışanlar arasında belirsizlik yaratabilir, bu da güvensizlik, düşük motivasyon ve yüksek iş gücü devri gibi olumsuz sonuçlar doğurabilir (Harrison, 2016). Zayıf iletişim, aynı zamanda çalışanların bilgiye erişimlerini kısıtlar, bu da onların işlerini daha verimsiz yapmalarına ve karar verme süreçlerinde hata yapmalarına yol açabilir.

Kamu sektörü, toplum hizmetleri sunma sorumluluğuna sahip olan bir sektör olarak, kurum sadakati ve etkili iletişim stratejilerini birleştirerek güçlü bir iç yapı oluşturmaktadır. Kamu kurumlarında çalışanların sadakati, sadece maddi ödüllerle değil, aynı zamanda onlara değer verildiğini hissettirecek iletişim stratejileriyle güçlendirilebilir. Çalışanların organizasyonel hedeflere yönelik bağlılıklarını artırmak için açık iletişim kanallarının oluşturulması, iş tatminini ve genel verimliliği artıracaktır. Bunun yanı sıra, yönetici-çalışan ilişkilerinin güçlendirilmesi, çalışanların kendilerini değerli hissetmelerini sağlayacak ve bu da organizasyonun genel başarısına katkıda bulunacaktır (Judge & Piccolo, 2004).

Sonuç olarak, kamu kurumları, kurum sadakati ve etkili iletişim stratejilerini birleştirerek, güçlü bir iç yapı oluşturmalı ve topluma hizmet sunarken daha verimli sonuçlar elde etmelidir. Bu iki faktör birbirini tamamlayan unsurlar olup, birinin eksikliği diğerini olumsuz yönde etkileyebilir. Kamu sektörü, bu iki faktörü geliştirmek için stratejik adımlar atmalı ve organizasyonel verimliliği artırarak, toplum hizmetlerinin kalitesini yükseltmelidir. Kamu kurumlarında kurum sadakati ve etkili iletişim arasındaki ilişkinin güçlendirilmesi, uzun vadede hem kurumun başarısını hem de toplumun genel refahını artıracaktır.

Kaynakça

- Allen, N. J., & Meyer, J. P. (1990). The measurement and antecedents of affective, continuance and normative commitment to the organization. *Journal of Occupational Psychology*, 63(1), 1-18. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8325.1990.tb00506.x>
- Atmaca, Y., & Baş, Ç. (2023). Kamu Yönetiminde Güven, Güven Oluşturma ve Güven Yönetimi. *Anlambilim MTÜ Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 3(1), 246-261.
- Baker, M. A., & Lattimore, D. (2015). *Public relations: The profession and the practice*. McGraw-Hill.
- Buchanan, B. (1974). Building organizational commitment: The socialization of managers in work organizations. *Administrative Science Quarterly*, 19(4), 533-546. <https://doi.org/10.2307/2391809>
- Harrison, J. (2016). *Organizational communication: A critical introduction*. Sage Publications.
- Judge, T. A., & Piccolo, R. F. (2004). Transformational and transactional leadership: A meta-analytic test of their relative validity. *Journal of Applied Psychology*, 89(5), 755-768. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.89.5.755>
- Kouzes, J. M., & Posner, B. Z. (2007). *The leadership challenge: How to make extraordinary things happen in organizations* (4th ed.). Jossey-Bass.
- Meyer, J. P., & Allen, N. J. (1991). A three-component conceptualization of organizational commitment. *Human Resource Management Review*, 1(1), 61-89. [https://doi.org/10.1016/1053-4822\(91](https://doi.org/10.1016/1053-4822(91)
- Porter, L. W., Steers, R. M., Mowday, R. T., & Boulian, P. V. (1974). Organizational commitment, job satisfaction, and turnover among psychiatric technicians. *Journal of Applied Psychology*, 59(5), 603-609. <https://doi.org/10.1037/h0037335>
- Robinson, S. P., & Judge, T. A. (2017). *Organizational behavior* (17th ed.). Pearson.
- Six, F., (2004). Trust And Trouble; Building Interpersonal Trust Within Organizations. *Journal of Management & Governance*, 11(3), 285-309.

2. Bölüm

Bankacılık Müşterilerinin Kayıtlı Olduğu Coğrafi Bölgeye Göre Şubeden Ve Uzaktan Müşteri Edinim Analizleri

Yavuz Selim KERESTECİ¹

---

¹ İstanbul Okan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul – yavuzkeresteci@gmail.com

ÖZ

Bankacılık sektörü her dönemde finansal sektörün kalbi olarak ülke gelişimine katkı sağlamış ve müşterilerine hizmet vermiştir. Geleneksel bankacılıktan dijital bankacılığa geçiş serüveninde bankacılık hizmetlerinin şekli değişse de değişmeyen tek şey müşteriye odağına koyarak en iyi hizmeti vermek ve en iyi deneyimi yaşatmak için sürekli çalışmak olmuştur. Müşteriye en iyi ve en pürüzsüz hizmeti sunmak tüm bankaların hedeflerinden biri olmuş ve bu noktada dijitalleşmeyi de kullanarak bankacılık hizmetlerinin en kolay, en hızlı ve düşük maliyetli olması noktasında çalışmalar artarak devam etmiştir. BDDK, bankacılık sektöründe dijitalleşmeyi bir adım öteye taşıyarak 2021 yılında yayımlanmış olduğu uzaktan kimlik tespiti ile müşteri edinimi yönetmeliğiyle müşteri edinimi noktasında banka müşterisi olmak için şubeye gitme zorunluluğunu ortadan kaldırmış, alternatif olarak dijital hizmet kanalları aracılığıyla banka müşterisi olmayı mümkün hale getirmiştir. Bu çalışmada Türkiye’de faaliyet gösteren bir banka veri tabanından belirli bir dönem aralığında ve yeterli sayıda alınan veriler tek değişkenli analiz ve çok değişkenli analiz yöntemleri kullanılarak analiz edilmiştir. Şubeden müşteri edinimi ve uzaktan müşteri edinimi yöntemleri ile banka müşterisi olan gerçek kişilerin nüfusa kayıtlı oldukları ilin bağlı olduğu coğrafi bölge bazında müşteri edinim oranlarının karşılaştırılması ve bölgeler bazında banka müşterilerinin ev kredisi, araç kredisi, tüketici kredisi, kredi kartı ve çalıştıkları kurum ortalamaları gibi finansal istatistiklerin analizleri yapılmıştır. Yapılan analizler bankacılık sektöründe şubeden müşteri edinimi ve uzaktan müşteri edinimi yöntemleriyle müşteri olan gerçek kişilerle ilgili elde edilen değerli sonuçlar ışığında durum tespiti yapılmış ve sektöre önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Şubeden Müşteri Edinimi, Uzaktan Müşteri Edinimi, Coğrafi Bölge, Dijitalleşme, Bankacılık.

1. GİRİŞ

Son yüzyılda dünya genelinde teknolojinin hızlı gelişimi ülkemizde de birçok sektörü değiştirmekte, geliştirmekte ve dönüştürmektedir. Bu gelişim ve dönüşümden en çok etkilenen sektörlerin başında ise finansal hizmetler sektörü altında değerlendirilen bankacılık sektörü gelmektedir. [8] Teknoloji destekli bu dönüşüm bankaların yeni platformlar üzerinden müşterilerine yeni dijital hizmetler sunması yanında fiziksel şube ve çalışan sayılarını azaltarak banka maliyetlerinin düşürülmesine de yardımcı olmaktadır. [10] Bu sebeplerden ötürü bankacılık sektörü dünya genelinde teknolojik yatırımlara diğer tüm sektörlerden üç kat daha fazla para harcamaktadır. [11]

Dijitalleşme, finans sektörünün hizmetlerini sunmada bir evrime yol açmıştır. Finansal sektörün en büyük oyuncusu olan bankalar finansal kapsayıcılığı arttırmak için dijital hizmet kanalları (mobil bankacılık, internet bankacılık, telefon bankacılık vs.) aracılığıyla her müşteri grubuna ulaşım farklı seçeneklerle dijital hizmetler sunmaktadır. [9] Sonuç olarak bankacılık sektörü dijitalleşmenin de etkisiyle müşterilerle daha iyi etkileşim kurma, şube operasyonlarını yönetme, rekabetçi ve geleceğe hazır olma biçimlerini değiştirecek şekilde iş modellerini dönüştürmelidir. [12]

Dijitalleşme, yıkıcı inovasyon ve yeni teknolojiler ile geleneksel iş modelleri ve süreçleri değiştirmektedir. Dijital dönüşüm işlemlerin sistem ve insan etkileşimi ile birlikte yapılmasıyla otomasyon, istendiği zaman erişilebilir olması sebebiyle dosyalara aktarılmasıyla kaydileştirme ve tarafları ortadan kaldırarak işlemlerin dijital ortamda yapılmasıyla aracısızlaştırma olmak üzere üç kategoride sınıflandırılmıştır. [13]

Dijitalleşme faaliyetleri özellikle bankacılık sektöründe müşterilerin geleneksel bankacılık hizmetlerinden dijital bankacılık hizmetlerine geçişi küresel ölçekte yaşanan virüs kaynaklı endişeler ve kısıtlamalarla da beraber hız kazanmıştır. [14] Endüstri 4.0 ile beraber bankacılık sektöründe yapay zekâ, büyük veri ve blokzincir gibi teknolojik gelişmelerin uygulama alanları da gözlenmeye başlamıştır.

Çalışmamızda Türk bankacılık sektöründe aktif olarak yer alan bir banka veri tabanından yeterli sayıda ve belirli dönem aralığında alınan şubeden ve uzaktan müşteri edinim yöntemleri ile müşteri olan gerçek kişilerin nüfusa bağlı olduğu ilin bağlı olduğu coğrafi bölge bazında çeşitli analizler yapılmıştır. Müşterilerin coğrafi bölge bazında şubeden ve uzaktan müşteri edinim oranları incelenmiş ve sonuçları ortaya koyulmuştur. İlgili bankanın coğrafi bölgelerdeki müşteri edinim oranlarının farklılık göstermesi bankanın bölgelerdeki şube sayıları ile TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) 2023 adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçları ile karşılaştırdığında ortaya çıkan sonuçlar incelenmiştir.

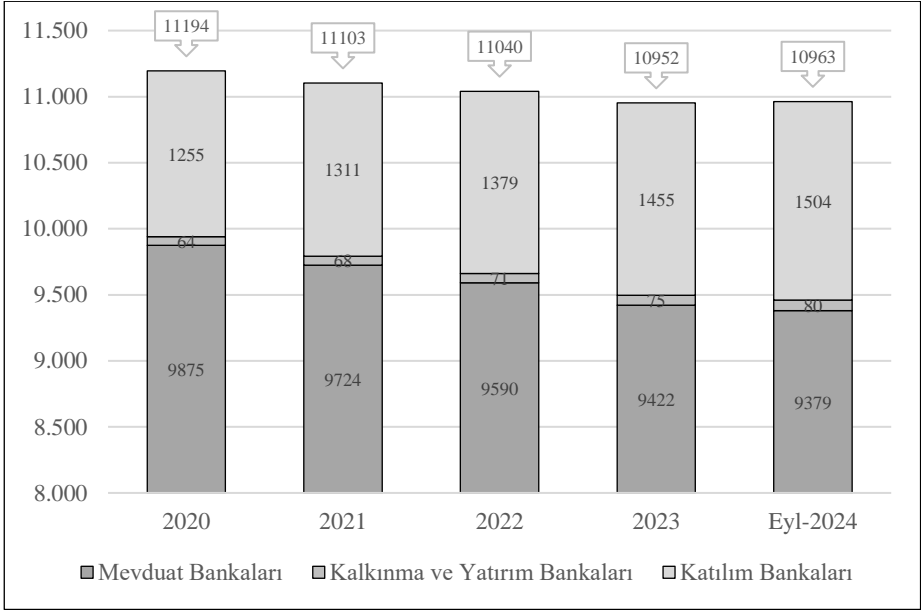
Coğrafi bölgelerdeki illerin şubeden ve uzaktan müşteri edinim istatistikleri incelenmiş olup bölgeler ve iller arasındaki sıralamalar ortaya koyulmuştur. Bunun yanında coğrafi bölge bazında şubeden ve uzaktan müşteri edinim yöntemleri ile müşteri olan gerçek kişilerin banka müşterisi olurken finansal durumlarını ortaya koyan bilgilerden ortalama ev kredisi adedi, ortalama ev kredisi borcu, ortalama araç kredisi adedi, ortalama araç kredisi borcu, ortalama tüketici kredisi adedi, ortalama tüketici kredisi borcu, ortalama kredi kartı adedi, ortalama kredi kartı borcu ve ortalama çalıştığı kurum bilgileri detaylı olarak incelenmiş ve tüm analizlerin sonuçları bu çalışmada detaylı bir şekilde özetlenmiştir.

2. ŞUBEDEN VE UZAKTAN MÜŞTERİ EDİNİMİ

Bankacılık en temel ifadeyle müşterilerden ihtiyaç fazlası olarak topladığı mevduatı yine ihtiyaç sahibi olan diğer müşterilere finansman adı altında kullanımlarına sunmasıdır. Bu döngüde hem banka hem mevduat sahibi olan müşteri hem de finansman kullanan müşteri fayda sağlamaktadır. Günümüzde bankalar müşterilerini genel anlamda bireysel, KOBİ (Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler) ve kurumsal olarak farklı müşteri gruplarında gruplayarak müşterilerine farklı hizmetler sunmaktadır.

Geleneksel bankacılıkta banka müşterisi olmak için fiziksel olarak şubeye gidip süreci başlattıktan sonra ilgili dokümanların ıslak imzalı şekilde sisteme yüklenmesi ile süreç tamamlanmaktadır. Bu sürece şubeden müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olmak denilmekte ve ciddi zaman kaybı, işlemlerde yavaşlık ve maliyet artışı gibi olumsuz etkileri bulunmaktadır.

Bankacılık sektörü gelişen dünyaya ayak uydurmak ve değişen müşteri beklentilerini karşılamak amacıyla teknolojiye yatırım yapıp dijitalleşme noktasında ciddi adımlar atmıştır. Geleneksel bankacılıkta müşterilerine şubeler aracılığıyla ulaşarak hizmet veren bankalar dijital bankacılığa geçiş süreci ile beraber ATM (Automated Teller Machine – Otomatik Vezne Makinesi) hizmet kanalı, telefon bankacılık hizmet kanalı, internet bankacılık hizmet kanalı ve günümüzde en yaygın kullanılanı olan mobil bankacılık hizmet kanalı ile müşterilerine hizmet vermektedir. Dijitalleşme yolculuğu ile beraber bankalar süreçlerini gözden geçirerek dijital hizmet kanalları üzerinden sunmaya başlamıştır. Bunun sonucunda da Şekil 1’de de görüldüğü üzere her geçen sene bankaların şube sayılarında azalma yaşanmıştır.

Şekil 1. Bankacılık Sektörü Son 5 Yıl Şube Sayıları [2][3]

Şekil 1’de görüldüğü üzere Türk Bankacılık Sektöründe bankaların son 5 yıl şube sayılarına bakıldığında mevduat bankalarının şube sayısındaki azalmanın yanında katılım bankaları tarafında pazar artışı olması sebebiyle artış gözlenmektedir. Genel eğilime bakıldığında ise geleneksel bankacılıktan dijital bankacılığa geçiş sürecinde banka şubelerinin azalış trendinde olduğu görülmektedir.

BDDK’nın (Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu) 01/04/2021 tarih ve 31441 sayı ile yayımlanan, 01/05/2021 tarihinde yürürlüğe giren “Bankalarca Kullanılacak Uzaktan Kimlik Tespiti Yöntemlerine ve Elektronik Ortamda Sözleşme İlişkisinin Kurulmasına İlişkin Yönetmelik” yönetmelik ile bankacılık sektöründe bir ilk olarak yeni bir sürecin önü açılmıştır. Tamamen dijital ortamda başlayıp belirli aşamaları başarıyla geçtikten sonra şubeye hiç ihtiyaç olmadan müşteri olunabileceği uzaktan müşteri edinimi mümkün hale gelmiştir. [4] Bu yönetmelik ile müşteri edinimi tarafında da dijitalleşmenin önü açılmış ve dijital ortamda müşteri ediniminin nasıl yapılacağını kuralları ortaya konulmuştur.

Bankacılık sektöründe dijitalleşmeyi bir üst seviyeye taşıyacak yönetmelik 29/12/2021 tarih 31704 sayı ile yayımlanan, 01/01/2022 tarihinde yürürlüğe giren “Dijital Bankaların Esasları ile Servis Modeli Bankacılığı Hakkında Yönetmelik” yönetmelik ile şubesiz hizmet verecek tamamen dijital bankalar ve servis modeli bankacılığın önü açılmıştır. [5] Böylece fiziki olarak herhangi bir şubesi olmaması rağmen tamamen dijital kanallar üzerinden hizmet veren dijital

bankaların kurulması ve bankacılık hizmetlerinin daha kaliteli, kesintisiz, hızlı ve düşük maliyetle gerçekleştirmesi mümkün hale gelmiştir. Tablo 1’da görüldüğü üzere bankacılık sektöründe şubeden ve uzaktan müşteri edinim yöntemleri ile bankacılık müşterisi olan gerçek kişilerin sayıları yer almaktadır. Mevduat bankalarında şubeden müşteri edinim rakamları ile uzaktan müşteri edinim rakamları neredeyse başa baş noktasına gelmiştir. Katılım bankalarında bu noktada daha atılacak adımlar bulunmaktadır.

Tablo 1. Bankacılık Sektörü Müşteri Edinim Rakamları [6][7]

	Mevduat, Kalkınma ve Yatırım Bankaları		Katılım Bankaları	
	Şubeden Müşteri Edinim	Uzaktan Müşteri Edinim	Şubeden Müşteri Edinim	Uzaktan Müşteri Edinim
Ocak 2023	635,365	376,164	71,663	22,971
Şubat 2023	587,209	371,135	58,051	18,115
Mart 2023	837,675	630,258	69,649	24,138
Nisan 2023	747,097	687,113	59,087	28,464
Mayıs 2023	861,857	505,682	66,486	34,194
Haziran 2023	709,689	388,857	70,517	43,686
Temmuz 2023	766,148	430,958	93,504	41,164
Ağustos 2023	901,410	524,696	74,561	44,754
Eylül 2023	1,058,051	583,610	100,813	58,594
Ekim 2023	871,106	580,429	85,292	39,302
Kasım 2023	754,008	632,038	95,801	43,737
Aralık 2023	675,724	715,057	81,630	40,996
Ocak 2024	641,955	634,499	82,488	38,691
Şubat 2024	680,877	742,883	81,434	41,917
Mart 2024	647,121	737,959	97,509	68,556
Nisan 2024	588,089	568,065	85,606	77,841
Mayıs 2024	864,364	622,324	121,276	84,405
Haziran 2024	565,823	522,015	114,695	81,669
Temmuz 2024	642,321	568,324	134,431	126,466
Ağustos 2024	655,979	580,882	155,129	115,535
Eylül 2024	832,486	623,978	172,566	86,895
Ekim 2024	621,512	641,765	164,879	79,401

Yaşanan bu baş döndürücü gelişmeler ışığında bankacılık sektöründe dijitalleşmenin artarak devam edeceği fiziki şubelere ve insanlara olan ihtiyacın her geçen gün azalacağı öngörülmektedir.

3. İSTATİSTİKSEL YAKLAŞIMLAR – METODOLOJİ

Şubeden müşteri edinim ve uzaktan müşteri edinim yöntemleri ile banka müşterisi olan gerçek kişilerin verilerinin Tablo 2’de görülen her bir değişkenin hedef değişkene göre tek değişkenli analiz ve çok değişkenli analiz incelenmesi sonucunda analizler gerçekleştirilmiştir. Tek değişkenli ve çok değişkenli analiz için MS Excel programından faydalanılarak analizler gerçekleştirilmiştir.

3.1 Tek Değişkenli Analiz

Veri seti üzerinde yapılan ilk analiz tek değişkenli analiz olmuştur. Bu en temel istatistiksel analiz yöntemlerinden bir tanesi olup her bir değişkenin dağılımını göstermektedir. [15] Tek değişkenli analizin başlıca amacı veri setinin anlaşılmasını sağlamak ve sonraki adımda yapılacak çok değişkenli analizin temelini oluşturmaktır. Tek değişkenli analiz yöntemi çeşitli veri setleri üzerinden araştırma yapan araştırmacıların kullandığı en temel yöntem olup yaptığı ilk analizdir. Araştırmacıya elinde ne tür bir veri seti olduğunu tanıtır ve neler yapabileceği noktasında bilgi verir.

3.2 Çok Değişkenli Analiz

Veri seti üzerinde tek değişkenli analiz ile gerçekleşmeyen varsayımların olması durumunda çok değişkenli analiz yapılmıştır. Çok değişkenli analizler araştırılan konuyla ilgili olduğu düşünülen birçok değişkeni çalışmaya katarak ya da çok sayıda değişkenden analizler yaparak bir sonuç çıkarmaya çalışmak amacıyla değişkenler arasındaki ilişkileri incelemek ve sonuç çıkarabilmek adına ortaya koyulan yöntemlerdir. [16] Çok değişkenli analizler günümüzde bilgisayar programları aracılığıyla kolayca yapılabilmesi sayesinde karmaşık analizleri hızlı şekilde yapıp etkili sonuçlar üretmektedir. Çok değişkenli analizler sağlık, sosyoloji, mühendislik, ekonomi, eğitim, turizm, tarım ve psikoloji alanlarında kullanılmasının yanında birçok farklı bilim dallarında da yaygın bir şekilde kullanımı bulunmaktadır. [17]

4. VERİ SETİ İNCELENMESİ

Bu bölümde Türkiye’de aktif olarak hizmet vermekte olan bir banka veri tabanından elde edilen veri seti üzerinde yapılan analizler sonucunda oluşturulan tablolar ve grafikler üzerinden sonuçlar detaylı bir şekilde görülmektedir.

Araştırmada veri seti üzerindeki değişkenler ve bu değişkenlerin açıklamaları Tablo 2’de görülmektedir. Bu veriler aynı zamanda şubeden ve uzaktan müşteri edinim sürecinde banka tarafından sorgulanarak yapılan hesaplamalarda ağırlığına göre değerlendirmede kullanılan verilerdir.

Tablo 2. Araştırmanın Değişken Listesi ve Açıklamaları

Değişken	Açıklama
Hedef Değişken	Gerçek kişinin şubeden / uzaktan müşteri edinim yöntemlerinden hangisi ile müşteri olduğunu belirtir.
Coğrafi Bölge	Gerçek kişinin nüfusa kayıtlı olduğu İl'in bağlı olduğu coğrafi bölgeyi belirtir.
Nüfusa Kayıtlı Olduğu İl	Gerçek kişinin nüfusa kayıtlı olduğu İl belirtir.
Ev Kredisi Toplam Adet	Gerçek kişinin toplam ev kredisi adetini belirtir.
Ev Kredisi Toplam Borç	Gerçek kişinin toplam ev kredisi borç tutarını belirtir.
Araç Kredisi Toplam Adet	Gerçek kişinin toplam araç kredisi adetini belirtir.
Adet Kredisi Toplam Borç	Gerçek kişinin toplam araç kredisi borç tutarını belirtir.
Tüketici Kredisi Toplam Adet	Gerçek kişinin toplam tüketici kredisi adetini belirtir.
Tüketici Kredisi Toplam Borç	Gerçek kişinin toplam tüketici kredisi borç tutarını belirtir.
Kredi Kartı Toplam Adet	Gerçek kişinin toplam kredi kartı adetini belirtir.
Kredi Kartı Toplam Borç	Gerçek kişinin toplam kredi kartı borç tutarını belirtir.
Çalışılan Toplam Kurum Adet	Gerçek kişinin toplam çalıştığı kurum adedini belirtir.

Veri seti üzerinde yapılan tek değişkenli analize göre Tablo 3'de de görüldüğü üzere veri setimizde yer alan gerçek kişilerin %63,11'i şubeden müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olurken %36,89'u ise uzaktan müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olmuştur. Yapılan analizlerde bu oran hep göz önünde bulundurularak çıkarımlar yapılmıştır.

Tablo 3. Şubeden / Uzaktan Müşteri Edinim Oranları

Şubeden Müşteri Edinim	63.11%
Uzaktan Müşteri Edinim	36.89%

Tablo 4'te görüldüğü üzere şubeden / uzaktan müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olan gerçek kişilerin nüfusa kayıtlı olduğu ilin bağlı olduğu Türkiye'deki 7 coğrafi bölgeye göre dağılımları incelenmiştir. Buna göre Karadeniz Bölgesi ve İç Anadolu Bölgesi %20,23'lük yüzdesel oran ile en yüksek

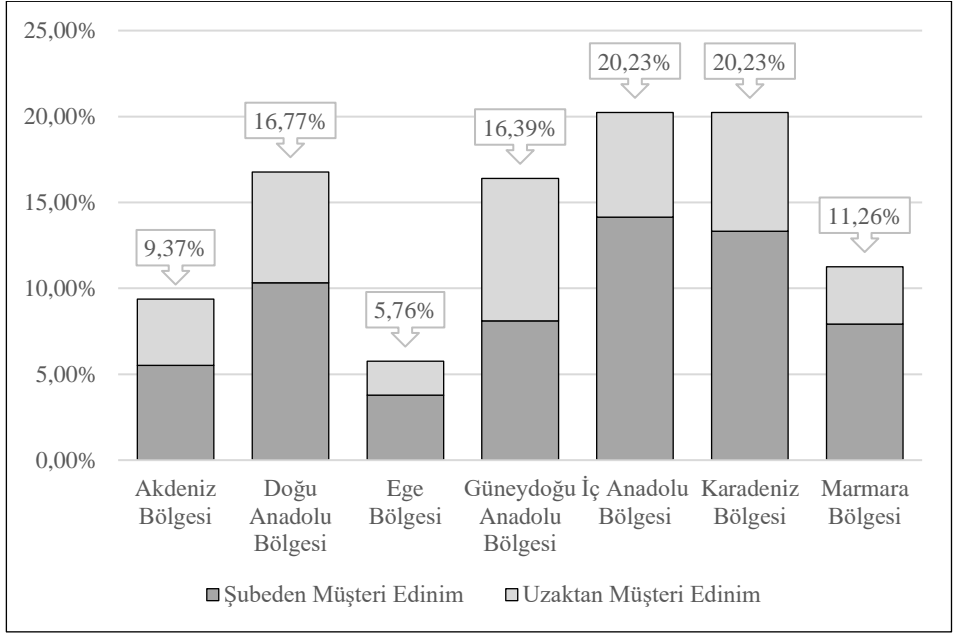

kayıtlı olduğu bölgeye sahip olurken, Ege Bölgesi %5,76'lık yüzdesel oran ile en düşük kayıtlı olduğu bölge olarak ortaya çıkmıştır.

Tablo 4. Bölgelere Göre Müşteri Edinim Dağılımı ve Yüzdesel Oranları

Bölgeler	Şubeden Müşteri Edinim	Uzaktan Müşteri Edinim	Yüzdesel Oran
Akdeniz Bölgesi	58.88%	41.12%	9.37%
Doğu Anadolu Bölgesi	61.57%	38.43%	16.77%
Ege Bölgesi	65.72%	34.28%	5.76%
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	49.42%	50.58%	16.39%
İç Anadolu Bölgesi	69.94%	30.06%	20.23%
Karadeniz Bölgesi	65.85%	34.15%	20.23%
Marmara Bölgesi	70.33%	29.67%	11.26%

Aynı şekilde Tablo 4'te görüldüğü üzere Güneydoğu Anadolu Bölgesinde kayıtlı bireylerin %50,58'i uzaktan müşteri edinim yöntemi ile müşteri olmayı tercih ederek en yüksek uzaktan müşteri edinim oranını oluşturmuştur. Diğer bölgelere bakacak olursak; Akdeniz Bölgesi'ne kayıtlı bireylerin %58,88'i şubeden müşteri edinim yöntemi ile müşteri olmayı tercih ederken %41,12'si uzaktan müşteri edinim yöntemi ile müşteri olmayı tercih etmiştir. Doğu Anadolu Bölgesi'ne kayıtlı bireylerin %61,57'si şubeden müşteri edinim yöntemi ile müşteri olmayı tercih ederken %38,43'ü uzaktan müşteri edinim yöntemi ile müşteri olmayı tercih etmiştir. Ege Bölgesi'ne kayıtlı bireylerin %65,72'si şubeden müşteri edinim yöntemi ile müşteri olmayı tercih ederken %34,28'i uzaktan müşteri edinim yöntemi ile müşteri olmayı tercih etmiştir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne kayıtlı bireylerin %49,42'si şubeden müşteri edinim yöntemi ile müşteri olmayı tercih ederken %50,58'i uzaktan müşteri edinim yöntemi ile müşteri olmayı tercih etmiştir. Karadeniz Bölgesi'ne kayıtlı bireylerin %65,85'i şubeden müşteri edinim yöntemi ile müşteri olmayı tercih ederken %34,15'i uzaktan müşteri edinim yöntemi ile müşteri olmayı tercih etmiştir. Marmara Bölgesi'ne kayıtlı bireylerin %70,33'ü şubeden müşteri edinim yöntemi ile müşteri olmayı tercih ederken %29,67'si uzaktan müşteri edinim yöntemi ile müşteri olmayı tercih etmiştir. İç Anadolu Bölgesi'ne kayıtlı bireylerin %69,94'ü şubeden müşteri edinim yöntemi ile müşteri olmayı tercih ederken %30,06'sı uzaktan müşteri edinim yöntemi ile müşteri olmayı tercih etmiştir.

Şekil 5. Coğrafi Bölgelere Göre Yüzdesel Müşteri Dağılımı

Şekil 5’de şubeden / uzaktan müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olan gerçek kişilerin coğrafi bölgelere dağılımı ve yüzdesel oranları grafiksel olarak görülmektedir. Yüzdesel olarak en yüksek müşteri ediniminin İç Anadolu Bölgesi ve Karadeniz Bölgesinde, en düşük ediniminde Ege Bölgesinde olduğu Şekil 5’de görülmektedir.

Şöyle bir çıkarıma gidecek olursak 2023 yılı adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçlarına göre bölgelerin nüfusları yanında bankanın ilgili şubelerdeki sayıları oranlandığında Tablo 5’teki durum ortaya çıkmıştır.

Tablo 5. Şube Başına Düşen Kişi Sayısı

Bölgeler	2023 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları [1]	Banka Şube Sayısı	Şube Başına Düşen Kişi Sayısı
Akdeniz Bölgesi	10,851,089	39	278,233.05
Doğu Anadolu Bölgesi	5,982,493	14	427,320.93
Ege Bölgesi	10,946,780	34	321,964.12
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	9,410,624	22	427,755.64
İç Anadolu Bölgesi	13,689,886	66	207,422.52
Karadeniz Bölgesi	8,079,004	24	336,625.17
Marmara Bölgesi	26,412,501	222	118,975.23

Tablo 5'te görüldüğü üzere Türkiye İstatistik Kurumu Bilgi Portalinden elde edilen 2023 yılı adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçlarını bankanın ilgili bölgelerdeki şube sayılarına oranlandığında şube başına düşen kişi sayısının Güneydoğu Anadolu Bölgesinde en fazla olduğu görülmektedir. Bu da Güneydoğu Anadolu Bölgesinde kayıtlı bireylerin diğer bölgelerdeki kayıtlı bireylere oranla şubeye erişimlerinin daha zor olmasından ötürü banka müşterisi olmak için uzaktan müşteri edinim yöntemini tercih ettiğini ortaya koymaktadır.

Şu ana kadar bölge bazlı analiz yapıp sonuçlarını paylaşılmıştır. Bölgeler içerisindeki illerin durumlarını da çok değişkenli analiz yöntemi ile analiz edip tablolar halinde sunulmuştur.

Tablo 6. Akdeniz Bölgesi İllerine Göre Müşteri Edinim Dağılımı ve Oranları

İl	Şubeden Müşteri Edinim	Uzaktan Müşteri Edinim	Genel Yüzdesele Oran	Bölgesel Yüzdesele Oran
Hatay	57.33%	42.67%	2.01%	21.49%
Adana	45.15%	54.85%	1.74%	18.61%
Kahramanmaraş	61.76%	38.24%	1.61%	17.15%
Mersin	55.02%	44.98%	1.20%	12.82%
Antalya	72.69%	27.31%	1.19%	12.74%
Isparta	71.95%	28.05%	0.67%	7.19%
Osmaniye	54.57%	45.43%	0.60%	6.42%
Burdur	71.76%	28.24%	0.34%	3.59%

Tablo 6'da görüldüğü üzere Akdeniz Bölgesindeki illerin şubeden ve uzaktan müşteri edinim oranları, genel yüzdesele oranları ve bölgesel yüzdesele oranları görülmektedir. Buna göre şubeden müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olan gerçek kişilerin oranının en yüksek olduğu il Antalya olup tüm bölgeler göz

önüne alındığında yüzdesel olarak %1,19 oran, kendi bölgesi göz önüne alındığında ise yüzdesel olarak %12,74 oranla dağılım göstermiştir. Benzer şekilde uzaktan müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olan gerçek kişilerin oranının en yüksek olduğu il Adana olup tüm bölgeler göz önüne alındığında yüzdesel olarak %1,74 oran, kendi bölgesi göz önüne alındığında ise yüzdesel olarak %18,61 oranla dağılım göstermiştir.

Tablo 7. Doğu Anadolu Bölgesi İllerine Göre Müşteri Edinim Dağılımı ve Oranları

İl	Şubeden Müşteri Edinim	Uzaktan Müşteri Edinim	Genel Yüzdesel Oran	Bölgesel Yüzdesel Oran
Erzurum	66.14%	33.86%	3.01%	17.94%
Malatya	60.98%	39.02%	2.04%	12.15%
Van	57.91%	42.09%	1.90%	11.31%
Ağrı	65.88%	34.12%	1.53%	9.10%
Muş	63.56%	36.44%	1.26%	7.49%
Kars	64.78%	35.22%	1.21%	7.24%
Elâzığ	61.19%	38.81%	1.14%	6.80%
Bitlis	59.81%	40.19%	1.13%	6.72%
Erzincan	71.70%	28.30%	0.97%	5.78%
Bingöl	55.83%	44.17%	0.84%	5.00%
Ardahan	62.13%	37.87%	0.70%	4.17%
Hakkâri	26.35%	73.65%	0.53%	3.15%
İğdır	54.53%	45.47%	0.34%	2.05%
Tunceli	59.05%	40.95%	0.18%	1.09%

Tablo 7’de görüldüğü üzere Doğu Anadolu Bölgesindeki illerin şubeden ve uzaktan müşteri edinim oranları, genel yüzdesel oranları ve bölgesel yüzdesel oranları görülmektedir. Buna göre şubeden müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olan gerçek kişilerin oranının en yüksek olduğu il Erzincan olup tüm bölgeler göz önüne alındığında yüzdesel olarak %0,97 oran, kendi bölgesi göz önüne alındığında ise yüzdesel olarak %5,78 oranla dağılım göstermiştir. Benzer şekilde uzaktan müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olan gerçek kişilerin oranının en yüksek olduğu il Hakkâri olup tüm bölgeler göz önüne alındığında yüzdesel olarak %0,53 oran, kendi bölgesi göz önüne alındığında ise yüzdesel olarak %3,15 oranla dağılım göstermiştir.

Tablo 8. Ege Bölgesi İllerine Göre Müşteri Edinim Dağılımı ve Oranları

İl	Şubeden Müşteri Edinim	Uzaktan Müşteri Edinim	Genel Yüzdesel Oran	Bölgesel Yüzdesel Oran
Afyonkarahisar	70.26%	29.74%	1.11%	19.28%
İzmir	59.32%	40.68%	1.11%	19.20%
Manisa	64.81%	35.19%	0.91%	15.76%
Kütahya	72.01%	27.99%	0.81%	14.11%
Denizli	64.99%	35.01%	0.63%	11.00%
Aydın	66.66%	33.34%	0.61%	10.65%
Uşak	66.34%	33.66%	0.31%	5.42%
Muğla	56.06%	43.94%	0.26%	4.59%

Tablo 8’de görüldüğü üzere Ege Bölgesindeki illerin şubeden ve uzaktan müşteri edinim oranları, genel yüzdesel oranları ve bölgesel yüzdesel oranları görülmektedir. Buna göre şubeden müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olan gerçek kişilerin oranının en yüksek olduğu il Afyonkarahisar olup tüm bölgeler göz önüne alındığında yüzdesel olarak %1,11 oran, kendi bölgesi göz önüne alındığında ise yüzdesel olarak %19,28 oranla dağılım göstermiştir. Benzer şekilde uzaktan müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olan gerçek kişilerin oranının en yüksek olduğu il Muğla olup tüm bölgeler göz önüne alındığında yüzdesel olarak %0,26 oran, kendi bölgesi göz önüne alındığında ise yüzdesel olarak %4,59 oranla dağılım göstermiştir.

Tablo 9. Güneydoğu Anadolu Bölgesi İllerine Göre Müşteri Edinim Dağılımı ve Oranları

İl	Şubeden Müşteri Edinim	Uzaktan Müşteri Edinim	Genel Yüzdesel Oran	Bölgesel Yüzdesel Oran
Şanlıurfa	45.32%	54.68%	3.42%	20.89%
Diyarbakır	48.45%	51.55%	3.26%	19.87%
Mardin	47.97%	52.03%	2.46%	15.01%
Gaziantep	56.28%	43.72%	2.03%	12.36%
Adıyaman	56.44%	43.56%	1.40%	8.56%
Batman	49.16%	50.84%	1.40%	8.55%
Siirt	59.83%	40.17%	1.27%	7.73%
Şırnak	25.81%	74.19%	0.77%	4.71%
Kilis	55.57%	44.43%	0.38%	2.34%

Tablo 9’da görüldüğü üzere Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki illerin şubeden ve uzaktan müşteri edinim oranları, genel yüzdesel oranları ve bölgesel yüzdesel oranları görülmektedir. Buna göre şubeden müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olan gerçek kişilerin oranının en yüksek olduğu il Siirt olup tüm

bölgeler göz önüne alındığında yüzdesel olarak %1,27 oran, kendi bölgesi göz önüne alındığında ise yüzdesel olarak %7,73 oranla dağılım göstermiştir. Benzer şekilde uzaktan müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olan gerçek kişilerin oranının en yüksek olduğu il Şırnak olup tüm bölgeler göz önüne alındığında yüzdesel olarak %0,77 oran, kendi bölgesi göz önüne alındığında ise yüzdesel olarak %4,71 oranla dağılım göstermiştir.

Tablo 10. İç Anadolu Bölgesi İllerine Göre Müşteri Edinim Dağılımı ve Oranları

İl	Şubeden Müşteri Edinim	Uzaktan Müşteri Edinim	Genel Yüzdesel Oran	Bölgesel Yüzdesel Oran
Konya	73.31%	26.69%	4.83%	23.89%
Sivas	66.66%	33.34%	2.85%	14.08%
Kayseri	68.38%	31.62%	2.50%	12.37%
Ankara	68.79%	31.21%	2.30%	11.39%
Yozgat	67.07%	32.93%	1.47%	7.28%
Çankırı	69.19%	30.81%	1.04%	5.12%
Aksaray	75.91%	24.09%	1.02%	5.04%
Niğde	70.08%	29.92%	0.91%	4.48%
Eskişehir	69.89%	30.11%	0.78%	3.86%
Nevşehir	71.64%	28.36%	0.70%	3.45%
Kırşehir	67.22%	32.78%	0.66%	3.25%
Kırıkkale	66.09%	33.91%	0.61%	3.03%
Karaman	72.38%	27.62%	0.56%	2.76%

Tablo 10'da görüldüğü üzere İç Anadolu Bölgesindeki illerin şubeden ve uzaktan müşteri edinim oranları, genel yüzdesel oranları ve bölgesel yüzdesel oranları görülmektedir. Buna göre şubeden müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olan gerçek kişilerin oranının en yüksek olduğu il Aksaray olup tüm bölgeler göz önüne alındığında yüzdesel olarak %1,02 oran, kendi bölgesi göz önüne alındığında ise yüzdesel olarak %5,04 oranla dağılım göstermiştir. Benzer şekilde uzaktan müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olan gerçek kişilerin oranının en yüksek olduğu il Kırıkkale olup tüm bölgeler göz önüne alındığında yüzdesel olarak %0,61 oran, kendi bölgesi göz önüne alındığında ise yüzdesel olarak %3,03 oranla dağılım göstermiştir.

Tablo 11. Karadeniz Bölgesi İllerine Göre Müşteri Edinim Dağılımı ve Oranları

İl	Şubeden Müşteri Edinim	Uzaktan Müşteri Edinim	Genel Yüzdesel Oran	Bölgesel Yüzdesel Oran
Trabzon	68.40%	31.60%	2.53%	12.50%
Samsun	62.78%	37.22%	2.20%	10.86%
Ordu	62.52%	37.48%	1.90%	9.37%
Giresun	67.08%	32.92%	1.63%	8.05%
Tokat	64.68%	35.32%	1.61%	7.98%
Kastamonu	66.88%	33.12%	1.51%	7.44%
Çorum	65.54%	34.46%	1.42%	7.02%
Rize	67.30%	32.70%	1.22%	6.01%
Sinop	64.08%	35.92%	0.97%	4.78%
Zonguldak	67.15%	32.85%	0.85%	4.19%
Gümüşhane	69.91%	30.09%	0.79%	3.91%
Amasya	64.52%	35.48%	0.74%	3.65%
Düzce	69.97%	30.03%	0.55%	2.73%
Bayburt	66.61%	33.39%	0.52%	2.58%
Bolu	69.65%	30.35%	0.51%	2.53%
Karabük	64.01%	35.99%	0.47%	2.32%
Artvin	63.63%	36.37%	0.44%	2.19%
Bartın	64.03%	35.97%	0.38%	1.90%

Tablo 11’de görüldüğü üzere Karadeniz Bölgesindeki illerin şubeden ve uzaktan müşteri edinim oranları, genel yüzdesel oranları ve bölgesel yüzdesel oranları görülmektedir. Buna göre şubeden müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olan gerçek kişilerin oranının en yüksek olduğu il Düzce olup tüm bölgeler göz önüne alındığında yüzdesel olarak %0,55 oran, kendi bölgesi göz önüne alındığında ise yüzdesel olarak %2,73 oranla dağılım göstermiştir. Benzer şekilde uzaktan müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olan gerçek kişilerin oranının en yüksek olduğu il Ordu olup tüm bölgeler göz önüne alındığında yüzdesel olarak %1,90 oran, kendi bölgesi göz önüne alındığında ise yüzdesel olarak %9,37 oranla dağılım göstermiştir.

Tablo 12. Marmara Bölgesi İllerine Göre Müşteri Edinim Dağılımı ve Oranları

İl	Şubeden Müşteri Edinim	Uzaktan Müşteri Edinim	Genel Yüzdesel Oran	Bölgesel Yüzdesel Oran
İstanbul	70.28%	29.72%	3.81%	33.82%
Bursa	76.65%	23.35%	2.37%	21.07%
Balıkesir	73.84%	26.16%	1.22%	10.80%
Sakarya	65.02%	34.98%	1.19%	10.58%
Kocaeli	68.88%	31.12%	0.83%	7.38%
Çanakkale	69.62%	30.38%	0.44%	3.94%
Tekirdağ	62.01%	37.99%	0.40%	3.52%
Edirne	57.01%	42.99%	0.30%	2.71%
Bilecik	70.18%	29.82%	0.27%	2.41%
Kırklareli	55.17%	44.83%	0.26%	2.30%
Yalova	70.82%	29.18%	0.17%	1.47%

Tablo 12’de görüldüğü üzere Marmara Bölgesindeki illerin şubeden ve uzaktan müşteri edinim oranları, genel yüzdesel oranları ve bölgesel yüzdesel oranları görülmektedir. Buna göre şubeden müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olan gerçek kişilerin oranının en yüksek olduğu il Bursa olup tüm bölgeler göz önüne alındığında yüzdesel olarak %2,37 oran, kendi bölgesi göz önüne alındığında ise yüzdesel olarak %21,07 oranla dağılım göstermiştir. Benzer şekilde uzaktan müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olan gerçek kişilerin oranının en yüksek olduğu il Kırklareli olup tüm bölgeler göz önüne alındığında yüzdesel olarak %0,26 oran, kendi bölgesi göz önüne alındığında ise yüzdesel olarak %2,30 oranla dağılım göstermiştir.

Tüm bölgeler göz önüne alındığında şubeden müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olan gerçek kişilerin oranının en yüksek olduğu ilk 5 il sırasıyla Bursa, Aksaray, Balıkesir, Konya ve Antalya olduğu görülmektedir. Uzaktan müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olan gerçek kişilerin oranının en yüksek olduğu ilk 5 il ise sırasıyla Şırnak, Hakkâri, Adana, Şanlıurfa ve Mardin olduğu görülmektedir. Genel yüzdesel oranının en yüksek olduğu ilk 5 il sırasıyla Konya, İstanbul, Şanlıurfa, Diyarbakır ve Erzurum olduğu, bölgesel yüzdesel oranının en yüksek olduğu 5 il ise İstanbul, Konya, Hatay, Bursa ve Şanlıurfa olduğu görülmektedir.

Bu bölümde şubeden ve uzaktan müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olan gerçek kişilerin kayıtlı olduğu bölgeler bazında finansal verilerinden bahsedilmiştir.

Tablo 13. Bölgeler Bazında Müşteri Edinim Türüne Göre Ortalama Ev Kredisi Adedi ve Borcu

Bölgeler	Şubeden Müşteri Edinim		Uzaktan Müşteri Edinim	
	Ortalama Ev Kredisi Adedi	Ortalama Ev Kredisi Borcu	Ortalama Ev Kredisi Adedi	Ortalama Ev Kredisi Borcu
Akdeniz Bölgesi	1.07	325,711.5 5	1.05	240,699.9 9
Doğu Anadolu Bölgesi	1.06	302,542.0 6	1.04	287,607.0 7
Ege Bölgesi	1.06	316,969.6 7	1.04	282,836.7 8
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	1.07	347,279.7 1	1.05	280,732.9 2
İç Anadolu Bölgesi	1.06	286,798.8 1	1.05	271,058.7 6
Karadeniz Bölgesi	1.05	285,482.8 6	1.02	258,675.2 5
Marmara Bölgesi	1.08	369,247.2 3	1.05	281,654.9 3

Tablo 13’de bölgeler bazında şubeden ve uzaktan müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olan gerçek kişilerin ortalama ev kredisi adedi ve ortalama ev kredisi borcu görülmektedir. Buna göre şubeden müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olan gerçek kişilerin en yüksek ortalama ev kredisi adedi ve en yüksek ortalama ev kredisi borcunun Marmara Bölgesi’nde olduğu görülmektedir. Benzer şekilde uzaktan müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olan gerçek kişilerin en yüksek ortalama ev kredisi adedinin Akdeniz Bölgesi’nde olduğu görülürken en yüksek ortalama ev kredi borcunun ise Doğu Anadolu Bölgesi’nde olduğu görülmektedir. Bununla beraber şubeden müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olan gerçek kişilerin ortalama ev kredisi borcunun uzaktan müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olan gerçek kişilere oranla % 14,94 daha fazla olduğu da görülmektedir.

Tablo 14. Bölgeler Bazında Müşteri Edinim Türüne Göre Ortalama Araç Kredisi Adedi ve Borcu

Bölgeler	Şubeden Müşteri Edinim		Uzaktan Müşteri Edinim	
	Ortalama Araç Kredisi Adedi	Ortalama Araç Kredisi Borcu	Ortalama Araç Kredisi Adedi	Ortalama Araç Kredisi Borcu
Akdeniz Bölgesi	1.05	225,682.0 1	1.10	180,435.7 3
Doğu Anadolu Bölgesi	1.04	215,537.4 9	1.02	177,034.3 4
Ege Bölgesi	1.04	250,606.9 9	1.03	156,600.8 6
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	1.03	222,577.2 0	1.04	179,149.6 5
İç Anadolu Bölgesi	1.03	230,694.0 5	1.03	163,759.1 8
Karadeniz Bölgesi	1.03	225,183.3 1	1.01	184,967.6 1
Marmara Bölgesi	1.02	216,740.7 9	1.01	169,073.0 2

Tablo 14’de bölgeler bazında şubeden ve uzaktan müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olan gerçek kişilerin ortalama araç kredisi adedi ve ortalama araç kredisi borcu görülmektedir. Buna göre şubeden müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olan gerçek kişilerin en yüksek ortalama araç kredisi adedinin Akdeniz Bölgesi’nde olduğu görülürken en yüksek ortalama araç kredisi borcunun ise Ege Bölgesi’nde olduğu görülmektedir. Benzer şekilde uzaktan müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olan gerçek kişilerin en yüksek ortalama araç kredisi adedi ve en yüksek ortalama araç kredisi borcunun Akdeniz Bölgesi’nde olduğu görülmektedir. Bununla beraber şubeden müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olan gerçek kişilerin ortalama araç kredisi borcunun uzaktan müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olan gerçek kişilere oranla %29,13 daha fazla olduğu da görülmektedir.

Tablo 15. Bölgeler Bazında Müşteri Edinim Türüne Göre Ortalama Tüketici Kredisi Adedi ve Borcu

Bölgeler	Şubeden Müşteri Edinim		Uzaktan Müşteri Edinim	
	Ortalama Tüketici Kredisi Adedi	Ortalama Tüketici Kredisi Borcu	Ortalama Tüketici Kredisi Adedi	Ortalama Tüketici Kredisi Borcu
Akdeniz Bölgesi	2.06	7,236.98	2.32	13,218.03
Doğu Anadolu Bölgesi	1.92	6,631.83	2.08	11,300.72
Ege Bölgesi	2.15	7,529.18	2.55	15,414.61
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	1.88	7,554.80	1.99	9,383.94
İç Anadolu Bölgesi	2.03	6,433.19	2.36	13,340.53
Karadeniz Bölgesi	2.03	7,353.23	2.36	13,756.71
Marmara Bölgesi	2.05	7,503.75	2.43	14,709.82

Tablo 15’de bölgeler bazında şubeden ve uzaktan müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olan gerçek kişilerin ortalama tüketici kredisi adedi ve ortalama tüketici kredisi borcu görülmektedir. Buna göre şubeden müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olan gerçek kişilerin en yüksek ortalama tüketici kredisi adedinin Ege Bölgesi’nde olduğu görülürken en yüksek ortalama tüketici kredisi borcunun ise Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde olduğu görülmektedir. Benzer şekilde uzaktan müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olan gerçek kişilerin en yüksek ortalama tüketici kredisi adedi ve en yüksek ortalama tüketici kredisi borcunun Ege Bölgesi’nde olduğu görülmektedir. Bununla beraber şubeden müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olan gerçek kişilerin ortalama tüketici kredisi borcunun uzaktan müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olan gerçek kişilere oranla %78,22 daha az olduğu da görülmektedir.

Tablo 16. Bölgeler Bazında Müşteri Edinim Türüne Göre Ortalama Kredi Kartı Adedi ve Borcu

Bölgeler	Şubeden Müşteri Edinim		Uzaktan Müşteri Edinim	
	Ortalama Kredi Kartı Adedi	Ortalama Kredi Kartı Borcu	Ortalama Kredi Kartı Adedi	Ortalama Kredi Kartı Borcu
Akdeniz Bölgesi	2.34	56,839.08	2.46	49,166.46
Doğu Anadolu Bölgesi	2.19	43,902.16	2.27	39,723.28
Ege Bölgesi	2.42	52,831.81	2.67	54,126.25
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	2.25	58,502.95	2.30	43,813.28
İç Anadolu Bölgesi	2.26	48,434.12	2.51	51,085.67
Karadeniz Bölgesi	2.25	44,815.99	2.50	47,418.74
Marmara Bölgesi	2.27	51,558.25	2.51	56,624.13

Tablo 16’da bölgeler bazında şubeden ve uzaktan müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olan gerçek kişilerin ortalama kredi kartı adedi ve ortalama kredi kartı borcu görülmektedir. Buna göre şubeden müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olan gerçek kişilerin en yüksek ortalama kredi kartı adedinin Ege Bölgesi’nde olduğu görülürken en yüksek ortalama kredi kartı borcunun ise Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde olduğu görülmektedir. Benzer şekilde uzaktan müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olan gerçek kişilerin en yüksek ortalama kredi kartı adedinin Ege Bölgesi’nde olduğu görülürken en yüksek ortalama kredi kartı borcunun ise Marmara Bölgesi’nde olduğu görülmektedir. Bununla beraber şubeden müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olan gerçek kişilerin ortalama araç kredisi borcunun uzaktan müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olan gerçek kişilere oranla %4,42 daha fazla olduğu da görülmektedir.

Tablo 17. Bölgeler Bazında Müşteri Edinim Türüne Göre Ortalama Çalışılan Banka Sayısı

Bölgeler	Şubeden Müşteri Edinim Ortalama Çalışılan Banka Sayısı	Uzaktan Müşteri Edinim Ortalama Çalışılan Banka Sayısı
Akdeniz Bölgesi	2.84	3.00
Doğu Anadolu Bölgesi	2.61	2.72
Ege Bölgesi	2.93	3.34
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	2.60	2.62
İç Anadolu Bölgesi	2.74	3.09
Karadeniz Bölgesi	2.75	3.11
Marmara Bölgesi	2.74	3.13

Tablo 17’de bölgeler bazında şubeden ve uzaktan müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olan gerçek kişilerin ortalama çalışılan banka sayıları görülmektedir. Buna göre şubeden müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olan gerçek kişilerin en yüksek çalışılan banka sayısı ortalamasının Ege Bölgesi’nde olduğu görülmektedir. Benzer şekilde uzaktan müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olan gerçek kişilerin en yüksek çalışılan banka sayısı ortalamasının Ege Bölgesi’nde olduğu görülmektedir. Bununla beraber şubeden müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olan gerçek kişilerin ortalama araç kredisi borcunun uzaktan müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olan gerçek kişilere oranla %8,03 daha az olduğu da görülmektedir.

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bankacılıkta şubeden müşteri edinim ve uzaktan müşteri edinim yöntemleri ile banka müşterisi olan gerçek kişilerin Tablo 2’de yer alan değişkenleriyle tek değişkenli analiz ve çok değişkenli analiz teknikleri ile incelendiği çalışmada ortaya çıkan bulgular aşağıda özetlenmiştir.

Çalışmada kullanılan veri setinin analizine göre şubeden müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olan gerçek kişilerin nüfusa kayıtlı olduğu ilin bağlı olduğu coğrafi bölgenin oranı %63,11 iken uzaktan müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olan gerçek kişilerin nüfusa kayıtlı olduğu ilin bağlı olduğu coğrafi bölgenin oranı %36,89 olarak belirlenmiştir. Yapılan analiz sonucunda ve Tablo 4’te de görüldüğü üzere şubeden müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olan gerçek kişilerin nüfusa kayıtlı olduğu ilin bağlı olduğu coğrafi bölgenin oranının en fazla olduğu bölge Marmara Bölgesi, uzaktan müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olan gerçek kişilerin nüfusa kayıtlı olduğu ilin bağlı olduğu coğrafi bölgenin oranının en fazla olduğu bölge Güneydoğu Anadolu Bölgesi olduğu ortaya çıkmıştır.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) Web Portalinden 2023 yılı adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçlarına [1] bakıldığında Tablo 5’te de görüldüğü üzere coğrafi bölgelerin nüfus sayıları ile ilgili bankanın bu bölgelerde yer alan şube sayıları oranlandığında şube başına düşen kişi sayısının en az 118.975,23 kişi ile Marmara Bölgesi, en fazla 427.755,64 kişi ile Güneydoğu Anadolu Bölgesinde olduğu görülmüştür. Bu sonuçlar şube başına düşen kişi sayısının en az olduğu Marmara Bölgesi’nde şubeden müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olan gerçek kişilerin nüfusa kayıtlı olduğu ilin bağlı olduğu coğrafi bölgenin oranının en yüksek olduğunu teyit etmektedir. Benzer şekilde şube başına düşen kişi sayısının en fazla olduğu Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde uzaktan müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olan gerçek kişilerin nüfusa kayıtlı olduğu ilin bağlı olduğu coğrafi bölgenin oranının en yüksek olduğunu teyit etmektedir. Başka bir bakış açısıyla şube sayısının çok olduğu dolayısıyla şube başına düşen kişi sayısının en az olduğu coğrafi bölgede müşteriler şubeden müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olmayı tercih ederken şube sayısının az olduğu dolayısıyla şube başına düşen kişi sayısının en fazla olduğu coğrafi bölgede müşteriler uzaktan müşteri edinim yöntemi ile banka müşteri olmayı tercih etmiştir.

Veri seti analizi sonucunda şubeden müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olan gerçek kişilerin nüfusa kayıtlı olduğu ilin oranının en yüksek olduğu 5 il sırasıyla Bursa, Aksaray, Balıkesir, Konya ve Antalya olduğu, uzaktan müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olan gerçek kişilerin nüfusa kayıtlı

olduğu ilin oranının en yüksek olduğu 5 il ise sırasıyla Şırnak, Hakkâri, Adana, Şanlıurfa ve Mardin olduğu ortaya çıkmıştır.

Finansal verilerden ev kredisi, araç kredisi ve tüketici kredisi bilgilerinin analiz edildiği bölümde şubeden müşteri edinim yöntemi ile banka müşteri olan gerçek kişilerin ortalama ev kredisi borcu ve ortalama araç kredisi borcu uzaktan müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olan gerçek kişilerin ortalama ev kredisi borcu ve ortalama araç kredisi borcundan daha fazla olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durumun tersine şubeden müşteri edinim yöntemi ile banka müşteri olan gerçek kişilerin ortalama tüketici kredisi borcunun uzaktan müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olan gerçek kişilerin ortalama tüketici kredisi borcundan daha az olduğu ortaya çıkmıştır.

Finansal verilerin analizinde ortaya çıkan ve Tablo 13'te görüldüğü üzere şubeden müşteri edinim yöntemi ile banka müşteri olan gerçek kişilerin ortalama ev kredisi adedinin uzaktan müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olan gerçek kişilerin ortalama ev kredisi adedinden yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Tablo 14'te görüldüğü üzere şubeden müşteri edinim yöntemi ile banka müşteri olan gerçek kişilerin ortalama araç kredisi adedinin uzaktan müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olan gerçek kişilerin ortalama araç kredisi adedi ile eşit olduğu ortaya çıkmıştır. Tablo 15'te görüldüğü üzere şubeden müşteri edinim yöntemi ile banka müşteri olan gerçek kişilerin ortalama tüketici kredisi adedinin uzaktan müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olan gerçek kişilerin ortalama tüketici kredisi adedinden az olduğu ortaya çıkmıştır.

Finansal verilerin analizinde ortaya çıkan ve Tablo 16'da görüldüğü üzere şubeden müşteri edinim yöntemi ile banka müşteri olan gerçek kişilerin ortalama kredi kartı adedi ve ortalama kredi kartı borcunun uzaktan müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olan gerçek kişilerin ortalama kredi kartı adedi ve ortalama kredi kartı borcundan yüksek olduğu ortaya çıkmıştır.

Finansal verilerin analizinde ortaya çıkan ve Tablo 17'de görüldüğü üzere şubeden müşteri edinim yöntemi ile banka müşteri olan gerçek kişilerin ortalama çalışılan banka sayısının uzaktan müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olan gerçek kişilerin ortalama çalışılan banka sayısından daha düşük olduğu ortaya çıkmıştır. Başka bir bakış açısıyla uzaktan müşteri edinim yöntemi ile banka müşterisi olan gerçek kişiler daha fazla banka ile çalıştığı belirlenmiştir.

KAYNAKÇA

- [1] TÜİK – Türkiye İstatistik Kurumu (2024), <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2023-49684>, Erişim Tarihi: 10/12/2024
- [2] Türkiye Bankalar Birliği (2024), İstatistiki Raporlar – Seçilmiş İstatistikler – Banka, Çalışan ve Şube Bilgileri, <https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/59>, Erişim Tarihi: 13/12/2024
- [3] Türkiye Katılım Bankalar Birliği (2024), Banka ve Sektör Bilgileri – Şube Bilgileri, <https://www.tkbb.org.tr/veripetegi-detay/2>, Erişim Tarihi: 13/12/2024
- [4] Resmî Gazete (2024), Bankalarca Kullanılacak Uzaktan Kimlik Tespiti Yöntemlerine ve Elektronik Ortamda Sözleşme İlişkisinin Kurulmasına İlişkin Yönetmelik, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/04/20210401-7.htm>, Erişim Tarihi: 14/12/2024
- [5] Resmî Gazete (2024), Dijital Bankaların Faaliyet Esasları ile Servis Modeli Bankacılığı Hakkında Yönetmelik, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/04/20210401-7.htm>, Erişim Tarihi: 14/12/2024
- [6] Türkiye Bankalar Birliği (2024), İstatistiki Raporlar – Alternatif Dağıtım Kanalları – Uzaktan ve Şubeden Müşteri Edinim İstatistikleri, <https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/59>, Erişim Tarihi: 14/12/2024
- [7] Türkiye Katılım Bankalar Birliği (2024), Banka ve Sektör Bilgileri – Uzaktan Müşteri Edinim İstatistikleri, <https://www.tkbb.org.tr/veripetegi-detay/16>, Erişim Tarihi: 14/12/2024
- [8] Lee, S., Kwon, Y., Quoc, N. N., Danon, C., Mehler, M., Elm, K., ve Choi, S. (2021). Red queen effect in german bank industry: Implication of banking digitalization for open innovation dynamics. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 7(1), 90.
- [9] Usta, A. (2023). How Does Digital Banking-Driven Financial Inclusion Affect Income Inequality in Türkiye? *Journal of Economic Policy Researches*, 10(2), 505-523.
- [10] Deng, X., Huang, Z., ve Cheng, X. (2019). FinTech and sustainable development: evidence from China based on p2p data. *Sustainability*, 11(22), 6434.
- [11] Kitsios, F., Giatsidis, I., ve Kamariotou, M. (2021). Digital transformation and strategy in the banking sector: evaluating the acceptance rate of e-

- services. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 7(3), 204.
- [12] Cziesla, T. (2014). A Literature Review on Digital Transformation in the Financial Service Industry. Association for Information Systems AIS Electronic Library (AISeL). In *Proceedings of the Bled eConference*, Bled, Slovenia, 1–5 June 2014.
- [13] Khanboubi, F., Boulmakoul, A. (2019). Digital Transformation Metamodel in Banking. *INTIS 2019 : 8th Edition of International Conference on Innovation and New Trends in Information Technology*, December 2019.
- [14] Beybur, M., Çetinkaya, M. (2020). Covid-19 Pandemisinin Türkiye’de Dijital Bankacılık Ürün ve Hizmetlerinin Kullanımı Üzerindeki Etkisi. *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 4(2), 148-163.
- [15] Babbie, E., R., 2010, *The Basics of Social Research*, 5th Ed., Wadsworth Publishing, California
- [16] Özdamar K., *Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi Çok Değişkenli Analizler 2*, Kaan Kitabevi, 1999:137-496
- [17] Akbulut, Ö., Çapık, Cantürk. (2022). Çok Değişkenli İstatistiksel Analizler İçin Örneklem Büyüklüğü. *Atatürk Üniversitesi Yayınları*, 25(2), 111-116.

3. Bölüm

Türkiye’de Konut Sektörünün Analizi: Çanakkale İli Örneği

Günay KOYUNCU*
Burcu KILINÇ SAVRUL**

---

* Dr. Öğr.Gör. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çan Meslek Yüksekokulu, gozdemir@comu.edu.tr, 0000-0002-36 26-744X.

** Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, kilincburcu@hotmail.com, 0000-0001-7114-0084.

GİRİŞ

Küreselleşme, Türk aile yapısının geniş aileden çekirdek aileye dönüşmesine neden olmuştur. Bu durum konut talebini artırmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 57. maddesi konut edinme hakkı ile ilgili açıklama yapmaktadır. “Devlet, şehirlerin özelliklerini ve çevre şartlarını gözeterek bir planlama çerçevesinde, konut ihtiyacını karşılayacak tedbirleri alır, ayrıca toplu konut teşebbüslerini destekler”. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinde ise “İnsanların konuta sahip olmaları yiyecek, giyim ve sağlık ihtiyaçları gibi yaşam standartlarının bir gereğidir.” maddesi ile konut talebinin bir zorunlu ihtiyaç olduğunu açıklamaktadır (Sönmezler ve Aytüre, 2019: 376).

Konut, toplumların yaşam kalitesini ve refahını belirleyen zorunlu ihtiyaçlardan bir tanesidir. Konutların ömrü, nerede olduğu, yapısı kadar toplumun ekonomik, sosyal ve çevresel faktörler ile ne kadar uyumlu olduğu da önemlidir. Konutlar barınma ihtiyacını karşılar iken aynı zamanda servet biriktirme görevini yerine getirmektedir (Şeyranlıoğlu,2023: 1714). Konut sektörü diğer sektörlerden etkilenen ve etkileyen bir sektördür. Konut piyasası ekonomik yapıyı ve dinamiklerini önemli şekilde etkilemektedir. Konut sektörü özellikle uygulanan para politikalarından etkilenir. Konut kredilerinde faiz oranlarının düşürülmesi, para politikasında uygulanan genişlemeler, para arzının artması konut piyasasına yatırım ve tüketimi artırır aynı zamanda konut fiyatlarının artmasına neden olur (Akusta, 2024: 114).

Konut sektörü birçok sektör ve meslek dalını etkilemesi nedeniyle ülke ekonomilerinde büyük öneme sahiptir. İnşaat sektörünün alt sektörleri; çimento, hazır beton, prefabrikasyon, seramik, tuğla ve kiremit, bims (ponza ve süngertaşı), alçı, kireç, gazbeton, cam, demir-çelik, boru, alüminyum, ahşap, plastik, boya, doğal taşlar, yalıtım, çatı kaplama malzemeleri, ısıtma-soğutma-havalandırma, asansör, aydınlatma, mutfak ve banyo, mobilya sektörleridir. Konut sektöründeki canlanma alt sektör ile ilişkisi nedeniyle işsizliği azalmasına, piyasaların canlanmasına ve üretim miktarının artmasını sağlamaktadır.

Konut sektörü aynı zamanda makroekonomik değişkenlerden enflasyon, bankacılık ve sigortacılık sektörlerinin üzerinde etkisi büyüktür. 2020 yılından itibaren tüm dünyayı etkileyen COVID-19 pandemisinin konut sektörü üzerindeki olumsuz etkisi yadsınamaz. Pandemi döneminde dışarı çıkma yasakları ve home-office çalışma modelinin benimsenmesi müstakil ve geniş ev modellerine olan talebin artmasına neden olmuştur. 2022 yılında Rusya-Ukrayna savaşının patlak vermesi, enflasyonun yükselmesine, işsizliğin artmasına, maliyetlerin yükselmesine ve tedarik zincirinin bozulmasına neden olmuştur. Bu olumsuzluklar nedeniyle 2020 yılı ve sonrasında konut sektörünün durgunluğa girmesine ve konut arzının artış oranının düşmesine neden olmuştur. Bu durum

konut talebi ve fiyatların aynı anda yükselişe geçmesine neden olmuştur. Bu küresel nedenlerin yanında ulusal olumsuzluklarda (döviz kurlarındaki artış, yüksek enflasyon, yabancılara konut satışındaki artış ve faiz oranları) konut piyasasında fiyat yükselişine neden olmuştur (Çetin, 2022: 1365).

1.TÜRKİYE'DE KONUT SEKTÖRÜNDEKİ FİYATLARIN DEĞİŞİMİ

Konut sektörünün yapısının incelenmesi amacıyla ülkemizde Merkez Bankası (MB) 2010 yılından itibaren konut fiyat endeksi verileri yayınlanmaktadır. Konut fiyat endeksi, konutun metre kare olarak ortalama değerini gösteren verilerdir. Üçer aylık olarak açıklanmaktadır. Her ayın verisi üç ay sonra yayınlanmaktadır. Açıklanan veriler konutun kalite etkisi ele alınmadan fiyat değişimleri belirlenmektedir. Konut fiyat endeksi belirlenmesinde istatistiki bölge birimleri sınıflandırılması yapılmaktadır. Çanakkale düzey 1'de TR-2 Batı Marmara, düzey 2'de TR-22 sınıfında Balıkesir ile birlikte yer almaktadır.

Konut sektörü yatırımcılar tarafından uzun vadeli bir yatırım aracı olarak görülmektedir. Gayrimenkullerin finansmanlarında uzun vadeli ve faiz oranlarının düşük olması nedeniyle en fazla tercih edilen krediler mortgage (ipotekli konut kredisi)'dir. Bu krediler merkez bankasının uyguladığı para ve faiz politikalarından etkilenmektedir. Mortgage kredisinin faiz oranlarında değişiklik konut yatırımcısının konuta olan talebini ve konut fiyatlarının değişmesine neden olacaktır. Örneğin konut kredilerinin faiz oranlarında yaşanacak azalma yatırımcıların konut talebinin artmasına, talebi arttan konutlarında fiyatlarının yükselmesine neden olacaktır. İnşaat malzemelerinde ve işgücü maliyetlerindeki artış ise konut arzının azalmasına bu durumda konut fiyat artışlarına neden olacaktır (İslamoğlu ve Buluş, 2018: 456).

İnşaat sektörü Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) içinde büyük bir pay almaktadır. Türkiye'de 2000 ve 2001 yıllarında yaşanan bankacılık krizleri sonucunda uygulanan politikalar ile döviz kurlarındaki dalgalanmaların azaltılması, ulusal paranın değer kazandırılması, enflasyonun ve faizin oranların düşürülmesi amaçlanmıştır. Uygulanan politikaların olumlu sonuç vermesi konut talebinin artmasını sağlamıştır. Artan konut talebi konut fiyatlarının artmasını sağlamıştır (Eğilmez, 2019).

2024 yılının ilk altı ayında dünya ekonomisi incelendiğinde piyasalardaki olumsuz hava halen hissedilmektedir. Rusya-Ukrayna savaşının üçüncü yılında da devam etmesi, İsrail'in Gazze'ye savaş açması, Husi'lerin Kızıldeniz'de saldırıları nedeniyle uluslararası ticarete yarattığı olumsuzluk, Rusya-Kuzey Kore ilişkileri, Çin ile Tayvan arasında yaşanan nükleer savaş riski, Avrupa'da yaşanan göç dalgasının olumsuzlukları, bazı ülkelerde yaşanan (Fransa, İran, İngiltere) erken seçim ve siyasi sorunlar uluslararası ekonomin üzerindeki

olumsuz etkisi yadsınamaz (Türkiye Mütcaahhitleri Birliği, 2024). Tüm bu olumsuzluklar uluslararası ve ulusal piyasalarda tedirginlikle karşılanmaktadır. Üretici ve tüketicilerin belirsizlik ve olumsuzluklara karşı piyasalara olan güveni azalmaktadır. Yatırım ve tüketim yapmaktan çekinen bireyler piyasanın durgunlaşmasına, işsizliğin artmasına ve üretimin azalmasına neden olmaktadır.

Konut fiyatlarını kredi politikaları ve hacmi, faiz oranlarındaki değişiklikler, döviz kurları, inşaat maliyet oranları, sanayi üretimi, tüketici fiyatları ve kira artış oranları vb. değişkenler etkilemektedir. Türkiye’de konut piyasalarına olan talebi belirleyen başlıca makroekonomik değişkenleri ise döviz kurları, tüketicinin yatırım aracı olarak konuta bakış açısı, konut kredilerine ulaşım ve faiz oranları olarak sıralayabiliriz (Çetin, 2021: 4). Konut talebindeki değişimleri açıklayabilmek için demografik faktörler, konut kredisi faiz oranları, tüketici güven endeksi, kurdaki değişim, altın fiyatları ve inşaat maliyetlerinin incelenmesi gerekmektedir (Kıral ve Cahit, 2018).

Tablo 1. Türkiye’de İlk Beş Büyük İilde Satış Konut Satış Miktarı

Yıllar	İstanbul	Ankara	İzmir	Bursa	Antalya
2013	234 789	137 773	72 421	40 894	59 478
2014	225 454	131 825	71 779	42 437	62 227
2015	239 767	146 537	77 796	50 137	64 396
2016	232 428	144 570	81 316	52 436	60 608
2017	238 383	150 561	84 184	56 192	60 273
2018	234 055	131 161	75 672	51 362	62 940
2019	237 675	132 486	79 221	49 936	65 258
2020	265 098	157 095	93 457	55 222	63 898
2021	276 223	144 104	86 722	53 820	66 691
2022	259 654	126 166	83 502	54 277	80 459
2023	198 739	114 432	65 465	45 416	64 721
2024	152 880	84 596	51 427	34 453	50 532

Kaynak: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=insaat-ve-konut-116>.

Konut sektöründeki talep ve arz değişikliği ekonomik şartlardaki değişime tepkisi ülkelerde ve bölgelerde farklılık göstermektedir. Tablo 1’de 2013-2024 yılları arasında en fazla konut satışının gerçekleştiği ilin İstanbul olduğu görülmektedir. 2021 yılından sonra Covid-19 ve Rusya-Ukrayna savaşının yarattığı olumsuzluklar nedeniyle İstanbul, Ankara ve İzmir’de konut satışlarında sürekli bir düşüş yaşanmıştır. Bursa ve Antalya’da 2021 yılında artış devam etmiştir. Antalya’daki artış Rusya-Ukrayna savaşından kaçan halkın Antalya’ya yerleşmek için tercih etmesidir. Bu beş şehirde de 2023 yılına göre 2024 yılında konut satış fiyatlarında belirgin bir düşüş vardır.

Tablo 2. Türkiye’de İnşaat Maliyet Endeksi Değişimi (2015-2024)

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024

Ocak	124,69	144,92	184,83	202,04	258,24	464,60	829,42	1392,33
Şubat	125,09	146,60	186,51	202,34	258,16	491,20	846,70	1439,85
Mart	126,43	149,08	189,25	202,34	267,03	538,26	864,96	1470,26
Nisan	126,84	152,10	192,27	204,08	276,48	571,22	873,91	1501,41
Mayıs	127,26	156,58	195,51	206,85	288,67	593,87	878,63	1518,13
Haziran	127,06	160,17	193,97	208,46	297,02	614,46	917,53	1524,19
Temmuz	128,16	162,78	192,76	210,43	304,61	654,13	1061,35	1553,33
Ağustos	129,51	172,71	191,35	216,30	307,43	667,06	1110,41	1571,62
Eylül	130,94	182,87	190,23	220,87	308,20	677,52	1137,77	-
Ekim	132,76	182,57	190,36	227,47	322,84	700,80	1162,84	-
Kasım	136,09	176,85	190,32	234,07	348,46	709,02	1180,47	-
Aralık	138,14	173,57	192,25	240,35	403,16	719,25	1203,41	-

Kaynak: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=insaast-ve-konut-116>

2024 yılı içerisinde küresel olarak etkisini gösteren kaynak maliyet artışı inşaat sektörünü de etkisi altına almıştır. 2024 yılının ilk çeyreğinde inşaat maliyet endeksi bir önceki yılın aynı ayındaki değişim incelendiğinde ortalama %69,92 değişim göstermiştir. İnşaat maliyet endeksi ikinci çeyrekte de sürekli artışı devam etmiştir. Ağustos ayında 1571,62 olarak hesaplanmıştır. 2024 yılı içindeki inşaat maliyet endeksindeki bu yükseliş ülke içinde yaşanan enflasyonun inşaat maliyetlerindeki etkisi olarak açıklayabiliriz. İnşaat maliyetleri incelendiğinde 2024 yılında en yüksek artışın işçilik maliyetlerinde olduğu görülmektedir. İşçilik ücretindeki bu artışın nedenini deprem bölgesindeki konutların tekrar yapılması aşamasında inşaat işçisine olan talebin artması ve kalifiye ara elemanın yetersizliği olarak sıralayabiliriz.

2. ÇANAKKALE'DE İNŞAAT SEKTÖRÜ ANALİZİ

Çanakkale'de 2024 yılı 3. çeyreğine ait inşaat sektörü verilerine göre 2023 yılına kıyasla bina sayısında %19,2 artış olduğu belirlenmiştir. Toplam yapı ruhsatı verilen alan %14,4 oranında azalmıştır. 2023'de 255.022 m² olan toplam yapı alanı, 2024 yılı 3. çeyreğinde 218.172 m²'ye gerilemiştir. Ancak, 373 binaya ruhsat verilirken, 2023'de bu sayı 313'dür. Bu durum, daha küçük projelerin artış gösterdiğini ve büyük ölçekli inşaatların azaldığını göstermektedir. Ekonomik zorluklar ve inşaat maliyetlerinin artışı, bu azalmada etkilidir. 2024 yılının

Temmuz-Eylül aylarını kapsayan üçüncü çeyrek yapı izin istatistiklerine göre Çanakkale’de toplam 373 bina ve 1.493 daire için yapı ruhsatı alınmıştır. Yapı izinlerinin büyük bir kısmının konut projelerine yönelik olması, Çanakkale’nin artan nüfus ve göç hareketliliğine bağlanmaktadır. Çanakkale’deki 2024 yılı 3. çeyrek verilerine göre, inşaat faaliyetlerinde önemli bir artış yaşanmıştır. 2023 yılına kıyasla, Çanakkale’de yapı ruhsatı verilen bina sayısı %19,2 artarak, 2023’te 313 olan bina sayısı, 2024’te 373’e yükselmiştir. Çanakkale’de 2023 yılı 3. çeyrekte 142.259 m² olan konut kullanım alanı, 2024 yılı 3. çeyreğinde %3,2 artarak, 146.795 m²’ye yükselmiştir (<https://data.tuik.gov.tr>).

Tablo 3.Kişi Başı Konut Satışı (2023)

	İLLER	Konut satışları Toplam	Nüfus	Kişi Başı Konut Satışı
1	Yalova	11707	246917	0,047
2	Antalya	64721	2159717	0,030
3	Tekirdağ	27750	928984	0,030
4	Kırıkkale	6539	236387	0,028
5	Aydın	26189	952792	0,027
6	Balıkesir	28337	1071553	0,026
7	Eskişehir	19546	759724	0,026
8	Kilis	2903	113315	0,026
9	Elazığ	11990	478805	0,025
10	Kayseri	28081	1127629	0,025
11	Sakarya	21512	877025	0,025
12	Ankara	114432	4693594	0,024
13	Aksaray	7967	336779	0,024
14	Mersin	34990	1516543	0,023
15	Bolu	6145	271235	0,023
16	Kırşehir	4457	201845	0,022
17	Çanakkale	10576	483824	0,022
18	Düzce	7134	329659	0,022
19	Gaziantep	32260	1513996	0,021
20	Muğla	18541	887189	0,021
21	Samsun	22244	1121269	0,020
22	Batman	8696	444843	0,020
23	Denizli	16414	861333	0,019
24	Kırklareli	6079	320106	0,019
25	Kocaeli	31141	1640832	0,019
26	Isparta	7010	371683	0,019
27	Edirne	6657	359441	0,019
28	Erzincan	3595	199441	0,018
29	Kars	3801	211018	0,018
30	Erzurum	10257	572103	0,018
31	Bursa	45416	2558788	0,018
32	Konya	31865	1801628	0,018
33	İzmir	65465	3701733	0,018
34	Niğde	5164	295371	0,017
35	Amasya	4874	280984	0,017
36	Şanlıurfa	23764	1376807	0,017
37	Çorum	7455	435108	0,017
38	Giresun	6625	391177	0,017
39	Yozgat	5752	343281	0,017

40	Uşak	5199	310756	0,017
41	Manisa	19226	1190365	0,016
42	İstanbul	198739	12524750	0,016
43	Afyonkarahisar	9376	597939	0,016
44	Mardin	9444	605289	0,016
45	Sinop	2950	194398	0,015
46	Ordu	9712	640027	0,015
47	Kastamonu	5008	330949	0,015
48	Bilecik	2817	186602	0,015
49	Trabzon	10080	671713	0,015
50	Diyarbakır	18411	1254800	0,015
51	Bitlis	3618	250448	0,014
52	Nevşehir	3674	254507	0,014
53	Bayburt	989	70329	0,014
54	Bingöl	2909	214336	0,014
55	Karabük	2911	216794	0,013
56	Sivas	7033	527924	0,013
57	Kütahya	6264	481772	0,013
58	Burdur	2971	233087	0,013
59	Siirt	3046	240611	0,013
60	Tunceli	970	76747	0,013
61	Malatya	7347	589150	0,012
62	Zonguldak	6093	498785	0,012
63	Karaman	2558	209961	0,012
64	Çankırı	2086	171406	0,012
65	Adana	21143	1743190	0,012
66	Artvin	1767	146062	0,012
67	Kahramanmaraş	9672	833767	0,012
68	Tokat	5785	498904	0,012
69	Rize	3308	290364	0,011
70	Bartın	1993	175988	0,011
71	Adıyaman	4878	440213	0,011
72	Gümüşhane	1320	124642	0,011
73	Van	8108	778955	0,010
74	Muş	2831	273308	0,010
75	Osmaniye	4330	421026	0,010
76	Hatay	10720	1148762	0,009
77	Iğdır	1418	153880	0,009
78	Şırnak	3313	378632	0,009
79	Ağrı	2931	347738	0,008
80	Ardahan	426	75194	0,006
81	Hakkari	501	212216	0,002

Kaynak: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Insaat-ve-Konut-116>.

İnşaat sektörü ile ilgili veriler analiz edildiğinde kişi başına konut satış oranında Çanakkale ilinin Türkiye genelinde 17. sırada olduğu belirlenmiştir. Kişi başına konut satış oranının en fazla olduğu il Yalova'dır. Bu oranlamada 2. Sırada Antalya yer almaktadır. Hakkari ili Türkiye genelinde 81. Sıradadır.

Tablo 4.İnşaat Sektörü /GSYİH

	İLLER	Bina Sayısı (2023)(Adet)	İnşaat Sektörü Üretim Değeri (Bin TL 2022)	İnşaat Sektörü /GSYİH
1	Artvin	270	5906380	0,213
2	Rize	630	4611572	0,123
3	Mersin	12048	29680336	0,096
4	Yozgat	2157	3618908	0,092
5	Elazığ	2982	5486443	0,091
6	Zonguldak	1302	8317778	0,089
7	Bingöl	603	1958111	0,088
8	Bitlis	918	2081379	0,087
9	Diyarbakır	5571	9989402	0,078
10	Muğla	18711	14289914	0,074
11	Erzurum	1671	4846970	0,072
12	Bartın	684	1407040	0,069
13	Siirt	939	1786358	0,068
14	Trabzon	3918	5253950	0,063
15	Kastamonu	1821	3029882	0,062
16	Adıyaman	930	2989050	0,060
17	Aydın	9072	8391127	0,058
18	Ağrı	690	1654333	0,058
19	Kırklareli	2505	4274348	0,058
20	Ankara	23073	76174359	0,057
21	Malatya	1803	4319575	0,057
22	Çanakkale	4161	5702022	0,056
23	Yalova	4545	3188243	0,055
24	Sivas	3276	3919821	0,054
25	Gümüşhane	504	699980	0,054
26	Hakkari	294	1221557	0,052
27	İstanbul	50088	238800506	0,052
28	Giresun	1902	1953391	0,051
29	Batman	1683	2620435	0,051
30	Afyonkarahisar	5490	4280320	0,050
31	Bayburt	372	416180	0,050
32	Antalya	22797	25052192	0,050
33	Kilis	315	855463	0,049

34	Şanlıurfa	3747	6652343	0,048
35	Ordu	2766	3062553	0,048
36	Sinop	1206	1023101	0,046
37	Adana	8685	14138491	0,046
38	Bilecik	1257	2133858	0,045
39	Tokat	2781	2100209	0,045
40	Kayseri	10875	9434661	0,045
41	Aksaray	3459	2566310	0,044
42	Tunceli	207	496749	0,044
43	Van	2193	2649723	0,043
44	Samsun	6942	6502402	0,042
45	Kars	741	893756	0,041
46	Uşak	2196	2256571	0,041
47	Ardahan	417	430376	0,041
48	Muş	435	1186267	0,040
49	İzmir	25731	39043128	0,040
50	Kütahya	2532	3231322	0,040
51	Gaziantep	5388	12294998	0,040
52	Kırıkkale	1560	1818577	0,039
53	Kahramanmaraş	1020	5421452	0,038
54	Edirne	1833	2321711	0,038
55	Bursa	11658	23141307	0,038
56	Balıkesir	12138	7093565	0,038
57	Sakarya	13224	6245955	0,037
58	Karaman	1017	1481475	0,037
59	Erzincan	1425	1276956	0,036
60	Osmaniye	1374	2102750	0,036
61	Çankırı	915	973499	0,035
62	İğdır	441	656941	0,035
63	Düzce	4368	2039177	0,034
64	Hatay	1626	6645059	0,034
65	Çorum	1974	1779419	0,033
66	Konya	17232	10471859	0,033
67	Tekirdağ	12207	9310903	0,033
68	Manisa	7530	8043114	0,033
69	Şırnak	735	1556085	0,032
70	Kocaeli	19395	19605016	0,031
71	Bolu	1500	1861693	0,031
72	Isparta	2283	1718559	0,031
73	Karabük	426	935309	0,031
74	Eskişehir	6774	5049314	0,031
75	Burdur	1854	1127605	0,030

76	Amasya	1311	1144889	0,030
77	Kırşehir	2277	966202	0,030
78	Nevşehir	2892	1068997	0,030
79	Denizli	6915	4614311	0,028
80	Niğde	5235	1136133	0,027
81	Mardin	2388	2433952	0,027

Kaynak: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Insaat-ve-Konut-116>.

İnşaat sektörünün GSYİH içerisindeki payı analiz edildiğinde Çanakkale ilinin Türkiye genelinde 22. sırada olduğu belirlenmiştir. Çanakkale ilinin inşaat sektörünün GSYİH içerisindeki payı % 0,05'dir. İnşaat sektörünün GSYİH içerisindeki payının en yüksek olduğu 1. İl Artvin'dir. Artvin ilinin inşaat sektörünün GSYİH içerisindeki payı % 21'dir. İstanbul ili ülke genelinde 27. Sırada yer almaktadır. İstanbul ili için oran % 5'dir. Bu alanda son sırada % 2'lik oran ile Mardin ili yer almaktadır.

Tablo 5. İnşaat Sektörü /Toplam Sektör

	İLLER	İnşaat Sektörü /Toplam Sektör
1	Artvin	0,238
2	Rize	0,138
3	Mersin	0,107
4	Yozgat	0,103
5	Elazığ	0,101
6	Zonguldak	0,100
7	Bingöl	0,098
8	Bitlis	0,097
9	Diyarbakır	0,087
10	Muğla	0,083
11	Erzurum	0,080
12	Bartın	0,077
13	Siirt	0,076
14	Trabzon	0,070
15	Kastamonu	0,069
16	Adıyaman	0,067
17	Aydın	0,065
18	Ağrı	0,065
19	Kırklareli	0,064
20	Ankara	0,064
21	Malatya	0,064
22	Çanakkale	0,062
23	Yalova	0,061

24	Sivas	0,060
25	Gümüşhane	0,060
26	Hakkari	0,059
27	İstanbul	0,058
28	Giresun	0,057
29	Batman	0,057
30	Afyonkarahisar	0,056
31	Bayburt	0,056
32	Antalya	0,055
33	Kilis	0,055
34	Şanlıurfa	0,054
35	Ordu	0,053
36	Sinop	0,052
37	Adana	0,051
38	Bilecik	0,050
39	Tokat	0,050
40	Kayseri	0,050
41	Aksaray	0,049
42	Tunceli	0,049
43	Van	0,048
44	Samsun	0,047
45	Kars	0,046
46	Uşak	0,046
47	Ardahan	0,046
48	Muş	0,045
49	İzmir	0,045
50	Kütahya	0,045
51	Gaziantep	0,044
52	Kırkkale	0,044
53	Kahramanmaraş	0,043
54	Edirne	0,042
55	Bursa	0,042
56	Balıkesir	0,042
57	Sakarya	0,041
58	Karaman	0,041
59	Erzincan	0,041
60	Osmaniye	0,040
61	Çankırı	0,040
62	Iğdır	0,039
63	Düzce	0,038
64	Hatay	0,038
65	Çorum	0,037

66	Konya	0,036
67	Tekirdağ	0,036
68	Manisa	0,036
69	Şırnak	0,036
70	Kocaeli	0,035
71	Bolu	0,035
72	Isparta	0,034
73	Karabük	0,034
74	Eskişehir	0,034
75	Burdur	0,034
76	Amasya	0,034
77	Kırşehir	0,034
78	Nevşehir	0,033
79	Denizli	0,031
80	Niğde	0,031
81	Mardin	0,030

Kaynak: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Insaat-ve-Konut-116>.

İnşaat sektörünün toplam sektör içindeki payına bakıldığında Çanakkale ilinin Türkiye genellemesinde 22. sırada olduğu belirlenmiştir. Çanakkale’de oran % 0,06’dır. İnşaat sektörünün toplam sektör içindeki payında en yüksek oranın Artvin iline ait olduğu ortaya çıkmıştır. Artvin ilinde bu oran % 23’dür. İstanbul ilinde inşaat sektörünün toplam sektörler içerisindeki payı ise % 5’dir. İl Türkiye genelinde 27. Sıradadır. En son sırada Mardin ili bulunmaktadır ve ilin sahip olduğu oran % 3’dür.

Tablo 6.Kişi Başı İnşaat Sektörüne Verilen Kredi, 2023, TL

	İLLER	İnşaat Sektörü Verilen Kredi	2023 nüfus	Kişi Başı İnşaat Sek Verilen Kredi
1	Ankara	246839462	4693594	52,59
2	İstanbul	376120562	12524750	30,03
3	İzmir	20442357	3701733	5,52
4	Kocaeli	8954630	1640832	5,46
5	Trabzon	3570192	671713	5,32
6	Siirt	1230013	240611	5,11
7	Muğla	4357858	887189	4,91
8	Antalya	10566161	2159717	4,89
9	Batman	2108052	444843	4,74
10	Rize	1351697	290364	4,66
11	Yalova	1035717	246917	4,19
12	Elazığ	1893404	478805	3,95
13	Aydın	3545600	952792	3,72
14	Diyarbakır	4659025	1254800	3,71
15	Bursa	8459112	2558788	3,31
16	Balıkesir	3458946	1071553	3,23
17	Giresun	1246896	391177	3,19
18	Amasya	857608	280984	3,05
19	Gaziantep	4400339	1513996	2,91
20	Edirne	1030458	359441	2,87
21	Artvin	410492	146062	2,81
22	Bingöl	596904	214336	2,78
23	Eskişehir	2078965	759724	2,74
24	Karabük	592537	216794	2,73
25	Tekirdağ	2437974	928984	2,62
26	Erzurum	1482924	572103	2,59
27	Çanakkale	1247872	483824	2,58
28	Kayseri	2902543	1127629	2,57
29	Denizli	2212753	861333	2,57
30	Mersin	3891174	1516543	2,57
31	Düzce	827129	329659	2,51
32	Çorum	1080330	435108	2,48
33	Adana	4008795	1743190	2,30
34	Ordu	1470183	640027	2,30
35	Sakarya	2005708	877025	2,29
36	Bitlis	544334	250448	2,17
37	Bolu	566415	271235	2,09
38	Samsun	2193222	1121269	1,96

39	Van	1496084	778955	1,92
40	Tokat	933651	498904	1,87
41	Sinop	352571	194398	1,81
42	Kahramanmaraş	1455864	833767	1,75
43	Uşak	528686	310756	1,70
44	Konya	2983790	1801628	1,66
45	Kastamonu	534328	330949	1,61
46	Aksaray	531308	336779	1,58
47	Zonguldak	778523	498785	1,56
48	Isparta	580053	371683	1,56
49	Gümüşhane	193247	124642	1,55
50	Nevşehir	383406	254507	1,51
51	Manisa	1758450	1190365	1,48
52	Sivas	770025	527924	1,46
53	Niğde	420066	295371	1,42
54	Erzincan	274722	199441	1,38
55	Kars	280394	211018	1,33
56	Kırklareli	416610	320106	1,30
57	Burdur	294986	233087	1,27
58	Adıyaman	551424	440213	1,25
59	Bilecik	223516	186602	1,20
60	Muş	325193	273308	1,19
61	Osmaniye	465714	421026	1,11
62	Bartın	190300	175988	1,08
63	Tunceli	81489	76747	1,06
64	Malatya	620588	589150	1,05
65	Hakkari	223302	212216	1,05
66	Karaman	214507	209961	1,02
67	Mardin	604539	605289	1,00
68	Ağrı	345593	347738	0,99
69	Hatay	1141296	1148762	0,99
70	Şanlıurfa	1346465	1376807	0,98
71	Çankırı	162800	171406	0,95
72	Afyonkarahisar	543783	597939	0,91
73	Kırşehir	174168	201845	0,86
74	Yozgat	296067	343281	0,86
75	Şırnak	314725	378632	0,83
76	Kırıkkale	186539	236387	0,79
77	Kütahya	356936	481772	0,74
78	Kilis	73898	113315	0,65
79	İğdır	92368	153880	0,60
80	Bayburt	41555	70329	0,59

81	Ardahan	40234	75194	0,54
----	---------	-------	-------	------

Kaynak: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Insaat-ve-Konut-116>.

Kişi başına inşaat sektörüne verilen kredi miktarında Çanakkale ili Türkiye genelinde 27. sırada yer almaktadır. Çanakkale ilinde kişi başına düşen inşaat sektörüne verilen kredi miktarı 2 TL'dir. Kişi başına inşaat sektörüne verilen kredi miktarı en fazla Ankara ilindedir. İstanbul ili 2. sıradadır. Ankara ilinde kişi başına düşen inşaat sektörüne verilen kredi miktarı 52 TL iken, İstanbul iline verilen kişi başına kredi miktarı 30 TL'dir. İnşaat sektörüne verilen kredi miktarı en düşük Ardahan iline aittir.

2.1. ÇANAKKALE'DE KONUT SEKTÖRÜNDEKİ FİYATLARIN DEĞİŞİMİ

2024 yılı Türkiye ekonomisi 31 Mart seçimlerinden sonra ağırlıklı olarak iktisadi konuların ele alındığı bir dönem olmuştur. Sıkı para politikasının uygulandığını ve enflasyonu düşürmenin ana hedef olduğu görülmektedir. Sıkı para politikası ile devletin konut sektörüne yatırım miktarı azalmış, konut kredi faiz oranları ve kredi kullanma şartları artması nedeniyle kişilerin konuta olan talebi azalmıştır.

1915 Çanakkale Köprüsü'nün tamamlanması ve Assos-Troya tünellerinin ulaşımında yarattığı kolaylıkta Çanakkale'ye olan talebin artmasına neden olmuştur. Covid-19 pandemisi ve yaşanan son depremler nedeniyle hane halklarının ev talepleri müstakil olarak değişmiştir. Bu durum Çanakkale'nin köy ve kasabalarına olan yatırımın artmasına ve tercih edilmesine neden olmuştur.

Çanakkale'de konut fiyatlarının artmasına en büyük nedeni konuta olan talebin (kiralık ve satılık) yüksek fakat konut arzın yetersiz olmasıdır. Aynı zamanda konut arzının yetersizliğini son yıllarda konut üretim maliyetlerindeki yüksek artış oranı, konut üretiminin yetersiz olması, başka illerden göç alması ve üniversite öğrencileri tarafından talep edilen bir şehir olması olarak sıralayabiliriz. Ayrıca Çanakkale merkezdeki konutlara ilçelerde yaşayanlar tarafında talep fazladır.

EVA gayrimenkul, değerlendirme ve danışmanlık merkezi tarafından 2024 Kasım ayı içerisinde Çanakkale'deki konut fiyatlarının son üç yıl içerisindeki değerlendirilmesi yapılmıştır. 2022 yılı içerisinde ortalama konut metre kare satış fiyatı 3.500 TL iken 2024 yılına geldiğimizde 35.000 TL'ye yükselmiştir. Konut metre kare fiyatları ortalama %1000 artış yaşanmıştır. Arsa fiyatlarında da üç yıl içerisinde ortalama %30 bir artış yaşanarak metre kare fiyatlarının 15.000 TL'den 60.000 TL'ye yükseldiği görülmektedir.

Türkiye İstatistik Kurumu'nun illerin aldığı göç verilerini açıkladı. Buna göre, 2022-2023 yıllarında Çanakkale 32 bin 719 kişi göç alırken, 22 bin 615 kişi de Çanakkale'den başka illere göç etmiştir.

Tablo 7. Aylık Çanakkale'de Konut Satış Miktarı (2020-2024)

Aylar	2020	2021	2022	2023	2024
Ocak	806	548	675	756	722
Şubat	1 043	732	769	614	849
Mart	931	819	1 035	822	974
Nisan	335	823	1 050	703	688
Mayıs	495	437	1 001	1 002	961
Haziran	1 891	1 147	1 193	732	667
Temmuz	1 972	867	825	1 021	1 131
Ağustos	1 474	1 157	1 063	1 108	1 190
Eylül	1 151	1 230	912	999	1 209
Ekim	1 126	1 174	839	850	-
Kasım	935	1 459	925	853	-
Aralık	694	1 843	1 630	1 116	-

Kaynak: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=insa-at-ve-konut-116>.

KPMG denetim şirketi tarafından 2024 yılının 1. çeyreğinde Türkiye inşaat sektörü ile ilgili inceleme yapılmıştır. Bu raporda inşaat sektöründeki daralmanın ana nedeni inşaat firmalarına sorulmuştur. %30,2'lik oranla daralmanın nedeninin finansman sorunları olarak cevaplanmıştır. İkinci sırada ise talep yetersizliği olarak açıklanmaktadır. 2024 yılının Ocak ayında Çanakkale'de 722 ev satışı yapılırken bir önceki yılın aynı ayında 756 ev satıldığı görülmektedir. TÜİK tarafından 2024 yılı inşaat maliyet endeksinin değişim oranını yayınlanmıştır. En son Eylül ayında yayınlanan verilerde bir önceki yılın aynı ayına göre işçilik maliyetlerinin ortalama %55 üzerinde bir artış yaşandığıdır. 2024 yılında konut kredilerinde uygulanan sıkılaştırma kararı ve mevduat faizlerinin yüksek olması risk almak istemeyen yatırımcının konut satış talebini azaltmaktadır.

2023 yılı Aralık ayında Çanakkale ilinde ortalama metre kare konut satış fiyatı 26.292 TL iken 2024 Haziran ayında 30.499 TL, Eylül ayında 33.026 TL, Ekim ayında ise 34.032 TL olarak gerçekleşmiştir. 2023 Ekim ayından 2024 Ekim ayı arasındaki süreçte satılık konut fiyatlarında %33 bir artış yaşanmıştır (<https://www.endeksa.com>).

SONUÇ

2024 yılında Türkiye'de ve Dünyada savaşların, yüksek enflasyonun, enerji krizinin ve belirsizliklerin olduğu bir yıldır. 2022 yılında yaşanan pandeminin etkisi geçmeden 2023 yılı Rusya-Ukrayna savaşının neden olduğu emtia

fiyatlarındaki artış ve tedarik krizinin olumsuz etkisi yaşanmıştır. 6 Şubat 2023 yılında yaşanan Kahramanmaraş depreminin yaşanması Türkiye ekonomisini olumsuz etkilemiştir.

İnşaat maliyetlerindeki artış, kredi faiz oranlarındaki artış nedeniyle talepteki dalgalanmalar inşaat sektörünü bir çıkmaza girmesine neden olmuştur. Sektördeki denetim sorunlarının çözülmesi tüketicilerin konut piyasasına güveni artıracaktır. Konut arz ve talepteki daralmanın en büyük nedenleri olarak konut kredisi kullanmadaki şartların artışı, faiz oranlarının yüksekliği, inşaat ve işçilik maliyetlerindeki artış olarak sıralayabiliriz. Konut üretimi ve satışı birçok sektörde ve piyasalarda canlanma, işsizliğin azalmasını sağlamaktadır. 2024 yılında inşaat sektöründe yaşanan bu gerilemenin olumsuz etkisinden kurtulabilmek adına bankacılık sektöründe inşaat firmalarına ve konut yatırımcılarına kredi kanallarının açılmasını, konut alanları için devlet teşviklerinin artırılmasına, gayrimenkul yatırımcılarına gerekli eğitimin verilmesine ve inşaat sektöründeki vergilerin düzenlenmesine ihtiyaç vardır.

Türkiye’de konut piyasasını belirleyen değişkenleri mortgage kredileri (ipotekli satış), tüketicilerin konutu yatırım aracı olarak görüp-görmemesi, yabancılara satış, inşaat maliyetleri, deprem, nüfus-göç-öğrenci tercihi, yapı izinleri olarak sıralayabiliriz.

Çanakkale konut piyasası 2023-2024 yılları arasında ulus ve uluslararası olumsuzluklardan etkilenmiştir. Konut metre kare fiyatlarında, kira ve arsa-tarla fiyatlarında yüksek artışlar yaşanmıştır. Bu artışlara rağmen memurlar tarafından Çanakkale’nin tercih edilmesi, İstanbul’a yakınlığı, doğası, ulaşım kolaylıkları, öğrenci kenti olarak kabul edilmesi her geçen gün kiralık ve satılık konuta talebi artırmaktadır. Bu durum konut arz ve talebinin kendiliğinden dengeye gelmesini engellemektedir. Bu durumun çözülebilmesi adına, tarım arazisi dışındaki alanlara yeni imar alanları açılabilir, konut kredi faiz oranlarının düşürülmesi, konut kredisine ulaşımındaki şartların hafifletilmesi gerekmekte, Çanakkale merkez ve ilçelerinde toplu konut sayılarının artırılması ve üniversite öğrencileri için fiyatı uygun, küçük metre kareli konutların yapılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akusta, A. (2024). Konut Piyasası Trendlerinin Çözümlemesi: Türkiye'de Toplam Konut Satışlarının Tahmini, Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 6(1), 113-127
- Çetin, A. C. (2021). Türkiye'de Konut Fiyatlarına Etki Eden Faktörler. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Dergisi, 5(1), 1-30.
- Çetin, D. T. (2022). Antalya-Isparta-Burdur bölgesi konut fiyat endeksinin makroekonomik göstergeler ve hisse senedi endeksi kullanılarak yapay zekâ ile tahmini. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(3), 1363-1380. doi: 10.11616/asbi.1161592.
- Eğilmez, M. (2019). Kendime yazılar internet sayfası, 16 Aralık 2019 tarihli zenginleşme ve fakirleşme illüzyonu. <http://www.mahfiegilmez.com/search?q=konut>
- İslamoğlu, B. & Buluş, A. (2018). Mortgage Piyasalarının ve Para Politikasının Konut Fiyatları Üzerine Etkisi: Teori ve Türkiye Üzerine Bir Uygulama, Süleyman Demirel Ün. İİBF Dergisi, C. 23, S. 2, 455-466.
- Kıral G. & Cahit Ç., 2018. "Panel Veri Analizi ve Kümeleme Yöntemi ile Türkiye'de Konut Talebinin İncelenmesi". Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi (32), ss. 1009–1026.
- Sönmezer, S. & Aytüre, G. (2019). Türkiye'de Konut Piyasası Dinamikleri, International Conference on Eurasian Economies 2019, 376-385.
- Şeyranlıoğlu, O. (2023). Konut Fiyatları ile Makroekonomik ve Finansal Göstergeler Arasındaki İlişki: Bootstrap Nedensellik Testi. *Neveşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(3), 1713-1732.
- TÜİK, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=insaate-ve-konut-116>.
- <https://www.endeksa.com/tr/analiz/turkiye/canakkale/endeks/satilik/konut>.

4. Bölüm

Osmanlı Dönemi Silahlarının Minyatürlerde Temsili (16-18. Yüzyıllar)¹

Ela TAŞ

---

¹ Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, orcid no: 0000-0003-1647-7252

Özet

Dış politika araçlarından biri olan savaş, barışçıl yollarla çözülemeyen anlaşmazlıkları sona erdirmek için ülkelerin birbirlerine karşı yaptığı saldırıları ifade eder. Bu anlaşmazlıklar sırasında ihtiyaç duyulan araçlar arasında silahlar da vardır. İnsanın savunma ihtiyacı silah kullanma zorunluluğunu beraberinde getirmiştir. Teknolojinin tarihsel sürecine paralel değişim süreci geçiren ve dolayısıyla çeşitlenen silahlar bugün birçok müzede sergilenmektedir. Müze koleksiyonlarında bulunan Osmanlı dönemi silahlarının bu döneme atıfta bulunan minyatür el yazmalarında da işlendiği görülmektedir. Tarihi olayları aydınlatan el yazmalarında içeriği daha anlaşılır kılmak amacıyla minyatürlerin kullanıldığı bilinmektedir. Tarih boyunca birçok zaferle devletin sınırlarının genişlemesini sağlayan Osmanlı yönetici sınıfının kendi tarihlerini yazılı olarak kayıt altına alma eğilimleri, minyatür sanatının gelişmesine katkı sağlamıştır. Tarihi olayları, savaşları, zaferleri, padişahların soyağacını ve hayatın çeşitli unsurlarını aydınlatan eserlerde bulunan ve çok sayıda ayrıntı içeren minyatürlerden ordu düzeni, savaş taktikleri, kıyafetler, sefer teçhizatları ve araçlar hakkında fikir edinilmektedir. Söz konusu teçhizatlar arasında bulunan silahların neredeyse tamamına dönem minyatürlerinde rastlamak mümkündür. Bu çalışmanın konusu 16-18. yüzyıllara tarihlenen Osmanlı dönemi el yazmalarındaki minyatürlerde tasvir edilen silahlardır. Çalışmanın amacı, belirtilen yüzyıllarda Osmanlı Devleti tarafından kullanılan silahları tespit etmek ve minyatürlerde tasvir edilen silahların gerçekçi bir yaklaşımla ele alınıp alınmadığını ortaya koymaktır. Nitel araştırma yöntemiyle ortaya konan çalışmada ilgili literatür analiz edilmiş, konu kapsamındaki silahlar İstanbul Askeri Müze ve Atina Benaki Müzeleri'nden fotoğraflanmış ve minyatürlerde tasvir edilen silahlarla kıyaslanarak, tanıtılmıştır. Çalışmada kullanılan eserlerin ve minyatürlerin kullanım izinleri ilgili mercilerle temasa geçilerek alınmıştır. Sonuç olarak müzelerde teşhir edilen ve teknolojik gelişmeler doğrultusunda değişim gösteren silahların, minyatürlerdeki temsillerinin gerçeği yansıttığı ve bunların gerçekçi bir bakış açısıyla ele alındığı anlaşılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Devleti, müze, minyatür, silah.

REPRESENTATION OF OTTOMAN PERIOD WEAPONS IN MINIATURES (16th-18th Centuries)

Abstract

War, one of the tools of foreign policy, refers to the attacks of countries against each other to end disputes that cannot be resolved peacefully. Weapons are among the tools needed during these disputes. The need for defense has brought about the necessity of using weapons. Weapons that have undergone a process of change parallel to the historical process of technology and have diversified are exhibited in many museums today. It is seen that Ottoman-era weapons in museum collections are also processed in miniature manuscripts referring to this period. It is known that miniatures were used in manuscripts to shed light on historical events and make the content more understandable. The tendency of the Ottoman ruling class, which ensured the expansion of the state's borders with many victories throughout history, to record their history in writing contributed to the development of miniature art. It is possible to have an idea about army order, war tactics, clothing, expedition equipment, and vehicles from the miniatures that contain many details and are found in works shedding light on historical events, wars, victories, the family tree of the sultans and various elements of life. Most weapons among the equipment in question can be found in period miniatures. The subject of this study is the 16-18. The weapons depicted in miniatures in Ottoman manuscripts date back to the 13th and 14th centuries. The study aims to identify the weapons used by the Ottoman Empire in the specified centuries and to reveal whether the weapons depicted in the miniatures were handled with a realistic approach. In the study, which was conducted using the qualitative research method, the relevant literature was analyzed, the weapons within the scope of the subject were photographed from the Istanbul Military Museum and the Athens Benaki Museum and were introduced by comparing them with the weapons depicted in the miniatures. Permissions for using the works and miniatures used in the study were obtained by contacting the relevant authorities. As a result, it is understood that the representations of the weapons exhibited in museums and changing in line with technological developments in miniatures reflect reality and that these are handled with a realistic perspective.

Keywords: Ottoman State, museum, miniature, weapon.

GİRİŞ

Bir dış politika aracı olan savaş, devletlerin barış yolu ile çözemedikleri anlaşmazlıkları sonuca bağlamak için birbirlerine karşı giriştikleri şiddetli mücadeledir². Bu çatışmalar sırasında ihtiyaç duyulan unsurlar arasında silahlar da vardır. İnsanın kendini savunma ihtiyacı, var olduğu andan itibaren silah kullanma zarureti beraberinde getirmiştir. Tarihi süreçte teknolojiye paralel değişim süreci izleyen ve buna bağlı olarak çeşitlilik arz eden geleneksel Osmanlı silahlarına müze koleksiyonlarında rastlanılmaktadır. Devrin sunduğu imkânlar doğrultusunda üretilen silahlar; savunma ve saldırı olmak üzere iki ana başlık altında toplanmaktadır.

Müze koleksiyonlarında yer alan Osmanlı dönemi silahlarının dönemi anlatan minyatürlü el yazmalarında da işlendiği görülmektedir. Tarihi olayları aydınlatan ve yazılı kaynakların önemli bir grubunu oluşturan yazma eserler, metni daha anlaşılır kılmak adına yapılan minyatürler içerir. Hacmi olmayan, iki boyutlu ve sayfa boyutunu aşmayan tasvirler olan minyatürler, Osmanlı dönemi el yazmalarını detaylandıran görsel unsurlardır. Tarih boyunca çok sayıda zafere imza atarak devletin sınırlarının genişlemesini sağlayan Osmanlı padişahlarının kendi tarihlerini yazdırarak kayıt altına aldırma istekleri, minyatür sanatının da gelişmesinin önünü açmıştır.

Osmanlı dönemi el yazmaları arasında yer alan ve tarihi olayları, savaşları, kazanılan zaferleri, padişahların şecerelerini konu edinen Surnâme³, Şehname, Gazavâtname, Silsilename ve hayatın farklı alanlarına ışık tutan edebi eserler, içeriklerinin yanı sıra bünyelerinde barındırdıkları minyatürler açısından dikkat çekmektedir. Devletin gerçekleştirdiği seferlere bizzat katılarak, savaşları yerinde gözlemleyen ve eserlerini, olayların gidişatına göre kaleme alan şehnamecilerin anlatımları, nakkaşlar tarafından tasvir edilen minyatürlerle zenginleştirilmiştir. Olayların olduğu gibi yansıtılmak istenmesi pek çok ayrıntının minyatürlerde yer almasını sağlamıştır. Ordu düzeni, savaş taktikleri, kıyafetler, sefer teçhizatları eksiksiz bir şekilde bu tasvirlerde yerlerini almışlardır. 16-18. Yüzyıllar arasına tarihlenen minyatürlerde Osmanlı Devleti'nin kullandığı silahların neredeyse tamamı tespit edilebilmektedir.

Devrin sunduğu imkânlar doğrultusunda üretilen silahlar, savunma ve saldırı olmak üzere iki ana başlık altında toplanmakta ve bu ayrım minyatürlerde de gözlemlenmektedir. Miğfer, kolçak, kalkan gibi savunma silahların ile kılıç, hançer, ok-yay, mızrak, şeşper, topuz, tüfek, top gibi saldırı silahları dikkat çekici bir şekilde ve ayrıntılı olarak tasvir edilmiştir. Uygulanan teknikler, kullanılan

² Ahmet Yaman, "Savaş", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 36/189.

³ Mert Ağaoğlu, "Osmanlı Tasvir Sanatında Surnameler", *ASOS JOURNAL*, 66/321.

malzemeler, bünyelerinde barındıkları süslemelere kadar çok sayıda detay, nakkaşlar tarafından kullanılan renkler ve çizimlerle verilmeye çalışılmıştır.

1.Savunma Silahları

Savaşta asıl olan insanın kendi canını koruması ve düşmanı durdurma isteğidir. Bu güdüler savunma kıyafetlerinin ve silahlarının üretilmesini sağlamıştır. Osmanlı devrinde kullanılan savunma silahlarını; miğfer, kolçak, dizçek, bacak zırhı, kalkan, zırh/zırhlı gömlek, atlara giydirilen boyun, gövde ve sağrı zırhları ile at alınlıkları oluşturmaktadır⁴. Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu savaşları konu alan çeşitli yazma eserlerde bu mücadeleler sırasında kullanılmış olan savunma silahlarına rastlanmaktadır.

Savunma amacıyla kullanılan silahların başında “miğfer” gelir. “Örtmek, korumak” anlamına gelen “gafr” kökünden türeyen miğfer; alın, ense, burun gibi uzuvları kılıç, mızrak gibi kesici aletlerin vereceği zararlardan korunmak amacıyla kullanılır. Maden ya da kalın deri gibi malzemelerin yardımıyla üretilen miğferlerin farklı form ve tekniklerle tasarlandıkları⁵ hem müzelerde sergilenen örneklerden hem de yazma eserlerde yer alan tasvirlerinden anlaşılmaktadır.

Görsel 1. İki süvari
(Albüm, H.2148, y.7b)

Görsel 2. Miğfer
(Yunanistan Benaki Müzesi)

⁴ Tülin Çoruhlu, *Osmanlı Koruyucu Silahlarında Süslemeler ve Teknikler (Askeri Müze'den Örnekler ile)*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995), 128-129.

⁵ Tülin Çoruhlu, “Miğfer”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005), 30/21-23.

Miğferin karşımıza çıktığı minyatürlerden biri Topkapı Sarayı Müzesi Kitaplığı'nda yer alan *Album*'dür. İki süvari olarak adlandırılan sahnede (*Görsel 1*) olay anını yansıtmak istercesine hareket eder şekilde atlar üzerinde betimlenen ve çeşitli askeri teçhizatla donatılmış olan savaşçıların, sivri külahlı, ense ve kulak kısımlarını kapatan zırha sahip miğferler (*Görsel 2*) taktıkları gözlenmektedir. Müzelerde yer alan örnekler ve tasvirde kullanılan renkler bağlamında, bunların tombak tekniğine sahip oldukları, karın kısımlarının kabartma olarak işlendiklerini söylemek mümkündür.

Savaşlarda kullanılan savunma silahlarından bir diğeri “kalkan”dır. Mücadele sırasında kesici ya da vurucu aletlerin meydana getireceği zararlara karşı koymak amacıyla kola takılarak kullanılan kalkanların kamış, hayvan derisi, ağaç kabuğu, demir ya da bakır gibi malzemelerle, kabartma, kazıma, tombak, ajur⁶ gibi teknikler kullanılarak yapıldıkları müzelerde sergilenen örneklerden izlenebilmektedir. Sipahi talimi (*Görsel 3*) isimli minyatürde at üstünde olan ve çarpışır şekilde betimlenen süvarilerin ellerinde sarı, kırmızı ve mor renkler kullanılarak yapılmış kalkanlar mevcuttur.

Görsel 3. Sipahi talimi
(Tuhfetü'l-Müluk ve's-Selatin, TSMK,
H.415, y.160a)

Görsel 4. Kalkan.
(İstanbul Askeri Müze).

⁶ Tülin Çoruhlu, “Kalkan”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 24/261.

Etek kısımları, oyma-kabartma tekniğiyle tasarlanmış izlenimi uyandıran unsurların, göbek kısımlarında bombeli tarzda ve tombak teknikli metal plakalara yer verildiği görülür. Bu betimlemelerle benzerlik gösteren kalkanlar, bugün İstanbul Askeri Müze’de sergilenen örnekler arasında yer alır. Bunlardan biri söğüt dallarının, ibrişimle örülmesi suretiyle meydana getirilen etek kısmına sahip olmakla birlikte merkezinde, tombak teknikli bir plaka yer alır (*Görsel 4*). Bombeli formdaki tasarımı, zengin renk kullanımı ve uygulanan teknikler açısından minyatürdekilerle büyük benzerlik göstermesi, nakkaşların tasarımlarında gözleme dayalı bir yaklaşım sergilediklerini ve dönemin silah formunu birebir işledikleri söylenebilir.

Zırh; cenk sırasında rakibin zarar verici vuruşlarına karşı vücudun hayati derecede önem taşıyan uzuvlarının tahrip olmasını engellemek amacıyla giyilen önemli bir savaş kıyafetidir. Yaşanılan coğrafyaya, burada bulunan malzemeye ve gelenek göreneklere bağlı olarak şekillenen zırhın; örme, pullu, plaka olmak üzere çeşitli türleri mevcuttur (*Görsel 5-6*). Bunların yanı sıra yine örme zırhlara eklenen tek parça göğüslükler ya da sultanları ve devlet adamlarını herhangi bir suikasttan korumak amacıyla içten çelik levhalarla desteklenen ve “kazagand” olarak adlandırılan yelek ya da kaftanların da zırh olarak kullanıldığı bilinmektedir.⁷ Osmanlı Devleti’ne ait yazmalarda cevşen şeklinde karşımıza çıkan demir ya da çelik malzemeli zırhlar, süvariler ve kumandanlar tarafından giyilmiştir.⁸

Görsel 5-6. Örme Zırh, Göğüs Plakalı Zırh (İstanbul Askeri Müze).

⁷ Aydın Usta, “Zırh”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 44/392.

⁸ Tülin Çoruhlu, “Zırh”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 44/394-395.

Topkapı Sarayı Müzesi ve Askeri Müze gibi mekânlarda sergilenen zırhların oldukça gerçekçi bir anlayışla betimlendiği yazma eserlerden biri Seyyid Lokman tarafından telif edilen *Hünernâme II*'dir. Bu yazmada yer alan ve Mohaç Meydan Savaşı'nın tasvir edildiği minyatürde (*Görsel 7*), Osmanlı ordusunun savaş ve ordu düzeni, askeri rütbelere göre kişilerin yerleştirilmesi gerçekçi bir tasvirle sunulmuştur. Yatay düzlemler halinde, üst üste yerleştirilmiş ordu birliklerinin dikkat çeken bir grubunu, betimlemenin alttan ikinci sırasında yer alan kapıkulu sipahileri oluşturur. At üzerinde yer alan bu askerlerin örme zırhlar giydikleri görülür. İki süvarinin zırhı, sarı renklerinden anlaşıldığı üzere tombak teknikli iken, diğer ikisi metalik renklidir.

Görsel 7. Mohaç Meydan Savaşı ve detay
(*Hünernâme II*, TSMK, H.1524, y.256b).

Görsel 1'deki İki süvarinin mücadelesi sahnesinde dikkat çeken diğer savunma silahları ise kolçaklar, elçekler, dizçekler (*Görsel 8-10*) ve bacak zırhlarıdır. Bunların tamamı zırhı tamamlayan parçalar olup kesici aletlerle oluşabilecek yaralanmalara karşı bilekten dirseğe kadar koruyana "kolçak", eli himaye edenine "elçek", bacağın alt kısmını meydana gelebilecek kesilerden korumak amacıyla kullanılanı "bacak zırhı", dizi koruyan unsur ise "dizçek" olarak tanımlanmaktadır ve minyatürde ayrıntılı bir şekilde işlenmişlerdir.

Görsel 1 ve 3'deki sahnelerde dikkat çeken diğer savunma silahları ise atlara giydirilmiş olan zırhlardır. Bilindiği gibi atlar, savaşlardaki en önemli binekler arasındadır ve muharebe sırasında kesici aletlerden gelecek zararlara karşı korunmaları gerekir. Bu sebeple, atların kafa, boyun ve gövdelerini korumak

amacıyla at alınlıkları (*Görsel 11*), gövde ve sağrı zırhları üretilmiş, bunlar savaş sırasında atlara giydirilerek korunmaları hedeflenmiştir.

Görsel 8. 9.10.11. Kolçak, dizçek, elçek, at alınlığı (İstanbul Askeri Müze).

2. Saldırı Silahları

Osmanlı savaşlarını yansıtan minyatürlerde görülen teçhizatın diğer bir grubunu saldırı silahları oluşturur. Bunlar ateşsiz ve ateşli silahlar olmak üzere iki ana başlık altında değerlendirilir. Ateşsiz silahlar; kılıç, meç, yatağan, kama, hançer, teber, baltadan oluşan kesici silahlar (esliha-i câriha); ok, yay, mancınık, sapandan ibaret atılarak kullanılan silahlar (esliha-i râmiye); mızrak, cirid, zıpkın, harbe ve süngüden meydana gelen delici silahlar (esliha-i nâfize) ve gürz, bozdoğan, topuz, koçbaşı ve şeşperden müteşekkil vurucu silahlar (esliha-i dâribe)⁹ olmak üzere dört başlık altında gruplandırılır.

a. Ateşsiz Silahlar

Kesici Silahlar (Ešliha-i Cârîha)

Savaşlarda en fazla kullanılan silahlardan biri kılıçlardır. Osmanlı Türkçesi'nde "şemşir" terimiyle karşılık bulan kılıç, Türkler tarafından uzun dönemler tercih edilen bir silah olması bakımından önemlidir. İslamiyet öncesi ve sonrası dönemlerde iktidar, kahramanlık, güç, onur sembolü olarak da görülen kılıçların kullanımı, tarihi bir arka plana sahiptir. Bu sebeple, Kayı kabilesinin ananesini taşıyan Osmanlı kılıçları¹⁰ bir savaş aleti olarak kullanımının yanında, geçmişten beri sürdürülen manevi bir gelenektir. Selçuklularda görülen balçaklı kılıçlar, Osmanlı padişahlarının da tercihi olmuştur. Bu dönemde İstanbul'un önemli bir üretim merkezi olduğu, Balkanlar'dan ve Avrupa'dan nitelikli kılıç ustalarının

⁹ Ayduz, "Osmanlı Silahları, Silah Üretim Merkezleri ve Literatürü Tarihi", 6-9.

¹⁰ Bahaeddin Ögel, "Türk Kılıcının Menş ve Tekâmülü Hakkında", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* 6/5 (1948), 458.

şehre getirildiği bilinmektedir.¹¹ Düz ve eğri formlarda tasarlanan kılıçlar, kabza ve namlu bölümlerinden oluşur (*Görsel 13*). Osmanlıların 15. yüzyıl sonlarına kadar eğri kılıçları, sonraki süreçte ise düz olanları kullandıkları bilinmektedir.¹² Savaşların vazgeçilmez unsuru olan kılıçların, Osmanlı savaşlarını yansıtan minyatürlerde işlendiği görülür. Bunlardan biri Levnî'nin önemli eseri *Silsilenâme*'de betimlenen on yedinci Osmanlı padişahı IV. Murad portresinde (*Görsel 12*) yer alır. Güç ve erki yansıtan, saygınlığı ifade eden hükümdar oturuşuyla¹³ haşmetli bir biçimde betimlenen Sultan, yarısı kaftanla örtülü örme bir zırh içinde tasvir edilmiştir. Kollarında, savunma silahı olan kolçaklar bulunan padişahın iki elinin arasında, üzeri değerli madenlerle süslenmiş murassa teknikli kınından, hafifçe çekilmiş eğri bir kılıç bulunmaktadır. Form itibarıyla erken devir Türk kılıçlarına benzeyen silahta balçağa yer verilmediği görülür.

Görsel 12. Sultan IV. Murad Portresi
(*Silsilename*, Levnî, TSMK, A.3109, y.16b).

¹¹ Aydüz, “Osmanlı Silahları, Silah Üretim Merkezleri ve Literatürü Tarihi”, 7.

¹² Nebi Bozkurt, “Kılıç”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 25/405-407.

¹³ Zühre İndirkaş, “Türk Oturma Kültüründe “Bağdaş Geleneği” Üzerine İkonografik Betimlemeler”. 38. *Icanas Kongresi*. ed. Zeki Dilek. (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2012), 4/1665-1676.

Sivri ve eğri uçlu silah olarak tanımlanan hançer ise teke tek yapılan mücadelelerde kullanıldığı gibi düşmana fırlatılarak da onu etkisizleştirme amacına hizmet edebilmektedir. Çelik malzemeden imal edilen hançerlerin, kemik veya abanoz kabzaları olup namlu kısımları deri kaplı ahşap kınlarda muhafaza edilir¹⁴ (*Görsel 13*). IV. Murad (*Görsel 12*) tasvirinde padişahın belinin sağ kısmında, altın kemere geçirilmiş şekilde betimlenen bir hançer mevcuttur. Namlu kısmı görünmeyen hançerin kabzası, rengi itibari ile kemik ya da fildişinden yapılmış izlenimi vermektedir. Söz konusu unsurun baş ve balçak kısımları “palmet” olarak adlandırılan stilize edilmiş bitkisel motif formunda tasarlanmıştır. Her iki silah da padişahın gücünü vurgulamaktadır.

Görsel 13. Hançer, cembiyeler ve kılıç (Yunanistan Benaki Müzesi).

Osmanlı minyatürlerinde yer alan bir diğer kesici silah da meçtir. Sözlükte süngü gibi batırılarak yaralamaya sağlayan, kısa, düz ve ensiz kılıç olarak tanımlanan bu silahın daha çok Avrupalılar tarafından kullanıldığı ve asıl adının “rapier” olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Osmanlı minyatürlerine baktığımızda meçin, düşman askerleri tarafından kullanıldığı görülür.

¹⁴ Tülin Çoruhlu, “Hançer”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 15/549.

Görsel 14. Üç Hisar'ın alınması ve detay (Hünernâme I, TSMK, H.1523, y.88a).

Seyyid Lokman tarafından kaleme alınan ve Nakkaş Osman tarafından resimlenen *Hünernâme I*'de yer alan “Üç Hisar'ın Alınması” isimli tasvirde (Görsel 14) farklı renkler kullanılarak yapılmış dağlarla yatay paftalara ayrılmış topografya, mimari eserler, figürler ve bitkilerle dolgulanmıştır. Konumuz açısından dikkat çeken noktayı, kaleyi terk eden Frenk askerlerinin bellerindeki kemerlere asılmış olan meç tasvirleri oluşturur. Bu silahlar sözlüklerde belirtildiği gibi ince, uzun, ensiz bir şekilde gösterilmiştir. Tanımlamalardan gerçekçi bir şekilde ele alındığı anlaşılan bu unsurlar, iki ordunun askerlerinin kullandıkları silahların biçimlerinin de farklılıklar taşıdığını, minyatürler bağlamında da sergilenmeleri açısından değer taşımaktadır. Osmanlı askerlerinin kabza ve namlu bölümlerinden oluşan eğri ve enli kılıçlarına karşılık, Frenklerin ince, uzun ve namlusu olmayan düz kılıçları kullandıkları anlaşılmaktadır. Tasvirde, Osmanlı ve Frenk askerlerinin, yalnızca silah açısından değil, başlıklar, giyim-kuşam ve sakal, bıyık gibi açılardan da farklı betimlendikleri gözlenmekte bu da minyatürlerin gerçekçi bir bakış açısıyla ele alındığının ortaya koymaktadır.

Kesici silahlar grubunda yer alan “teber”ler (Görsel 16) de minyatürlerde yer alır. Teber “uzun saplı, tek yüzlü keskesi olan ve bu kısmı hilal biçimli hafif balta” olarak tanımlanır. İlerleyen süreçte çift yüzlü olarak da üretilip kullanılmışlardır¹⁵.

¹⁵ TDK, “Teber”, *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988), 2/1434.

Görsel 15. IV. Murad'ın Bağdat Seferine Çıkışı
(Album, TSMK, H.2134, y.1a)

Görsel 16. Teber
(İstanbul Askeri Müze)

Topkapı Sarayı Müzesi Kitaplığı'nda yer alan 2134 numaralı IV. Murad'ın Bağdat Seferi'ne gidişinin tasvir edildiği minyatür (*Görsel 15*) konumuz açısından dikkat çekmektedir. Yatay bölümlenmelerle oluşturulmuş kompozisyonda mavi ve tonlarının hâkim olduğu görülür. Padişah, minyatürün merkezinde at üstünde, belindeki kuşağa geçirilmiş hançeri, sadağının içindeki yayı ve muhtemelen eyer kaşına asılı eğri kılıcıyla tasvir edilmiştir. Bu unsurlar, Sultan IV. Murad'ın savaşçı yönünü vurgulamaktadır. Dikkat çeken bir diğer unsur ise padişahın sağına yerleştirilmiş olan sipahidir. Yürür şekilde padişaha eşlik eden neferin elinde, keskisi hilal formunda olan bir teber tuttuğu görülmektedir. Kaynaklarda tarikat alametleri arasında sayılan ve veliye manevi güç verdiği belirtilen teberin, bu mistisizmi vurgulamak amacıyla da kullanıldığı düşünülebilir.¹⁶

Savaşlarda kullanılan bir diğer silah da “yatağan”dır (*Görsel 17*). Kılıçtan daha kısa ve enli kesici silah olan yatağanların¹⁷ balçak kısımları yoktur. Kabza kısmının başı “kulak” olarak adlandırılır ve hançerlere göre daha yayvandırılar.

¹⁶ R. Bahar Akpınar, “Sufi Kültüründe Sembollerin Yeri ve Önemi Hakkında Bir Deneme”, *Türkbilig* 7 (2004), 13.

¹⁷ Bozkurt, “Kılıç”, 25/406.

Vezir çuhadarı, divan çavuşu ve elçiler yasağının birlikte tasvir edildiği örnekte (*Görsel 18*), kırmızı üstlkle gösterilmiş olan yasağının beline bağladığı kuşağa, bir yatağan geçirdiği görülür. Namlusu hafif kavisli yatağanın kabzası kulaklı formdadır ve anlaşıldığı kadarıyla savat teknikli bir kına geçirilmiştir.¹⁸

Görsel 17. Yatağan

(Benaki Müzesi, A. Arslantürk – M. Sunar, *Kıyafetler*, 2013).

Görsel 18. Elçiler Yasağısı

Atılarak Kullanılan Silahlar (Eslaha-i Râmiye)

Ateşsiz silahların ikinci grubunu ok-yay, sapan ve mancınık gibi atılarak kullanılanlar oluşturmaktadır. Bu silahların minyatürlerde yoğun olarak tasvir edilen grubunu ok ve yay (*Görsel 21*) oluşturur.¹⁹ Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethi ile Okmeydanı, atış alanı olarak kullanılmaya başlanmış, Sultan II. Bayezid zamanında burada Okçular Dergâhı inşa edilmiştir. Okçuların, hedef ve menzil atışlarını bu alanlarda yaptıkları talimlerle geliştirdikleri, hazırlık sürecinde bileklerinin ve parmaklarının zarar görmemesi için bilek siperi ve şast kullandıkları bilinmektedir.²⁰ Osmanlı minyatürlerinde sıklıkla karşılaştığımız ok ve yay, Sultan II. Osman'ın (*Görsel 20*) geleneksel padişah oturuşuyla bir elinde yay diğeriinde ok tutarken betimlendiği tasvirde de gerçekçi bir yaklaşımla ele alınmıştır.

¹⁸ Jean Giovanni Brindesi, *Osmanlı Kıyafetleri*, çev. H. Ahmet Arslantürk & M. Mert Sunar (İstanbul: Metamorfoz Yayıncılık, 2013), 46.

¹⁹ Mutlu Türkmen, "Türk Kültür Yaşamında Okçuluk", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/55 (Ekim 2017), 527.

²⁰ Atilla Bir – Mustafa Çaçar – Şinasi Acar, "Türk Menzil Okçuluğu ve Yay Okları", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* VIII/1 (2006), 39-60.

Görsel 20. Sultan II. Osman Portresi.

(Silsilename, Levni, TSMK, A.3109, y.16a, İstanbul Askeri Müze).

Görsel 21. Ok-yay.

Minyatürlerde rastlanılan atıcı silahlar arasında iki ucu ip, ortası örme veya meşin olan sapanlar, top yapımının bilinmediği çağlarda, kale kuşatmalarında, ağır taş gülle fırlatmada kullanılan mancınık, 20-30 cm boyunda, 4,5 cm çapında şişeye benzeyen ve elle atılan lobutların da tasvir edildiği görülür. Seyyid Lokman tarafından yazılan ve Nakkaş Osman tarafından resimlenen *Hünernâme I*'de, Sultan I. Murad'ı şehit eden Miloş Obilic'in katli sahnesi (*Görsel 22*) dikkat çekici bir örnektir. Dikey kompozisyonda oluşturulmuş sahnenin üst kısmında otağ içinde, iki yanında biri vezir biri yeniçeri olduğu anlaşılan iki kişi tarafından düşmemesi için tutulmuş, veziriazam tarafından da nabızı kontrol edilir şekilde tasvir edilmiş Sultan I. Murad görülür. Sultan'ın bulunduğu otağ, zukak²¹ vesileyle kompozisyonu oluşturan alt kısımdan ayrılmıştır. Konumuz açısından dikkat çeken silahlar da sahnenin alt kısmında tasvir edilen askerlerin ellerinde görülmektedir. Burada kırmızı kıyafetli, siyah çizmeli ve belindeki kemerinde kavisli bir kılıç taşıyan profilden betimlenmiş yeniçerinin, yerde yatan figüre vurmak üzere iki eliyle tutarak başının üstüne doğru kaldırmış olduğu aletin lobut olduğu anlaşılır. Sol başta üçte bir profilden tasvir edilmiş mavi kıyafetli figürün elinde ise lağımcı baltası mevcuttur. Söz konusu aletlerin çeşitlilik göstermesi,

²¹ Zukak, padişah çadırını çevreleyen ve sur duvar işlevini gören perdedir. Nurhan Atasoy, *Otağ-ı Humayun Osmanlı Çadırları*, (İstanbul: Aygaz Yayınları, 2000), 58.

olayın çok ani geliştiğini ve askerlerin ellerine geçirdikleri nesnelere suikastı gerçekleştiren kişiye saldırdıklarını kanıtlar niteliktedir.

Görsel 22. Sultan I. Murad'ı şehit eden Miloş Obiliç'in katli ve detayı.
(Hünernâme I, TSMK, H.1523, y.94a).

Delici Silahlar (Eslıha-i Nâfıze)

Düşmana uzaktan saldırmak amacıyla kullanılan mızrak, zıpkın, harbe, cirit, süngü, âlem, nebze, tırpan gibi delici silahlar da minyatürlerde tasvir edilenler arasındadırlar.

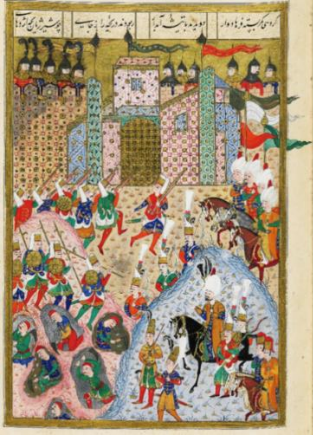
Eski savaş silahlarından olan mızrak, dürtmek, delmek anlamlarına gelen “zerk” kökünden türemiştir. Ahşap malzemeli sap kısmı ile temrenden meydana gelir. Ya uzak mesafeden hedefe fırlatılarak ya da yakın dövüşte dürterek kullanılır. Boyları farklılık arz edebilen bu silah çeşidi, atlı süvariler ve yayalar tarafından kullanılmıştır.²² Osmanlı savaşlarında mızraklı birliklerin ön safta yer aldıkları ve düşman birliğini dağıtmada öncü kuvvet oldukları bilinmektedir.²³ Yine Miloş Obiliç'in katli sahnesinde (Görsel 23) belinde kırmızı kuşağı bulunan yeşil kıyafetli, sarı başlıklı neferin elinde, atlamalı renklerin kullanılmasıyla oluşturulmuş mızrak tuttuğu ve bunu Obiliç'e saplarken betimlendiği görülür. Zıpkınlar da delici silahlar grubundadır. Mızraktan farkı uç kısmının sağında ve solunda aşağı ve yukarı yönlü kıvrık kancalarının bulunmasıdır. Ucunda bulunan temren delme işini gerçekleştirirken, kancalar (Görsel 24) süvarinin giydiği zirha takılarak onu attan düşürmeye ya da atın ayaklarını keserek, ikisini birlikte devirmeye yarar.²⁴ Ârifi'nin *Süleymannâme* adlı eserinde yer alan Rodos

²² Mustafa Zeki Terzi, “Mızrak” *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005), 30/3.

²³ Tülin Çoruhlu, “Türklerde Mızrak”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005), 30/4.

²⁴ İsmail Atıcı, *Karaman Müzesi Etnografik Seksiyonda Sergilenen Ateşli ve Ateşsiz Silahlar* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004), 26.

Kuşatması tasvirinde (*Görsel 23*) bu silah mevcuttur. Dikey şemada oluşturulmuş tasvirin üst kısmında her bir duvarı farklı desenlerle tezyin edilmiş kale görülmektedir. Kalenin hemen önünde solda, kaleyi hedef almış tüfengendazlar, onların arkasında ise bir ellerinde kalkan tutan zıpkınlı birlikler vardır. Söz konusu zıpkınlar çift kancalı tasarlanmıştır. Zıpkınlı birliğin hemen altında ise ellerindeki baltalarla yeri kazan lağımçı birliği mevcuttur. Sahnenin sağında padişahın atıyla birlikte bir tepe üzerinde tasvir edildiği ve erkânıyla birlikte kuşatmayı takip ettiği izlenir.

Görsel 23. Rodos Kuşatması ve detay.
(Süleymanname, TSMK, H.1517, y.149a).

Görsel 24. Kanca.

Savaşlar bağlamında dikkat çeken farklı bir unsur da âlemlerdir. Arapça ilm kökünden türeyen ve işaret etmek anlamına gelen âlemin, bayrak ve sancak olarak herhangi bir topluluğu tanıtmak amacıyla kullanıldığı bilinmekle birlikte²⁵, savaşlarda sivri uçları sebebiyle diğer dürtücü aletler gibi değerlendirildiği bilinir. Minyatürlerde işlenen savaş sahnelerinde Osmanlı ordularının âlemlerle betimlendikleri, ancak bunların devletin sembolü olarak işlendikleri gözlenir. Seyyid Lokman tarafından yazılan ve nakkaşlar tarafından resimlenen *Tarih-i Sultan Süleyman* isimli eserde Kanuni Sultan Süleyman'ın na'sının İstanbul'a götürülüşünün²⁶ betimlendiği sahnede yatay eksenle yerleştirilmiş figür dizileri görülür. Bu figürlerin en son sırasında tasvir edilen grubunun tamamında küçük flamalar ya da bayraklarla desteklenmiş âlemler

²⁵ Süleyman Hayri Bolay, "Âlem", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989), 2/357.

²⁶ Chester Beatty Digital Collections, "Süleyman's Body Escorted Back to Istanbul by the Ottoman Army, from the History of Sultan Süleyman by Sayyid Luqman." Erişim: https://viewer.cbl.ie/viewer/image/T_413_113/2

(Görsel 25) mevcuttur. Müzelerde yer alan ve baş kısımları farklı formlarda tasarlanmış âlemler, Osmanlı tasvirlerini doğrular niteliktedir (Görsel 26).

Görsel 25. Kanuni Sultan Süleyman'ın na'shının İstanbul'a götürülmesi.
DCBL, T.413.113.v (CBD, CC BY-NC 4.0).

Görsel 26. Âlemler (Yunanistan Benaki Müzesi).

Vurucu Silahlar (Eslîha-i Dâribe)

Osmanlı ordusunun 15. yüzyıl ve öncesi savaşlarında vurucu silahlardan istifade ettiği çeşitli kaynaklardan ve müzelerde teşhir edilen örneklerden anlaşılmaktadır. Gürz, bozdoğan, topuz, koçbaşı, şeşper, salık, kamçı, kement gibi örnekleri bulunan ve yakın dövüş silahı ya da hedef alınan düşmana fırlatma şeklinde kullanılan²⁷ bu silahların tamamı sap ve baş kısımlarından oluşur. Baş kısımlarının farklı formlarda tasarlanması sebebiyle isimlendirmeleri değişiklik gösterir. Küre formulu ve sivri çıkıntılı olanlar topuz, bir kuş türü olan bozdoğanın kafasını andıranlar bozdoğan, dilimli biçimdekiler şeşper, koçboynuzu şeklinde tasarlananlar koçbaşı, başın tepesine ve çevresine uçlarında bilyeler bulunan zincirler asılı olanlar ise salık şeklinde adlandırılmıştır.²⁸ Adı geçen silahlar, Osmanlı minyatürlerinde tespit edilmektedir. Nakkaş Hasan tarafından minyatürleri yapılmış olan *Eğri Fetihnamesi* isimli yazma eserde III. Mehmed'in Eğri Seferi'nden dönüşü (Görsel 27) tasvir edilmiştir. Minyatürde, padişahın maiyeti arasında, sefer esnasında ordunun nizamını sağlamak, harp sırasında

²⁷ Aydın, "Osmanlı Silahları, Silah Üretim Merkezleri ve Literatürü Tarihi", 9.

²⁸ Tülin Çoruhlu, "Gürz", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 14/327-328.

kaçacak olanları topuzlarıyla uyarmakla görevli olan topuzlu çavuşların da var olduğu görülür. Atlarının üstünde yer alan çavuşlardan bazılarının elinde şeşper bazılarında topuz vardır. Dördü ileri doğru bakar şekilde tasvir edilirken, sağ başta yer alan başını arka tarafa çevirmiş şekildedir. Bu durum, onun, ordunun nizamını kontrol ettiğini düşündürmektedir. Tombak tekniği ile renklendirilen vurucu aletlerin şekillendirilmesinde de oyma-kabartma tekniklerinden istifade edildiği anlaşılmaktadır.

Görsel 27. Sultan III. Mehmed'in Eğri seferinden dönüşü ve detayı.
(Şehname-i Sultan Mehmed, TSMK, H.1609, vr.64b-65a).

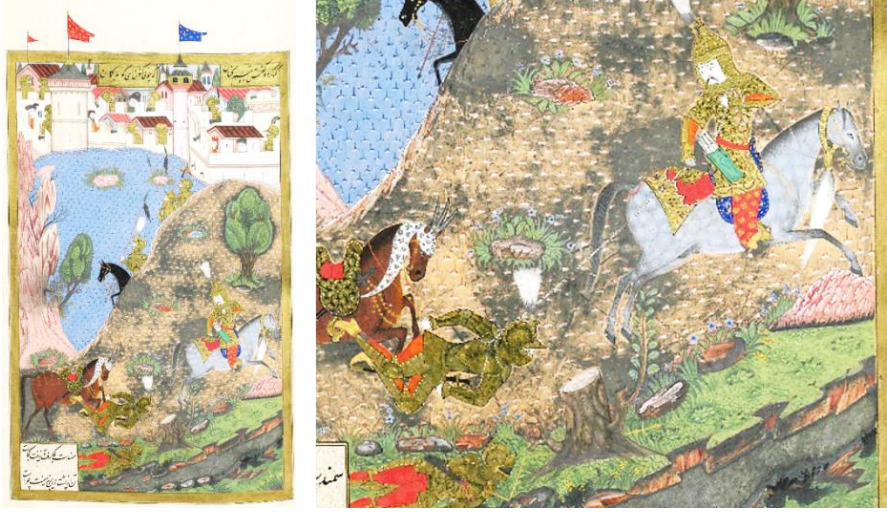
Bir başka şeşper tasviri, *Hünernâme I* adlı yazmada bulunan Fatih Sultan Mehmed'in Yılanlı Sütun'a şeşper atması sahnesinde (*Görsel 28*) görülür. Fatih Sultan Mehmed, üstte, sütunun sol tarafında şeşperi henüz fırlatmış izlenimi uyandıran şaha kalkmış atının üstünde betimlenirken, etrafında da onu izleyen saray erkânına ve askerlere yer verilmiştir. Sütunun sağında alt tarafta ise Sultan'ı selamlar şekilde bir eli havada, üzerinde geniş kahverengi kıyafet, başında siyah bir başlık olan rahip işlenmiştir. Sütuna saplanmış olan şeşperin, değerli bir madenden yapıldığı ve baş kısmının dilimli formda tasarlandığı görülür. Söz konusu şeşperin benzer örnekleri, İstanbul Askeri Müze'de teşhirdedir (*Görsel 29*).

Görsel 29. Sultan II. Mehmed'in şeşper atması ve detay(Hünernâme I, TSMK, H.1523, y.162b).

Görsel 29. Şeşper ve topuz (İstanbul Askeri Müze).

Uzaktaki bir canlıyı yakalamak, at üzerinde bulunan süvariye çekip düşürmek amacıyla kullanılan ucu ilmekli ip olarak tanımlanan ve vurucu silahlar grubunda yer alan kementler de minyatürlerde yer alır. Müellifi Ârifî olan *Süleymannâme*'deki Güns Kalesi Kuşatması (*Görsel 30*) isimli sahnede, atının üstünde geriye doğru dönmüş şekilde betimlenen ve savaş zırhıyla donanmış süvarinin, elindeki kement vasıtasıyla düşman askerini yakalayarak atından düşürdüğü ve onu kendine doğru çektiği görülür.

Görsel 30. Güns Kalesi Kuşatması (Süleymanname, TSMK, H.1517, y.353a).

b. Ateşli Silahlar

Osmanlı'nın büyük ve merkezi bir devlet olması, padişahların savaş teknolojisiyle yakından ilgilenmesini gerekli kılmış, devletin, silahlar için gerekli olan teçhizatı satın alma gücüne sahip olması da ateşli silah teknolojisinin gelişmesini sağlamıştır²⁹.

Havan, humbara, top, tüfek gibi ateşli silahların Osmanlı'daki ilk kullanımı II. Mehmed'e atfedilmekle birlikte, genel kabul gören yaklaşım 14. yüzyılda Balkanlar'dan ve İtalyan şehir devletlerinden geldiği yönündedir³⁰. Özellikle barutun keşfiyle ateşli silah sanayisinde gerçekleşen gelişmelerin, toplumlar arasındaki hâkimiyet mücadelelerinin de seyrini değiştirdiği ve Osmanlı'nın da

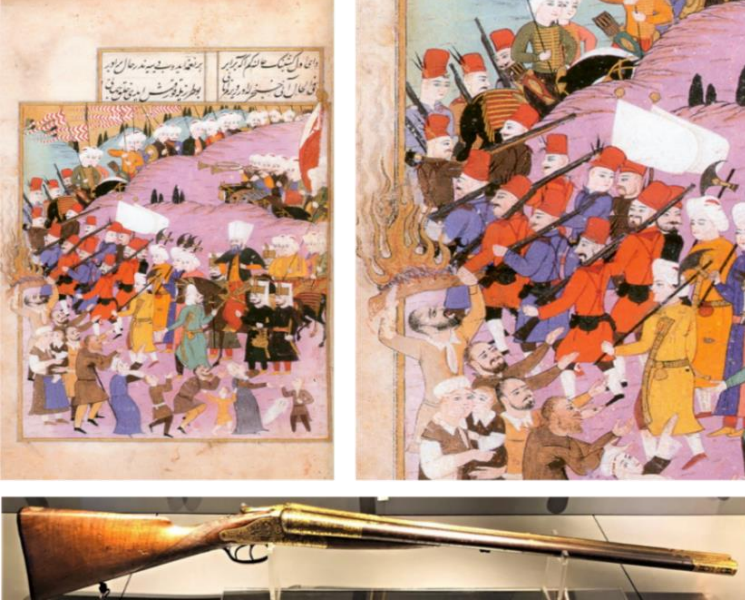
²⁹ Miri Shefer-Mossensohn, *Osmanlı'da Bilim*, çev. Kübra Oğuz (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2015), 175.

³⁰ Mossensohn, *Osmanlı'da Bilim*, 169.

silah teknolojisinde gerçekleşen bu değişimleri takip ettiği, minyatürlerle desteklenen tarih konulu yazma eserlerden izlenebilmektedir.

Osmanlı minyatürlerinde göze çarpan ateşli silahların başında tüfekler gelir. Ahşap aksam üzerine yerleştirilen namlu ve nişangâhtan meydana gelen tüfek, savaşlarda veya avlarda kullanılan ateşli bir silahtır (*Görsel 32*). Ticaret veya Avrupalılar ile yapılan savaşlar sonucunda Osmanlılar tarafından tanınan bu silah, ilk defa II. Kosova Savaşı'nda bir grup yeniçeri tarafından kullanılmıştır. Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid dönemlerinde tüfek kullanımının giderek arttığı, bunun yanı sıra tüfek modellerinin de teknolojik gelişmelere paralel olarak değişme gösterdiği bilinir.³¹

Görsel 31. Drama'ya gidiş ve detayı. **Görsel 32.** Tüfek.
(S. Bağcı, *Osmanlı Resim Sanatı*, 2006). (İstanbul Askeri Müze).

Söz konusu farklılaşmayı yansıtan minyatürlerden biri Tulû'î tarafından yazılmış *Paşanâme* adlı eserde yer alan Kenan Paşa'nın Drama'ya Gidişi³² isimli tasvirdir (*Görsel 31*). At üzerinde tasvir edilmiş Kenan Paşa'nın önünde, ellerinde teber tutan askerlerle birlikte, omuzlarına tüfek yaslamış olan yaya bölüğü görülmektedir. Askeri Müze'de de benzer örnekleriyle karşılaştığımız tüfeklerin, ahşap ve maden malzeme kullanılarak yapıldığı ve madeni kısımlarının çeşitli süslemelerle bezendiği anlaşılmaktadır.

³¹ Gabor Agoston, "Tüfek", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 41/460.

³² Bağcı vd., *Osmanlı Resim Sanatı*, 222.

Barutun geliştirilmesiyle birlikte ateşli silahlarda dönüşüm başlamış ve daha yıkıcı olanlarının üretimi gerçekleştirilmiştir. Bu grupta yer alan ve yeni bir çağın başlamasını sağlayan en önemli buluş toptur. Osmanlı Devleti'nin, gülle veya sarapnel atan ateşli silah olarak tanımlanan topu (*Görsel 34*), 14. yüzyılın son çeyreğinden itibaren pek çok savaşta değerlendirdiği söylenebilir.³³ Topun, Osmanlı minyatürlerinde de ele alındığı görülür. Topun tasvir edildiği minyatürlerden biri Şükrî-i Bitlisi tarafından kaleme alınmış *Selimnâme*'de yer alan Ridaniye Savaşı'dır (*Görsel 33*). İki bölüme ayrılmış sahnenin solunda ellerinde tüfek, mızrak, şeşper, kalkan tutan, yaya ve atlı Osmanlı askerleri vardır. Sahnenin sağında ise arkalarında bulunan kaleyi korumak amacıyla bir kısmı önünde toplar bulunan mevzide, bir kısmı da atların üzerinde ok atar şekilde betimlenen Memluk askerleri yer alır. Topların yanlarında atılmaya hazır güllerin de betimlendiği, hatta en öndeki askerin yerdeki gülleyi kaldırmak üzere öne doğru eğildiği görülür. Minyatürdeki tüfek, top, gülle tasvirlerin realist yaklaşımda ele alındıkları yine müzelerde sergilenen örneklerden anlaşılmaktadır.

Görsel 33. Ridaniye Savaşı.

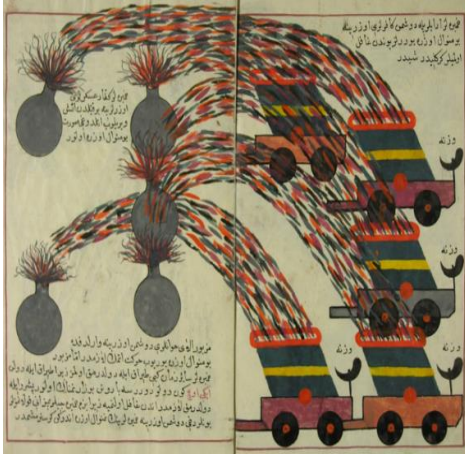
(Selimname, TSMK, H.1597-98, y.235a). (İstanbul Askeri Müze).

Görsel 34. Top ve gülle.

³³ Gabor Agoston, "Top", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 41/240.

Osmanlı Devleti savaşlarda humbara adı verilen toplardan da istifade etmiş, bunları üretmek için ocaklar kurmuş ve üretenleri de humbaracı olarak adlandırmıştır. Humbara, içi patlayıcı maddelerle doldurulmuş, demir malzemeli, yuvarlak bir mermi türüdür. Elle veya havan (*Görsel 36*) ile atılan türleri mevcuttur.³⁴ Ümmü'l-Gaza'da yer alan tasvirler arasında humbara ve ateşleme mekanizmasının betimlenmiş olması önemli bir veridir (*Görsel 35*).

Görsel 35. Humbara ve ateşlenme mekanizması.

(Ümmü'l-Gaza, TSMK, B.368, vr.64b-65a).

Görsel 36. Havan.
(İstanbul Askeri Müze).

SONUÇ

Osmanlı Sultanlarının ve paşalarının, yaptıkları savaşlar sonucunda elde etmiş oldukları zaferleri kayıt altına alarak, ölümsüzleştirme istekleri bir statü sembolü olarak da kabul edilen tarih yazıcılığını başlatmıştır. Tarih konulu edebî yazma eserlerde, işlenen konuyu anlaşılır kılmak ve metni zenginleştirmek gibi amaçlarla minyatür olarak adlandırılan tasvirlerle yer verilmiştir. Sanat hamisi olan padişah ve kalemiye sınıfının mükemmellik istekleri doğrultusunda, metinde verilemeyen ayrıntıları minyatürlere işleme imkânını elde eden nakkaşlar, dönem yaşantısına, farklı boyutta ışık tutan belgelerin oluşmasını sağlamışlardır.

Seferlere bizzat katılarak, yerinde gözlem yaptıkları bilinen nakkaşlar, kronolojik düzende verdikleri tasvirlerde detaylı yaklaşım tarzını benimsemişlerdir. Geniş açıyla verilen savaş alanları ile coğrafya, padişah ve maiyetinin dizilimleriyle ordu nizamı vurgulanırken, savaş sırasında kullanılan

³⁴ Ahmet Halaçoğlu, "Humbaracı", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 18/349.

silahlar ve diğer teçhizat ile dönem teknolojisinin yansıtılmaya çalışıldığı, kısacası savaşın bir özetinin verilmeye çalışıldığı görülür. Nakkaşlardaki detaycı yaklaşım tarzı ve kullandıkları imgelerle metnin gücünü arttırma isteği, Osmanlı ordusunun kullandığı silahların yüzyıllar içindeki değişim sürecinin de minyatürlere yansımaları sağlamıştır. Erken dönemlerde beden gücüne dayalı silahların, gelişme sürecinde bedenin yanı sıra akla da hitap edenlerin ve yükselme döneminde ise ekonomik gücün artmasına paralel olarak ateşli silahların kullanıldığı yine nakkaşların teferruatı verme istekleri sebebiyle tasvirlerden de anlaşılmalıdır. Minyatürlerde, savunma ve saldırı silahları arasından en fazla miğfer, kalkan, kılıç, ok-yay, mızrak, şeşper, topuz, top ve tüfeğin işlenmesi, bu silahların yoğun bir şekilde kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca erken dönemlerde sıklıkla tasvir edilen geleneksel silahların kullanımının azaldığını, bunların yerini yıkıcı gücü fazla olan ateşli, modern silahların almaya başladığını yine minyatürlerde gözlenmektedir.

Yazma eserleri süsleyen minyatürlere konu olan silahların benzerleri müzelerde mevcuttur. Teşhirde olan silahlarla, yazmalarda tasvir edilen örnekler kıyaslandığında, tarihsel açıdan paralel bir gelişim çizgisini söz konusudur. Nakkaşların gerçekçi yaklaşım tarzını benimsediklerini ve gözlem yeteneklerinin oldukça güçlü olduğunu, sergilenen silahlar ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım tarzı, minyatürlerin tarihi açıdan önemli birer görsel kaynak olduğunun ve dönem yaşantısına ışık tuttuğunun da kanıtıdır. Bununla birlikte minyatürlerde temsil edilen silahların günümüze ulaşmayan silahlar için de belge niteliği taşıdığını söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Agoston, Gabor. “Savaş”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 36/196-200. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Agoston, Gabor. “Tüfek”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 41/459-461. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Agoston, Gabor. “Top”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 41/240-242. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Ağaoğlu, Mert. “Osmanlı Tasvir Sanatında Surnameler”, *ASOS Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 66 (2017), 318-342. DOI: 10.16992/ASOS.13446
- Akpınar, R. Bahar. “Sufi Kültüründe Sembollerin Yeri ve Önemi Hakkında Bir Deneme”, *Türkbilig* 7 (2004), 3-19.
- Arka, Semra. “Osmanlı Minyatürlerinde Silahlar”. *Sanat Tarihi Dergisi* 11 (Kasım 2001):13-20.
- Atasoy, Nurhan. *Otağ-ı Humayun Osmanlı Çadırları*, İstanbul: Aygaz Yayınları, 2000.
- Atcı, İsmail. *Karaman Müzesi Etnografik Seksiyonda Sergilenen Ateşli ve Ateşsiz Silahlar*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Aydüz, Salim. “Osmanlı Silahları, Silah Üretim Merkezleri ve Literatürü Tarihi”. *Tarih Okulu* /10 (2011), 1-37.
- Aydüz, Salim. “Osmanlı Askeri Teknoloji Tarihi: Ateşli Silahlar”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 2/4 (2004): 265-295.
- Bağcı, Serpil vd.. *Osmanlı Resim Sanatı*. İstanbul: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006.
- Bir, Atilla vd.. “Türk Menzil Okçuluğu ve Yay Okları”. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* VIII/1 (2006), 39-60.
- Bolay, Süleyman Hayri. “Âlem”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 2/357-360. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.
- Bozkurt, Nebi. “Kılıç”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 25/405-408. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- Brindesi, Jean Giovanni. *Osmanlı Kıyafetleri*, çev. H. Ahmet Arslantürk & M. Mert Sunar. İstanbul: Metamorfoz Yayıncılık, 1. Basım, 2013.
- Chester Beatty Digital Collections. “Süleyman’s Body Escorted Back to Istanbul by the Ottoman Army”. History of Sultan Süleyman by Sayyid Luqman.” https://viewer.cbl.ie/viewer/image/T_413_113/2.
- Çoruhlu, Tülin. *Osmanlı Koruyucu Silahlarında Süslemeler ve Teknikler (Askeri Müze’den Örnekler ile)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995.
- Çoruhlu, Tülin. “Gürz”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 14/327-328. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.

- Çoruhlu, Tülin. “Hançer”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 15/548-550. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Çoruhlu, Tülin. “Kalkan”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 24/260-261. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Çoruhlu, Tülin. “Miğfer”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 30/21-23. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005.
- Çoruhlu, Tülin. “Türklerde Mızrak”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 30/3-4. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005.
- Çoruhlu, Tülin. “Zırh”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. 44/394-395. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Halaçoğlu, Ahmet. “Humbaracı”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 18/349-350. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- İnalçık, Halil. “Havale”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 16/512-513. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- İndirkaş, Zühre. “Türk Oturma Kültüründe “Bağdaş Geleneği” Üzerine İkonografik Betimlemeler”. 38. *Icanas Kongresi*. ed. Zeki Dilek. 4/1665-1676. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2012.
- Mossensohn, Miri Shefer. *Osmanlı'da Bilim*, çev. Kübra Oğuz. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 1. Basım, 2015.
- Ögel, Bahaeddin. “Türk Kılıcının Menşe ve Tekâmülü Hakkında”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* 6/5 (1948): 431-460.
- Pakalın, Zeki. “Minyatür”. *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 3. Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 2. Basım, 1971.
- Terzi, Mustafa Zeki. “Mızrak”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 30/3-4. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005.
- Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*. 1-2 Cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988.
- Türkmen, Mutlu. “Türk Kültür Yaşamında Okçuluk”. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/55 (2017), 523-533. DOI: 10.16992/ASOS.12737
- Usta, Aydın. “Zırh”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. 44/391-394. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Yaman, Ahmet. “Savaş”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. 36/189-194. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.

5. Bölüm

Endüstriyel Üretim Sektörel ve Mekansal Analizi: Tr63 Bölgesi- Osmaniye İli Örneği

Fatma Betül URHAN¹

Ersin Kaya SANDAL²

---

¹ Dr.Öğr.Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi., Coğrafya Bölümü,
<https://orcid.org/0000-0003-0929-1206>

² Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi., Coğrafya Bölümü,
<https://orcid.org/0000-0002-6969-1570>

1. GİRİŞ

Endüstri kavramı ham ya da yarı işlenmiş maddelerin kullanıma hazır hale getirilmesi olarak tanımlanır. Endüstrileşme kavramı ise bir ülkenin ekonomik sistemindeki üretim, üretim ölçeği, istihdam düzeyi, teknoloji kullanımı ve sermaye yoğunluğu gibi temel göstergelerinde zamanla ortaya çıkan çok sayıda olumlu değişimi içeren bir süreçtir. Endüstrileşmiş olarak kabul edilen ülkelerin deneyimleri, bu sürecin pek çok faktöre birden bağlı olduğunu göstermektedir.

Endüstrileşme firmaların doğru yer seçimi ile başlamaktadır. Endüstriyel üretim yapan sektörlerin belli coğrafi birimlerde yerleşmesi söz konusu birimlerin rekabetçiliğe işaret eden özellikleriyle ilgilidir. Rekabetçiliğin sadece firmalar üzerinden açıklanması mümkün değildir. Mekanda firmaların toplanması ya da yığılması sonucu ortaya çıkan olumlu dışsallıklar firmaların yerelden elde ettiği en önemli avantajlardan biridir. Maliyeti olmadan elde edilmiş avantajlar olarak ifade edilebilecek bu dışsallıklar kentleşme ekonomileriyle açıklanmaktadır. Söz konusu dışsallıklar emek piyasalarındaki gelişmeler; ucuz sermayeye erişim; ulaşım başta olmak üzere alt yapı hizmetlerinden faydalanma; uzmanlaşmış iş gücünün varlığı; enerji maliyetlerindeki azalmalar gibi faktörleri kapsamaktadır. Artan verimlilik ve ticari rekabet gücüne bağlı olarak bazı sektörler öncü olarak ulusal ve bölgesel ekonomide yer edinmektedir. Bölgesel kalkınmada potansiyel rekabetçi sektörlerle yapılacak yatırımlar en rasyonel sonuçların alınmasında etkili olacaktır. Dolayısıyla yerelde uzmanlaşan sektörlerin tespit edilmesi bölgesel kalkınma plan ve politikalarının oluşturulması sürecine sağlayacağı katkı bakımından büyük önem arz etmektedir.

Bu çalışmanın temel motivasyonu TR63 bölgesinde endüstriyel üretimde sektörel uzmanlaşma ve mekansal yoğunlaşma düzeylerinin analiz edilmesi ve bölgeyi oluşturan illerden biri olan Osmaniye'nin bölgenin endüstrileşme sürecindeki konumunun değerlendirilmesidir.

Sektörel ve mekansal yerleşme öncelikle 1970-2023 yılları arasındaki zaman periyodlarında yerel birim sayısındaki değişime dayalı olarak incelenmiştir. Bölgede faaliyet gösteren her bir sektörün yerleşme düzeylerinin belirlenmesi amacıyla 2009 ve 2015 yılları için yerellik katsayı değerleri hesaplanmıştır. Analizlerde kullanılan parametreler yerel birim, çalışan kişi ve ciro göstergeleridir. 2023 yılı analizlerine ise veriye erişim sağlanamaması nedeniyle ciro göstergeleri dahil edilememiştir. Saha çalışmasının örneklemini oluşturan Osmaniye iline ait veriler il, ilçe ve mahalle bazında betimleyici ve açıklayıcı mekansal istatistik teknikleriyle analiz edilmiştir.

Literatürde ulaşılan bölgeye ilişkin yapılmış önceki çalışmalarda sektörel analizlerin istihdam verisi kullanılarak bölgesel düzeyde yapıldığı görülmektedir.

Bu çalışmada ise bölgenin imalat sanayi sektörleri istihdam verisine ek olarak firma sayısı ve ciro göstergeleriyle de kullanılmıştır. Ayrıca önceki çalışmalardan farklı olarak bölgede faaliyet gösteren imalat sanayi sektörlerinin kuruluş yılları temel alınarak 1970-2023 yılları arası dönemdeki niceliksel değişimi ve yer seçim eğilimleri mekansal istatistik teknikleriyle analiz edilmiştir. Sonuçlar bölgesel kalkınma hedefleri doğrultusunda bölge kaynaklarının etkin şekilde kullanımına katkı sağlayacaktır. Ayrıca büyük ölçüde iktisat disiplininin katkı sunduğu görülen konuya ilişkin literatüre ekonomik coğrafya bağlamında ve mekansal boyutun da dahil edildiği bir yaklaşımla katkı sunulmaktadır.

2. VERİ VE YÖNTEM

TR63 Bölgesinde sektörel uzmanlaşmanın analiz edilmesi amacıyla yerleşme katsayısı, mekansal yoğunlaşmanın analiz edilmesi amacıyla ise betimleyici ve açıklayıcı mekansal istatistik yöntemleri kullanılmıştır.

2.1. Veri

Mekansal ve istatistiksel analizler için oluşturulan veri setinde NACE kod sistemi kullanılmıştır. AB’de ekonomik faaliyetlerin istatistiksel verilerinin üretilmesi amacıyla kullanılan bu kod sistemine kayıtlı 1211 alt sınıfı tanımlanan 24 ana sanayi sektörü bulunmaktadır (Tablo 1).

Tablo 1. NACE Rev.2 Ekonomik Faaliyet Sınıflaması C-İmalat			
Sektör adı	Sektör Kodu	Alt Sınıf Sayısı	Alt Sınıf Sayısı
Gıda Ürünlerinin İmalatı	10	111	111
İçeceklerin İmalatı	11	13	13
Tütün Ürünleri İmalatı	12	2	2
Tekstil Ürünlerinin İmalatı	13	45	45
Giyim Eşyalarının İmalatı	14	14	14
Deri ve İlgili Ürünlerin İmalatı	15	13	13
Ağaç, Ağaç Ürünleri ve Mantar Ürünleri İmalatı; Saz, Saman vb.	16	45	45
Malzemelerden Örülerek Yapılan Eşyaların İmalatı			
Kâğıt ve Kâğıt Ürünlerinin İmalatı	17	33	33
Kayıtlı Medyanın Basılması ve Çoğaltılması	18	22	22
Kok Kömürü ve Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri İmalatı	19	13	13
Kimyasalların ve Kimyasal Ürünlerin İmalatı	20	104	104
Temel Eczacılık Ürünlerinin ve Eczacılığa İlişkin Malzemelerin İmalatı	21	10	10
Kauçuk ve Plastik Ürünlerin İmalatı	22	39	39
Diğer Metalik Olmayan Mineral Ürünlerin İmalatı	23	60	60
Ana Metal Sanayii	24	66	66
Fabrikasyon Metal Ürünleri İmalatı (makine ve teçhizat hariç)	25	83	83
Bilgisayarların, Elektronik ve Optik Ürünlerin İmalatı	26	93	93
Elektrikli Teçhizat İmalatı	27	71	71

Başka Yerde Sınıflandırılmamış Makine ve Ekipman İmalatı	28	129
Motorlu Kara Taşıtı, Treyler ve Yarı Treyler İmalatı	29	23
Diğer Ulaşım Araçlarının İmalatı	30	43
Mobilya İmalatı	31	15
Diğer İmalatlar	32	87
Makine ve Ekipmanların Kurulumu ve Onarımı	33	77
Toplam	-	1211
Kaynak: TÜİK (2024). 11 Mayıs 2024 tarihinde https://data.tuik.gov.tr adresinden edinilmiştir.		

Bu veri tabanı bölgede Sanayi ve Ticaret Odasına kayıtlı olan firmaların her birinin adres ve koordinat verileriyle manuel olarak oluşturulmuş ve Geolocator yazılımıyla kontrol edilmiştir. TR63 Bölgesi'nin Osmaniye ilinde 292 mahalle için 381 firmanın koordinatları Sanayi ve Ticaret Odası kayıtlarından ulaşılan sektör ve kuruluş yılı bilgileriyle excell formatında kaydedilmiş ve analiz edilmek üzere ARC-GIS ortamına aktarılmıştır (Urhan, 2021, s. 29).

Sektörel uzmanlaşmanın tespit edilmesi için 2009 ve 2015 yıllarının yerel birim sayısı parametresine ilişkin veriler Sanayi ve Ticaret Odası'ndan, çalışan sayısı ve ciro göstergeleri parametrelerine ilişkin verilere ise TÜİK veri tabanından erişilmiştir. 2023 yılına ilişkin yerel birim sayısı ve çalışan sayısı verileri ise TOBB'dan temin edilmiş ancak ciro göstergelerine ilgili kurumlardan erişim bulunmaması nedeniyle bu parametre güncel analizlere dahil edilememiştir.

2.2. Yerelleşme Katsayısı Yöntemi

Yerelleşme katsayısı yöntemi Hildebrand ve Mace tarafından 1940'lı yıllarda geliştirilmiştir. Bu katsayı değerleri, bir endüstrinin belli bir bölgede ne düzeyde yerleştiğini ya da uzmanlaştığını ortaya koyar (Miller vd., 1991, s. 65). 0 ile sonsuz arasında olan bu katsayı değeri aşağıda bulunan işlem (Formül 1) kullanılarak hesaplanır (Moineddin vd., 2003, s. 250):

$${}^3LQi = \left(\frac{e_{ij}}{\sum e_j} \right) / \left(\frac{E_{ij}}{\sum E_j} \right)$$

$\sum E_j$ = referans j bölgedeki toplam istihdam
 E_{ij} = referans j bölgenin i sektöründeki istihdamı
 $\sum e_j$ = j bölgedeki toplam istihdam
 e_{ij} = i sektörünün j bölgedeki istihdamı

(1)

Sektörel yerelleşmeyi 1 ya da 1.25 katsayı değerinden küçük veya büyük olma kriteriyle ele alan çalışmalar bulunmakla birlikte bu çalışmada 1.25 ve üzeri olan sektörler yerleşmiş sektörler olarak kabul edilmiştir. Bu katsayı değerinin

³ Çalışan sayısı, yerel birim sayısı ve ciro göstergeleri kullanılmıştır.

altındaki 1.00-1.24 arası değerler aday ve 0-0.99 arası değerler ise yerelleşme göstermeyen sektörlerdir (Akgüngör vd., 2003, s. 656).

2.3. Betimleyici Mekansal Analiz Teknikleri

Betimleyici analizler merkezi eğilimin ve merkezi dağılımın ölçülmesi olmak üzere iki şekilde yapılır.

2.3.1. Merkezi Eğilim Ölçümü

Noktasal verinin dağılımında merkezi eğilimin ve orta noktanın bulunması için ortalama merkez ve medyan merkez değerleri hesaplanır. Bu ölçümlerdeki ortalama merkez değeri klasik istatistikteki ortalamaya karşılık gelir ve analize giren veri değerlerinin tamamının toplanarak veri sayısına bölünmesiyle elde edilir (Kalaycı, 2010, s. 51). Bu değer hesaplanırken koordinatları tanımlanmış x ve y ortalamaları alınır. Elde edilen bu değer mekansal düzlemdeki noktaların konumsal ortalamasıdır (Lee & Wong, 2001, s. 50). Örnekleme verilerinin koordinatları kullanılarak aşağıdaki işlem (Formül 2) ile hesaplama yapılır (Çubukçu, 2015, s. 187).

$$(\bar{X}_{mc}, \bar{Y}_{mc}) = \left[\frac{\sum_{i=1}^n x_i}{n}, \frac{\sum_{i=1}^n y_i}{n} \right] \quad \begin{array}{l} (\bar{X}_{mc}, \bar{Y}_{mc}) : \text{ortalama merkezin koordinatları} \\ (x_i, y_i) : \text{veri setindeki } i \text{ sayılı gözleme ait} \\ \text{koordinatlar} \\ n : \text{örneklem büyüklüğü} \end{array} \quad (2)$$

Medyan merkez değeri ise klasik istatistikteki ortancaya karşılık gelir. Buna göre gözlemin tüm noktalara olan uzaklık değerlerinin toplamının en küçük olduğu nokta medyan merkezdir. Bu hesaplama Öklid tekniği ile yapılmıştır. Bu teknik medyan merkezin koordinatlara olan x ve y eksenlerindeki uzaklıklarının mutlak değerini esas alır. Medyan merkez aşağıdaki işlem ile (Formül 3) hesaplanır (Çubukçu, 2015, s. 193):

$$\sum_{i=1}^n |x_i - x_{mdc}| + |y_1 - x_{mdc}| \quad (3)$$

3.3.2. Merkezi Dağılım Ölçümü

Aynı ortalama merkez ya da medyan merkeze sahip olan örneklemelerin mekansal dağılımlarının farklı olabilmesi nedeniyle sadece merkezi eğilimin ölçülmesi yeterli değildir. Merkezi dağılım ise standart sapma ve standart mesafe olmak üzere iki ayrı teknikle ölçülür. Standart mesafe, noktaların mekansal dağılımının ortalama merkezden uzaklaşma değeridir. Bu değer, klasik istatistikteki standart sapmaya karşılık gelir (Kalaycı, 2010, s. 53). Gözlemin mevcut konumu ortalama merkezden uzaklaştıkça, ölçüt üzerindeki etkisi artar.

Standart mesafe aşağıdaki işlem ile (Formül 4) hesaplanır (Çubukçu, 2015, s. 194):

$$S_{D=\sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2}{n}}} \quad (4)$$

Standart sapma elipsi, gözlemin mekansal dağılımının yönünü belirtir ve ortalama merkezin çevresinde yer alır. Bu elips 4 değer hesaplanarak tespit edilir: 1) x-ekseninden sapma, 2) y-ekseninden sapma, 3) y-ekseninden sapma açısı 4) ortalama merkez. Arc-GIS programı standart sapmayı aşağıdaki işlem ile (Formül 5) hesaplamaktadır (Çubukçu, 2015, ss. 199-200):

$$S_x = \sqrt{2 \frac{\sum_{i=1}^n [(x_i - \bar{x}_{mc}) \cos \theta - (y_i - \bar{y}_{mc}) \sin \theta]^2}{n}}$$

$$S_y = \sqrt{2 \frac{\sum_{i=1}^n [(x_i - \bar{x}_{mc}) \sin \theta + (y_i - \bar{y}_{mc}) \cos \theta]^2}{n}}$$

(5)

2.4. Açıklayıcı Mekansal Analiz Tekniği: Anselin Yerel Moran's I

Bu tekniklerin amacı örneklemden yola çıkarak evrenle ilgili çıkarımda bulunmaktır. Mekansal dağılım ölçümleri, noktasal verinin a) kümeleşmiş b) rastlantısal c) dağılık (tekdüze) mekansal dağılım biçimlerinden hangisini ortaya koyduğunu belirler. Noktasal veriler arasındaki ilişki mekansal otokorelasyon yöntemiyle test edilebilir. Küresel ve yerel olmak üzere iki tür otokorelasyon yöntemi bulunmaktadır. Küresel yöntemlerde örneklemin mekansal dağılımı tek bir z-istatistiği ve bir endeks olarak hesaplanırken, yerel yöntemlerde her nokta için bu değerler ayrı ayrı hesaplanmaktadır. Örnekleme benzer değerlere sahip noktalardan oluşan kümelerin konumsal olarak tespit edilmesi için her bir gözlemin ayrı ayrı değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu nedenle analizlerde yerel bir yöntem olan Anselin Yerel Moran's I yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem mekansal gözlemler arasındaki istatistiksel ilişkiyi ortaya koyar ve değişken değerleri benzer ve farklı olan noktaları tespit ederekmekansal uç değerleri ortaya koyar. Bu hesaplamada aşağıdaki işlem (Formül 6) kullanılır (Çubukçu, 2015, ss. 207-285):

$$I_i = z_i \sum_j^n w_{ij} Z_j$$

n : örneklemdeki nokta sayısı
 w_{ij} : i noktası ve j noktası arasındaki yakınlık ilişkisini veren mekansal ağırlık değeri
 z_i ve z_j : i ve j noktalarına ait değişkenlerin ortalamadan sapma değerleri

(6)

Ölçümlerden elde edilen yüksek pozitif değerler gözlemin benzer değişken değerleri olan noktalardan oluşan bir kümede yer aldığını; yüksek negatif değerler ise mekansal bir uç değer olduğunu gösterir.

(Çubukçu, 2015, s. 285). Gözlemin değişken değerinin yakınlığını ve benzerliğini tespit eden bu yöntemle düşük farklılık, düşük benzerlik, yüksek benzerlik, yüksek farklılık olarak ifade edilen 4 sınıflama yapılır (Anselin, 1996, s. 255).

3. SAHA ARAŞTIRMASI

İstatistik, ampirik araştırmalarda bilinmeyen ölçülmesi ve tespit edilmesi için kullanılan sayısal yöntemlerdir. Mekansal istatistik, koordinatlara ve mekansal bilgiye sahip problemleri konu edinir, mekansal dağılıma ilişkin hipotezler üretir ve test eder (Çubukçu, 2015, ss. 2-7).

3.1. Mekana Bağlı Zamansal Analizler: 1970-2017 ve 2017-2023 Yılları Arası

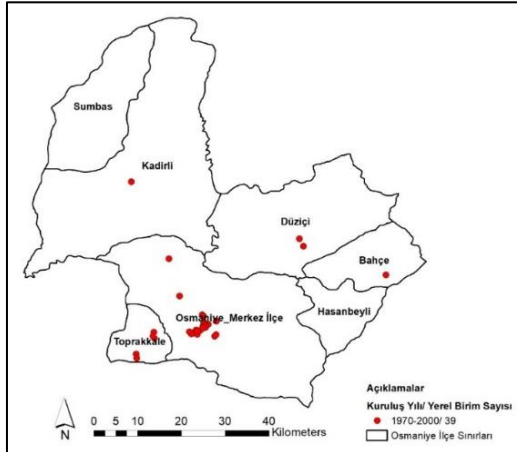
Bölgede sektörel yer seçimine ilişkin mekansal analizler 1970-2000 yılları, 2000-2017 yılları ve 2017-2023 yılları arası olmak üzere üç ayrı periyodu kapsamaktadır. 2000 yılı sonrası ayırımının yapıma nedeni yerel birim sayısının bu yıllardaki belirgin artışı ve ortaya çıkan mekansal firma yoğunlaşmasıdır (Tablo 2) (Urhan, 2021, s. 126). Yerel birim sayısı parametresine göre Osmaniye’de firmaların 2000 yılı öncesi sadece Merkez, Toprakkale, Kadırlı, Düziçi ve Bahçe ilçelerine olan yer seçimi, 2000 yılı sonrasında Hasanbeyli ilçesi de dahil olmak üzere yine aynı ilçelerde gerçekleşmiştir. 2000 yılından sonra kurulan yeni firmalarla özellikle Merkez, Toprakkale ve Düziçi ilçelerinin endüstrileşmesinde belirgin bir artış gerçekleşmiştir. Ancak 2017 yılı sonrası süreçte kurulan firma sayısının azaldığı görülmekle birlikte Toprakkale ve Kadırlı ilçelerinde yer seçen firma sayısının arttığı görülmektedir (Şekil 1, 2, 3).

NACE Kod	Firma Kuruluş Yılı Periyodları					
	1970-1980	1980-1990	1990-2000	2000-2010	2010-2017	2017-2023
10	1	4	9	20	60	65
11	0	0	0	0	6	7
12	0	0	1	8	25	0
13	1	2	3	6	15	16
14	1	1	8	8	35	7
15	0	0	0	1	3	1
16	0	0	0	4	9	6
17	4	11	34	77	203	6
18	0	1	2	3	9	0

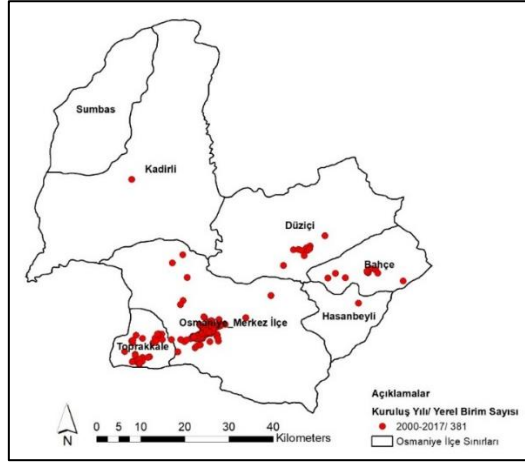
19	0	0	0	3	9	4
20	0	0	0	3	15	19
21	0	0	0	0	2	0
22	0	0	0	9	38	8
23	0	0	1	8	33	27
24	0	0	0	9	54	30
25	1	1	6	19	53	43
26	0	0	0	1	3	1
27	0	0	1	1	5	2
28	0	0	4	7	26	13
29	0	1	2	11	16	8
30	0	0	0	0	0	1
31	0	1	2	7	21	5
32	0	1	2	7	21	1
33	0	0	0	0	0	1

Kaynak: TOBB (2017 ve 2024). 01 Ocak 2017 ve 01 Temmuz 2024 tarihlerinde <https://sanayi.tobb.org.tr/> adresinden edinilmiştir.

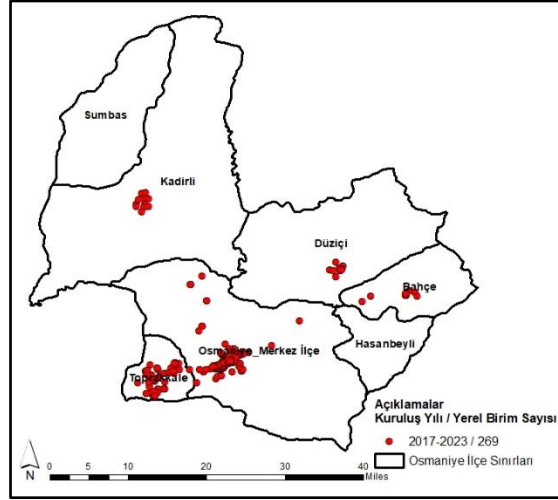
Osmaniye’de 1970-2000 yılları arası kurulan toplam firma sayısı 228, 2000-2017 yılları arası ise bu sayı 1144’dür. Osmaniye’de 2000 yılı öncesinde Sumbas ve Hasanbeyli ilçeleri dışındaki tüm ilçelerde, 2000 yılı sonrasında ise Hasanbeyli de dahil olmak üzere aynı ilçelerde endüstri faaliyeti olduğu görülmektedir (Şekil 1 ve 2) (Urhan, 2021, s. 139). 2017-2023 arası dönemde ise özellikle Kadirli, Toprakkale ve Osmaniye Merkez ilçede OSB’lerin de etkisiyle firma sayısında önemli ölçüde artış gerçekleşmiştir (Şekil 3 ve Tablo 2).

Şekil 1. 1970-2000 Yılları Arasında Osmaniye İlinde Yerel Birim Sayısının Dağılışı

Şekil 2.2000-2017 Yılları Arasında Osmaniye İlinde Yerel Birim Sayısının Dağılışı

Şekil 3. 2017-2023 Yılları Arasında Osmaniye İlinde Yerel Birim Sayısının Dağılışı

3.2. Mekana Bağlı Sektörel Analizler: Sektörel Yerelleşmenin 2009, 2015 ve 2023 Yılları Karşılaştırmalı Analizi

Mekana bağlı sektörel analizlerde NACE Rev.2. sınıflaması ve yerelleşme katsayısı yöntemi kullanılmıştır. Bu sınıflamada yer alan sektörlerle ilişkin yerel birim, çalışan kişi sayısı ve ciro göstergeleri verilerinin sadece düzey-2 bölge ölçeğinde üretilmesi nedeniyle analizlerde sadece bu ölçekle sınırlı kalmış ve il bazında değerlendirilmiştir (Urhan, 2021, s. 160).

Analizlerde yer alan parametrelerin en az bir tanesinde katsayı değeri 1.00 ve üzerinde (1.00-1.24) olanlar yerelleşmeye aday, 1.25 ve üzerinde olanlar ise yerleşmiş sektörlerdir (Urhan, 2021, s. 160).

2009 yılında her üç parametrede yerleşme gösteren tek sektör 16 kodlu sektördür. Aynı yıl 13 kodlu sektör ise çalışan kişi sayısı ve ciro verilerine göre yerleşme göstermiştir. Yerel birim sayısı ile yerleşme gösterenler 10 ve 19 kodlu; sadece çalışan kişi sayısı ve firmaların ciro verilerine göre yerleşme gösteren ise 24 kodlu sektör olmuştur (Tablo 3) (Urhan, 2021, s. 160).

2015 yılında her üç parametrede yerleşen sektör olmamıştır. 10 kodlu sektör 2009 yılında yerleşmiş sektörler arasındayken 2015 yılında katsayı değerinin düşmesiyle aday sektör konumuna geçmiştir. 13 kodlu sektörün yerel birim sayısında artış olmamış, 2015 yılında ise sadece çalışan kişi sayısı ve ciro göstergelerine göre yerleşme göstermiştir (Tablo 3) (Urhan, 2021, s. 161). 2009 yılında her üç parametrede yerleşmiş sektör sadece 16 kodlu sektördür. Bu sektör 2015 yılında ciro göstergelerinin düşmesiyle sadece firma ve çalışan kişi sayısı verilerine göre yerleşmiş sektör olma niteliğini sürdürmüştür (Tablo 3).

2015 yılında 22 kodlu sektör yerel birim sayısına, 25 kodlu sektör çalışan sayısına, 17 kodlu sektör ise ciro göstergelerine göre aday olmuştur. 2009 yılında her hangi bir parametrede yerleşmediği görülen 23 kodlu sektör 2015 yılında yerel birim sayısı ile yerleşen sektörler arasına girmiştir. 24 kodlu sektör 2009'dan sonra 2015 yılında da yerleşmiş bir sektör olmaya devam etmiştir. 19 kodlu sektör ise 2009 yılında yerel birim sayısı ile yerleşmiş sektörlerden biriyken 2015 yılında bu niteliğini kaybetmiştir (Tablo 3) (Urhan, 2021, s. 161).

Tablo 3. 2009-2015-2023 Yılları Yerleşme Katsayısı Endeks Değerleri

NAC	2023	YBS	YBS	YBS	CS	CS	CS	CRO	CRO
E	Duru	2023	2015	2009	2023	2015	2009	2015	2009
Rev.2	mu								
10	Yoğun	0,68	1,21	1,65	5,34	0,78	0,68	0,45	0,27
11	Yoğun	2,38	0,96	0,31	4,53	0,65	0,35	0,58	0,03
12	-	0,90	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
13	Yoğun	2,95	0,55	0,50	15,05	3,37	2,94	3,42	3,54
14	Yoğun	0,57	0,61	0,58	2,35	0,41	0,34	0,19	0,17
15	-	0,30	0,84	0,71	0,66	0,45	0,46	0,32	0,33
16	Yoğun	1,55	1,58	1,41	2,32	1,47	1,64	0,52	1,52
17	Yoğun	0,91	0,29	0,22	3,74	0,84	0,47	1,05	0,47
18	Yoğun	0,45	0,51	0,41	1,30	0,76	0,67	0,24	0,25
19	Yoğun	3,36	0,81	1,57	19,00	0,74	0,42	0,00	0,01
20	Yoğun	1,79	0,63	0,38	13,80	0,76	0,37	0,41	0,00
21	Yoğun	1,14	0,41	0,00	2,67	0,14	0,00	0,05	0,00
22	Yoğun	1,37	1,22	0,46	0,46	0,72	0,43	0,34	0,23
23	Yoğun	2,27	1,46	0,55	4,79	0,95	0,56	1,00	0,74

24	Yoğun	3,49	0,97	0,93	0,95	5,18	5,32	6,89	6,96
25	Yoğun	1,54	0,98	0,76	6,22	1,10	0,89	0,75	0,63
26	-	0,25	0,13	0,00	0,95	0,03	0,00	0,01	0,00
27	-	0,37	0,53	0,85	0,36	0,16	0,12	0,00	0,02
28	Yoğun	0,83	0,52	0,64	3,62	0,75	0,74	0,50	0,47
29	-	0,80	0,67	0,32	0,62	0,17	0,10	0,06	0,05
30	-	0,15	0,09	0,00	0,02	0,01	0,00	0,00	0,00
31	Yoğun	0,99	0,88	0,50	2,03	0,57	0,43	0,65	0,45
32	Yoğun	0,52	0,87	0,89	1,31	0,59	0,28	0,11	0,04
33	-	0,70	0,53	0,51	0,47	0,34	0,26	0,14	0,09

*YBS: Yerel Birim Sayısı *CS: Çalışan Sayısı *CRO: Ciro Göstergeleri
Kaynak: TÜİK (2018). 01 Ekim 2018 tarihinde
<http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> adresinden edinilmiştir.
Kaynak: TOBB (2024). 01 Temmuz 2024 tarihinde
<https://www.tobb.org.tr/Sayfalar/AnaSayfa.php> adresinden edinilmiştir.

Osmaniye’de yerel birim sayısının en yüksek olduğu sektörler arasında 10, 24 ve 25 kodlu sektörler öne çıkmaktadır. Çalışan sayısının en yüksek olduğu 10, 13, 20, 24 ve 25 kodlu sektörler 1000 kişinin üzerinde çalışan sayısı ile hem ildeki hem de bölgedeki istihdamda önemli paya sahiptir (Tablo 4).

NACE Rev.2 Sektör kodu	Yerel Birim Sayısı	Çalışan Sayısı
10	65	1276
11	7	211
12	0	0
13	16	3238
14	7	646
15	1	78
16	6	46
17	4	350
18	0	0
19	4	63
20	19	1440
21	0	0
22	8	210
23	27	657
24	30	5288
25	43	4385
26	1	16
27	2	21
28	13	802

29	8	281
30	1	3
31	5	179
32	1	26
33	1	60

Kaynak: TOBB (2024) 01 Temmuz 2024 tarihinde <https://sanayi.tobb.org.tr/> adresinden edinilmiştir.

2023 yılında 11, 13, 16, 19, 20, 21, 23 ve 25 kodlu sektörler yerel birim ve çalışan kişi sayısı olmak üzere her iki parametrede yerelleşmiştir. Yerel birim sayısı parametresine göre 22 ve 24, çalışan sayısı parametresine göre ise 10, 14, 17, 28, 31, 32 kodlu sektörler yerelleşmiştir. 2023 yılında yerel birim sayısı ile bölgede yerelleşmeye aday tek sektör 21 kodlu sektördür. 2015 yılında bölgede yerel birim sayısı parametresine göre 22, çalışan sayısı parametresine göre ise 25 kodlu sektörün aday olduğu, 2023 yılında ise her iki sektörün de yerleşmiş sektörler arasında olmadığı görülmektedir. 12, 15, 26, 27, 29, 30, 33 kodlu sektörler bölgede yerel birim ve çalışan sayısı parametrelerinde 1.00'in altında katsayı değeriyle yerleşme kriterini sağlayamamıştır (Tablo 3).

3.3. Mekansal İstatistik Teknikleri ile Analizler

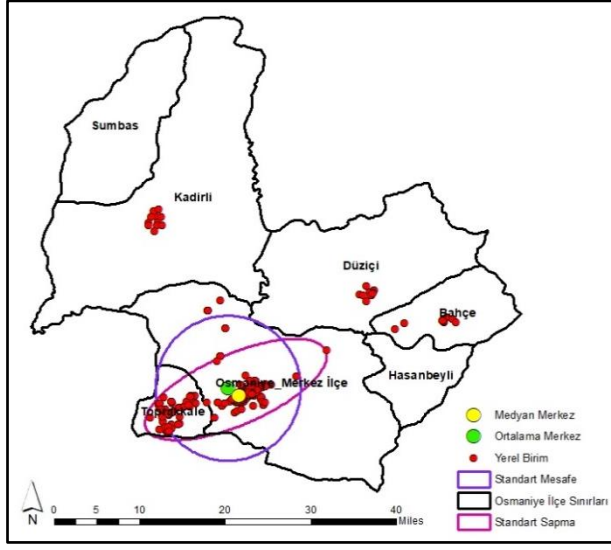
Saha araştırmasına ilişkin mekansal veriler betimleyici ve açıklayıcı olmak üzere iki kategoride istatistiksel olarak analiz edilmiştir. Betimsel analizler kapsamında merkezi eğilim ölçümleri için ortalama merkez ve medyan merkez; merkezi dağılım ölçümleri için standart mesafe ve standart sapma değerleri, açıklayıcı analizler kapsamında ise Anselin Yerel Moran's I değerleri hesaplanmıştır.

3.3.1. Betimleyici Analiz Değerleri

Merkezi eğilim ölçümüne göre Osmaniye ilinde noktasal veri ile gösterilen yerel birimlerin ortalama merkez ile medyan merkezi değerleri Merkez ilçe sınırları içerisinde yer almaktadır. Standart sapma elipsine göre kuzeydoğu-güneybatı yönünde yerleşen bir merkezi dağılım görülmektedir (Tablo 5 ve Şekil 4).

Tablo 5. Betimleyici İstatistiksel Analiz Değerleri

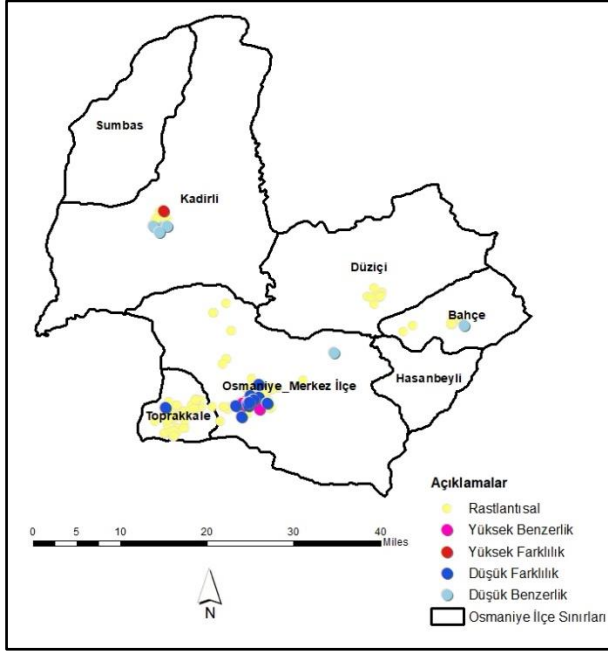
Ortalama Merkez Koordinat Değeri (x, y)	Medyan Merkez Koordinat Değeri (x, y)	Standart Mesafe	Standart Sapma
36,21 , 37,07	36,23 , 37,06	0,739	0,709

Şekil 4. Osmaniye İlinde Merkezi Dağılımın Ölçümü (2023)

3.3.2. Açıklayıcı Analiz Değerleri

Osmaniye’de en yüksek mekansal kümelenme değerlerinin görüldüğü ilçeler; Merkez (yüksek benzerlik); Kadirli (yüksek farklılık); düşük kümelenme değerlerinin olduğu ilçeler; Kadirli, Merkez, Bahçe; rastlantısal değerlerin olduğu ilçeler ise; Merkez, Düziçi, Bahçe, Toprakkale ve Kadirli’dir (Şekil 5).

Şekil 5. Osmaniye İlinde Anselin Moran's I Analizi (2023)

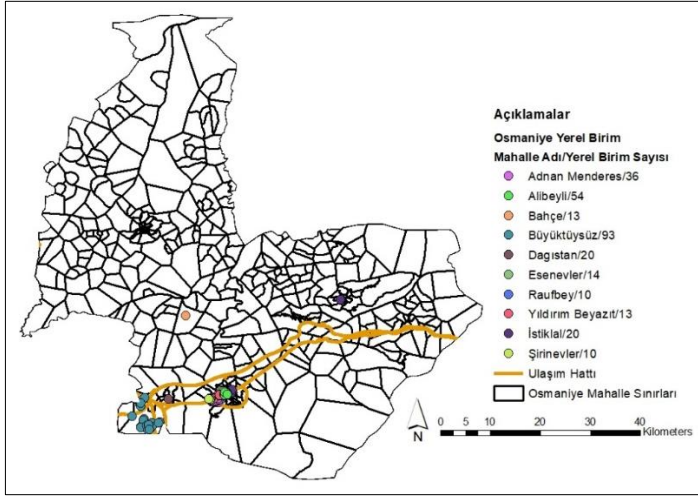
3.4. Endüstriyel Üretimin Kent İçi Yer Seçimi

Endüstriyel üretimin kent içi yer seçimini belirleyen faktörlerin önem derecesi sektörlere ve bölgelerin ya da ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre farklılık göstermektedir. Gelişmiş bölge ya da ülkelerde en önemli etken gelişmiş ve düşük maliyetli ulaşım sistemleri, az gelişmiş bölge ya da ülkelerde ise dışsal ekonomilerdir. Az gelişmiş ya da geri kalmış ülkelerde alt yapı hizmetlerinin bölgeler arası eşitsizlikleri, firmaları gelişmiş birkaç bölgeye yönlendirmektedir. Ayrıca kurumların etkisi ve geleneklere bağlılık da yatırımcıları belli merkezlere sevk etmektedir (Yüzer, 2002: 36).

Türkiye’de endüstriyel üretimin yer seçiminde iki tür eğilim söz konusudur. Birincisi şehir merkezinden uzakta yer seçen büyük ölçekli tesisler, ikincisi ise şehir merkezinde pazara yakın yer seçen küçük ölçekli tesislerdir (Tekeli, 2010: 56). Osmaniye’de endüstriyel üretim yapan firmalar, merkez ilçede ve kent içinde yer seçme eğilimi göstermektedir. Özellikle firmaların ulaşım hattı üzerinde ya da yakınındamekansal olarak yoğunlaştığı görülmektedir (Şekil 6). Kent içinde en az 10 firmanın faaliyet gösterdiği mahalleler görece endüstriyel aktivitenin yoğun olduğu alanlar olarak değerlendirilmiştir.

Osmaniye’de 10 mahallenin yerel birim sayısı 10 ve üzeridir. Bu mahalleler yerel birim sayısının yüksekliğine göre Büyüktüysüz, Alibeyli, Adnan Menderes, İstiklal, Bahçe, Yıldırım Beyazıt, Raufbey, Şirinevler olarak sıralanmaktadır. 93

firmanın bulunduğu Büyüktüysüz Mahallesi, Toprakkale ilçesinde bulunan ve Organize Sanayi Bölgesinin de yer aldığı mahalledir (Şekil 6).

Şekil 6. Osmaniye İlinde Yerel Birim Sayısının Yoğunlaştığı Mahalleler

Osmaniye’de endüstriyel üretim yapan firmaların mahalle ölçeğinde ve sınırları içinde gösterdiği yoğunlaşma, mekansal sürekliliği olan birimlerde daha yakın mesafededir. Büyüktüysüz, Yıldırım Beyazıt, Şirinevler, Adnan Menderes, Raufbey, Esenevler, İstiklal mahallerinde mekansal dağılım rastlantısaldır.

Firmaların mahalle ölçeğinde mekansal yoğunlaşmasının merkez ilçe sınırları içinde kaldığı görülmektedir. Mekansal yoğunlaşma eğiliminin il merkezi ve il merkezine yakın alanlarda ortaya çıkma nedenleri genel olarak emek pazarına, tüketicie ve altyapı tesislerine kolay ulaşımıdır. Kent merkezinde yer seçebilen ve kalabilen sektörler, birim arazi başına en çok ödeyebilenlerdir. Dolayısıyla kent içi konum ve arazi büyüklüğü yatırımcıların yer seçerken dikkate aldığı iki önemli karardır. Yatırımcı için bir diğer önemli karar ölçütü ise maliyeti en aza indirmektedir. Bu ölçüt önemli olmakla birlikte kent içi yer seçimini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Büyük firmalar kuruluş yerine göre değişen giderlere sahip olduğu için altyapı sistemlerine yakın yer seçmektedir. Küçük firmaların giderleri ise kuruluş yerine çok bağımlı değildir dolayısıyla satışları kent içi konumundan daha fazla etkilenmektedir.

4. SONUÇ

Araştırmada seçilen zaman periyodlarına göre değişkenlik gösteren bulgular uluslararası ekonomi politik gelişmelerden, ulusal ve yerel ekonomi

politikalarından, bölgesel kalkınma araçlarından ve doğal afetlerden etkilenmektedir. 2023 yılına ilişkin bulgulara göre yerel birim ve çalışan kişi sayısı olmak üzere her iki parametrede yerelleşme gösteren sektörler olan; 11- içeceklerin imalatı, 13- tekstil ürünlerinin imalatı, 16- ağaç, ağaç ürünleri ve mantar ürünleri imalatı, 19- kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri imalatı, 20- kimyasalların ve kimyasal ürünlerin imalatı, 21- temel eczacılık ürünlerinin ve eczacılığa ilişkin malzemelerin imalatı, 23- diğer metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı, 25- fabrikasyon metal ürünleri imalatı sektörleri bölge ekonomisinde rol oynayan güçlü aktörleridir. 2023 yılı öncesine ilişkin bulgularla karşılaştırıldığında 11 kodlu sektörün aday ya da yerelleşmiş sektörler arasında olmadığı ve bu gelişimin 2015 yılı sonrasında meydana geldiği görülmektedir. 13 kodlu sektörde her iki parametrede de yüksek bir artış gerçekleşmiştir. 16 kodlu sektör ise bölgede yerelleşmiş olma niteliğini koruyan istikrarlı sektörlerden biridir. 19 kodlu ve 20 kodlu sektörün katsayı değerlerinde önemli artışlar görülmüştür. Özellikle bu iki sektörün istihdam oranlarında dikkat çekici artışlar söz konusudur. 21 kodlu sektördeki ilk yerelleşme ise 2023 yılı analizlerinde görülmüştür. 25 kodlu sektör ise çalışan sayısı parametresiyle aday sektörlerden biriyken 2023 yılında yüksek bir katsayı değeriyle yerelleşmiştir (Tablo 3).

Osmaniye ilini oluşturan 7 ilçe ile 292 mahallenin her biri için eşanlı verilere erişim mümkün olmamıştır. Analizler için seçilen parametreler erişimi olan en güncel verilerle analiz edilmiştir. sektörel analizler için il ya da bölge ölçeğinde ulaşılabilir olan verilerin 2017 yılı sonrasında ilgili kurumlarca üretilmiyor ya da erişime açılmıyor oluşu çalışmayı sınırlayan bir etkidir. Mevcut kurumsal bir veri seti olmaması nedeniyle, sektör, kuruluş yılı ve konum gibi firma bilgilerine ihtiyaç duyulan mekansal analizlerde bu bilgilerin noktasal gösterimi manuel yapılmıştır. Verinin tek bir sınıf başlığı altında paylaşılması nedeniyle tek bir alt sektörde görülen yerelleşme ana sektörün tamamında gerçekleşmiş gibi bir yanı yaratmaktadır. Aynı zamanda verinin bir il ya da bölgeye ait olması nedeniyle sadece OSB ya da bir ilçede yerelleşme gösteren bir sektör, ilin ya da bölgenin tamamında yerelleşme gösteriyormuş gibi algılanmaktadır.

Osmaniye ilinde 1970-1980 yılları arasında gıda ürünleri imalatı, giyim eşyalarının imalatı, kâğıt ve kâğıt ürünleri imalatı ve fabrikasyon metal ürünleri imalatı sektörlerinin yer aldığı görülmektedir. 1980-1990 yılları arasında kâğıt ve kâğıt ürünleri imalatı ile gıda ürünlerinin imalatı sektörleri kurulan firma sayısının en yüksek olduğu sektörlerdir. 1990-2000 yılları arasında Osmaniye’de kurulan firma sayısındaki artışlar yine kâğıt ve kâğıt ürünleri imalatı ile gıda ürünlerinin imalatı sektörlerinde görülmüştür. Bu süreçte özellikle kâğıt ve ürünleri imalatı sektöründe 23 adet yeni firmanın kurulmuş olması sektörün ildeki gelişimi açısından oldukça önemlidir. 2000-2010 yılları arası yine kâğıt ve kâğıt

ürünleri imalatı, gıda ürünlerinin imalatı, tekstil ürünleri imalatı, kauçuk ve plastik ürünlerin imalatı, metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı, ana metal sanayi, fabrikasyon metal ürünlerin imalatı, motorlu kara taşıtları, treyler ve yarı treyler imalatı sektörlerinde kurulan firma sayılarında önemli artışlar gerçekleşmiştir. 2010-2017 yılları aralığında en yüksek firma sayısına sahip sektörler sırasıyla kâğıt ve kâğıt ürünlerinin imalatı, ana metal sanayi, gıda ürünlerinin imalatı, fabrikasyon metal ürünlerin imalatı sektörleridir. 2017-2023 yılları arasında ise gıda ürünlerinin imalatı, diğer metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı, fabrikasyon metal ürünleri imalatı, ana metal sanayi sektörleri en yüksek firma sayısına sahiptir (Tablo 2).

Yerel birim sayısı verileriyle yapılan analizlere göre firmalar 2000’li yıllardan önce Osmaniye’de Merkez, Toprakkale, Kadirli, Düziçi, Bahçe ilçelerinde yer alırken; 2000 yılından sonra Hasanbeyli de bu ilçeler arasına katılmıştır. Bu yıllarda özellikle Merkez ve Toprakkale ilçelerinde firma sayısının artmasıyla birlikte sanayileşme belirginleşmiştir (Şekil 1, 2, 3). Bu durum firma yer seçiminin merkez ilçelere eğiliminin bir sonucudur. Kent merkezi ve Toprakkale’deki firma yoğunluğunun bir diğer nedeni OSB’lerin varlığıdır. Alt yapı sistemlerine, emek pazarına ve tüketiciye yakınlığın yer seçiminde belirleyici olduğu görülmekle birlikte kent içinde konumlanan sektörlerin yüksek arazi bedeli ödeyebilen güçlü sektörler olduklarını söylemek mümkündür.

Osmaniye ili KÖY (Kalkınmada Öncelikli Yörelere) kapsamında olması nedeniyle OSB’lerin ve sanayi sitelerinin yapımı için verilen düşük faizli kredi desteğinden yararlanabilmektedir. En az 10 kişinin istihdam edilmesi ve üretime geçilmesi durumunda Osmaniye il ve ilçelerinde yer alan OSB’ler yatırımcılar için cazip bir alan olacaktır. İskenderun limanına yakın olması ve Güneydoğu-Doğu Anadolu’yu batıya bağlayan demiryolunun Osmaniye sınırları içinden geçmesi bölgeye ulaşım olanakları açısından avantaj kazandırmaktadır.

Günümüzde yerel ve bölgesel kalkınma inovasyon, bilgi, öğrenme ve yaratıcılık kavramlarından doğan fikirler aracılığıyla açıklanmakta ve anlaşılmaktadır. Bu kavramlar teknolojik gelişime işaret etmekte olup farklı coğrafi ölçeklerde ve çeşitli kurumsal ortamlarda meydana gelen sosyal ve mekansal bir süreç olarak değerlendirilmektedir. TR63 bölgesinde yerleşen sektörlerin büyük oranda düşük teknoloji kullanan nitelikte ve emek-yoğun yapıda olduğu görülmekte dolayısıyla işgücüne bağımlı olduğu anlaşılmaktadır. İmalat sanayinin sürdürülebilirliğinin önündeki en önemli engellerden biri düşük teknoloji üretim ve buna dayalı ihracat yapısıdır. Bölgesel ekonomilerin yükselişinde en önemli faktörlerden biri rekabet gücüdür. Bölgede Ar-Ge ve inovasyon ile teknoloji altyapısına yönelik yatırımlara ayrılan payın artması, üniversite-sanayi işbirliğinin güçlendirilmesi ulusal ve uluslararası pazarda daha

rekabetçi sektörlerin oluşumuna destek sağlayacaktır. Söz konusu sektörlerin rekabetçi gücünü arttırabilmesi için mevcut sektörel yığılmalardan bölgesel kalkınma araçlarından biri olan sanayi kümelerinin yaratılması büyük önem taşımaktadır. Sanayi kümeleri oluşturma, geliştirme ve yükseltme amacıyla yaygın kullanılan kamusal politika araçları arasında insan sermayesi geliştirme, iş kurma desteği sağlama, kolektif hizmetler sunma, inovasyon desteği verme ve kuluçka merkezleri yaratma sayılabilir. Yerelleşmiş ya da yerelleşmeye aday sektörlerle ilişkin tespitler, potansiyel rekabetçi sektörlerle odaklanılmasına, bölgeye daha fazla yatırım çekilmesine ve daha etkin bölgesel politikaların üretilmesine katkı sunacaktır.

Bölgenin ve bölgeyi oluşturan illerin endüstrileşme sürecinin değerlendirileceği gelecek çalışmalarda evrimsel ekonomik coğrafya yaklaşımıyla yol bağımlılığı, yol yaratma ve kilitlenme olmak üzere üç temel kavramın merkeze alındığı; kurumların, yerel aktörlerin ve bölgeye gömülülüğün rolünün değerlendirildiği; bir coğrafi ölçekteki evrimin diğer ölçeklerdeki evrimle bağlantılı olduğu ve diğerinden etkilendiği çok ölçekli evrimsel bir süreç olarak daha derin bir incelemeye konu olması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Akgüngör, S., Kumral, N., & Lenger, A. (2003). National Industry Clusters and Regional Specializations in Turkey. *European Planning Studies*, 11(6), 647-669. <https://doi.org/10.1080/0965431032000108378>
- Anselin, L. (1996). Interactive techniques and exploratory spatial data analysis. *Regional Research Institute Working Papers*, 200, 252-266.
- Anselin, L., & Griffith, D. A. (1988). Do spatial effects really matter in regression analysis? *Papers in Regional Science*, 65(1), 11-34.
- Çubukçu, K. M. (2015). Planlamada ve coğrafyada temel istatistik ve mekansal istatistik. Nobel Akademik Yayıncılık.
- EUROSTAT (2019). İmalat Sanayi Sektörlerinin Teknoloji Yoğunluğu Sınıflaması, 02 Ocak 2019 tarihinde <https://ec.europa.eu/eurostat> adresinden edinilmiştir.
- Kalaycı, Ş. (2010). SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri (C. 5). Asil Yayın Dağıtım.
- Kaygalak, İ. (2011). Türkiye’de Sanayi Kümelmesi: Uşak Örneği [Tez]. Ege Üniversitesi.
- Lee, J., & Wong, S. W. D. (2001). *Statistical Analysis with Arcview GIS*, John Wiley & Sons. Inc., United States of America.
- Miller, M. M., Gibson, L. J., & Wright, N. G. (1991). Location quotient: A basic tool for economic development analysis. *Economic development review*, 9(2), 65.
- Moineddin, R., Beyene, J., & Boyle, E. (2003). On the Location Quotient Confidence Interval. *Geographical Analysis*, 35(3), 249-256. <https://doi.org/10.1111/j.1538-4632.2003.tb01112.x>
- Tekeli, İ. (2010). Sanayi toplumu için sanayi yazıları (C. 11). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- TOBB (2017). Sektörlere Göre Kurulan Firma Sayıları, 01 Ocak 2017 tarihinde <https://sanayi.tobb.org.tr/> adresinden edinilmiştir.
- TOBB (2024) Sektörlere göre çalışan ve firma sayıları, 01 Temmuz 2024 tarihinde <https://sanayi.tobb.org.tr/> adresinden edinilmiştir.
- TOBB (2024). Sanayi İstatistikleri, 01 Temmuz 2024 tarihinde <https://www.tobb.org.tr/Sayfalar/AnaSayfa.php> adresinden edinilmiştir.
- TOBB (2024). Sektörlere Göre Kurulan Firma Sayıları, 01 Temmuz 2024 tarihinde <https://sanayi.tobb.org.tr/> adresinden edinilmiştir.
- TÜİK (2018). Sanayi İstatistikleri, 01 Ekim 2018 tarihinde <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> adresinden edinilmiştir.

- TÜİK (2024). NACE Rev.2 Ekonomik Faaliyet Sınıflaması, 11 Mayıs 2024 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr> adresinden edinilmiştir.
- Urhan, F. B. (2021). Endüstriyel yoğunlaşmanınmekansal analizi: TR63 Bölgesi (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye) örneği. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 291.
- Yüzer, A. Ş. (2002). Yerleşmelerde sanayi alanları yer seçimi eğilimi alan tahsisleri ve yeni düzenleme stratejileri İstanbul örneği [İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü]. <http://hdl.handle.net/11527/16617>

6. Bölüm

Örgütsel Çatışma Ve Örgütsel Sessizlik İlişkisi: Kuşadası Örneği¹

Hande KAYA²

Hakan ATAY³

---

¹ Bu çalışma Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde tamamlanan yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Bilim Uzmanı, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, handekyy09@gmail.com

³ Doç. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Seyahat İşletmeciliği Bölümü, hatay@adu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4080-8250>

GİRİŞ

İnsanlığın var oluşuyla ortaya çıkan yönetim anlayışı günümüzde modern yöntemlerle sürdürülmektedir. Yönetme güdüsü insanların ortak bir amaca yönelik bir araya gelmesiyle meydana gelmektedir. Bu ortak amacı gerçekleştirmek için beraber hareket eden bireyler örgüt olarak adlandırılmaktadır. Örgüt bireyleri, birbirine paralel olarak yol alsa da bireysel, sosyal, fiziksel vb. birçok açıdan birbirinden farklılık göstermektedir. Örgüt yapısını meydana getiren faktörler bireyler tarafından benimsendiği takdirde sağlıklı bir örgüt birlikteliği oluşmaktadır. İşletmelerin bel kemiğini oluşturan örgütler, verimli bir çalışma ortamında olmaları doğrultusunda ortak hareket edebilmektedir. Bu verimli ortamın oluşturulmasında yönetime düşen yükümlülükler olduğu gibi bireylerin de yerine getirmeleri gereken sorumlulukları bulunmaktadır. İşletmelerde sıklıkla meydana gelen örgüt çatışmaları çalışma ortamının düzenini ve psikolojisini en temelden etkilemektedir. Örgütsel çatışma olarak adlandırılan bu çatışmalar, kişisel faktörlerden kaynaklanabildiği gibi iş ortamında algılanan rol çatışması ve rekabet ortamından da kaynaklanabilmektedir. Bireyin kişisel olarak yaşadığı içsel durumları iş ortamındaki diğer bireylere yansıtması bir çatışma örneğidir. Bu durumda yaşanan çatışmalar iş ortamında gerginlik yaratmaktadır. Çatışmalardan etkilenen bireylerin verimliliği de buna paralel olarak düşüş göstermektedir. Bir veya daha fazla bireyden kaynaklanan çatışmalar yalnızca diğer çalışanları değil işletmenin genelini etkilemektedir. Bu çatışmaların meydana getirdiği negatif sonuçlardan biri örgüt içerisindeki diğer çalışanların sessizlik yanlısı olmayı tercih etmesidir. Çatışmaların yaşandığı ortamdan psikolojik olarak etkilenen çalışanlar giderek sessizleşmeye eğilim göstermektedir. Bu sessizlik, zamanla işletme içerisinde silikleşmeye ve iş kaybına kadar gidebilmektedir.

Bu doğrultuda örgütsel çatışma ve örgütsel sessizlik birbiriyle ilişkili iki kavram olarak görülmektedir. Çalışmada yapılacak olan uygulama sonucunda örgütsel çatışma ve örgütsel sessizlik ilişkisinin yönü belirlenmiş olacaktır.

1. Örgütsel Çatışma Kavramı

Literatürde çatışma anlamının karşılığı olumsuz bir ifadeye karşılık gelmektedir. Meydana geldiğinde olumsuz sonuçlar doğuran bir kavram olarak bilinen çatışma, literatürde yer alan anlam boşluklarından dolayı bütünüyle olumsuz görülmektedir. Çatışma anlam olarak olumsuz bir ifade olarak görülse de örgütsel davranış alanında değerlendirildiğinde olumsuz olduğu kadar olumlu tarafları da olan bir olgudur. Olumsuz yönlerinden biri örgütün bütünlüğünü tehdit ederek bireyler arası iletişimi en aza indirmesidir. Çatışmayı meydana

getiren etkenlerin ortadan kaldırılmaması halinde süregelen verim düzeyi de düşüşe geçmektedir. Bu doğrultuda çatışmanın örgüte olumlu yanlarını yansıtabilmek çatışmayı doğru bir şekilde yönetmekten geçmektedir. Doğru bir şekilde yönetilen her çatışma yönetime ve diğer çalışanlara yarar sağlayan bir olguya dönüşebilmektedir.

Örgütler, birbirlerinden sosyolojik, psikolojik ve birçok yönden farklılık göstermektedir. Bu farklılıkların meydana getirdiği oluşumlardan biri de çatışmadır. Örgütsel çatışma olarak tanımlanan bu kavramın tek bir anlama tekabül etmemesine karşın yaygın olarak işletme içerisinde çalışan bireylerin amaçlarına ulaşmasına engel koyan davranış türleri olarak bilinmektedir (Yılmaz ve Eroğlu, 2013: 137). Birbirine karşıt düşüncelere sahip olan bireylerin işletme içerisinde sürekli olarak fikir ayrılıkları yaşaması sonucu çatışma meydana gelmektedir. Farklı boyutlarda meydana gelebildiği gibi çatışma farklı tabaklar arasında da yaşanabilmektedir. Genellikle olumsuz bir olgu olarak kabul edilen çatışma disiplinler arası sıklıklara araştırmalara konu olmaktadır (Nergiz ve Düşükcan, 2018: 3).

Temelinde uyuşmazlık ve zıtlışma yatan çatışma, işletmelerde meydana geldiği takdirde yönetici tarafından büyük bir titizlikle irdelenmesi gerekmektedir. Çatışmayı meydana getiren etmenlerin yönetici tarafından stratejik bir hamleyle diğer çalışanları etkilemeden ortadan kaldırması gerekmektedir. İşletmelerin sağlığını tehdit eden büyük bir çatışma zamanla tüm işletmeyi olumsuz etkileyebilmektedir.

Çatışmalar, genellikle bireyler arasında yaşanan küçük atışmalarla kendini belli etmektedir. Bu atışmalar diğer çalışanları da etkisi altına almaya başladığı andan itibaren yönetimin duruma el koyması gerektiği söylenebilir. Bazı durumlarda küçük ikazlar sorunu ortadan kaldırmaya yetebilirken bazen de çatışmayı sürekli olarak meydana getiren birey işten uzaklaştırılarak işletmenin bütünlüğü korumaya çalışılmaktadır. Örgütlerde yaşanan çatışmaların bu durumun sağlıklı bir örgüte işaret ettiğine dair bazı görüşlerde bulunmaktadır. Yönetici, çatışmaların bireylerin çalışma ortamındaki kendilerini göstermek adına yapacakları hamleler sayesinde işletmeyi geliştireceği düşüncesiyle hareket etmektedir. Bireyler, çalışma ortamında fikir ayrılıklarının yanı sıra mevkii, yükselme gibi durumlarda da kendi içlerinde çatışmaya girebilmektedir. Bu tarz çatışmalar genellikle kendilerini sözlü iletişimde belli etmemektedir (Eray, 2016: 7).

1.2. Çatışmayı Meydana Getiren Etmenler

Çatışma, evrensel bir olgu olduğu gibi örgütsel davranışın da bir gerçeğidir. Her örgütün farklı bir yapısı bulunmaktadır (Mirzeoğlu, 2005: 52). Farklı kişilik tipolojilerinin bir araya gelmesi ve ortak bir amacı gerçekleştirmek üzere birlikte

çalışması işletmelerin bel kemiğini oluşturan temeldir. Çatışmaların meydana gelmesi farklı etmenlere bağlanabilmektedir. Bu etmenler bireylerin sahip olduğu psikolojik durumlardan da kaynaklanabildiği gibi örgütün sahip olduğu unsurlardan da oluşabilmektedir. Aşağıdaki Çizelge 1’de çatışma kaynakları gösterilmektedir.

Çizelge 1. Çatışma Kaynakları

Kaynağın İlgili Olduğu Boyut	Çatışma Kaynakları
İlişkiler	<ul style="list-style-type: none"> • Aşırı duygusallık • Yanlış algılama, önyargı ve kalıp yargılar • İletişim bozukluğu/zayıflığı • Negatif davranışların sürekliliği
Çıkarlar	<ul style="list-style-type: none"> • Çıkarlar üzerinde algılanan ya da gerçekten var olan rekabet • İşlemsel çıkar farklılıkları • Psikolojik çıkar farklılıkları
Yapısal Öğeler	<ul style="list-style-type: none"> • Yapıcı olmayan davranış veya etkileşim biçimi • Kaynakların dağılımında, sahipliğinde ve kontrolünde eşitsizlikler • Yetki ve güç dengesizlikleri • İşbirliğini engelleyici çevresel, fiziksel veya coğrafi etkenler • Zaman sınırlılıkları
Değerler	<ul style="list-style-type: none"> • Düşünce ve davranışları değerlendirmede ölçüt farklılıkları • Manevi değeri olan amaç farklılıkları • Yaşam biçimi, ideoloji veya din farklılığı

Kaynak: Karip, 2015: 30.

Bireyler arası güç savaşları çoğunlukla mevkii konusunda yaşanmaktadır. Kurumsal bir çalışma ortamında çıkarlar da kimi zaman yapılması gereken iş faktörünün önüne geçmektedir. Yukarıdaki Çizelgede farklı kaynakların çatışmayı doğurduğu görülmektedir. Kişisel değerlerden, kurumsal faktörlere kadar birçok etmen bulunmaktadır (Karip, 2015: 31). Çatışmalar, bireysel faktörlerden meydana gelebildiği gibi çalışma ortamındaki ilişkilerden de oluşabilir.

2. Örgütsel Sessizlik Kavramı

İnsanlık, tarihler boyunca bir iletişim gerekliliği güdüsüyle gelişim göstermiştir. Antik çağlardan bu yana pek çok farklı iletişim gereci ortaya konulmuştur. Ateşle haberleşmeden başlayan iletişimin serüveni günümüzde son teknolojik ürünlerle ve dijitalleşme ile süregelmektedir. Sözlü iletişimin iki veya daha fazla kişinin karşılıklı olarak hece ve sözcüklerden oluşan söz öbeklerini

birbiriyle aktarımı sonucu meydana gelmektedir. Jest ve mimiklerle de desteklenen bu iletişimin temelini oluşturan öge sestir. Ses her canlının ağızdan çıkan havanın yayılarak oluşturduğu titreşim olarak tanımlanmaktadır. Sesin olmadığı bir iletişim yalnızca jest ve mimiklerle gerçekleşebilmektedir.

Sessizlik ise çok geniş bir kavramdır. Gürültünün hiç olmadığı bir ortam olarak da tanımlanabildiği gibi kişilik tipolojisi olarak da görülmektedir. Sessizlik kavramı son yıllarda örgüt bütünlüğü içerisinde yer alan kavramlardan biri olmuştur. Çalışma yaşamını meydana getiren örgüt bireylerinin özelliklerini ve sahip oldukları etkenleri ortaya koyan pek çok kavram bulunmaktadır. Örgütsel sessizlik olarak çalışma ortamında tanımlanan bu kavram örgüt bireyleri arasındaki iletişim kopukluğu olarak da tanımlanmaktadır. Bu sessizlik kimi zaman kişisel bir özellik olarak meydana çıkmaktadır. Sessizliğin temelini oluşturan pek çok faktör bulunmaktadır. Bireyin kişiliğinde bulunan genetik faktörlü bir özellik olarak da görülebildiği gibi bu sessizliği ortaya çıkaran faktörler örgütle de ilgili olabilmektedir.

Ortak bir amaca yönelik hizmet vermek üzere bir araya gelen örgütlerin her birinin kendine özgü özellikleri bulunmaktadır. Her örgütün iklimi kültürü ve örgütü meydana getiren bireylerinin kişisel özellikleri birbirinden farklılık göstermektedir. Farklı tipolojik özelliklere sahip bireylerin bir araya gelmesiyle oluşan örgüt bir bütün olarak görülmektedir.

Sessizlik, bir sessiz kalma halidir, ilk bakışta iletişime kapalı olarak değerlendirilse de son yıllarda yapılan araştırmalar sessizliğin çok fazla duygu ve düşünceyi barındıran bir iletişim türü olduğunu göstermektedir. İşletmeler değişen rekabet koşullarında hayatta kalabilmek için çalışanlardan işletme hakkındaki bilgi, görüş ve fikirlerini açıkça ifade etme davranışını göstermelerini beklemektedir. Ancak çalışanların bazen kasıtlı, bazen de istemeden sessiz kalma davranışları sergilemelerine sebep olmaktadır. (Güllüce ve Erkılıç, 2016: 10). Örgüt içerisinde sessiz kalaya itilen birey, bulunduğu ortamda kendine ait bir alan bulamaması, söz sahibi olduğunu düşünmemesi bu duruma yol açan bazı nedenler arasında yer alır.

Örgütsel sessizlik, çalışanların parçası oldukları işletmeden potansiyel olarak değerli bilgileri sakladıkları durumları ifade etmektedir. Bir çalışanın işe dair olaylarda ilgili bilgi ve görüşlerini geri tutma veya dile getirmeme durumu olarak da bilinmektedir. Sessizlik, çalışanların varsaymayı seçebileceği iletişimsel bir seçenektir. Örgütsel sessizlik, çalışanlar arasında konuşmanın ihtiyatsız olduğuna dair toplu bir inancı içermektedir. Örgütsel sessizlik aynı zamanda yöneticiler tarafından yanlış anlaşılabilir veya tehdit olarak algılanabilecek konular hakkında çalışanların konuşmak istememesi durumudur (Fapohunda, 2016: 85).

Bir diğer tanıma göre örgütsel sessizlik, işle ilgili fikir, bilgi ve inançları

bilinçli olarak ifade etmekten kaçınma olarak bilinmektedir. Örgütsel sessizlik, geribildirim, bilgi ve fikir eksikliğine neden olabilir ve bu nedenle organizasyon, düşük etkinliğe sahip örgütsel süreçlerden zarar görebilir. Örgütsel sessizlik, çalışanlar örgütsel sorunlarla ilgili fikirlerini ve bilgilerini kasıtlı olarak sakladıklarında ortaya çıkmaktadır. Başka bir deyişle, çalışanlar bilgi, fikir ve önerilerini saklamayı tercih edebilir, bu da organizasyonel gelişimi sekteye uğratabilir (Nafei, 2016: 146).

Örgütsel sessizlik çalışanların bir tepkisidir. İşyerinde herhangi bir problem olmasına rağmen, işyeri ile ilgili konularda davranışsal, bilişsel veya duygusal değerlendirmelerini paylaşmak konusunda isteksiz kalırlar. Başka bir deyişle, örgütsel sessizlik, bireyin örgütsel koşullarının davranışsal, bilişsel ve/veya duygusal değerlendirmeleriyle ilgili herhangi bir gerçek ifade biçiminin, değişikliği veya telafi etme yeteneğine sahip olduğu düşünülen kişilere verilmemesidir (Pinder ve Harlos, 2001: 85).

İşgören sessizliği, karar alma süreçlerinde yöneticilere bilgi akışını engelleyerek organizasyonel değişim ve gelişimin önünde bir engel oluşturmaktadır. Ayrıca sessizlik, çalışanların kendilerini değersiz hissetmelerine, çevreleri üzerinde kontrol eksikliğini hissetmelerine ve iş anlaşmazlıkları içinde yaşamalarına neden olmaktadır. İşletmelerde bunların yaşanması örgütsel bağlılığı ve güveni azaltmaktadır. Azalan bağlılık ve güvenin bir sonucu olarak çalışanların motivasyonu ve memnuniyeti azalır, psikolojik geri çekilme davranışları ve devir hızı artabilir. (Korkmaz, 2018: 203).

Çakıcı'ya göre (2007) sessizliğin beş işlevi bulunmaktadır, bunlar aşağıdaki gibidir;

- Sessizlik çalışanları hem bir araya getirir hem de ayırır,
- Sessizlik hem insan ilişkilerine zarar verebilir hem de bu ilişkileri düzeltebilir,
- Sessizlik hem bilgi sağlamak hem de gizlemektir,
- Sessizlik, derin düşünce veya düşünce eksikliğinin bir işaretidir,
- Sessizlik hem muhalefetin hem de onaylamının bir işareti olabilir.

Çalışan sessizliği, işletmeler için son derece zararlıdır. Genellikle çalışanlar arasında artan bir memnuniyetsizliğe neden olur. Bu da kendisini devamsızlık, maliyet ve diğer istenmeyen davranışlarda gösterir. Bunun yanı sıra iletişim, bir kuruluşun başarısının anahtarıdır. Çalışan sessizliği oluşursa, iletişim zarar görür ve sonuç olarak kuruluşun genel işleyişine zarar verir. Ayrıca inovasyonun ortadan kalkması, kötü projeler, düşük moral ve kusurlu ürünler meydana gelebilir. Zamanla işletmeler içindeki sessizlik, bazı çalışanların işlerinin kalitesiyle ilgisiz kalmasına neden olmaktadır (Dağtekin, 2017: 15).

Sessiz kalmak, farklı sessizlik türleri ile ilişkilendirilmektedir. Bir olaya veya duruma itiraz etme konusunda kendini güvende hissetmeyen çalışanlar, fikirlerini paylaşma ve ifade etme konusunda isteksizlik gösterebilir, bu da çalışanların sessiz kalmasına neden olabilir. Sadece bir duruma göz yummak değil, aynı zamanda bilgiyi saklamak da örgütsel sessizlik türlerinden sayılmaktadır. Çalışanlar fikirlerini paylaşacak kadar güvende hissetmiyorsa ve mevcut duruma herhangi bir itirazda bulunursa, şirketlerin veya işletmelerin düzenli organizasyon sistemi adına çalışanların sessizliğini dikkate alması gerekmektedir (Yetim Dayı, 2018: 3).

Örgütsel iletişimin tam olarak kurulamadığı örgütlerde, örgütsel sessizliğin netleştirilmesi açısından eksiklikler ortaya çıkabilmektedir. Çalışanların önemli gördükleri konulardaki önerileri, düşünceleri veya endişeleri de dahil olmak üzere bilgilerini saklamaları nedeniyle organizasyon içi iletişimin aksaması, organizasyonel sessizliğin oluşma olasılığının daha yüksek olduğu ve bu durumun ortaya çıkacağı ileri sürülmektedir (Bezirci, 2019: 25).

Aslında, örgütsel sessizlik, personel giderlerini ve çabaları boşa harcatan ve toplantılarda konuşmaktan kaçınma yaratan, öneri programlarına düşük katılım sağlayan, düşük ses seviyesi gibi çeşitli biçimler alabilen verimsiz bir örgütsel süreçtir (Bagheri vd., 2012: 50).

2.1. Örgütsel Sessizlik ve İşgören Sessizliği

Çalışanlar, işyerlerinin başarısında önemli bir rol oynarlar. Bu nedenle davranışları ve bakış açıları, bir işletmenin kaderi üzerinde kritik etkilere sahip olabilmektedir. Örgütsel sessizlik, çalışanların işletmelerle ilgili bilgi ve fikirlerini kasıtlı olarak saklamasıyla işletmelerde ortaya çıkan bir olgudur. Sessizliğin başlamasıyla, işletme üyeleri işletmenin büyümesi ve ilerlemesi için kritik olabilecek bilgileri saklayabilmektedir (Shojaie vd., 2011: 1732).

Sessizliğin ilk tanımları, sadakat ve endişe dile getirilmezse hiçbir şeyin yanlış olmadığı varsayımı ile ortaya atılmıştır. Ancak bugün araştırmacılar, bir sessizlik ortamının istenen organizasyonel sonuçlara karşı çalışabileceğini göstermektedir. Sessizliği çalışanın işle ilgili iyileştirmeler hakkındaki fikirlerini, bilgilerini ve fikirlerini alıkoyma veya ifade etmeme güdüsü olarak tanımlamaktadır. Sessizlik, itiraz veya onay gibi bir dizi biliş, duygu veya niyet içeren kendi iletişim biçimine sahip olduğu için sesin olmaması olarak belirtilmektedir. Buna ek olarak, çalışan sessizliği olgusunun altında yatan güdülere bağlı olarak farklı anlamlar alabileceği de fark edilmiştir (Beheshtifar vd., 2012: 277).

İşgören sessizliği olgusu, “kişinin örgütsel durumunun davranışsal, bilişsel ve/veya duygusal değerlendirmeleriyle ilgili herhangi bir gerçek ifadenin, değişikliği ya da telafi etme yeteneğine sahip olduğu düşünülen kişilere kasıtlı olarak engellenmesi durumudur. Çalışanların önemli konuları meslektaşlarına ve

amirlerine iletmedikleri birçok durum örneği bulunmaktadır. Ancak, bu tür durumların tümü, çalışanların sessiz kalması anlamına gelmemektedir. Çalışanın sessizliği, bir çalışanın öneriler, kaygılar veya sorular gibi potansiyel olarak önemli bilgileri organizasyondaki diğer kişilerle paylaşmamayı kasten seçmesi durumunda ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, çalışanların dikkatsizlikleri veya fikir eksiklikleri nedeniyle iletişim kuramadıkları tüm bu durumlar, çalışanın sessizliği anlamına gelmemektedir (Laeque, 2014: 46).

Özellikle işgören sessizliği, kasıtsız bir iletişim başarısızlığı veya sadece söyleyecek hiçbir şey olmaması yerine, çalışanlar tarafından bilinçli olarak geri tutulan bilgi olarak kavramsallaştırılmıştır. Çalışan kendi sessizliğini büyük ölçüde özgürce üstlenilen bir seçim olarak algılamakta, esasında bu durum onun üst yönetimin olumsuz tutumlarından kaçınması ile de meydana gelebilmektedir (Donaghey vd., 2011: 54).

Çalışanların işleri hakkında konuşma konusundaki isteksizliği, yenilikçilik ve organizasyonel değişimin önünde bir engeldir ve çalışanların stresini ve depresif duygularını şiddetlendirmektedir. Sessizliğin kökleşmiş bir inanca dönüşmesiyle çalışanlar kendilerini değersiz görmektedir ve yaptıklarıyla düşündükleri arasında bilişsel çelişkiler ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla iş tatmini, sadakat ve motivasyonu olumsuz etkilenmektedir (Alparslan, Can ve Erdem, 2015: 184).

Kavramsal açıdan işgören sessizliği, bir çalışan kasıtlı olarak belirli iş ve/veya organizasyonla ilgili konular hakkında yapıcı fikirlerini, endişelerini ve/veya fikirlerini ifade ettiğinde ortaya çıkmaktadır. Fikirlerini, endişelerini ifade etmek, artan performans değerlendirmeleri ve terfi fırsatları gibi olumlu bireysel sonuçlara yol açsa da çalışanlar yine de endişeleri konusunda sessiz kalmayı seçmektedirler. Bu özel işyeri davranışı, bir çalışanın durumu değiştirebilecek gibi görünen örgütsel üyelere örgütsel koşulların davranışsal, bilişsel ve/veya duygusal değerlendirmeleriyle ilgili gerçek ifadeyi kasıtlı olarak alıkoymasına işaret eden çalışan sessizliği olarak etiketlenmiştir (Chou ve Chang, 2017: 4).

Öte yandan işgören sessizliği, örgütsel sorunların ortaya çıkmasını engellemektedir ve işyerinde yeniliği azaltmaktadır. Çalışanların örgütsel sorunlardan bahsetme konusundaki isteksizlikleri, yolsuzluk gibi olumsuz sonuçların doğmasına neden olabilmektedir. İşgören sessizliği, çalışanın refahını etkileyerek işi dolaylı olarak etkilemektedir. Örneğin, eleştirel iletişimi kasıtlı olarak bastıran çalışanlar artan stres yaşar ve psikolojik ve fizyolojik sorunlar meydana gelir. Ayrıca, örgütsel değişim çabalarına daha az katılma eğilimindedirler ve örgütsel değişime uyum sağlamayı daha zor bulmaktadırlar (Tangirala ve Ramanujam, 2008: 38).

Örgütsel sessizlik öncelikle örgütsel düzeyde bir olgu olarak görülürken, işgörenlerin sessizliği üzerine yapılan çalışmaların çoğu olguyu bireysel düzeyde

analiz etmeye odaklanmıştır. Sessizlik, bir kişinin fikrini saklamayı seçmesiyle başlasa da işgörenler konuşmak istemediğinde ekip üyeleri arasında sessizlik "bulaşıcı" hale gelebilmektedir. Sessizlik, kendi içinde bir dizi biliş, duygu ve niyet içeren bir iletişim şeklidir. İşgörenlerin sessizliğinin sadece işletmeye zarar verdiği varsayılır, ancak gerçekte hem kuruma hem de çalışanlara zarar vermektedir. Örgütlerdeki insanların sessiz kaldığı birçok farklı sorun türü ve insanların sessiz kalmayı seçmelerinin birçok nedeni bulunmaktadır (John ve Manikandan: 2019: 355).

İşgören sessizliği, çalışanlar arasında endişe eksikliğine yol açmaktadır. Kaygısız çalışanlar, işletmelerin değerlerini görmezden gelebilir ve bu, işlerinde kalite eksikliğine neden olabilmektedir. Bu tutum hem çalışanlar hem de işletmeler için her zaman ağır bir bedel taşımaktadır. Son zamanlarda, işgören sessizliği üzerine çok sayıda araştırma yapılmıştır ve bunun sonucunda çok çeşitli durumlara yanıt olarak işgörenlerin sessizliğinin ortaya çıkabileceği kabul edilmiştir. İşgörenin sessiz kalması, ilgisizlik veya kötü niyetli niyetin bir sonucu olarak ortaya çıkabilmektedir. İşgören sessizliğini deneysel olarak araştırmak için girişimlerde bulunulmasına rağmen, değerlendirme araçlarının hiçbiri çalışanların sessizliği kavramına fiilen hitap edememiştir (Deniz, Noyan ve Gülen Ertosun, 2013: 693).

3. Yöntem

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırma örgütsel çatışma örgütsel sessizlik ilişkisini otel çalışanları bağlamında incelenmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. İşletmelerin dış çevreye yansıtıkları profiller bünyelerindeki örgüt birlikteliklerinin genel durumuna göre şekil almaktadır. Sürekli olarak çatışmaların ve mobbinglerin yaşandığı bir işletmenin dışarıdan gözükürken resmi olumlu bir Çizelge çizmemektedir. Bu işletmeler iç problemleri çözemedikleri takdirde piyasada rakiplerine oranla daha gerilerde yer almaktadır. Örgüt birlikteliğinin genel sağlığı bu açıdan oldukça önemlidir.

Örgütte yaşanan her türlü problem işletmenin kar oranlarını da etkilemektedir. Verimli bir çalışma ortamı bulunmadığı için bireyler yaptıkları işte zamanla işlevlerini kaybetmektedir. Bu durum işletmelerin iflasına kadar gidebilmektedir. Sağlıklı bir çalışma ortamı için gereken öncelikli unsur bireylerin çatışmasız uyum içinde çalışacakları bir örgüt ortamının oluşturulmasıdır. Örgütsel çatışma, örgüt bireylerinin birbiriyle uyumsuzluğuyla ortaya çıkan çatışma durumudur. Çatışmanın birçok boyutu bulunmaktadır. Kişiler rekabet güdüsüyle de zaman zaman birbiriyle çatışabilmektedir. Kişisel çıkarların ön plana alınması da bir diğer çatışma türüdür. Yaşanan bu çatışmalar örgüt verimliliğini, güvenliğini ve

mevcut ruh halini temelden etkilemektedir. Çatışmalardan etkilenen bireylerden çoğunluğu bu ortamda daha fazla çalışmayı doğru bulmayarak işten ayrılmaktadır. Çatışmaların meydana getirdiği durumlardan biri işten ayrılmalara sebebiyet vermesidir. Bir diğer durum da örgüt içerisinde yaşanan çatışmaların çatışmadan bağımsız kalan bireylerde oluşturduğu sessizlik durumudur. Örgütsel sessizlik olarak tanımlanan bu durumda bireyler çatışmalarda kendini geri plana çekerek ortadaki çatışma halinden zarar görmemek adına sessiz kalmayı tercih etmektedirler. Böylece örgüt içerisinde sessizlik olgusu çatışmalarla beraber sürekli hale gelmektedir. Alanyazın incelendiğinde örgütsel çatışma ve örgütsel sessizlik kavramlarının bir arada incelendiği nadir çalışma bulunduğu görülmüştür. İşletmeler için örgütle ilgili her kavram ve durum büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle bu iki kavram ele alınarak bu çalışmanın yapılması gerekli görülmüştür. Literatür incelendiğinde turizm sektöründe çalışan bireyler üzerine yapılan bu kavramlarla ilişkili herhangi bir araştırmaya rastlanılmamıştır. Kuşadası'nda bulunan 4 ve 5 yıldızlı oteller üzerine yapılacak olan bu çalışmada elde edilecek veriler ve değerlendirilecek sonuçlar otel işletmeleri ve çalışanları için mesleki yönden yararlı bir kaynak olacaktır.

3.2. Araştırmanın Sınırlılığı ve Varsayımları

Bu çalışmada örgütsel çatışma ve örgütsel sessizliğin ilişkisini ölçmeye yönelik bir anket çalışması yapılmıştır. Kavramların boyutlarına ilişkin ifadelerin yer aldığı ölçeklerden yararlanılmıştır. Araştırmanın sınırlılığı Kuşadası'ndaki 4 ve 5 yıldızlı oteller olarak belirlenmiştir. Bu sınırlılık araştırmacı tarafından belirlenmiş olup 4 ve 5 yıldızlı otellerin daha kurumsal işletmeler olduğu düşünülmüştür. Yanı sıra bu otellerin bünyesinde birden fazla departman olması ve bu departmanların sürekli olarak birbiriyle iç içe olması, beraber hareket etmesi de sınırlamada belirleyici bir unsur olmuştur. 4 ve 5 yıldızlı otellere nazaran daha küçük kapsamlı oteller bu araştırmanın kapsamına alınmamıştır. Pansiyon, hostel vb. işletmelerin sınırlı sayıda çalışan sayısına sahip olması ve boyut olarak geniş bir çalışma ortamlarının bulunmaması araştırmanın sınırlandırılmasında göz önünde bulundurulmuştur. 2 ve 3 yıldızlı oteller de yine aynı şekilde az sayıda çalışanın bulunduğu ve daha çok aile işletmesi olarak görüldüğü oteller olduğu için araştırmanın uygulaması dışında kalmıştır. Çatışma ve sessizlik kavramlarının çok sayıda çalışanın bir arada olduğu ortamlarda daha net bir şekilde gözlemlenebileceği düşünülerek araştırmacı tarafından 4 ve 5 yıldızlı otel çalışanlarını araştırmaya katılımcı olarak uygun görülmüştür.

Araştırmanın varsayımları ise şu şekildedir;

Araştırmaya katılan katılımcıların anket sorularına gerçek ve samimi cevaplar verdiği varsayılmıştır.

Katılımcıların anket sorularını cevaplarırken araştırmaya ilişkin doğru ve güvenilir bilgiler sunduğu varsayılmıştır.

3.3. Araştırma Tasarımı

Örgütsel çatışma ve örgütsel sessizlik kavramları sosyal bilimler alanında incelendiğinde, önceki çalışmalar gözden geçirilmiş ve bu iki kavram arasındaki ilişkiyi ortaya koyan nadir sayıda çalışmaya rastlanılmıştır. Örgütsel çatışma ve örgütsel sessizlik kavramlarının ilişkisini test etmek amacıyla hipotezler oluşturulmuştur. Oluşturulan hipotezler bilimsel olarak analize uygun hale getirilmiş olup, araştırmanın uygulaması için gerekli olan veriler anket yöntemi ile toplanmıştır. Anket toplama tekniği, bilimsel araştırmalarda sıklıkla tercih edilen bir yöntemdir. Maliyet ve zaman açısından araştırmacıya avantaj sağlamaktadır. Kavramların birbiriyle olan ilişkisini ortaya koymak için elde edilen verilere korelasyon testi yapılmıştır. Çalışmada, sayısal verilerin değerlendirilecek olması nedeniyle nicel araştırma yaklaşımı kullanılmıştır.

3.4. Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Araştırmanın evreni Kuşadası'nda bulunan 4 ve 5 yıldızlı otel çalışanları olarak belirlenmiştir. Departman sınırlaması olmaksızın tüm otel çalışanları evrenin içerisine alınmıştır. Ege bölgesinde yer alan ve turizm açısından yoğunlukla tercih merkezi olması evreni Kuşadası olarak belirlemede etkili olmuştur. Bünyesinde barındırdığı 4 ve 5 yıldızlı otellerin sayısının fazla olması da evreni belirlemedeki bir diğer etkidir. Araştırmanın katılımcılarını belirlemek için kolayda örneklem yöntemi seçilmiştir. Kolayda örnekleme, araştırmacının görüşlerince örneklemin daha büyük ana kütlede alınmasına karar verdiği rastgele olmayan bir örnekleme sürecidir (Haşiloğlu vd., 2015: 20). Otel işletmelerinin pandemi nedeniyle sezon boyunca kapalı olması araştırma evrenini sınırlandırmıştır. Bu nedenle tüm otellerle görüşülememiş olup, net bir toplam çalışan sayısına ulaşılamamıştır. Toplam çalışan sayısı 5000 olarak varsayılmıştır. Araştırmaya katılmayı kabul 6 adet 5 yıldızlı otel ve 3 adet 4 yıldızlı otel olmuştur. Evrenin büyüklüğünü hesaplamak için %95 güven düzeyi %5 güven aralığı olarak belirlendiğinde gerekli olan örneklem büyüklüğü 357 olarak hesaplanmıştır. Bu örnekleme pandemi koşulları nedeniyle ulaşılamamıştır. Güven aralığı %6,1 olarak hesaplandığında gerekli olan örneklem büyüklüğü 245 olmaktadır. Bu nedenle güven aralığı %6,1 olarak kabul edilmiş ve örneklem büyüklüğü 245 olarak hesaplanmıştır. Veriler, kolayda örnekleme ile mümkün olan en basit, en hızlı ve en uygun maliyetli şekilde ana kütlede elde edilir. Pandemi koşulları nedeniyle oteller minimum sayıda personel çalıştırmaktadır ve bu sebeple ortalama personel sayıları dengesizlik arz

etmektedir. Bu nedenle kolayda örnekleme yöntemi araştırma için uygun görülmüştür. Veri toplama aşaması Eylül 2020 yılında başlamış olup Şubat 2021 yılında tamamlanmıştır.

3.5. Araştırmanın Hipotezleri

Bir hizmet sektörü olarak turizm sektöründe yer alan işletmelerin önceliği her zaman müşteri memnuniyeti ve bu memnuniyetin devamlılığını sağlamaktır. Bünyesinde yer alan birçok departmanda çok sayıda işgören çalıştıran otel işletmelerinde hizmet kalitesinin önemi kadar örgütler içerisindeki ilişkiler de büyük önem taşımaktadır. Çalışanların birbiriyle olan ilişkisinin seyri verdikleri hizmeti de etkilemektedir. Bu doğrultuda örgütsel çatışma ve sessizlik kavramının otel çalışanları üzerindeki anlamını ve ilişkisini ortaya koymak araştırmanın amacı olarak belirlenmiştir. Yürütülen çalışmada literatür taraması sonucuna ve araştırmanın amacına yönelik hipotezler oluşturulmuştur.

H1: Örgütsel çatışma ve örgütsel sessizlik arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H1-a: Bütünleştirme alt boyutu ile bireysel sessizlik alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H1-b: Bütünleştirme alt boyutu ile ilişkisel sessizlik alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H1-c: Ödün verme alt boyutu ile bireysel sessizlik alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H1-d: Ödün verme alt boyutu ile ilişkisel sessizlik alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H1-e: Hükmeme alt boyutu ile bireysel sessizlik alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H1-f: Hükmeme alt boyutu ile ilişkisel sessizlik alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H1-g: Kaçınma alt boyutu ile bireysel sessizlik alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H1-h: Kaçınma alt boyutu ile ilişkisel sessizlik alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H1-j: Uzlaşma alt boyutu ile bireysel sessizlik alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H1-k: Uzlaşma alt boyutu ile ilişkisel sessizlik alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır.

3.6. Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Araştırmada kullanılan anket; demografik değişkenler, örgütsel çatışma ölçeği

ve örgütsel sessizlik olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Demografik değişkenler araştırmacı tarafından hazırlanmış olup cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, departman ve turizmde çalışma süresi olarak beş sorudan oluşmaktadır.

3.6.1. Örgütsel Çatışma Ölçeği

Kuşadası'ndaki 4 ve 5 yıldızlı otel çalışanlarının örgütsel çatışma düzeylerini ölçmek için uluslararası alan yazında sıklıkla kullanılan Rahim (1983) tarafından geliştirilen Örgütsel Çatışma Ölçeği kullanılmıştır. Türkçeye çevrilmiş hali Yıldırım (2016) Eş Düzey Çalışanlar Arasındaki Örgütsel Çatışmanın Örgütsel Sessizlik Rolü başlıklı çalışmasından alınmıştır. Ölçeğin orijinaline bağlı kalarak Yıldırım (2016) tarafından geliştirilen ölçek 5 alt boyuttan oluşmaktadır. Alt boyutlar; Bütünleştirme, Ödün verme, Hükmetme, Kaçınma ve Uzlaşma şeklindedir. Ölçek toplam 28 maddedir.

3.6.2. Örgütsel Sessizlik Ölçeği

Araştırmada Örgütsel Sessizliğin boyutlarını ve çatışma ile ilişkisini ölçmek için Van Dyne vd. (2003) tarafından geliştirilen Örgütsel Sessizlik başlıklı ölçek kullanılmış olup, Ölçeğin Türkçeye çevrilmiş hali Gençer (2019) Otel İşletmelerinde Örgüt Kültürü, Örgütsel Sessizlik ve İş Performansı Arasındaki İlişki: Kuşadası Örneği başlıklı doktora tez çalışmasından alınmıştır. Bireysel sessizlik ve ilişkisel sessizlik ölçeğin alt boyutlarını oluşturmaktadır. Ölçek toplam 15 maddedir.

3.7. Verilerin Toplanması

Araştırmada verilerin toplanması için anket tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini oluşturan Kuşadası'ndaki 4 ve 5 yıldızlı otel çalışanlara hazırlanan anket formu dağıtılmıştır. Pandemi koşulları nedeniyle birçok otelin sezon boyunca kapalı olması, açık olan otellerin ise minimum sayıda çalışan ile işlemesi çalışmanın veri toplama sürecinde aksamalara sebep olmuştur. Araştırmacı anket formunu elektronik ortama aktararak aktif olarak çalışan otel çalışanlarına göndermiştir. Elden dağıtılan toplam 100 anketten 44 tanesi doldurularak geri alınmıştır. Elektronik ortamda Google Form aracılığıyla dağıtılan anketler toplam 201 adete ulaşmıştır. Araştırma için toplam 245 adet anket elde edilmiştir.

3.8. Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında gerçekleştirilen veri toplama aşamasından sonra elde edilen 245 adet anket formu istatistiksel analize tabi tutulmuştur. Verilerin analizi için Spss (Statistical Package for Social Sciences) 25 paket programı kullanılmıştır. Katılımcıların demografik özellikleri için her bir değişkene frekans analizi yapılmıştır. Ölçeklerin iç güvenirliliğini sağlamak için Cronbach Alpha güvenirlik testi, anket cevaplarının normal bir dağılım gösterip göstermediğini görmek için Kolmogorov Smirnov ve Shapiro-Wilk testi yapılmıştır. Örgütsel çatışma ve örgütsel sessizliğin boyutlarına göre birbirleriyle olan ilişkilerini ortaya koymak için Korelasyon testi yapılmıştır. Her bir boyutun farklılık düzeylerine bakılmıştır.

3.9. Güvenirlik Testi

Araştırmada kullanılan ölçeklerin iç güvenirliklerini test etmek için cronbach alpha testi uygulanmıştır. Yapılan test sonucunda örgütsel çatışma ölçeğinin eşik değeri 0,88 örgütsel sessizlik ölçeğinin eşik değeri ise 0,98 olduğu görülmüştür. İki ölçeğin cronbach alpha eşik değerleri 0,70 üzeri olduğu için ölçeklerin iç güvenirliliği yeterli düzeydedir. İki ölçeğin birlikte güvenirlik eşik değeri 0,90 olarak saptanmıştır. Bu değerler ölçek ifadelerinin katılımcılar tarafından doğru algılandığını ve ölçeklerin ölçülmek istenen konuyu doğru ifade ettiğini göstermektedir.

3.10. Örgütsel Çatışma ve Örgütsel Sessizlik Alt Boyutlarına İlişkin Normallik Testi

Normallik değerlerinin ölçülmesinde Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro Wilks testlerinden yararlanılmaktadır. Bilimsel araştırmalarda daha sık tercih edildiği, yapılan literatür araştırmaları sonucunda görülmüş olup ölçeklerin alt boyutlarına ilişkin istatistiksel değerleri ölçmek için Kolmogorov-Smirnov testi yapılmıştır.

Çizelge 2. Örgütsel Çatışma Alt Boyutları Normallik Değerleri

Kolmogorov-Smirnov			
Örgütsel Çatışma Alt Boyutları	İstatistik	sd	p
Bütünleştirme	,197	242	,000
Ödün verme	,091	242	,000
Hükmetme	0,66	242	,013

Kaçınma	,124	242	,000
Uzlaşma	,223	242	,000
Kolmogorov-Smirnov			
Örgütsel Sessizlik Alt Boyutları	İstatistik	sd	p
Bireysel Sessizlik	,156	242	,000
İlişkisel Sessizlik	,127	242	,000
Shapiro-Wilk			
Örgütsel Çatışma Alt Boyutları	İstatistik	sd	p
Bütünleştirme	,863	242	,000
Ödün verme	,979	242	,001
Hükmetme	,987	242	,030
Kaçınma	,976	242	,000
Uzlaşma	,877	242	,000
Shapiro-Wilk			
Örgütsel Sessizlik Alt Boyutları	İstatistik	sd	p
Bireysel Sessizlik	,904	242	,000
İlişkisel Sessizlik	,948	242	,000

a.Lilliefors önem derecesi doğrulanması

Örgütsel çatışma ve örgütsel sessizlik boyutlarının normal dağılım gösterip göstermediğini tespit etmek için yapılan, normallik testleri sonucunda Çizelge 3.1 ve 3.2’de de görüldüğü gibi tüm boyutlarda eşik değer $p < 0.05$ olarak hesaplanmıştır. Bu durum dağılımın anlamlı farklılaşma gösterdiğini ortaya koymaktadır. Ancak verilerin normal dağılım göstermesi için $p > 0,05$ olması gerekmektedir, yani anlamlı farklılaşma verilerin normal dağılım göstermediği şeklinde yorumlanmalıdır.

4. Bulgular

Araştırmaya ilişkin elde edilen bulgular aşağıda verildiği gibidir.

4.1. Demografik Bulgular

Anket formunu dolduran tüm katılımcıların demografik özelliklerine verdikleri cevaplara ilişkin frekans Çizelgesi aşağıda görüldüğü gibidir.

Çizelge 3. Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre Dağılımı

Cinsiyet	N	%
Kadın	103	42,0
Erkek	136	55,5
Kayıp Değer	6	2,4
Toplam	239	97,6

Çizelge 3’te katılımcıların demografik özelliklerinden olan cinsiyetin dağılımı yer almaktadır. Toplam 245 verinin yer aldığı istatistiksel Çizelgede yüzde 42,0 oranında kadın katılımcı yer alırken erkek katılımcı sayısı yüzde 55,5 olarak görülmektedir. Bu oranlar göz önünde bulundurulduğunda kadınların ve erkeklerin turizm sektöründe çalışma yüzdeleri birbirine çok yakın olduğu gözlemlenmiştir.

Çizelge 4. Katılımcıların Medeni Durumuna Göre Dağılımı

Medeni Durum	N	%
Evli	100	40,8
Bekar	143	58,4
Kayıp Değer	2	,8
Toplam	243	99,2

Çizelge 4’te katılımcıların medeni durumlarına göre dağılımları yer almaktadır. Bekar katılımcıların yüzdesel olarak evli katılımcılardan daha fazla olduğu görülmektedir. Toplam 243 kişi tarafından medeni durum sorusu cevaplanmıştır. 2 katılımcı bu değişkene cevap vermemiştir.

Çizelge 5. Katılımcıların Yaşlarına Göre Dağılımı

Yaş	N	%
25 ve altı	54	22,0
26-35	96	39,2
36-45	55	22,4
46-60	33	13,5
61 ve üstü	5	2,0
Kayıp Değer	2	,8
Toplam	243	99,2

Çizelge 5'te katılımcıların yaşlarına göre dağılımı görülmektedir. Katılımcıların çoğunluğunun 26-35 yaş arasında olduğu görülmektedir. Bu oran da turizm sektöründe genç nüfusun yüzdesel olarak daha fazla yer aldığını göstermektedir. 61 ve üstü yaş olan katılımcılar yüzde 2,0 gibi düşük bir orana sahiptir. Bu katılımcıların yüzdesel olarak diğer yaş gruplarına göre azınlık göstermesinin nedeninin turizm sektörünün dinamizmine ve yoğunluğuna bağlı olduğu düşünülmektedir. Bu orana takiben 46-60 yaş arası katılımcı yüzdesi de 13,5 oranında olmakta olup orta yaş nüfusun da turizm sektöründe azınlıkta olduğunu göstermektedir. 2 katılımcı yaş sorusuna yanıt vermemiştir.

Çizelge 6. Katılımcıların Eğitim Durumlarına Göre Dağılımı

	Frekans	%
İlköğretim	7	2,9
Ortaöğretim(Lise)	52	21,2
Ön lisans	36	14,7
Lisans	108	44,1
Lisansüstü	38	15,5
Kayıp Değer	4	1,6
Toplam	241	98,4

Çizelge 6'da katılımcıların eğitim durumlarına göre dağılımına yer verilmiştir. Çizelgede ilk göze çarpan lisans eğitiminin yüzdesel olarak en fazla eğitim grubu olmasıdır. Bu oran turizm sektöründe yer alan çalışanların eğitim düzeylerinin ortalamasının üzerinde olduğunu göstermektedir. Bu oranı takip eden lisansüstü eğitim düzeyi olmakta olup oranı yüzde 15,5'tir. Ön lisans eğitim düzeyine sahip olan katılımcıların da oranı yüzde 14,7'dir. İlköğretim eğitim düzeyinin oranı oldukça düşüktür. Yüzde 2,9'luk bir orana sahip olan katılımcıların sayısı toplam 7'dir. Bu oranın düşük olması turizm sektörü açısından olumlu bir durum olarak görülmektedir. Eğitim düzeyini cevaplamayan katılımcı sayısı 4 kişidir.

Çizelge 7. Katılımcıların Çalıştıkları Departmanlarına Göre Dağılımı

Departman	N	%
Ön büro	87	35,5
Yiyecek ve İçecek	41	16,7
Kat Hizmetleri	18	7,3
Muhasebe	17	6,9

Teknik Servis	4	1,6
Satış-Pazarlama	27	9,0
İnsan Kaynakları	11	4,5
Diğer	40	16,3
Kayıp Değer	5	2,0
Toplam	240	98,0

Çizelge 7’de katılımcıların çalışma departmanlarına göre dağılımları yer almaktadır. Ön büro katılımcı sayısı yüzde 35,5 oranı ile araştırmada en fazla yer alan departman olmuştur. Toplam yüzde 98,0 departman değişkeni cevabına ulaşılmıştır. Katılımcıların çoğunluğu ön büro, yiyecek içecek ve diğer bölümlerde çalışmaktadır. Teknik servis departmanında çalışanların yüzdesi 1,6 olup araştırmada yer alan en az departman olmuştur. Çalışma departmanı değişkenine verilen toplam cevap sayısı 240’tır. Katılımcılardan 5 kişi çalıştığı departmanı belirtmemiştir.

Çizelge 8. Katılımcıların Çalışma Sürelerine Göre Dağılımı

Çalışma Süresi	N	%
1 yıldan az	20	8,2
1-3 yıl	49	20,0
4-6 yıl	45	18,4
7-10 yıl	22	9,0
11 yıl ve üzeri	96	39,2
Kayıp Değer	13	5,3
Toplam	232	94,7

Çizelge 8’de katılımcıların çalışma süresine ilişkin verdikleri cevaplar yer almaktadır. 1 yıldan az çalışanların yüzdesi 8,2, 1-3 yıl yüzde 20,0, 4-6 yıl yüzde 18,4, 7-10 yıl yüzde 9,0, 11 yıl ve üzeri çalışanların yüzdesi ise 39,2 olarak görülmektedir. 1 yıldan az çalışanların katılımcı oranı göz önünde bulundurulduğunda yüzde 8,2lik oran normal düzeyde seyretmektedir. Araştırmaya katılan çalışanların turizm sektöründe çalışma süreleri edindikleri tecrübelerle paralellik gösterdiği için bu oranın düşük olması araştırmanın daha nitelikli bir sonuca ulaşmasına olumlu olarak yansımıştır. 11 yıl ve üzeri cevabını işaretleyen katılımcıların sayısı yüzdesel olarak en fazla olarak görülmektedir. Bu oranın yüksek olması katılımcıların verdikleri cevapların tecrübeleri ve çalışma sürelerinin daha uzun olmasıyla örtüşerek araştırma için daha verimli cevaplara ulaşılmış olduğu düşünülmektedir.

4.2. Ölçeklerin Alt Boyutlarının Ortalama Değerleri

Çizelge 9. Örgütsel Çatışma Ölçeğinin Alt Boyutlarının Ortalama Değerleri

Alt Boyutlar	N	Ortalama Değeri
Bütünleştirme	244	4,0088
Ödün Verme	242	2,9291
Hükmetme	245	3,1461
Kaçınma	244	3,2384
Uzlaşma	242	3,9256
Geçerli ifade sayısı	242	

Örgütsel çatışma ölçeğinin alt boyutlarının ortalama değerleri yukarıda çizelgede verildiği gibidir. Likert tipi anket formunda 5 değer yer almaktadır. 1 ve 5 arasındaki katılım değerlerinin genel yansıması çizelgedeki gibidir. Bütünleştirme boyutunun ortalama değeri 4,0088 olarak saptanmıştır. Likert ölçekte 4, “ katılıyorum” ifadesine karşılık gelmektedir. Bu doğrultuda katılımcıların ifadelerine verdikleri cevaplar bütünleştirme alt boyutunda yoğunlaşmıştır. Ödün verme boyutu ortalama değeri 2,9291 olarak görülmektedir. Bu değer de likert ölçekte “katılmıyorum” ifadesine karşılık gelmektedir. Katılımcıların genel ifadelerinden düşük bir kısmı ödün verme boyutuna aittir. Hükmetme, Kaçınma ve Uzlaşma alt boyutlarının ortalama değerlerinin ortalama değerlerde olduğu görülmüştür. Bu değerlerin ortalaması 3 olarak hesaplanmış bu da likert ölçeğinde, “ne katılıyorum ne katılmıyorum” ifadesine karşılık gelmektedir.

Çizelge 10. Örgütsel Sessizlik Ölçeği Alt Boyutlarının Ortalama Değerleri

Alt Boyutlar	N	Ortalama Değeri
Bireysel Sessizlik	243	2,2593
İlişkisel Sessizlik	244	3,8500
Geçerli İfade Sayısı	242	

Örgütsel sessizlik ölçeğinin alt boyutlarının ortalama değerleri yukarıdaki çizelgede verildiği gibidir. Bireysel sessizlik boyutuna ilişkin ifadeler likert ölçeğinde 2 değerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu değer “katılmıyorum” ifadesine karşılık gelmektedir. İlişkisel sessizlik boyutunun ortalama değer ifadesi ise 3 değerinde yoğunlaşmıştır. Bu da katılımcıların ilişkisel sessizlik boyutuna ilişkin ifadelerine verdikleri cevapların “ne katılıyorum ne katılmıyorum”

ifadesinde yoğunlaştığını göstermektedir

4.3. Örgütsel Çatışma ve Örgütsel Sessizlik İlişkisi

Araştırmanın uygulama alanı olan Kuşadası'nda bulunan 4 ve 5 yıldızlı otellerde yapılan anket çalışması sonucunda örgütsel çatışma ve örgütsel sessizliğin ilişkisini ve yönünü belirlemek için yapılan Spearman Korelasyon analizi aşağıda verildiği gibidir. Korelasyon analizinde ilişkinin güç düzeyleri aşağıda verildiği gibidir (Yazıcı, 2019: 65).

$0 < r < 0.299$ zayıf düzeyde ilişki

$0.300 < r < 0.599$ orta düzeyde ilişki

$0.600 < r < 0.799$ güçlü düzeyde ilişki

$0.800 < r < 0.999$ çok güçlü düzeyde ilişki

Çizelge 11. Örgütsel Çatışma Boyutları

Spearman Korelasyonu		Örgütsel Çatışma Boyutları					
		Bütünleştirme	Ödün Verme	Hükmetme	Kaçınma	Uzlaşma	
Sessizlik Boyutları	Bireysel Sessizlik	r	-.263**	.337**	.167**	.244**	-.162*
		P	.000	.000	.009	.000	.012
		N	242	240	243	242	240
	İlişkisel Sessizlik	r	.432**	.132*	.145*	.174**	.410**
		P	.000	.040	.023	.007	.000
		N	243	241	244	243	241

Çalışmada kabul edilen anlamlılık düzeyi 0,05 düzeyindedir.

Yapılan Spearman korelasyon analizi sonuçları ise şu şekildedir;

Bütünleştirme boyutu ile bireysel sessizlik boyutu arasında negatif yönlü zayıf düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır($r=-.263$).

Ödün verme boyutu ile bireysel sessizlik boyutu arasında orta düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır($r=.337$).

Hükmetme boyutu ile bireysel sessizlik boyutu arasında zayıf düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır($r=.167$).

Kaçınma boyutu ile bireysel sessizlik boyutu arasında zayıf düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır($r=.244$).

Uzlaşma boyutu ile bireysel sessizlik boyutu arasında negatif yönlü zayıf düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır($r=-.162$).

Bütünleştirme boyutu ile ilişkisel sessizlik boyutu arasında orta düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır($r=.432$).

Ödün verme boyutu ile ilişkisel sessizlik boyutu arasında zayıf düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır($r=132$).

Hükmetme boyutu ile ilişkisel sessizlik boyutu arasında zayıf düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır($r=145$).

Kaçınma boyutu ile ilişkisel sessizlik boyutu arasında zayıf düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır($r=174$).

Uzlaşma boyutu ile ilişkisel sessizlik boyutu arasında orta düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır($r=410$).

Yapılan korelasyon analizi sonucunda hipotezlerin geçerli olup olmadığı ise aşağıda verildiği şekildedir;

Çizelge 12. Korelasyon Analizi Sonucunda Hipotezlerin Kabul Durumları

H1: Örgütsel çatışma ve örgütsel sessizlik arasında ilişki vardır.	KABUL
H1-a: Bütünleştirme alt boyutu ile bireysel sessizlik alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır.	KABUL
H1-b:Bütünleştirme alt boyutu ile ilişkisel sessizlik alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır	KABUL
H1-c:Ödün verme alt boyutu ile bireysel sessizlik alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır.	KABUL
H1-d:Ödün verme alt boyutu ile ilişkisel sessizlik alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır.	KABUL
H1-e:Hükmetme alt boyutu ile bireysel sessizlik alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır.	KABUL
H1-f:Hüktmetme alt boyutu ile ilişkisel sessizlik alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır.	KABUL
H1-g:Kaçınma alt boyutu ile bireysel sessizlik alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır.	KABUL
H1-h:Kaçınma alt boyutu ile ilişkisel sessizlik alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır.	KABUL
H1-j:Uzlaşma alt boyutu ile bireysel sessizlik alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır.	KABUL
H1-k:Uzlaşma alt boyutu ile ilişkisel sessizlik alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır.	KABUL

Alt boyutların birbiriyle ilişkisini saptamak için yapılan korelasyon testi sonuçları yukarıda verilmiştir. Bu sonuçlardan yola çıkarak araştırmanın amacına yönelik oluşturulan hipotezlerin geçerli olup olmadığı değerlendirilmiştir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Kuşadası'nda bulunan 4 ve 5 yıldızlı otel işletmelerinde gerçekleştiren, örgütsel çatışma ve örgütsel sessizlik arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik yapılan araştırmanın sonuçları aşağıda verildiği şekilde özetlenebilir.

Araştırmaya katılan katılımcıların demografik özelliklerine bakılacak olursa kadın ve erkek çalışan sayısının birbirine yakın olduğu görülmüştür. Cinsiyet dağılımı katılımcılar arasında birbirine yakın yüzdelerle sahiptir. Medeni durumu bekar olan katılımcı sayısı evli olan katılımcı sayısına oranla daha fazladır. Katılımcıların en çok 26-35 yaş grubuna girdiği görülmüştür. 61 yaş ve üstü çalışan sayısı oldukça azdır. Bu durum turizm sektöründe uzun vadeli bir iş beklentisinin bu yaş grubunda fazla olmadığını göstermektedir. Yaş dağılımı genç ve orta yaş nüfus arasında yoğunlaşmaktadır. Eğitim düzeylerine verilen cevapların lisans eğitim derecesinde yoğunlaştığı görülmüştür. Eğitim seviyesi üniversite derecesinde olan çalışanlarının sayısı fazladır. Bu oran otellerin işe alım aşamasında eğitim düzeyi beklentilerinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Katılımcıların çalıştıkları departmana yönelik ifadeye verdikleri cevaplar arasında en fazla ön büro departmanı yer almaktadır. Teknik servis katılımcı sayısı ise oldukça azdır. Diğer departmanlar arasındaki dağılım birbirine yakın oranlardadır. Çalışma sürelerine ilişkin ifadeye en fazla verilen cevap 11 yıl ve üzeri olmuştur. Bu oranın yüksek olması araştırmaya katılan katılımcıların turizm sektöründe elde edindikleri tecrübelerin daha fazla olduğu olarak değerlendirilmiştir. Bu da araştırmaya yönelik yapılan anket formu ifadelerine yaklaşımlarını daha edimsel kıldığı düşünülmektedir.

Örgütsel çatışma ve örgütsel sessizlik ilişki ve örgütsel çatışma ve örgütsel sessizlik alt boyutları arasındaki ilişkiye yönelik yapılan korelasyon analizi sonuçlarına bakıldığında ise; örgütsel çatışma ve örgütsel sessizlik arasında bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Bu iki olgunun birbirinden bağımsız olmadığını göstermektedir.

Alt boyutların ilişkisine bakıldığında; örgütsel çatışmanın bütünleştirme boyutu ile örgütsel sessizliğin bireysel sessizlik alt boyutu arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu, yine aynı şekilde bütünleştirme boyutu ile ilişkisel sessizlik alt boyutu arasında orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Araştırmanın alt hipotezlerinden ***H1-a: Bütünleştirme alt boyutu ile bireysel sessizlik alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır*** ve ***H1-b: Bütünleştirme alt boyutu ile ilişkisel sessizlik alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır*** kabul

edilmiştir. Ödün verme alt boyutuyla bireysel sessizlik arasında orta düzeyde anlamlı bir ilişki bulunduğu görülmüştür. Bu da **H1-c: Ödün verme boyutu ile bireysel sessizlik boyutu arasında orta düzeyde anlamlı bir ilişki vardır** hipotezini doğrulamıştır. Ödün verme boyutu ile ilişkisel sessizlik boyutu arasında zayıf düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. **H1-d: Ödün verme alt boyutu ile ilişkisel sessizlik alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır** hipotezi kabul edilmiştir. Hükmetme boyutu ile bireysel sessizlik alt boyutu arasında zayıf düzeyde anlamlı bir ilişki bulunurken yine aynı şekilde hükmetme boyutu ile ilişkisel sessizlik arasında da zayıf düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. **H1-e: Hükmetme alt boyutu ile bireysel sessizlik alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır** ve **H1-f: Hükmetme alt boyutu ile ilişkisel sessizlik alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır** hipotezleri kabul edilmiştir. Kaçınma alt boyutu ile bireysel sessizlik alt boyutu arasında zayıf düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. **H1-g: Kaçınma alt boyutu ile bireysel sessizlik alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır** kabul edilmiştir. **H1-h: Kaçınma alt boyutu ile ilişkisel sessizlik alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır** hipotezi kabul edilmiştir. Uzlaşma alt boyutu ile bireysel sessizlik alt boyutu arasında negatif yönlü ve zayıf düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. **H1-j: Uzlaşma alt boyutu ile bireysel sessizlik alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır** hipotezi kabul edilmiştir. Uzlaşma boyutu ile ilişkisel sessizlik boyutu arasında orta düzeyde anlamlı bir ilişki saptanmış olup **H1-k: Uzlaşma alt boyutu ile ilişkisel sessizlik alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır** hipotezi kabul edilmiştir.

Alt boyutlar arasındaki ilişkiye bakıldığında en yüksek ilişki düzeyi bütünleştirme boyutu ile ilişkisel sessizlik arasında görülmektedir. Çalışanların bütünleştirme davranışına olan yaklaşımlarının daha fazla olduğu görülmektedir. Bu da çalışanların çatışmaya karşı bütünleştirme eğilimde olduğunu göstermektedir. Yine aynı şekilde uzlaşma boyutu ve ilişkisel sessizlik arasında da orta derecede bir ilişki olduğu görülmüştür. Çalışanların uzlaşmaya olan eğilimleri de yüksektir. Bu oranların yüksek olması çalışanların çatışmaya olan yaklaşımlarının sessizlikle olan ilişkisi bağlamında olumlu olduğu görülmektedir. Çalışanların çoğunluğu çatışmalardan meydana gelebilecek sessizlik tutumlarına karşın bütünleştirme ve uzlaşma algısıyla hareket etmektedir. Bütünleştirme ve uzlaşma davranışı eğilimleri iletişimi güçlendirmeye ve çatışma durumu potansiyeline karşın çözümcü bir yaklaşımın varlığını göstermektedir.

Bütünleştirme boyutuyla ilişkisel sessizlik arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu görülmüştür. Bütünleştirme azaldıkça ilişkisel sessizlik artmaktadır. Çalışanların bütünleştirme davranışı bireysel sessizlikle pozitif yönlü bir ilişki içinde iken ilişkisel sessizlik boyutu ile ters ilişki içindedir. Çalışanlar

bütünleştirme davranışını bireysel sessizlik davranışları üzerinde göstermektedir. Yine aynı şekilde uzlaşma boyutu ilişkisel sessizlik ile pozitif bir ilişki içindeyken bireysel sessizlik ile negatif yönlü bir ilişki içindedir. Yani uzlaşma azaldıkça bireysel sessizlik artmaktadır. Çalışanların uzlaşmacı yaklaşımları bireysel sessizlikten ziyade ilişkisel sessizliğe yönelik olumlu seyretmektedir. Hükmetme boyutu ile bireysel sessizlik arasında zayıf düzeyde bir ilişkinin bulunduğu saptanmıştır. Çalışanların hükmetme davranışlarına karşın çok fazla sessizlik durumu sergilemedikleri görülmektedir. Bu durum ilişkisel sessizlik boyutu ile de aynı sonucu göstermiştir. Ödün verme boyutu ile bireysel sessizlik arasında orta düzeyde bir ilişki bulunmuştur. Bireylerin ödün verme davranışıyla sessizlik davranışı sergilemeleri doğru orantılıdır. Çalışanların ödün verme davranışı sergilerken sessiz kaldıkları sonucuna ulaşılmaktadır. Ödün verme boyutuyla ilişkisel sessizlik arasındaki ilişkinin zayıf düzeyde olması bireylerin ödün verme davranışında ilişkisel sessizliklerinde çok fazla etkilemediğini göstermektedir. Kaçınma boyutunun her iki sessizlik alt boyutunda zayıf düzeyde ilişki içinde olması çalışanlar için olumlu bir durumdur. Kaçınma boyutu sessizlik davranışlarıyla düşük seviyede bir ilişki içindedir. Bu da çalışanların kaçınma davranışlarının sessizlik durumu göstermeleriyle yüksek bir ilişki içinde olmadığını göstermektedir.

Bu araştırmada örgütsel çatışma ve örgütsel sessizlik arasındaki ilişki olup olmadığını ve ilişki varsa ise bu ilişkinin düzeyini ve yönünü belirlemek amaçlanmıştır. Araştırmanın evreni Kuşadası'ndaki 4 ve 5 yıldızlı otel işletmeleri olarak belirlenmiş ve anket tekniği kullanılarak veri toplama aşaması gerçekleştirilmiştir.

Literatüre bakıldığında bu iki kavramın sonuçlarının ve nedenlerinin birbiriyle örtüştüğü görülmüştür. Alan yazında bu iki kavramın bir arada incelendiği yalnızca bir çalışmaya rastlanmıştır. Yıldırım (2016) Eş düzey çalışanlar arasında örgütsel çatışmanın örgütsel sessizlik üzerindeki rolü başlıklı çalışma İstanbul ili içerisindeki kamu ve özel sektör olmak üzere 3 kurumun katılımıyla gerçekleştirmiştir. Araştırma sonucu araştırmanın amacını doğrular sonuçlar vermiş ve örgütsel çatışmanın örgütsel sessizlik üzerinde bir etkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Bu çalışma dışında yerli literatür araştırması sonucunda örgütsel çatışma ve örgütsel sessizlik ilişkisini ortaya koyan veya bu iki kavramın birbirine olan etkisini ölçmek amacıyla yapılan herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu noktada bu çalışmanın literatürdeki bir boşluğu dolduracak olduğu düşünülmüştür. Yine aynı şekilde yabancı literatür taraması sonucunda benzer bir araştırma olarak Polat vd, (2018) The relationship between work-family conflict, organizational silence and social support in nurses at a university hospital başlıklı çalışma incelenmiştir. Araştırma İstanbul'daki bir hastanede

çalışan hemşireler üzerine yapılmış olup araştırma tezini doğrular sonuçlar elde edildiği görülmüştür. Hemşirelerin iş-aile çatışmalarıyla örgütsel sessizlik davranışları arasında bir ilişki olduğu saptanmıştır.

Araştırmanın literatürü oluşturulurken alan yazın incelenmiş ve bu araştırmanın konusunda daha önce yapılan bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Örgütsel çatışma ve örgütsel sessizliğin ilişkisini ortaya koymak amacıyla ortaya konan bu çalışma gelecek çalışmalar için bir kaynak görevi göreceği düşünülmüştür. Çatışma olgusuyla sessizliğin bir ilişki içerisinde olduğu ve bu ilişkinin otel işletmeleri çalışanları üzerinde de görülebileceği düşünülerek bu araştırmanın yapılması gerekli bulunmuştur. Yapılan analizler sonucunda otel çalışanları üzerinde örgütsel çatışma ve örgütsel sessizlik arasındaki ilişki orta düzeyde anlamlı olduğu görülmüştür. Araştırmanın sonucundan yola çıkarak yapılacak olan çalışmalar için ise verilebilecek öneriler şunlardır;

- Araştırmanın evreni farklı bir alanda tercih edilebilir ve nitel araştırma yöntemlerinden yararlanılabilir,
- Örgütsel çatışmanın örgütsel sessizliği üzerindeki etkisi yine aynı evren üzerinden ölçülebilir,
- Anket formu yerine kavramların ilişkisine yönelik ucu açık ifadelerden bir ölçek oluşturulabilir, aynı veya farklı bir evren üzerinde gerçekleştirilebilir.

Gelecek çalışmalar yine aynı kavramlar üzerinden işlenebileceği gibi birbirine yakın görülen örgütsel adalet ve örgütsel çatışma üzerinde de gerçekleştirebilir. Örneğin çalışanların algıladıkları örgütsel adaletin örgütsel çatışmaya olan etkisi ölçülebilir. Yine aynı şekilde algılanan adaletin örgütsel sessizliğe olan etkisi de ölçülebilir. Bunlar gibi birçok birbiriyle ilişki ve etki içerisinde olduğu düşünülen kavram araştırmalara kaynak olabilir.

Otel işletmeleri yöneticilerine önerilerde olarak ise, araştırma sonucunda elde edilen bulgular otel çalışanları üzerinde örgütsel çatışma ve örgütsel sessizliğin ilişkisi olduğunu göstermiştir. Çatışmayla sessizlik kavramları araştırmanın evreni olan otel işletmelerinde ilişki içinde olduğu saptanmıştır. Bu doğrultuda yöneticilere verilecek tavsiyeler ise şu şekildedir;

- Meydana gelecek çatışmalara karşı öngörülü bir yaklaşım içerisinde olunmalı ve çatışmanın şiddetini en aza indirgeyebilmek için doğru bir stratejiyle hareket edilmeli,
- Sessizlik durumu sergileyen bireylerle iletişimin boyutu ve seviyesi olumlu yönde arttırılmalı,
- Çatışmanın ve sessizliğin birbiriyle olan ilişkisini göz önünde bulundurarak çatışma yönetimi iyi bir şekilde gerçekleştirmeli,

Bireyi sessizliğe iten alt nedenler araştırılmalı ve çalışanı daha verimli ve iletişimi daha kuvvetli bir bireye dönüştürecek tutum

KAYNAKÇA

- Alparslan, A., Can, A., & Erdem, R. (2015). Reasons for Employee Silence Behavior: Developing and Validating a Scale for Nurses. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 183-205.
- Bagheri, G., Zarei, R., & Aeen, M. N. (2012). Organizational Silence (Basic Concepts and Its Development Factors). *Ideal Type of Management* , 47-58.
- Beheshtifar, M., Borhani, H., & Moghadam, M. N. (2012). Destructive Role of Employee Silence in Organizational Success. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 275-282.
- Bezirci, S. S. (2019). *The Relationship Between Leadership Styles, Organizational Silence and Organizational Citizenship Behaviour*. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Chou, S. Y., & Chang, T. (2017). Employee Silence and Silence Antecedents: A Theoretical Classification. *International Journal of Business Communication*, 1-27.
- Çakıcı, A., & Çakıcı, A. C. (2007). *İşletmelerde Sessiz Kalınan Konular: Otel İşletmelerinde Bir Araştırma*. Sakarya: I. Ulusal Türkiye Turizmi Kongresi Bildiri Kitabı.
- Dağtekin, G. (2017). *The Relationship Between Psychological Capital and Organizational Silence: A Research on Telecommunications Sector*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Deniz, N., Noyan, A., & Gülen Ertosun, Ö. (2013). The Relationship between Employee Silence and Organizational Commitment in a Private Healthcare Company. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 691-700.
- Donaghey, J., Cullinane, N., Dundon, T., & Wilkinson, A. (2011). Re-Conceptualising Employee Silence: Problems and Prognosis. *Work Employment and Society*, 51-69.
- Eray, T. E. (2016). *Çatışma Yönetimi ve Halkla İlişkiler*. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.
- Fapohunda, T. M. (2016). Organizational Silence: Predictors and Consequences among University Academic Staff. *International Journal for Research in Social Science and Humanities Research*, 83-103.
- Gençer, G. (2019). *Otel İşletmelerinde Örgüt Kültürü, Örgütsel Sessizlik ve İş Performansı Arasındaki İlişki: Kuşadası Örneği*. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güllüce, A. Ç., & Erkılıç, E. (2016). Analysis of Organizational Silence Attitudes

- of Hotel Operations' Employees by Structural Equation Model: Exemplary of Rize Province. *European Scientific Journal*, 9-31.
- Haşiloğlu, S. B., Baran, T., & Aydın, O. (2015). Pazarlama Araştırmalarındaki Potansiyel Problemlere Yönelik Bir Araştırma: Kolayda Örneklem ve Sıklık İfadeli Ölçek Maddeleri. *Pamukkale İşletme ve Bilişim Yönetimi Dergisi*, 19-29.
- John, S., & Manikandan, K. (2019). Employee Silence: A Meta-Analytic Review. *The International Journal of Indian Psychology*, 354-366.
- Karip, E. (2015). *Çatışma Yönetimi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Korkmaz, E. (2018). The Relationship Between Organizational Silence and Allen-Meyer Organizational Commitment Model: A Research In The Health Sector In Turkey. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 200-213.
- Laeque, S. H., & ZafarBakhtawari, N. (2014). Employee Silence as a Determinant of Organizational Commitment: Evidence from the Higher Education Sector of Pakistan. *European Journal of Business and Management*, 46-53.
- Mirzeoğlu, N. (2005). Örgütsel Çatışma ve Yönetimi: Spor Eğitimi Veren Yükseköğretim Kurumlarında Bir Uygulama. *SPORMETRE Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 51-56.
- Nafei, W. A. (2016). Organizational Silence: Its Devastating Role of Organizational Success . *Case Studies Journal*, 144-164.
- Nergiz, B., & Düşükcan, M. (201). Örgütsel Çatışma ve Örgüt İçi Çatışmaların Yönetilmesinde Moderasyon Tekniklerinin Kullanılması. *Fırat Üniversitesi İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(1), 150-173.
- Pinder, C., & Harlos, H. (2001). Employee Silence: Quiescence and Acquiescence As Response to Perceived Injustice. *Research in Personnel and Human Research Management*, 331-369.
- Rahim, A. (1983). A Measure Of Styles Of Handling İnterpersonal Conflict, *Academy Of Managment Journal*, 26 (2), 368-374.
- Shojaie, S., Matin, H. Z., & Barani, G. (2011). Analyzing the Infrastructures of Organizational Silence and Ways to Get Rid of it. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 1732-1735.
- Tangirala, S., & Ramanujam, R. (2008). Employee Silence on Critical Work Issues: The Cross Level Effects of Procedural Justice Climate. *Personnel Psychology*, 37-68.
- Yetim Dayı, M. (2018). *The Relationship Between Organizational Silence and Organizational Commitment: A Study*. İstanbul: İstanbul Ticaret

Üniversites, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

- Yıldırım, E. (2016). *Eş Düzey Çalışanlar Arasındaki Örgütsel Çatışmanın Örgütsel Sessizlik Üzerindeki Rolü*. İstanbul: Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, A., & Eroğlu, C. (2013). *Davranış Bilimleri ve Örgütsel Davranış*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Van Dyne, L., Ang, S., & Botero, I. C. (2003). Conceptualizing Employee Silence and Employee Voice as Multidimensional Constructs. *Journal of Management Studies*, 40, 1359-1392.

7. Bölüm

Hatalı Tıbbi Uygulamalarda Cezai Sorumluluk

Lütfi İbrahim KADEM¹

---

¹ Öğr. Gör. Zonguldak Bülent Ecevit University, Vocational School of Devrek, Department of Property Protection And Security, Zonguldak, Türkiye
Email: kademayza@gmail.com
(ORCID: 0000-0001-9745-7979)
+905356674600

ÖZET

İnsan hayatı doğuştan gelen bir hak olması münasebetiyle kutsaldır. Doğuştan gelen sağlıklı olma halinin devamı da bu kutsiyet içerisinde değerlendirilebilir. Ancak bazı durumlarda insanlar sağlıklı olma durumlarını kaybederek tıbbi bir müdahaleye ihtiyaç duyabilmektedirler. Bu tıbbi müdahaleler yapılırken bazen isteyerek ya da istemeyerek de olsa tıbbi hatalar yaşanabilmekte ve hastaların ciddi zararlara uğramasına ve hatta hayatlarını kaybetmelerine neden olabilmektedir. Bu noktada hatanın kaynağı, türü ve derecesine bağlı olarak idare, hekim veya diğer sağlık personeli açısından cezai yaptırımlar ortaya çıkabilmektedir. Bu çalışmanın konusu hatalı tıbbi uygulamalarda cezai sorumlulukların incelenmesidir. Bu amaçla yapılan çalışma nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi tekniği ile gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte konu ile ilgili kanunlar, yönetmelikler, daha önce yapılmış akademik çalışmalar ve kitaplar incelenmiş ve incelemeler sonucunda ulaşılan sonuçlar derlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cezai Sorumluluk, Tıbbi Hata, Malpraktis.

CRIMINAL LIABILITY FOR MALPRACTICES IN MEDICAL ERRORS

ABSTRACT

Human life is sacred because it is an innate right. The continuation of the innate state of health can also be evaluated within this sacredness. However, in some cases, people may lose their health and need medical intervention. While performing these medical interventions, sometimes medical errors may occur, whether intentionally or unintentionally, and may cause serious harm to patients and even their lives. At this point, depending on the source, type and degree of the error, penal sanctions may arise in terms of the administration, physician or other healthcare personnel. The subject of this study is the examination of criminal responsibilities in incorrect medical practices. For this purpose, the study conducted was carried out using the document analysis technique, one of the qualitative research methods. In this process, laws, regulations, previous academic studies and books related to the subject were examined and the results obtained as a result of the examinations were tried to be compiled.

Keywords: Criminal Liability, Medical Error, Malpractice.

GİRİŞ

Malpraktis kavramı geniş bir kavram olup bir meslek mensubunun mesleğinin icrası kapsamında yaptığı hatalar olarak tanımlanabilir. Araştırmanın konusu malpraktisten doğan zararlarda (hatalı tıbbi uygulamalarda) cezai sorumluluktur. Burada söz konusu malpraktis, tıbbi malpraktistir. Tıbbi malpraktis ise deneyimsizlik, bilgisizlik ya da sağlık meslek mensubunun hatasından dolayı hastanın zarar görmesidir. Söz konusu tıbbi hatalar nedeniyle birçok hasta mağdur olmaktadır. Bunun sonucunda ortaya bir zarar ve zarardan doğan cezai sorumluluk çıkmaktadır.

Tıbbi müdahale sırasında veya sonrasında ortaya çıkan bütün olumsuzluklar bakımından cezai sorumluluk doğmamaktadır. Bu kapsamda çalışmada komplikasyon ve malpraktisin ayrımı işlenmiş ve komplikasyon hallerinde cezai sorumluluğa gidilmeyeceği belirtilmiştir.

Sağlık hakkı, Anayasanın güvence altına aldığı, bireyin en temel haklarından biridir. Bu hak, sadece fiziksel sağlığı değil, ruhsal ve sosyal sağlığı da kapsar. Sağlıklı bir yaşam, bireyin diğer tüm haklarını kullanabilmesinin ön koşuludur. Devlet, sağlık hizmetlerine herkesin eşit ve adil erişimini sağlamakla yükümlüdür. Sağlık çalışanları ise, mesleki etik ilkelerine bağlı kalarak hastaların en iyi şekilde tedavi edilmesini sağlamalıdır. Tıbbi hataların olası sonuçları ve sağlık hizmetlerinin kalitesi, sağlık hakkının tam anlamıyla gerçekleşebilmesi için sürekli olarak değerlendirilmelidir.

Bu kadar önemli bir hak söz konusu iken, hak ihlallerinin görülmesi de kaçınılmaz bir gerçektir. Vatandaşların kaliteli sağlık hizmeti alması açısından gittikçe geliştirilen hastaneler, tıbbi cihazlar ve teknolojik ekipmanların yanında hata payı daha yüksek olan insanlar da sağlık hizmetinin verilmesi açısından önemli bir noktadadır. Söz konusu bu hata payı sağlık hizmetinde bazı aksaklıklara yani sağlık hizmeti almak isteyen hastalar açısından ciddi zararlara yol açabilmektedir.

Tıbbi uygulamalarda yapılan hataların temelini her ne kadar insan unsuru oluştursa da ortaya çıkan hatalara bu unsur tek başına sebebiyet vermemektedir. İnsan unsurunun yanı sıra yer alan diğer unsurları başlıca sayacak olursak; çevre unsuru, tıbbi alet unsuru ve teknik unsurlar olarak sıralamamız gerekir. Sağlık merkezlerine giriş yapılmasının ardından yatış işlemi yapılan hastaların, yatış süresini uzatan veyahut taburcu olma esnasında ilave probleme sebebiyet veren farklı bir etkinin ortaya çıkması kuvvetle muhtemeldir. Bu yan etkilerin büyük bir oranı tıbbi bir hataya bağlıdır. Türkiye’de son yıllarda sağlık alanında birçok yasal değişiklikler yapılarak yeni yasal düzenlemelere gidilmiştir. Bu yasal düzenlemelerden sonra sağlık alanında ortaya çıkan yanlış teşhis ve tedavi uygulamaları Türkiye’de daha fazla gündem oluşturmuş, medya tarafından bu

konular daha çok gündemde tutulmuştur. Malpraktis sadece hukuki sorumluluğu doğurmaz aynı zamanda ceza hukuku sorumluluğunu da taksirle öldürme veya taksirle yaralama suçları sebebiyle doğurabilir (Hakeri, 2021:395). Bu anlamda malpraktis disiplinler arası birçok çalışmanın konusu olmaktadır. Çalışmada, bu zarar sonucunda ortaya çıkan cezai sorumluluk konusu ele alınmıştır.

HATALI TIBBİ UYGULAMA (MALPRAKTİS)

Malpraktis kavramı, Latince'den türemiş olup “Male” ve “Praxis” sözcüklerinden oluşarak “hatalı uygulama” manasına gelmektedir (Güngör vd., 2012:128-129). Dilimizde ise malpraktis, özen eksikliği ile tıbbi uygulama hataları sonucunda oluşan aynı zamanda, görevi kötüye kullanmayı da ifade eden bir süreç anlamına gelmektedir (Değdaş, 2018:49).

Malpraktis farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Malpraktis teşhis aşamasında teşhisin hatalı bir şekilde yapılmasıyla oluşabileceği gibi sağlık hizmetinin verilmeye başlaması aşamasında; tedavinin hatalı uygulanması, hastaya gerekli bilgilendirmenin yapılmaması, aydınlatılmış onamın alınmaması veya eksik alınması gibi durumlarda, yani tedavinin hemen her safhasında oluşabilecek bir olgudur. Hasta bu hatalı uygulamalar sonucunda maddi ve manevi birçok zararla karşı karşıya kalabilir. Örneğin, hasta ciddi sağlık sorunları yaşayabilir, hastanın yaşam kalitesi düşebilir, hasta çeşitli rahatsızlıklar, organ yetmezliği, sakatlıklar, geçici ya da kalıcı bazı hasarlarla karşı karşıya kalabilir. Hatta bunların sonucunda hasta sürekli bakıma muhtaç kalabileceği gibi yaşam mücadelesini kaybederek vefat edebilir. Malpraktis bakım dahil olmak üzere tıbbi müdahalenin hemen her safhasında ortaya çıkabilir (Polat, 2005:31).

Sağlık alanında ve tıp dünyasında hastalara verilmesi gereken hizmetler uluslararası belirli standartlara ve normlara göre belirlenmiştir. Bu standartlar ve normlar evrensel standart ve normları ifade etmektedir. Hekimlerin bu standart ve normlara uygun olarak muayene, teşhis ve tedavi hizmetlerini gerçekleştirmesi gerekmektedir. Evrensel tıp standartlarına ve normlarına uygun olarak verilmeyen hizmet, kusurlu ve hatalı bir hizmettir. Söz konusu müdahale tıp bilimine, mutlak tıp bilgi ve teknolojisine veya metotlarına uygun bir tıbbi müdahale değilse tıbbi hata veya tıbbi yanlış olarak nitelendirilmektedir. Hatalı veya yanlış olarak uygulanan, evrensel normlara uymayan hizmetlerden kusura dayalı genel sorumluluk kapsamında hekimler sorumludur. Ancak tıp biliminin gereklerine uygun olarak gerçekleştirilen tıbbi müdahaleler sonucunda ölüm, yaralanma, organ veya doku kaybı olsa bile hekim sorumlu olmayacaktır (Özpınar, 2007:46-47).

Hekimlerin hukuksal yükümlülüğü açısından genel karene: yetişmiş, deneyimli ve uzman olmasıdır. Hekimin teşhis ve tedavi hizmetlerinde objektif

olması gerekmektedir. Hekim, hem standart normlara uygun olarak teşhis, tedavi hizmeti vermesi gerekirken hem de bilgi birikimini, tecrübesini, gözlemlerini, deneyimlerini, almış olduğu eğitimi, bu eğitim sonucunda yapmış olduğu pratikleri hastalarının zarar görmemesi için sentezlemek zorundadır. Hekimin yalnızca tıp eğitimi alması ve bu eğitim neticesinde bir diploma sahibi olması tedavi uygulaması için yeterli değildir, aynı zamanda tedavinin gerektirdiği imkân ve kabiliyeti de barındırması veya tıbbi müdahalede bulunmaya ruhsal ve fiziksel açıdan uygun olması gerekmektedir. Örneğin, parkinson hastası olan bir hekimin cerrahi müdahalede bulunması son derece ciddi zararlara yol açabilir. Üzerinde durulması gereken bir diğer husus, uzmanlık eğitimine sahip olmayan hekimin uzmanlık gerektiren bir tıbbi müdahalede bulunması halidir. Adli Tıp Meclisi vermiş olduğu bir kararda, hekimin hastaya uzmanlık gerektiren bir tıbbi müdahaleyi uzman değilken gerçekleştirmesini hekimin acemiliği olarak kabul etmiştir. Hekimin uzmanlık alanı olmayan bir durumda tıbbi müdahalede bulunması halinde kasten değil taksirli sorumluluğu söz konusu olacaktır. Adli Tıp Meclisi'nin bu kararına aynı yönde birçok Yargıtay kararı bulunmaktadır (Hakeri, 2021:127-128).

Hekim eğitimlerini, pratiklerini, tecrübe ve deneyimlerini hastalarının lehine olacak şekilde kullanmalıdır. Hipokrat yemininde bu husus ayrıca belirtilmektedir: “Gücüm yettiği kadar tedavimi hiçbir vakit kötülük için değil yardım için kullanacağım. Benden ağrı (zehir) isteyen onu vermeyeceğim gibi, böyle bir hareket tarzını bile tavsiye etmeyeceğim. Bunun gibi bir gebe kadına çocuk düşürmesi için ilaç vermeyeceğim. Fakat hayatımı, sanatımı tertemiz bir şekilde kullanacağım.” (Somer, 2008:139). Hekim, evrensel standart ve normlara uygun hizmet vermediği zaman özen yükümlüğünü ihlal etmiş olmaktadır. Özen yükümlülüğünün ihlali genellikle üç şekilde karşımıza çıkmaktadır. İlk sırada; hastanın hastaneye girişi ile başlayan ilk muayene ile devam eden teşhis, tedavi, tahlil aşamalarında veya cerrahi operasyon sırasında yapılan işlemler yer almaktadır. İkinci sırada; hastaların aydınlatılması ve hasta hakları hakkında bilgi verilmesi, yapılacak bir operasyon sonucunda olası risklerin hastaya detaylı şekilde anlatılmasıdır. Üçüncü ve son sırada ise yapılacak cerrahi müdahalede operasyona katılacak olan personellerin yeterliliği, operasyon için gerekli sayıda personelin hazır bulundurulması, operasyonda yer alacak hekimlerin birbiri ile uyumlu olması, operasyonu gerçekleştirmek için evrensel standartlara uygun tıbbi cihaz ve aletlerin yeterli sayıda bulundurulmasıdır. Hekim tedavinin tüm aşamalarında gereken dikkat ve özeni göstermekle yükümlü olmakla beraber hasta da bu hususu hekimden bekleme hakkına sahiptir (Hakeri, 2021:612). Üç alanda hata ve kusur ile karşılaşmaktadır. Bu kusur ve hatalar ise yanlış tedavi sonucu ortaya çıkan uygulama kusuru, hasta haklarının kullandırılmaması,

hastanın bilinçlendirilmemesi, bilgilendirilmemesi sonucu meydana çıkan aydınlatma kusuru ve son olarak da cerrahi operasyon sırasında yaşanabilecek eksiklikler ve aksaklıklardan doğan organizasyon kusurudur. Bu kusurların tamamına “Tıbbi Uygulama Hatası” denilmektedir (Danıştay 10. Daire Başkanlığı (DAN.), K. 2021/1438). Malpraktis yani tıbbi uygulama hatası, sadece hekimin kusurundan kaynaklı olarak ortaya çıkmamaktadır. Hekimlerin kişisel kusurları, olumsuz çalışma ortamı ve koşulları, kullanılan tıbbi cihazların yetersizliği veya sağlık personellerinin yetersizliğinden de kaynaklanmaktadır. Bu nedenle malpraktis konusu gündeme geldiğinde, birçok faktörün bir arada ele alınması ve kusur belirlenmesinin bu hususlar dikkate alınarak yapılması gerekmektedir.

Hasta Haklarına İlişkin Yönetmeliğin 11. maddesinde tedavinin nasıl, hangi şartlarda yapılacağı ve malpraktis kavramının neye tekabül ettiği düzenlenmiştir (Değdaş, 2018:50). Hastanın modern tıbbi bilgi ve teknolojilerden yararlanma hakkını ve bedensel bütünlüğünün korunmasını temel almaktadır. Buna göre, hasta, güncel tıbbi yöntemlerle teşhis, tedavi ve bakım görme hakkına sahip olup, aldatıcı veya bilimsel temeli olmayan uygulamalara maruz kalmamalıdır. Ayrıca, hastanın rızası olmadan veya tıbbi zorunluluklar dışında vücut bütünlüğüne dokunulamaz ve hayati tehlike oluşturabilecek herhangi bir işlem yapılamaz. Bu düzenlemeler, hastanın sağlık hakkını güvence altına alırken, aynı zamanda sağlık hizmetlerinin etik ilkeler çerçevesinde sunulmasını sağlamaktadır (Hasta Hakları Yönetmeliği (HHY), Resmî Gazete 23420) şeklindedir. İlgili maddelere göre teşhis, tedavi, tedavi sonrası, bakım ve bakım sonrası tıbbin gereklerine uygun biçimde hareket edilmesi ve tıbbi standartlara göre hizmet verilmesi gerekliliği ihtilafsız olup, aksi takdirde malpraktis ile karşılaşılacağı açıktır.

Sağlık çalışanlarının nitelikleri, nicelikleri, deneyim ve tecrübe eksiklikleri, hatalı davranışları, kusurlu hizmetleri, kasıtlı uygulamaları veya ihmalleri neticesinde evrensel normlara ve standartlara uygun hizmetin verilmemesi, yeterli bilgi, tecrübe ve deneyimlerinin olmaması sonucunda uygulanabilecek yanlış, hatalı ve kusurlu işlemler, eksik teşhis konulması ya da hatalı tedavi yöntemleri uygulanması, hastaya sağlık hizmeti vermek istememesi sonucu oluşabilecek ve hastaya zarar verebilecek her türlü eylem ve davranışlar malpraktis kavramını oluşturmaktadır.

Komplikasyon Malpraktis Ayrımı

Tıp Hukukunda malpraktis ve komplikasyon ayrımı önem arz etmektedir. Bu ayrım olayların ve uyuşmazlıkların değerlendirilmesinde göz önüne alınacaktır. Hekimin sorumluluğunu objektif bir şekilde belirlemek için malpraktis – komplikasyon ayrımını doğru bir şekilde yapmamız gerekmektedir.

Malpraktis terimi, hekimlik mesleğinin yetersiz bilgi, deneyimsizlik gibi nedenlere dayanarak kötü bir şekilde uygulanmasını ifade eder. Komplikasyon ise, bir hastalığın seyri sırasında ortaya çıkan patolojik olayları veya bir tıbbi durumun başka bir rahatsızlığa dönüşmesini ifade eder (Aykın, 2016:72). Diğer bir deyişle, komplikasyon tıbbi standartlara uygun bir şekilde yapılan bir tıbbi müdahaleye rağmen, tıp dünyası tarafından kabul edilen ve tüm önlemlerin alınmasına rağmen kaçınılmaz olarak ortaya çıkan zarardır (Özcan ve Özcanoğlu, 2020:297). Şartlara uygun bir şekilde gerçekleştirilen ameliyat sonrasında enfeksiyon kaynaklı bir durumun meydana gelmesi, cerrahi müdahale sonrasında yarada oluşan kan birikimi, büyük damar yaralanmaları komplikasyon örnekleridir ve hekimin sorumluluğu bulunmamaktadır. Çünkü hekimin sorumluluğu, kusur esasına dayanmaktadır. Fakat tıp biliminin gerektirdiği doğru ve hatasız müdahaleler sonucunda ortaya çıkan olumsuz sonuçlar açısından aydınlatma ve rıza alma yükümlülüğünü yerine getiren hekime kusur izafe edilemeyeceğinden olumsuz neticeden de sorumlu olmayacaktır (Şimşek, 2014:3535-3556). Komplikasyon durumunda tüm önlemler alınmaktadır, buna rağmen meydana gelmesi muhtemel kabul edilen olumsuz netice ortaya çıkmaktadır (Barlıoğlu, 2018:48). Fakat bu olumsuz netice, hekim hatası anlamına gelmediği gibi malpraktis olarak yorumlanamaz. Çünkü malpraktis, bir sağlık uzmanının ihmali veya kusuru sonucu meydana gelen tıbbi hataları ifade eder.

Tıbbi müdahalelerde ortaya çıkabilecek olumsuz sonuçları önlemek için uygun önlemlerin alınması büyük önem taşır (Demir ve Kirkit, 2022:85-87). Çünkü tıbbi uygulamalar özünde çeşitli riskler barındırmaktadır. Bu sebeple herhangi bir müdahale veya tedavinin komplikasyon riski taşıdığını belirtmek önemlidir. Tıbbi müdahaleler bu riskler göz önünde bulundurularak yarar ve zarar dengesi gözetilerek gerçekleştirilir. Belli başlı ve öngörülebilir riskler, hasta yararına olan uygulamalara engel olarak kabul edilmez, ancak bu risklerin hastaya açıklanması önemlidir. Hasta, hekim tarafından bilgilendirildiği durumlarda bu risklerin meydana gelmesinden sorumlu tutulmaz (Yorulmaz ve Çetin, 2006:31-43). Hekimin hastayı meydana gelebilecek komplikasyonlar hakkında aydınlatması, bilgilendirmesi ve sonucunda hastanın aydınlatılmış onamını alması, komplikasyonun meydana gelmesi neticesinde hekimin sorumluluğunun oluşmasını engeller (İlgün, 2021:221).

Bilgilerilmiş onam konusu, Hekimlik Mesleği Etik Kurallarının 26. Maddesinde, aydınlatılmış onam, hastanın sağlık durumuyla ilgili olarak yeterli ve doğru bilgiye sahip olması, bu bilgiler ışığında tedavi yöntemleri hakkında karar verebilmesi ve bu kararı özgürce ifade edebilmesi anlamına gelen temel bir tıbbi etik ilkesi olduğu belirtilmektedir. Bu ilke gereği, hekimler hastalarını,

tedavi seçenekleri, olası riskler ve tedaviyi reddetmenin sonuçları gibi konularda detaylı bir şekilde bilgilendirmelidir. Hasta, bu bilgileri anladıktan sonra tedaviye başlanması için yazılı onam vermelidir. Aydınlatılmış onam, hastanın kendi sağlığına ilişkin karar alma hakkını güvence altına alır, tıbbi hataları önler, doktor-hasta ilişkisini güçlendirir ve yasal sorumlulukları belirler. Bu süreçte hastanın kültürel, sosyal ve psikolojik durumu göz önünde bulundurulmalı, bilgiler hastanın anlayabileceği bir dilde ve sade bir şekilde aktarılmalıdır (Türk Tabipler Birliği Mevzuat, “Aydınlatılmış Onam”). Bu madde tıbben yapılan işlem sonucunda oluşabilecek komplikasyonlar hakkında hastanın bilgilendirilmesi, bu durumun onam belgesinde açıklanması ve hastanın yapılan işlemlere rızasının olması, rızanın da aydınlatılmış olması gerektiğinin önemini açıklamaktadır. Tedavinin ne kadar olumlu sonuçlanacağı ne kadar olumsuzlukla karşılaşılacağı, bu olumsuzluklar sonucunda meydana gelecek zararların ve gerçekleşme ihtimali olan komplikasyonların neler olduğu ile ilgili genel geçer ifadeler kullanılmayarak ayrıntılı şekilde aydınlatılmalıdır. Aksi durumda hekimin sorumluluğu söz konusu olacaktır (Hakeri, 2021:175).

Biyoloji ve Tıbbın Uygulanmasıyla İlgili Olarak, İnsan Hakları ve İnsan Haysiyetinin Korunması Sözleşmesi ile İnsan Hakları ve Biyotip Sözleşmesi'nin ilgili maddesinde aydınlatılmış onam, herhangi bir tıbbi müdahale öncesinde hastanın bu müdahale hakkında yeterli ve doğru bilgiye sahip olması, bu bilgi ışığında karar verebilmesi ve bu kararı özgürce ifade edebilmesi anlamına gelmektedir. Bu ilke, hastanın kendi bedenine yapılacak her türlü tıbbi uygulamada, hastanın onayı olmadan hiçbir işlem yapılamayacağını belirtir. Hasta, müdahalenin amacı, riskleri, faydaları ve alternatifleri hakkında detaylı bir şekilde bilgilendirilmelidir. Bu sayede hasta, kendi sağlığına ilişkin kararları özgürce alır ve tıbbi hataların önlenmesine katkıda bulunur. Aydınlatılmış onam, hem hastanın haklarını koruyan hem de sağlık hizmetlerinin kalitesini artıran önemli bir hukuki ve etik ilkedir. Bu sözleşme iç hukukumuzun parçası haline gelmiştir ve resmi gazetede yayınlanmıştır. Bahsi geçen maddede rızanın kapsamı belirlenmiştir. Sadece ve tek başına ameliyata olan rızayı belirtmek yeterli olmayıp bu rızaya ilaveten komplikasyonlarının da açıklanması gerektiği ve bu rızanın aydınlatılmış rıza olması gerektiği açıklanmıştır (Hakeri, 2021:468).

Tıbbi Hata Türleri

Tıbbi uygulama hataları teşhis hatası, tedavi hatası, tedavi sonrası yükümlülüklerin ihlali, sağlık kurumu ve tedavi hizmetinin organizasyonundaki hatalar, hekimin tedaviden kaçınması veya tedaviyi geciktirmesi olarak incelenebilir.

Teşhis Hatası: Teşhis, kişinin göstermiş olduğu semptomları analiz ederek durumu hakkında sonuca varılmasını sağlayan aşamadır. Diğer bir ifadeyle teşhis, hastalık şüphesi bulunan kişinin muayene edilmesi, muayene sonucunda hasta olup olmadığının, hasta ise hastalığının ne olduğunun tespit edilmesidir (Merter, 2006:52). Teşhis hatası hekimin bilgisizliği, deneyimsizliği, dikkatsizliği sonucunda meydana gelmişse veya uygulamış olduğu standartlar gereken tıbbi standartların altına kalmışsa ve bunun sonucunda hasta zarar görmüşse hekimin sorumluluğu doğacaktır (Aktaş, 2021:47).

Tedavi Hatası: Hastalığa tanı konulmasının ardından tedavi aşamasına geçilmektedir. Bu aşamada hekimin yapması gereken güncel tedavi yöntemlerini uygulayarak hastayı tedavi etmesidir (Tanrıverdi, 2020:61). Bu husus hekimin yükümlülükleri arasındadır. Fakat hekimin uygulayacağı tedavi ile mutlak anlamda bir başarı tesis etmesi beklenemez (Ayan, 1991:64). Tedavi aşamasında, hekimin en olağan görev ve sorumluluğu, tedaviyi tıp ilmine göre yapmasıdır. Hekimin tedaviyi yanlış uygulaması, yetersiz veyahut hastaya uygun olmayan şekilde yapması, tedavi yöntemini yanlış seçmesi sonucunda sorumluluğu doğacaktır.

Tedavi Sonrası Sorumlulukların İhlali: Tıbbi müdahaleler açısından söz konusu olan özen yükümlülüğü sadece teşhis ve tedavi aşamasında değil, tedavi sonrasında süreç açısından da geçerlidir (Aktaş, 2021:58). Hekim tedavi sonrasında ilişkin hastaya öneri ve uyarılarda bulunmalıdır. Yapılan ameliyat ve tedaviden sonra hastanın kanamasının durmamasına rağmen taburcu edilmesi, hekimin hastasına diyetle girmesi gerektiğini ya da sigara içmemesi gerektiğini söylememesi, hekimin hastaya hastalığının bulaşıcı olduğunu söylememesi tedavi sonrası yükümlülüklerin ihlalidir ve hekim kusuru sayılmaktadır (Hakeri, 2021:1162).

Sağlık Kurumu ve Tedavi Hizmetinin Organizasyonundaki Hatalar:

Sağlık hizmetinin tıbbi standarda uygun olarak sunulması için sağlık personellerinin yeterli sayıda ve nitelikte olması gerekmektedir (Üşenmez, 2023:131). İdare, personelin seçilmesi, eğitimi, iş bölümü, kontrolü ve gözetimi hususlarından sorumludur. Devlet sağlık hizmetlerinin geciktirilmeden, ertelenmeden ve aksatılmadan yerine getirilmesi için yeterli sayıda personel istihdamını sağlamak zorundadır (Yüzbaşıoğlu, 2020:72).

Hekimin Tedaviden Kaçınması veya Tedaviyi Geciktirmesi:

Hekimin, hukuken tıbbi yardımda bulunma yükümlülüğüne sahip olmasına rağmen yardımdan kaçınması veya yardımı geciktirmesi tıbbi hata olarak kabul edilir (Gökcan, 2013:273). Bu tıbbi hata, hukuki açıdan sözleşmeye aykırılık veya haksız fiil teşkil edebilir. Aynı zamanda ceza hukuku bağlamında kast veya taksire dayalı cezai sorumluluk doğurabilir. Bu durumda, tedavi yükümlülüğünü

yerine getirmeyen veya tedaviyi geciktiren sağlık personeli, Türk Ceza Kanunu'nun 257. maddesinde düzenlenen "görevi kötüye kullanma" suçunu işlemiş olmaktadır.

HATALI TIBBİ UYGULAMALARDA CEZAI SORUMLULUK

Hatalı tıbbi müdahalede bulunan hekim veya sağlık çalışanının karşılaşacağı birden fazla sorumluluk türü vardır. Bunlar; idari, cezai, medeni hukuk ve tıbbi etik sorumluluğu şeklinde dir. Bu çalışmada hatalı tıbbi uygulamalarda cezai sorumluluk konusu ele alınmıştır.

Taksirle Yaralama Suçu

Taksir, failin suçun kanuni tanımında belirtilen neticesini ngrmeksizin suçu işlemesidir. Fail, dikkat ve zen yükümlülüğüne aykırı davranması sonucu suçu işlemekte ancak neticeyi öngörmemektedir. Taksir, failin öngörülmesi mümkün sonucu öngörmemesi (bilinçsiz taksir) şeklinde olabileceği gibi, sonucu öngördüğü halde istememesi (bilinçli taksir) şeklinde söz konusu olabilir. Taksirde fail ortaya çıkan neticeyi istememektedir (İçel, 2009:244). Neticenin gerçekleşmesi istenirse burada kast söz konusu olur.

Tıbbi uygulamaların öznesi doktor olduğu için sağlık sektöründe doktorların gerçekleştirdiği tıbbi uygulamalarda gerekli dikkat ve özenin gösterilmemesi de cezalandırılmaktadır (Uygur, 2019:358). Doktor, tıbbi uygulama sırasında tıbbın kabul ettiği kural ve ölçütlere uygun davranmalıdır. Hasta üzerinde gerçekleşen tıbbi uygulamanın sağlık hakkı ve yaşama hakkı gibi haklarla yakın ilişkisi bulunmaktadır. Eğer tıbbi uygulamada bir hukuka uygunluk sebebi yoksa, doktor hastasını iyileştirmek için tıbbi uygulamada bulunmuş olsa dahi bu tıbbi uygulama kişilik haklarına, vücut bütünlüğüne ve dolayısıyla hukuka aykırı olacaktır (Hakeri, 2021:1006-1007). Doktorun, güncel olmayan, sağlık mevzuatına ve uygulamalarına uygun olmayan tıbbi uygulamaları nedeniyle de sorumluluğu vardır.

Taksirle yaralama suçu 5237 Sayılı TCK m.89'da düzenlenmiştir. Doktorun taksirle yaralama suçu, uygulamada en çok karşılaşılan doktor suçlarından dir. Doktorlar, tedbirsizlik, dikkatsizlik veya özensizlik gibi kusurlu eylemleri nedeniyle, ancak hastayı zarara uğratma kastı olmadan, hastanın zarar görmesine neden olabilmektedir (Taşcan ve alışkan, 2018:576). Doktorların bu eylemleri bazı şartların varlığı halinde doktorun taksirle yaralama suçunu oluşturabilmektedir.

TCK'nın "Taksirle yaralama" başlıklı 89.maddesinin birinci fıkrasına göre, "Taksirle başkasının vücuduna acı veren veya sağlığının ya da algılama yeteneğinin bozulmasına neden olan kişi, üç aydan bir yıla kadar hapis veya adli para cezası ile cezalandırılır."

Taksirle yaralama suçunun ağırlaştırılmış cezai müeyyideyi gerektiren halleri TCK m.89/2 ve 3'de belirtilmiştir. Taksirle yaralama suçu neticesinde bu durumlardan birinin gerçekleşmesi halinde, ceza ağırlaştırılarak verilecektir.

Taksirle Öldürme Suçu

TCK'nın "Taksirle öldürme" başlıklı 85.maddesinin birinci fıkrasına göre; "(1) Taksirle bir insanın ölümüne neden olan kişi, iki yıldan altı yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır."

Maddenin birinci fıkrasına bakıldığında, suçun maddi unsuru taksir ile bir insanın ölümüne sebep olmaktır. Maddenin ikinci fıkrasına göre, fiil birden fazla insanın ölümüne neden olmuşsa, ya da bir veya birden fazla kişinin ölümü ile birden fazla kişinin yaralanmasına neden olmuşsa, verilen cezanın kanunda belirtilen hadler doğrultusunda ağırlaştırılarak verilmesi gerekir.

Taksirle öldürme suçunun konusu yaşayan insandır ve korunan değer yaşama hakkıdır. Bu kapsamda doktorun tıbbi müdahalede bulunurken kişinin en temel hakkı olan yaşama hakkını gözeterek müdahalede bulunması gerekir (Gökcan, 2013:691). Doktorun, tıbbi müdahale sırasında taksirli bir fiili ile hastanın ölmesine neden olması, doktorun cezai sorumluluğunu doğurur.

Taksirle öldürme suçunda teşebbüs ve iştirak mümkün değildir. Tıbbi müdahaleyi yapan birden fazla kişi varsa, her biri kendi kusuruna göre sorumlu olacaktır. Buna yan yana faillik denilmektedir. Taksirli suçlarda suçların içtimaı hükümleri uygulanır. Bu kapsamda, doktorun tıbbi müdahaleyi gerçekleştirirken, gerçekleştirdiği fiilin birden fazla suçun oluşumuna neden olması durumunda, fikri içtima hükümleri uygulanmalı ve en ağır cezayı gerektiren suçun cezası ile cezalandırılmalıdır. Bu kapsamda doktorun tıbbi müdahale sırasındaki tüm fiilleri bütün olarak ele alınıp tek bir fiil gibi değerlendirilmelidir. Burada hukuka aykırı fiil sayısı kusurun derecesinin belirlenmesinde etkili olacaktır (Gökcan, 2013:690-691).

Doktorun taksirle ölüme sebebiyet vermesi, Türk Ceza Kanunu'nda düzenlenen bir suçtur. Bu suçun takibi, kamu davası niteliğinde olup re 'sen yapılır. Görevli mahkeme, olayın niteliğine göre Asliye Ceza Mahkemesi veya Ağır Ceza Mahkemesidir. Doktorun kamu görevlisi olması halinde, soruşturma izni alınması zorunludur. Suçun oluşabilmesi için, doktorun eylemi ile ölüm arasında illiyet bağı bulunması ve doktorun tıbbi standartlara uygun davranmadığına dair bir kusurun tespit edilmesi gerekmektedir. Bu hususta, uzman bir hekimden alınacak bilirkişi raporu, mahkemenin karar vermesinde önemli bir rol oynar. Söz konusu suçun cezası, Türk Ceza Kanunu'nda belirtilen hapis cezasıdır (Taşcan ve Çalışkan, 2018:624-625).

Kasten Öldürme Suçu

TCK'nın "Kasten öldürme" başlıklı 81. maddesine göre; "Bir insanı kasten öldüren kişi, müebbet hapis cezası ile cezalandırılır." Kasten adam öldürme suçu kasten işlenebilen bir suçtur. Suçun gerçekleşebilmesi için maddi unsurun yanında manevi unsurun da bulunması gerekir. Manevi unsur kasten öldürme kastının bulunmasıdır. Doktorlar da mesleğini icra ederken kasten adam öldürme suçunu işleyebilir. Doktorun bu suçu işlediğinden şüphelenildiği durumlarda doktorun kastının bulunup bulunmadığı araştırılmalıdır. Kastın varlığının ispatlanamadığı durumlarda taksirle öldürme suçunun varlığı araştırılmalıdır (Aşçıoğlu, 1993:156).

Doktorların hastalarını doğrudan kastla öldürmeleri pek rastlanan bir durum değildir. Bazen doktorların dayanılmaz acılar çeken, bitkisel hayatta olan hastalarına acımaları nedeniyle hastanın hayatına son verdikleri görülebilmektedir. Türkiye'de ötenazi yasak olduğu için, hastanın rızası veya talebi ile dahi olsa, hastanın hayatına son verilmesi kasten öldürme suçunu oluşturacaktır. Doktorun, hastanın isteği ve rızası ile, gerek aktif bir eylemi ile (aktif ötenazi) gerekse pasif bir eylemi ile (pasif ötenazi), hastanın ölümüne neden olması kasten öldürme suçunu oluşturacaktır. Örneğin, bilinci kapalı bir hastanın beslenmesinin durdurulması sonucu ölümüne neden olunması, hastayı hayatta tutan makinelerin kapatılıp (gastrostomi tüpünün çekilmesi, respiratörün çekilmesi vb.) ölümüne neden olunması kasten öldürme suçunu oluşturacaktır (Hakeri, 2021:984-986).

Kasten öldürmenin ihmali bir davranışla gerçekleşmesi, doktorların tedavi yükümlülüğünü kasten ihmal etmeleri ve bu ihmal neticesinde ölümün meydana gelmesi suretiyle olabilmektedir. Diğer bir ifadeyle, burada ölüm olayı ihmali bir davranışla meydana gelmektedir. Hareket, doktorun müdahaleyi yapmayı ihmal etmesi şeklinde ve şeklen gerçekleşmiş olmalıdır. Burada hukuk düzeni doktora belirli bir biçimde davranma ve icrai bir davranışla hastayı kurtarma/tedavi etme mecburiyeti yüklemektedir. Burada icrai davranışı yerine getirmemesinden, diğer bir ifadeyle kasten ihmal etmesinden ötürü cezalandırılmaktadır. Burada kasten gerçekleştirilen ihmal söz konusudur. Taksirle gerçekleştirilen ihmal bu suçu oluşturmaz (Hakeri, 2006:115-122).

Türk Ceza Kanunu'nun 83. maddesinin 1. fıkrası, bir kişinin yapması gereken bir şeyi yapmaması (ihmal) sonucu başka bir kişinin ölümüne neden olması halinde, bu kişinin kasten öldürme suçundan cezalandırılabileceğini belirtir. Ancak bu suçun oluşabilmesi için, failin ihmalinin, kasıtlı bir eylemle aynı sonuçları doğuracak kadar ciddi olması gerekmektedir.

İnsan Üzerinde Deney ve Deneme Suçu

Türk Ceza Kanunu'nun 90. maddesi, insan vücudunun dokunulmazlığı ilkesini koruyarak, insan üzerinde bilimsel amaçla yapılan deneyleri suç saymaktadır. Bu maddeye göre, bir kişinin rızası olmadan veya yasal izinler alınmadan insan üzerinde deney yapan kişi, belirli bir süre hapis cezası ile cezalandırılır. Bu düzenleme, hem bilimsel araştırmaların etik sınırlarını belirler hem de insan haklarını koruyarak, keyfi müdahaleleri önlemeyi amaçlar. Madde ayrıca, çocuklar üzerinde deney yapmanın kesinlikle yasak olduğunu ve tedavi amaçlı denemelerin de belirli koşullar altında yapılabileceğini düzenler.

İnsanı fiziksel bir obje durumuna düşüren eylemler kural olarak hukuki himaye görmemektedir. İnsan üzerinde ancak belirli şartların varlığı altında bilimsel deney yapılabilecektir. O şartlar da TCK m.90/2'de belirtilmiştir. Buna göre, insan üzerinde yapılan deneyin ceza sorumluluğuna yol açmaması için öncelikle rızaya dayanması gerekir. TCK m.90/2 de belirtilen ve ceza sorumluluğunu ortadan kaldıran şartlar şunlardır: a) Yetkili kurul ve makamlardan izin alınması, b) Deneyin insana uygulanmadan önce yeterli sayıda hayvan üzerinde veya deney ortamında gerçekleştirilmiş olması, c) Bilimsel hedefe ulaşmak açısından, insan dışı deney ortamında yapılan deneyin insan üzerinde de yapılmasının gerekmesi, d) Yapılacak deneyin, insan sağlığı açısından kalıcı ve zararlı bir etkisinin olmaması, e) Deney yapılırken, insan onuruyla bağdaşmayacak derecede acı verici yöntemlerin kullanılmaması, f) Deneyle varılmak istenen amacın, deneyin deneğin sağlığı üzerinde yaratacağı olumsuz sonuçlardan daha ulvi olması, g) Deneyin kapsamı ve olası sonuçları hakkında deneğin yeterli ölçüde bilgilendirilmesi, bu bilgilendirme sonucunda deneğin açıklanan rızasının yazılı olması ve rızanın herhangi bir menfaat teminine bağlı olmaması, gerekir (Taşcan ve Çalışkan, 2018:871).

Rıza alınmaksızın, hastalar üzerinde yapılan tedavi amaçlı denemeler de TCK m.90/4 kapsamında suç olarak tanımlanmıştır. Bu kapsamda tedavi amacı taşıyan denemeler ancak rızası olan hastalar üzerinde gerçekleştirilebilir. Hastalar üzerinde tedavi amaçlı denemelerin gerçekleştirilebilmesi için, TCK m.90/4'teki şartların gerçekleşmesi gerekir. Bunlar; varolan tıbbi müdahale yöntemlerinin uygulanmasının fayda etmeyeceğinin anlaşılması, denemenin hukuken geçerli rızaya dayanması ve tedavinin hastane ortamında ve uzman bir doktor tarafından yapılmasıdır. Tedaviye yönelik tıbbi denemenin gerçekleştirilebilmesi için bilinen tıbbi müdahale yöntemlerinin işe yaramayacağını anlaşılması yeterli görülmüştür. Denemenin hukuken geçerli rızaya dayandığından bahsedebilmek için, açıklanan rızanın yazılı olması ve hastanın tıbbi denemenin içeriği ve sonuçları hakkında yeterli ölçüde bilgilendirilmiş olması gerekir. İnsan üzerinde yapılan bilimsel yöntemlere uygun ve rızaya dayalı tedavi amaçlı denemeler, cezai sorumluluk doğurmaz (Taşcan ve Çalışkan, 2018:871).

İnsan üzerinde yapılacak deneyler açısından TCK’da belirli bir yer koşulu öngörülmemiştir. Ancak, Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu’nda bu tür deney ve araştırmaların belirli yerlerde yapılması gerektiği bildirilmiştir. Üzerinde araştırma/deney yapılacak kimselerin emniyetini sağlamak, gerektiğinde acil müdahale yapılabilmesine imkân tanımak amacıyla, yeterli düzeyde personel, araç ve laboratuvarı olan; üniversitelere bağlı onaylanmış araştırma ve geliştirme merkezleri, üniversitelerin sağlık uygulama ve araştırma merkezleri, Sağlık Bakanlığı Eğitim ve Araştırma hastaneleri, Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi insan üzerinde deney ve araştırma yapılabilecek yerlerdir (Hakeri, 2021:514).

TCK m.90/5 gereğince, insan üzerinde deney suçunun işlenmesi sonucunda, kişinin yaralanması ya da ölmesi durumunda, kasten öldürme veya kasten yaralama suçundan ceza verilir. Fakat, hukuka uygun şekilde yapılan tedavi amaçlı deneme sonucunda kişinin ölmesi ya da yaralanması halinde, doktorun sorumluluğuna gidilebilmesi için doktorun en azından taksir derecesinde kusuru bulunmalıdır (Taşcan ve Çalışkan, 2018:872).

Çocuk Düşürtme Suçu

TCK’nın “Çocuk düşürtme” başlıklı 99. Maddesinin birinci fıkrasına göre; “Rızası olmaksızın bir kadının çocuğunu düşürten kişi, beş yıldan on yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.” TCK m.99’da doktorların ve diğer sağlık personelinin çocuk düşürtme suçundan bahsedilmektedir. Çocuk düşürtme suçu ile korunan hukuki menfaat insan yaşamıdır. Suça konu eylem, hamile kadının vücudu üzerinde ve henüz can bulmamış ve insan olma özelliği taşımayan cenin üzerinde gerçekleşmektedir. Burada ana rahmine düşmüş cenin suçtan etkilenmekte ve hayatı sona ermektedir (Hakeri, 2021:1067).

Çocuk düşürtme suçu kast ile işlenebilen bir suçtur ve bu suçun taksirle işlenmesi mümkün değildir. Eğer doktor farklı bir işlem için hamile kadına müdahale ederken çocuğun düşmesine sebep olmuşsa, taksirle yaralamadan dolayı sorumlu olacaktır. Örneğin, doğacak çocuğun bir hastalığının saptanması için yapılan müdahale sırasında çocuğun düşmesi halinde, taksirle yaralama söz konusu olacaktır (Taşcan ve Çalışkan, 2018:916).

TCK m.99 kapsamında, hamileliğin onuncu haftasına kadar hamile kadının rızası ile yetkili kişi tarafından ceninin alınması (kürtaj) mümkündür. Burada rıza hukuka uygunluk nedenidir. Rızanın geçerli olabilmesi için, hamile kadının rıza beyanında bulunmaya ehil olması ve rızasını ceninin düşürülmesinden önce açıklaması gerekir. TCK m.99/2 gereğince, tıbbi bir gereklilik bulunmadığı takdirde, hamile kadının rızasıyla olsa dahi, hamilelik süresi on haftadan fazla olan bir kadının çocuğunu düşürtmek suçtur (Ayдын, 2011:80-81).

TCK m.99/5 gereğince, hamilelik süresi on haftadan kısa olan kadının çocuğunun, kadının rızasıyla bile olsa, yetkili olmayan bir kişi tarafından

düşürtülmesi suçtur. Çocuk düşürtme konusunda yetkili kişi kadın hastalıkları ve doğum uzmanıdır. Örneğin, doktor olmayan bir kişinin ya da konunun uzmanı olmayan bir doktorun çocuk düşürtmesi halinde bu madde hükmü uygulanacaktır. Burada, rahminin tahliyesine rıza gösteren kadın, suçun mağdurudur. Tıbbi zorunluluğun söz konusu olmadığı hallerde, yetkisiz kişi tarafından yapılan çocuk düşürtme işlemlerinde hamile kadının rızası da olsa bu rıza kanunen geçerli bir rıza olarak kabul edilmemektedir (Taşcan ve Çalışkan, 2018:917).

Çocuk düşürtme suçları bakımından fail Rahim Tahliyesi ve Sterilizasyon Hizmetlerinin Yürütülmesi ve Denetlenmesine İlişkin Tüzük'te (Tüzük) yetkili olduğu belirtilenler dışında bir kişi olmalıdır. Hamile kadının kendi çocuğunu düşürmesi durumunda da çocuk düşürme suçu oluşacaktır. Failin yetkisiz olması cezayı artıran bir sebep değildir (Aydın, 2011:75).

Nüfus Planlaması Hakkında Kanun'un "Gebeliğin sona erdirilmesi" başlıklı 5. maddesi gereğince, hamileliğin onuncu haftası doluncaya kadar, hamile kadının sağlığı açısından da bir sakınca yoksa, talep üzerine rahim tahliye edilebilir. Hamilelik süresinin on haftadan fazla olması halinde, hamile kadının rızası olsa dahi, tıbbi zorunluluk dışında ceninin aldirılması/alınması mümkün değildir. Diğer bir ifadeyle, hamilelik süresinin on haftadan fazla olması halinde, hamile kadının rızası olsa dahi çocuk düşürülemez. Böyle bir durumda çocuk düşürten doktor TCK m.99/2'nin ilk cümlesi hükmü gereğince, hamile kadın ise TCK m. 99/2'nin son cümlesi kapsamında cezalandırılır (Hakeri, 2021:1070).

Doktorun hamilelik süresini belirlerken hatalı değerlendirme yapması halinde, örneğin 11 hafta olan hamileliği hataen 9 hafta olarak belirlerse ve bu hatalı belirleme sonucu çocuğu almışsa, TCK m.99 kapsamında sorumlu tutulamayacaktır. Çocuk düşürtme suçu kast ile işlenebilen bir suç olup, bu suçun taksirle işlenmesi mümkün değildir. Dolayısıyla kasten hareket etmeyen ve 11 hafta olan hamilelik süresini hataen 9 hafta olarak ve yanlış belirleyen doktorun TCK m.99 anlamında sorumluluğuna gidilemeyecektir (Taşcan ve Çalışkan, 2018:918).

Nüfus Planlaması Hakkında Kanun m.5/3 gereğince, hemen müdahale edilmemesi halinde hayatı veya hayati organlardan birisini tehdit eden acil bir durumla karşılaşılacak olması, tıbbi zorunluluk hali olarak değerlendirilecektir. Böyle bir durumda, hayati tehlike ve acil hallerde varsayılan rıza kavramı dikkate alınmak suretiyle hastanın rızası aranmayacaktır. Ancak, hayati tehlike olsa bile, hastanın rızasının alınması mümkünse, rıza alınmadan yapılan tıbbi müdahale suç oluşturacaktır (Hakeri, 2021:1075-1077).

Çocuk düşürtme suçuna teşebbüs mümkündür. Doktorun çocuğu düşürtmeye yönelik icrai ve elverişli hareketlere başlaması ile suçu işlemek anlamında harekete geçtiğini gösterir. Örneğin, doktorun 15 haftayı geçen bir hamilelikte,

çocuğu düşürtme fiiline başlaması ancak ceninin hamile kadınla ile olan yaşamsal bağının koparılamamış olması durumunda suçun teşebbüs aşamasında kaldığı kabul edilecektir. Burada suç, ceninin hayatını kaybetmesi ile tamamlanmış olacaktır (Aşçıoğlu, 1993:173).

Kısırlaştırma Suçu

TCK'nın "Kısırlaştırma" başlıklı 101.maddesinin birinci fıkrasının birinci cümlesi gereğince; "(1) Bir erkek veya kadını rızası olmaksızın kısırlaştırılan kimse, üç yıldan altı yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır." Maddenin birinci fıkrasında, kısırlaştırılan kişinin, buna rızasının olmamasına rağmen kısırlaştırmanın gerçekleştirilmesi suç olarak kabul edilmiştir. Maddenin ikinci fıkrasında kısırlaştırılan kişinin rızası olsa (kısırlaştırma rızaya dayansa) bile kısırlaştırma işleminin yetkisiz bir kişi tarafından gerçekleştirilmesi daha ağır bir cezai yaptırıma tabi tutulmuştur.

Nüfus Planlaması Hakkında Kanun m.4 gereğince, kısırlaştırma (sterilizasyon), bir erkek veya kadının cinsel ihtiyaçlarını tatmine mâni olmadan, çocuk yapma kabiliyetinin giderilmesi için yapılan müdahale demektir. Kısırlaştırma ameliyatı, tıbbi sakınca olmaması halinde reşit ve mümeyyiz kişinin isteği üzerine yapılır. Doktorun, bir erkek veya kadını rızası olmaksızın kısırlaştırması halinde kısırlaştırma suçu oluşacaktır (Hakeri, 2021:1092).

Bu suç kast ile işlenebilen bir suç olup teşebbüse de elverişlidir. TCK'nın iştirake dair genel hükümleri bu suç bakımından da uygulanır. Kısırlaştırma fiilinde aslen cinsel yetenek ve dürtüler yok edilmemekte, yalnız üreme faaliyetine son verilmektedir. Failin eyleminin cinsel fonksiyonların sona ermesine neden olması halinde işlem hadım etme (kastasyon) olarak adlandırılır. Rızaya dayalı olarak ve yetkili kişi tarafından yapılan sterilizasyon ameliyatının tıbbi hata nedeniyle cinsel fonksiyonların da sona ermesine neden olması durumunda kastasyon olduğundan, eylemin taksirle yaralama suçunu oluşturur (Gökcan, 2013:792-793).

Üreme yeteneğinin geçici olarak yitirilmesi durumunda kısırlaştırma suçu oluşmaz. Kısırlaştırma suçunun oluşabilmesi için devamlılık arz eden bir durumun söz konusu olması gerekir (Hakeri, 2021:1092).

SONUÇ

Her bireyin, yalnızca insan olmasından doğan vazgeçilemez, devredilemez, hukuka ve ahlaka aykırı bir biçimde sınırlanamayan değerlerinden oluşan kişilik hakları; Anayasa, TCK, TMK, TBK ve sair yasal mevzuat tarafından teminat altına alınmıştır. Hukuk düzeni tarafından mutlak ve vazgeçilmez kabul edilen kişilik hakları, her türlü müdahaleye karşı korunmaktadır ve kişilik haklarına yapılan müdahaleler genellikle hukuka aykırıdır.

Sağlık hizmetleriyle ilgili müdahaleler tıp biliminin doğası gereği kişilik hakkı ve kişilik hakkının koruduğu maddi, manevi değerler ile bir bütündür. Tıbbi müdahaleler, doğrudan bireye, onun sağlığına, vücut bütünlüğüne yani maddi – manevi bütünlüğüne müdahale teşkil eder. Eğer yapılan bu tıbbi müdahaleler hatalı ise, burada malpraktisin varlığından söz edilir.

Öncelikle malpraktis komplikasyon ayrımının doğru bir şekilde yapılması gerekmektedir. Bu ayrım doğru bir şekilde yapılmaz ise, sorumluluk belirlemesi de yanlış yapılacaktır. Komplikasyon durumunda herhangi bir sorumluluk doğmazken, hatalı tıbbi müdahalenin varlığı halinde tazminat sorumluluğu doğacaktır.

Hekimin hatalı tıbbi müdahalesinden kaynaklanan davalarda hekimin özel sektörde çalışması, bir kamu kurumunda çalışması veya bağımsız olarak çalışması davanın yargılama şekli açısından önemli bir faktördür. Görevli yargı yerinin belirlenmesi bu ayrım doğrultusunda yapılmaktadır.

Özel sektörde çalışan bir hekime muayene olmak isteyen hasta ile hekim arasında tedavi sözleşmesi bulunmaktadır. Hasta ile özel hastane arasında ise doktrinde hastane sözleşmesi veya hastaneye hasta kabul sözleşmesi adı verilen sözleşmenin varlığı kabul edilmektedir. Bu durumda söz konusu sözleşmenin kaynağı özel hukuk ilişkisidir. Diğer yandan hasta ile kamu hastanesinde çalışan hekim arasındaki ilişkinin kaynağı kamu ilişkisi olup buradan kaynaklanan sorumluluklar kamu hukukuna göre çözümlenir.

Yeni yapılan düzenlemelerle birlikte sağlık hizmeti kamu hastaneleri veya üniversite hastaneleri tarafından sunuluyorsa hasta doğrudan hekime karşı dava açma hakkına sahip değildir. Hasta, ikame edilecek dava için kamu hastanesinin bağlı olduğu devlet kurumuna başvurmalıdır. Eğer sağlık hizmeti kamu hastaneleri tarafından sunuluyorsa davalı taraf Sağlık Bakanlığı olacaktır. Üniversite hastanesinde hizmet sunuluyorsa davalı Üniversite Rektörlüğü olacaktır.

Doktorun cezai sorumluluğu, tıbbi müdahaleler sırasında işlenen suçlar nedeniyle kişinin hukuki yaptırımlara tabi tutulmasıdır. Tıp mesleğinin özelliği gereği, doktorlar üzerinde yüksek bir güven duygusu oluşur ve bu durum, tıbbi hataların oluşması halinde toplumsal tepkilerin daha şiddetli olmasına neden

olabilir. Bu nedenle, doktorların mesleki standartlara uygun davranmaları ve hasta haklarına saygı göstermeleri büyük önem taşır. Türk Ceza Kanunu ve Tıp Deontolojisi ilkeleri çerçevesinde değerlendirilen doktorun cezai sorumluluğu, hem hastanın bedensel ve ruhsal bütünlüğünün korunmasını hem de sağlık hizmetlerinin kalitesinin artırılmasını amaçlar. Tıbbi hataların oluşması durumunda, doktorun kusuru, nedensellik bağı ve zararın varlığı gibi unsurların tespiti, hukuki sürecin temelini oluşturur.

Günümüzde gelişen teknoloji ve tıbbi imkanlar sonucu, tıbbi müdahale kavramı da geçmişteki geleneksel tanımından çıkmış, artık sadece teşhis ve tedavi uygulamaları değil, kişiyi hastalıktan koruma, acılarını giderme ya da azaltma amacıyla yapılan her türlü müdahale, örneğin; basit bir teşhis işleminden, ilaçla tedavi uygulamasına, fiziksel tedavi uygulamalarından psikolojik tedavi uygulamalarına, estetik ameliyatlardan diş çekimine, hastanın acısının azaltılmasından protez yapımına ve hastalığın önlenmesine kadar uzanan bir çok uygulama tıbbi müdahale kavramına dahil olmuştur. Tıp biliminin ulaştığı aşamaya ve hızla ilerleyen teknolojiye bakıldığında, bu durum tıbbi müdahale faaliyetlerinin daha da çeşitlilik kazanacağını göstermektedir.

Hızla ilerleyen teknoloji ile tıp biliminin ulaştığı aşamaya bakıldığında sağlık alanında da bir kısım hukuki düzenlemelerin yapılması zorunlu hale gelmiştir. Yapılan hukuki düzenlemeler ve hasta hakları bildireleri ile sağlık alanında hasta hakları bilinci gelişmiş, sağlık çalışanlarının hak ve yükümlülükleri daha belirgin hale gelmiştir. Hal böyle olunca, sağlık çalışanlarının da yaptıkları mesleğin önemini bilincinde olarak hareket etmesi, mesleğini icra ederken hak ve yükümlülüklerini bilmesi gerekir.

Kişilerde hak arama bilincinin gelişmesi ile, tıbbi müdahalede bulunan sağlık personelinin borç ve yükümlülükleri, özellikle tıbbi müdahaleden kaynaklanan cezai sorumluluk konusu gün geçtikçe önem kazanmaktadır.

İnsan hayatının önemi, tıbbi müdahalenin niteliği, dünya genelinde ve Türkiye’de gerçekleşen ölüm nedenleri içerisinde tıbbi hatalar nedeniyle gerçekleşen ölümlerin fazlalığı karşısında, Türkiye’de de sağlık mesleği mensuplarının sözleşmesel ve cezai sorumluluklarının özel bir kanun içerisinde, ayrıca ve kapsamlı biçimde düzenlenmesinin doğru olacağı kanaatindeyim. Böylece farklı mevzuatlarda dağınık şekilde düzenlenmiş hükümler, tek bir kanunda toplanacak ve hastaların ve sağlık personelinin hak ve yükümlülüklerini daha kolay takip etmeleri sağlanacaktır.

Tıbbi müdahalenin ilk amacı, hastalığın teşhisi ve hastanın tedavi edilmesi olmakla birlikte, tıbbi müdahale kavramı bununla sınırlı değildir. Tıbbi müdahalenin tedavi amacı dışında hastayı iyileştirme, koruma, kontrol etme, protez takılması şeklinde hayatını kolaylaştırma amacı bulunduğu gibi, estetik

amaçlı, psikolojik veya fiziksel tedavi amacıyla yapılması da mümkündür. Her koşulda tıbbi müdahalede bulunan doktorun sadakat ve özen yükümlülüğü vardır. Doktorun özen yükümlülüğü ağırlaştırılmış özen yükümlülüğü olup, bu özen yükümlülüğüne aykırı davranışı ilgili doktorun cezai sorumluluğunu doğurabilecektir. Doktorun sadakat ve özen yükümlülüğüne uymaması, kast veya ihmalle standart uygulamayı yapmaması, hastayı kaderine terk etmesi, geç veya yanlış teşhiste bulunması tıbbi müdahalede kötü uygulama olarak değerlendirilecek ve ilgili doktorun cezai sorumluluğunu doğuracaktır.

KAYNAKLAR

- Aktaş, H. N. (2021). *Tıbbi Malpraktiste Sorumluluk ve Komplikasyon*. Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Aşçıoğlu, Ç. (1993). *Tıbbi Yardım ve Elatmalardan Doğan Sorumluluklar*, Ankara.
- Ayan, M. (1991). *Tıbbi Müdahalelerden Doğan Hukuki Sorumluluk*. Ankara: Kazancı Yayınevi.
- Aydın, M. (2011). Çocuk Düşürtme Fiilleri ve Ceza Sorumluluğu, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 19/2.
- Aykın, A. C. (2016). “Tıbbi Müdahalelerin Hukuka Uygunluk Şartları ve Tıbbi Müdahalelerden Kaynaklanan Zararlarda Tıbbi Uygulama Hatası”. *Terazi Hukuk Dergisi* 11/119, 56-76.
- Barlıoğlu, H. C. (2018). *Defansif Tıp Unsuru Olarak Tıbbi Malpraktis*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Değdaş, U. C. (2017). “Hatalı Tıbbi Uygulamadan (Malpraktis) Doğan Hukuki ve Cezai Sorumluluk”. *Anadolu Hukuk Fakültesi Dergisi* 4/6, 41-65.
- Demir, M. ve Kirkit, E. (2022). “Komplikasyon – Malpraktis Ayırımının Tıbbî Özel Hukuk Sorumluluğuna Etkisi”. *Çukurova Üniversitesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 0/1, 58-91.
- Gökcan, H. T. (2013). *Tıbbi Müdahaleden Doğan Hukuki ve Cezai Sorumluluk*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Güngör, P.; Merih Doğan, Y.; Yaşar Kocabey, M. (2012). “Farklı Ülkelerin Malpraktis Konusunda Yasal Düzenleme Girişimleri, Zorunlu Mali Sorumluluk Sigortası”. *Zeynep Kâmil Tıp Bülteni* 43/4, 128-129.
- Hakeri, H. (2006). *Kasten Öldürme Suçları*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Hakeri, H. (2021). *Tıp Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- İçel, K. (2009). *Suç Teorisi*, İstanbul: Beta Yayınevi.
- İlgün, K. (2021). *Hekimin Hukuki ve Cezai Sorumluluğu*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Merter, Ö. (2006). *Estetik Amaçlı Tıbbi Müdahalelerde Hekimin Hukuki Sorumluluğu*. Ankara: Yetkin Yayınevi.
- Özcan, Z. ve Özcanoğlu, A. B. (2020). “Yargıtay İçtihatları Işığında Malpraktis Komplikasyon Ayırımına Bağlı İspat Sorunları”. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi* 0/16, 289-315.
- Özpınar, B. (2007). *Tıbbi Müdahalede Kötü Uygulamanın Hukuki Sonuçları*. Ankara: Ankara Barosu Yayınları.
- Polat, O. (2005). *Tıbbi Uygulama Hataları*. Ankara: Seçkin Yayınları.

- Somer, P. (2008). “Roma Hukukunda Hekimin Sorumluluğu”. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 14/4, 139.
- Şimşek, U. (2014). “Sağlık Hukukunda Aydınlatılmış Rıza”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 16/Özel Sayı, 3535-3556.
- Tanrıverdi, A. A. (ed.). (2020). *Defansif Tıp*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Taşcan, İ. ve Çalışkan, S. (2018). *Tıbbi Uygulama Hataları ve Hekim Suçları*, İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Yayınevi.
- Uygur, A. B. (2019). Hekimin Kusurunun Değerlendirilmesi, s.365, <http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2019-144-1877>, Erişim Tarihi:10.06.2024.
- Üşenmez, H. (2023). *İdarenin Sağlık Hizmetinin Yürütülmesinde Organizasyon Kusurundan Kaynaklanan Hukuki Sorumluluğu*. Ankara:Adalet Yayınevi.
- Yorulmaz, C. ve Çetin, G. (2006). *Yeni Yasalar Çerçevesinde Hekimlerin Hukuki ve Cezai Sorumluluğu, Tıbbi Malpraktis ve Adli Raporların Düzenlenmesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayın.
- Yüzbaşıoğlu, C. (2020). *İdare ve Personel Yönüyle Sağlık Hizmetinden Kaynaklanan Sorumluluk*. İstanbul: On İki Levha Yayınları.

8. Bölüm

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğrencilerinin Siyasal Katılımı: Samsun Üniversitesi Örneği¹

Havva Şeyma FENER²
Rıfat KARAKOÇ³

---

¹Bu çalışma TÜBİTAK 2209-A/2023-1 Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Desteği Programı kapsamında desteklenerek tamamlanan “Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğrencilerinin Siyasal Katılımı: Samsun Üniversitesi Örneği” başlıklı projeden üretilmiştir.

²Yüksek Lisans Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, havvaseymafener@gmail.com, ORCID: 0009-0006-5965-7164

³Doç. Dr., Samsun Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, rifat.karakoc@samsun.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3942-7426

1. Giriş

İnsanların siyasi süreçlere katılımı, demokrasilerin sağlıklı bir şekilde işlemesi için kritik bir öneme sahiptir. Siyasal katılım, yalnızca seçimlerde oy kullanma ile sınırlı kalmayıp, protestolara katılma, siyasi kampanyalara destek verme ve sivil toplum faaliyetlerinde yer alma gibi çeşitli şekillerde gerçekleşebilir. Bu çerçevede, özellikle gençlerin siyasal katılımı, toplumsal değişimin sağlanması ve demokratik sistemin sürdürülebilirliği açısından büyük bir değer taşımaktadır. Son yıllarda yapılan çalışmalar kapsamında gençlerin geleneksel siyasal katılım biçimlerinden giderek uzaklaşarak farklı katılım yollarını tercih ettikleri görülmektedir.

Geleneksel siyasal katılım yöntemlerinin yerini esnek, dijital ve daha aktif temelli yeni katılım modelleri almıştır. Bu bağlamda, gençlerin siyasal katılımının sadece seçimlerle sınırlı olmadığını; sosyal medya kampanyaları ve protesto hareketleri gibi yeni katılım biçimlerinin de gençler için önemli olduğunu söylemek mümkündür.

Siyasal katılım, bireylerin siyasal karar alma süreçleri bakımından demokrasinin vazgeçilmez unsurlarındandır. Siyasal katılım çeşitli yollarla gerçekleştirilmektedir. Oy kullanma, seçme ve seçilme hakkını kullanma ya da sivil toplum kuruluşları aracılığıyla siyasi sisteme etki etme gibi farklı yollarla gerçekleşebilir. Siyasal katılımı birçok faktör etkileyebilmektedir. Yaş, cinsiyet, ekonomik durum, eğitim durumu, yaşam yeri gibi faktörlerin katılımı etkilemedeki rolünün büyük olduğunu kabul edilmektedir. Bu çalışmada, gençlerin siyasal katılım üzerindeki rolüne odaklanılmıştır. Araştırmada Samsun Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümü öğrencilerinin siyasal katılım eğilimleri incelenmiştir. Çalışmanın amacı, öğrencilerin siyasal katılım düzeyleri ve aldıkları eğitimin bu eğilimler üzerindeki etkilerinin belirlenmesidir.

Bu çalışma kapsamına dâhil olan üniversite gençliğinin siyasal katılımını etkileyen faktörlerden yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, aile, kitle iletişim araçları gibi faktörlerle beraber Samsun Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümü öğrencilerinin ders müfredatlarının da etkili olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümü öğrencilerine siyasal ilgi düzeylerini tespit etmek amacıyla hazırlanan anketlerle veriler elde edilmiştir. Ortaya çıkan veriler SPSS programı kullanılarak veri girişleri yapılmıştır. Elde edilen verilere güvenilirlik testi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlarla ilgili değerlendirmeler yapılarak kapsamlı bir şekilde yorumlanmıştır.

2. Siyasal Katılım Kavramı

Siyasal katılım, bir bireyin yerel veya ulusal düzeydeki siyasi süreçlere dâhil olup, seçmen ya da aday olarak oy kullanma veya aday olma yoluyla etkide bulunması, siyasi kararların kendi istek ve çıkarlarına uygun hale gelmesi için çaba göstermesi ve bu amaçla gerekli adımları atması olarak tanımlanır (Dursun, 2014:230).

Siyasal katılım, başka bir deyişle bireylerin yerel ve ulusal düzeydeki siyasi faaliyetlerin şekillenmesinde hükümetlerin ve siyasi iktidarların üzerinde baskı kurarak bu süreçlere doğrudan etkide bulunmaya çalışmasıdır. Siyasal katılım, her boyuttaki siyasi olayların yakından takip edilmesini, farklı konularla ilgili siyasi davranışlar sergilemesi, sivil toplum kuruluşları ve siyasi partilere üye olmayı ve seçimlerde aktif rol almayı gerektiren bir dizi siyasi eylemi içerir (Baykal, 1970: 27). En kısa tabiriyle; siyasal katılım toplumun üyeleri ile siyasi otoriteleri arasındaki ilişkidir (Kalaycıoğlu, 1983: 10).

Elbette ki siyasal katılım düzeylerini birçok faktör etkilemektedir. Siyasal katılmayı etkileyen faktörlerin arasında; aile, eğitim düzeyi, yaşam yeri gibi faktörler başlıca sıralanabilir. Bununla beraber kitle iletişim araçlarını etkili bir şekilde kullanma ve sosyal ya da siyasal herhangi bir gruba dâhil olmakta siyasal katılmayı oldukça etkilediği bilinmektedir (Kalaycıoğlu, 1983:16 vd.).

3. Siyasal Katılımı Etkileyen Faktörler

Eğitim

Eğitim düzeyi ile siyasal katılım arasında olumlu bir korelasyon olduğu öngörülmektedir. Eğitim düzeyi arttıkça siyasal katılımın arttığı yönünde tespitler mevcuttur. Milbrath ve Goel'e (1977: 98); göre de eğitim düzeyi yüksek olan kişiler eğitim düzeyi daha düşük olanlara göre daha yüksek bir katılma eğilimindedirler.

Eğitim seviyesinin artmasıyla beraber bireylerin diğer faktörlerden etkilenme durumu azalarak objektif bir bakış açısı geliştirir, tercihte bulunurken de bu bilinçte hareket ederler (Görücü, 2021: 166). Daha geniş kapsamlı olarak eğitimin siyasal katılım ilişkisini ele alan Kalaycıoğlu'na göre (1983: 26-27);

- Eğitim seviyeleri daha yüksek olan yurttaşlar için siyasal katılma bir yurttaşlık görevidir.
- Birey, çıkar temini için toplumun kendisine tanımış olduğu olanakları sahip olduğu siyasal kaynakları kullanarak değerlendirebileceğini ve hatta bunu nasıl yapabileceğini eğitim kurumlarından faydalandığı süre içerisinde öğrenebilecektir.

- Eğitim sayesinde birey belli bir gelire ve toplumsal statüye sahip olacaktır. Yani, eğitim sağlayacağı gelir etkisiyle, ona sahip olanların toplumda daha yüksek ve etkili mevkilere varmalarını ve en azından bu durumlarını koruyabilmek için siyasal yaşamda daha etkin bir rol oynamalarını sağlayabilecek bir kaynaktır.

- Eğitilmiş bireyler, kendileri gibi eğitilmiş insanlardan oluşan bir gruba üye olur. Bu sayede birçok nüfuzlu kişilerle ilişkiye girerek yönetim kademesiyle de ilişkiler geliştirebilir.

Aile

Aile, bireyin toplumsal ve siyasal yaşamında fikirlerinin şekillenmesinde şüphesiz temel kaynaktır. Bu sebeple aile faktörü bireyin siyasal katılımı açısından önem arz etmektedir. Birey dünyaya geldiği an itibarıyla aile kurumu içerisinde ilk toplumsal hayat şekliyle tanışır. Çocuk okul çağına gelene kadar değerler, tutumlar ve inanç biçimlerini aile ortamında öğrenir böylece ilk bilgi kaynağı aile olur (Orhan, 2009: 122-123).

Yaşam Yeri

Siyasal katılımı farklılıkları belirleyen başka bir etken ise bireyin yaşam yeridir. Çevre ve çevre ile olan ilişkiler bireylerin siyasal katılımını olumlu ya da olumsuz bir şekilde etkilemektedir (Arslan, 2012: 22-23).

Yerleşim yeri, siyasal davranışı etkileyerek yaşadıkları yerin köy ya da şehir olmasına göre de şekillenir. Genellikle şehirleşmeyle beraber siyasal katılım üzerinde olumlu etkilerinin olduğu gözlemlenmiştir (Baykal, 1970: 66).

Cinsiyet

Bireylerin siyasal katılımını etkileyen faktörlerden biri de cinsiyettir. Erkeklerin siyasal katılımının kadınlara oranla daha fazla olduğu bilinmektedir.

Farklı toplumlarda cinsiyete dayalı rol model değişiklikleri gözlemlenmektedir ve bu değişiklikler siyasal yaşama da yansımaktadır. Cinsiyetler arası rol farklılıkları, erkek bireylerin siyasal hayata katılımını arttırırken, kadınların katılımını azaltmaktadır. Sosyolojik açıdan bu durum daha da belirgindir (Turan, 2000: 80).

Kadınların erkeklere nazaran siyasete daha az katılım sağlamalarının elbette birçok nedeni vardır. Ancak genel olarak kadınların siyasete olan ilgileri çoğu toplumda erkeklere göre daha azdır.

Cinsiyet faktörü aynı toplumdaki kadınları, eğitim durumları, medeni halleri, yaş gibi faktörlerinde etkisiyle değişiklik göstermektedir. Eğitim seviyesi yüksek,

meslek sahibi kadınların siyasal hayata ilgilerinin fazla olduğu tespit edilmiştir (Öztekin, 2003: 212-213). Kadınların ekonomik özgürlüklerini elde etmiş olmaları, bir birey olarak belli bir olgunluğa erişmiş olmaları ve erkeklerle eşdeğer konumda bulunmaları siyasal hayata katılımlarını etkilemiştir (Ayan, 2015: 51).

Yaş

Siyasal katılımı etkilenen meslek, statü, ekonomik faktörlerle beraber yaş faktörü de önemli yere sahiptir (Dilber, 2011: 40). Kişilerin yaş almasıyla beraber yeni insanlarla bir araya gelerek yeni ortamlar oluşturmaktadır. Yeni çevrelerinde yeni fikirler geliştirerek partilere üye olmak gibi yeni eylemler gerçekleştirirler. Böylece yaş direkt olarak siyasal katılımı etkilerken diğer katılımı etkileyen faktörlerin birleşimiyle siyasal katılımı etkileyebilecek farklı bir kaynak oluşturur (Kalaycıoğlu, 1983: 24-25). Yaş olgusunun siyasal katılım üzerine etkisine ilişkin önemli bir değerlendirme yapan Dursun'a (2002: 241) göre; gençlerin zaman ve enerji unsurları çerçevesinde belli siyasal eylemlere elverişli durumda bulunmaları, aile ve geçim yükünü taşımamaları, disiplinli ve kontrollü çalışmayı gerektiren bir meslek sahibi olmamaları gösteri yürüyüşü, boykot, grev, seçim kampanyalarında görev alma, protesto eylemlerinde bulunma gibi faaliyetlere katılmalarına imkân tanımaktadır. Çünkü gençlerin bu tür eylemler için hem zamanları hem de enerjileri vardır. Buna karşın, zaman ve enerji bakımından daha sınırlı imkânlarla sahip olan orta yaş ve yetişkinler için sayılan faaliyetlere katılmak daha zordur. Çünkü bunların aile geçindirme, mesleklerinin gereklerini yerine getirme gibi sorumlulukları olduğundan siyasal eylemlere katılmaları da sınırlı olmaktadır.

Kitle İletişim Araçları ve Medya

Siyasal katılım konusunda kitle iletişim araçlarının kullanımı önemli bir yere sahiptir. Zira KİA'lar Siyasi fikirlerin şekillenmesinde, bireyler arasında siyasi tutum ve algıların yayılmasında ve bilgiye erişim konusunda önemli bir role sahiptir (Cappella, 2002'den akt. Tuncer, 2023: 57). Özellikle bilgilendirilmiş bir kamuoyunun demokratik bir yönetim için vazgeçilmez bir etken olduğu da (Hill, 1974: 160) düşünüldüğünde bu rol daha iyi anlaşılacaktır. Özellikle seçmenlerin siyasal bilinçlenmesi üzerinde etki eden bir unsur olarak değerlendirildiğinde KİA'ların pozitif yönlü bir etkide bulunacağını söylemek yanlış olmayacaktır. İşte bu etkiyle birlikte siyasal süreçlere ilgi arttıkça seçmen sayısında da bir artış yaşanacağı söylenebilir (Kalaycıoğlu, 1983: 212).

Medyanın son dönemlerde gücünü giderek arttırması siyasete de yön vermiş siyasal arenadaki birçok bilgi ve siyasilerin mesajlarının doğrudan seçmenlere

aktarıyor oluşu önemli faktörler arasında yer almasına neden olmuştur (İşliyen, 2015: 107). Medya araçlarını yakından takip eden kişilerde siyasi tutumların daha belirgin olduğu gözlemlenmektedir (Pinkleton vd., 2002'den akt. Tuncer, 2023: 57).

Siyasi Parti/STK Üyeliği

Siyasal katılmayı etkileyen faktörlerden biri de siyasi partilerde yer almaktır. Siyasi partiler, yöneticiler ve seçmenler arasındaki açığı kapatarak, bireylerin siyasal hayatta önemli aktörler olarak yer almasını sağlar (Yayla, 2003: 223). Parti üyeliği siyasi görevler alma konusunda oldukça önemli bir yere sahiptir. Bireylerin siyasal yaşama uyum sağlamasını hızlandırırken, siyasi karar alma sürecinde aktif görev alma isteğine sahip olurlar. Demografik gruplarla siyasi partiler arasında bulunan bağ, oy verme aracılığıyla siyasal katılmayı etkilediği söylenebilir (Powell, 1990: 158). Siyasal partilere ya da sivil toplum kuruluşlarına üye olan bireylerin üye olmayan bireylere nazaran siyasi katılımları daha yüksektir. Örgütlü yapı içerisinde gerçekleşen siyasal katılımı bireysel hedeflerin yanı sıra örgütün hedeflerine de ulaşma çabası içinde bulunan birey, parti üyeliği ya da STK üyeliği olmayan bireye göre doğal olarak daha üst düzey bir katılım gösterecektir (Acar ve Becel, 2021: 24).

4. Yöntem ve Araştırmanın Amacı

Öncelikle; bu çalışma TÜBİTAK 2209-A/2023-1 Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Desteği Programı kapsamında desteklenerek tamamlanan “Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğrencilerinin Siyasal Katılımı: Samsun Üniversitesi Örneği” başlıklı projeden üretilmiştir. Ayrıca bu araştırma kapsamında elde edilen verilere Samsun Üniversitesi Rektörlüğü Etik Kurulu'nun 08.11.2023 tarih ve E-59760180-050.02.04-70950 sayılı kararı ile ulaşılmıştır.

Bu araştırmada Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümü öğrencilerinin aldıkları eğitimlerinin siyasal katılıma etkisi incelenecektir. Araştırma alanı ile ilgili verilere Samsun Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümü öğrencileri ile anket yapılarak erişilmiştir. Elde edilen veriler karşılaştırılarak öğrenciler üzerinde Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi müfredatının etkileri değerlendirilmiştir. Bölüm öğrencilerinin siyasal katılımlarını ölçmeye yönelik evet-hayır seçenekli sorular ile 5'li likert ölçeği kullanılarak “asla, nadiren, ara sıra, genellikle ve her zaman” seçeneklerinin sunulduğu anket çalışmasında öğrencilere sorulması planlanan yaş, cinsiyet, ailenin gelir düzeyi, ailenin eğitim durumu, ailenin yaşadığı yerleşim yeri, arkadaş çevresi, siyaseti takip yönetimi, siyasi parti lideri, parti politikaları gibi

faktörlerin etkisi de değerlendirilmiştir. Araştırmanın temelinde Samsun Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümünde eğitim alan 1. ve 4. sınıf öğrencileri arasında geçen süre ve aldıkları eğitim neticesinde siyasal katılım düzeyinin daha yüksek olduğu hipotezi üzerine kuruludur. Bölüm öğrencilerinin aldıkları eğitim neticesinde siyasal ilgi ve katılımlarına olumlu etkisi olduğu düşünülmektedir.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Öncelikle araştırmanın hem sorularının hazırlanmasında hem de araştırma verilerinin çözümlenmesi konusunda “*Canbaz, S., Eyidiker, U. & Poyraz, E. (2019). “Siyasal Katılım ve Üniversite Öğrencilerinin Siyasal Katılıma Bakışı: Babaeski Meslek Yüksekokulu Örneği”, International Social Sciences Studies Journal, 5(35):2537-2551.*” çalışmasından geniş ölçüde faydalandığını belirtmek gerekir. Akabinde Samsun Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinde 2023-2024 döneminde öğrenim görmekte olan Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi öğrencileri araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümünden 117 öğrenciye anket uygulanmıştır. Anket gönüllülük esasına göre uygulanmıştır. Çalışmada kullanılan ölçeğin güvenilirlik testi Cronbach Alfa yöntemi ile test edilmiş ve güvenilirlik oranı 0,761 olarak bulunmuştur. Bu oran ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir. Araştırmanın örneklemi gösteren tablo aşağıdaki gibidir.

Tablo1. Araştırmanın örneklem dağılımı

Sınıfınız	Frekans n	Yüzde %
1. Sınıf	34	29,1
2. Sınıf	24	20,5
3. Sınıf	23	19,7
4. Sınıf	36	30,8

Araştırmanın Bulguları

37 sorudan oluşan anket formu Samsun Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümü öğrencilerine uygulanmıştır.

Tablo 2. Katılımcıların cinsiyet dağılımları

Cinsiyet	Frekans n	Yüzde %
Kadın	66	56,4
Erkek	51	43,6

Katılımcıların cinsiyet oranı karşılaştırıldığında %56,4 kadın %43,6'sını erkek katılımcılar oluşturmaktadır. Kadın katılımcıların çoğunlukta olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Katılımcıların yaş dağılımları

Yaş	Frekans n	Yüzde %
18	7	6
19	16	13,7
20	31	26,5
21	19	16,2
22	19	16,2
23	20	17,1
24	4	3,4
25	1	0,9

Katılımcıların yaşları oranı kıyaslandığında %6 18 yaş, %13,7 19 yaş, %26,5 20 yaş, %16,2 21 yaş, %16,2 22 yaş, %17,1 23 yaş, %3,4 24 yaş ve %0,9 25 yaş olarak dağılım oluşturmuştur. Çoğunluğu 20-23 yaş arası öğrenciler oluşturmuştur.

Tablo 4. Katılımcıların sınıf dağılımı

Sınıfınız	Frekans n	Yüzde %
1. Sınıf	34	29,1
2. Sınıf	24	20,5
3. Sınıf	23	19,7
4. Sınıf	36	30,8

Katılımcıların, %29,1'i 1. Sınıf, %20,5'i 2. Sınıf, %19,7'sini 3. Sınıf, %30,8'ini 4. Sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Hedef katılımcı bağlamında 1. ve 4. Sınıf öğrencisi katılımcılarının daha fazla olduğu görülmektedir.

Tablo 5. Katılımcıların ailelerinin eğitim durumu

Eğitim durumu	Anne		Baba	
	Frekans n	Yüzde %	Frekans n	Yüzde %
Okur-yazar değil	1	0,9	1	0,9
Sadece okur-yazar	1	0,9	-	-
İlkokul mezunu	41	35,0	20	17,1
Ortaokul mezunu	27	23,1	27	23,1
Lise mezunu	31	26,5	49	41,9
Ön lisans mezunu	6	5,1	4	3,4
Lisans mezunu	6	5,1	14	12,0
Lisansüstü	4	3,4	2	1,7

Katılımcıların annelerinin, %35'i ilkökul, %26,5 lise, %23,1 ortaokul mezunu olmasından dolayı orta düzeyde bir eğitim seviyesinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu oran katılımcıların babalarında ise %17,1 ilkökul, %23,1 ortaokul ve %41,9 lise mezunu oranı orta düzey eğitim seviyesiyle örtüşmektedir. Babaları annelerden ayıran düzey ise babaların lise eğitim oranı annelere göre fazladır. Yine yükseköğrenim seviyesinde babaların annelere göre daha yüksek bir oranda yükseköğrenim gördüklerini gösterir.

Tablo 6. Katılımcıların yaşam yeri

Yaşam yeri	Frekans n	Yüzde %
Büyükşehir	61	52,1
Şehir	17	14,5
İlçe	33	28,2
Köy	6	5,1

Katılımcıların aileleri ile birlikte yaşadıkları yere ilişkin veriler şu şekildedir; %52,1 büyükşehir, %14,5 şehir, %28,2 ilçe, %5,1 köyde ikamet etmektedir. Büyükşehirlerde yaşayanların oranı diğerlerine göre daha fazladır.

Tablo 7. Katılımcıların ailelerinin meslekleri

Ailelerin meslekleri	Anne		Baba	
	Frekans n	Yüzde %	Frekans n	Yüzde %
İşçi	9	7,7	15	12,8
Esnaf	2	1,7	21	17,9
Serbest meslek	4	3,4	27	23,1
Memur	7	6,0	17	14,5
Emekli	4	3,4	36	30,8
İşsiz	-	-	1	0,9
Ev hanımı	91	77,8	-	-

Katılımcıların annelerinin meslek durumları şu şekilde dağılmıştır; %7,7 işçi, %1,7 esnaf, %3,4 serbest meslek, %6 memur, %3,4 emekli ve %77,8 ev hanımı şeklindedir. Katılımcıların annelerini büyük oranda ev hanımı konumundadır. Babaların meslek durumları ise şu şekilde dağılmıştır; %12,8 işçi, %17,9 esnaf, %23,1 serbest meslek, %14,5 memur, %30,8 emekli, %0,9 işsiz şeklindedir. Babaların büyük çoğunluğunu ise emekli konumundadır.

Tablo 8. Gelir düzeyi

Gelir düzeyi (TL)	Frekans n	Yüzde %
0-11.000	16	13,7
11.001-22.000	32	27,4
22.001-32.000	22	18,8
32.001-48.000	20	17,1
49.000 ve üzeri	27	23,1

Katılımcıların ailelerinin gelir düzeyine ilişkin veriler ise şu şekildedir; %13,7 0-11.000 TL, %27,4 11.001-22.000 TL, %18,8 22.001-32.000 TL, %17,1 32.001-48.000 TL ve %23,1 49.000 TL ve üzeri şeklinde gruplanmıştır.

Tablo 9. Sivil Toplum Kuruluşu ya da Siyasi Partiyeye Üyelik

Sorular	Evet		Hayır	
	Frekans n	Yüzde %	Frekans n	Yüzde %
Herhangi bir sivil toplum kuruluşuna üyeliğiniz var mı?	38	32,5	79	67,5
Aile ve çevrenizde herhangi bir sivil toplum örgütüne üye olan ya da çalışmalarına aktif katılan biri var mı?	43	36,8	74	63,2
Düzenli olarak gazete, TV, dergi gibi yayınlardan güncel gelişmeleri takip eder misiniz?	86	73,5	31	26,5
Seçim kampanyaları sırasında herhangi bir siyasi toplantı veya mitinge gittiniz mi? Gitmeyi düşünür müsünüz?	49	41,9	68	58,1
Arkadaşlarınız / aileniz ile siyaset üzerine tartışır mısınız?	108	92,3	9	7,7
Siyasal görüşlerinizi her ortamda açıkça dile getirebiliyor musunuz?	68	58,1	49	41,9
Adayların ve siyasi partilerin radyo, TV konuşmalarını ve güncel açık oturumlarını izlemeye vakit ayırıyor musunuz?	77	65,8	40	34,2
Toplumsal meselelere bakışınızı aydın/sanatçı/gazeteci/akademisyen gibi kanaat önderleri etkiler mi?	69	59	48	41
Seçimlerde sandık görevliliği / müşahitlik gibi görevler alır mısınız?	37	31,6	80	68,4
Herhangi bir siyasi partiye/ Gençlik Kollarına üyeliğiniz var mı?	17	14,5	100	85,5
Toplumsal olaylar hakkında görüş bildirme, protesto etme gibi haklar için	94	80,3	23	19,7

sosyal medyanın etkin bir alan olduğunu düşünüyor musunuz?				
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi ders müfredatının siyasal katılımınıza etkili olduğunu düşünüyor musunuz?	77	65,8	40	34,2
Ülkemizdeki siyasal gelişmeler ve devlet politikaları hakkında bilgi sahibi misiniz?	112	95,7	5	4,3
14 ve 28 Mayıs genel seçimlerinde oy kullandınız mı?	94	80,3	23	19,7

Herhangi bir sivil toplum kuruluşuna üyeliğiniz var mı? Sorusuna katılımcıların yanıtları; %32,5 evet, %67,5 hayır şeklindedir. “Aile ve çevrenizde herhangi bir sivil toplum örgütüne üye olan ya da çalışmalarına aktif katılan biri var mı?” sorusuna yanıtları; %36,8 evet, %63,2 hayır şeklindedir. “Seçim kampanyaları sırasında herhangi bir siyasi toplantı veya mitinge gittiniz mi? Gitmeyi düşünür müsünüz?” sorusuna yanıtları ise; %41,9 evet, %58,1 hayır şeklinde olmuştur. “Seçimlerde sandık görevliliği/ müşahitlik gibi görevler alır mısınız?” sorusuna cevap olarak; %31,6 evet, %68,4 hayır şeklindedir.

Herhangi bir siyasi partiye/ gençlik kollarına üyeliğiniz var mı? Sorusuna verilen yanıtlar; %14,5 evet, %85,5 hayır olmuştur. Sorulara verilen yanıtlardan hareketle katılımcı grubunu oluşturan genç grubunun (Z kuşağı) siyasal katılım konusunda farklı yolları tercih etmekte olduğu yorumu yapılabilir. Özellikle genç kuşağın teknolojinin içine doğması teknolojik gelişmelerin giderek daha da gelişmesi gençlerin siyasal katılımında sosyal medya vb. gelişmeler gençlerin mecralarda yoğunlaştığını, gündeme dair tüm gelişmelerden sosyal medya uygulamaları aracılığı ile haberdar olduklarından siyasete yönelik etkinliklerini resmi yollardan bir bağlılık olarak değil de daha sivil ortamlarda gösterdikleri yorumunda bulunabiliriz. Bu yorumun doğruluğunu sormuş olduğumuz “Toplumsal olaylar hakkında görüş bildirme, protesto etme gibi haklar için sosyal medyanın etkili olduğunu düşünüyor musunuz?” sorusuna %80,3 evet, %19,7 hayır, yanıtları bu yorumu yapabilmemizde bir kanıt olmuştur.

Katılımcıların cevaplarına bakıldığında çoğunluğu yakınları da dâhil sivil toplum kuruluşları gibi örgütlere resmi olarak bağlı olmadıklarını söyleyebilir, aktif bir şekilde siyasi faaliyette bulunmadıklarını ya da bulunmak istemediklerini belirtebiliriz.

Düzenli olarak gazete, TV, dergi gibi yayınlardan güncel gelişmeleri takip eder misiniz? Sorusuna yanıtları; %73,5 evet, %26,5 hayır, şeklindedir. Katılımcıların çoğunluğu güncel gelişmeleri takip etme konusunda medyanın çeşitli kaynaklarından faydalandıklarını tespitine varılmaktadır. Aynı şekilde “Ülkemizdeki siyasal gelişmeler ve devlet politikaları hakkında bilgi sahibi

misiniz?” Sorusuna verdikleri %95,7 evet, %4,3 hayır, cevaplarıyla medya aracılığıyla bu bilgilere ulaşabildikleri yorumunu yapabiliriz.

Aynı şekilde katılımcılara sorulan “adayların ve siyasi partilerin radyo, TV konuşmalarını ve güncel açık oturumlarını izlemeye vakit ayırıyor musunuz?” sorusuna verdikleri %65,8 evet, %34,2 hayır cevaplarıyla bir kez daha katılımcıların çoğunlukla medya aracılığıyla siyasileri takip ettiklerini anlamaktayız. Çünkü siyasi partiler, siyasiler medyayı propaganda ve reklam aracı olarak kullanabilmekte ve gündeme dair gelişmeleri bu yayınlar aracılığıyla halka duyururlar. Bu şekliyle bile bireylerin siyasal katılımında tercihleri şekillenebilmektedir.

Arkadaşlarınız/ aileniz ile siyaset üzerine tartışır mısınız? Sorusuna verilen yanıtlar; %92,3 evet, %7,7 hayır şeklindedir. Verilen cevaplardan anlaşılacağı üzere katılımcılar yakın çevresi ile siyaset üzerine tartışmayı daha çok tercih etmektedirler. Fakat aile ve arkadaş faktörünün siyasi tercihleri üzerinde rol oynadığını söyleyemeyiz çünkü (tablo 9) aile ve arkadaş faktörünün katılımları üzerinde etkili olmadıklarına dair cevaplar vermişlerdir.

Çalışmanın varsayımında görüleceği üzere Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümü öğrencilerinin siyasal katılımlarında bölüm müfredatının etkili olduğunu öngörülmüştür. Anket sorularında sormuş olduğumuz “Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi ders müfredatının siyasal katılımınızda etkili olduğunu düşünüyor musunuz?” sorusuna verilen yanıtlar %65,8 evet, %34,2 hayır cevaplarıyla müfredatlarının katılımlarında etkili olduğunu belirtmişlerdir.

14-28 Mayıs genel seçimlerinde oy kullandınız mı? sorusu ile katılımcıların oy kullanma oranlarını tespit edilmiştir. 117 katılımcının 94’ü oy kullandığını 23’ünün ise oy kullanmadığını belirtmişlerdir.

Tablo 10. Katılımcıların Siyasal Katılımını Etkileyen Faktörler

Siyasi tercihlerin şekillenmesini etkileyen etmenler	Hiç		Çok az		Kısmen		Fazla		Çok fazla	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Kişisel Menfaatler	22	18,8	17	14,5	29	24,8	24	20,5	25	21,4
Aile	35	29,9	28	23,9	33	28,2	12	10,3	9	7,7
Arkadaşlar	57	48,7	29	24,8	23	19,7	4	3,4	4	3,4
Parti Kadrosu	9	7,7	6	5,1	31	26,5	47	40,2	24	20,5
Parti Lideri	6	5,1	6	5,1	16	13,7	36	30,8	53	45,3
Parti Politika ve Projeleri	1	0,9	3	2,6	19	16,2	33	28,2	61	52,1
Partideki Cinsiyet Oranı	48	41,0	19	16,2	31	26,5	12	10,3	7	6
Üyesi Olduğum Parti ve Dernekler	46	39,3	14	12	28	23,9	20	17,1	9	7,7
Medya-Basın	20	17,1	16	13,7	43	36,8	31	26,5	7	6
Üniversite ve Hocalarım	52	44,4	26	22,2	29	24,8	7	6	3	2,6
Güncel Siyasi Gelişmeler	2	1,7	7	6	25	21,4	39	33,3	44	37,6
Dini İnanç Tutum Geleneği	41	35	21	17,9	24	20,5	14	12	17	14,5
Partilerin Geçmiş İmajı	7	6	8	6,8	31	26,5	37	31,6	34	29,1
Memleket Menfaatleri	3	2,6	4	3,4	13	11,1	24	20,5	73	62,4

Siyasal tercihlerini etkileyen etmenler 5'li likert ölçeği kullanılarak ölçülmüştür. Tabloda katılımcıların tercihlerinin oranları gösterilmektedir.

Katılımcıların kişisel menfaatler faktörü için değerlendirmeleri; %18,8 hiç, %14,5 çok az, %24,8 kısmen, %20,5 fazla, %21,4 çok fazla yanıtını vermiştir. Kişisel menfaatler faktöründe bariz bir farka rastlanmamasının sebebi memleket menfaatleri faktörünün çok fazla yanıtının %62,4 oranla cevaplanarak katılımcıların kişisel menfaatlerden çok memleket menfaatlerini önemseydiği tespit edilebilir.

Katılımcıların arkadaş faktörü değerlendirmeleri incelendiğinde %48,7 hiç, %24,8 çok az, %19,7 kısmen, %3,4 fazla, %4,3 çok fazla şeklindedir. Sonuçlardan hareketle arkadaşlarının siyasal katılımlarını etkilemediklerini belirtmektedirler. Bu durumun sebebi olarak arkadaş grupları arasında siyaset

konuşmadıklarını gösterir. Bu durumun sebepleri arasında arkadaş grupları arasında dışlanma ya da sorunlara yol açabileceği de bilinmektedir.

Parti kadrosu faktörü değerlendirmesi ise şu şekildedir; %7,7 hiç, %5,1 çok az, 26,5 kısmen, 40,2 fazla, 20,5 çok fazla. Katılımcıların yanıtlarına göre parti kadrosunun siyasi katılımlarında etkili olduğu görülmektedir. Parti lideri faktörü ise; %5,1 hiç, %5,1 çok az, %13,7 kısmen, %30,8 fazla, %45,3 çok fazla şeklinde değerlendirilmiş ve parti liderlerinin de siyasi tercihlerini etkilediğini belirtmişlerdir. Parti politika ve projeleri faktörü; %0,9 hiç, %2,6 çok az, %16,2 kısmen, %28,2 fazla, %52,1 çok fazla şeklindedir.

Parti kadrosu, parti lideri, parti politika ve projeleri faktörlerinin çok fazla seçeneğinin yüksek çıkmasının değerlendirilmesi; psikolojik oy verme davranışına bağlı olarak, seçmenlerin büyük bir çoğunluğunda parti ya da partinin savunduğu düşünceye yönelik kazanılmış bir psikolojik bağ söz konusu olabilmektedir (Teyyare ve Avcı, 2016: 57). Seçmen davranışını etkilemek için kullanılan psikolojik etmenlere göre parti bağlılığı hem duygusal hem düşünsel olarak kendini gösterir. Bu durum, seçmen ve parti arasındaki siyasi etkileşimle beraber siyasi gerçeklik algısına katkıda bulunmaktadır. Seçmenlerin zihninde canlanan aday profili veya parti imajı, seçmen davranışını etkileyen önemli faktörlerin arasında yer almaktadır (Cwalina vd., 2008: 352).

Üyesi olduğum parti ve dernekler faktörü; %39,3 hiç, %12 çok az, %23,9 kısmen, %17,1 fazla, %7,7 çok fazla şeklinde değerlendirilmiş. Parti ve derneklerin katılımcıların tercihlerini etkilemediği yönünde çıkarımda bulunurken beraberinde “herhangi bir sivil toplum kuruluşuna üyeliğiniz var mı?” sorusuna yanıt olarak %67,5 hayır yanıtı verilirken, “herhangi bir partiye veya gençlik kollarına üyeliğiniz var mı?” sorusuna verilen %85,5 hayır cevabıyla (tablo 9) örtüşmektedir.

Bununla beraber bahsetmiş olduğumuz partiye bağlılık durumunun sadece parti üyesi olup herhangi bir hukuki bağlılık kurmakla değil psikolojik olarak bağlılık duymasıyla alakalıdır. Seçmenlerin çoğu hayatı boyunca tek bir partiye bağlı kalmaktadır (Kalender, 2005:46). Yani katılımcıların parti üyesi olmasa bile psikolojik açıdan kendilerince benimsedikleri partilerin olduğu tespiti yapılabilmektedir.

Medya ve basın faktörünün verileri şu şekildedir; %17,1 hiç, %13,7 çok az, %36,8 kısmen, %26,5 fazla, %6 çok fazladır. Katılımcıların kısmen de olsa tercihlerinde medya ve basından etkilendiklerini gözlemleyebiliriz. Medya dünyadaki güncel olaylar ve gelişmeler hakkında bilgi verirken aynı zamanda siyasiler ve toplum arasında da bir bağ kurmaktadır. Siyasiler mesajlarını iletmek ve seçmenlerine daha kolay ulaşabilmek için medyayı kullanırlar ve böylece seçmenleri etkilemeye çalışırlar (Çağlar ve Asıgbulmuş, 2017:87). Bu sebeple

medyanın etkisi yadsınamaz derecede mevcuttur ve katılımcıların tercihlerinde bu durum gözlemlenmiştir.

Üniversite ve hocaların faktörü; %44,4 hiç, %22,2 çok az, %24,8 kısmen, %6 fazla, %2,6 çok fazla şeklinde değerlendirmişlerdir. Katılımcılar üniversite ve hocalarının tercihlerini etkilemediği yönünde bir değerlendirmede bulunmuşlardır.

Güncel siyasi gelişmeler faktörü; %1,7 hiç, %6 çok az, %21,4 kısmen, %33,3 fazla, %37,6 çok fazla şeklindedir. Katılımcılar genellikle güncel siyasi gelişmeleri yakından takip etmektedir. Bu durum alan öğrencileri olmaları nedeniyle siyasi gelişmelerin siyasi tercihlerini etkilediğini belirtilebilir.

Dini inanç ve tutumlar faktörü; %35 hiç, %17,9 çok az, %20,5 kısmen, %12 fazla, %14,5 çok fazla olarak değerlendirilmiştir. Katılımcılar genel olarak tercihlerini belirlerken dini tutum ve inançlardan etkilenmedikleri söylenebilir.

Partilerin geçmiş imajı faktörü; %6 hiç, %6,8 çok az, %26,5 kısmen, %31,6 fazla, %29,1 çok fazla şeklinde değerlendirilmiştir. Veriler katılımcıların çoğunluğu tercihte bulunurken partilerin geçmiş imajlarından da etkilendikleri yorumunda bulunulabilir.

SONUÇ

Samsun Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümü öğrencilerinin siyasal katılımını bölüm müfredatlarını etkilediği varsayımı ile bazı faktörlerinde bölüm öğrencilerini oldukça etkilediği tespit edilmiştir.

Katılımcı grubumuz gençleri oluşturduğu için gençlerin klasik siyasal katılım uygulamalarından farklı olarak siyasal katılım gerçekleştirdiklerini belirtebiliriz.

Siyasi parti üyeliği, seçimlerde sandık görevliliği üstlenmek, siyasi parti mitinglerine katılmak gibi birebir resmi bir bağlılık oluşturmaktansa siyasi parti liderleri, parti kadrosu partilerin projeleri gibi faktörler tercihlerini etkileme de daha çok etkili olduğu tespit edilmiştir.

Katılımcılarımızın oy verme davranışları daha çok psikolojik bağlılık etkisiyle şekillendiği faktörlere verilen cevaplarla anlaşılmaktadır.

Bu durumla beraber gençlerin sosyal medya ve internet ortamıyla yoğun biçimde ilişkili olduğunu tespit etmemize yardımcı olan faktörlerdeki etkilendiklerine yönelik yüksek çıkan cevaplar bu durumun bir göstergesidir. Siyasileri medya aracılığı ile takip ettikleri için basın ve medya siyasilerin ve seçmenlerin bağ kurduğu bir köprü görevi gördüğü yorumunu yapabilmekteyiz.

KAYNAKÇA

- Acar, E. ve Becel, Y. (2021). Üniversite gençliğinin gönüllü siyasal katılımı: Kütahya Dumlupınar üniversitesi İİBF öğrencileri üzerine uygulamalı bir çalışma. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Çalışmalar Dergisi*, 1(5): 15-35.
- Arslan, F. J. (2012). Siyasal katılım sürecinde kadınlar: İsveç ve Türkiye örneği. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aslan, M. ve Kaya, G. (2004). 1980 sonrası Türkiye’de siyasal katılımı sivil toplum kuruluşları. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(1): 213-223.
- Ayan, H. (2015). Bingöl’de yerel siyasal alan ve siyasal katılımı etkileyen sosyolojik faktörler. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Baykal, D. (1970). *Siyasal katılma: bir davranış incelemesi*. Ankara Üniversitesi SBF Yayınları.
- “Canbaz, S., Eyidiker, U. & Poyraz, E. (2019). “Siyasal Katılım ve Üniversite Öğrencilerinin Siyasal Katılıma Bakışı: Babaeski Meslek Yüksekokulu Örneği”, *International Social Sciences Studies Journal*, 5(35):2537-2551.”
- Cwalina, W., Falkowski, A., & Newman, B. I. (2008). Towards the development of a cross-cultural model of voter behavior. *European Journal of Marketing*, 44(3/4), 351-368.
- Çağlar, N. ve Asıgbulmuş, H. (2017). X ve Y kuşaklarının siyasal davranışında sosyal medyanın etkisi: Gaziosmanpaşa ilçesinde bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 4(29). 85-112.
- Dilber, F. (2011). Siyasal katılımı kitle iletişim araçlarının seçmenler üzerine etkisi; karaman ili seçmenleri üzerine bir alan araştırması, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Konya.
- Dursun, D. (2002). *Siyaset bilimi*. Beta Yayınevi: Ankara.
- Dursun, D. (2014). *Siyaset bilimi*. Beta Yayınevi: Ankara.
- Görücü, V. (2021). Katılımı etkileyen faktörler ve katılım yolları. *HKÜHFD*; 11(22): 155-202.
- Hill, M. Dilys (1974). *Democratic theory and local government*, London: George Allen & Unwin LTD.
- İşliyen, M. (2015). Siyasal katılım sürecinde sosyal medyanın rolü ve etkileri. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kalaycıoğlu, E. (1983). *Karşılaştırmalı siyasal katılma, siyasal eylemin kökenleri üzerine bir inceleme*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBF Yayınları.

- Kalender, A. (2005) *Siyasal iletişim, seçmenler ve ikna stratejileri*, Çizgi Kitabevi: Konya.
- Milbrath, W. Lester, Goel, M. L. (1977). *Political participation, how and why do people get involved in politics?*, Chicago: Rand McNally College Publishing Company,
- Orhan, E. A. (2009). *Toplumsal, kültürel ve katılımsal boyutuyla siyasal davranışın sosyo-politik analizi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Öztekin, A. (2003). *Siyaset bilimine giriş*. Ankara: Siyasal Yayınevi.
- Powell, G.B. (1990). *Çağdaş demokrasiler katılma, istikrar ve şiddet*, Ankara: S Yayınları.
- Teyyare, E. ve Avcı, M. (2016). Yerel seçimlerde seçmen davranışları: 2014 yerel seçimleri ve Zonguldak ili örneği. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*.
- Tuncer, H. (2023). Türkiye’de x,y,z kuşaklarının siyasal iletişim ve siyasal katılım örüntülerinin karşılaştırmalı analizi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Turan, İ. (2000). *Türkiye’de siyasal kültürün oluşumu, Türkiye’de politik değişim ve modernleşme*. İstanbul: Alfa Basım.
- Yayla, A. (2003). *Siyaset teorisine giriş*. Ankara: Liberte Yayınları.

9. Bölüm

Medyada Şiddet Olgusunun Sinemada Temsili: Zodiac Örneği

Kenan ATEŞGÖZ¹

---

¹ Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-2771-4965, e-posta: katesgoz@cu.edu.tr

ÖZET

Bu kitap bölümü, medya, şiddet ve toplumsal etkiler arasındaki ilişkiyi Zodiac filmi bağlamında ele almaktadır. Bölüm, şiddetin farklı türleri ve medyanın bu şiddeti yaymadaki rolüne odaklanırken, özellikle yazılı basın, radyo ve televizyon gibi kitle iletişim araçlarının işlevlerini ve sorumluluklarını tartışmaktadır. Zodiac filmindeki olaylar üzerinden, seri cinayetlerin yalnızca bireyler üzerindeki etkileri değil, aynı zamanda toplumun genelinde yarattığı korku ve kaos ortamı analiz edilmektedir. Katilin şiddeti yalnızca bireysel haz ve intikam duygusuyla işlememesi, aynı zamanda bu şiddeti medya aracılığıyla geniş kitlelere duyurma çabası, medyanın etik sorumluluğunu sorgulatmaktadır. Katilin yazılı basına gönderdiği mektuplar ve şifreli mesajlar, gazete ve televizyon aracılığıyla kamuoyuna duyurularak şiddetin bir iletişim aracına dönüşmesine neden olur. Bu süreçte medyanın, şiddet olaylarını tiraj ve reyting kaygısıyla yeniden üretmesi, Gerbner'in Kültürel Göstergeler ve Ekme-Yetiştirme Kuramı ile ilişkilendirilir. Kuram, şiddetin medya aracılığıyla topluma ekildiğini ve uzun vadede bireylerin korku ve güvensizlik algısını şekillendirdiğini savunur. Yazılı basının başlangıçta merkezi bir rol oynadığı bu süreçte, televizyon ve radyonun etkisi de devreye girer. Katilin şiddet eylemleri, medya aracılığıyla geniş kitlelere ulaştırılarak toplumsal düzeyde bir korku iklimi oluşturur. Bölüm, medyanın şiddeti aktarırken izlediği yolları eleştirirken, bu sürecin toplumsal sonuçlarını ve medyanın etik sınırlarını tartışmaktadır. Medyanın şiddeti yayma kapasitesine dair bu analiz, kitle iletişim araçlarının toplumsal etkilerini anlamada önemli bir çerçeve sunmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Medya ve Şiddet, Zodiac, Ekme-Yetiştirme Kuramı, Toplumsal Korku ve Kaos

GİRİŞ

Şiddet, insanlık tarihinin başlangıcından bu yana toplumsal ve kültürel bir sorun olarak varlığını sürdürmektedir (Yıldız ve Özarslan, 2022). Bu anlamda, şiddet, toplumsal ve bireysel yaşamın derinliklerine kök salmış, dünyanın birçok bölgesinde önlenmesi güç bir olgu olarak nitelendirilmektedir. Öte yandan, bilgi ve iletişim teknolojilerinin giderek artan kullanımı, bu teknolojilerle etkileşim kuran bireylerin karşılaştığı yeni zorluk ve sorunları da beraberinde getirmektedir (Narin ve Ünal, 2016). Öyle ki, son dönemlerde söz konusu teknolojilerde meydana gelen hızlı ilerlemeler, bireylerin dijital medya içerikleriyle yoğun bir etkileşim içinde olmasıyla birlikte, onları farkında olmaksızın sanal dünyanın çeşitli risk ve tehditlerine karşı savunmasız bir konuma taşımaktadır (Yıldız, 2018). Diğer bir deyişle, çevrimiçi ortamlar sundukları benzersiz fırsatlarla beraber çevrimdışı dünyada karşılaşılan risklerle benzerlik gösteren tehlikeleri de içermektedir (Ünal ve Yıldız, 2020).

Bilhassa günümüzde, dijital oyunlar, bilgisayar oyunları ve çevrim içi oyun platformları aracılığıyla şiddetin farklı türleri daha hızlı ve yaygın bir biçimde dolaşıma girmiştir. Şiddetin en tahrip edici ve insan yaşamına yönelik en zararlı boyutunu ise cinayetler oluşturmaktadır. Bilgisayar oyunlarının henüz yeni yayıldığı 2000’li yıllardan önce, şiddet unsurları medya araçları arasında televizyon ve gazeteler üzerinden sergilenmekteydi. Bu araçlar, şiddeti kimi zaman yalnızca aktarmakla kalmamış, yer yer bu olguyu teşvik eden bir çerçeve sunmuştur. Öyle ki, batı toplumlarında, özellikle de Amerika Birleşik Devletleri’nde, bilgisayar oyunları öncesinde televizyon ve gazete gibi medya kanalları, şiddetin öne çıktığı ana platformlar olarak dikkat çekmiştir.

Batı edebiyatında, özellikle Amerikan edebiyatında, seri katillerin öykülerine sıklıkla yer verilmesi, bu tür hikâyelerin kitap okuyucularını ve gazete tirajlarını ciddi şekilde artırmasına yol açmıştır. Televizyon programlarında da bu temanın yoğun biçimde işlendiği haber ve şov içerikleri, reytinglerin yükselmesine katkı sağlamıştır. Dolayısıyla Amerikan medyasında, seri katil fenomeni ile medya içerikleri arasında karşılıklı bir etkileşim ağı ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, David Fincher’in 2007 yapımı Zodiac filmi, gerçek bir seri katil hikâyesinden uyarlanmış senaryosuyla, medya —özellikle gazete— ve cinayetler arasındaki çift yönlü ilişkiyi sinematik bir dille gözler önüne sermektedir.

Tarihin derinliklerinden günümüze uzanan şiddet, toplumsal yaşamın vazgeçilmez bir parçası olmayı sürdürmektedir. Dijital medyanın hızla yaygınlaşması, medyanın toplumsal şiddeti yaymadaki etkisini yeniden değerlendirme gerekliliğini ortaya koymuştur. Şiddetin medyadaki temsil biçimlerine dair pek çok eleştirel yaklaşım geliştirilmiş, bu durum sinema gibi kitle iletişim araçlarının da dikkatini çekmiştir (Sağlam, 2019: 307). Sosyal

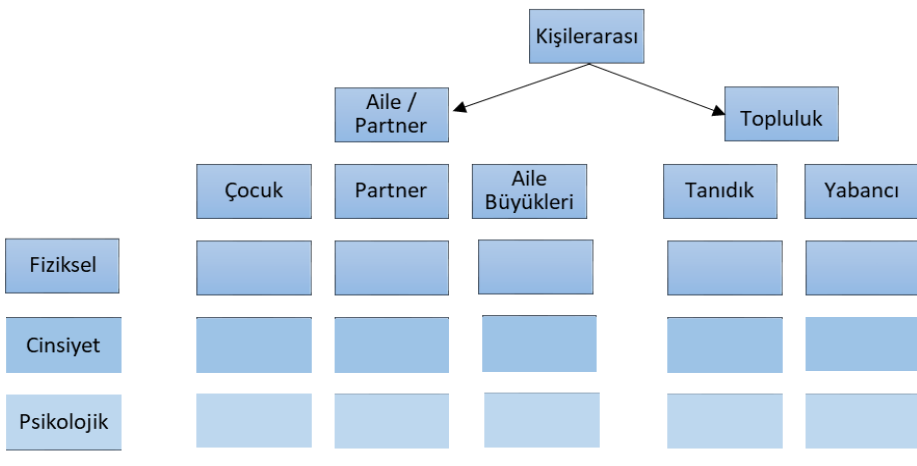
medyanın, şiddeti sergileme ve yayma rolü üzerindeki tartışmalar, aslında geçmişte gazete, televizyon ve sinema için de gündemdedi. Özellikle Amerikan sinemasında, suç öykülerine dayanan filmler yüksek gişe gelirleriyle dikkat çekmiştir. Suç temalı filmler, olay örgüsünü genellikle cinayet gibi aşırı şiddet unsurları etrafında şekillendirmiştir.

Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından yayımlanan Dünya Şiddet ve Sağlık Raporu (WRVH), şiddeti, bireylerin kendilerine, başkalarına veya bir grup ya da topluma fiziksel güç veya kuvvet uygulamasının tehdit ya da fiili olarak kullanılması, bunun da yaralanma, ölüm, psikolojik zarar, gelişim bozukluğu ya da yoksunluk ile sonuçlanma olasılığına yol açması şeklinde tanımlamıştır (URL-1). Bu raporda, şiddetin ortaya çıkış bağlamlarını ve türleri arasındaki etkileşimleri anlamak için bir tipoloji sunulmaktadır. Bu tipolojiye göre, şiddet dört kategoriye ayrılmaktadır: fiziksel şiddet, cinsiyet temelli şiddet, psikolojik saldırı ve yoksunluk. Ayrıca, şiddetin faillerle mağdurlar arasındaki ilişkiye dayalı olarak üç alt türe ayrıldığı belirtilmiştir:

- **Kendine yönelik şiddet:** Mağdur ve failin aynı kişi olduğu bu şiddet türü, kendine zarar verme ve intihar olarak ikiye ayrılır.

- **Kişilerarası şiddet:** Bireyler arasındaki şiddeti ifade eder ve aile içi şiddet ile toplumsal şiddet olarak sınıflandırılır. Aile içi şiddet, çocuk istismarı, yakın partner şiddeti ve yaşlılara yönelik istismarı kapsarken, toplumsal şiddet gençlik şiddeti, yabancı saldırıları, mülkiyet suçlarıyla bağlantılı şiddet ve işyeri gibi kurumlarda görülen şiddeti içerir.

- **Toplu şiddet:** Daha geniş gruplar tarafından işlenen şiddeti ifade eder ve toplumsal, siyasal ve ekonomik şiddet olarak alt başlıklara ayrılır.

Şekil 1. Dünya Sağlık Örgütü'nün Şiddet Sınıflaması (URL-1)

Sonuç olarak, şiddetin tarihsel kökenleri ve modern toplumdaki tezahürleri, medya ve diğer iletişim araçlarının bu fenomen üzerindeki etkisini sorgulamayı gerektirmektedir. Hem geleneksel medya hem de dijital platformlar, şiddetin temsil edilmesi ve yayılmasında kritik bir rol oynamaktadır.

Dünya Sağlık Örgütü'nün Şiddet Önleme İttifakı (VPA), farklı sektörlerden —hükümet, sivil toplum ve özel sektör gibi— ve düzeylerden —toplum, ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeyler— grupların şiddetin temel nedenlerini ele almak ve mağdurlara yönelik hizmetleri iyileştirmek üzere birleşmeleri için ortak bir vizyon ve strateji sunmaktadır. VPA katılımcıları, Şiddet Önleme İçin Küresel Kampanya (GCVP) çerçevesinde, Dünya Şiddet ve Sağlık Raporu'nda (WRVH) özetlenen halk sağlığı yaklaşımını ve ekolojik çerçeveye dayalı veri odaklı şiddet önleme programlarını desteklemeyi ve bu rapordaki önerilerin hayata geçirilmesini kolaylaştırmayı hedeflemektedir.

VPA'nın başlangıçtaki çalışmaları kişilerarası şiddete yoğunlaşmış, ancak bu şiddet türünün diğer şiddet biçimleriyle olan bağlantılarını da incelemiştir. Kişilerarası şiddet, dünya genelinde şiddetle ilişkili ölümlerin ve sakatlıkların büyük bir kısmından sorumlu olmakla birlikte, kendine yönelik ve kolektif şiddetle de yakından ilişkilidir. Bu nedenle VPA katılımcıları, halk sağlığı perspektifiyle kişilerarası şiddetin önlenmesine yönelik çalışmaları benimsemeye ve bu yaklaşımların daha geniş bir şekilde uygulanmasını teşvik etmeye kararlıdır (URL-1). Şiddet, uygulanış biçimine göre çeşitli türlere ayrılmaktadır (Tosun, 2021):

- **Fiziksel Şiddet:** Kişinin canına ya da malına zarar verme amacı güder. Örneğin dövme, öldürme gibi eylemleri içerir.

- **Duygusal Şiddet:** Psikolojik veya sözlü şiddet olarak da bilinir. Korkutma, aşağılamada bulunma, itibarsızlaştırma gibi eylemleri içerir. Örneğin, küfretme, azarlama, bağırma, sürekli eleştirme ve lakap takma bu kategoriye girer.

- **Cinsel Şiddet:** Bir kişinin iradesi dışında cinsel davranışlara maruz bırakılmasıdır. Bu, dokunarak ya da dokunmadan gerçekleşebilir. Örneğin, tecavüz, teşhircilik, ısrarlı takip gibi eylemler bu kapsamdadır.

- **Ekonomik Şiddet:** Maddi kaynaklardan mahrum bırakma ya da gelirin el koyma gibi eylemleri içerir. Bu şiddet türü genellikle çocuklara, kadınlara, yaşlılara ve engellilere yönelik uygulanmaktadır.

- **Simgesel Şiddet:** Medya araçları üzerinden yayılan şiddet, bireylerin davranışları ile toplumların kültürel yapıları üzerinde etkili olabilir. Örneğin, şiddet içerikli video ve oyunlar, saldırgan davranışları artırabilir.

- **Siber Şiddet:** Sosyal medya platformları aracılığıyla gerçekleşir. Karalama, suçlama, cinsel içerikli sözler ve kimlik hırsızlığı gibi eylemleri içerir.

Şiddetin farklı tanımları ve türleri arasında belirli ortak noktalar bulunmaktadır. Bu unsurlar, yasaya aykırı şekilde fiziksel güç kullanımıyla kişilere ya da mala zarar verme, tehditte bulunma ve yasalara aykırı bir amaca ulaşma gibi eylemleri kapsar. Fiziksel şiddet, bu türler arasında en yaygın olanıdır ve genellikle sıyrıklar, yanıklar ve kırıklar gibi fiziksel bulgularla kendini gösterir. Fiziksel şiddet genel olarak iki kategoriye ayrılmaktadır (Polat, 2014):

- **Aletsiz Saldırıları:** Tokat, yumruk, tekme gibi herhangi bir alet kullanılmadan gerçekleştirilen eylemleri içerir.
- **Aletli Saldırıları:** Kayış, kemer, sıcak su gibi nesnelere gerçekleştirilen saldırılardır.

Televizyon ve gazete gibi medya araçları, şiddet içeriklerini yoğun bir şekilde sergileyerek şiddeti günlük yaşamın bir parçası haline getirmiştir. Haberlerde yer alan kazalara ilişkin görüntüler, dramatik unsurlarla güçlendirilerek izleyici üzerinde daha fazla etki yaratmayı amaçlar. Bu durum, medya yayınlarında şiddet öğelerinin dozunun giderek artmasına neden olmaktadır (Uluç, 2002). Şiddet, yalnızca tarihsel ve toplumsal bir olgu değil, aynı zamanda disiplinler arası bir inceleme alanıdır. Hukuk, siyaset, sosyal antropoloji, psikoloji ve sosyoloji gibi bilim dallarının birikimine ihtiyaç duyan şiddet olgusu, toplumun yapı taşlarını derinden etkileyen karmaşık bir sorundur (Özerkmen ve Gölbaşı, 2010).

Sinema, şiddeti hem görselleştirerek hem de eleştirel bir perspektifle sunarak önemli bir rol üstlenmiştir. Özellikle gerçek olaylara dayanan şiddet temalı filmler, izleyici üzerinde daha güçlü etkiler bırakabilmektedir. Şiddetin sinemada nasıl temsil edildiği, birey ve toplum üzerindeki etkileri bakımından sıkça tartışılmış bir konudur. Gerbner'in Ekme-Yetiştirme Kuramı, televizyon ve sinemanın, şiddeti nasıl normalleştirdiği ya da korku duygusu yaratarak toplumu şekillendirdiği üzerine önemli bulgular sunmaktadır. Bu bağlamda, medya içeriklerinin bireyler üzerindeki uzun vadeli etkileri incelenmeye devam etmektedir (Atalay, 2017; Ekmekçioğlu, 2019; Kanlı ve Şenkayalar, 2022; Kurttaş, 2020).

ZODIAC (YÖNETMEN: DAVID FINCHER, 2007)

Görsel 1: Zodiac Film Afışı (URL-2)

Filmin Yapım Bilgileri

Yönetmen: David Fincher

Senaryo: James Vanderbilt, Robert Graysmith

Oyuncular: Robert Graysmith (Karikatürist Jake Gyllenhaal), Mark Ruffalo (Dedektif David Toschi), Anthony Edwards (Dedektif William Armstrong), Robert Downey Jr. (Gazeteci Paul Avery), Brian Cox (Melvin Belli), John Carroll Lynch (Zodiac Arthur Leigh Allen), Richmond Arquette (Zodiac 1 / Zodiac 2), Bob Stephenson (Zodiac 3), John Lacy (Zodiac 4), Chloë Sevigny (Melanie), Ed Setrakian (Al Hyman), John Getz (Templeton Peck) John Terry (Charles Thieriot), Candy Clark (Carol Fisher), Elias Koteas (Sgt. Jack Mulanax), Dermot Mulroney (Captain Marty Lee), Donal Logue (Captain Ken Narlow), June Diane

Raphael (Mrs. Toschi), Ciara Moriarty (Darlene Ferrin - Ciara Hughes), Lee Norris (Genç Mike Mageau), Patrick Scott Lewis (Bryan Hartnell), Pell James (Cecilia Shepard)

Yapımcı: *Ceán Chaffin, Bradley J. Fischer, Mike Medavoy, Arnold W. Messer, James Vanderbilt*

Yapım: *Paramount Pictures, Warner Bros., Phoenix Pictures*

Yapım Yılı: *2007*

Kurgu: *Angus Wall*

Süre: *157 Dakika*

Ülke: *A.B.D.*

Filmin Özeti

Film, 1968 ve 1983 yılları arasında San Francisco Körfez Bölgesi'nde Zodiac Katili olarak bilinen kimliği belirsiz bir seri katilin faaliyetlerini ve bu olayların çevresindeki bireyler üzerindeki etkilerini konu edinmektedir. Zodiac Katili'nin mektuplar ve şifreli mesajlarla polis teşkilatını ve medyayı provoke etmesi, adli soruşturmalar ve medya incelemeleri arasında karmaşık bir etkileşim oluşturur. Robert Graysmith'in aynı adlı eserinden uyarlanan yapım, seri cinayetlerin araştırılma sürecinde dedektiflerin, gazetecilerin ve diğer aktörlerin yaşamları ve mesleki kimlikleri üzerindeki yıkıcı etkileri ayrıntılı bir şekilde incelemektedir.

Filmin Olay Akışı

Film, 1969 yılında San Francisco Körfez Bölgesi'nde faaliyet gösteren Zodiac Katili'nin gerçek olaylarından uyarlanmış bir anlatıdır. Hikâye, yalnızca bir suçlu profili ortaya koymakla kalmaz, aynı zamanda cinayetlerin çözümüne yönelik bireysel ve kurumsal çabaların insan hayatı üzerindeki etkilerini inceler. Bu bağlamda, filmin merkezinde San Francisco Chronicle'da karikatürist olarak çalışan Robert Graysmith'in olaya olan takıntısı yer alır. Graysmith, başlangıçta amatör bir merakla cinayetlerle ilgilenirken, zamanla bu ilgi, profesyonel ve kişisel yaşamını derinden etkileyen bir saplantıya dönüşür.

Zodiac Katili'nin suçları, 4 Temmuz 1969'da Kaliforniya'nın Vallejo bölgesinde bir çiftin saldırıya uğramasıyla başlar. Bu saldırıda kadın kurban, Darlene Ferrin, hayatını kaybederken erkek kurban, Mike Mageau, ağır yaralı olarak kurtulur. Bu olay, katilin San Francisco Körfez Bölgesi'nde oluşturduğu korku atmosferinin başlangıcıdır. Katil, cinayetlerinin ardından gönderdiği mektuplar ve şifreli mesajlarla yalnızca polis teşkilatını değil, aynı zamanda medyayı ve kamuoyunu provoke eder. Bu mektuplar, Zodiac'ın kimliğini çözmeye çalışan kişilere hem zorluklar hem de önemli ipuçları sunar.

San Francisco Chronicle gazetesinde çalışan Robert Graysmith, siyasi karikatürist olarak gazetenin suç muhabiri Paul Avery ve diğer editörler

tarafından cinayetlerle ilgili soruşturmalara dâhil edilmez. Ancak, Graysmith'in mektuplardaki şifreli mesajlara olan ilgisi, onu davanın derinliklerine çeker. Graysmith, bu süreçte gazeteci Paul Avery ile iş birliği yapmaya başlar. Avery'nin alaycı tavırlarına rağmen, Graysmith'in şifre çözme yetenekleri ve davaya dair gözlemleri, Avery'nin dikkatini çeker ve ikili birlikte çalışmaya başlar.

Zodiac'ın sonraki saldırıları, Kaliforniya'nın Napa County bölgesindeki Lake Berryessa'da gerçekleşir. Burada, Bryan Hartnell ve Cecelia Shepard isimli bir çift saldırıya uğrar. Kadın kurban Shepard hayatını kaybederken, erkek kurban Hartnell saldırıdan ağır yaralı olarak kurtulur. Takip eden dönemde, San Francisco'nun Presidio Heights bölgesinde bir taksi şoförü olan Paul Stine'in öldürülmesiyle Zodiac cinayetleri şehrin merkezine taşınır. Bu cinayetlerin ardından San Francisco Polis Dedektifleri Dave Toschi ve Bill Armstrong, Vallejo ve Napa'daki yerel dedektiflerle koordinasyon sağlayarak davayı devralır. Katil, polise gönderdiği mektuplar ve yaptığı televizyon konuşmalarıyla medyada kendine daha fazla yer bulur.

Graysmith, bu süreçte Zodiac'ın mektuplarındaki şifreleri çözmeye odaklanır ve katilin davranışlarına ilişkin doğru tahminlerde bulunarak soruşturmanın bazı aşamalarında önemli katkılar sağlar. Ancak, bu çabalar onun kişisel yaşamında derin çatışmalara yol açar. Graysmith'in davaya olan saplantısı, ailesiyle ilişkilerini olumsuz etkiler ve nihayetinde karısı ve çocukları tarafından terk edilir. Kariyerini ve sosyal yaşamını ikinci plana atarak, Zodiac cinayetlerini çözmeye yönelik bireysel bir araştırma yürütür.

Araştırmaları Graysmith'i, Vallejo'da yaşayan Arthur Leigh Allen isimli bir şüpheliye yönlendirir. Allen, Zodiac Katili'nin profil özelliklerini taşıyan pek çok unsura sahip olmasına rağmen, yeterli delil bulunamaması nedeniyle dava yasal bir sonuca ulaşamaz. Graysmith, yıllar süren çabalarının bir sonucu olarak, olayların detaylarını ve kendi araştırmalarını kaleme aldığı Zodiac adlı kitabını yayımlar. Kitap, dava sürecini ve katilin yarattığı etkiyi tarihsel bir bağlamda okuyuculara sunar.

Film, yalnızca bir suçluyu yakalama çabasını değil, aynı zamanda bu süreçte bireylerin ve kurumların yaşadığı travmaları ve tükenmişliği de inceler. Zodiac Katili'nin kimliğinin hiçbir zaman kesin olarak belirlenememesi, olayın hem tarihsel hem de toplumsal açıdan belirsizlikle sonuçlandığını vurgular. Bu belirsizlik, davayı araştıran kişilerin hayatlarına ve kariyerlerine bıraktığı derin izleri de görünür kılar.

Ekme Kuramı Aracılığıyla Zodiac Filmindeki Olay Akışının Analizi

Amerika Birleşik Devletleri'nin San Francisco şehrinde bir dizi cinayet işleyerek adını duyuran bir kişi, kendisine "Zodiac" takma adını verir. Bu adı

kullanarak San Francisco Chronicle gazetesine mektuplar göndermeye başlar. Söz konusu mektuplar, işlediği cinayetlerin şiddet dolu ayrıntılarını içermektedir. Katil hem işlediği suçları duyurmak hem de cinayetlerin toplum üzerindeki yıkıcı etkisini artırmak amacıyla gazeteyi bir araç olarak kullanır. Başka bir ifadeyle, gazete aracılığıyla toplumsal korkuyu ve şiddet algısını yaymayı hedefler. Katil, mektuplarına şifreler ve kodlar ekleyerek bu yazışmaları adeta bir bulmacaya ya da oyuna dönüştürür. Bu süreçte, özellikle gazeteci Paul Avery ve karikatürist Robert Graysmith gibi gazete çalışanlarını da bu "şiddet oyununun" bir parçası haline getirir. Böylece, yalnızca cinayetleriyle değil, manipülatif mesajlarıyla da dikkat çekerek hem medyayı hem de toplumu etkisi altına alır.

Görsel 2: Chronicle Gazetesi'nde Çalışan Gazeteci Paul Avery ve Karikatürist Robert'in Birlikte Katil Zodiac'ı Arayışı (URL-3)

Katil, işlediği cinayete ilişkin olay yeri ayrıntılarını, kurbanların kimliklerini ve adli bilgileri paylaşarak suçlarını itiraf eder. Bu itiraflar, yalnızca şiddetin anlatısını yeniden üretmekle kalmaz, aynı zamanda bu şiddeti geniş bir toplumsal bağlamda görünür kılarak yayılmasını sağlar. Katilin gönderdiği mesajlar, cinayetleri çözme sürecine dahil olan medya çalışanlarını, özellikle gazeteci Paul Avery ve karikatürist Robert Graysmith'i, doğrudan etkiler ve onları davanın merkezine çeker. Bu süreçte, Paul ve Robert için Zodiac Katili'ni yakalamak bir tür saplantıya dönüşür. San Francisco'da Zodiac tarafından yaratılan şiddet algısı, toplum üzerindeki etkisini derinleştirir. Her ne kadar şehirde başka suçlular da cinayetler işlemiş olsa da Zodiac'ın işlediği vahşi ve sistematik cinayetler, halkın şiddete yönelik algısını belirgin şekilde şekillendirir.

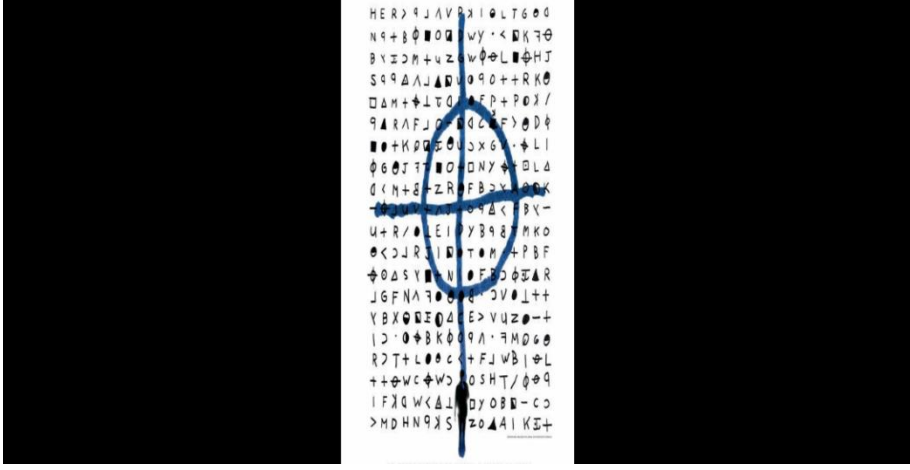
Bu durum hem toplumda şiddetin etkilerini artırır hem de şehrin genel güvenlik algısını olumsuz yönde etkileyerek şiddeti bir korku ve baskı aracı haline getirir.

Görsel 3: Zodiac'ın (Katilin) Chronicle Gazetesi'ne Gönderdiği Şifreli Mektuplar (URL-3)

Zodiac Katili'nin gazeteye gönderdiği şifreli mektupları çözmeye en fazla yaklaşan kişi, San Francisco Chronicle'da karikatürist olarak çalışan ve hem kişilik özellikleri hem de davranışları nedeniyle meslektaşları tarafından tuhaf karşılanan Robert Graysmith olur. Gazete yönetimi tarafından da yeterince ciddiye alınmayan Graysmith, izcilik geçmişinin sağladığı analitik düşünme becerisiyle, şifrelerdeki belirli kodları çözmeyi başarır. Bununla birlikte, ilk mektuptaki şifreleri çözen kişi, emekli bir tarih öğretmeni çift olur. Şifrelerin çözülmesine rağmen, katil ve gazete çalışanları özellikle karikatürist Graysmith ve gazeteci Paul Avery arasında giderek karmaşıklaşan ve şiddet ile cinayetlerin merkezinde yer aldığı şifreli bir iletişim şekli gelişir.

Gazetenin, çözülen şifreler üzerine haber yapması katili daha da cesaretlendirir. Zodiac, yeni mektuplar göndererek hem işlediği cinayetlere ilişkin ayrıntılar paylaşır hem de gelecekte işleyeceği suçlara dair ipuçları ve tehditler sunar. Bu durum, gazetenin doğrudan katilin propaganda aracına dönüşmesine neden olur. Katil, işlediği cinayetlerin şiddet dolu ayrıntılarını ve korku uyandıran mesajlarını gazeteye dayatarak, şiddetin dolaylı bir şekilde yayılmasını sağlar. Bu süreç, yalnızca gazete çalışanlarını değil, aynı zamanda San Francisco ve çevresindeki eyaletleri etkileyen geniş çaplı bir korku iklimi yaratır. Zodiac Katili'nin mektupları ve şifreli mesajları, hem halkın şiddete karşı duyarlılığını manipüle eder hem de toplumsal düzeyde sürekli bir tehdit algısı oluşturarak, korkunun sürekliliğini sağlar.

Görsel 4: Zodiac'ın Chronicle Gazetesi'ne Gönderdiği Mektuplardaki Şifreli Kodlar (URL-3)

Zodiac Katili, işlediği cinayetlerin gazete çalışanları ve halk üzerinde yarattığı paniği fark ettikçe, şiddet eylemlerinin dozajını giderek artırır. Peş peşe işlediği cinayetlerle korku atmosferini daha da derinleştirir. Ancak, taciz suçlaması nedeniyle uzun bir süre hapis cezası alması, katilin şifreli mektuplar göndermesini zorunlu olarak sona erdirir. Bu süreçte, gazeteci Paul Avery, karikatürist Robert Graysmith'in davaya dair analitik katkılarıyla cinayetler üzerine haberler yapmaya devam eder. Ancak, bu haberler ve davanın karmaşıklığı hem Avery'nin hem de diğer gazete çalışanlarının psikolojisi üzerinde ciddi tahribatlara yol açar. Bir süre sonra Avery, gazeteden ayrılır ve alkol bağımlılığıyla mücadele ettiği depresif bir hayata geçer. Artık ne davayla yakından ilgilenir ne de bu konuda yazılar yazmayı sürdürür. Öte yandan, Graysmith için Zodiac Katili'ni yakalama ve cinayetleri durdurma çabası, bir tür kişisel misyon haline gelir. Gayri resmi olarak yürüttüğü bu davada, Dedektif David Toschi onun en önemli çözüm ortağı haline gelir. Toschi'nin bu süreçteki kaderi, Avery ile benzerlikler taşır; tıpkı Avery'nin gazeteden ayrılması gibi, Toschi'nin ortağı Dedektif William Armstrong da davadan çekilir ve emniyet teşkilatındaki cinayet bürosundan ayrılır. Böylece, Toschi ve Graysmith, bir nevi yeni iş ortakları gibi hareket ederek, katilin izini sürmeye devam ederler. Toschi ve Graysmith'in ortak çabaları hem medyanın hem de emniyetin bu dava üzerindeki rollerini yeniden şekillendirir. Toschi, emniyet teşkilatını temsil ederken, Graysmith medya alanında davanın savunucusu haline gelir. Katilin işlediği cinayetler ve bu cinayetlerin medyada yeniden üretimiyle toplum üzerinde yaratılan şiddet, Graysmith ve Toschi'nin kararlılığı ve dedektiflik

yöntemleriyle nihayet çözüm aşamasına taşınır. Bu süreç, sadece Zodiac Katili'ni yakalama çabası değil, aynı zamanda şiddet ve korkunun toplum üzerindeki etkilerini sona erdirmeye mücadelesi olarak da anlam kazanır.

Görsel 5: Zodiac Olduğu Samılan Kişinin Televizyonda Canlı Yayınlanan Haber Programına Telefonla Bağlanması (URL-3)

Katil ile gerçekleştirilen haberleşme sürecinin başlangıç noktası yazılı basın, özellikle de gazete yayıncılığı olur. Bu iletişim biçimini belirleyen doğrudan katilin kendisidir; gönderdiği mektuplar aracılığıyla bir gazete ile toplum arasında karmaşık bir iletişim ağı kurar. Katilin başlangıçta kullandığı tek iletişim aracı olan gazete, süreç içinde yerini televizyona da bırakır. Nitekim, gazeteye gönderildiği düşünülen bir mektupta, katilin Avukat Melvin Belli ile bir televizyon programında görüşmek istediği açıkça ifade edilir. Böylelikle, yazılı basının yanı sıra görsel-işitsel medya da bu şiddet sarmalının bir parçası haline gelir. Radyo, televizyon öncesinde işitsel medya olarak katilin işlediği cinayetlerin duyurulmasında zaten etkin bir rol üstlenmiştir. Ancak televizyonun dâhil olması, şiddetin medya aracılığıyla daha geniş bir kitleye yayılmasını sağlar. Televizyon yayıncılığı, gazete ve radyonun etkisini daha da artırarak, seri katilin toplumsal korkuyu yayma kapasitesini güçlendirir. Özellikle, katilin bir televizyon programına telefonla bağlanarak görüşme yapması hem izleyiciler hem de yetkililer üzerinde derin bir etki bırakır. Tüm şehir; medya, San Francisco Chronicle çalışanları, emniyet teşkilatı ve halk, ekran başında bu yayını takip eder. Ancak bu televizyon yayını, katilin kimliğine dair sorulara açıklık getirmekten ziyade belirsizliği daha da artırır. Katilin rahat bir şekilde televizyona bağlanabilmesi ve görüşme yapabilmesi, onun cinayetlerini ve şiddet eylemlerini aynı rahatlıkla sürdürebileceği algısını güçlendirir. Televizyonun bir

medya mecrası olarak bu süreçte istemeden de olsa şiddetin yayılmasına aracılık ettiği söylenebilir. Bu durum, medyanın şiddet unsurlarını aktarmadaki rolüne dair etik ve toplumsal sorgulamaları da beraberinde getirir. Katilin medya üzerinden sürdürdüğü bu iletişim ağı, şiddetin toplumsal boyutunu daha geniş bir düzleme taşıırken, aynı zamanda toplumu etkisi altına alan bir korku iklimi yaratır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Şiddetin hangi tür içinde ele alınırsa alınsın, temelinde genellikle failin hayattan intikam alma ve haz duyma gibi duygusal yönelimleri yer alır. Zodiac filminde, Zodiac Katili'nin rahatça cinayetler işlemesi ve bu eylemlerden haz duyması, gazete haberleri aracılığıyla halka duyurulmuştur. Katil, işlediği cinayetlerin yalnızca kurbanlar ve polis tarafından bilinmesiyle yetinmez; ruhundaki karanlığı ve işlediği vahşi suçları özellikle yazılı basın yoluyla geniş kitlelere ulaştırır. Şiddetin ister kişinin kendisine ister başkalarına yönelmiş olsun, suçun tekrarlanmasına yol açan bir haz duygusuyla ilişkilendirilebileceği görülmektedir. Bu durum, Zodiac filmindeki seri katilin işlediği cinayetlerde açıkça kendini gösterir.

Zodiac Katili'nin cinayetlerine yönelik yaklaşım, yalnızca onun haz duygusuyla sınırlı değildir. Medyanın bu haz duygusunu tiraj ve reyting kaygısına dönüştürmesi, şiddetin toplumsal bir olgu olarak daha geniş bir boyut kazanmasına neden olur. Radyo yayınları, bu süreçte işitsel bir araç olarak seri cinayetlerin şehir ve eyalet genelinde yayılmasını sağlar. Ancak, radyo yayınlarının etkisinin, gazete ve televizyonun kitleler üzerindeki güçlü etkisinin gerisinde kaldığı söylenebilir.

Medya ve şiddet arasındaki ilişki bağlamında, Gerbner'in Kültürel Göstergeler ve Ekme-Yetiştirme Kuramı, çoğunlukla televizyon yayıncılığı ile özdeşleştirilse de, gazete haberciliği ve yayıncılığı tarafından da etkili bir şekilde uygulanabilir. Televizyonun şiddeti yayma konusundaki teknik ve içerik becerilerinin benzerini, gazete yayıncılığı da kendi araçları doğrultusunda gerçekleştirebilir. Gazeteler, özellikle şiddet teması çerçevesinde, olguların yayılmasında radyo ve televizyon gibi diğer medya araçlarıyla uyumlu bir işbirliği potansiyeli sergiler. 2000'li yıllardan çok önce, gazete yayınlarının şiddeti ekme ve büyütme işlevi, toplum üzerinde derin bir etki yaratmıştır. Gazete ve televizyon yayıncılığının şiddetin yayılmasındaki etkileşimsel yapısı, medya araçlarının bu alandaki işlevlerini daha belirgin kılar.

Sonuç olarak, Gerbner'in Kültürel Göstergeler ve Ekme-Yetiştirme Kuramı, yetkin bir şekilde uygulandığında yalnızca televizyon değil, diğer kitle iletişim araçları için de işlevsel bir çerçeve sunar. Gazete yayıncılığı, şiddetin topluma

ekilmesi ve yayılmasında, televizyon yayıncılığı ile birlikte etkili bir araç olarak rol oynayabilir. Her ne kadar bu kuramın uygulamaları toplumsal korku ve kaosun oluşmasına katkıda bulunsa da medya aracılığıyla toplumu şekillendirme noktasında başarılı bir uygulama düzeyine eriştiği görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Atalay, G. Ü. (2017). Şiddeti haber yapmak: Gazeteciler ve travma. *Marmara İletişim Dergisi*, 28, 21-32.
- Ekmekçiöğlü, G. (2019). *Ekme-yetiştirme Kuramı bağlamında Kırşehir örneğinde medyada kadın algısı* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Kanlı, İ. ve Şenkayalar, E. (2022). Modern toplum ve şiddet ilişkisi: Tesadüfi bir kronolojinin 71 parçası filminin sosyolojik okuması. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 73-94.
- Kurdaş, M. Ç. (2020). Sinemada şiddetin kutsanması (Joker filminin şiddet bağlamında sosyolojik analizi). *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 8(23), 428-446.
- Narin, B. ve Ünal, S. (2016). Siber zorbalık ile ilgili haberlerin Türkiye yazılı basınında çerçevesi. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (26), 9-23.
- Özerkmen, N. ve Gölbaşı, H. (2010). Toplumsal bir olgu olarak şiddet. *Akademik Bakış Dergisi*, 28, 1-19.
- Polat, O. (2014). Şiddet. *Klinik Adli Tıp Dergisi*, 22(1), 15-34.
- Sağlam, H. (2018). Medyatik şiddetin eleştirisine sinemasal bir yaklaşım: Katil Doğanlar. *Erciyes İletişim Dergisi*, 6(1), 307-326.
- Uluç, G. (2002). Toplumsal bir gruba yönelik şiddet türü: Medya, şiddet ve çocuklar. *Selçuk İletişim Dergisi*, 2(2), 4-11.
- Ünal, S. ve Yıldız, F. (2020). Dijital risk toplumunda meydan okuma videoları ve çocuklar: Adana’da ortaöğretim öğrencilerine yönelik bir alan araştırmasından bulgular. *Selçuk İletişim*, 13(1), 197-226.
- Yıldız, F. (2018). Ölümcül “Mavi Balina” Oyununun Basında Temsiline Dair Eleştirel Bir Değerlendirme. *Erciyes İletişim Dergisi*, 5(4), 557-570.
- Yıldız, F. ve Özarslan, Z. (2022). Kadınların deneyimlerinden dijital flört şiddetine bakmak. *Etkileşim*, 9, 72-101.

İnternet Kaynakları

- Tosun, Ü. (2021). *Dosya: Sağlıkta şiddet*.
https://www.medipol.edu.tr/sites/default/files/document/sd_57-14-15.pdf
(E.T.15.10.2024).

- URL-1: https://www-who-int.translate.google.com/groups/violence-prevention-alliance/about?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=tr&_x_tr_hl=tr&_x_tr_pto=wa
(E.T.20.10.2024).

URL-2: <https://www.imdb.com/title/tt0443706/> (E.T.20.10.2024).

URL-3:

https://www.imdb.com/title/tt0443706/plotsummary/?ref_=tt_stry_pl
(E.T.20.10.2024).

Görsel-İşitsel Kaynak

Zodiac (2007). Yönetmen: David Fincher. Youtube.
<https://www.youtube.com/watch?v=t4e6tnUtdps> (E.T.05.09.2024).

10. Bölüm

Kızıl Ölümün Maskesi Eserinde Sınıf Mücadelesi: Sosyolojik Bir Yorum¹

Metin DEMİRAĞAÇ*
Aydın GÖRMEZ**

Yüksek Lisans Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, ORCID: 0000-0003-1302-7934

** Prof. Dr, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-7148-9630

GİRİŞ

“Sınıf” kavramı tarihsel süreç içerisinde farklı anlamlar kazanmış önemli kavramlardan biridir. Toplumsal sınıf, genel olarak bireylerin sosyal, ekonomik ve kültürel konumlarına göre gruplandırılması şeklinde tanımlanmaktadır. Bu gruplandırma, güç ilişkilerini, toplumsal farklılıkları ve eşitsizlikleri yansıtır (Marx & Engels, 1848: 34). Toplumsal sınıflar, genel olarak eğitim seviyesi, gelir düzeyi, meslek gibi faktörler göz önüne alınarak belirlenir. Başka bir deyişle, bireyin ait olduğu toplumsal sınıf, bireyin sahip olduğu servet, almış olduğu eğitim, sahip olduğu meslek ve elde ettiği gelir gibi faktörler yoluyla belirlenir (Bayhan, 2006: 45).

Sınıf mücadelesi ise, farklı toplumsal sınıflar arasında yaşanan mücadeleyi ve bu mücadelenin toplumsal yapıyı nasıl etkilediğini ifade eder. Sınıf mücadelesi, toplumların tarihsel gelişiminde çok önemli bir etkiye sahiptir. Marx, bu mücadelenin toplumsal sınıfların ekonomik ilişkileri temelinde tanımlanması gerektiğini vurgular (Marx & Engels, 1848: 33).

Marxist yaklaşıma göre, sınıf mücadelesi, proleterya ile burjuvazi arasındaki rekabetle başlar ve bu mücadele, eşitlik talepleri, sosyal değişim ve toplumsal hareketlilik üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Marx, 1867: 35). Thompson ise, sınıf mücadelesinin toplumsal hak ve adalet talepleriyle şekillenen toplumsal hareketlerinin temelini oluşturduğunu, bunun da toplumsal farkındalığın artmasına ve çeşitli devrimci ve reformist hareketlerin doğmasına neden olduğunu ileri sürer (Thompson, 1963: 91). Özetle, sınıf mücadelesinin, toplumsal yapının dinamiklerini etkileyen karmaşık bir süreç olduğu anlaşılmaktadır (Piven & Cloward, 1971: 12).

Toplumda meydana bu sınıf mücadelesini yansıtan en önemli araçlardan biri belki de en önemlisi edebiyattır. Edebiyat alt sınıfların yaşadığı zorlukları ve sistem karşısındaki direnişlerini derinlemesine işler. Romanlar, kısa hikayeler ve birçok diğer türden edebi eserler sınıf mücadelesini, ekonomik eşitsizlikleri ve bireylerin toplumsal sınıf mücadelesindeki rollerini farklı biçimlerde yansıtır. Edebi eserler bu anlamda okuyucunun sınıf bilincini artırır ve okuyucuyu toplumsal adalet, eşitlik ve adalet konularında okumaya teşvik eder. Bu nedenle, edebiyat, sınıf mücadelesinin dinamiklerini derinlemesine işleyerek toplumsal yapının analizi için önemli bir zemin hazırlar. Bu bağlamda, edebiyat, bireylerin kendi toplumsal konumlarını sorgulamalarına neden olabilir (Bourdieu, 1993: 66). Bununla birlikte, edebiyat, sınıf mücadelesinin tarihsel bağlamını inceler ve okuyucuya geçmişteki toplumsal hareketlerin günümüzdeki yansımalarını anlama olanağı tanır. Bu nedenle, edebiyat sadece bir yansıma değil, aynı zamanda bir değişim aracı olarak da değerlendirilebilir (Marx, 1990: 100).

Edebiyat sosyolojisi, toplum ve edebiyat arasındaki ilişkiyi inceler ve edebiyatın toplumsal rolünü öne çıkarır. Edebiyat sosyoloji hem yazarların hem de okuyucuların dünyasını analiz ederek toplumsal katmanlar arasındaki değişim ve dönüşümleri kavramaya çalışır (Bourdieu, 1993: 23). Edebiyat, insani ilişkilerin ve kültürel birikimlerin ifade aracı olarak da işlev görür. Bu işleviyle edebiyat, edebiyat sosyolojisine de önemli katkılarda bulunur. Nitekim Edebiyat sosyolojisi, toplumsal yapıyı şekillendire toplumsal kurumların, politik rejimlerin ve toplumsal geleneklerin edebiyat üzerindeki etkisini araştır. Bununla birlikte, edebiyat, toplumsal yapının şekillenmesinde etkili olan grup psikolojisini de yansıtır (Michaud, 2006: 53-58). Bu bağlamda, edebiyat, toplumun genel yapısını yansıtarak edebi eserlerin sosyolojik analizi için bir kaynak oluşturur (Kerrigan, 1995: 41).

Edebi eserler, içinde üretildiği toplumun politik ve kültürel koşullarını yansıttığı için, edebiyat ve sosyoloji ilişkisinin anlaşılmasında önemli bir rol oynarlar. Edebi eserler, farklı sınıfların ideolojik mücadelelerini, çatışmalarını ve çıkarlarını ele alabilir ve okuyucuya bu dinamiklerin iç yüzünü gösterebilir. Örneğin, bir edebi eser, belli bir toplumsal sınıfın karşılaştığı zorlukları ve yaşam koşullarını işleyebilir ve okuyucu bunlar hakkında bilgilendirebilir. Bu nedenle edebi eserler yalnızca bireysel hikayeleri değil, ayrıca toplumsal değişim ve dönüşümünü de yansıtan birer aynadır (Jameson, 1981: 21). Edebiyatın bu işlevi, sosyoloji ve edebiyat arasındaki ilişkiyi açık bir şekilde ortaya koyar. Bu ilişki, edebi eserlerin sosyolojik bir perspektiften yorumlanmasına da olanak tanır (Çelik, 2013: 63). Edebi eserlerin sosyolojik perspektiften yorumlanması, sınıf mücadelesinin dinamiklerini anlamaya önemli katkılarda bulunur (Jameson, 1981: 21).

Hikayedeki Sınıf Mücadelesini yansıtan Semboller

Eagleton'un *Edebiyat Nasıl Okunur* adlı eserinde, bir eserin "edebi" olduğunu belirtirken, onun belirli bir bağlama bağlı olmadığını ifade eder. Edebi eserler, belli şartlardan doğarsalar da, anlamları doğduğu şartlarla sınırlı değildir. Edebiyatın kendine özgü bir şekilde "portatif" olup, çeşitli yorumlara açık olduğunu dile getirir (Eagleton, 2021: 129-131). Eagleton'un bu değerlendirmeleri, incelediğimiz hikayenin sınıf mücadelesi açısından yorumlamamıza katkıda bulunabilir. Hikayenin ana teması her ne kadar ölüm ve korku olsa da, hikaye sınıf mücadelesini yansıtan sembollerle de doludur.

Hikayelerin farklı anlamlarda yorumlanmasında, hikayede kullanılan sembol ve söylemlerin analizi büyük önem taşır. Kısa hikayelerde birçok şey açıkça belirtilmeyebilir. Bu noktada, hikayede kullanılan semboller ve söylemler, metin hakkında farklı yorumlar yapmamıza yardımcı olabilir. Söylemin bu

özelliği, ideolojik boyut açısından da önemlidir. Özellikle metinlerde söylenmeyen Őeylerin analizi, metinde açıkça anlatılandan daha belirgin olabilir (Van Dick, 2013: 85-88). Bu bağlamda, incelediğimiz hikayede sınıf mcadesini analiz ederken eserde kullanılan sembollerden yararlanmak kaçınılmaz olacaktır.

İncelediğimiz hikayenin giriş kısmında sınıf mcadesini yansıtan bazı kavramları görmek mümkündür. Bunlardan bir tanesi Prens Prospero'nun sarayını tasvir ederken kullanılan "demir kapı" sembolüdür. Poe, sarayı tasvir ederken bu sembolü Şöyle ifade eder: "*Bu davarda demir kapılar vardı. Saray mensupları içeri girince ocaklar ve iri ekikler getirip kapı srglerine kaynak yaptılar. Amaçları giriş ve ıkıŐları engellemekti.*" (Poe, 2002: 403). Burada kullanılan "demir kapı" sembolü, sınıflar arası geçişin zor olduğunu ifade eden bir sembol olarak yorumlanabilir. Hoggart'ın belirttiği gibi, işçi sınıfı mensuplarının sınıfsal olarak yükselme hatta ayakta kalma Őansları oldukça düşüktür. st sınıf ise, elde ettikleri kazançlardan kolayca vazgeçmez ve bu durum sınıflar arasında mücadele ve çatışmayı kaçınılmaz kılar (Hoggart, 2022: 127). Hikayede bahsedilen bu sınıf mcadesi ise, alt sınıfın temsili olarak kabul edilebilecek Kızıl lm ile st sınıfın temsili olarak kabul edilebilecek Prens Prospero arasındadır.

Hikayede sınıf mcadesini yansıtan bir diğer önemli sembol ise "onlar" sembolüdür. Poe, bu sembolü hikayede Şöyle ifade eder: "*Dış dünya kendi başının çaresine bakabilirdi. Bu arada zlmek ya da onları düŐünmek budalalıktı.*" (Poe, 2002: 403). "Onlar" ve "biz" ayırımı, grup aidiyetini ve i dayanışmayı pekiştiren önemli kavramlardır. Hoggart'a göre, toplumsal grupların i bütünlüğünü sağlamada "bizden" olmayanları dıŐlama gücü kritik bir rol oynar. "Onlar" ifadesi, farklı toplumsal gruplar için farklı anlamlar taşımaktadır. Örneğin, işçi sınıfı için "onlar" eskiden feodal beylerini, günümüzde ise bir Şirketin patronunu temsil edebilirken, st sınıf için "onlar" ifadesi, alt tabakayı temsil eder (Hoggart, 2022: 117-119). Bu bağlamda, hikayede kullanılan "onlar" ifadesinin, toplumun alt tabakasını tanımlayan bir terim olduğunu ve sınıfsal ayırımı açıkça ortaya koyduğunu söylemek mümkündür.

Edebi eserler, herhangi bir dönemin toplumsal temsilinin analizinde önemli rol oynarlar. Özellikle sosyolojik fikirleri yansıtan realist edebiyat, bu tür analizler için oldukça uygundur. Sosyo-eleştiri edebi eserlerin evrenini ve döneminin toplumsal ilişkilerini anlamaya yönelik temsiller ortaya koymaya çalışır(Sapiro, 2019: 78). Bu bağlamda incelenen hikayede de sınıf farklılıklarını ve toplumsal temsiliyeti yansıtan semboller görmek mümkündür. Bu sembollerden biri "kızıl lekeler" sembolüdür. Poe, bunu hikayede Şu

ifadelerle dile getirir:” *“Kurbanların bedenlerindeki, özellikle de yüzlerindeki kızıl lekeler tüm insanların ondan uzak durmasına, kimsenin yardım etmemesine yol açıyordu.”* (Poe, 2002: 403). Burada “kızıl lekeler”, toplumdaki alt tabakaları temsil eden bir damga olarak yorumlanabilir. Nitekim, tarih boyunca toplumsal sınıfları ayırt eden çeşitli semboller ve işaretler var olmuştur (Evans-Pritchard, 1940: 204). Amerika Birleşik Devletleri’nde kölelik, 1776’dan 1865’e kadar yasal bir kurum olarak varlığını sürdürmüştür. Bu köleler genellikle Afrikalı ve Afro-Amerikalı insanlardan oluşmaktaydı ve taşınabilir mal statüsünde kabul edilirdi. Amerikan devrimi sırasında, kölelik artık ırksal bir kast ve toplumsal tabakalaşma olarak kurumsal bir yapı kazanmıştı (Tanrıtanır, 2017: 45). Dolayısıyla bu “kızıl lekeler” sembolünün köleleri yansıtan bir sembol olduğunu söylemek mümkündür.

Sınıf farklılığını ortaya koyan bir diğer önemli söyle ise, *“kimsenin onlara yardım etmemesi”* ifadesidir. Poe, bu durumu şu şekilde ifade eder: *“tüm insanların ondan uzak durmasına, kimsenin yardım etmemesine yol açıyordu.”* (Poe, 2002: 403). Burada Poe’nun, bireylerin toplumsal statülerine göre davranması gerektiğinin ve kendinden olmayana yardım etmemesi gerektiğini örtük olarak dile getirmektedir. Başkasına yardım etmek, kişinin kendi statüsünden çıkması anlamına gelir ve bu durum toplumsal normlar açısından kabul görmez. Aristokraside en önemli noktalardan biri, kişinin toplumsal yerini bilmesidir (Bölükmeşe & Erçin, 2021: 224).

Jusdanis, edebi eserlerin sadece mücadelenin yansıtıldığı bir araç olmadığını, aynı zamanda edebi eserlerin mücadelenin yürütüldüğü alan olduğunu ifade eder (Jusdanis, 2022: 32). Tarih boyunca birçok büyük yazarın toplumsal mücadelelerde yer aldığı bilinir. Bu yazarlar, hem içinde buldukları mücadeleyi hem de o dönem meydana gelen toplumsal sorunların ideolojik yansımalarını eserlerinde işlerler. Bu nedenle, okuduğumuz birçok yazar, sadece bir yazar değil, ayrıca eserlerinde toplumsal bağları da ortaya koyan figürlerdir. Yazarın içinde bulunduğu toplum ve koşullar onun ne tür eserler verebileceği üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Lukacs, 1977: 191). Poe’nun yaşadığı dönemde Amerika’da kölelik yaygındı ve kurumsal bir kimliğe bürünmüştü. Poe, kölelik karşıtı bir yazar olarak bilinir (Tanrıtanır, 2017: 55). Bu nedenle eserlerinde yaşadığı toplumu ve sınıf mücadelesini bu tür sembollerle dile getirmiş olması muhtemeldir.

Hikayedeki Sınıf Mücadelesinin İdeolojik Yansımaları

Eagleton, eserlerin tek amacının okuyucuya gerçekleri aktarmak olmadığını, aynı zamanda okuyucuyu bu gerçekleri hayal etmeye sevk etmek olduğunu savunur (Eagleton, 2021: 133). Bu bağlamda, incelenen hikayede ideolojik

boyutta da bir sınıf mücadelesinin var olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim, Plehanov, edebi eserlerin ideolojik içerikten tamamen yoksun olamayacağını ileri sürer. Bir ideoloji toplumsal yapıdaki bireyler arasında ne kadar bir yakınlaşma sağlarsa, edebi eserlerde de o kadar merkezi bir rol oynar (Plehanov, 1987: 59).

İncelenen hikâyenin ideolojik açıdan bir sınıf mücadelesini yansıttığı ve toplumsal değişimi bu açıdan ele aldığı söylenebilir. Söylemler, ideolojilerin yeniden ifade edilmesinde, üretilmesinde ve hatta varlıklarını sürdürebilmelerinde önemli bir rol oynarlar (Van Dijk, 2000: 88). İncelenen hikâyede “kızıl ölüm” söylemi yeni bir ideolojinin sembolü ya da yansıması olarak nitelenmiş olabilir. Belki de “kızıl ölüm” henüz adlandırılmamış “sosyalizmi” ifade etmektedir. Nitekim, Baudelaire, Poe’nun sosyalizm hakkında şunları ifade ettiğini dile getirir: “*Yeni bir felsefi tarikat şu sıralar dünyayı salgın bir hastalık gibi sardı; ne tarikat oluşturduklarının farkındalar ne de kendilerine bir isim verdiler.*” (Baudelaire, 2002: 23). Bu bağlamda incelediğimiz hikâyede tanımlanan salgının yani “kızıl ölüm”ün bu henüz adı konmamış “sosyalizm”in sembolü olabilir. Yine. “*Bu hastalığın Avatar’ı ve damgası kan*” ifadesiyle, Poe’nun toplumsal alt sınıfların başkaldırısını ve yeni bir ideolojinin oluşumunu dile getirdiğini söylemek mümkündür. Bu hastalık, üst sınıf için bir tehdit, alt sınıf için ise güç sembolü olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Hikâyede, Prens Prospero ile Kızıl Ölüm arasındaki ideolojik mücadele, Poe tarafından şu şekilde ifadelerle dile getirilmektedir:

“*Öfkeden deliye dönen Prens Prospero, figürün peşinden koşup altı odayı geçti. Herkes korkudan taş kesilmiş olduğundan kimse peşinden gitmedi. Hançerini çekip figürün peşinden sürüklendi; bir metre kadar yaklaştı. Figür dönüp yüzleşti, ardından tiz bir çığlık duyuldu – ve hançer kara halının üstüne parıldayarak düştü. Bir an sonra Prens Prospero cansız yere kapaklandı*” (Poe, 2002: 407).

Bu pasajın, toplumsal değişimin önünde hiçbir şeyin duramayacağını ve herkesin bir şekilde bu toplumsal bu değişimle yüzleşeceğini anlattığını söylemek mümkündür. Victor Hugo’nun “*Hiçbir ordu, vakti gelmiş bir fikir kadar güçlü değildir*” (Hugo, 2015: 34) sözü de bu kaçınılmaz değişimi pekiştirir. Prens Prospero’nun ölümünün, bir nevi bir dönemin sonunu ve toplumsal değişimin kaçınılmaz sonuçlarını ifade ettiğini söyleyebiliriz.

Poe, bu değişim anını ve kalabalığın, yani toplumsal üst sınıfın, değişim karşısında yaşadığı dehşeti şöyle tarif etmektedir: “*O mezar kıyafetinin ve maskenin altında hiçbir şey olmadığını görünce tarifsiz bir dehşete kapıldılar.*” (Poe, 2002: 407). Aslında maskenin altında görünmeyen şeyin, değişim fikri

olduğunu söylemek mümkündür. Bu değişim karşısında kalabalığın yaşadığı korku, hikayenin “sınıf mücadelesi” temasının önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Hikayenin sonunda Poe, kalabalığın Kızıl Ölüm’ü fark etmesini şu şekilde aktarır: “Geceleyin içeriye bir hırsız gibi girmişti. Ve kalabalıktakiler, eğlendikleri odalarda kanlar içinde yığılıp öldüler.” (Poe, 2002: 407). Bunun, bir devrin kapanışını ve yeni bir dönemin başlangıcını ifade ettiği şeklinde yorumlamak mümkündür. Bu değişim, toplumsal dinamikleri sarsan bir “devrim” niteliğindedir. Kızıl Ölüm, bu yeni fikrin ve değişimin bir sembolü olarak öne çıkar. Hoggart’ın işçi sınıfı üzerine “yeni fikirler” konusundaki tespiti, bu bağlamda yorumumuzu destekler niteliktedir: “Yeni fikirler işçi sınıfını birer fikir olarak etkilemez; işçi sınıfına birer stereotip olarak sızarlar.” (Hoggart, 2022: 261).

Hikayedeki Sınıf Mücadelesinin Karakterler Üzerinden Yansıması

Tarihsel ve toplumsal bağları ve gruplar arasındaki ilişkiyi yansıtan en önemli araçlardan birisi edebiyattır. Bu nedenle, birçok edebi eserde sınıf mücadelesini görmek mümkündür. Edebi eserler sınıf mücadelesini sınıfsal eşitsizliklerin vurgulanması, toplumsal yapının eleştirisi ve eserlerdeki karakterler aracılığıyla yansıtırlar. Ancak, yazarlar, bunu doğrudan yapmak yerine semboller aracılığıyla okuyucuya aktarır (Kaya & Çolak, 2024: 348-349).

Karakter aracılığıyla okuyucuya aktarılan sınıf mücadelesinin analizine başlamadan önce, hikayenin ana kahramanından biri olan Prens Prospero’yu tarihsel bağlamda analiz etmek, konunun anlaşılmasına olanak sağlayacaktır. Prospero ilk olarak Shakespeare’in *Firtına* eserinde karşımıza çıkmaktadır. Bu eserde Prospero yarı tanrı özelliklere sahip bir karakter olarak tanımlamak mümkündür (Erçin & Bölükmeşe, 2021: 218-226). Bununla birlikte, Poe’nun *Kızıl Ölümün Maskesi* eserindeki Prince Prospero, tamamıyla aristokrasiyi temsil etmektedir. Ancak her iki eserde de Prospero’nun hem güç, hem izolasyon hem de kontrol temaları etrafında şekillenen benzerlikler taşıdığı söylenebilir. Shakspear’in Prospero’su yaşadığı adadaki her şeye hükmederken, Poe’nun Prospero’su “kızıl “ölümden” korunmak için kendisini ve aristokratları dış dünyadan izole ederek gücünü bir manastır içinde simgeler. Ancak, her iki karakterin gücü ve otoriteyi kullanmadaki yöntemleri değişiklik göstermektedir. Shakspear’in Prospero’su bilgi ve büyü yoluyla bunu yaparken (Shakespeare, 1623/2008: 23), Poe’nun Prospero’su elde ettiği zenginlik ve statüyle bunu yapar (Poe, 1842/1998: 142).

Bununla birlikte, her iki eserde tematik farklılıkların olduğunu söylemek mümkündür. Shakespeare’in Prospero’su, hikaye sonunda bağışlama ve

insanlığa yönelir (Shakespeare, 1623/2008: 86). Diğer yandan, Poe'nun Prince Prospero'su, ölümden kaçamaz ve kibri yüzünden ölür (Poe, 1842/1998: 144). Shakespeare'in karakteri ahlaki sorumluluğu ve insan doğasının karmaşıklığını yansıtırken (Akıncı, 2010: 9-14) Poe'nun karakteri ölümün kaçınılmazlığına odaklanır ve karanlık bir adalet ile sonuçlanır.

Eagleton, edebi eserlerin anlamını belirlemek için karakterlerin ve olayların analizinin gerekliliğine işaret etmektedir (Eagleton, 2021: 65-66). İncelenen hikayenin ana karakterleri “Kızıl Ölüm” ve “Prens Prospero”dur. Poe, bu karakterler arasındaki dinamikleri ve sınıf mücadelesini farklı semboller ve tanımlamalar kullanarak dile getirmektedir. Poe'nun eserinde “Kızıl Ölüm”ü “*Böylesine ölümcül ve iğrenç bir salgın görülmemiştir.*” ifadeleriyle dile getirirken, Prens Prospero'yu “mutlu, korkusuz ve zeki bir adamdı” (Poe, 2002: 403). sözleriyle dile getirir. Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, Kızıl Ölüm'ün ve Prens Prospero, iki farklı toplumsal sınıfı simgelediğini söylemek mümkündür. Kızıl Ölüm ve Prens Prospero'yu betimleyen bu tasvirler, toplumun alt sınıfı ve üst sınıfı arasındaki farklılıkları da bir nevi gözler önüne sermektedir. Prens Prospero'nun “zeki” olarak tanımlanması, toplumun elit kesiminin kendini nasıl algıladığını yansıtır. Kızıl Ölüm'ün “iğrenç” ve “ölümcül” olarak tanımlanması ise, nitelendirmeleri, alt sınıfların dışlanmışlığını ve çaresizliğini simgeler (Lybyer & James, 2024).

Prens Prospero'nun yanına “bin sağlıklı şövalye ve bayan” alması, hem üst sınıfın kendisini alt sınıftan izole etmesini hem de sınıfsal dayanışmanın ve birlikteliğin bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Nitekim, Prens Prospero ve soylu arkadaşları, kendilerini yüksek duvarlarla çevrili bir manastıra kapatır ve dışarıdaki ölümden kaçmaya çalışırlar (Lybyer & James, 2024). Oysa toplumun alt sınıfını temsil eden dışarıdakiler “kendi başlarının çaresine” bakacaklardı. Hoggart “*İşçi sınıfı mensupları için sınıfsal yükselme, hatta sadece hayatta kalabilme ve başkalarının yüzüne bakabilme şansı bile çok düşüktür.*” der (Hoggart, 2022: 127). Bu durum her iki sınıf arasında bir mücadeleyi kaçınılmaz kılar. Bu mücadele ise alt sınıfı temsil eden Kızıl Ölüm ile üst sınıfı temsil eden Prens Prospero arasında meydana gelir.

SONUÇ

Edgar Allan Poe'nun *Kızıl Ölümün Maskesi* adlı eseri, ölüm ve kaçınılmaz son temalarının ötesinde, dönemin sosyo-ekonomik yapısını ve sınıf mücadelesini derinlemesine ele alır. *Kızıl Ölümün Maskesi*, toplumsal sınıflar arasındaki derin ayrışmaları ve bu ayrışmaların sonuçlarını analiz ederek, dışarıdaki ölümün (değişimin) yalnızca alt sınıfların değil, tüm toplumun ortak kaderi olduğunu vurgular. Prens ve arkadaşlarının içsel rahatlığı, Kızıl Ölüm

tarafından alt üst edilerek sınıf ayrımlarının yanlısamalı doğasını gözler önüne serer. Poe, elitlerin ölümden (değişimden) kaçma çabalarının boşuna olduğunu vurgularken, toplumdaki tüm bireylerin kaçınılmaz olarak aynı sona mahkum olduğunu gösterir. Eserde, Kızıl Ölüm'ün toplumsal alt tabakayı temsil ederken, Prens Prospero'un ise üst tabakayı simgelediğini söylemek mümkündür. Bu iki sınıf arasındaki sınıf mücadelesi, eserin merkezindeki ideolojik temaların anlaşılmasına önemli katkılarda bulunur. Poe, bu hikaye aracılığıyla dönemin toplumsal dinamiklerini ve sınıfsal çatışmaları ustalıkla yansıtır. Sonuç olarak, eser, sınıfsal mücadeleyi derin bir perspektiften ele alır ve soyluların yaşadığı lüksün ne denli kırılğan olduğunu ortaya koyar. Alt sınıfların acımasızca yok edilmesi, elitlerin ayrıcalıklı konumlarının gerçekliğini sorgular. Poe, ölümün (değişimin) kaçınılmazlığının sosyal sınıf farklılıklarını aşarak her bireyi etkilediğini belirtirken, adaletin ve eşitliğin sağlanmadığı bir toplumda herkesin aynı sona mahkum olduğunu ifade eder. Bu bağlamda, *Kızıl Ölümün Maskesi*'nde ana tema her ne kadar ölüm ve korku olsa da, eser toplumsal eşitsizlikleri ve sınıf mücadelesini derinlemesine ele alır ve bunların bir eleştirisini sunar.

KAYNAKÇA

- Akıncı, U. (2010). Kayıp düşlerin trajedisi: Fırtına üzerine yapısalcı bir çözümleme denemesi. *Yedi*, (3), 9-14.
- Bayhan, H. (2006). *Ulus devlet, modernizm ve postmodernizm* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dicle Üniversitesi, Diyarbakır.
- Bourdieu, P. (1993). *The field of cultural production*. New York: Columbia University Press.
- Çelik, M. (2013). *Edebiyat ve toplum: Sosyolojik bir inceleme*. İstanbul: Sentez Yayınları.
- Eagleton, T. (2007). *Literary theory: An introduction*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Eagleton, T. (2018). *Eleştiri ve ideoloji: Marksist edebiyat teorisi üzerine bir çalışma* (S. Kılıç, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları. (Eserin orijinali 1976'de yayımlanmıştır).
- Eagleton, T. (2021). *Edebiyat nasıl okunur* (E. Ersavcı, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları. (Eserin orijinali 1983'te yayımlanmıştır).
- Eagleton, T. (2021). *Marksizm ve edebiyat eleştirisi* (6. basım) (U. Özmakas, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları. (Eserin orijinali 1983'te yayımlanmıştır).
- Eagleton, T. (2022). *Edebiyat kuramı* (7. basım) (T. Birkan, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Eserin orijinali 1983'te yayımlanmıştır).
- Erçin, M., & Bölükmeşe, E. (2021). Shakespeare'in *Fırtına* eserinde sömürgecilik bağlamında ben/biz ve öteki. *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences (JOSHAS)*, 7(37), 217-226.
- Evans-Pritchard, E. E. (1940). *The Nuer: A description of the modes of livelihood and political institutions of a Nilotic people*. Oxford University Press.
- Hirsch, E. D. (1992). *Cultural literacy: What every American needs to know*. Boston: Houghton Mifflin.
- Hoggart, R. (2022). *Okuryazarlığın kullanımları; işçi sınıfı yaşamının veçheleri* (M. K.-L. Ünsaldı, Çev.). Ankara: Heretik Yayınları. (Eserin orijinali 1957'de yayımlanmıştır).
- Hugo, V. (2015). *Sefiller* (İ. Yerguz, Çev.). İstanbul: Can Yayınları. (Eserin orijinali 1862'de yayımlanmıştır).
- Jusdanis, G. (2022). *Gecikmiş modernlik ve estetik kültür: Milli edebiyatın icat edilişi* (T. Birkan, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları. (Eserin orijinali 2000'de yayımlanmıştır).

- Kaya, C., & Çolak, F. N. (2024). Aydınlanma, devrim ve şiddet bağlamında *İki Şehrin Hikayesi*'ni okumak. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 39, 345-358.
- Kerrigan, J. (1995). *Literature and society: A sociological perspective*. New York: Routledge.
- Kerrigan, M. (1995). *Blöfçünün rehberi edebiyat* (Ö. Arıkan, Çev.). İstanbul: Afa Yayınları. (Eserin orijinali 1982'de yayımlanmıştır).
- Lukacs, G. (1975). *Çağdaş gerçekçiliğin anlamı* (2. basım) (C. Çapan, Çev.). İstanbul: Payel Yayınları. (Eserin orijinali 1957'de yayımlanmıştır).
- Lukacs, G. (1997). *Avrupa gerçekçiliği* (M. H. Doğan, Çev.). İstanbul: Payel Yayınları. (Eserin orijinali 1948'de yayımlanmıştır).
- Lukacs, G. (2010). *Tarihsel roman* (İ. Doğan, Çev.). Ankara: Epos Yayınları. (Eserin orijinali 1937-38'de yayımlanmıştır).
- Lybyer, J. M., & James, L. R. (n.d.). *About Poe's short stories*.
- Marx, K. (1990). *Capital: Volume I*. New York: Penguin Classics.
- Marx, K. (2009). *Hegel'in hukuk felsefesinin eleştirisi*. Ankara: Sol Yayınları. (Eserin orijinali 1844'te yayımlanmıştır).
- Marx, K., & Engels, F. (1848). *Manifesto of the Communist Party*.
- Marx, K., & Engels, F. (2013). *Komünist manifesto* (N. Satılğan, Çev.). Yordam Kitap. (Eserin orijinali 1848'de yayımlanmıştır).
- Michaud, G. (2006). *Bir disiplin olarak edebiyat sosyolojisinin kurulması* (U. Hilmi, A. Köksal, Çev.). Ankara: Hece Yayınları. (Eserin orijinali 1969'da yayımlanmıştır).
- Piven, F. F., & Cloward, R. A. (1971). *Regulating the poor: The functions of public welfare*. Vintage Books.
- Plehanov, G. V. (1987). *Sanat ve toplumsal hayat* (3. basım) (C. Karakaya, Çev.). İstanbul: Sosyal Yayınları. (Eserin orijinali 1900'de yayımlanmıştır).
- Poe, E. A. (1998). *The Masque of the Red Death*. In G. R. Thompson (Ed.), *The Selected Writings of Edgar Allan Poe: Authoritative Texts, Backgrounds, and Contexts, Criticism* (pp. 141-144). New York: W. W. Norton. (Original work published 1842).
- Poe, E. A. (2002). *Bütün hikayeleri* (K. Dost, Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Sapiro, G. (2019). *Edebiyat sosyolojisi* (E. C. Gürcan, Çev.). DOĞUBATI Yayınları. (Eserin orijinali 2014'te yayımlandı).
- Shakespeare, W. (2008). *The Tempest*. In S. Orgel (Ed.), *The Oxford Shakespeare: The Tempest* (pp. 1-86). Oxford: Oxford University Press. (Original work published 1623).
- Tanrıtanır, B. C. (2017). *History of American literature*. Van.

- Thompson, E. P. (1963). *The making of the English working class*. Penguin.
- Van Dijk, T. A. (1985). *Handbook of discourse analysis*. In *Discourse and dialogue*.
- Van Dijk, T. A. (1993). Principles of critical discourse analysis. *Discourse and Society*, 4(2), 249-283.
- Van Dijk, T. A. (2000). *Ideology and discourse: A multidisciplinary introduction*. Barcelona: Pompeu Fabra University.
- Van Dijk, T. A. (2013). *News as discourse*. Routledge.

11. Bölüm

Küçük Ve Orta Ölçekli İşletmelerin Yeşil İnovasyon Uygulamalarında Karşılaştıkları Engellerin Geliştirilmiş Bulanık Swara Yöntemiyle Analizi

Ejder AYÇİN¹

---

¹ Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, İşletme Fakültesi, ejder.aycin@kocaeli.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-0153-8430

GİRİŞ

Yeşil inovasyon, çevresel etkinin azaltılmasına katkıda bulunan yeni veya önemli ölçüde iyileştirilmiş ürün, hizmet, süreç, pazarlama yöntemi, organizasyonel yapı veya kurumsal düzenlemelerin geliştirilmesi ve uygulanması olarak tanımlanabilir (Horbach vd., 2012; Arranz vd., 2020; Ahmed vd., 2023). Yeşil inovasyon uygulamaları, yenilenebilir enerji kullanımı, enerji verimli teknolojiler, atık azaltma ve çevre dostu ürünlerin geliştirilmesi gibi çevresel sürdürülebilirliği iyileştirmeyi amaçlayan çok çeşitli inovasyonları kapsamaktadır (Cheng vd., 2014; Rubashkina vd., 2015; Jové-Llopis & Segarra-Blasco, 2018).

Yeşil inovasyon, çevresel düzenlemeler, müşteri talebi ve bir firmanın çevresel performansını ve rekabet gücünü iyileştirme isteği de dahil olmak üzere çeşitli faktörler tarafından yönlendirilir (Cainelli vd., 2015; Mady vd., 2023). Çevre politikaları ve standartları gibi düzenleyici baskılar, firmaları bu düzenlemelere uymak için yeşil inovasyonlar geliştirmeye teşvik eden bir "itme" faktörü olarak kabul edilebilir (Doran ve Ryan, 2012; Hanelt vd., 2016; Hojnik vd., 2017). Öte yandan, müşterilerin çevre dostu ürün ve hizmetlere yönelik tercihleri, firmaları yeşil inovasyona yatırım yapmaya motive eden bir "çekim" faktörü olarak düşünülmektedir (Kiefer vd., 2018; Liao & Tsai, 2018).

Firmaların iç yetenekleri ve kaynakları, yeşil inovasyona katılma yeteneklerinde önemli bir rol oynamaktadır. Teknolojik yetenekler, özümleme kapasitesi ve dinamik yetenekler gibi faktörler, firmaların eko-inovasyonları daha etkili bir şekilde geliştirmelerini ve uygulamalarını sağlamaktadır (Ketata vd., 2014; Saunila vd., 2018; Song vd., 2020). Üniversiteler ve araştırma kurumları gibi dış ortaklarla işbirliği, daha karmaşık çevresel inovasyon biçimlerinin geliştirilmesini de desteklemektedir (Chu vd., 2019; Shao vd., 2020; Sukri vd., 2023).

Küçük ve orta ölçekli işletmelerde (KOBİ) yeşil inovasyonun önemi literatürdeki birçok çalışmanın konusunu oluşturmuştur. Yeşil inovasyon, KOBİ'lerin uzun vadeli sürdürülebilirliği ve rekabet gücü için hayati öneme sahiptir (Yolanda & Famiola, 2023; Yong-fang vd., 2021; Kamarolzaman, 2023). KOBİ'lerde yeşil inovasyonun benimsenmesini etkileyen faktörler arasında liderlik, çalışan yönetimi, müşteri odaklılık ve pazarlama odaklılık yer almaktadır (Hooi vd., 2016; Kamarolzaman, 2023). Ek olarak, bilgi paylaşımı ve inovasyon gibi bilgi yönetimi uygulamaları, KOBİ'lerde sürdürülebilir girişimcilik yetenekleri oluşturmak için önemlidir (Qader vd., 2022; Tshiaba vd., 2021).

Hükümet politikaları ve desteği, KOBİ'ler arasında yeşil inovasyonu teşvik etmede önemli bir rol oynayabilir. Şiddetli piyasa rekabeti, KOBİ'leri rekabet

güçlerini korumak için sürdürülebilir uygulamalara katılmaya motive etmektedir (Jia vd., 2020; Yong-fang vd., 2021; Huang & Chen, 2022). KOBİ'lerin daha küçük ölçekte faaliyetlerini sürdürmeleri ve kısıtlı kaynaklara sahip olmaları nedeniyle, politikalar ve destek mekanizmaları geliştirilmesi oldukça önem arz etmektedir (Ghag, 2023).

Yukarıda bahsedilen çalışmalar ışığında ilgili literatürde, KOBİ'lerin sürdürülebilir bir rekabet gücü oluşturmaları için yeşil inovasyonun öneminin bahsedildiği çalışmalar yer aldığı görülmüştür. Ayrıca, KOBİ'lerin yeşil inovasyon uygulamalarında çeşitli zorluklarla karşı karşıya kaldıkları, birtakım iç ve dış engellerin yeşil inovasyonun benimsenmesi yönünde engel oluşturduğu vurgulanmıştır. Bu doğrultuda, KOBİ'lerin yeşil inovasyon uygulamalarında karşılaştıkları engellerin incelenmesi ve analiz edilmesi bu çalışmanın çıkış noktasını oluşturmuştur. Çalışmada öncelikle potansiyel engellerin neler olabileceği tespit edilmiştir. Ardından bu engellerin önceliklendirilmesi amacıyla Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerinden biri olan Geliştirilmiş Bulanık (GB) SWARA yöntemi ile analizler gerçekleştirilmiş ve elde edilen bulgular yorumlanmıştır.

METODOLOJİ

Çalışmanın bu kısmında, uygulamada kullanılacak ÇKKV yönteminin teorik altyapısı açıklanmıştır. Çalışmada, yeşil inovasyon uygulamalarında karşılaşılan engellerin önem ağırlıklarının hesaplanması amacıyla subjektif bir ağırlıklandırma yöntemi olan GB-SWARA yöntemi kullanılmıştır.

Geleneksel ÇKKV yöntemleri belirsiz verilere ve bilgilere dayalı sorunları etkili bir şekilde ele alamadığından, kriterlerin göreceli önemini değerlendirmedeki belirsizlik nedeniyle bulanık ÇKKV yöntemleri geliştirilmiştir. Bu noktadan hareketle, Mavi vd. (2017), bulanık kümelere dayanan ve bir değerlendirme sürecindeki birçok belirsizliği gidermeyi amaçlayan Bulanık SWARA yöntemini geliştirmiştir (Mavi vd., 2017). Bulanık SWARA, bulanık bir ortamda kriterlerin göreceli önemini değerlendirmek için bulanık mantık ile Keršulienė vd. vd. (2010) tarafından geliştirilen SWARA yöntemini birleştiren bir hibrit modeldir.

Vrtagić vd. (2021) ise Bulanık SWARA yönteminde kriterler arasında ikili karşılaştırma yaparken kullanılan dilsel ölçeğin yeterli olmadığını vurgulamışlar ve bu eksikliği doldurmak için SWARA yöntemini iyileştirerek yeni bir ölçek kullanmayı önermişlerdir. Bu doğrultuda ortaya çıkan GB-SWARA yönteminin uygulama adımları aşağıda açıklanmıştır (Vrtagić vd., 2021).

Adım 1. Kriterlerin önem sıralarının belirlenmesi

Adım 2. Her kriterin göreceli önem düzeyinin belirlenmesi ($\tilde{s}_j$): Uzmanlar bu adımda Tablo 1'deki Bulanık Değerlendirme Skalası'nı kullanarak j. kriterin kendinden önceki j-1. kritere göre önem düzeyini belirtirler.

Tablo 1. Bulanık Değerlendirme Skalası

Dilsel İfade	Bulanık Sayılar
Kesinlikle daha az önemli (ALS)	(1, 1, 1)
Baskın şekilde daha az önemli (DLS)	(0.50, 0.67, 1)
Çok çok daha az önemli (MLS)	(0.40, 0.50, 0.67)
Gerçekten daha az önemli (RLS)	(0.33, 0.40, 0.50)
Daha az önemli (LS)	(0.29, 0.33, 0.40)
Orta derecede daha az önemli (MDLS)	(0.25, 0.29, 0.33)
Zayıf derecede daha az önemli (WLS)	(0.22, 0.25, 0.29)
Eşit düzeyde önemli (ES)	(0, 0, 0)

Kaynak: (Vrtagic et al., 2021)

Adım 3. Her kriter için karşılaştırmalı önem katsayısı ($\tilde{k}_j$) Eşitlik 1'den yararlanılarak hesaplanır.

$$\tilde{k}_j = \begin{cases} 1 & j = 1 \\ \tilde{s}_j + 1 & j > 1 \end{cases} \quad (1)$$

Adım 4. Bulanık ağırlık katsayıları ($\tilde{k}_j$) Eşitlik 2'den yararlanılarak hesaplanır.

$$\tilde{q}_j = \begin{cases} 1 & j = 1 \\ \frac{\tilde{q}_{j-1}}{\tilde{k}_j} & j > 1 \end{cases} \quad (2)$$

Adım 5. Kriterlerin nihai önem ağırlıkları ($\tilde{w}_j$) Eşitlik 3'ten yararlanılarak hesaplanır.

$$\tilde{w}_j = \frac{\tilde{q}_j}{\sum_{j=1}^n \tilde{q}_j} \quad (3)$$

Adım 6. Yöntemin son adımında hesaplanan bulanık ağırlıklar Eşitlik 4'ten yararlanılarak kesin sayılara dönüştürülür. Bu eşitlikteki $\tilde{A}$, üçgen bir bulanık sayıyı temsil etmektedir.

$$d(\tilde{A}) = \frac{(l + 4m + u)}{6} \quad (4)$$

GB-SWARA yöntemindeki hesaplamalarda kullanılacak olan bulanık matematiksel işlemlere ilişkin formüller ise Eşitlik (5)-(8)'de gösterilmiştir.

$$A_1 + A_2 = (l_1 + l_2, m_1 + m_2, u_1 + u_2) \quad (5)$$

$$A_1 - A_2 = (l_1 - u_2, m_1 - m_2, u_1 - l_2) \quad (6)$$

$$A_1 \times A_2 = (l_1 \cdot l_2, m_1 \cdot m_2, u_1 \cdot u_2) \quad (7)$$

$$A_1 \div A_2 = (l_1/u_2, m_1/m_2, u_1/l_2) \quad (8)$$

UYGULAMA

Çalışmanın bu kısmında KOBİ'lerin yeşil inovasyon uygulamalarında karşılaştıkları engellerin önceliklendirilmesi amacıyla GB-SWARA yönteminin kullanıldığı bir uygulamaya yer verilmiştir. Uygulama kapsamında öncelikle literatür taraması ve uzman görüşleri doğrultusunda KOBİ'lerin yeşil inovasyon konusunda karşılaştıkları engeller belirlenerek, bu engeller Tablo 2'de gösterilen şekilde tanımlanmıştır.

Tablo 2. Yeşil İnovasyon Uygulamalarında Karşılaşılan Engeller

Engel	Kapsam	Kaynak
Yönetimsel Engeller (E1)	Yetkin insan kaynağı eksikliği, yeşil uygulamalara geçmede karşılaşılan isteksizlik, ödül sisteminin yetersizliği	Collins vd. (2007), Lin ve Ho (2008), Jones vd. (2011), Zhu vd., (2012)
Ekonomik Engeller (E2)	Banka kredilerinin bulunamaması ve geri ödeyememe riski, sübvansiyon ve finansal teşviklerin eksikliği, yeşil sistem sertifika maliyetlerinin yüksekliği, tehlikeli atıkların bertaraf edilmesinin yüksek maliyetleri	Hillary (2004), Mathiyazhagan vd. (2013), Govindan vd. (2014), Cecere vd. (2020)
Teknik Engeller (E3)	Ar-Ge kapasitesinin eksikliği, bilgi teknolojilerindeki eksiklikler, karmaşık süreçlerin varlığı	Silva vd. (2008), Jinzhou (2011), Russel (2017)
Politik Engeller (E4)	İyi düzenlenmemiş karmaşık yeşil politikalar, çevreyi korumaya yönelik yasal düzenlemelerin eksikliği, eğitim ve danışmanlık programlarının eksikliği, yeşil teknolojiyi geliştirmeye yönelik hükümet politikalarının eksikliği	Zhu vd. (2012), Zhu ve Geng (2013), Mangla vd. (2017), Dhull ve Narwal (2018)
Piyasa Engelleri (E5)	Müşteri bilincinin zayıf olması, yeşil uygulamalara karşı duyarsızlık ve güvensizlik, tedarik zincirindeki paydaşlar arasındaki uyumsuzluk	Mathiyazhagan vd. (2013), Govindan vd. (2014)
Bilgi Engelleri (E6)	Yeşil ürünler konusundaki farkındalık eksikliği, yeşil inovasyon konusunda bilgi eksikliği, çalışanların yeşil inovasyon fırsatları arama becerisindeki eksiklikler	Mudgal vd. (2010), Govindan vd. (2014), Mangla vd. (2017), Dhull ve Narwal (2018)

Yukarıda tanımlanan engellerin belirlenmesinin ardından yeşil inovasyon uygulamaları konusunda deneyimi olan beş uzman yöneticiden görüş alınarak GB-SWARA yöntemi ile hesaplamalar yapılmıştır. Yöntemin ilk adımında beş uzman engelleri önem sırasına koyarak Tablo 1'deki skalaya göre kriterlerin göreceli önem düzeylerini belirlemiştirlerdir. Yapılan değerlendirmeler Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Uzman Değerlendirmeleri

Uzman 1		Uzman 2		Uzman 3	
Önem Sırası	Değerlendirme	Önem Sırası	Değerlendirme	Önem Sırası	Değerlendirme
E4	-	E2	-	E1	-
E2	WLS	E4	MDLS	E4	MDLS
E1	LS	E1	ES	E2	WLS
E3	ES	E3	MLS	E3	WLS
E6	LS	E5	WLS	E6	WLS
E5	LS	E6	ES	E5	MDLS

Uzman 4		Uzman 5	
Önem Sırası	Değerlendirme	Önem Sırası	Değerlendirme
E4	-	E1	-
E2	RLS	E4	WLS
E1	WLS	E2	WLS
E3	MDLS	E6	RLS
E6	MDLS	E3	WLS
E5	ES	E5	MDLS

Yapılan değerlendirmelerin ardından Eşitlik (1)-(8)'de gösterilen uygulama adımları takip edilerek tüm uzmanlar için engellerin önem ağırlıkları ayrı ayrı hesaplanmıştır. Uzman 1'in değerlendirmeleri için yapılan hesaplamalar Tablo 4'te gösterilmiş, diğer uzmanlar için yapılan hesaplamalara ise Ek'te yer verilmiştir.

Tablo 4. Uzman 1 İçin Hesaplamalar

Engel	Sj değerleri			Kj değerleri			Qj değerleri			Bulanık Ağırlıklar			Nihai Ağırlık
E4				1	1	1	1	1	1	0,248	0,258	0,274	0,259
E2	0,22	0,25	0,29	1,22	1,25	1,29	0,775	0,800	0,820	0,192	0,207	0,225	0,207
E1	0,29	0,33	0,40	1,29	1,33	1,40	0,554	0,602	0,635	0,137	0,155	0,174	0,155
E3	0,00	0,00	0,00	1,00	1,00	1,00	0,554	0,602	0,635	0,137	0,155	0,174	0,155
E6	0,22	0,25	0,29	1,22	1,25	1,29	0,429	0,481	0,521	0,106	0,124	0,143	0,124
E5	0,22	0,25	0,29	1,22	1,25	1,29	0,333	0,385	0,427	0,082	0,099	0,117	0,099

Her uzman için yapılan hesaplamaların ardından elde edilen önem ağırlıkları Tablo 5'te gösterilmiştir. Her uzman için ayrı bir önem ağırlığı elde edildiğinden, nihai bir değerlendirme yapabilmek adına geometrik ortalama alınarak sonuçlar bütünleştirilmiştir.

Tablo 5. Sonuçlar

	Uzman 1	Uzman 2	Uzman 3	Uzman 4	Uzman 5	Son Ağırlıklar
E1	0,155	0,199	0,278	0,209	0,282	0,222
E2	0,207	0,257	0,172	0,167	0,180	0,197
E3	0,155	0,133	0,138	0,130	0,103	0,132
E4	0,259	0,199	0,216	0,293	0,226	0,239
E5	0,099	0,106	0,086	0,101	0,080	0,095
E6	0,124	0,106	0,110	0,101	0,129	0,115

Tablo 5’te gösterilen sonuçlara göre KOBİ’lerin yeşil inovasyon uygulamalarında karşılaştıkları en önemli engelin %23,9 önem ağırlığı ile “E4-Politik Engeller” olduğu görülmektedir. Politik Engelleri sırasıyla %22,2 önem ağırlığı ile “E1-Yönetimsel Engeller” ve %19,7 önem ağırlığı ile “E2-Ekonomik Engeller” takip etmektedir. En az önemli olarak görülen engelin ise %9,5 önem ağırlığı ile “E5-Piyasa Engelleri” olduğu tespit edilmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu alışmada, KOBİ’lerin yeşil inovasyon uygulamalarında karşılaştıkları engellerin değerlendirilmesi amacıyla ÇKKV yöntemlerinden biri olan GB-SWARA yöntemi ile bir analiz gerçekleştirilmiştir. Yapılan analizler ile uzman görüşleri ve literatür taraması sonucunda tespit edilen altı engele ilişkin değerlendirmeler yapılarak KOBİ’lerin yeşil inovasyonun benimsenmesi hususunda yaşayabilecekleri sıkıntıların değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Analiz sonucunda KOBİ’lerin yeşil inovasyon uygulamalarında karşılaştıkları en önemli engellerin sırasıyla politik, yönetimsel ve ekonomik engeller olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bu çalışmada yeşil inovasyon uygulamalarındaki en önemli engel olarak görülen politik engellere vurgu yapan çalışmalar literatürde yer almaktadır. Bu çalışmalarda tutarlı olmayan birtakım politikalar ve düzenlemeler, teşvik mekanizmalarındaki eksiklikler, hatalı hükümet politikaları sonucunda oluşan harcamalar nedeniyle azalan Ar-Ge yatırımları gibi durumların yeşil inovasyon üzerinde olumsuz etkilerinin olacağı vurgulanmaktadır (Zhang vd., 2019; Wang vd., 2022; Yang ve Xu, 2022). Bu bağlamda mevcut çalışmanın sonuçlarının literatürdeki çalışmalarla paralellik gösterdiği görülmektedir.

Çalışmada nemi vurgulanan yönetsel ve ekonomik engeller literatürde yetkin insan kaynağı yetiştirme eksikliği, yeşil inovasyon uygulamalarının yüksek maliyetleri ve finansal kaynak yaratma ve bunlara ulaşma konusundaki eksiklikler olarak vurgulanmış (Ullah vd., 2021; Jain, 2023; Yıldırım vd., 2023) ve bu sonuçlar da mevcut çalışmanın bulguları ile örtüşmüştür.

Bu çalışma KOBİ'lerin yeşil inovasyon uygulamalarında karşılaştıkları engelleri GB-SWARA yöntemi ile ele almıştır. Çalışma kapsamında ülkemizdeki yeşil inovasyon konusunda deneyim sahibi beş uzman yöneticinin görüşlerinden yararlanılarak bir çözüm gerçekleştirilmiştir. Bu durum çalışmanın sınırlılıklarından biridir. Gelecek çalışmalarda daha farklı ÇKKV yöntemleri kullanılarak analizler gerçekleştirilebilir. Farklı sektörlerden uzmanlara ulaşarak sektörel bazlı bir değerlendirme yapılabilir.

KAYNAKÇA

- 1) Ahmed, M., Aliane, N., Khababa, N., Abdou, M., & Agina, M. (2023). Eco-innovation drivers and their impact on tourism and the hospitality business in Egypt. *Administrative Sciences*, 13(7), 167.
- 2) Arranz, N., Arroyabe, M., Li, J., & Arróyabe, J. (2020). Innovation as a driver of eco-innovation in the firm: an approach from the dynamic capabilities theory. *Business Strategy and the Environment*, 29(3), 1494-1503.
- 3) Cainelli, G., Marchi, V., & Grandinetti, R. (2015). Does the development of environmental innovation require different resources? Evidence from Spanish manufacturing firms. *Journal of Cleaner Production*, 94, 211-220.
- 4) Cecere, G., Corrocher, N., & Mancusi, M. L. (2020). Financial constraints and public funding of eco-innovation: Empirical evidence from European SMEs. *Small Business Economics*, 54(1), 285-302.
- 5) Cheng, C., Yang, C., & Sheu, C. (2014). The link between eco-innovation and business performance: a Taiwanese industry context. *Journal of Cleaner Production*, 64, 81-90.
- 6) Chu, Z., Wang, L., & Lai, F. (2019). Customer pressure and green innovations at third party logistics providers in china. *The International Journal of Logistics Management*, 30(1), 57-75.
- 7) Collins, E., Lawrence, S., Pavlovich, K., & Ryan, C. (2007). Business networks and the uptake of sustainability practices: the case of New Zealand. *Journal of Cleaner Production*, 15(8-9), 729-740.
- 8) Dhull, S., & Narwal, M. S. (2018). Prioritizing the drivers of green supply chain management in Indian manufacturing industries using fuzzy TOPSIS method: government, industry, environment, and public perspectives. *Process Integration and Optimization for Sustainability*, 2(1), 47-60.
- 9) Doran, J., & Ryan, G. (2012). Regulation and firm perception, eco-innovation and firm performance. *European Journal of Innovation Management*, 15(4), 421-441.
- 10) Ghag, N. (2023). Sustainable entrepreneurship practices of Indian SMEs: a strategic approach using fuzzy Delphi and best worst method. *Business Strategy and the Environment*, 33(3), 1794-1809.
- 11) Govindan, K., Kaliyan, M., Kannan, D., & Haq, A. N. (2014). Barriers analysis for green supply chain management implementation in Indian industries using analytic hierarchy process. *International Journal of Production Economics*, 147, 555-568.

- 12) Hanelt, A., Büsse, S., & Kolbe, L. (2016). Driving business transformation toward sustainability: exploring the impact of supporting is on the performance contribution of eco-innovations. *Information Systems Journal*, 27(4), 463-502.
- 13) Hillary, R. (2004). Environmental management systems and the smaller enterprise. *Journal of Cleaner Production*, 12(6), 561-569.
- 14) Hojnik, J., Ruzzier, M., & Manolova, T. (2017). Eco-innovation and firm efficiency: empirical evidence from Slovenia. *Foresight and Sti Governance*, 11(3), 103-111.
- 15) Hooi, H., Ahmad, N., Amran, A., & Rahman, S. (2016). The functional role of entrepreneurial orientation and entrepreneurial bricolage in ensuring sustainable entrepreneurship. *Management Research Review*, 39(12), 1616-1638.
- 16) Horbach, J., Rammer, C., & Rennings, K. (2012). Determinants of eco-innovations by type of environmental impact—The role of regulatory push/pull, technology push and market pull. *Ecological economics*, 78, 112-122.
- 17) Huang, D. & Chen, G. (2022). Can the technologically advanced policy achieve green innovation of small and medium-sized enterprises?—the case of China. *Frontiers in Environmental Science*, 10:964857
- 18) Jain, M. (2023). Green Image and Incentives: Unraveling Their Moderating Impact on Green Innovations, Investor Perception and Financial Performance. *CECCAR Business Review*, 4(6), 47-59.
- 19) Jia, C., Tang, X., & Kan, Z. (2020). Does the nation innovation system in China support the sustainability of small and medium enterprises (SMEs) innovation?. *Sustainability*, 12(6), 2562.
- 20) Jinzhou, W. (2011). Discussion on the relationship between green technological innovation and system innovation. *Energy Procedia*, 5, 2352-2357.
- 21) Jones, P., Hillier, D., & Comfort, D. (2011). Shopping for tomorrow: promoting sustainable consumption within food stores. *British Food Journal*, 113(7), 935-948.
- 22) Jové-Llopis, E., & Segarra-Blasco, A. (2018). Eco-innovation strategies: a panel data analysis of Spanish manufacturing firms. *Business Strategy and the Environment*, 27(8), 1209-1220.
- 23) Kamarolzaman, N. (2023). A review from the Malaysian perspective on factors influencing sustainable entrepreneurship in small and medium-sized enterprises ((SMEs). *Information Management and Business Review*, 15(4(SI)I), 275-283.

- 24) Keršulienė, V., Zavadskas, E. K., & Turskis, Z. (2010). Selection of Rational Dispute Resolution Method by Applying New Stepwise Weight Assessment Ratio Analysis (SWARA). *Journal of Business Economics and Management*, 11(2), 243–258.
- 25) Ketata, I., Sofka, W., & Grimpe, C. (2014). The role of internal capabilities and firms' environment for sustainable innovation: evidence for Germany. *R&D Management*, 45(1), 60-75.
- 26) Kiefer, C., González, P., & Carrillo-Hermosilla, J. (2018). Drivers and barriers of eco-innovation types for sustainable transitions: a quantitative perspective. *Business Strategy and the Environment*, 28(1), 155-172.
- 27) Liao, Y., & Tsai, K. (2018). Innovation intensity, creativity enhancement, and eco-innovation strategy: the roles of customer demand and environmental regulation. *Business Strategy and the Environment*, 28(2), 316-326.
- 28) Lin, C. Y., & Ho, Y. H. (2008). An empirical study on logistics service providers' intention to adopt green innovations. *Journal of Technology Management & Innovation*, 3(1), 17-26.
- 29) Mady, K., Halim, M., Omar, K., Battour, M., & Abdelkareem, R. (2023). Environmental pressures and eco-innovation in manufacturing SMEs: the mediating effect of environmental capabilities. *International Journal of Innovation Science*, 16(3), 501-526.
- 30) Mangla, S. K., Govindan, K., & Luthra, S. (2017). Prioritizing the barriers to achieve sustainable consumption and production trends in supply chains using fuzzy Analytical Hierarchy Process. *Journal of Cleaner Production*, 151, 509-525.
- 31) Mathiyazhagan, K., Govindan, K., NoorulHaq, A., & Geng, Y. (2013). An ISM approach for the barrier analysis in implementing green supply chain management. *Journal of Cleaner Production*, 47, 283-297.
- 32) Mavi, R. K., Goh, M., & Zarbakhshnia, N. (2017). Sustainable third-party reverse logistic provider selection with fuzzy SWARA and fuzzy MOORA in plastic industry. *The International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 91(5–8), 2401–2418.
- 33) Qader, A., Zhang, J., Ashraf, S., Syed, N., Omhand, K., & Nazir, M. (2022). Capabilities and opportunities: linking knowledge management practices of textile-based SMEs on sustainable entrepreneurship and organizational performance in China. *Sustainability*, 14(4), 2219.
- 34) Rubashkina, Y., Galeotti, M., & Verdolini, E. (2015). Environmental regulation and competitiveness: empirical evidence on the porter

- hypothesis from European manufacturing sectors. *Energy Policy*, 83, 288-300.
- 35) Russel, T. (2017). *Greener Purchasing: Opportunities and Innovations*; Routledge: London, UK.
  - 36) Saunila, M., Ukko, J., & Rantala, T. (2018). Sustainability as a driver of green innovation investment and exploitation. *Journal of Cleaner Production*, 179, 631-641.
  - 37) Shao, S., Hu, Z., Cao, J., Yang, L., & Guan, D. (2020). Environmental regulation and enterprise innovation: a review. *Business Strategy and the Environment*, 29(3), 1465-1478.
  - 38) Silva, M. J., Leitao, J., & Raposo, M. (2008). Barriers to innovation faced by manufacturing firms in Portugal: how to overcome it for fostering business excellence?. *International Journal of Business Excellence*, 1(1-2), 92-105.
  - 39) Song, M., Wang, S., & Zhang, H. (2020). Could environmental regulation and R&D tax incentives affect green product innovation?. *Journal of Cleaner Production*, 258, 120849.
  - 40) Sukri, N., Zulkiffli, S., Mat, N., Omar, K., Mawardi, M., & Zaidi, N. (2023). An analysis of eco-innovation capabilities among small and medium enterprises in Malaysia. *Administrative Sciences*, 13(4), 113.
  - 41) Tshiaba, S., Wang, N., Ashraf, S., Nazir, M., & Syed, N. (2021). Measuring the sustainable entrepreneurial performance of textile-based small–medium enterprises: a mediation–moderation model. *Sustainability*, 13(19), 11050.
  - 42) Ullah, S., Ahmad, N., Khan, F. U., Badulescu, A., & Badulescu, D. (2021). Mapping interactions among green innovations barriers in manufacturing industry using hybrid methodology: insights from a developing country. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(15), 7885.
  - 43) Vrtagić, S., Softić, E., Subotić, M., Stević, Ž., Dordevic, M., & Ponjavic, M. (2021). Ranking Road Sections Based on MCDM Model: New Improved Fuzzy SWARA (IMF SWARA). *Axioms*, 10(2), 92.
  - 44) Wang, B., Peng, C., Wu, J., & Liao, F. (2022). The impact of political connections on corporate green innovation: the mediating effect of corporate social responsibility and the moderating effect of environmental public opinion. *Sustainability*, 14(8), 4708.
  - 45) Yang, Q., & Xu, S. (2022). The relationship between the political connections and green innovation development of Chinese enterprises—

empirical analysis based on panel data of Chinese A-share listed companies. *Sustainability*, 14(20), 13543.

- 46) Yildirim, S., Koca, G., & Eğılmez, Ö. (2023). Why can SMEs not adopt green innovation? An assessment via Fuzzy ISM-MICMAC-DEMATEL. *EKOIST Journal of Econometrics and Statistics*, (38), 127-148.
- 47) Yolanda, S., & Famiola, M. (2023). The existence and survival stage in SMEs sustainability transformation. *Journal of Management Small and Medium Enterprises (SMEs)*, 16(2), 207-223.
- 48) Yong-fang, P., Fan, Y., & Liang, Y. (2021). A green technological innovation efficiency evaluation of technology-based SMEs based on the undesirable sbm and the Malmquist index: a case of Hebei province in China. *Sustainability*, 13(19), 11079.
- 49) Zhang, L., Ye, F., Yang, L., & Zhou, G. (2019). Impact of political connections on corporate environmental performance: From a green development perspective. *Sustainability*, 11(5), 1317.
- 50) Zhu, Q., & Geng, Y. (2013). Drivers and barriers of extended supply chain practices for energy saving and emission reduction among Chinese manufacturers. *Journal of Cleaner Production*, 40, 6-12.
- 51) Zhu, Y., Wittmann, X., & Peng, M. W. (2012). Institution-based barriers to innovation in SMEs in China. *Asia Pacific Journal of Management*, 29, 1131-1142.

EK

Ek 1: Diğer Uzmanlar İçin Hesaplamalar

Uzman 2 İçin Hesaplamalar													
Engel	Sj değerleri			Kj değerleri			Qj değerleri			Bulanık Ağırklar			Nihai Ağırık
E2				1	1	1	1	1	1	0,243	0,257	0,274	0,257
E4	0,25	0,29	0,33	1,25	1,29	1,33	0,752	0,775	0,800	0,183	0,199	0,219	0,199
E1	0,00	0,00	0,00	1,00	1,00	1,00	0,752	0,775	0,800	0,183	0,199	0,219	0,199
E3	0,40	0,50	0,67	1,40	1,50	1,67	0,450	0,517	0,571	0,110	0,133	0,156	0,133
E5	0,22	0,25	0,29	1,22	1,25	1,29	0,349	0,413	0,468	0,085	0,106	0,128	0,106
E6	0,00	0,00	0,00	1,00	1,00	1,00	0,349	0,413	0,468	0,085	0,106	0,128	0,106

Uzman 3 İçin Hesaplamalar													
Engel	Sj değerleri			Kj değerleri			Qj değerleri			Bulanık Ağırklar			Nihai Ağırık
E1				1	1	1	1	1	1	0,264	0,278	0,294	0,278
E4	0,25	0,29	0,33	1,25	1,29	1,33	0,752	0,775	0,800	0,199	0,216	0,235	0,216
E2	0,22	0,25	0,29	1,22	1,25	1,29	0,583	0,620	0,656	0,154	0,172	0,193	0,172
E3	0,22	0,25	0,29	1,22	1,25	1,29	0,452	0,496	0,537	0,119	0,138	0,158	0,138
E6	0,22	0,25	0,29	1,22	1,25	1,29	0,350	0,397	0,441	0,093	0,110	0,130	0,110
E5	0,25	0,29	0,33	1,25	1,29	1,33	0,263	0,308	0,352	0,070	0,086	0,104	0,086

Uzman 4 İçin Hesaplamalar													
Engel	Sj değerleri			Kj değerleri			Qj değerleri			Bulanık Ağırklar			Nihai Ağırık
E4				1	1	1	1	1	1	0,274	0,293	0,317	0,293
E1	0,33	0,40	0,50	1,33	1,40	1,50	0,667	0,714	0,752	0,183	0,209	0,238	0,209
E2	0,22	0,25	0,29	1,22	1,25	1,29	0,517	0,571	0,616	0,142	0,167	0,195	0,167
E3	0,25	0,29	0,33	1,25	1,29	1,33	0,389	0,443	0,493	0,106	0,130	0,156	0,130
E6	0,25	0,29	0,33	1,25	1,29	1,33	0,292	0,343	0,394	0,080	0,101	0,125	0,101
E5	0,00	0,00	0,00	1,00	1,00	1,00	0,292	0,343	0,394	0,080	0,101	0,125	0,101

Uzman 5 İçin Hesaplamalar													
Engel	Sj değerleri			Kj değerleri			Qj değerleri			Bulanık Ağırklar			Nihai Ağırık
E1				1	1	1	1	1	1	0,267	0,282	0,301	0,282
E4	0,22	0,25	0,29	1,22	1,25	1,29	0,775	0,800	0,820	0,207	0,226	0,247	0,226
E2	0,22	0,25	0,29	1,22	1,25	1,29	0,601	0,640	0,672	0,161	0,180	0,202	0,180
E6	0,33	0,40	0,50	1,33	1,40	1,50	0,401	0,457	0,505	0,107	0,129	0,152	0,129
E3	0,22	0,25	0,29	1,22	1,25	1,29	0,311	0,366	0,414	0,083	0,103	0,125	0,103
E5	0,25	0,29	0,33	1,25	1,29	1,33	0,234	0,283	0,331	0,062	0,080	0,100	0,080

12. Bölüm

Veri Zarflama Analizi ve Malquist Toplam Faktör Verimliliği Yöntemleri İle Türk Bankacılık Sektörünün İncelenmesi

Anıl İlkem ASLAN¹

---

¹ Öğr. Gör. Dr. Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Demirci Meslek Yüksekokulu, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, ilkemozcan81@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4812-0189

ÖZET

Hızla gelişen bankacılık sektörünün verimliliğinin incelenmesi amacıyla sektörü temsil ettiği varsayımı altında 2019-2023 yılları arası Türkiye'de faaliyet gösteren ve BİST Bankacılık Endeksinde yer alan 8 mevduat bankanın verimlilikleri analiz edilmiştir. Analizin ilk aşamasında ölçeğe göre sabit getiri varsayımı ile girdi odaklı Veri Zarflama Analizi (VZA) uygulanmıştır. İkinci aşamada ise bankaların yıllar arasındaki verimlilik değişimlerini incelemek için Malmquist Toplam Faktör Verimliliği analizi kullanılmıştır. VZA sonuçları incelendiğinde, analize konu olan beş yıl süresince sadece ICBC Bankasının tam verimliliğe sahip olduğu anlaşılmıştır. Malmquist Toplam Faktör Verimliliği endeksi sonucuna göre ise, bankaların teknolojik değişimlerinde olumlu yönde bir değişim olduğu ve bu değişiminde toplam faktör verimliliğini olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Veri Zarflama Analizi, Malmquist Toplam Faktör Verimliliği, Bankacılık sektörü.

Jel Kodlar: C14, C54, D24

ABSTRACT

In order to examine the efficiency of the rapidly developing banking sector, the efficiency of 8 commercial banks operating in Turkey and included in the BIST Banking Index between 2019 and 2023 was analyzed under the assumption that they represent the sector. In the first stage of the analysis, input-oriented Data Envelopment Analysis (DEA) was applied with the assumption of constant returns to scale. In the second stage, Malmquist Total Factor Productivity analysis was used to examine the productivity changes of banks between years. When the DEA results are examined, it is understood that only ICBC Bank has full efficiency during the five years subject to analysis. According to the Malmquist Total Factor Productivity index result, it is determined that there is a positive change in the technological changes of the banks and this change positively affects the total factor productivity.

Keywords: Data Envelopment Analysis, Malmquist Total Factor Productivity, Banking sector.

Jel Codes: C14, C54, D24

1. GİRİŞ

Bankalar ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin göstergelerinden birini oluşturmakla birlikte ülkemizde son yıllarda yaşanan enflasyonist ortam bankaların risklerini arttırmakta ancak yüksek mevduat faizleri fon bulmalarını kolaylaştırmaktadır. Bununla birlikte yeni teknolojik gelişmeler, mali işlemlerdeki artış sektörü olumlu yönde etkilemekte, beraberinde rekabeti ve mali kuruluşların sayısını arttırmaktadır. Tüm bu gelişmeler verimli çalışan bir bankacılık sistemini gerekli hale getirmektedir.

Bankacılık sektörünün, genel ekonomi ve finansal sistem içindeki önemi göz önüne alındığında birçok çalışmaya konu olması kaçınılmaz bir gerçek haline gelmiştir. Yayınlanan çalışmalar, farklı teknikler, farklı girdi-çıkıtı bileşenleri, farklı verimlilik türlerini içermektedir. Ülkemiz bankacılık sektörünün verimlilik ölçümlerine dair yayınlanan çalışmalardan bir dizi örnek literatür incelemesi başlığı altında verilmiştir.

Çalışmamızda, ülke bankacılık sistemini temsil ettiği düşünülen 2019-2023 yılları arası Borsa İstanbul Bankacılık Endeksinde yer alan sekiz mevduat bankası ele alınmıştır. Banka verimliliklerinin ölçümü için ilk aşamada ölçüğe göre sabit getiri varsayımını benimsemiş girdi yönelimli CCR-Veri Zarflama Analizi (VZA) yöntemi uygulanmıştır. VZA, aynı girdi ve çıktıları kullanan karar verme birimlerinin her yıl için tek tek verimlilik değerlerini vermektedir. İkinci aşamada, VZA temelli Malmquist Toplam Faktör Verimliliği Analizi (MTFV) kullanılmıştır. MTFV analizi, analize dahil edilen yılları bir bütün olarak ele almakta ve yıllar arası verimlilik değişkenlerinde ortaya çıkan değişimleri ölçmektedir. Toplam faktör verimliliğinin ana bileşenleri teknik verimlilik ve teknolojik verimliliktir. Teknik verimlilik ise saf teknik verimlilik ve ölçek verimliliğinin çarpımından oluşmaktadır.

Çalışma beş başlık altında ilerlemektedir. Giriş başlığının devamında bankacılık sektörünü temel alan ve uygulamada VZA ve/veya Malmquist TFV tekniklerini kullanan çalışmalardan örneklerin verildiği literatür incelenmiştir. Üçüncü başlık altında veri seti ve kullanılan teknikler açıklanmıştır. Dördüncü başlık altında çalışmamıza konu olan sekiz mevduat bankasının 2019-2023 yılları arası verimlilikleri ve verimlilik değişimleri VZA ile Malmquist TFV teknikleri ile çözümlenmiştir. Sonuç bölümünde ise, uygulamada elde edilen bilgiler özetlenmiş, önerilerde bulunulmuştur.

2. LİTARETÜR İNCELEMESİ

Literatüre yönelik yapılan araştırmalarda ulusal ve uluslararası hem bankacılık sektörü hem de Veri Zarflama Analizi ile Malmquist Toplam Faktör Verimliliği konularında çok çeşitli çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Bunun

temel nedeni gerek VZA gerekse de Malmquist TFV yöntemlerinin çözümü için aynı girdi-çıkıtı bileşenlerini üretebilen karar verme birimlerine yönelik ihtiyaç duyulan veri seti değişkenlerinin aynı birim olmasına gerek duyulmamasıdır. Bu nedenle ilgili yöntemler bankacılık, enerji, inşaat, demir-çelik, eğitim gibi birçok sektörde kullanılabilir. Bankacılık sektörünü dikkate alan çalışmalar ile VZA ve/veya Malmquist toplam faktör verimliliği yöntemlerini kullanan çalışmalardan örnekler aşağıda belirtilmiştir.

2024 yılında Zhao ve Morita'nın yayınlamış oldukları makalede 2008-2017 dönemi arası Japon bölgesel 63 bankanın verimlilikleri MTFV endeksi ile ölçülmüştür. Girdi değişkenleri olarak işgücü, mevduat ve sermaye alınmışken çıktı değişkenleri olarak krediler ve menkul kıymetler analize dahil edilmiştir. Analize konu olan yıllar iki dönem olarak ele alınmıştır. Birinci dönem 2008-2012 yıllarını, ikinci dönem ise 2013-2017 yıllarını kapsamıştır. Analiz sonucunda birinci dönemde 17 bankanın, ikinci dönemde ise 10 bankanın verimliliklerinde gerileme olduğu tespit edilmiştir.

Chaoqun, Shen, Huizhen ve Wei'nin 2024 yılında yayınlamış oldukları makalede 2016-2022 yılları arası Çin'de faaliyet gösteren halka açık 26 bankanın kredi verimliliği MTFV endeksi ile ölçülmüştür. Sonuç olarak analize konu olan bankaların risk ve belirsizlikleri azaltmak için yeterli donanımına sahip olduğu tespit edilmiştir.

Bolat 2024 yılında yapmış olduğu çalışmada 2018-2022 yılları arası faaliyet gösteren 5 mevduat bankası ile 5 sigorta şirketinin finansal performanslarını VZA ve Malmquist yöntemi ile analiz etmiştir. Analizlerde kullanılan girdi değişkenleri toplam aktifler ve özsermaye, çıktı değişkeni ise net karıdır. Analizler sonucunda sigorta şirketlerinin bankalara göre daha yüksek finansal performansa sahip oldukları ve firmaların ortalama bazda toplam faktör verimliliklerini yakaladıkları tespit edilmiştir.

2023 yılında Çetinbakış ve Bektaş'ın yayınlamış oldukları çalışma ile 2010-2021 yılları arası 8 yatırım ve kalkınma bankasının performansları VZA ile ölçülmüştür. Analizde kullanılan girdi değişkenleri öz kaynaklar ve faiz giderleri, çıktı değişkenleri ise dönem karı ve kredilerdir. Analiz sonucunda yalnızca Diler Bankasının tüm yıllar boyunca etkin olduğu tespit edilmiştir.

Christopoulos, Dokas, Katsimardou ve Spyromitros'un 2020 yılında yayınlamış oldukları makalede 2009-2015 yılları arası Avro bölgesinde yer alan bankaların verimlilikleri VZA ve MTFV endeksleri ile ölçümlenmiştir. Analize dahil edilen girdi değişkenleri işletme maliyeti, toplam varlıklar ve çalışan sayısı iken çıktı değişkeni olarak karşılıklar sonrası net gelirler ele alınmıştır. Analiz sonucunda MTFV endeksinin azalma gösterdiği tek ülke bankalarının Yunanistan olduğu tespit edilmiştir.

Atukalp 2018 yılında yayınlamış olduğu çalışmada; 2010-2016 dönemi istatistiki bölge birimleri sınıflandırması dikkate alınarak mevduat bankalarının performansları VZA ve MTFV endeksi ile ölçülmüştür. Çalışmada girdi değişkenleri olarak şube sayısı ve toplam mevduat, çıktı değişkeni olarak da toplam krediler ele alınmıştır. Analiz sonucunda MTFV endeksinin tüm bölgelerde artış gösterdiği tespit edilmiştir.

Keورك, Pange, Tzeremes ve Tzeremes'in 2017 yılında yayınlamış oldukları makalede 2007-2014 yılları arası 28 Avrupa ülkesinden seçilmiş 644 bankanın verimlilikleri MTFV endeksi ile ölçülmüştür. Analize dahil edilen değişkenler; toplam varlıklar, çalışan sayısı, toplam mevduat ve net kredi değerleri olarak belirlenmiştir. Analiz sonucunda, bankaların verimsiz ancak istikrarlı oldukları tespit edilmiştir.

Akyüz, Yıldız ve Kaya, 2013 yılında yapmış oldukları çalışmada 2007-2010 yılları arası BİST'deki 10 mevduat bankasının performans iyileşmelerini MTFV ile ölçmüşlerdir. Analizde kullanılan girdi değişkenleri mevduat, özsermaye, faiz gideri; çıktı değişkenleri ise net kar ve faiz gelirdir. Analiz sonucunda sadece üç bankanın MTFV'de artış, diğer bankalarda ise azalış olduğu tespit edilmiştir.

Çetintaş ve Bicil'in 2012 yılında yayınlamış oldukları makalede 2005-2010 yılları arası faaliyet gösteren 32 mevduat bankasının VZA ve MTFV endeksi kullanılarak verimli çalışıp çalışmadıkları tespit edilmeye çalışılmıştır. Analizde kullanılan girdi değişkenleri faiz giderleri, personel giderleri ve diğer faaliyet giderleri iken çıktı değişkenleri olarak faiz gelirleri ve diğer faaliyet gelirleri dikkate alınmıştır. Analiz sonucunda, orta ve büyük ölçekli bankaların verimliliklerinin de ölçek etkinliğindeki değişimin, küçük ölçekli bankalarda ise saf etkinlikteki değişimin önemli olduğu tespit edilmiştir.

3. VERİ SETİ VE METODOLOJİ

Çalışmanın veri seti Borsa İstanbul Banka Endeksinde yer alan mevduat bankalar olup, bu bankaların 2019-2023 yılları arası yayınlamış oldukları konsolide mali raporlarından elde edilen verilerden oluşmaktadır.

Tablo 1: Analize Dahil Edilen Bankalar

Akbank
Garanti Bankası
Halkbank
ICBC Bankası
İş Bankası
Türkiye Sınai Kalkınma Bankası
Şekerbank
VakıfBank
Yapı Kredi Bankası

Analize dahil edilen veri seti ise tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Girdi-Çıktı Veri Seti

Çıktı	Girdi
Krediler	Çalışan Sayısı
Net Finansal Varlıklar	Mevduat
	Özkaynaklar

Çalışmanın metodolojisini Veri Zarflama Analizi ve VZA temelli Malmquist Toplam Faktör Verimliliği oluşturmaktadır.

VZA, girdi ve çıktıları karşılaştırarak en az girdi ile en fazla çıktıyı üretmeyi ve böylece görece verimliliği ölçmeyi amaçlayan bir yaklaşımdır. Yönteme konu olan işletmeler Karar Verme Birimleri (KVB) olarak adlandırılmaktadır. İlk olarak 1957’de verimlilik araştırmalarına odaklanan ekonomist Farrell tarafından tek girdi ve tek çıktı dikkate alınarak geliştirilmiştir. Ancak işletmelerin birden fazla girdi ve çıktı kullandıklarını dikkate alan Charnes ve arkadaşları 1978 yılında, günümüzde kullanmaya devam ettiğimiz klasik VZA yönetimini geliştirmişlerdir. Klasik VZA en verimli karar verme birimlerinin yerleştirildiği bir eğri veya çizgi olan verimli bir sınır çizmekte, sınırdan uzaklaşan karar verme birimlerini verimsiz olarak nitelendirmektedir. Parametrik olmayan bir yöntem olan VZA’da en yüksek değer 1 olup, karar verme biriminin etkin olduğunu yani en az girdi kullanımı ile en yüksek çıktı üretimini sağladığını; 1’den düşük değere sahip olan karar verme birimlerinin ise verimli çalışmadığını göstermektedir. VZA, farklı girdi ve çıktı değerlerini tek bir verimlilik ölçümüne dönüştürmek için matematiksel programlama tekniğini kullanmaktadır. Verimlilik puanı, yapılan ağırlıklı toplam çıktının ağırlıklı toplam girdiye oranı ile hesaplanmaktadır. Bu tür bir analiz, hem firmaların verimliliklerinin farklılık gösterip göstermediğini hem de her bir firma için verimlilik artışının/azalışının istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını değerlendirmemizi sağlamaktadır (Ausina vd., 2008: 1063-164; Tachega vd., 2021: 4-5; Calabrese & Falavigna, 2024: 1-3; Khoshroo, Izadikhah &

Emrouznejad, 2022: 2; Luo vd., 2019: 1-2; Christopoulos vd. 2020: 1-2; Lou vd., 2024: 2-3)

Uygulamamızın ilk aşamasında, bankaların görece verimlilik sonuçlarına göre sınıflandırılmasını sağlamak amacıyla girdi odaklı ve ölçüğe göre sabit getirili CCR-VZA modeli uygulanmıştır. Ölçüğe göre sabit getirili VZA'nın formülü aşağıda ki gibidir (Cooper, Seiford and Zhu, 1990; 13):

Amaç fonksiyonu;

$$\max z_k + \varepsilon(\sum_{i=1}^m s_i^- + s_r^+)$$

Kısıtlar;

(1)

$$\sum_{j=1}^n \lambda_j x_{ij} + s_i^- = x_{ik} \quad i=1,2,\dots,m \quad k=1,2,\dots,n$$

$$\sum_{j=1}^n \lambda_j y_{ij} - s_r^+ = z_k y_k \quad r=1,2,\dots,s$$

$$\lambda_j, s_i^-, s_r^+ \geq 0 \quad \forall i, j, r$$

$$0 < \varepsilon < 1$$

z_k = k'inci firmanın çıktılarında ortaya çıkan artışı,

λ_j = j'inci firmanın "k" firması verimliliğine olan katkısını gösteren yoğunluk faktörü,

s_i^-, s_r^+ = sırası ile girdi ve çıktılardaki aylak değişkenler,

ε = girdi ve çıktı ağırlıklarında alt sınır olarak kullanılan çok küçük pozitif sayıdır.

VZA yöntemi, verimlilik iyileştirme potansiyelini ölçmek için uygun bir analizdir. Yöntem statiktir ve aynı dönemdeki verileri analiz edebilir ancak çok dönemli verimliliği değerlendirmeyi sağlayamaz. Birden fazla dönemin verimliliğinin ve verimlilik değişimlerinin ölçülmesini sağlamak için Fare vd. 1994 yılında Malmquist-VZA endeksini geliştirmişlerdir (Luo vd., 2019: 2-3).

Verimlilik de ortaya çıkan değişimleri değerlendirmede en çok kullanılan yöntem olan Malmquist Toplam Faktör Verimliliği (MTFV) endeksinin çeşitli avantajları vardır. Bu avantajlardan ilki karın en büyüklemesini ya da maliyetin en küçüklemesini gerekli kılmamasıdır. İkinci avantajı, girdi ve çıktıların fiyat bilgisine ihtiyaç duymamasıdır. Üçüncü avantajı ise panel veri kullanımına izin vermesidir. En önemli dezavantajı, mesafe fonksiyonlarının hesaplanmasının gerekli olmasıdır ki bu durum VZA kullanımı ile çözümlenmektedir. MTFV endeksinin yaygın olarak kullanılmasının en temel nedeni; verimlilik değişimini teknik verimlilikteki değişim ve/veya teknolojiadaki değişim olarak ayrıştırabilmesidir. Teknik verimlilikteki değişim, analize konu olan karar verme birimlerinin zaman içinde üretim sınırına

yaklaşıp yaklaşmadığını göstermektedir. Teknolojideki değişim sise, üretim sınırının zaman içinde hareket edip etmediğini ve ayrıca teknolojik açıdan ilerlemeyi vurgulamaktadır. Teknik verimlilik değişimi içerisinde “saf teknik verimlilik ve ölçek verimlilik değişimlerini” barındırmaktadır. Saf teknik verimlilikteki değişim karar verme birimlerinin israfı önlemesini yani kullanılan girdi miktarının izin verdiği kadar çıktı üretmeyi ya da çıktı üretiminin izin verdiği kadar girdi kullanılmasını ifade eder. Ölçek verimliliğindeki değişim ise, karar verme birimlerinin optimum ölçekte çalışma yeteneklerini vurgulamaktadır (Christopoulos vd. 2020: 3; Bassem, 2014: 185-186; Kevork vd. 2017: 1128-1129).

Malmquist endeksini tanımlamak için Fare ve diğerleri (1994), iki farklı zaman periyoduna göre mesafe fonksiyonlarını ölçeğe göre sabit getiri (CRS) varsayımı altında tanımlamıştır;

$$D_0^t(x^{t+1}, y^{t+1}) = \inf\{\theta | (x^{t+1}, y^{t+1}/\theta) \in S^t\} \quad (2)$$

Denklem (2) deki mesafe fonksiyonu, t zamanında teknolojiyi dikkate alarak (x^{t+1}, y^{t+1}) 'i uygulanabilir hale getirmek için gerekli olan çıktıdaki maksimum orantılı değişimi ölçer.

$$D_0^{t+1}(x^t, y^t) = \inf\{\theta | (x^t, y^t/\theta) \in S^{t+1}\} \quad (3)$$

Denklem (3) deki mesafe fonksiyonu ise, t+1 zamanında teknoloji dikkate alındığında (x^t, y^t) 'i uygulanabilir hale getirmek için gerekli olan çıktıdaki maksimum orantılı değişimi ölçer.

$$MTFV_0^t = \frac{d_0^t(x^{t+1}, y^{t+1})}{d_0^t(x^t, y^t)} \quad (4)$$

(x^{t+1}, y^{t+1}) , sırasında $d_0^t(x^{t+1}, y^{t+1})$ ve $d_0^t(x^t, y^t)$, t+1 ve t zamanındaki birim 0 için giriş mesafesi fonksiyonlarıdır ve t zamanındaki teknolojiye göre ölçülmüştür. Ayrıca, t ve t+1 arasındaki teknik verimlilikteki değişimi gösterir ve gözlemlenen üretimin maksimum potansiyel üretime göre göreceli değişimini temsil eder. Temel yıl t+1 ise, t+1 periyodu için MTFV aşağıdaki gibi formüle edilir ve bu formül iki dönem t ve t+1 arasındaki teknolojideki değişimi ölçer ki buna da teknolojik ilerleme denilmektedir;

$$MTFV_0^{t+1} = \frac{d_0^{t+1}(x^{t+1}, y^{t+1})}{d_0^{t+1}(x^t, y^t)} \quad (5)$$

Malmquist TFV'deki değişim, teknik verimlilikteki değişim ile teknolojik değişimin çarpımı ile bulunmaktadır. Ayrıca $MTFV_0$, t ve t+1 dönemi

teknolojilerine göre değerlendirilen iki endeksin geometrik ortalaması olarak aşağıdaki gibi gösterilir;

$$MTFV_0(x^{t+1}, y^{t+1}, x^t, y^t) = \frac{d_0^{t+1}(x^{t+1}, y^{t+1})}{d_0^t(x^t, y^t)} x \left[\left(\frac{d_0^t(x^{t+1}, y^{t+1})}{d_0^{t+1}(x^{t+1}, y^{t+1})} \right) \left(\frac{d_0^t(x^t, y^t)}{d_0^{t+1}(x^t, y^t)} \right) \right]^{1/2} \quad (6)$$

Formül (6)'da ki parantez dışında yer alan oran, t ve t+1 yılları arasında göreceli verimlilikteki değişimi başka bir tabirle gerçekleşen üretimin potansiyel üretimden ne kadar uzaklaştığını ölçerken, parantez içindeki iki oranın geometrik ortalaması x^t ve x^{t+1} olarak değerlendirilen iki dönem arasındaki teknoloji değişimini vermektedir.

Yukarıdaki formüllerin tümünde 1'den büyük bir değere ulaşılması, t dönemden t+1 dönemine kadar verimlilikte ve teknolojiye iyileşmenin, 1'den küçük değer elde edilmesi ise zaman içinde performanslarda gerileme olduğunu göstermektedir.

MTFV'de ki değişim, karar verme biriminin "en iyi" işletmelerden oluşan sınıra ne kadar yaklaştığını ya da ne kadar uzaklaştığını gösterir. Bu değer; birden büyük, eşit veya daha küçük olacaktır. Birden büyük değer TFV de büyümeyi, birden küçük değer ise TFV de düşüş olduğunu göstermektedir. Verimlilik değişimi kendi içinde teknolojik değişim ve teknik etkinlikteki değişim olmak üzere iki faktöre ayrılır. Bu durumda toplam faktör verimliliği, teknolojik değişim ile teknik verimlilikteki değişimin çarpımından oluşmaktadır. Teknolojik değişimdeki iyileşme en iyi uygulamaya doğru olumlu bir kaymanın olduğunu, teknik etkinlikteki değişimin iyileşmesi ise en iyiyi yakalayabilmeyi ifade eder. Teknik verimlilikteki değişim, ölçek değişimi ve saf etkinlik değişiminin çarpımından oluşmaktadır. Ölçek değişimi ile saf etkinlik değişimi verimliliğin kaynakları hakkında bilgi vermektedir.

Bu çalışmada ölçeğe göre sabit getiri varsayımı altında Malmquist toplam faktör verimlilik analize konu olan bankalar kapsamında çözümlenmiştir. Ölçeğe göre sabit getiri varsayımının MTFV ölçümünde kullanılmasının temel nedenlerinden biri ölçeğe göre değişken getiri ile elde edilen sonuçların doğru yansıtmadığının literatür de belirtilmiş olmasıdır. Diğer neden ise, ölçeğe göre sabit getirinin doğrusal programlama modellerini girdi ve çıktı yönelimli çözüme odaklanmadan sonuçların elde edilebilmesidir (Bassem, 2014: 187).

4. UYGULAMA

Veri zarflama analizi, aynı girdi ve çıktı değişkenlerini üretebilen karar verme birimlerinin verimliliklerini tek yıl bazlı ölçebilirken, MTFV analizi ise yıllar arasındaki verimliliklerin kıyaslanmasını ve karşılaştırılmasını sağlamaktadır.

Uygulama da öncelikle, çalışmaya dahil edilen 8 mevduat bankasının 2019-2023 yılları verimlilikleri girdi yönelimli, ölçüğe göre sabit getiri varsayımı ile CCR-VZA ile ölçümlenmiştir. Girdi yönelimli analizin kullanılmasının temel nedeni bankaların girdileri üzerinde etkilerinin olabileceği varsayımına dayanmaktadır. Veri Zarflama Analizi sonucu tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3: Bankaların Verimlilik Skorları

Bankalar	VERİMLİLİK SKORU				
	2023	2022	2021	2020	2019
Akbank	0,983	0,974	1,000	0,935	1,000
Garanti Bankası	0,906	0,846	0,802	0,886	0,910
Halk Bankası	1,000	1,000	0,965	1,000	1,000
ICBC Bankası	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
İş Bankası	0,882	0,833	0,909	1,000	0,903
Şeker Bankası	0,942	0,694	0,755	0,906	1,000
Vakıfbank	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
Yapı Kredi Bankası	1,000	0,906	0,927	1,000	1,000
Ortalama Verim.	0,964	0,906	0,920	0,966	0,977

Analize dahil edilen beş yıllık veri sonuçları incelendiğinde ICBC bankası ile Vakıfbank’ın tüm yıllarda da verimli olduğu tespit edilmiştir. Akbank, 2021 ve 2019 yıllarında; Halk Bankası, 2023, 2022, 2020 ve 2019 yıllarında; İş Bankası 2020 yılında; Yapı Kredi Bankası ise 2023, 2020 ve 2019 yıllarında verimli çıkmıştır. Garanti Bankası’nın tüm yıllarda da verimli olmadığı görülmektedir. Yıllar bazında analize konu olan bankaların ortalama verimlilik skorları incelendiğinde tam verimli olmaya en yakın olunan yılın 2019 yılı olduğu anlaşılmaktadır.

Yıllar arasında verimlilik değişiminin analiz edilebilmesi için Malmquist Toplam Faktör Verimliliği analizinden yararlanılmaktadır.

Tablo 4: Yıllık Ortalama Toplam Faktör Verimliliği Bileşenleri ve Değişimi

Yıllar	Teknik Verimlilik Değişimi	Teknolojik Verimlilik Değişimi	Saf Teknik Verimlilik Değişimi	Ölçek Verimliliği Değişimi	Toplam Faktör Verimliliği / Malm. Endeksi
2020	0.989	1.705	0.991	0.998	1.685
2021	0.949	0.726	0.966	0.982	0.689
2022	0.983	1.052	1.005	0.978	1.034
2023	1.070	1.041	1.038	1.031	1.114
Ortalama	0.997	1.079	1.000	0.997	1.076

TFV sonuçlarının incelenmesinde özellikle dikkat edilmesi gereken temel nokta değerlerin “1”’e eşit, “1”’den büyük ya da “1”’den küçük olup olmadıklarıdır. Çünkü çıkan sonuç “1” ise toplam faktör verimliliğini oluşturan ilgili bileşende değişim olmadığını, “1”’den düşük ise azalma yönlü bir değişim olduğunu, “1”’den yüksek ise de artış yönlü bir değişim olduğunu gösterir. Tablo 4’de ki teknik verimlilik değişimi incelendiğinde, en büyük artış %7 ile 2023 yılında, en büyük düşüş ise %5.1 ile 2021 yılında gerçekleşmiştir. Teknik verimlilikteki değişim; ölçeğe göre sabit getiri varsayımında verimlilikte ortaya çıkan değişimleri göstermekte ve firmaların üretim kapasiteleri hakkında bilgi vermektedir. Teknolojik verimlilik, etkinlik sınırında gözlemlenen teknolojik değişimleri göstermekte olup %27.4’lük tek düşüşün 2021 yılında olduğu diğer yıllarda ise artış gösterdiği ve en yüksek artışında %70.5 ile 2020 yılında gerçekleştiği tespit edilmiştir. Ölçeğe göre değişken getiri varsayımında teknik verimlilikteki değişimi gösteren saf teknik verimlilik değişimi sonuçları incelendiğinde 2020 ve 2021 yıllarında gerileme, 2022 ve 2023 yıllarında ise ilerleme olmuştur. Yıllar bazında ölçek verimliliği incelendiğinde yalnızca 2023 yılında firmaların ölçek verimliliklerinde artış olduğu (%3.1) ve gerekli üretim büyüklüklerine ulaşabildikleri söylenebilir. Toplam faktör verimliliklerinde ise sadece 2021 yılında %31.1 oranında düşüş gözlenmiştir.

Tablo 4 genel olarak incelendiğinde 2023 yılında tüm toplam faktör verimliliği bileşenlerinde artış olduğu; 2022 yılında toplam faktör verimliliğindeki artışın teknolojik ve saf teknik verimlilik değişiminden kaynaklandığı görülmektedir. 2021 yılında tüm toplam faktör verimliliği bileşenlerinde azalış oluşu ve bu azalış da en büyük payın teknolojik verimlilik değişiminden kaynaklandığı; 2020 yılında ise malmquist endeksinin artış gösterdiği ve bu artışında temelinde %70.5’lik artış ile teknolojik verimlilik değişiminden kaynaklandığı tespit edilmiştir.

Tablo 5: Karar Verme Birimlerine Ait TFV Bileşenleri ve Değişimleri

Bankalar	Teknik Verimlilik Değişimi	Teknolojik Verimlilik Değişimi	Saf Teknik Verimlilik Değişimi	Ölçek Verimliliği Değişimi	Toplam Faktör Verimliliği / Malm. Endeksi	Ort.
Akbank	0.996	1.199	1.000	0.996	1.194	1.077
Garanti Bankası	0.999	1.037	0.997	1.002	1.036	1.014
Halk Bankası	1.000	1.034	1.000	1.000	1.034	1.014
ICBC Bankası	1.000	1.156	1.000	1.000	1.156	1.062
İş Bankası	0.994	1.069	1.000	0.994	1.063	1.024
Şeker Bankası	0.985	0.939	1.000	0.985	0.925	0.967
Vakıfbank	1.000	1.209	1.000	1.000	1.209	1.084
Yapı Kredi Bankası	1.000	1.019	1.000	1.000	1.019	1.008
Ort.	0.997	1.079	1.000	0.997	1.076	1.030
<1	4	1	1	3	1	
=1	4	-	7	4	-	
>1		7		1	7	

Tablo 5’de, beş yıllık veriler dikkate alınarak banka bazlı Toplam Faktör Verimliliği bileşenleri ve bileşenlerdeki değişimler gösterilmiştir. Analiz sonucunda sadece Şekerbank’ın toplam faktör verimliliği endeksinde azalma (%7.5) olduğu ve bu azalmada en büyük payın teknolojik değişimdeki azalmadan (%6.1) kaynaklandığı görülmektedir. Akbank’ın sonuçları incelendiğinde toplam faktör verimliliğinde %19.4 düzeyinde artış olmuş ve bu artış teknolojik değişimdeki artıştan (%19.9) kaynaklanmıştır. Garanti Bankasının toplam faktör verimliliği endeksi %3.6, Halk Bankasının %3.4, ICBC bankasının %15.6, İş Bankasının %6.3, Vakıfbank’ın %20.9 ve Yapı Kredi Bankasının %1.9 oranlarında artmış ve artışın asıl belirleyicisinin Akbank’ta olduğu gibi teknolojik değişim kaynaklı olduğu tespit edilmiştir. Teknolojik değişimde artışların olması bankaların beşeri sermaye ile AR-GE yatırımlarına ve yeni teknolojik gelişmelere önem verdiklerinin göstergesi olabilir (Isaksson, 2007: 21-22).

Bankaların teknik verimlilik sonuçları incelendiğinde 4 bankanın teknik verimlilik düzeylerinde azalış olduğu (Akbank, Garanti Bankası, İş Bankası ve Şekerbank), diğer bankalarda ise değişim olmadığı; teknolojik değişimler incelendiğinde ise sadece Şeker Bankasının değerinde azalış, diğer tüm banka değerlerinde artış olduğu gözlenmiştir. Garanti Bankasının saf teknik verimlilik düzeyinde düşüş olmakla birlikte diğer bankalarda değişim olmadığı; Akbank, İş Bankası ve Şeker Bank’ın ölçek verimliliğinde azalış, Garanti bankasının ölçek verimliliğinde artış olduğu diğer bankalar da ise değişim olmadığı tespit

edilmiştir. Toplam faktör verimliliği değişim sonuçları incelendiğinde ise Şekerbank'ın %7.5 oranında azaldığı diğer bankaların ise toplam faktör verimliliklerinde artış olduğu ve en yüksek artışında %20.9 ile Vakıf Bankasında gerçekleştiği görülmektedir.

SONUÇ

Çalışmada, 2019-2023 yıllarına ilişkin 8 mevduat bankasının etkinlikleri VZA ile ölçülmüş, MTFV yöntemi ile de verimlilik değişimleri incelenmeye çalışılmıştır. İnceleme sonucunda, VZA'ya göre, beş yıl boyunca ICBC bankası ile Vakıfbank'ın tam verimli çalıştığı gözlenmiştir. MTFV değerleri göz önüne alındığında 8 banka içerisinde 7'sinin ilerleme kaydettiği, Şekerbank da ise gerilemenin olduğu tespit edilmiştir. Ortalamalar incelendiğinde, teknolojik değişim değerlerinde artış olduğu gözlenmiştir. Bu artışın MTFV üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu söylenebilir. Teknolojik verimlilikteki artış, bankaların teknolojik gelişmeleri yakından takip edip, teknoloji yatırımlarına önem verdiklerini göstermektedir. Sonraki çalışmalarda analize dahil edilecek banka sayıları artırılarak farklı girdi ve çıktı bileşenleri ile verimlilik sonuçlarının olumlu yönde etkileneceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- AKYÜZ, Y., YILDIZ, F. & KAYA, Z. (2013). Veri Zarflama Analizi (Vza) Ve Malmquist Endeksi İle Toplam Faktör Verimlilik Ölçümü: Bist'te İşlem Gören Mevduat Bankaları Üzerine Bir Uygulama. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 27, Sayı:4, 110-130.
- ATUKALP, M. E. (2018). Malmquist Toplam Faktör Verimliliği Endeksi ile Türk Bankacılık Sisteminde Bölgesel Performans Ölçümü. Finans Politik & Ekonomik Yorumlar 2018 Cilt: 55 Sayı: 638, 17-34.
- AUSINA, E. T., TATJE, E. G., ARMERO, C. & CONESA, D. (2006). Sensitivity Analysis Of Efficiency And Malmquist Productivity Indices: An Application To Spanish Savings Banks. European Journal of Operational Research 184 (2008), 1062-1084. doi:10.1016/j.ejor.2006.11.035
- BASSEM, B. S. (2014). Total Factor Productivity Change of MENA Microfinance Institutions: A Malmquist Productivity Index Approach. Economic Modelling 39 (2014), 182-189. <http://dx.doi.org/10.1016/j.econmod.2014.02.035>
- BOLAT, İ. (2024). A Research on Determining The Malmquist Efficiency Index and DEA to Assess The Financial Performance of Banks and Insurance Companies. Journal of Abant Social Sciences 2024, 24(2), 629-649, doi: 10.11616/asbi.1453852
- CALABRESE, G. G. & FALAVIGNA, G. (2024). Do Social Cooperatives Stimulate Social Change? An Investigation On Italian Firms Based On DEA-Malmquist Approach. Technological Forecasting & Social Change 199 (2024) 123016, 1-14. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2023.123016>
- CHAUQUN, H., SHEN, W., HUIZHEN, J. & WEI, L. (2024). Evaluating The Impact of Uncertainty And Risk on The Operational Efficiency of Credit Business of Commercial Banks in China Based on Dynamic Network DEA And Malmquist Index Model. Heliyon 10 (2024) e22850, 1-15. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e22850>
- CHRISTOPOULOS, A. G., DOKAS, I. G., KATSİMARDOU, S. & SPYROMÍTROS, E. (2020). Assessing Banking Sectors' Efficiency Of Financially Troubled Eurozone Countries. Research in International Business and Finance 52 (2020) 101121, 1-12. <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2019.101121>
- COOPER, Willam, SEIFORD, Lawrence M., ZHU, Joe(1990), "Data Envelopment Analysis - History, Models and Interpretations", Journal of Econometrics, Vol. 46, s. 1-39

- ÇETİNBAKIŞ, M. & BEKTAŞ, S. (2023). Veri Zarflama Analizi İle Seçilmiş Kalkınma Ve Yatırım Bankalarının Etkinlik Performanslarının Değerlendirilmesi: 2010-2021 Dönemi Türkiye Örneği. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 2023; 9(1): 51-65. Doi: <https://doi.org/10.30855/gjeb.2023.9.1.004>
- ÇETİNTAŞ, H. & BİCİL, M. (2012). Türkiye’de 2005-2010 Döneminde Mevduat Bankalarının Etkinliği ve Toplam Faktör Verimliliğindeki Değişme. *Bankacılar Dergisi*, Sayı 81, 2012, 21-34.
- FARE, R., GROSSKOPF, S. NORRİS, M. & ZHANG, Z. (1994). Productivity Growth, Technical Progress, and Efficiency Change in Industrialized Countries. *The American Economic Review*, Mar., 1994, Vol. 84, No. 1 (Mar., 1994), 66-83. <https://www.jstor.org/stable/2117971>.
- Isaksson, A. (2007). Determinants of Total Factor Productivity: A Literature Review. *Staff Working Paper*, No: 2, 1-101.
- KEVORK, I. S., PANGE, J. TZEREMES, P. & TZEREMES, N. G. (2017). Estimating Malmquist productivity indexes using probabilistic directional distances: An application to the European banking sector. *European Journal of Operational Research* 261 (2017), 1125-1140. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ejor.2017.03.012>
- KHOSHROO, A. IZADİKHAH, M. & EMROUZNEJAD, A. (2022). Total Factor Energy Productivity Considering Undesirable Pollutant Outputs: A New Double Frontier Based Malmquist Productivity Index. *Energy* 258 (2022) 124819, 1-17. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2022.124819>
- LOU, Y., YANG, G., GUAN, Z., CHEN, X., PAN, H., Wang, T. & ZHENG, H. (2024). A Parallel Data Envelopment Analysis And Malmquist Productivity Index Model Of Virtual Frontier For Evaluating Scientific And Technological Innovation Efficiency At Universities. *Decision Analytics Journal* 10 (2024) 100384, 1-10. <https://doi.org/10.1016/j.dajour.2023.100384>
- LUO, Q., MIAO, C. SUN, L., MENG, X. & DUAN, M. (2019). Efficiency Evaluation Of Green Technology İnnovation Of China's Strategic Emerging Industries: An Empirical Analysis Based On Malmquist-Data Envelopment Analysis Index. *Journal of Cleaner Production* 238 (2019) 117782, 1-10. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.117782>.
- TACHEGA, M. A., YAO, X., LIU, Y., AHMED, D., LI, H. & MINTAH, C. (2021). Energy Efficiency Evaluation Of Oil Producing Economies İn Africa: DEA, Malmquist And Multiple Regression Approaches. *Cleaner Environmental Systems* 2 (2021) 100025, 1-14. <https://doi.org/10.1016/j.cesys.2021.100025>

ZHAO, Y. & MORITA, H. (2024). Estimating Malmquist-Type Indices With StoNED. *Expert Systems With Applications* 250 (2024) 123877, 1-12.
<https://doi.org/10.1016/j.eswa.2024.123877>

13. Bölüm

Avrupa Birliği'nin Dış Sınırlarının Gözetimi

Mehmet Hanifi BAYRAM¹

---

¹ Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Milletlerarası Hukuk ABD, Orcid no: 0000-0003-1142-7096.

Giriş

Avrupa Birliği'nin dış sınırları, Birliğin güvenliği ve istikrarı açısından hayati bir öneme sahiptir. Etkili sınır yönetimi, yasadışı göçün engellenmesi, sınır ötesi suçlarla mücadele edilmesi, Avrupa Birliği'nin özgürlük, güvenlik ve adalet alanının korunması ve temel haklara saygının sağlanması için gereklidir. Avrupa entegre sınır yönetimi (AESY), Birliğin temel değerlerinden biri olan serbest dolaşım ilkesinin doğal bir sonucudur. Özellikle göç yönetimiyle ilgili zorluklar göz önüne alındığında, etkili bir sınır yönetimi olmadan serbest dolaşım tehlikeye girebilir (Bayram, 2019, s. 37) .

Bu sınır yönetimine ilişkin yasal çerçeve, Avrupa Sınır ve Sahil Güvenlik Birimi'nin rolünü tanımlayan 2019/1896 sayılı Tüzüğe dayanmaktadır (Règlement (UE) 2019/1896 du Parlement européen et du Conseil du 13 novembre 2019 relatif au corps européen de garde-frontières et de garde-côtes et abrogeant les règlements (UE) n° 1052/2013 et (UE) 2016/1624, JO L 295 du 14.11.2019, 2019). Bu tüzüğe göre, sahil güvenlik dahil Üye Devletlerin sınır yönetiminden sorumlu ulusal makamları, geri dönüş işlemlerinden sorumlu ulusal makamlar ile Avrupa Sınır ve Sahil Güvenlik Ajansı (bundan böyle "Ajans" olarak anılacaktır, bilinen adıyla Frontex), birlikte Avrupa Sınır ve Sahil Güvenlik Birimini oluşturmaktadır (2019/1896 sayılı Tüzüğün 4. Maddesi). 2019/1896 sayılı Tüzüğün 4. Maddesi, 2016/1624 sayılı Tüzüğün 3. Maddesinin güncellenmiş bir versiyonudur. Bu madde, orijinal hükümleri korumakla birlikte "iadelerden sorumlu ulusal makamlar" ifadesine özel olarak yer vererek, söz konusu kurumların Ajans ile iş birliğini açıkça ortaya koymaktadır. Böylece, düzensiz göçmenlerin geri dönüşü, genel sınır yönetiminin daha bütünleşik bir parçası haline gelmekte ve bu durum Avrupa'nın sınır ve geri dönüş politikalarının gelişimini yansıtmaktadır. Özetle, 2019/1896 sayılı Tüzüğün 4. maddesi, Avrupa Sınır ve Sahil Güvenlik Birimi'nin yapısını ve görevlerini genişletip netleştirmekte, sınır ve geri dönüş yönetimine yönelik Avrupa politikasının evrimini somut bir biçimde göstermektedir.

2019/1896 sayılı Tüzük, Avrupa entegre sınır yönetiminin ilkelerini belirlemektedir. AB İşleyişi Hakkında Antlaşma'nın (ABİHA) 77. maddesi, özellikle "kişilerin kontrolünü ve dış sınırların geçişinin etkin bir şekilde gözetimini sağlamak" ve "dış sınırlar için entegre bir yönetim sistemi oluşturulmasını aşamalı olarak hayata geçirmek" amacıyla ortak politikaların geliştirilmesini öngörmektedir. Bu yasal temel üzerinde, 2019/1896 sayılı Tüzüğün 3. maddesi, entegre sınır yönetiminin unsurlarını tanımlamaktadır.

2019/1896 sayılı Tüzüğün 2. maddesi, Avrupa entegre sınır yönetimine ilişkin temel tanımları sunmakta ve bu kapsamda 2016/399 sayılı Tüzük'teki (Schengen Sınırları Kodu) tanımlara atıfta bulunmaktadır (*Règlement (UE) 2016/399 du*

Parlement européen et du Conseil du 9 mars 2016 concernant un code de l'Union relatif au régime de franchissement des frontières par les personnes (code frontières Schengen), 2016). Bu tanımlar, özellikle Avrupa Birliği'nin dış sınırlarının yönetimi bağlamında ve Avrupa Sınır ve Sahil Güvenlik Ajansı (Frontex) tarafından yürütülen faaliyetler çerçevesinde kullanılan terimlerin anlaşılmasına temel oluşturmaktadır. “Dış sınırlar”, “sınır geçiş noktası”, “sınır kontrolü”, “sınır denetimleri” ve “sınır gözetimi” gibi terimlerin tamamı, Schengen Sınırları Kodu olarak da bilinen 2016/399 sayılı Tüzük hükümlerine dayanılarak tanımlanmıştır.

Schengen Sınırları Kodu'nda yer alan mevcut tanımlara doğrudan atıfta bulunulması, Avrupa Birliği genelinde yasal tutarlılığın ve bu kavramların ortak bir şekilde anlaşılmasının sağlanması açısından önemlidir (*Règlement (UE) 2016/399 du Parlement européen et du Conseil du 9 mars 2016 concernant un code de l'Union relatif au régime de franchissement des frontières par les personnes (code frontières Schengen)*, 2016). Bu sayede, Üye Devletler ve Frontex dâhil, sınır yönetimine dahil olan tüm aktörlerin tek tip kavramlar kullanması sağlanarak, sınır yönetimine yönelik uyumlu bir yaklaşım kolaylaştırılmaktadır. Bu yöntem, Üye Devletler arasında iş birliği ve koordinasyonun etkinliğini azaltabilecek olası yorum farklılıklarını önlemektedir. Böylece, bu tanımlar, ilgili bağlamda kullanılan terimlerin anlaşılması için temel bir çerçeve sunmaktadır.

2016/399 sayılı Tüzüğün 2/II maddesine göre, dış sınırlar “Üye Devletlerin kara sınırları, nehir ve göller dahil, deniz sınırları ile havaalanları, nehir limanları, deniz limanları ve göl limanları olup, iç sınırlar olmadıkları sürece” dış sınırlar olarak tanımlanmaktadır. Dış sınırlar, Avrupa Birliği alanının belirlenmesi açısından önemlidir.

“Sınır kontrolü-*border control-contrôle aux frontières*, “sınır denetimleri-*border surveillance-surveillance des frontières*” ve “sınır gözetimi-*border surveillance-surveillance des frontières*” içeren kapsamlı bir kavramdır ve sınır yönetiminin birden fazla yönü olduğunu ortaya koymaktadır. Sınır denetimleri, esas olarak giriş veya çıkış sırasında yapılan denetimleri ifade ederken, sınır gözetimi, sınır geçiş noktaları arasında gerçekleştirilen ve yasadışı geçiş girişimlerini engellemeyi amaçlayan sürekli bir çabayı ifade eder. Amaç, giriş kurallarına uyan kişilerin haklarına saygı gösterirken, yasadışı göçe karşı etkili bir bariyer oluşturmaktır. Bu nedenle, AB'nin dış sınırlarının gözetimi ve denetimi, yasal geçişi kolaylaştırmayı ve düzensiz göçü önlemeyi hedefleyen entegre sınır yönetiminin kilit unsurlarıdır.

AB'nin dış sınırlarının gözetimine ilişkin temel unsurları analiz etmek için, öncelikle AB dış sınırları ve sınır yönetimi açıklanacaktır. Devamında sınır

gözetimine ilişkin hedefler, yöntemler, kaynaklar, yasal çerçeveler ile Üye Devletler ve Avrupa kurumları arasındaki iş birliğinin önemi üzerinde durulacaktır.

I. AB'nin Dış Sınırları

Kurucu Antlaşmaların sınır (hudut)ⁱ konusuna değinmedikleri görülmektedir. Avrupa Toplulukları ve Avrupa Birliği'nin kurucu antlaşmalarının gelişimine bakıldığında başlangıçta nerdeyse hiç “sınır” kavramının antlaşmalarda yer almadığı görülmektedir. Sadece Roma Antlaşmasının (AET Antlaşmasının) 81. maddesinde “sınır” kelimesi şu şekilde geçmektedir: “Sınır geçişi sırasında bir taşımacı tarafından, taşıma bedellerine ek olarak tahsil edilen resim ya da harçlar bu geçişin fiilen sebep olduğu masraflara oranla makul bir düzeyi aşamaz” (Benlolo Carabot, 2018, s. 76) (Çilingir, 2018, s. 33).

AB'de dış sınırlar açısından şu gerçekliği belirtmek gerekir: Birliğin dış sınırları yoktur, dış sınırlar üye devletlere aittir. ABİHA 77/I- c. maddesinde belirtilen Avrupa entegre sınır yönetimi “dört aşamalı (kademeli) giriş (erişim) denetim modeli” ne dayanmaktadır: Ortak vize politikası gibi üçüncü ülkelerdeki önlemler, komşu üçüncü ülkelerle alınan önlemler, dış sınırlardaki sınır denetim önlemleri ve geri dönüş önlemleri dahil Schengen Alanı içindeki önlemleri içermektedir (De Bruycker, 2017, s. 923). Bu aşamaların gerçekleştirilmesinde esas aktörün üye devletler olduğunu unutmamak gerekir (Koltuk & Cantürk, 2023, s. 98).

İltica ve göç konularının ilk kez Maastricht Antlaşması'nda Adalet ve İçişleri alanında hükümetlerarası iş birliği kapsamında ortak yarar sorunları olarak AB hukukuna dahil edilmiştir (Koltuk & Kaval, 2022, s. 105). Böylece AB hukukunda “iç sınırlar” ve “dış sınırlar” arasındaki ayrımın ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım (ayırım) daha sonraki Amsterdam ve Lizbon Antlaşmalarında “Özgürlük, Güvenlik ve Adalet Alanı” hedefiyle güçlenerek devam etmiştir (Öztürk & Durak, s.248). Maastricht Antlaşması'nın K. I/2 ve 100 C maddelerindeⁱⁱ “dış sınırlar” üye devlet dış sınırlarını ifade etmek için kullanılmaktadır. Sonraki Antlaşmalarda “dış sınırları” üye devletlerle doğrudan ilişkilendiren ifadeler yer almamaktadır.

Lizbon Antlaşması ABİHA'nın 3/II. maddesine göre, “Birlik, vatandaşlarına, dış sınırların kontrolü, iltica, göç, suçun önlenmesi ve suçla mücadele konularında uygun tedbirler vasıtasıyla kişilerin serbest dolaşımının sağlandığı, iç sınırların olmadığı bir özgürlük, güvenlik ve adalet alanı sunar”. Bu maddede, “özgürlük, güvenlik ve adalet alanı” bağlamında “dış sınırlar”dan söz edilmektedir; üye devletlerin dış sınırı ile bağlantılı olarak değil de Birlik vatandaşları ile beraber geçmektedir. Böylece artık AB Birliği'nin

gerçekleştirmek istediği “iç sınırların olmadığı alan”, iç pazar değil “özgürlük, güvenlik ve adalet alanı” olmaktadır. Bu alanda, “dış sınırların kontrolü, iltica, göç, suçun önlenmesi ve suçla mücadele konularında uygun tedbirler vasıtasıyla kişilerin serbest dolaşımı” sağlanmaktadır. Bu hükümde üye devletlerin ve / veya Avrupa Birliği'nin iç sınırları ve dış sınırları ifadeleri birlikte yer almaktadır; bu iki sınır kavramının birbirine olan zıtlığın yansımaları olarak iç sınırların (birinin) kalkması, dış sınırları (diğerinin) ise güçlendirilmesi vurgulanmaktadır.

Amsterdam ve Lizbon Antlaşmalarında, üye devlet sınırlarının bütünlüğünü sağlama kaygısı ile devlet sınırlarına açık bir şekilde vurgu yapıyor (geri dönüşü görülüyor). Birliğin Ortak Dış ve Güvenlik Politikasının hedefleri doğrultusunda, ABA 21/II-c. maddesinde “Birleşmiş Milletler Şartı'nın amaç ve ilkelerine, Helsinki Nihai Senedi ilkelerine ve dış sınırlarla ilgili olanlar da dahil Paris Şartı'nın amaçlarına uygun olarak, barışı korumak, çatışmaları önlemek ve uluslararası güvenliği güçlendirmek” gerektiği belirtiliyor. ABİHA 77/IV. maddesinde ise, sınır kontrolleri, iltica ve göç konusundaki Birlik politikalarının, “üye devletlerin, kendi coğrafi sınırlarını uluslararası hukuka uygun olarak belirleme yetkilerine hanel getirmez” denilmektedir. Böylece devlet sınırlarının birincil hukuktaki yeri açık bir şekilde belirtilmektedir.

“Schengen Alanı” ile Birlik, sınırların ayırıcı, geçilmez ve siyasi olarak homojen bir yapıyı ortaya koyan bir boyutunu ön plana çıkararak (Öztürk & Erkan, s.531) yukarıda değinilen klasik sınır yaklaşımını yakaladığını göstermektedir.

II. AB'nin Dış Sınırlarının Yönetimi

Küreselleşmenin etkisi ile ekonomik, kültürel ve siyasi münasebetlerin artması (Cingöz, 2023), sınırların “sınırlayıcı” yönünü esnetmeye neden olduğu gibi (etkilediği gibi) sınır yönetiminde farklı yaklaşımların ortaya konulmasını gerektirmiştir. Bu arayışlar çerçevesinde AB'de de sınır yönetimi konusunda gelişmeler görülmektedir. AB'nin dış sınırlarının klasik ulusal sınırlara tam olarak benzediği söylenemez. Zira bu sınırlar üye bir devleti üçüncü bir devletten ayırdığı gibi AB'yi siyasi bir yapı olarak da ayırmaktadır. AB'nin dış sınırlarından sorumlu olan devletlerin ikilemi söz konusudur. Üye devletler hem kendi adlarına hem de Birlik adına dış sınırları korumaktadırlar. Bu çifte görevin üstlenilmesi ağır bir sorumluluk olmaktadır, özellikle yeni üye devletler açısından. Bu nedenle, dış sınırların yönetiminde zorluklarla karşılaşan üye devletleri desteklemek üzere 2004 yılında Frontex aracılığıyla karşılıklı yardım ve ortak yönetim sistemi hayata geçirilmiştir (Règlement (CE) n° 2007/2004 du Conseil du 26 octobre 2004 portant création d'une Agence européenne pour la gestion de la coopération opérationnelle aux frontières extérieures des États

membres de l'Union européenne, 2004). Ortak sınır muhafızlarınınⁱⁱⁱ oluşturulması ile Frontex, AB'nin dış sınırlarının ortak yönetimini sağlayacak birimin nüvesi olmuştur. Böylece dış sınırların yönetimi giderek devletlerin denetiminden çıkarak AB'nin yetkisine girmeye başlamıştır.

Günümüzde Birlik için temel işlevsel niteliği olan göç akımının denetimi ve yönetimini üye devletler yerine getirmektedirler. Lizbon Antlaşması, üye devletler bu sorumluluğu açıklığa kavuşturmuştur. ABİHA'nın 291. maddesi ve ABA'nın 4/III. maddesi uyarınca, üye devletlerin, hukuken bağlayıcı Birlik tasarrufları için gerekli tüm ulusal tedbirleri kabul etmeleri ve Birlik tasarruflarından kaynaklanan yükümlülüklerin yerine getirilmesi için her türlü uygun tedbiri almaları gerekir. Bu bağlamda, kabul edilen ortak hükümler (Birlik tasarrufları) çerçevesinde üye devletler, kendilerine ait dış sınırların kontrol ve gözetiminde birinci derecede sorumludurlar. Kısaca, dış sınırların yönetiminde üye devletlerin yetkilerinin biçimi ve niteliği ne olursa olsun AB'nin denetimi altında gerçekleşmektedir.

Dış sınırların yönetiminde üye devletler hem kendi hukuk düzenlerine hem de Birliğin hukuk düzenine uygun davranmak durumundadırlar. Her iki hukuk düzenini uyum içinde uygulamak zorundadırlar (Blumann, 2013, s. 7).

ABİHA'nın 3/II. maddesine göre, “Birlik, vatandaşlarına, dış sınırların kontrolü, iltica, göç, suçun önlenmesi ve suçla mücadele konularında uygun tedbirler vasıtasıyla kişilerin serbest dolaşımının sağlandığı, iç sınırların olmadığı bir özgürlük, güvenlik ve adalet alanı sunar”. Böylece bu hüküm, “özgürlük, güvenlik ve adalet alanı” ve dış sınırların Avrupa Birliği'nin hedefleri arasında önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

AB Birliği'nin gerçekleştirmek istediği “iç sınırların olmadığı alan”, iç sınırların açılması, sınırlarda kontrolün kalkması gerektirdiğinden sınırların sorgulanmasına neden olmaktadır. Öte yandan, “dış sınırların kontrolü” yaklaşımı ile de AB, dış sınırların kontrolü, belirginliği ve sızdırmazlığını gerekli kılmaktadır. Çelişkili gibi görünen bu iki yaklaşım ile AB, gerçekte yeni bir iç özgürlük alanı belirlemekte ve kendi ülkesi gibi bu alanın sınırlarını ve bütünlüğünü sağlamaya çalışmaktadır. Böylece, sınırların klasik olarak ülkeye ilişkin işlevini yeniden ortaya koymaktadır (Benlolo Carabot, 2018, s. 65).

AB'nin dış sınırlarının yönetimi sadece belli noktalarda giriş ve çıkışların denetimi ile sınırlı olmaz aynı zamanda istihbarat (bilgi toplama) ve risk analizini de kapsayan zamana ve mekana yayılan sınır denetimi ve gözetim faaliyetidir (Bonditti, 2016, s. 118) (CERAN, 2018, s. 59). Schengen ve AB bu anlamda, geleceğin sınırlar yönetiminin laboratuvarı olarak görülebilir.

1. Avrupa Sınır ve Sahil Güvenlik Birimi

Avrupa entegre sınır yönetiminin etkili bir şekilde uygulanmasını sağlamak üzere Avrupa Birliği, 2016/1624 sayılı Avrupa Sınır ve Sahil Güvenlik Birimi^{iv} ilişkin Tüzük ile Avrupa Sınır ve Sahil Güvenlik Birimi'ni kurmuştur (Règlement (UE) 2016/1624 du Parlement européen et du Conseil du 14 septembre 2016 relatif au corps européen de garde-frontières et de garde-côtes, modifiant le règlement (UE) 2016/399 du Parlement européen et du Conseil et abrogeant le règlement (CE) n° 863/2007 du Parlement européen et du Conseil, le règlement (CE) n° 2007/2004 du Conseil et la décision 2005/267/CE du Conseil, 2016). Bu düzenleme çerçevesinde, bu Birim için gerekli olan mali ve insan kaynakları ve donanım sağlanmıştır. Avrupa Sınır ve Sahil Güvenlik Birimi, Avrupa Sınır ve Sahil Güvenlik Ajansı ve sınır yönetiminden sorumlu ulusal makamlardan ve sınır kontrol görevlerini yerine getiren ulusal sahil korumalarından^v oluşmaktaydı. Bu yönetime ilişkin yeni yasal çerçeve, Avrupa Sınır ve Sahil Güvenlik Birimi'nin rolünü tanımlayan 2019/1896 sayılı Tüzüğe dayanmaktadır (Règlement (UE) 2019/1896 du Parlement européen et du Conseil du 13 novembre 2019 relatif au corps européen de garde-frontières et de garde-côtes et abrogeant les règlements (UE) n° 1052/2013 et (UE) 2016/1624, JO L 295 du 14.11.2019, 2019). Bu tüzüğe göre, sahil güvenlik dahil Üye Devletlerin sınır yönetiminden sorumlu ulusal makamları, geri dönüş işlemlerinden sorumlu ulusal makamlar ile Avrupa Sınır ve Sahil Güvenlik Ajansı, birlikte Avrupa Sınır ve Sahil Güvenlik Birimini oluşturmaktadır (2019/1896 sayılı Tüzüğün 4. Maddesi). 2019/1896 sayılı Tüzüğün 4. Maddesi, 2016/1624 sayılı Tüzüğün 3. Maddesinin güncellenmiş bir versiyonudur. Bu madde, orijinal hükümleri korumakla birlikte “iadelere sorumlu ulusal makamlar” ifadesine özel olarak yer vererek, söz konusu kurumların Ajans ile iş birliğini açıkça ortaya koymaktadır. Böylece, düzensiz göçmenlerin geri dönüşü, genel sınır yönetiminin daha bütünlüklü bir parçası haline gelmekte ve bu durum Avrupa'nın sınır ve geri dönüş politikalarının gelişimini yansıtmaktadır. Özetle, 2019/1896 sayılı Tüzüğün 4. maddesi, Avrupa Sınır ve Sahil Güvenlik Birimi'nin yapısını ve görevlerini genişletip netleştirmekte, sınır ve geri dönüş yönetimine yönelik Avrupa politikasının evrimini somut bir biçimde göstermektedir.

Lizbon Antlaşması, ABİHA'nın 77. Maddesi dış sınırlar için entegre bir yönetim sisteminin aşamalı olarak gerçekleştirilmesi için gerekli tedbirlerin alınması gerektiğini belirtmiştir. Bu hukuki temel üzerine 2016/1624 sayılı Tüzük, 4. maddesinde entegre sınır yönetiminin unsurlarını belirlemiştir (Çilingir, 2018, s. 33). Görüldüğü üzere bu Tüzük, 77. maddenin hedefi olan “entegre sistemi” yerine dış sınır politikasının maddi boyutunu ön plana çıkaran

“entegre yönetim” ifadesini kullanılmıştır. 2019/1896 sayılı Tüzük bu yaklaşımı benimsemiştir.

ABİHA'nın 77/I-b ve c maddesinde özellikle “dış sınırların geçilmesinde kişilerin kontrol edilmesinin ve bu geçişlerin etkili biçimde izlenmesinin sağlanması” ve “dış sınırlar için entegre bir yönetim sisteminin aşamalı olarak uygulamaya konulması” için ortak politikaların ortaya konulmasını hüküm altına almıştır. Lizbon Antlaşması ile ABA ve ABİHA'ya eklenen 23 numaralı Protokol'a göre, ABİHA 7/II-b. maddesinde yer alan dış sınırların geçilmesine (aşılmasına) ilişkin hükümler, üye devletlerin üçüncü ülkelerle anlaşma müzakere etme veya sonuçlandırma yetkisine hanel getirmez. Ancak söz konusu anlaşmaların Birlik hukukuna ve diğer ilgili uluslararası anlaşmalara uygun olması gerekmektedir.

ABİHA 71. maddesi ise “Birlik içinde iç güvenliğe ilişkin operasyonel iş birliğinin desteklenmesini ve güçlendirilmesini sağlamak amacıyla, Konsey bünyesinde bir daimî komite” kurmaktadır. Bu Daimî Komite, 240. maddeye hanel gelmeksizin, üye devletlerin yetkili makamlarının eylemlerinin koordinasyonunu kolaylaştırmaktadır. Birliğin ilgili organ, ofis veya ajanslarının temsilcileri, bu komitenin çalışmalarına katılabilirler. Avrupa Parlamentosu ve ulusal parlamentolar, söz konusu çalışmalar hakkında düzenli olarak bilgilendirilirler. İç Güvenlik Daimî Komitesi (COSI), AB'nin iç güvenliği ile ilgili olarak operasyon iş birliğini güçlendirmek için oluşturulmuştur. Bu şekilde, Lizbon Antlaşmasında belirlenmiş olan Komitenin anahtar hedefi, mevzuatın uygulanması alanı da dahil olmak üzere, AB Üyesi Devletler arasında operasyon eylemlerinin koordinasyonunu teşvik etmektir. Frontex, Europol ve Eurojust bu komitenin çalışmalarına gözlemci olarak katılmaktadırlar.

Dış sınırların yönetimi alanında AB'nin amacı, Birlik içindeki kişilerin serbest dolaşımı için gerekli olan ve özgürlük, güvenlik ve adalet alanının da temel bileşenlerinden biri olan, Avrupa entegre sınır yönetiminin ulusal ve Birlik düzeyinde geliştirilmesi ve uygulanmasıdır. Avrupa entegre sınır yönetimi, göç yönetimini geliştirmede merkezi bir rol oynamaktadır. Amaç, dış sınırların geçişini etkin bir şekilde yönetmek ve bu sınırlardaki göçmen sorunlarıyla ve gelecekteki muhtemel tehditlerle mücadele etmektir. Böylece, sınır ötesi boyutları olan ciddi suçlarla mücadeleye yardımcı olunarak, Birliğin yüksek düzeyde iç güvenliği sağlanacaktır. Entegre sınır yönetimi konusundaki faaliyetlerin, temel haklara saygı gösterilerek ve Birlik içinde kişilerin serbest dolaşımı güvence altına alınarak gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Görüldüğü gibi, entegre sınır yönetimi, göçün daha etkin bir şekilde yönetilmesine, Avrupa Birliği'nin iç güvenliğinin geliştirilmesine ve kişilerin serbest dolaşımı ilkesinin korunmasına yardımcı olmaktadır. Bu bağlamda Avrupa Sınır ve Sahil Güvenlik

Biriminin oluşturulması, dış sınırların birlikte güçlü bir şekilde yönetilmesini sağlayacaktır.

2. Dış Sınırlarda Operasyonel İş birliği: Frontex

2016/1624 sayılı Tüzük ile “Avrupa Birliği Üye Devletlerin Dış Sınırlarında Operasyonel İşbirliği Yönetimi için Avrupa Ajansı”nın (Frontex) ismi “Avrupa Sınır ve Sahil Güvenlik Ajansı” olarak değiştirilmiştir (2016/1624 sayılı Tüzük, m. 6/I). Ancak bu Ajans için de Frontex akronimi kullanılmaya devam edilmiştir (2016/1624 sayılı Tüzük, paragraf 11). “Frontex” akronimi (kısmı ad) Fransızca “*frontières extérieures* (dış sınırlar)” sözcüklerin ilk harflerinden oluşturulmuştur (Kutucu, 2014, s. 151). Bu Ajans’ın adı İngilizce “*European Border and Coast Guard Agency (EBCGA)*”; Fransızca “*Agence européenne de garde-frontières et de garde-côtes*” olduğunu belirtmekte fayda vardır. Bu isim değişikliğinde görüldüğü gibi Ajans’ın ilk isminde “üye devletlerin dış sınırları” ifadelerine yer verilirken, yeni Ajans’ın isminde ise “Avrupa Sınır ve Sahili” ifadeleri tercih edilmiştir. Frontex’in ismindeki bu değişiklik ile devletlerin sınırlarından ziyade Birliğe vurgu yapıldığı söylenebilir. Bu durum aynı zamanda sınırların denetiminde Birlik ile üye devletler arasında yetki paylaşımında gerçekleşen değişimi de yansıtmaktadır (Bilgin, 2017, s. 60).

Görevleri genişletilmesine karşın Ajans, tüm faaliyet ve işleyişinde tam bir devamlılıkla aynı tüzel kişiliği korumuştur (Bayram, 2019, s. 45). 2019/1896 sayılı Tüzük bu yaklaşımı benimsemiştir (Bayram & Izol, 2022, s. 18).

1985 yılında kurulan “Schengen Alanı”nın işleyiş mantığı çerçevesinde Frontex 2004 yılında hayata geçirilmiştir (2007/2004 sayılı Tüzük). Zira, Schengen Anlaşması ile iç sınırların kaldırılması dış sınırlarının denetlenmesi sorununu beraberinde getirmiştir. “Schengen Alanı”nın güvenliğinin sağlanabilmesi için Schengen ülkelerinin doğal olarak iş birliğine gitmeleri gerekmiştir. Bu iş birliği sayesinde, dış sınırların kontrolünde ortak kriterler, Schengen Bölgesi’ne girişte ortak kurallar ve katılan ülkeler arasında ileri polis iş birliğinin sağlanması hedeflenmiştir. Bu alanlarda ortak politikaların geliştirilmesi konusunda Lizbon Antlaşması’nın hükümlerinin açık olduğu söylenebilir. ABİHA’nın 4/II-j maddesinde “özgürlük, güvenlik ve adalet alanı”nda Birlik ve üye devletler arasında paylaşılan yetkinin söz konusu olduğu belirtilmiş. ABİHA’nın 67/II maddesinde ise “iltica, göç ve dış sınırların kontrolü” alanında ortak politikaların geliştirilmesini düzenlemiştir. ABİHA’nın 77/I-b ve c maddesinde özellikle “dış sınırların geçilmesinde kişilerin kontrol edilmesinin ve bu geçişlerin etkili biçimde izlenmesinin sağlanması” ve “dış sınırlar için entegre bir yönetim sisteminin aşamalı olarak uygulamaya konulması” için ortak politikaların ortaya konulmasını hüküm altına alınmıştır.

Bu yasal temel üzerine *Schengen Sınırlar Kanunu* oluşturulmuştur (*Règlement (UE) 2016/399 du Parlement européen et du Conseil du 9 mars 2016 concernant un code de l'Union relatif au régime de franchissement des frontières par les personnes (code frontières Schengen)*, 2016).

Schengen müktesebatına göre, sınırların denetimi ve gözetimi alanında üye devletlerin egemenliklerini muhafaza ettikleri söylenebilir. Frontex'in kurulması ile de AB'nin dış sınırların her yerinde aynı standartlara göre denetim ve gözetim sağlanmaya çalışılmıştır.

Tasarlandığı bu şekli ile Schengen sistemi, dış sınırlardaki göç baskısı ılımlı kaldığı sürece düzgün bir şekilde işlemiştir. Sorumluluklarını yerine getirmek için üye devletler, bilgi değişim (veri tabanları) sistemleri (SİS, VİS, EURODAC) ve ortak kurallara (bu alandaki Birlik müktesebatına) dayanmışlardır (Bayram, 2019, s. 45).

III. Dış Sınır Gözetiminin Organizasyonu

AB'nin dış sınırlarının gözetimi, Üye Devletler ve Frontex arasında kurulan ortak sorumluluk sistemine dayanmaktadır.

1. Ortak Sorumluluk

AB'nin sınırlarını yönetme çabası, ontolojik güvenliğin korunması (Cingöz, Özkan, Alkan, & İzol, 2024, s.1965) bağlamında da ele alınabilir. Göç, krizler veya düzensiz hareketler AB'nin kimliğini ve iç bütünlüğünü tehdit eden unsurlar olarak algılanabilir. Bu nedenle Frontex gibi mekanizmalar, AB'nin "kendini güvende hissetme" ve kimliğini sürdürme arzusuyla bağlantılıdır.

AB'nin dış sınırlarının yönetimi Frontex ve Üye Devletlerin ulusal makamları arasında paylaşılan bir sorumluluktur. Üye Devletler sınırlarının gözetiminde birincil sorumluluğu ellerinde tutarken, Frontex kaynak ve koordinasyon açısından yardım sağlamaktadır. Bu iş birliği Üye Devletlerin artan göç baskısı ya da kriz durumlarıyla başa çıkma kapasitesini güçlendirmektedir.

2019/1896 sayılı Tüzüğün 7. maddesi, Avrupa entegre sınır yönetiminin uygulanmasında ortak sorumluluğa odaklanmaktadır. Avrupa Sınır ve Sahil Güvenliği'nin rolünü ve Üye Devletlerin ulusal makamlarıyla iş birliğini vurgulamaktadır. Bu, Birliğin dış sınırlarının gözetimi ve korunmasının sadece bir ya da diğer aktöre bağlı olmadığı, Frontex ve ulusal makamlar arasında yakın iş birliği gerektirdiği anlamına gelmektedir.

Ajans, Üye Devletlerin koordine edilmesi, ek kaynaklar (örneğin görevlendirilen personel veya ekipman) yoluyla destek sağlanmasında ve dış sınırların entegre ve uyumlu bir şekilde yönetilmesine katkıda bulunulmasında önemli bir rol oynamaktadır. Tüzükte özellikle sahil güvenlikten bahsedilmekte

ve sahil güvenliğin deniz sınırlarının gözetimindeki rolü ve sınır kontrolleriyle ilgili diğer olası görevleri vurgulanmaktadır. Bu durum, sınırların deniz boyutunun özellikle önemli ve karmaşık olduğu ve denizde görev yapan sahil güvenlik görevlileri de dahil olmak üzere düzenli gözetim gerektirdiği gerçeğini yansıtmaktadır. Bu görevliler sadece gözetimden değil, aynı zamanda zor durumdaki insanları kurtarmaktan, kaçakçılığı önlemekten ve suç faaliyetlerini tespit etmekten de sorumludur.

Frontex önemli bir rol oynasa da, Üye Devletler dış sınırın kendi sınırlarının yönetiminden birincil derecede sorumlu olmaya devam etmektedir. Bu, her AB Üye Devletinin, denetim, gözetim veya göç akımlarının yönetimi açısından kendi sınırlarını yönetme konusunda doğrudan ve egemen sorumluluğa sahip olduğu anlamına gelmektedir. Ajans, özellikle sınırlarında artan bir baskıyla karşı karşıya kaldıklarında (örneğin ani göç akımları veya kriz durumları) Üye Devletlere destek sağlamaktadır. Amaç, Avrupa dayanışması gerektiren durumlarda Frontex'in ek kaynaklar ve koordinasyon sağlayabilmesini sağlamaktır.

Görüldüğü üzere, ortak sorumluluk ilkesi, dış sınırların kolektif güvenliğinin tüm Üye Devletler için elzem olduğu Avrupa Birliği'nin doğasını yansıtmaktadır. Aynı zamanda Üye Devletler, yerel durumları ve sınırlarının belirli coğrafi ve sosyal özelliklerini daha iyi bildiklerinden, sınır yönetimi üzerindeki egemenliklerini korumaktadırlar. Bununla birlikte, bireysel kapasitelerini aşan zorluklar için Ajansın varlığı koordineli ve etkili bir müdahale sağlamaktadır.

ABİHA'nın 291. maddesi ve ABİHA'nın 4/III. maddesi uyarınca, Üye Devletler yasal olarak bağlayıcı Birlik tasarruflarına uymak ve bunlardan doğan yükümlülüklere saygı göstermek için gerekli tüm ulusal tedbirleri almalıdır. Bu çerçevede, Üye Devletler öncelikle dış sınırlarının denetim ve gözetiminden sorumludur. Bu amaçla, yeterli personel istihdam etmeli ve etkili ve kaliteli dış sınır kontrolleri sağlamak için gerekli kaynakları tahsis etmelidirler (2016/399 sayılı Tüzük, madde 15).

2. Sahil Güvenlik katılımı

Frontex, sahil güvenlik faaliyetlerini desteklemek için Avrupa Balıkçılık Kontrol Ajansı (EFCA) ve Avrupa Deniz Güvenliği Ajansı (EMSA) ile yakın iş birliği içinde çalışmaktadır. Bu iş birliği deniz güvenliğini garanti altına almak, deniz kaynaklarını korumak ve kaçakçılık ve insan ticareti gibi denizdeki yasadışı faaliyetleri önlemek için gereklidir.

2019/1896 sayılı Tüzüğün 69. maddesi sahil güvenlik faaliyetlerinde Avrupa iş birliğiyle ilgilidir. Avrupa Sınır ve Sahil Güvenlik Ajansı'nın (Frontex), Avrupa Balıkçılık Kontrol Ajansı (EFCA) ve Avrupa Deniz Güvenliği Ajansı (EMSA) ile

iş birliği içinde, sahil güvenlik görevlerinden sorumlu ulusal makamları desteklemedeki rolünü tanımlamaktadır.

Görüldüğü üzere, deniz gözetimi, deniz sınır güvenliği ve deniz kaynaklarının korunmasından oluşan sahil güvenlik faaliyetlerin yönetiminde kurumlararası iş birliğinin önemi vurgulamaktadır. Frontex, sahil güvenlik işlevlerini yerine getiren ulusal makamları desteklemek için başta EPCA ve EMSA olmak üzere diğer Avrupa ajanslarıyla birlikte çalışmaktadır. Bu iş birliği farklı düzeylerde gerçekleşmektedir: ulusal, AB ve gereken durumlarda uluslararası.

IV. Gözetim ve Sınır Kontrolü

AB'nin dış sınırlarındaki gözetim ve denetimler, yasal geçişi kolaylaştırmayı ve yasadışı göçü önlemeyi amaçlayan entegre sınır yönetiminin temel unsurlarıdır.

1. Sınır gözetimi

Schengen bölgesinin son yıllarda karşılaştığı benzeri görülmemiş zorluklara cevaben, 2024/1717 sayılı Tüzük 2016/399 sayılı Tüzüğü (Schengen Sınırları Kanunu) tadil eden) hem "sınır gözetimi" tanımına hem de aynı Tüzüğün "sınır gözetimi" ile ilgili 13. maddesine değişiklikler getirmiştir (Règlement (UE) 2024/1717 du Parlement européen et du Conseil du 13 juin 2024 modifiant le règlement (UE) 2016/399 concernant un code de l'Union relatif au régime de franchissement des frontières par les personnes, 2024).

Madde 2/a-12'deki tanımla ilgili olarak yeni metin sınır gözetimi için çok daha geniş ve belli bir hedefler listesi sunmaktadır. Örneğin, sınır gözetiminin atlatılmasını önlemek, izinsiz geçişleri tespit etmek önemsenmektedir. Sınırın durumu ile ilgili bilgiyi artırmak amacıyla sınır ötesi faaliyetler, göç hareketleri ve potansiyel tehditler hakkında bilgi toplanması gerekmektedir. Gözetimin sadece göçü kontrol etmek için değil, aynı zamanda uyuşturucu kaçakçılığı veya insan ticareti gibi suç faaliyetlerini önlemek için de önemsenmektedir. Ayrıca, yetkililerin yasadışı sınır geçişlerine karşı harekete geçmesi de belirtilmektedir.

Eski metin ise indirgeyici ve sadece insanların denetimden kaçmasını önlemeye odaklanıyordu. Bu da sınır gözetiminin kapsamını diğer güvenlik hedeflerinden bahsetmeksizin doğrudan denetim unsurlarıyla sınırlandırmaktaydı. Yeni metin sınırın durumuna vurgu yapmakta; proaktif gözetim ve etkili sınır yönetimi için gerekli olan sınır hareketlerini analiz etme ve anlama becerisi üzerinde durmaktadır.

Sınır gözetimine ilişkin 13. madde ise, AB'nin dış sınırlarında gözetimin yöntem ve hedeflerini tanımlamaktadır. Yeni versiyon, ayrıntı düzeyi, belirtilen hedefler ve gözetim yöntemleri açısından önemli farklılıklar içermektedir.

Sınır gözetimin temel amacı (Paragraf 1)

Yeni metinde, sınır gözetiminin temel amacı, izinsiz sınır geçişlerini önlemek veya tespit etmek olarak belirtilmektedir. Sınırlardaki durumun daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmak, sınır ötesi suçlarla mücadele, yasa dışı sınır geçişlerine karşı harekete geçmek ek hedefler olarak açıklanmaktadır. Ayrıca, eylemleri daha iyi yönlendirmek için risk analizlerinin yapılmasının önemini vurgulamaktadır. Son olarak, sınırı yasadışı yollardan geçen kişilerin 2008/115 sayılı Direktif (Geri Dönüş Direktifi) uyarınca geri dönüş prosedürlerine tabi tutulduğu belirtilmektedir.

Gözetim Kaynakları ve Yöntemleri (Paragraf 2)

Yeni metne göre, sınır muhafızları, gözetim için sabit ve mobil birimler de dahil olmak üzere gerekli tüm kaynaklarını kullanmaktadır. Gözetim, insanların sınır geçiş noktaları arasında izinsiz olarak sınırı geçmelerini veya sınır geçiş noktalarındaki kontrollerden kaçmalarını önleyecek ve caydıracak şekilde gerçekleştirilmektedir. Ayrıca, gözetim, temel haklara uygun olarak gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Sınır geçiş noktaları arasındaki gözetim yöntemleri (Paragraf 3)

Yeni metin, sınır muhafızlarının personel seviyelerinin ve yöntemlerinin mevcut veya öngörülen risk ve tehditlere göre uyarlandığını belirtmektedir. Sınırlar boyunca veya yakınında göçmen ölümlerinin azaltılması için durum tablolarının kullanılmasını uygun görmektedir. İzinsiz geçişlerin etkin bir şekilde tespit edilmesine yönelik diğer yöntemlerin yanı sıra gözetim sürelerinde sık ve habersiz değişiklikler yapılmasını önermektedir.

Gözetim için Kullanılan Yöntem ve Teknikler (Paragraf 4)

Yeni metne göre, gözetim, hassas olduğu bilinen veya tahmin edilen yerlerde devriye gezen veya konuşlanan sabit veya mobil birimler tarafından gerçekleştirilmektedir. İzinsiz geçişlerin önlenmesi veya bu tür geçişler gerçekleştiğinde bireylerin yakalanması gerektiğinden bahsetmektedir. Gözetim, gerektiğinde elektronik araçlar, ekipmanlar, gözetleme sistemleri ve her türlü sabit ve mobil altyapılar da dahil olmak üzere teknik araçlar kullanılarak gerçekleştirilmektedir.

Avrupa Komisyon tarafından devredilen yetkiler (Paragraf 5)

Yeni metin, Avrupa Komisyonu'nun denetime ilişkin ilave tedbirler almak üzere yetki devrine dayanan düzenlemeler kabul etme yetkisine sahip olduğunu belirtmektedir. Ortak asgari standartlar, sınırın türü (kara, deniz veya hava) ve coğrafi özellikleri dikkate alınarak belirlenmelidir.

2. Sınır devriyeleri ve gözetimi

2019/1896 sayılı Tüzüğe göre, Frontex personeli, izinsiz geçişleri önlemek ve sınır ötesi suçlarla mücadele etmek için sınır geçiş noktalarında devriye gezmek

üzere görevlendirilmektedir. Bu devriyeler, özellikle uzak veya ulaşılması zor bölgelerde sürekli gözetim sağlamaktadır

2019/1896 sayılı Tüzüğün 55. Maddesi, Avrupa Sınır ve Sahil Güvenlik Ajansı'nın (Frontex) personelinin görevlendirildiklerinde yerine getirebilecekleri idari görevleri tanımlamaktadır. Özellikle devriyeler ve dış sınırların güvenliğini sağlamak için gerekli diğer eylemler yoluyla sınır gözetimine odaklanmaktadır. Madde 55, Bölüm 7-f, sınırlarda görev yapan Frontex personelinin uygulama yetkilerini vurgulamaktadır.

3. En son teknolojilerin kullanılması

Frontex dış sınırların gözetimini güçlendirmek uydular, radar istasyonları ve insansız hava araçları ve gemiler gibi farklı gelişmiş teknolojiler kullanmaktadır. Bu araçlar, erişilmesi zor alanların sürekli ve etkili bir şekilde gözetlenmesini sağlamaktadır. İleri teknolojilerin kullanımı, yasadışı faaliyetleri tespit etmek ve önlemek, deniz sınırlarının güvenliğini sağlamak ve insan hayatını kurtarmaya yardımcı olmak için gerekli olan sürekli ve etkili gözetimi mümkün kılmaktadır. 2019/1896 sayılı Tüzüğün 69. maddesi, Avrupa Birliği içerisinde sahil güvenlik faaliyetlerin yönetiminde kurumlar arası iş birliğinin ve ileri teknolojilerin kullanımının önemini vurgulamaktadır.

V. Koordinasyon ve Bilgi Paylaşımı

AB'nin dış sınırlarının etkili bir şekilde gözetlenmesini sağlamak için ilgili kurumlar arasında koordinasyon ve bilgi paylaşımı gerekmektedir.

1. EUROSUR ve Bilgi Füzyon Hizmetleri

Ortadoğu'da İran-Suudi Arabistan rekabeti ve Yemen krizinin derinleşmesi (İzol & Cingöz, 2022, s.349), bunun yanında Suriye İç Savaşı'nın 2011 yılından günümüze dek sürmesi de, Avrupa Birliği'nin sınır güvenliği politikalarını doğrudan etkilemiştir (Öztürk & Boyacı, s1813). Yemen'deki iç savaş ve insani kriz, bölgeden Avrupa'ya doğru göç hareketlerini artırmış; bu durum **EUROSUR** gibi entegre sınır yönetimi sistemlerinin önemini daha da vurgulamıştır. Özellikle çatışma bölgelerinden kaynaklanan düzensiz göç akışları ve sınır ötesi güvenlik tehditleri, AB'nin hem güvenliği hem de insani değerleri koruma ihtiyacını ortaya koymuştur. Söz konusu sınır güvenliği tehditleri de değişen uluslararası sistemde farklılaşan güç dengeleri neticesinde gerçekleşmektedir (Öztürk & Şen, s.349).

EUROSUR sistemi, hızlı bilgi paylaşımı sayesinde Üye Devletler ile Frontex arasındaki koordinasyonu güçlendirmektedir. EUROSUR füzyon hizmetleri, dış sınırlardaki duruma dair kapsamlı bir bakış sağlamak amacıyla çeşitli kaynaklardan (sensörler, uydular, devriyeler) gelen verileri entegre etmektedir.

2019/1896 sayılı Tüzüğü'nün 19. maddesi, Avrupa Birliği'nin dış sınırlarının yönetiminde önemli bir rol oynayan Avrupa Sınır Gözetim Sistemi EUROSUR'un kapsamını tanımlamaktadır. EUROSUR kara, deniz ve hava gözetimini kapsayarak, böylece çok çeşitli sınırların ve göç ve sınır ötesi suç için olası rotaların etkin bir şekilde yönetilmesini mümkün kılmaktadır. Ayrıca EUROSUR, sınır faaliyetleri hakkında gerçek zamanlı bilgi sağlayarak Üye Devletler ve Frontex arasında daha iyi koordinasyon sağlamaktadır. Bu da daha etkili operasyonlar ve bir tehdit ya da tehlike durumunda hızlı hareket edilmesini kolaylaştırmaktadır. EUROSUR, güvenlik ve insani koruma olmak üzere iki temel amaca sahiptir. Bir yandan, yasadışı girişleri ve suç faaliyetlerini engelleyerek sınır güvenliğini sağlarken, diğer yandan göçmenlerin hayatlarını korumaya yardımcı olmayı hedeflemektedir. Güvenlik ile insani koruma arasındaki bu hassas denge, Avrupa Birliği'nin, hem vatandaşlarının güvenliğini sağlama hem de daha iyi yaşam koşulları ve güvenlik arayışında olan bireylerin haklarını koruma konusundaki temel değerlerini yansıtmaktadır.

2019/1896 sayılı Tüzüğü'nün 28. Maddesi, EUROSUR füzyon hizmetlerini düzenlemekte ve Avrupa Sınır ve Sahil Güvenlik Ajansı'nın (Frontex), dış sınırlar ve sınır öncesi bölgeler hakkında bilgi toplama ve paylaşım süreçlerini nasıl koordine ettiğini açıklamaktadır. Tüzükte ayrıca denizde arama ve kurtarma operasyonları için yetkili makamlara bilgi sağlanması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu da EUROSUR füzyon hizmetlerinin sadece güvenliğe değil, aynı zamanda özellikle denizde tehlike altında olan insanlar söz konusu olduğunda insan hayatının korunmasına da odaklandığını göstermektedir.

Görüldüğü üzere, EUROSUR bir gözetim ve iletişim (bilgi değişim teknolojisi) sistemi, Frontex ise bu aracı AB'nin dış sınırlarının yönetimini ve güvenliğini güçlendirmek için kullanan operasyonel ajanstır.

Bu işleyişinin ana unsurları:

Ulusal Koordinasyon Merkezleri (UKK)

Her AB Üye Devletinin (ve Norveç ve İzlanda gibi bazı ilişkili ülkelerin) bir Ulusal Koordinasyon Merkezi vardır. Bu UKK'lar çeşitli ulusal kaynaklardan (hava ve deniz gözetimi, radar, insansız hava araçları, vs.) bilgi toplar ve EUROSUR'a gönderir. UKK, çeşitli Üye Devletler ve Frontex arasında veri alışverişi için bir temas noktası görevi görmektedir.

Olay haritalama sistemi

EUROSUR, olayları gerçek zamanlı olarak görüntülemek için bir haritalama arayüzü kullanmaktadır (örneğin, denizde tespit edilen bir göçmen teknesi veya kara sınırındaki şüpheli hareketler). Bu haritalar uydulardan, radarlardan,

insansız hava araçlarından ve diğer gözetim araçlarından toplanan verilerle beslenmektedir.

Veri füzyonu ve analizi

EUROSUR, hava ve deniz gözetimi, Avrupa Copernicus programı tarafından sağlanan uydu verileri ve ulusal istihbarat servislerinden gelen verileri bir araya getirir. Bu bilgiler, dış sınırlardaki durumun net bir resmini sunmak üzere birleştirilir.

Uluslararası iş birliği

Doğu Akdeniz'de enerji kaynakları, deniz yetki alanları ve bölgesel istikrar gibi meseleler güvenlik tehditlerini derinleştirmekte (İzol, 2022, s.61); bu durum, göç yolları ve sınır güvenliği açısından daha entegre ve koordineli bir uluslararası iş birliği yaklaşım ihtiyacını artırmaktadır.

AB Üye Devletleri arasındaki iş birliğinin yanı sıra EUROSUR, özellikle Akdeniz bölgesindeki komşu ülkelerle de iş birliğini kolaylaştırmaktadır. Örneğin, Akdeniz'deki göç yönetiminin bir parçası olarak EUROSUR, göç yollarını daha iyi izlemek için Tunus, Libya ve Mısır gibi ülkelerle bilgi paylaşmaktadır.

Kısaca, EUROSUR, AB'nin dış sınırlarının gözetiminden elde edilen bilgileri merkezileştiren, olayların ve tehditlerin gerçek zamanlı bir görünümünü sağlayan bir iletişim ve gözetim sistemidir. Bu sayede AB ve Üye Devletler göç ve güvenlik sorunlarına hızlı bir şekilde yanıt verebilmektedir.

2. Veri tabanlarına erişim

Frontex personelinin Schengen Bilgi Sistemi (SIS), Eurodac ve Vize Bilgi Sistemi (VIS) gibi AB veri tabanlarına ve gerektiğinde ulusal veri tabanlarına erişimi vardır. Bu erişim, veri koruma kurallarına uygun olarak, görevlerini yerine getirmek için gereken verilerle kesinlikle sınırlıdır. 2019/1896 sayılı Tüzüğün 82. maddesi, Frontex personelinin AB'nin dış sınırlarının gözetimi için görevlendirildiklerinde veri tabanlarına erişimle ilgili görev ve yetkilerini tanımlamaktadır.

VI. Risk Analizi ve Tehditlerin Öngörülmesi

Risk analizi, tehditleri daha iyi tahmin etmeyi ve gerekli eylemleri planlamayı sağlayan sınır yönetiminin önemli bir yönüdür.

1. Risk analizi

Frontex göç akışlarını izlemekten ve düzensiz göç ve sınır ötesi suçlarla bağlantılı eğilimleri ve riskleri belirlemekten sorumludur. AB genelinde

tehditlerin tutarlı bir şekilde değerlendirilmesini sağlamak için ortak, entegre bir risk analizi modeli geliştirilmektedir.

2. Bilgi toplama

Bilgi toplama Üye Devletlerin katkılarına dayanmakta ve dış sınırların öncesindeki alanların izlenmesini mümkün kılmaktadır. Bu bilgiler risk analizini iyileştirmek ve Üye Devletlerin göç sorunlarına yanıt verme kabiliyetlerini arttırmak için kullanılmaktadır. 2019/1896 sayılı Tüzüğün 31/III. maddesi ve 29. maddesinde tanımlandığı üzere, Avrupa Sınır ve Sahil Güvenlik Ajansı (Frontex) tarafından yürütülen yasadışı göçün ve risk analizlerinin izlenmesi için bilgi toplanmasına yapılan katkı vurgulamaktadır. 2019/1896 sayılı Tüzüğün 25. maddesi ise, Avrupa Birliği'nin dış sınırlarının yönetiminin bir parçası olarak ulusal koordinasyon merkezleri tarafından ulusal durum tablolarının oluşturulması ve güncellenmesi ile ilgilidir. Ulusal durum tablosu, AB'nin dış sınırlarının gözetimi ve kontrolünde çok önemli bir yönetim ve koordinasyon aracıdır.

VII. İnsani Boyut ve Denizde Arama ve Kurtarma (DAK)

AB sınır yönetimi, özellikle denizde arama ve kurtarma (DAK) operasyonları için insani bir boyut içermektedir.

1. Arama ve Kurtarma Operasyonları

Denizde Arama ve Kurtarma operasyonları AB'nin dış sınırlarının yönetiminin ayrılmaz bir parçasıdır (Bilgin, 2017, s. 72). Frontex, Üye Devletlerle iş birliği içinde ve uluslararası hukuka uygun olarak, denizde hayat kurtarmak amacıyla DAK operasyonları için teknik ve operasyonel yardım sağlamaktadır. 2019/1896 sayılı Tüzüğün 36/II Maddesi, Avrupa Sınır ve Sahil Güvenlik Ajansı'nın (Frontex) denizde arama ve kurtarma operasyonlarını desteklemek üzere Üye Devletlere ve üçüncü ülkelere teknik ve operasyonel yardım sağlamadaki rolünü vurgulamaktadır.

2. Güvenlik ve insan haklarının korunmasının dengelenmesi

Deniz sınırlarının gözetimi sadece güvenliği sağlamayı değil, aynı zamanda insan haklarını korumayı ve hayat kurtarmayı da amaçlamaktadır. Güvenlik ve insanlık arasındaki bu denge, AB sınır yönetiminin temel bir ilkesidir. 2019/1896 sayılı Tüzüğün 36/II maddesi, dış sınırların yönetiminin sadece güvenlik boyutuyla sınırlı olmadığını göstermektedir. Gerçekten de, denizde insan hayatının korunmasına yönelik açık bir taahhüt vardır. Frontex'in kurtarma operasyonlarına katkısı, Avrupa Birliği'nin temel değerleriyle uyumlu bir yaklaşım olan sınır güvenliği ve insan haklarının korunması arasında bir denge olduğunu göstermektedir.

VIII. Üye Devletler için Destek ve Uluslararası İşbirliği

Üye Devletler arasında ve üçüncü ülkelerle iş birliği, dış sınırların güvenliğinin güçlendirilmesi için elzemdir.

1. Üye Devletlere Operasyonel Destek

Frontex, özellikle önemli göç baskılarıyla karşı karşıya kaldıklarında Üye Devletlere yardım sağlar. Frontex'in personeli ulusal kapasiteleri güçlendirmek ve sahada varlık göstermek için görevlendirilmektedir.

2. Üçüncü ülkelerle iş birliği

Ortadoğu'daki istikrarsızlık (İzol & Zenginoğlu, 2015, s.424), düzensiz göçü tetikleyen başlıca faktörler arasındadır. Frontex düzensiz göçü önlemek ve sınır ötesi suçlarla mücadele etmek için üçüncü ülkelerle iş birliği yapmaktadır. Bu iş birliği, göç sorunlarını AB'nin dış sınırlarına ulaşmadan önce yönetmek için gereklidir.

Sonuç

Avrupa Birliği'nin dış sınırlarının gözetimi, güvenlik önlemlerini, yasadışı göçün önlenmesi ve insan haklarına saygıyı birleştiren entegre bir yaklaşıma dayanmaktadır. Frontex, Üye Devletler ve diğer Avrupa kurumları arasındaki iş birliği, etkili ve koordineli sınır yönetiminin sağlanması için esastır. Ancak, artan göç baskısı ve yeni güvenlik tehditleri gibi mevcut zorluklar, stratejilerin ve kaynakların sürekli olarak uyarlanması gerektirmektedir. Teknolojik yenilik ve uluslararası iş birliği, gelecekte AB sınır yönetiminin iyileştirilmesinde kilit unsurlar olacaktır. Etkili ve insani gözetimin önemi gerçekleştirmek üzere göç eden gözetlenmesi söz konusu olan kişilerin temel haklarına saygı gösterilmelidir. Gözetim, risklere uyarlanmalı, öngörülemez ve tehdit analizine dayalı olmalı ve daha fazla etkinlik sağlamak için modern teknik kaynaklar kullanılmalıdır. Dış sınırların gözetimi, Frontex'in aktif desteği ve AB düzeyinde standartların uyumlaştırılmasıyla birlikte Üye Devletler arasında dayanışma ve iş birliğine dayanmalıdır. Temel amaç, AB'nin iki temel ilkesi olan güvenlik ve serbest dolaşım arasında adil bir denge sağlayarak, sınırların meşru geçişini kolaylaştırırken Avrupa Birliği'nin güvenliğini garanti altına almaktır.

Kaynakça

- Bayram, M. H. (2019). *Avrupa Birliği'nin Dış Sınırlarının Yönetimi: Frontex*. Seçkin Yayıncılık. <https://www.seckin.com.tr/kitap/796152542#>
- Bayram, M. H., & İzol, R. (2022). Cooperation with Third Countries in the Management of External Borders of the European Union: The Case of Turkey. *J. Akdeniz U. Fac. L.*, 12, 15.
- Benlolo Carabot, M. (2018). La transformation de la notion de frontière dans l'Union européenne. *Pouvoirs*, 165(2), 65-79. Cairn.info. <https://doi.org/10.3917/pouv.165.0065>
- Bilgin, A. A. (2017). Göçmenlere Yönelik Deniz Operasyonlarında Frontex'in Müdahale Yetkisinin Uluslararası Hukuk Kapsamında Değerlendirilmesi. *Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(2), 55-82.
- Blumann, C. (2013). Les frontières de l'Union européenne rapport introductif général. İçinde C. Blumann (Ed.), *Les frontières de l'Union européenne* (ss. 1-11). Bruylant. <https://books.google.com.tr/books?id=kXcOBQAAQBAJ>
- Bonditti, P. (2016). Les frontières de l'Europe à l'épreuve de la violence. *Questions internationales*, 79-80, 112-120.
- Ceran, A. (2018). AB'nin Sınır Güvenliğinde Dijital Hafızası Schengen Bilgi Sistemi İyileştiriliyor. *İKV Dergisi*, 235, 58-61.
- Cingöz, Murat. "ABD-ÇİN İLİŞKİLERİNE DAİR TEORİK BİR ANALİZ." *Akademik Hassasiyetler* 10.23 (2023): 399-421.
- Cingöz, M., Özkan, F., Alkan, Y. S., & İzol, R. (2024). Iran's axis of resistance through the lens of ontological security. *Third World Quarterly*, 1-18.
- Çilingir, S. (2018). Kriz Gündeminde AB Göç Politikasının Yetkiler, Hedefler ve Araçlar İtibariyle Değerlendirilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 19-49. <https://doi.org/10.24889/ifede.334138>
- De Bruycker, P. (2017). Le corps européen des gardes-frontières, les limites d'une nouvelle forme d'agence européenne. *RFDA*, 5, 922-929.
- Gümüüşçü, O. (2010). Siyasi Coğrafya Açısından Sınırlar ve Tarihi Süreç İçinde Türkiye'de Sınır
- İzol, R. (2022). GÜVENLİK BOYUTUYLA DOĞU AKDENİZ KRİZİ. *Akademik Hassasiyetler*, 9(19), 57-75.
- İzol, R., & Zenginoğlu, S. (2015). II EYLÜL VE SONRASI: TERÖRİZM, PETROL VE NÜKLEER TEHDİT EKSENİNDE ORTADOĞU. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 423-440.
- İzol, R., & Cingöz, M. (2022). Iran-Saudi Arabia Rivalry and the Yemen Crisis. *Gazi Akademik Bakış*, 16(31), 345-360.
- Kavramı. *Bilig*, 52, 79-104.

- <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423873159.pdf>
- Koltuk, D. A., & Cantürk, İ. U. (2023). Brexit Sonrası Avrupa Birliği'nin Güvenliği: Türkiye, Birleşik Krallık ve ABD Ekseninde Doğacak Fırsatlar ve Riskler. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 23(1), 97-110.
- Koltuk, D. A., & Kaval, F. (2022). Birleşik Krallık-Avrupa Birliği Ticaret ve İş Birliği Anlaşması ve Türkiye'nin Gümrük Birliği Modernizasyonu. *Gazi Akademik Bakış*, 16(31), 361-375.
- Komasyon Tarafından Avrupa Parlamentosu' na ve Konsey'e Sunulan Türkiye 2018 Yılı İlerleme Raporu* (17.4.2018 SWD(2018) 153 nihai). (2018). Avrupa Birliği.
https://www.ab.gov.tr/files/pub/2016_ilerleme_raporu_tr.pdf
- Kutucu, A. S. (2014). *Avrupa Birliği'nde Üçüncü Devlet Vatandaşlarının Serbest Dolaşımı: Ortak Sınır Denetimi ve Vize Politikası*.
- Öztürk, T., & Erkan, S. (2023). The Refugee Crisis In The Aegean Sea: An Analysis In The Context Of The Regional Security Complex. *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 12(2), 529-559.
<https://doi.org/10.30903/Balkan.1411762>
- Öztürk, T., & Şen, V. C. (2023). A POLITICAL EVALUATION OF THE HYDROCARBON TRADE BETWEEN THE EUROPEAN UNION, RUSSIA AND THE USA. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(2), 347-363.
<https://doi.org/10.53443/anadoluibfd.1250390>
- Öztürk, T., & Durak, İ. N. (2024). EU Environmental Policies in the Context of Green Theory and Türkiye's Adaptation Process. *Alanya Akademik Bakış*, 8(1), 224-226. <https://doi.org/10.29023/alanyaakademik.1324780>
- Öztürk, T., & Boyacı, E. (2022). Suriyeli Mülteci Krizinin Türkiye ve Avrupa Birliği İlişmesine Yansımaları: Dünya Sistemleri Analizi Üzerinden Bir Değerlendirme. *Alanya Akademik Bakış*, 6(1), 1809-1823.
<https://doi.org/10.29023/alanyaakademik.1035028>
- Règlement (CE) n° 2007/2004 du Conseil du 26 octobre 2004 portant création d'une Agence européenne pour la gestion de la coopération opérationnelle aux frontières extérieures des États membres de l'Union européenne, 349 OJ L (2004). <http://data.europa.eu/eli/reg/2004/2007/oj/fra>
- Règlement (UE) 2016/399 du Parlement européen et du Conseil du 9 mars 2016 concernant un code de l'Union relatif au régime de franchissement des frontières par les personnes (code frontières Schengen). (2016). <http://data.europa.eu/eli/reg/2016/399/oj/fra>
- Règlement (UE) 2016/1624 du Parlement européen et du Conseil du 14 septembre 2016 relatif au corps européen de garde-frontières et de garde-

côtes, modifiant le règlement (UE) 2016/399 du Parlement européen et du Conseil et abrogeant le règlement (CE) n° 863/2007 du Parlement européen et du Conseil, le règlement (CE) n° 2007/2004 du Conseil et la décision 2005/267/CE du Conseil, 251 OJ L (2016). <http://data.europa.eu/eli/reg/2016/1624/oj/fra>

Règlement (UE) 2019/1896 du Parlement européen et du Conseil du 13 novembre 2019 relatif au corps européen de garde-frontières et de garde-côtes et abrogeant les règlements (UE) n° 1052/2013 et (UE) 2016/1624, JO L 295 du 14.11.2019, 2019/1896 1 (2019). <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2019/1896/oj>

Règlement (UE) 2024/1717 du Parlement européen et du Conseil du 13 juin 2024 modifiant le règlement (UE) 2016/399 concernant un code de l'Union relatif au régime de franchissement des frontières par les personnes, 2024/1717 (2024). <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1717/oj?eliuri=eli%3Areg%3A2024%3A1717%3Aoj&locale=fr>

Servantie, D. (2017). *Türkiye-AB Mülteci Sözlüğü*. İKV. <https://www.ikv.org.tr/images/files/multecisozlugu.pdf>

(2016, Temmuz 8). Komisyon'un Avrupa Sınır ve Sahil Güvenlik Birimi oluşturulması teklifinin Avrupa Parlamentosu tarafından kabul edilmesine dair ortak açıklama. <https://www.avrupa.info.tr/tr/news/komisyonun-avrupa-sinir-ve-sahl-guvenlik-birimi-olusturulmasi-teklifinin-avrupa-parlamentosu>

ⁱ “Yunanca *sinoron* kelimesinden gelen sınır, sözlüklerde, iki komşu devletin topraklarını birbirinden ayıran çizgi, hudut; komşu il, ilçe, köy veya kişilerin topraklarını birbirinden ayıran çizgi; bir şeyin yayılabileceği veya genişleyebileceği son çizgi, uç gibi ifadelerle tanımlanmıştır. Sınır ile aynı anlamda ve Arapçadan gelen hudut ise, sözlüklerde ‘sınır, uç, son’ gibi kelimelerle açıklanmıştır. Bu anlamı karşılayan diğer bir terim de, sözlüklerde sınır boyu olarak ifade edilen serhattir. Serhat, Osmanlı devletinin, komşu ülkelerle arasındaki sınır bölgesine verilen addır. Başka bir ifade ile, hudut başı, iki devlet toprağının birleştiği sınır yerinde kullanılan bir tabirdir.” (Gümüşçü, 2010, ss. 80-81).

ⁱⁱ Maastricht Antlaşması K. I/2. maddesi: “kişiler tarafından üye devlet dış sınırlarının geçilmesini düzenleyen hükümler ve bu geçişin denetiminin uygulanması” ve 100 C maddesi: “üye devletlerin dış sınırlarından geçilmesi sırasında bir vize ile mücehhez olması gereken üçüncü ülke vatandaşlarını belirler”.

ⁱⁱⁱ “Sınır Muhafızı- border guard-garde-frontière”: Bu Tüzük ya da ulusal mevzuat uyarınca bir sınır kapısına ya da sınır boyunca veya sınırın hemen civarında sınır kontrol, gözetim ve denetim görevini ifa eden ulusal hukuka göre atanmış herhangi bir kamu görevlisini ifade eder (2016/399 sayılı Tüzük m. 2/XIV).

^{iv} Birimin adı İngilizce “*European Border and Coast Guard (EBCG)*”; Fransızca “*Corps européen de garde-frontières et de garde-côtes*” olarak geçmektedir. Bu çalışmada, bu birimin Türkçe karşılığı olarak “Avrupa Sınır ve Sahil Güvenlik Birimi” kullanılacaktır. AB Türkiye Delegasyonu belgelerinde ve Avrupa Birliği raporlarında da aynı isim kullanılmaktadır. Bkz. (2016) (Komisyon Tarafından Avrupa Parlamentosu’ na ve KONSEY’e

---

Sunulan Türkiye 2018 Yılı İlerleme Raporu, 2018, s. 50). “Avrupa Sınır ve Sahil Güvenliği Birimi” gibi yakın ifadelerin de kullanıldığı görülmektedir. Bkz. (Servantie, 2017, s. 8).

^v “Sınır Muhafızı- *border guard-garde-frontière*”: Bu Tüzük ya da ulusal mevzuat uyarınca bir sınır kapısına ya da sınır boyunca veya sınırın hemen civarında sınır kontrol, gözetim ve denetim görevini ifa eden ulusal hukuka göre atanmış herhangi bir kamu görevlisini ifade eder (2016/399 sayılı Tüzük m. 2/XIV).

14. bölüm

Kurumsal Sürdürülebilir Üretim Performansı Değerlendirmesi, BİST Sürdürülebilirlik Endeksi Örneği

Mert Anıl SARICAN¹
Mevhibe AY TÜRKMEN²

---

¹ Öğretim Görevlisi, İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Lojistik Bölümü, mertanil.sarican@yenyuzyil.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3696-6574

² Doçent Doktor, Pamukkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, mturkmen@pau.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2365-6726

Öz

Bu çalışma kapsamında; literatür taraması sonucu elde edilen, ürün ve süreç sürdürülebilirlik endekslerinin harmanlanmasıyla oluşturulmuş olan kurumsal sürdürülebilir üretim performans endeksi test edilmeye çalışılmıştır. Endeksin test edilmesi amacıyla temel alınan bilgiler BİST sürdürülebilirlik endeksinde bulunan, bir beyaz eşya ve teknoloji işletmesinin 2020, 2021, 2022 ve 2023 yıllarına ait sürdürülebilirlik raporlarından elde edilmiştir. Araştırma bulguları incelendiğinde, işletmenin 2021 yılındaki kurumsal sürdürülebilir üretim performans verisinin (7,63), 2020 yılı verisi (6,24) ile 2022 yılı verisine (7,26) kıyasla, en iyi performansta olduğu açıkça görülmektedir. 2022 yılındaki kurumsal üretim performans verileri incelendiğinde ise toplumsal boyuttaki (8,45) iyileşmenin, ekonomik boyut (6,75) üzerinde olumsuz bir etki oluşturduğu gözlenmektedir. Buradan, toplumsal boyut ile ekonomik boyut arasında ters bir orantı olduğunu söylemek de mümkündür. 2023 yılındaki performans verileri incelendiğinde ise geçmiş yıllara nazaran bütün sürdürülebilir üretim boyutlarında artış olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca, çalışma kapsamında elde edilen veriler ışığında, çevresel boyut içerisinde yer alan alt boyutlardaki herhangi bir düşüşün, işletmenin ekonomik faaliyetlerini de olumsuz şekilde etkilediği ve bu sebepten dolayı da kurumsal sürdürülebilir üretim puanının düştüğü de gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, Ürün sürdürülebilirliği, Süreç sürdürülebilirliği, Sürdürülebilir üretim, Kurumsal sürdürülebilir üretim.

Jel Sınıflandırma Kodları: Q010, Q56, M14

Abstract

Within the scope of this study; the validity of the corporate sustainable production performance index, which was created by blending product and process sustainability indices obtained as a result of literature review, was tried to be tested. The information on which the index is based for testing purposes was obtained from the sustainability reports of a white goods and technology company for the years 2020, 2021, 2022 and 2023, which are available in the BIST sustainability index. When the research findings are examined, it is clearly seen that the corporate sustainable production performance data of the company for the year 2021 (7,63) is in the best performance compared to the data for 2020 (6,24) and 2022 (7,26). When the corporate production performance data for 2022 is examined, it is observed that the improvement in the social dimension (8,45) has a negative impact on the economic dimension (6,75). Hence, it is possible to say that there is an inverse correlation between the social dimension and the economic dimension. When the performance data for 2023 was examined, it was

observed that there was an increase in all sustainable production dimensions compared to previous years. Additionally, based on the data obtained within the scope of the study, it has been observed that any decrease in the sub-dimensions within the environmental dimension also negatively affects the company's economic activities and causes the corporate sustainable production score to decrease.

Keywords: Sustainability, Product sustainability, Process sustainability, Sustainable production, Corporate sustainable production.

JEL Classification Codes: Q010, Q56, M14

1. Giriş

Sürdürülebilirlik kavramı, bugünün faaliyetleri devam ederken, gelecek nesillerin bu faaliyetleri gerçekleştirecekleri kaynakların bugünden tüketilmemesi, toplumsal ihtiyaçların da faaliyetler sırasında gözetilmesi ve sosyal fayda yaratılmasına odaklı bir kavramdır. Bu kavrama yönelik farkındalık, çevreye ve toplumsal refaha olan duyarlılığın daha fazla kişi tarafından hissedilmesi ile artmaktadır (Yavuz, 2010). Geline bu noktada, paydaşların işletmelerden beklentileri de artmıştır. Paydaşlar ve muhtemel yatırımcılar, işletmelerin sadece ekonomik sonuçları ile ilgilenmemekte, işletmenin faaliyet sonuçlarının çevreye ve topluma etkilerini de öğrenmek istemektedirler. Bu istek, işletmelerin finansal raporlamasına da etki etmiş ve sürdürülebilirlik raporlarının hazırlanması sonucunu doğurmuştur. İşletmelerin finansal değerleri yanında doğal kaynakları nasıl kullandıklarını, kaynakların sonraki nesillere aktarılması konusunda ne gibi önlemler aldıklarını, cinsiyet eşitsizliği, çocuk istihdamı vb. konularda neler yaptıklarını da paydaşlarına anlatmaları gerekmektedir. Bu nedenle; ekonomik, çevresel ve toplumsal olarak fayda yaratan işletmelerin, kısa vadeli kâr odaklı sonuçlar yerine uzun vadeli kârlılığın olduğu yapılara odaklanmaları, çevreye ve topluma fayda sağlamaları açısından oldukça önemlidir (Kröll ve Cseh 2023). Bu bağlamda, 1980'lerin sonunda, endüstriyel sistemlerin sürdürülebilir kalkınmaya dönüştürülebilmesi için ilk olarak döngüsel ekonomi yaklaşımı ortaya çıkmıştır. Döngüsel ekonomi, enerji verimliliği kavramının bir sürekliliği ve uzantısı olarak da tanımlanabilir. Döngüsel ekonominin amacı, doğal, kültürel, insani değerleri korumak; fiziki ve varlık stoklarını yönetmektir. Döngüsel ekonomi özellikle işletmeler için, sürdürülebilirliğin başarılmasına rehberlik edecek çok umut verici bir kavram olarak önerilmiştir. Döngüsel ekonomi unsurlarının sürdürülebilir faaliyetlere uygulanması, “dördüncü sanayi devrimi” olarak da adlandırılan Endüstri 4.0 teknolojilerinin uygulanmasıyla geliştirilebilir hale gelmiştir (Viles vd., 2022).

Dördüncü sanayi devriminin ilk defa 2011 yılında Endüstri 4,0 (E4,0) olarak adlandırılmasından sonra, Almanya başta olmak üzere dünya genelindeki ülkeler, yeni bir sanayi devrimi için yol haritalarını belirlemeye başlamışlardır. Dijital dönüşüm yol haritaları oluşturulurken, yüksek teknoloji üretimi yapan ve kalkınmada öncelikli olan sanayi sektörleri belirlenmiş ve bu sektörlerle yönelik öncelikli eylem planları geliştirilmiştir. Dijital dönüşümün geçiş aşamasının yüksek maliyetli olması nedeniyle, bu yeni sanayi paradigması öncelikle bu maliyeti karşılayabilecek büyük ölçekli işletmeleri içine çekmiştir (Aksu ve Taslak, 2022). Bu nedenle, işletmeler küresel rekabet, artan pazar talepleri ve sınırlı kaynak mevcudiyeti gibi zorluklarla mücadele etmek için sürdürülebilir

büyüme ve gelişme ihtiyacının farkına varmışlardır. İşletmelerin geleneksel üretim uygulamalarından sürdürülebilir üretim uygulamalarına geçişi, kurum ve marka imajını güçlendirirken ekonomik, çevresel ve toplumsal faydalar sağlamak ve işletmelerin yönetmeliklere ve standartlara uyumunu da kolaylaştırmaktadır. İşletmelerin karlılıklarını ve verimliliklerini devam ettirebilmeleri için artık sürdürülebilir ürünler üretmeleri bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu konsept, bilgi ve iletişim teknolojilerini dijital üretim teknolojileri ile birleştiren yeni bir üretim senaryosu önermektedir. Hem Endüstri 4,0 hem de döngüsel ekonomi, ilişkilerini analiz eden birçok çalışma ile son on yılda önemli ölçüde büyümüştür. Genel olarak, bu araştırmalar farklı teknolojilerin farklı döngüsel ekonomi stratejilerinin uygulanmasına nasıl yardımcı olduğunu tartışmış; malzeme, enerji ve atık akışlarının azaltılması gibi konular üzerinde durmuştur (Viles vd., 2022).

Sürdürülebilirlikle ilgili yapılan çalışmalar neticesinde endüstrilerin çevresel performansı iyileşmiş olsa da endüstriyel faaliyetler büyük miktarlarda atık ve kirlilik üreterek çevreye zarar vermeye devam etmektedir. Buna ek olarak, çoğu işletme, çevresel ve sosyal sürdürülebilirlik unsurlarını temel işletme faaliyetlerine entegre etmek için gereken dönüşümsel değişiklikleri henüz yapamamışlardır. Bu nedenle, sürdürülebilir tüketim ve üretim kalıplarının sağlanması, Birleşmiş Milletler tarafından 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündeminin bir parçası olarak kabul edilen 17 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefinden birisidir. Sürdürülebilir Kalkınma kavramı, "bugünün ihtiyaçlarını, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün vermeden karşılayan kalkınma" olarak tanımlanmıştır (Viles vd., 2022). Sürdürülebilir üretim ve sürdürülebilir kalkınma, sadece çevresel etkilere değil, aynı zamanda ekonomik ve sosyal etkilere de dikkat eder. Sürdürülebilir üretim sürecinde doğal kaynakların kullanımını minimize ederken, atık ve emisyonların azaltılmasını da hedefler. Bu durum, doğal kaynakların korunmasına ve gelecek nesillere aktarılmasına yardımcı olurken, çevre kirliliğinin azaltılmasına da katkı sağlar (Ali vd., 2022). Sürdürülebilir üretim aynı zamanda yenilenebilir kaynakların kullanımını teşvik eder ve fosil yakıt tüketimini azaltır. Ekonomik açıdan bakıldığında, sürdürülebilir üretim, verimliliği artırarak üretim maliyetlerini düşürür. Bu durum, yeni sürdürülebilir iş modelleri ve gelecekteki faaliyetler için bir dayanak noktası oluşturur. Aynı zamanda, tüketicilerin sürdürülebilir ürünlere olan talebi arttıkça, sürdürülebilir üretim uygulayan işletmelerin rekabet avantajı elde etmelerine de yardımcı olur. Sosyal açıdan bakıldığında, sürdürülebilir üretim, işçi sağlığı ve güvenliği standartlarının iyileştirilmesine ve çalışanların sosyal haklarının korunmasına da katkı sağlar. Ayrıca, yerel topluluklarla iş birliği yaparak, üretim faaliyetlerinin onların sosyoekonomik kalkınmalarına

katkı sağlaması da mümkündür (Hegab vd., 2023). Genel olarak, sürdürülebilir üretim hem çevresel hem de ekonomik ve sosyal açıdan sürdürülebilir bir gelecek için büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle şirketlerin, tüketicilerin ve hükümetlerin sürdürülebilir üretim uygulamalarını benimsemeleri ve teşvik etmeleri gerekmektedir.

Bu bağlamda, çalışma kapsamında, kurumsal düzeyde sürdürülebilir üretim performansını değerlendirmek için Huang (2017) tarafından tanımlanan, kurumsal sürdürülebilir üretim performans endeksi (EnSI) metodu sınanmaktadır. Bu endeks, literatürde bulunan göstergeler analiz edilip ve daha önce geliştirilen ürün sürdürülebilirlik göstergeleri ile süreç sürdürülebilirlik göstergeleriyle bütünleştirilmiştir. Çalışma kapsamında, kurumsal sürdürülebilir üretim performans endeksinin yapısı hakkında bilgi verilmiş ve kurumsal sürdürülebilir üretim performansının nihai hesaplanmasına yönelik formüller verilmiştir. Ayrıca, tanımlanan metodolojinin geçerliliğini denetlemek amacıyla örnek bir vaka çalışması yapılmış ve elde edilen sonuçlar incelenmiştir. Örnek vaka çalışmasında BİST’te faaliyet gösteren bir beyaz eşya ve teknoloji işletmesi seçilmiştir. Seçilen işletmenin 2020, 2021, 2022 ve 2023 yılı sürdürülebilirlik verileri incelendikten sonra, EnSI metodu sınanmıştır. Çalışmanın son bölümünde ise elde edilen sonuçlar yorumlanmış ve gelecek çalışmalara önerilerde bulunularak çalışma sonlandırılmıştır.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Sürdürülebilir Üretim Göstergeleri

İşletmeler üretim sürecinde kullanılan kaynakların miktarını azaltmak için çeşitli yollar ararlar. Üretim sırasında, üretimin çevre ile ilgili etkisini azaltma söz konusu olduğunda tipik olarak enerji, su ve çevre kirliliği konularına odaklanmaktadır. Enerjinin korunması ve enerji verimliliğinin artırılması alternatif enerji kaynaklarının ve daha fazla enerji tasarrufu yapan makinaların kullanılması ile olmaktadır. Ürünler tedarik zincirinde hareket ettikçe yöneticiler işletme maliyetlerini aşağı çekmenin peşinde koştukları gibi etkin rota ve teslim ağları ile bunu başarmaya çalışırlar (Altuntaş ve Türker, 2012). Bunu yapmak çevresel etkileri azaltır. Yöneylem araştırmaları doğrusal programlama, kuyruk ve araç rotalama yazılımı gibi) firmaların ayrıntılı tedarik zincirlerini ve dağıtım ağlarını optimum kılmaya yardımcı eder. Konteyner gemileri, uçaklar, trenler ve kamyonlardan oluşan ağlar kat edilen kilometre veya teslimler için gerekli saatleri minimum kılmak için analiz edilir (Doğru, 2019).

Sürdürülebilir üretim göstergeleri, belirli bir endüstri veya sektör için özelleştirilebilir ve sektörün özelliklerine göre değişebilir. Bu nedenle, bir işletmenin sürdürülebilirlik performansını ölçmek için kullanılacak göstergelerin

sektör, coğrafi konum ve diğer faktörlere göre özelleştirilmesi önemlidir. Örneğin, bir gıda işletmesi için sürdürülebilirlik göstergeleri, ürün kaynaklarının sürdürülebilirliği, su kullanımı, atık yönetimi ve sağlıklı gıda ürünleri üretimi gibi konulara odaklanabilirken, bir inşaat şirketi için sürdürülebilirlik göstergeleri, yenilenebilir enerji kullanımı, inşaat atıklarının yönetimi ve bölgedeki toplumsal etki gibi konulara odaklanabilir. Bu nedenle, sürdürülebilirlik göstergeleri, işletmenin özelliklerine uygun şekilde özelleştirilmelidir (Fisk, 2010). Yapılan literatür taraması sonucunda, birçok yazar ve kuruluşun sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir üretim göstergelerini kategorilere ayırdığını göstermektedir. Sürdürülebilirlik göstergelerinin kategorileri genellikle birbirlerine benzer ve sürdürülebilirliğin temel boyutları üç aşamada kategorize edilir. Bu kategoriler Tablo 1’de gösterildiği şekildedir. (Gürül, 2019):

Tablo 1: Sürdürülebilirlik Göstergeleri Kategorileri

Göstergeler	Alt Boyutlar	Açıklamalar
Çevresel Göstergeler	Enerji verimliliği	Üretilen birim başına kullanılan enerji miktarı
	Karbon ayak izi	Üretim süreciyle ilgili CO2 salınımının ölçümü
	Atık yönetimi	Üretilen atıkların miktarı ve ne kadarının geri dönüştürüldüğü
	Su kullanımı	Üretim sürecinde kullanılan su miktarı ve bu suyun kaynakları
Sosyal Göstergeler	İşçi sağlığı	Üretim sürecinde çalışanların sağlığının korunması
	İnsan hakları	Üretim sürecinde işçilerin haklarının korunması
	Toplumsal etki	Üretim sürecinin toplum üzerinde etkisi
Ekonomik Göstergeler	Maliyetler	Üretim sürecinin maliyeti ve bu maliyetlerin nasıl yönetildiği
	Kalite	Üretilen ürünlerin kalitesi ve müşteri memnuniyeti
	İnovasyon	Üretim sürecinde yenilikçi fikirlerin kullanımı

Sürdürülebilirliğin nasıl ölçüleceğine dair literatürde farklı görüşler bulunabilmektedir, çünkü bir endeksin göstergelerinin bileşimi ve yorumlarına göre zıt sonuçlar elde edilebilir (Vinkhuyzen ve Karlsson, 2014). Bu nedenle, sürdürülebilirliği ölçmek için işletmeler tarafından farklı seviyelerde göstergeler geliştirilmiştir. Bu göstergeler, ürün/süreç seviyesi, organizasyon/işletme seviyesi ve ulus/bölge seviyesi gibi çeşitli seviyelerde oluşturulmuştur. Literatür taraması sonucunda, sürdürülebilir üretim göstergeleri arasında aşağıdaki değişkenlerin yer aldığı görülmüştür. Bu değişkenler, üretim aşamalarındaki sürdürülebilirliği ölçmek için birçok farklı göstergelyi içermektedir (Huang, 2017).

- *Dow Jones Sürdürülebilirlik Endeksi (DJSI)*: 1999 yılında, SAM Sürdürülebilirlik Grubu ile Dow Jones Sürdürülebilirlik Grubu tarafından, ilk küresel sürdürülebilirlik endeksleri kümesini geliştirmiştir. Oluşturulan bu endeksler kümesi, işletmelerin sürdürülebilirlik performanslarını değerlendirmeleri için bir referans noktası sağlamaktadır. Dow Jones Sürdürülebilirlik Endeksinde işletmelerin genel sıralamasının yapıldığı beş kriterin sürdürülebilirlik ilkesi bulunmaktadır. Burada, işletmelerin kendi sektörlerinde sıralandıkları, ağırlıklı, genel ve sektöre özgü kriterler kümesi oluşturulması amaçlanmıştır. Dow Jones Sürdürülebilirlik Endeksi içinde her sektör için yalnızca lider işletmeler seçilmektedir. Endekste lider işletmelerin seçilmesi sayesinde, özellikle yatırımcıların sürdürülebilir yatırıma desteklemek ve kendi işletmelerine sürdürülebilir üretim düşüncesini entegre edebilecekleri bir seçim kriteri olarak da kullanılmaktadır (Şahin, 2019).

- *Ürün Sürdürülebilirlik Endeksi (ProdSI)*: Bir ürünün çevresel, sosyal ve ekonomik etkilerinin ölçülmesini sağlayan bir araçtır. Bu etkiler ürünün üretimi, kullanımı ve atık yönetimi gibi aşamalarda değerlendirilmektedir. Endeks sayesinde üreticiler, ürünlerinin sürdürülebilirliği hakkında daha fazla fikir sahibi olabilmektedirler. Aynı zamanda, tüketiciler de endeksleri kullanarak satın alacakları ürünlerin sürdürülebilirliği hakkında bilgi sahibi olabilirler. Ürün sürdürülebilirlik endeksleri, ürünlerin sürdürülebilir olup olmadığını belirlemek için birçok kriteri kullanmaktadır. Örneğin, ürünün doğal kaynakları nasıl kullandığı, üretim sürecinde emisyonların nasıl kontrol edildiği, ambalajlama malzemelerinin geri dönüşüm özellikleri gibi faktörler endekste yer alır. Endeks sonuçları, üreticilerin ürünlerinde hangi alanlarda iyileştirmeler yapmaları gerektiğine dair önemli ipuçları sağlamaktadır (Huang ve Badurdeen, 2018).

- *Süreç Sürdürülebilirlik Endeksi (ProcSI)*: Bir organizasyonun iş süreçlerinin sürdürülebilirlik açısından performansını ölçmek, değerlendirmek ve izlemek için kullanılan bir araçtır. Bu endeks, organizasyonun faaliyetlerinin çevresel etkilerini, kaynak verimliliğini ve sosyal etkilerini değerlendirir. Ayrıca, süreç sürdürülebilirlik endeksi, organizasyonlara mevcut performanslarını izleme ve değerlendirme, iyileştirme alanlarını belirleme ve sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmak için stratejik kararlar alma fırsatı sunar. Bu sayede işletmeler; iş süreçlerinin çevresel etkilerini azaltmayı, enerji ve kaynakları daha verimli kullanmayı, sosyal etkileri yönetmeyi ve iş faaliyetlerini ekonomik açıdan sürdürülebilir hale getirmeyi hedefler (Huang ve Badurdeen, 2018).

- *Ekolojik Ayak İzi (EAI)*: İnsan faaliyetleri sonucu bozulan ekosistem dengesini hesaplamak ve ekosisteme geri kazandırılması gereken miktarı belirlemek için geliştirilen bir yöntem olarak tanımlanan ekolojik ayak izi, işletmelerin çevresel etkinin ölçülmesi ve azaltılması için kullanılan bir araçtır

(Wackernagel ve Rees, 1997). Ayrıca ekolojik ayak izini, mevcut kaynakların, %1'i aşan oranın sürdürülemez olarak kabul edildiği bir ekolojik sürdürülebilirlik ölçüsü olarak yorumlamak da mümkündür. Ekolojik ayak izinin hesaplanması ise, ulusal tüketim istatistiklerinden alınan verilere dayanmaktadır (Huang, 2017).

- *Avrupa Birliği Çevresel Basınç Göstergeleri (EPI-EU)*: Avrupa Birliği Çevresel Basınç Göstergeleri, AB'nin çevresel durumu ve çevre politikalarının etkisini değerlendirmek için kullanılan belirli çevresel göstergelerdir. Bu göstergeler, AB'nin çevresel politikalarının ve programlarının başarısını ölçmek ve AB üye ülkelerinin çevre performansını karşılaştırmak için kullanılmaktadır. Çevre Basınç Endekslerinin geliştirilmesi için AB bünyesinde faaliyet gösteren işletmelerle ortak bir şekilde projeler oluşturulmuş ve endeks günümüzdeki şeklini alarak geliştirilmiştir. EPI-EU, 10 temel gösterge ve insan faaliyetlerinin çevre üzerindeki etkilerine genel bir bakış sağlayan 60 yan göstergeden oluşmaktadır. Bu göstergeler hava kirliliği, iklim değişikliği, biyolojik çeşitlilik ve toksik maddelerin dağılımını kapsamaktadır (Huang, 2017).

- *OECD Temel Çevresel Göstergeler*: Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü (OECD), işletmelerin sürdürülebilirlik faaliyetlerinin iyileştirme oranlarını belirlemek ve işletme bünyesindeki tüm süreçleri analiz etmek üzere kapsamlı bir araç seti geliştirmiştir. Geliştirilen bu araç seti sayesinde, küçük ve orta ölçekli işletmeler için teknik uzmanlık sağlanabilmektedir. İşletmeler tarafından üretim aşamalarında kullanılan tüm malzemeler ve süreçler, OECD tarafından geliştirilen on sekiz temel gösterge sayesinde hesaplanabilmektedir. Bu göstergeler, sürdürülebilir üretim için bir başlangıç noktası olarak işletmedeki tek bir tesisin (örneğin; saha, fabrika, ofis) üretim faaliyetleriyle ilgili çevresel etkiyi ölçmeye yardımcı olması için geliştirilmiştir. Bununla birlikte, OECD tarafından geliştirilen bu göstergeler sayesinde, performans göstergelerini hesaplamak için elde edilen verileri bir araya getirerek genel organizasyon düzeyinde performans değerlendirmesi de yapılabilmektedir (Huang ve Badurdeen, 2018).

- *Avrupa Birliği Emisyon Ticaret Sistemi*: Avrupa Birliği iklim değişikliği ile savaşmak için Avrupa Birliği Emisyon Ticaret Sistemi (EUETS)'ni geliştirmiş ve uygulamıştır. Bu sistem Avrupa Birliğinde endüstriyel sera gazlarını azaltmak için anahtar bir uygulamadır. EUETS, sınırla ve pazarla ilkesine göre çalışmaktadır. Bu sistemde hedeflenen unsur, Avrupa'da faaliyet gösteren fabrikalar ve elektrik santrallerinin Avrupa Birliği hava sahasında yayılan belirli sera gazlarının toplam miktarının sınırlandırılmasıdır (Huang, 2017).

- *Uluslararası Çevre Politikaları ve Standartları*: Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çevre Sözleşmesi (UNFCCC), Uluslararası Standartlar Örgütü (ISO)

ve dünya üzerindeki hükümetler, işletmelere malzemelerin bertarafından sera gazı (GHG) emisyonların azaltılmasına ve çevreyle ilgili etkilerin azaltılması için rehberlik yaparlar. Bazı hükümetler şirketlerin yaydıkları sera gazı emisyonlarının miktarını esas alarak vergi ödemeye, zorlayan kanunlar koyarak sera gazı emisyonlarının bütünüyle azaltılmasını mecbur etmektedir (Krajnc, 2005).

2.2. Sürdürülebilir Üretim Performansı Göstergelerinin Entegre Edilmesi

Günümüzde sürdürülebilir üretim, daha sürdürülebilir ürünler ve süreçler geliştirmeye odaklanan önemli miktarda araştırma ile desteklenmektedir. Bu nedenle, kurumsal düzeyde sürdürülebilir üretim göstergelerini belirlerken, ürün ve süreç sürdürülebilirlik göstergelerini entegre etmek hem işletmelerin karlılığını artırması hem de varlığını sürdürebilmesi için oldukça önemli bir husustur (Zhang ve Haapala). Bu durumdan dolayı ürün düzeyinde, bir ürün yaşam döngüsünün ön üretim, üretim ve kullanım aşamalarına odaklanan önceki araştırmaların aksine ürünün yaşam döngüsünün başlangıcından sonuna kadar geçme pratiğini taşımak anlamına gelir. Bu sebeplerden dolayı toplam yaşam döngüsü yaklaşımı, 6R metodolojisinin uygulanmasını gerektirmektedir. Süreç seviyelerine gelince, sürdürülebilir üretim daha verimli kaynak kullanımı, emisyon azaltımı, sağlık ve güvenlik iyileştirmesi sağlamaktadır (Haapala vd., 2011).

Sürdürülebilir üretim kavramının önemi hızlı bir şekilde tüm işletmeler tarafından anlaşılmalıdır. Bu sebepten ötürü büyük ölçekli küresel işletmeler başta olmak üzere, tüm işletmeler kurumsal seviyede sürdürülebilir üretim performanslarını artırmanın yollarını aramaktadırlar (Sarıyar, 2019). Literatürdeki ürün ve süreç sürdürülebilirlik endekslerinden yararlanılarak ortaya atılan kurumsal sürdürülebilir üretim performans endeksi, işletmeler için önemli bir konu haline gelmektedir. Özellikle sanayi işletmeleri için yaygın olarak atıfta bulunulan sürdürülebilir üretim kavramı, Küresel Raporlama Girişimi (GRI) kuruluşu tarafından da yakından incelenmektedir. Ancak GRI, ayrıntılı ölçüm adımları olmadan işletmeler için yalnızca sürdürülebilirlik değerlendirmesi için temel kılavuzlar sağlamaktadır (Huang, 2017).

İşletmeler tarafından yaygın olarak kullanılan bir diğer sürdürülebilirlik ölçüm yöntemi ise Kurumsal Sorumluluk Dergisi (CRM) tarafından yapılan araştırmalardır. CRM, işletmelerin web sitelerinden, sürdürülebilirlik raporlarından, şirketlerin borsa verilerinden ve diğer kamu kaynaklarından verileri toplamakta ve analiz etmektedir (Veleva ve Ellenbecker, 2001). Daha sonra işletmeler ile ilgili performansları değerlendirmek amacıyla iyiden en

kötüye doğru sıralar. Kurumsal sorumluluk dergisindeki yedi kategori içerisinde değerlendirmeye tabi tutulan işletmelerde, her bir kategorinin ağırlıkları eşit olarak dağıtılmaktadır. Ayrıca, işletmelerin nihai sıralaması, işletmenin aktif yıl içerisinde bulunan tüm kaynakları toplanarak hesaplanmaktadır (Lu, 2014).

Sürdürülebilir üretim hakkında literatür incelendiğinde, araştırmacılar tarafından incelenen bir diğer ölçüm yöntemi ise Lowell Sürdürülebilir Üretim Merkezi'nin (LCSP) oluşturmuş olduğu sürdürülebilir üretim göstergeleridir. Bu ölçüm sistemi beş seviyeden oluşmaktadır. Sistemde kullanılan bu beş seviye ise; işletme uygulama göstergeleri, işletme malzeme kullanımı ve performans göstergeleri, işletme etkinlik göstergeleri, ürün yaşam döngüsü göstergeleri ve sürdürülebilir sistem göstergeleri şeklindedir (Huang, 2017). Lowell Sürdürülebilir Üretim göstergesinde kullanılan beş temel seviyenin alt kümeleri olarak ise; enerji ve malzeme kullanımı, işletme çevresi, işletme ekonomik performansı, toplumsal kalkınma, sosyal adalet, çalışanlar ve ürünler olmak üzere yedi ek gösterge kullanılmaktadır (Huang, 2017).

Sürdürülebilir üretim performansı ile ilgili literatür incelendiğinde, farklı yapıda olan endekslerin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda araştırmacılar tarafından, ürün ve süreç düzeyindeki sürdürülebilir performans değerlendirme yöntemleri; üçlü kar hanesi, toplam yaşam döngüsü ve 6R metodolojisi gibi yaklaşımları içeren bütüncül bir bakış açısıyla geliştirilmiştir. Bu nedenle çalışmada, ürün ve süreç sürdürülebilirlik endeksleri yöntemleri derinlemesine incelenecek ve ardından kurumsal sürdürülebilir üretim endeksinin nasıl oluşturulduğu açıklanmaya çalışılacaktır.

2.2.1. Ürün Sürdürülebilirlik Endeksi (ProdSI)

Ürün sürdürülebilirlik endeksi, ürünlerin sadece kalite ve ekonomik kriterlerle değil aynı zamanda sosyal ve çevresel faktörlerle de değerlendirilerek yenilikçi yaklaşımlarla üretilmesini veya iyileştirilmesini sağlayan bir performans ölçüm sistemidir. Bu sistem, sürdürülebilirlik hedeflerine uygun ürünlerin üretimini teşvik eder ve tüketicilere daha bilinçli tercihler yapma imkânı sunar. Ürün sürdürülebilirlik endeksi ilk olarak, Shuaib, Seevers, Zhang, Badurdeen, Rouch ve Jawahir (2014) tarafından sürdürülebilirlik alanında yapılan daha önceki bazı çalışmaların üzerine inşa edilerek geliştirilmiştir. Ürün sürdürülebilirliğinin temel olarak üç değişkeni bulunmaktadır. Bu değişkenler üçlü kâr hanesi unsurları olan ekonomik boyut, çevresel boyut ve toplumsal boyuttur. Burada bahsedilen değişkenler, belirli bir ürünün özelliklerine göre özelleştirilmektedir. Endekste temel değişkenler yerleştirildikten sonra boyutların alt kümeleri oluşturulmaktadır. Ekonomik boyut altında; ilk yatırım, direkt/indirekt maliyetler ve faydalar/kayıplar olmak üzere üç küme bulunmaktadır. Çevresel

boyut altında ise malzeme kullanımı, enerji kullanımı, diğer kaynakların kullanımı, atıklar/emisyonlar ve ürün kullanım ömrü olmak üzere beş küme bulunmaktadır. Toplumsal boyut altında ise; ürün kalitesi, fonksiyonellik, ürün yaşam döngüsü yönetimi, ürün güvenliği ve ürünün toplumsal etkisi kümeleri bulunmaktadır. Son olarak, genel ürün sürdürülebilirlik endeksi; ekonomik, çevresel ve toplumsal boyutların toplanmasıyla hesaplanmaktadır (Shuaib vd., 2014).

Ürün sürdürülebilirlik endeksi oluşturulurken her bir gösterge için, ölçülen veriler 0-10 ölçeğinde normalleştirilmektedir. Burada; 10 puan, teorik olarak mükemmel bir durum elde edildiği; 0 puan ise en kötü koşulların meydana geldiği anlamına gelmektedir (Huang, 2017). Ürün sürdürülebilirlik endeksi metodolojisi oluşturulurken; ekonomik, çevresel ve toplumsal alanlardaki sürdürülebilirlik göstergelerinin incelenmesiyle kümeler oluşturulmaktadır (Tablo 2).

Tablo 2: Ürün Sürdürülebilirlik Endeksi (ProdSI) Kümeleri

Alt Boyutlar	Kümeler	Alt Kümeler
Ekonomik	İlk Yatırım	İlk Yatırım Maliyetleri Yüzdesi
	Direkt/Endirekt Maliyetler	Direkt Maliyetler Endirekt Maliyetler
	Faydalar ve Kayıplar	Faydalar Kayıplar
Çevresel	Malzeme Kullanımı ve Verimliliği	Malzeme Kullanımı Materyal Kullanımı
	Enerji Kullanımı ve Verimliliği	Enerji kullanımı Enerji Verimliliği
	Diğer Kaynakların Kullanımı	Su İçeriği Su Verimliliği
	Atıklar ve Emisyonlar	Atıklar Emisyonlar
	Ürün Kullanım Ömrü	Ürün Kullanım Ömrü Yönetimi İçin Tasarlanmış Ürün Yüzdesi
Toplumsal	Ürün Kalitesi ve Dayanıklılığı	Ürün Kalitesi Ürün Dayanıklılığı
	Fonksiyonellik	Ürün Fonksiyonelliği Yüzdesi
	Ürün Yaşam Döngüsü Yönetimi	Geri Kazanılan Ürün Yaşam Döngüsü Yüzdesi
	Ürün Güvenliği ve Sağlığı	Ürün Güvenliği Ürün Sağlığı
	Ürünün Toplumsal Etki Düzenlemeleri	Müşteri Zararları Müşteri Zararlarının Yüzdesi

2.2.2. Süreç Sürdürülebilirlik Endeksi (ProcSI)

Üretim, ürün yaşam döngüsünün aşamasından biri olduğu için, ürün sürdürülebilirliğinin değerlendirmesinde kullanılan veriler süreç sürdürülebilirliği değerlendirmesi için de kullanılabilir. Süreç sürdürülebilirlik endeksi, Wanigarathne ve diğerleri (2004) tarafından

oluşturulmuştur. Süreç sürdürülebilirlik endeksinde dikkate alınan temel değişkenler, ürün sürdürülebilirlik endeksinde olduğu gibi; ekonomik boyut, çevresel boyut ve toplumsal boyut şeklindedir (Wanigarathne vd., 2004). Endekste temel değişkenler yerleştirildikten sonra boyutların alt kümeleri oluşturulmaktadır. Ekonomik boyutun alt kümesi olarak üretim maliyetleri bulunmaktadır. Çevresel boyutun alt kümesi olarak ise; enerji tüketimi, atık yönetimi ve çevresel etkiler bulunmaktadır. Toplumsal boyutun alt kümeleri olarak da personel sağlığı ve operasyonel güvenlik bulunmaktadır (Tablo 3). Son olarak, genel süreç sürdürülebilirlik endeksi; ekonomik, çevresel ve toplumsal boyutların toplanmasıyla hesaplanmaktadır (Wanigarathne vd., 2004).

Tablo 3: Süreç Sürdürülebilirlik Endeksi (ProcSI) Kümeleri

Alt Boyutlar	Kümeler	Alt Kümeler
Ekonomik	Üretim Maliyetleri	Makine Kurulum Maliyetleri
		Hammadde Maliyetleri
		İşçilik Maliyetleri
		Stok Bulundurma Maliyetleri
		Elleçleme Maliyetleri
		Amortisman Maliyetleri
Çevresel	Enerji Tüketimi	Enerji Tüketim Oranı
	Çevresel Etki	Alternatif Enerji Kullanım Oranı
		Su Kullanım Yüzdesi
	Atık Yönetimi	Karbon Emisyonu Derecesi
		Endüstriyel Atık Derecesi
		Evsel Atık Derecesi
Toplumsal	Personel Sağlığı	Katı Atık Derecesi
		Fabrika Aydınlatma Oranı
		Basınç Derecesi
		Kimyasal Madde Kullanım Oranı
		Makine Ses Derecesi
		Fabrika Sıcaklık Derecesi
	Operasyonel Güvenlik	Fabrika Havalandırma Derecesi
		Radyasyon Derecesi
		Hammadde Güvenliği
		Makine Güvenliği
		Ürün Güvenliği
		Kurtarma ve Düzeltme

Süreç sürdürülebilirlik endeksi oluşturulurken her bir gösterge için, ölçülen veriler 0-10 ölçeğinde normalleştirilmektedir. Burada; 10 puan, teorik olarak mükemmel bir durum elde edildiği; 0 puan ise en kötü koşulların meydana geldiği anlamına gelmektedir (Niranjali de Silva vd., 2009).

2.3. Kurumsal Sürdürülebilir Üretim Endeksi (EnSI)

Kurumsal sürdürülebilir üretim endeksi, bir işletmenin ekonomik, çevresel ve sosyal performansını ölçmek için kullanılan bir endekstir (Huang, 2017). Bu

endeks, işletmelerin sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmasında ne derecede başarılı olduklarını göstermekte ve işletmelerin sürdürülebilirlik stratejilerinin etkinliğini değerlendirmektedir. Bu sayede işletmeler, sürdürülebilirlik alanında yaptıkları yatırımların getirilerini ölçebilmektedirler. Ayrıca, kurumsal sürdürülebilir üretim endeksi sayesinde işletmelerin sürdürülebilirlik performanslarını şeffaf bir şekilde ortaya koymaları da mümkündür. Bu durum da işletmelerin; müşteriler, yatırımcılar ve diğer paydaşlar tarafından takdir edilmesine yardımcı olmaktadır (Huang ve Badurdeen, 2018).

Bu bağlamda, Huang (2017) çalışmasında, kurumsal sürdürülebilir üretim performansını ölçmek için üçlü kar hanesi, toplam yaşam döngüsü yaklaşımı ve 6R yaklaşımını kapsayacak şekilde çok sayıda ölçüm değerlendirilmiştir. Bu kapsamda üç temel boyuttan yararlanılmıştır. Bu boyutlar üçlü kar hanesi yaklaşımının alt boyutları olan ekonomik, çevresel ve toplumsal boyutlardır. Ekonomik boyut içerisinde; *net kazanç ve sermaye gereksinimi*, çevresel boyut içerisinde; *malzeme kullanımı ve verimliliği, enerji kullanımı ve verimliliği, diğer kaynakların kullanımı ve verimliliği, atık ve emisyon, çevresel ürün yaşam döngüsü*, toplumsal boyut içerisinde ise; *sağlık/güvenlik ve paydaşların katılımı* olmak üzere toplamda dokuz küme oluşturulmuştur. Ürün, süreç ve kurumsal seviyeleri için sürdürülebilir üretim performansı göstergelerinin entegre edilmesine dair bu değişkenler, Tablo 4'te gösterildiği gibidir (Huang ve Badurdeen, 2018).

Tablo 4: Sürdürülebilir Üretim Performansı Göstergelerinin Entegrasyonu

Kümelere	Ekonomik Boyut					Çevresel Boyut							Toplumsal Boyut											
	İlk yatırım	Doğrudan / dolaylı maliyetler ve genel giderler	Faydalar ve zararlar	Net kazanç	Sermaye Gereksinimi	Üretim Maliyeti	Malzeme Kullanımı ve Verimliliği	Enerji Kullanımı ve Verimliliği	Diğer Kaynakların Kullanımı ve Verimliliği	Atık ve Emisyon	Çevresel Ürün Yaşam Döngüsü	Enerji Tüketimi	Atık Yönetimi	Çevresel Etki	Ürün Güvenliği Etkisi	Ürün toplumsal Etki Düzenlemeleri	Ürün Kalitesi ve Dayanıklılığı	İşlevsel Performans	Ürün Yaşam Döngüsü Yönetimi	Sağlık ve Güvenlik	Paydaşların Katılımı	Operasyonel Güvenlik	Personel Sağlığı	
*ProdSI	✓	✓	✓				✓	✓	✓	✓	✓				✓	✓	✓	✓	✓					
*ProcSI					✓						✓	✓	✓									✓	✓	
*EnSI				✓	✓		✓	✓	✓	✓										✓	✓			

*ProdSI: Ürün Sürdürülebilirlik Endeksi, *ProcSI: Süreç Sürdürülebilirlik Endeksi, *EnSI: Kurumsal Sürdürülebilirlik Endeksi

Kurumsal sürdürülebilir üretim performans endeksi oluşturulurken; üretim öncesi aşama, üretim aşaması ve üretim sonrası aşamalar dikkate alınmıştır. Oluşturulan endekte aynı zamanda, alt boyutlar, kümeler, alt kümeler ve standart göstergeler de dâhil olmak tüm değişkenler sunulmaktadır. Kurumsal sürdürülebilir üretim performansının değerlendirilmesi bağlamında kullanılan dokuz temel küme, toplamda yirmi yedi alt küme halinde kategorize edilmekte ve her bir alt küme için standart göstergeler kullanılmaktadır (Tablo 5). Toplamda kırk sekiz standart göstergenin puanları normalize edildikten sonra alt kümelenme ve kümelenme düzeylerinde sıralı olarak toplanmaktadır. Son olarak kurumsal sürdürülebilir üretim performans endeksini hesaplamak için alt kümeler toplanıp aritmetik ortalaması alınmaktadır (Huang, 2017).

Kurumsal sürdürülebilir üretim performansı için temel göstergeler oluşturulduktan sonra, göstergelerin normalleştirilmesi gerekmektedir. Göstergelerin çeşitliliği ve işletme bünyesinde farklı birimler olduğundan, ölçülen veriler 0-10 ölçeğine göre normalleştirilmelidir. Burada; 10 puan, teorik

olarak mükemmel bir durum elde edildiği; 0 puan ise en kötü koşulların meydana geldiği anlamına gelmektedir (Huang, 2017).

Normalizasyon prosedürünü iki yöntem kullanılarak tamamlamak mümkündür. Birincisi nesnel yöntem, ikincisi ise öznel yöntemdir. Nesnel normleştirme yöntemi iki şekilde gerçekleştirilebilir: (1) düzenleme ve/veya standart güdümlü senaryo; (2) tamamen en iyi ve en kötü senaryo. Öznel normleştirme yöntemi, nicel bir ölçümün uygulanması zor olduğunda alınabilir. 0-10 puanı, müşteriler, çalışanlar, akademik araştırmacılar, endüstriyel uzman ve hükümet/hükümet dışı kuruluşların görüşlerini sübjektif olarak inceleyebilir (Lu, 2014).

Ağırlıklandırma algoritması yaygın olarak kullanılan üç ağırlıklandırma yöntemi ile tanılandırılmak mümkündür. Birinci yöntem analitik hiyerarşi süreci (AHP), ikincisi analitik yaklaşımlardan eşit ağırlıklandırma, üçüncüsü ise öznel ağırlıklandırma yöntemidir. Nihai puanın oluşturulduğu EnSI hesaplaması ise çoğunlukla ProdSI ve ProcSI için önerilen yöntemle aynıdır. EnSI hesaplamasının diğer yöntemlerden farkı ise, ekonomi boyut alt endeks puanının nasıl hesaplandığıdır. EnSI'yi hesaplamak için, (1), (2) ve (3) denklemlerindeki puanlar toplanarak ifade edilmektedir. Burada, normalize edilmiş veriler, atanan ağırlıklandırma faktörlerine dayanarak toplanmaktadır (Huang, 2017).

$$\text{Denklem (1): } EnSI = w_{ec} Ec + w_{en} En + w_{so} So = w_{ec} Ec + w_{En} \sum_{i=3}^7 w_i^c C_i + w_{So} \sum_{i=8}^9 w_i^c C_i$$

$$\text{Denklem (2): } C_m = \sum SC_j w_j^{SC} \forall J$$

$$\text{Denklem (3): } SC_n = \sum M_k V_k^m \forall J$$

Tablo 5: Kurumsal Sürdürülebilir Üretim Endeksi Performans Göstergeleri

	Kümeler	Alt Kümeler	Standart Göstergeler	
Ekonomik Boyut	Net Kazanç	Operasyonlardan Elde Edilen Kazançlar	Satış Geliri	
			Ar-Ge Harcamaları	
			Malzeme Maliyetleri	
			Enerji Maliyetleri	
			İşçilik Maliyetleri	
			Su Maliyeti	
			Taşımacılık Maliyeti	
			Depolama Maliyeti	
	Diğer Giderler			
	Vergiler	Vergiler		
Sermaye Gerekisini	Mevcut Varlıklar	Envanter		
		Diğer Mevcut Varlıklar		
	Sabit Varlıklar	Tesisler		
		Ekipmanlar		
Sermaye Maliyeti	Sermaye Maliyeti			
Çevresel Boyut	Malzeme Kullanımı ve Etkinliği	Malzeme Etkinliği	Malzeme Sıklığı	
		Ürün Malzeme İçeriği	Tehlikeli Madde Kullanım Yüzdesi	
			Geri Dönüştürülmüş Malzeme Kullanımı	
	Enerji Kullanımı ve Etkinliği	Yenilenebilir Kaynaklardan Enerji Kullanımı	Yenilenebilir Malzeme Kullanım Yüzdesi	
		Enerji Kullanım Etkinliği	Enerji Yoğunluğu	
	Diğer Kaynakların Kullanımı ve Etkinliği	Su Kullanım Etkinliği	Su Yoğunluğu	
		Geri Dönüştürülmüş Su Kullanımı	Geri Dönüştürülmüş Su Kullanım Yüzdesi	
	Atıklar ve Gaz Emisyonları	Atıklar	Geri Dönüştürülen Atık Yüzdesi	
		Gaz Emisyonlar	Geri Dönüştürülen & Yeniden Kullanılan Tehlikeli Atık Yüzdesi	
	Çevresel Ürün Yaşam Döngüsü	Ürün Yaşam Döngüsü	Sera Gazı Salınım Yoğunluğu	
Tehlikeli Gaz Emisyonu				
Depolanan Ürünlerin Yüzdesi				
Toplumsal Boyut	Sağlık ve Güvenlik	Çalışanlar	İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitimi Alan Çalışanların Yüzdesi	
			Yüksek Riskli Çalışma Ortamına Maruz Kalan Çalışanlar	
			İşle İlgili Yaralanma ve Olay Oranı	
		Müşteriler	Müşteri Zararı Oranı	
	Paydaşların Katılımı	Tedarikli Çeşitliliği	Diğer Paydaşlarla İlgili	Toplum Sağlığı / Güvenliği Riski
			Yerel Kaynak Kullanımı	Tedarikçi Desteği
			Sürdürülebilirlik Odaklı Tedarikçiler	

		Çalışanların Refahı	Çalışanların Eğitimi
			Çalışanların Çeşitliliği
			Çalışanların Devir Hızı
		Müşteri Memnuniyeti	Sürekli Müşteriler
			Ürün Memnuniyet Oranı
			Müşteri Şikâyetlerinin Sayısı
		Ürün Yaşam Döngüsü	Ürün Kullanma Ömrü Sonu İşlemleri
			Doğrudan Çöp Sahasına Atılan Ürün
			Düşük Miktarda Ham Kaynak Tasarrufu ile Topluma Fayda
		Diğer Paydaşların Geliştirilmesi	İş Ortaklarının Desteği ve Katılım Faaliyetleri
			Yerel İş Ortaklarıyla Çalışma Yüzdesi

3. Araştırma Verileri

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Global ekonomik dünyada, daha katı çevresel düzenlemeler, müşterilerin daha sürdürülebilir ürünler için talepte bulunmaları ve küresel yoğun rekabet nedeniyle, üretim işletmelerinin sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmesi ve yeni stratejiler geliştirmeleri gerekmektedir. Bu nedenle işletmeler tüm faaliyetlerinde sürdürülebilir üretim stratejilerini dâhil etmelidir. Buna ek olarak, sürdürülebilir üretim uygulamalarının geliştirilmesi ve uygulanması, işletme kârlılığının arttırması ve örgüt hedeflerinin karşılaması için oldukça önemlidir.

Bu çalışmada, kurumsal düzeyde sürdürülebilir üretim performansını değerlendirmek için Huang (2017) tarafından tanımlanan kurumsal sürdürülebilir üretim endeksi, BİST sürdürülebilirlik endeksinde yer alan işletmeler düzeyinde sınanmaktadır. Çalışma kapsamında, kurumsal sürdürülebilir üretim performansı ölçümü için sunulan temel bilgiler ışığında, endeksin geçerliliği ve elde edilen sonuçların değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda araştırmanın temel amaçlarını aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür.

- Seçilen işletmenin mevcut kurumsal sürdürülebilir üretim seviyelerini belirlemek.
- Sürdürülebilir üretim performansını ölçmek için Huang (2017) tarafından oluşturulmuş endeksi sınamak.
- Çevresel, ekonomik ve toplumsal unsurların kurumsal sürdürülebilir üretim üzerindeki etkilerini ölçmek.

3.1.1. Araştırma Veri Toplama Metodu

Ampirik araştırma yaparken kullanılacak verilerin seçimi büyük önem taşımaktadır. Veriler genel anlamda birincil veriler (anket, görüşme, gözlem, deney, alan çalışması) ve ikincil veriler (başkaları tarafından derlenmiş birincil veriler) olmak üzere iki gruba ayrılır (Gürak, 2004). Bu çalışma kapsamında ikincil verilerden yararlanılmıştır. Çalışmada ikincil verilerden yararlanılmasının önemli sebeplerinden bir tanesi ise işletmelerin faaliyetlerine ilişkin bilgileri üçüncü kişiler ile paylaşmak istememesinden kaynaklanmaktadır.

3.1.2. Araştırmada Örnek Vakanın Belirlenmesi

Araştırma kapsamında örnek vakanın seçilmesindeki temel ölçüt, işletmenin BİST sürdürülebilirlik endeksinde yer alıyor olmasıdır. Çalışmada kullanılmış olan veriler, faaliyetlerini uluslararası düzeyde sürdüren, bir beyaz eşya ve teknoloji işletmesinin Borsa İstanbul A.Ş. (BİST)³ sürdürülebilirlik endeksleri raporundan alınmıştır. Çalışma için temel alınan bilgiler ise seçilen işletmenin 2020, 2021, 2022 ve 2023 yıllarına ait sürdürülebilirlik raporlarından elde edilmiştir. Seçilen işletme ile yapılan görüşmeler sonucunda, işletme yöneticilerinin işletmenin isminin çalışmada geçmesini istemediklerinden dolayı işletme adı da saklı tutulmuştur.

3.1.3. Elde Edilen Verilerin Düzenlenmesi

Araştırma kapsamında, Huang (2017) tarafından oluşturulan endeksin sınanabilmesi için BİST sürdürülebilirlik endeksinden alınan işletme verilerinin normalleştirilmesi gerekmektedir. Değişkenlerin normalizasyon işleminde yaygın olarak iki yöntem kullanılmaktadır. Bu yöntemlerden birincisi nesnel normalleştirme yöntemi, ikincisi ise öznel normalleştirme yöntemidir. Nesnel normalleştirme yöntemi de kendi içerisinde ikiye ayrılmaktadır. Bu yöntemlerden birincisi, düzenleme ve/veya standart verilerin oluşturulması, ikincisi ise tamamen en iyi ve tamamen en kötü koşulların oluşturulması şeklindedir (Huang, 2017). Bu çalışma kapsamında ikinci nesnel normalleştirme yöntemi kullanılmıştır. Göstergelerin çeşitliliği ve işletme bünyesinde farklı birimlerin olmasından dolayı, ölçülen veriler 0-10 ölçeğine göre normalleştirilmiştir. Burada; 10 puan teorik olarak mükemmel bir durum elde edildiği; 0 puan ise en kötü koşulların meydana geldiği anlamına gelmektedir.

Değişkenlere ağırlık atama işlemi, özellikle örneklem ile ana kütle özellikleri arasında oransal farklılıklar olduğunda kullanılan bir yöntemdir. Değişkenlere

---

³ Borsa İstanbul (BİST); Türkiye'de 1985 yılında ilk olarak İstanbul Menkul Kıymetler Borsası adıyla açılan ve 2013 yılında Borsa İstanbul olarak adlandırılan, sermaye piyasasında faaliyet gösteren bankalara, aracı kurumlara vb. alım-satım, saklama ve takas hizmeti veren bir kuruluştur.

ağırlık atama işleminde yaygın olarak kullanılan üç ağırlıklandırma yöntemi bulunmaktadır. Bu yöntemlerden birincisi analitik hiyerarşi prosesi (AHP), ikincisi eşit ağırlıklandırma yöntemi, üçüncüsü ise öznel ağırlıklandırma yöntemidir. Çalışma kapsamında eşit ağırlıklandırma yöntemi kullanılarak hesaplamalar yapılmıştır.

Nihai puanın oluşturulduğu EnSI hesaplaması ise çoğunlukla ProdSI ve ProcSI için önerilen yöntemle aynıdır. EnSI hesaplamasının diğer yöntemlerden farkı ise, alt küme puanlarının nasıl hesaplandığıdır. Burada normalize edilmiş veriler, atanan ağırlıklandırma faktörlerine dayanarak hesaplandıktan sonra, verilerin daha sağlıklı bir şekilde yorumlanması yapılabilmektedir (Huang, 2017).

3.2. Araştırma Verilerinin Analizi ve Bulgular

Araştırmanın temel göstergeleri üçlü kâr hanesi yaklaşımı⁴, toplam yaşam döngüsü yaklaşımı⁵ ve 6R metodolojisi⁶ kapsamında seçildikten sonra, BİST sürdürülebilirlik endeksinden alınan veriler 0-10 ölçeğine göre normleştirilmiştir. Sonrasında, her bir değişken kendi kümesi bünyesinde toplanmış ve değişkenlerin aritmetik ortalaması alınmıştır. Beyaz eşya ve teknoloji işletmesinin 2020 (Tablo 6), 2021 (Tablo 7) 2022 (Tablo 8) ve 2023 (Tablo 9) yıllarına ait sürdürülebilir üretim performansı verileri elde edilmiştir.

Araştırma kapsamında, işletmenin 2020 yılı sürdürülebilir üretim performans verileri (Tablo 6) incelendiğinde; ekonomik boyut içerisindeki kümelerinin aritmetik ortalamasının (5,45); çevresel boyut içerisindeki kümelerin aritmetik ortalamasının (5,94); toplumsal boyut içerisindeki kümelerin aritmetik ortalamasının (7,35) olduğu görülmektedir. Buradan toplumsal boyutun küme aritmetik ortalaması en yüksek boyut olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca boyutlar arasındaki alt kümeler incelendiğinde, en yüksek performansın (8,80) aritmetik ortalamayla sağlık ve güvenlik alt kümesi olduğu görülmektedir. Buradan, seçilen işletmenin çalışanları ve diğer paydaşlarıyla ilgili gerçekleştirdiği sürdürülebilirlik faaliyetlerinin diğer alt kümelere nazaran daha başarılı olduğunu söylemek mümkündür. Bunun dışında, en düşük performansın ise (5,20) değeri ile sermaye gereksinimi alt kümesi olduğu da görülmektedir. Buradan işletmenin sermaye maliyetleri (4,50) sabit varlıklar (5,20) ve mevcut varlıklar (6,10)

⁴ Üçlü kâr hanesi yaklaşımı: ekonomik boyut, çevresel boyut ve toplumsal boyutu içeren, bir sürdürülebilirlik hesaplama yöntemidir.

⁵ Toplam yaşam döngüsü yaklaşımı: Ürünün tasarım aşamasından kullanım ömrünün tamamlandığı aşamaya kadar çevreyle etkilerinin hesaplandığı yöntemidir.

⁶ 6R Metodolojisi: Bir ürün, proses ya da hizmet için kullanılan enerji, ham madde ve bundan dolayı oluşan atık ve emisyonların çevresel etkilerini ve bu süreçte doğal kaynakların tüketimini ve çevresel iyileştirme fırsatlarını değerlendiren bir araçtır.

değişkenleri üzerindeki sürdürülebilirlik faaliyetlerinin yetersiz kaldığı yorumu da yapılabilir.

İşletmenin 2021 yılı sürdürülebilir üretim performans verileri (Tablo 7) incelendiğinde; toplumsal boyutun küme aritmetik ortalaması en yüksek boyut olduğu görülmektedir. Ayrıca boyutlar arasındaki alt kümeler incelendiğinde, en yüksek performansın (9,50) aritmetik ortalamayla enerji kullanımı ve enerji kullanma etkinliği alt kümesi olduğu da görülmektedir. Buradan, seçilen işletmenin yenilenebilir kaynaklardan elde ettiği enerji kullanımı ile ilgili gerçekleştirdiği sürdürülebilirlik faaliyetlerinin diğer alt kümelere ve 2020 yılındaki performansına nazaran daha başarılı olduğunu söylemek mümkündür. Bunun dışında, en düşük performansın ise (6,20) değeri ile çevresel ürün yaşam döngüsü alt kümesi olduğu da görülmektedir. Buradan, işletmenin depolanan ürün ve geri kazanılan ürün (6,20) değişkenleri üzerindeki sürdürülebilirlik faaliyetlerinin 2020 yılındaki performansına nazaran yetersiz düzeyde kaldığı yorumu da yapılabilir.

İşletmenin 2022 yılı sürdürülebilir üretim performans verileri incelendiğinde (Tablo 8); ekonomik boyut içerisindeki kümelerinin aritmetik ortalamasının (6,75); çevresel boyut içerisindeki kümelerin aritmetik ortalamasının (6,60); toplumsal boyut içerisindeki kümelerin aritmetik ortalamasının (8,45) olduğu görülmektedir. Buradan toplumsal boyutun küme aritmetik ortalaması en yüksek boyut olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca boyutlar arasındaki alt kümeler incelendiğinde, en yüksek performansın (9,60) aritmetik ortalamayla sağlık ve güvenlik alt kümesi olduğu görülmektedir. Buradan, seçilen işletmenin çalışanları ve diğer paydaşlarıyla ilgili gerçekleştirdiği sürdürülebilirlik faaliyetlerinin diğer alt kümelere, 2020 ve 2021 yıllarındaki sürdürülebilir üretim performans verilerine nazaran daha başarılı olduğunu söylemek de mümkündür. Bunun dışında, en düşük performansın ise (5,20) değeri ile malzeme kullanımı ve malzeme kullanım etkinliği alt kümesi olduğu da görülmektedir. Buradan işletmenin malzeme etkinliği (6,50) ve ürün malzeme içeriği (4,00) ile alakalı sürdürülebilirlik faaliyetlerinin 2020 ve 2021 yılındaki sürdürülebilir üretim performansına nazaran yetersiz düzeyde kaldığı yorumu da yapılabilir.

Tablo 6: İşletmenin Sürdürülebilir Üretim Performans Göstergeleri (2020)

	Ort.	Küme	Ort.	Alt Küme	Ort.	Standart Göstergeler	Normalizasyon																
Ekonomik Boyut	5,45	Net Kazanç	5,70	Operasyonlardan Elde Edilen Kazançlar	5,70	Satış Geliri	5,50																
						Ar-Ge Harcamaları	5,20																
						Malzeme Maliyetleri	4,80																
						Enerji Maliyetleri	5,40																
						İşçilik Maliyetleri	6,90																
						Su Maliyeti	5,60																
						Tasımacılık Maliyeti	5,70																
						Depolama Maliyeti	6,10																
						Diğer Giderler	6,60																
						Çevresel Boyut	5,94	Malzeme Kullanımı ve Etkinliği	5,40	Mevcut Varlıklar	6,10	Envanter	6,70										
Sabit Varlıklar	5,20	Diğer Mevcut Varlıklar	5,50																				
		Sermaye Maliyeti	4,50	Tesisler	5,80																		
				Malzeme Etkinliği	6,50							Ekipmanlar	5,10										
												Ürün Malzeme İçeriği	4,40	Diğer Sabit Varlıklar	4,70								
														Enerji Kullanımı ve Etkinliği	6,50	Sermaye Maliyeti	4,50						
																Diğer Kaynakların Kullanımı ve Etkinliği	5,10	Malzeme Sıklığı	6,50				
																		Atıklar ve Gaz Emisyonları	6,10	Tehlikeli Madde Kullanım Yüzdesi	3,50		
																				Çevresel Ürün Yaşam Döngüsü	6,60	Geri Dönüştürülmüş Malzeme Kullanım Yüzdesi	5,30
																						Sağlık ve Güvenlik	8,80
						Müşteriler	8,50	Enerji Kullanım Etkinliği	5,00														
Diğer Paydaşlarla İlgili	9,30							Su Kullanım Etkinliği	5,00														
		Tedarikli Çeşitliliği & Tedarikçi Gelişimi	6,20					Su Yoğunluğu	5,00														
				Çalışanların Çeşitliliği & Çalışanların Refahı	4,30			Geri Dönüştürülmüş Su Kullanım Yüzdesi	5,30														
								Müşteri Memnuniyeti	6,20	Geri Dönüştürülen & Yeniden Kullanılan Tehlikeli Olmayan Atık Yüzdesi	6,50												
										Ürün Yaşam Döngüsü Uygulaması	7,40	Geri Dönüştürülen & Yeniden Kullanılan Tehlikeli Atık Yüzdesi	4,50										
												Diğer Paydaşların Geliştirilmesi	5,50	Sera Gazı Salınım Yoğunluğu	7,20								
														Yerel Kaynak Kullanımı	6,20	Tehlikeli Gaz Emisyonu	7,50						
																İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitimi Alan Çalışanların Yüzdesi	8,60	Depolanan Ürünlerin Yüzdesi	6,70				
																		Yüksek Riskli Çalışma Ortamına Maruz Kalan Çalışanlar	8,40	Geri Kazanılan Ürün Yaşam Döngüsü Yüzdesi	6,50		
						İşle İlgili Yaralanma ve Olay Oranı	9,00													Yerel Kaynak Kullanımı	5,80		
Müşteri Zararı Oranı	8,50																			Fedarikçi Desteği & Tedarikçi Geliştirme	7,60		
		Yerel İş Ortaklarıyla Çalışma Yüzdesi	5,80																	Sürdürülebilirlik Odaklı Tedarikçilerin Yüzdesi	5,40		
				Yeni İşlemler Yapılması	8,40															Çalışanların Eğitimi	3,40		
								Doğrudan Çöp Sahasına Atılan Ürünün Azaltılması	7,20											Çalışanların Çeşitliliği	6,40		
										Düşük Miktarda Ham Kaynak Tasarrufu İle Toplama Fayda	6,60									Çalışanların Devir Hızı	3,20		
												İş Ortaklarının Desteği & İş Ortaklarının Katılım Faaliyetleri	5,20							Sürekliliği	6,40		
														Yerel İş Ortaklarıyla Çalışma Yüzdesi	5,80					Ürün Memnuniyet Oranı	5,40		
																Yerel İş Ortaklarıyla Çalışma Yüzdesi	5,80			Müşteri Şikâyetlerinin Sayısı	6,80		
																		Yerel İş Ortaklarıyla Çalışma Yüzdesi	5,80	Ürün Kullanma Ömrü Sonunda Yeni İşlemler Yapılması	8,40		
						Yerel İş Ortaklarıyla Çalışma Yüzdesi	5,80													Doğrudan Çöp Sahasına Atılan Ürünün Azaltılması	7,20		
Yerel İş Ortaklarıyla Çalışma Yüzdesi	5,80																			Düşük Miktarda Ham Kaynak Tasarrufu İle Toplama Fayda	6,60		
		Yerel İş Ortaklarıyla Çalışma Yüzdesi	5,80																	İş Ortaklarının Desteği & İş Ortaklarının Katılım Faaliyetleri	5,20		
				Yerel İş Ortaklarıyla Çalışma Yüzdesi	5,80															Yerel İş Ortaklarıyla Çalışma Yüzdesi	5,80		

Tablo 7: İşletmenin Sürdürülebilir Üretim Performans Göstergeleri (2021)

	Ort.	Küme	Ort.	Alt Küme	Ort.	Standart Göstergeler	Normalizasyon						
Ekonomik Boyut	7,75	Net Kazanç	8,00	Operasyonlardan Elde Edilen Kazançlar	8,00	Satış Geliri	9,50						
						Ar-Ge Harcamaları	8,20						
						Malzeme Maliyetleri	7,80						
						Enerji Maliyetleri	7,40						
						İşçilik Maliyetleri	6,90						
						Su Maliyeti	7,60						
						Taşınacılık Maliyeti	8,70						
						Depolama Maliyeti	8,10						
		Diğer Giderler	8,50										
		Sermaye Gerekisini	7,50	Mevcut Varlıklar	8,10	Envanter	8,70						
Diğer Mevcut Varlıklar	7,50												
Sermaye Maliyeti	7,50	Sabit Varlıklar	8,50	Tesisler	9,00								
				Ekipmanlar	9,00								
				Diğer Sabit Varlıklar	7,70								
				Sermaye Maliyeti	6,50								
Malzeme Etkinliği	5,60	Malzeme Etkinliği	7,20	Malzeme Sıklığı	7,20								
				Tehlikeli Madde Kullanım Yüzdesi	3,10								
Çevresel Boyut	6,96	Malzeme Kullanımı ve Etkinliği	5,60	Ürün Malzeme İçeriği	4,10	Geri Dönüştürülmüş Malzeme Kullanım Yüzdesi	5,20						
						Yenilenebilir Kaynaklardan Enerji Kullanımı	10,0						
		Enerji Kullanımı ve Etkinliği	9,50	Enerji Kullanım Etkinliği	9,00	Enerji Yoğunluğu	9,00						
						Su Kullanım Etkinliği	8,20						
		Diğer Kaynakların Kullanımı ve Etkinliği	6,70	Geri Dönüştürülmüş Su Kullanımı	5,30	Geri Dönüştürülmüş Su Kullanım Yüzdesi	5,30						
						Atıklar ve Gaz Emisyonları	6,80	Atıklar	5,00	Geri Dönüştürülen & Yeniden Kullanılan Tehlikeli Olmayan Atık Yüzdesi	7,50		
		Gaz Emisyonlar	8,70	Geri Dönüştürülen & Yeniden Kullanılan Tehlikeli Atık Yüzdesi	2,50								
				Çevresel Ürün Yaşam Döngüsü	6,20	Ürün Yaşam Döngüsü	6,20	Sera Gazı Salınım Yoğunluğu	7,50				
		Tehlikeli Gaz Emisyonu	10,0										
		Toplumsal Boyut	8,20	Sağlık ve Güvenlik	9,10	Çalışanlar	9,20	İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitimi Alan Çalışanların Yüzdesi	10,0				
Yüksek Riskli Çalışma Ortamına Maruz Kalan Çalışanlar	8,40												
İşle İlgili Yaralanma ve Olay Oranı	9,60												
Paydaşların Katılımı	7,30			Tedarikli Çeşitliliği & Tedarikçi Gelişimi	8,00	Müşteriler	9,70	Müşteri Zararı Oranı	9,70				
								Diğer Paydaşlarla İlgili	8,40	Toplum Sağlığı / Güvenliği Riski	8,40		
										Yerel Kaynak Kullanımı	9,00		
								Çalışanların Çeşitliliği & Çalışanların Refahı	6,90	Müşteri Memnuniyeti	7,00	Tedarikçi Desteği & Tedarikçi Geliştirme	8,60
												Sürdürülebilirlik Odaklı Tedarikçilerin Yüzdesi	6,40
												Çalışanların Eğitimi	9,20
								Ürün Yaşam Döngüsü Uygulaması	7,40	Diğer Paydaşların Geliştirilmesi	7,50	Çalışanların Çeşitliliği	7,40
Çalışanların Devir Hızı	4,20												
Sürekli Müşteriler	7,40												
Diğer Paydaşların Geliştirilmesi	7,50	Diğer Paydaşların Geliştirilmesi	7,50	Ürün Memnuniyet Oranı	8,80								
				Müşteri Şikâyetlerinin Sayısı	4,80								
				Ürün Kullanma Ömrü Sonunda Yeni İşlemler Yapılması	8,40								
Diğer Paydaşların Geliştirilmesi	7,50	Diğer Paydaşların Geliştirilmesi	7,50	Doğrudan Çöp Sahasına Atılan Ürünün Azaltılması	7,20								
				Düşük Miktarda Ham Kaynak Tasarrufu İle Topluma Fayda	6,60								
				İş Ortaklarının Desteği & İş Ortaklarının Katılım Faaliyetleri	7,20								
Diğer Paydaşların Geliştirilmesi	7,50	Diğer Paydaşların Geliştirilmesi	7,50	Yerel İş Ortaklarıyla Çalışma Yüzdesi	7,80								

Tablo 8: İşletmenin Sürdürülebilir Üretim Performans Göstergeleri (2022)

	Ort.	Küme	Ort.	Alt Küme	Ort.	Standart Göstergeler	Normalizasyon				
Ekonomik Boyut	6,75	Net Kazanç	7,20	Operasyonlardan Elde Edilen Kazançlar	7,20	Satış Geliri	8,90				
						Ar-Ge Harcamaları	8,50				
						Malzeme Maliyetleri	6,80				
						Enerji Maliyetleri	6,40				
						İşçilik Maliyetleri	6,90				
						Su Maliyeti	7,60				
						Tasımacılık Maliyeti	6,70				
						Depolama Maliyeti	7,10				
		Diğer Giderler	6,60								
		Sermaye Gereklinimi	6,30	Mevcut Varlıklar	7,10	Envanter	6,70				
Diğer Mevcut Varlıklar	7,50										
Sabit Varlıklar	6,90	Sermaye Maliyeti	5,00	Tesisler	7,10						
				Ekipmanlar	8,10						
				Diğer Sabit Varlıklar	5,70						
				Malzeme Etkinliği	6,50						
Çevresel Boyut	6,60	Malzeme Kullanımı ve Etkinliği	5,20	Ürün Malzeme İçeriği	4,00	Tehlikeli Madde Kullanım Yüzdesi	3,00				
						Geri Dönüştürülmüş Malzeme Kullanım Yüzdesi	5,10				
		Enerji Kullanımı ve Etkinliği	8,40	Yenilenebilir Kaynaklardan Enerji Kullanımı	8,40	Yenilenebilir Enerji Kullanım Etkinliği	8,50	Yenilenebilir Malzeme Kullanım Yüzdesi	8,40		
								Enerji Yoğunluğu	8,50		
		Diğer Kaynakların Kullanımı ve Etkinliği	6,60	Su Kullanım Etkinliği	8,00	Su Yoğunluğu	5,30	Su Yoğunluğu	8,00		
								Geri Dönüştürülmüş Su Kullanım Yüzdesi	5,30		
		Atıklar ve Gaz Emisyonları	6,30	Atıklar	5,00	Geri Dönüştürülen & Yeniden Kullanılan Tehlikeli Olmayan Atık Yüzdesi	7,50	Geri Dönüştürülen & Yeniden Kullanılan Tehlikeli Olmayan Atık Yüzdesi	2,50		
								Gaz Emisyonlar	7,70	Sera Gazı Salınım Yoğunluğu	7,50
		Çevresel Ürün Yaşam Döngüsü	6,50	Ürün Yaşam Döngüsü	6,30	Tehlikeli Gaz Emisyonu	6,50	Tehlikeli Gaz Emisyonu	8,00		
								Depolanmış Ürünlerin Yüzdesi	6,50		
Toplumsal Boyut	8,45	Sağlık ve Güvenlik	9,60	Çalışanlar	9,70	İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitimi Alan Çalışanların Yüzdesi	9,60				
						Yüksek Riskli Çalışma Ortamına Maruz Kalan Çalışanlar	9,80				
						İşle İlgili Yaralanma ve Olay Oranı	9,90				
		Paydaşların Katılımı	7,30	Müşteriler	9,70	Diğer Paydaşlarla İlgili	9,50	Müşteri Zararı Oranı	9,70		
								Toplum Sağlığı / Güvenliği Riski	9,50		
								Yerel Kaynak Kullanımı	9,20		
								Tedarikli Çeşitliliği & Tedarikçi Gelişimi	7,90	Tedarikçi Desteği & Tedarikçi Geliştirme	7,40
								Çalışanların Çeşitliliği & Çalışanların Refahı	7,10	Sürdürülebilirlik Odaklı Tedarikçilerin Yüzdesi	7,20
										Çalışanların Eğitimi	8,20
								Müşteri Memnuniyeti	6,60	Çalışanların Devir Hızı	7,50
Yerel İş Ortaklarıyla Çalışma Yüzdesi	9,00										
Ürün Yaşam Döngüsü Uygulaması	6,50	Diğer Paydaşların Geliştirilmesi	8,70	Sürekli Müşteriler	7,50	Ürün Memnuniyet Oranı	8,90				
						Ürün Kullanma Ömrü Sonunda Yeni İşlemler Yapılması	6,60				
Diğer Paydaşların Geliştirilmesi	8,70	Müşteri Şikâyetlerinin Sayısı	3,50	Ürün Kullanma Ömrü Sonunda Yeni İşlemler Yapılması	6,60	Doğrudan Çöp Sahasına Atılan Ürünün Azaltılması	6,70				
						Düşük Miktarda Ham Kaynak Tasarrufu İle Topluma Fayda	6,20				
Diğer Paydaşların Geliştirilmesi	8,70	İş Ortaklarının Desteği & İş Ortaklarının Katılım Faaliyetleri	8,40	Yerel İş Ortaklarıyla Çalışma Yüzdesi	9,00	İş Ortaklarının Desteği & İş Ortaklarının Katılım Faaliyetleri	8,40				
						Yerel İş Ortaklarıyla Çalışma Yüzdesi	9,00				

Tablo 9: İşletmenin Sürdürülebilir Üretim Performans Göstergeleri (2023)

	Ort.	Küme	Ort.	Alt Küme	Ort.	Standart Göstergeler	Normalizasyon		
Ekonomik Boyut	7,99	Net Kazanç	8,49	Operasyonlardan Elde Edilen Kazançlar	8,49	Satış Geliri	9,40		
						Ar-Ge Harcamaları	9,60		
						Malzeme Maliyetleri	8,10		
						Enerji Maliyetleri	7,60		
						İşçilik Maliyetleri	8,30		
						Su Maliyeti	8,60		
						Tasımacılık Maliyeti	9,10		
		Depolama Maliyeti	8,30						
		Diğer Giderler	7,40						
		Sermaye Gerekisini	7,50	Mevcut Varlıklar	8,15	Envanter	7,90		
Diğer Mevcut Varlıklar	8,40								
Tesisler	8,50								
Sabit Varlıklar	8,06	Ekipmanlar	8,06	Diğer Sabit Varlıklar	6,50				
				Sermaye Maliyeti	6,30				
				Malzeme Etkinliği	7,00				
Çevresel Boyut	6,97	Malzeme Kullanımı ve Etkinliği	5,67	Ürün Malzeme İçeriği	4,35	Tehlikeli Madde Kullanım Yüzdesi	3,20		
						Geri Dönüştürülmüş Malzeme Kullanım Yüzdesi	5,50		
		Enerji Kullanımı ve Etkinliği	9,30	Yenilenebilir Kaynaklardan Enerji Kullanımı	9,50	Yenilenebilir Malzeme Kullanım Yüzdesi	9,50	Enerji Yoğunluğu	9,10
		Diğer Kaynakların Kullanımı ve Etkinliği	6,25	Su Kullanım Etkinliği	7,50	Su Yoğunluğu	7,50	Geri Dönüştürülmüş Su Kullanım Yüzdesi	5,00
		Atıklar ve Gaz Emisyonları	6,92	Atıklar	5,35	Geri Dönüştürülen & Yeniden Kullanılan Tehlikeli Olmayan Atık Yüzdesi	7,10	Geri Dönüştürülen & Yeniden Kullanılan Tehlikeli Atık Yüzdesi	3,60
		Çevresel Ürün Yaşam Döngüsü	6,75	Ürün Yaşam Döngüsü	6,30	Sera Gazı Salınım Yoğunluğu	8,80	Tehlikeli Gaz Emisyonu	8,20
								Depolanan Ürünlerin Yüzdesi	6,90
Toplumsal Boyut	9,13	Sağlık ve Güvenlik	9,79	Çalışanlar	9,87	İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitimi Alan Çalışanların Yüzdesi	9,80		
						Yüksek Riskli Çalışma Ortamına Maruz Kalan Çalışanlar	9,85		
						İşle İlgili Yaralanma ve Olay Oranı	9,95		
		Paydaşların Katılımı	8,48	Müşteriler	9,80	Diğer Paydaşlarla İlgili	9,70	Müşteri Zararı Oranı	9,80
								Toplum Sağlığı / Güvenliği Riski	9,70
								Yerel Kaynak Kullanımı	9,50
								Fedarikçi Desteği & Tedarikçi Geliştirme	8,20
								Sürdürülebilirlik Odaklı Tedarikçilerin Yüzdesi	8,60
								Çalışanların Eğitimi	9,30
								Çalışanların Çeşitliliği & Çalışanların Refahı	9,03
Çalışanların Devir Hızı	8,80								
Ürün Yaşam Döngüsü Uygulaması	7,40	Sürekli Müşteriler	7,93	Müşteri Memnuniyeti	9,10	Ürün Memnuniyet Oranı	9,10		
						Müşteri Şikâyetlerinin Sayısı	6,50		
						Ürün Kullanma Ömrü Sonunda Yeni İşlemler Yapılması	7,40		
						Doğrudan Çöp Sahasına Atılan Ürünün Azaltılması	7,50		
Diğer Paydaşların Geliştirilmesi	9,30	Düşük Miktarda Ham Kaynak Tasarrufu ile Topluma Fayda	9,30	İş Ortaklarının Desteği & İş Ortaklarının Katılım Faaliyetleri	9,10	Yerel İş Ortaklarıyla Çalışma Yüzdesi	9,50		

İşletmenin 2023 yılı sürdürülebilir üretim performans verileri incelendiğinde (Tablo 9); ekonomik boyut içerisindeki kümelerinin aritmetik ortalamasının (7,99); çevresel boyut içerisindeki kümelerin aritmetik ortalamasının (6,97); toplumsal boyut içerisindeki kümelerin aritmetik ortalamasının (9,13) olduğu görülmektedir. Buradan toplumsal boyutun küme aritmetik ortalaması en yüksek boyut olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca boyutlar arasındaki alt kümeler incelendiğinde, en yüksek performansın (9,79) aritmetik ortalamayla sağlık ve güvenlik alt kümesi olduğu görülmektedir. Buradan, seçilen işletmenin çalışanları ve diğer paydaşlarıyla ilgili gerçekleştirdiği sürdürülebilirlik faaliyetlerinin diğer alt kümelere, 2020, 2021 ve 2022 yıllarındaki sürdürülebilir üretim performans verilerine nazaran daha başarılı olduğunu söylemek de mümkündür. Bunun dışında, en düşük performansın ise (5,67) değeri ile malzeme kullanımı ve malzeme kullanım etkinliği alt kümesi olduğu da görülmektedir. Buradan işletmenin malzeme etkinliği (7,00) ile alakalı sürdürülebilirlik faaliyetlerinin 2021 yılındaki sürdürülebilir üretim performansına nazaran yetersiz düzeyde kaldığı yorumu da yapılabilir.

Araştırma kapsamında, belirlenen bir beyaz eşya ve teknoloji şirketinin sürdürülebilir üretim performans verilerini 2020, 2021, 2022 ve 2023 yıllarına göre inceledikten sonra, kurumsal sürdürülebilir üretim performans verilerinin oluşturulması aşamasına geçilmiştir. Bu aşamada, Huang (2017) tarafından geliştirilen EnSI yöntemi kullanılarak ekonomik, çevresel ve toplumsal boyut sonuçlarının aritmetik ortalaması alınarak ve Tablo 10'da gösterildiği şekilde, kurumsal sürdürülebilir üretim verilerine ulaşılmıştır.

Tablo 10: EnSI Yöntemiyle Sürdürülebilir Üretim Performans Verilerinin Karşılaştırılması

		2020 Yılı	2021 Yılı	2022 Yılı	2023 Yılı
Sürdürülebilir Üretim Alt Boyutlar	Ekonomik Boyut	5,45	7,75	6,75	7,99
	Çevresel Boyut	5,94	6,96	6,60	6,97
	Toplumsal Boyut	7,35	8,20	8,45	9,13
Kurumsal Sürdürülebilir Üretim Performans Endeksi	EnSI	6,24	7,63	7,26	8,03

EnSI verileri incelendiğinde; işletmenin 2020 yılı (6,24), 2021 yılı (7,63) ve 2022 yılı (7,26) verilerine kıyasla, işletme performansının en iyi olduğu yılın 2023 yılı (8,03) olduğu söylenilebilir. Bununla birlikte, 2020 yılındaki çevresel boyut (5,94) ve toplumsal boyut verilerinin (7,35), 2021 yılında iyileştirilerek

çevresel boyut (6,96), toplumsal boyut (8,20) düzeyine çıktığı gözlenmektedir. Ayrıca 2021 yılında iyileştirilen çevresel boyutun, ekonomik boyut ve kurumsal sürdürülebilir üretim endeksi üzerinde olumlu etkisi olduğunu varsaymak da mümkündür. Bu varsayımın temel dayanağı ise 2022 yılındaki kurumsal sürdürülebilir üretim endeksi ve çevresel boyut verileridir. 2022 yılındaki veriler incelendiğinde, toplumsal boyuttaki (8,45) iyileşmenin ekonomik boyut (6,75) üzerinde olumsuz etki oluşturduğu gözlenmektedir. Buradan, toplumsal boyut ile ekonomik boyut arasında ters bağıntı olduğunu söylemek de mümkündür. Ayrıca 2022 yılındaki ekonomik boyuttaki gerçekleşen bu düşüşün, 2022 yılındaki kurumsal sürdürülebilir üretim endeksi oranı (7,26) üzerinde de olumsuz etkisi olduğu gözlenmiştir. 2023 yılındaki performans verileri incelendiğinde ise geçmiş yıllara nazaran bütün sürdürülebilir üretim boyutlarında artış olduğu gözlemlenmiştir.

5. Sonuç ve Öneriler

Sürdürülebilir yaklaşımlar, artan müşteri talebi, doğal kaynakların giderek azalması ve sıkı hukuki düzenlemeler gibi nedenlerle işletmeler için giderek daha önemli hale gelmektedir. Bu nedenle işletmeler, sürdürülebilir üretim yaklaşımı da dâhil olmak üzere çeşitli stratejiler belirlemişlerdir. İşletmeler için sürdürülebilir üretim, negatif çevresel etkileri en aza indiren, enerji ve kaynak verimliliğini arttıran, minimum atık üreterek, çalışanların sağlığını ve güvenliğini sağlayan, ekonomik olarak sürdürülebilir olan ürünlerin yaratılmasıdır. Sürdürülebilir üretimde, çevresel, ekonomik ve toplumsal etkilerin tam olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu etkileri değerlendirirken, tüm yaşam döngüsü aşamaları (ön üretim, üretim, kullanım ve son kullanım) dikkate alınmalıdır. Ayrıca, kapalı döngü malzeme akışı elde etmek için 6R (azalt, yeniden kullan, geri dönüştür, kurtar, yeniden tasarla ve yeniden imal et) gibi çoklu yaşam döngüsü kavramları da kullanılabilir. Sürdürülebilir üretim performansı, üretim işletmesi içinde ürün, işlem ve sistem gibi farklı düzeylerde değerlendirilmelidir. Bu bağlamda, sistem düzeyi de hat, tesis, işletme ve tüm tedarik zinciri gibi farklı ölçeklerde olabilmektedir. Sistem düzeyinde sürdürülebilir üretim performansını değerlendirmek için bütünsel yaklaşımlara ihtiyaç vardır.

Bu çalışmada, kurumsal düzeyde sürdürülebilir üretim performansını değerlendirmek için Huang (2017) tarafından tanımlanan, kurumsal sürdürülebilir üretim endeksi (EnSI) kullanılmıştır. Bu endeks, literatürde bulunan göstergeler analiz edilip ve daha önce geliştirilen ürün sürdürülebilirlik göstergeleri ile süreç sürdürülebilirlik göstergelerinin entegre edilmesiyle bütünleştirilmiştir. EnSI hesaplaması için örnek bir vaka çalışması yapılmış ve

elde edilen sonuçlar incelenmiştir. Örnek vaka çalışmasında BİST’te faaliyet gösteren bir beyaz eşya ve teknoloji işletmesi seçilmiştir. Vaka çalışmasındaki sonuçlar incelendiğinde, işletmenin 2021 yılındaki sürdürülebilir üretim performans verisinin (7,63), 2020 yılı performans verisi (6,24) ve 2022 yılı performans verisine (7,26) kıyasla, daha iyi performansta olduğu açıkça görülmektedir. 2022 yılındaki veriler incelendiğinde ise toplumsal boyuttaki (8,45) iyileşmenin, ekonomik boyut (6,75) üzerinde olumsuz etki oluşturduğu gözlenmektedir. Burada toplumsal boyut ile ekonomik boyut arasında ters bağıntı olduğunu söylemek de mümkündür. 2023 yılındaki performans verileri incelendiğinde ise geçmiş yıllara nazaran bütün sürdürülebilir üretim boyutlarında artış olduğu gözlemlenmiştir. Çalışma kapsamında elde edilen veriler ışığında, çevresel boyut içerisinde yer alan göstergelerdeki herhangi bir düşüşün, işletmenin ekonomik faaliyetlerini de olumsuz şekilde etkilediği ve bu sebepten dolayı da kurumsal sürdürülebilir üretim puanının düştüğü gözlemlenmiştir.

Kurumsal sürdürülebilir üretim endeksi, işletmeler için birçok avantaj sunar. Öncelikle, işletmelerin sürdürülebilirlik performanslarını ölçerek, sürdürülebilirlikle ilgili hedeflerine ulaşmak için neler yapabilecekleri konusunda bir fikir sahibi olmalarına yardımcı olur. İkinci olarak, bu endeks, işletmelerin sürdürülebilirlik alanında diğer işletmelerle karşılaştırılabilir hale gelmelerine olanak tanır. Bu da işletmelerin sektördeki diğer oyuncularla rekabet ederken sürdürülebilirlik performanslarını ön plana çıkarmalarına yardımcı olur. Üçüncü olarak, kurumsal sürdürülebilir üretim endeksi, işletmelerin sürdürülebilirlik alanında iyi bir itibar kazanmalarına yardımcı olur. Günümüzde, çevre dostu ve sosyal sorumluluk sahibi işletmelerin tüketiciler tarafından daha fazla takdir edildiği bir gerçektir. Kurumsal sürdürülebilir üretim endeksi, işletmelerin bu konuda halka açık bir taahhütte bulunmalarına ve sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşma konusundaki çabalarını göstermelerine yardımcı olur. Son olarak, kurumsal sürdürülebilir üretim endeksi, işletmelerin yatırımcılar tarafından daha cazip hale gelmelerine yardımcı olur. Sürdürülebilirlik performansı yüksek olan işletmeler, finansal getirilerinin yanı sıra çevresel ve sosyal getirilerini de göz önünde bulunduran yatırımcıların dikkatini çekerler. Bu da sürdürülebilirlik performansı yüksek olan işletmelerin finansal başarılarını artırmalarına yardımcı olur (Yazar, 2006).

Çalışma kapsamında, Huang tarafından geliştirilen EnSI yönteminin, daha fazla gelişme potansiyeline sahip olduğunu söylemek mümkündür. Ancak, oluşturulan endeksin uygulamasını göstermek için yalnızca bir vaka çalışması kullanılmıştır. Bu durum EnSI yönteminin ve bu çalışmanın en önemli kısıtlarından birisidir. Kurumsal sürdürülebilir üretim endeksi, çeşitli

endüstrilerde faaliyet gösteren işletmeler için farklılıklar gösterebilir. Bu endeks, işletmenin faaliyet gösterdiği sektöre göre farklı sürdürülebilirlik ölçütleri kullanır. Örneğin, bir otomobil üreticisi için karbondioksit emisyonları, su tüketimi ve geri dönüşüm oranları önemli birer ölçüt olabilirken, bir perakende şirketi için insan hakları ve tedarik zinciri yönetimi gibi sosyal konular daha önemli olabilir (Sarkis vd., 2010). Bu duruma bağlı olarak, geliştirilen endeksi doğrulamak ve iyileştirmek için farklı imalat endüstrileri seçilmeli ve daha geniş kapsamlı bir vaka çalışması yapılması gerekmektedir. Endekste bulunan göstergelerin kuruluşu, elde edilen verilerin işlenmesi ve işlenen verinin normalleştirmesini geliştirmek için daha fazla çalışmaya ihtiyaç vardır. Ayrıca, çalışmada sunulan endeksten reel olarak yararlanabilmek ve endeksi uygulayabilmek için daha iyi ve daha verimli veri toplama mekanizmalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Araştırma kapsamında gerçekleştirilen ağırlıklandırma ile ilgili kısıtlar da bulunmaktadır. Bu kısıtlar; endekste yer alan her bir alt boyuta, kümeye vb. atanacak en iyi ağırlıkların hangisi olduğu sorunudur. Genel olarak bakıldığında, önerilen kurumsal sürdürülebilir üretim endeksinden elde edilen sonuçlar, hangi yöntemlerin kullanıldığına bağlı olarak değişebilir. Bu nedenle çalışmada kullanılan çeşitli göstergelerde, hangi normalleştirme ve ağırlıklandırma yöntemlerinin en uygun olduğunu incelemek çalışmanın geliştirilmesi için oldukça önemli bir unsurdur.

REFERANSLAR

- Aksu, M. V., Taslak, S. (2022). Dördüncü Sanayi Devrimi ve KOBİ'lerin Dijital Dönüşümü. *Yeni Fikir Dergisi*, 14(29), 11-23.
- Ali, A. H., Gruchmann, T., Melkonyan, A. (2022). Assessing the impact of sustainable logistics service quality on relationship quality: Survey-based evidence in Egypt. *Cleaner Logistics and Supply Chain*, 4, 100036.
- Altuntaş, C. ve Türker, D. (2012). Sürdürülebilir tedarik zincirleri: sürdürülebilirlik raporlarının içerik analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(3), 39-64.
- Doğru, Ç. (2019). İşletme Yönetiminde Sürdürülebilirlik ve İnovatif Yaklaşımlar, Berikan Yayınevi, Ankara.
- Fisk, P. (2010). Sürdürülebilir Büyüme; İnsanlar, Gezegen ve Kâr. İstanbul: MediaCat Yayınları.
- Gürül, B. (2019). Sürdürülebilir Üretim Göstergelerinin Kurumsal Sürdürülebilirlik Performansına Etkisinin Araştırılması (Doktora Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Haapala, K. R., Zhao, F., Camelio, J., Sutherland, J. W., Skerlos, S. J., Dornfeld, D. A., Clarens, A. F. (2011). A Review of Engineering Research in Sustainable Manufacturing, In *International Manufacturing Science and Engineering Conference* (Vol. 44311, pp. 599-619).
- Hapuwatte, B., SeEVERS, K. D., Badurdeen, F., Jawahir, I. S. (2016). Total Life Cycle Sustainability Analysis of Additively Manufactured Products, *Procedia CIRP*, 48, 376-381.
- Hegab, H., Shaban, I., Jamil, M., Khanna, N. (2023). Toward sustainable future: Strategies, indicators, and challenges for implementing sustainable production systems. *Sustainable Materials and Technologies*, 36, e00617.
- Huang, A. (2017). A Framework and metrics for sustainable manufacturing performance evaluation at the production line, plant and enterprise levels.
- Huang, A., Badurdeen, F. (2017). Sustainable manufacturing performance evaluation: Integrating product and process metrics for systems level assessment. *Procedia Manufacturing*, 8, 563-570.
- Huang, A., Badurdeen, F. (2018). Metrics-based approach to evaluate sustainable manufacturing performance at the production line and plant levels. *Journal of Cleaner Production*, 192, 462-476.
- Jamkhaneh, H. B., Shahin, R., Tortorella, G. L. (2022). Analysis of Logistics 4.0 service quality and its sustainability enabler scenarios in emerging economy. *Cleaner Logistics and Supply Chain*, 4, 100053.

- Jawahir, I. S., Bradley, R. (2016). Technological elements of circular economy and the principles of 6R-based closed-loop material flow in sustainable manufacturing. *Procedia Cirp*, 40, 103-108.
- Jawahir, I. S., Dillon, O. W., Rouch, K. E., Joshi, K. J., Venkatachalam, A., Jaafar, I. H. (2006). Total life-cycle considerations in product design for sustainability: A framework for comprehensive evaluation. In *Proceedings of the 10th international research/expert conference*, Barcelona, Spain (pp. 1-10).
- Jayal, A. D., Badurdeen, F., Dillon Jr, O. W., Jawahir, I. S. (2010). Sustainable manufacturing: Modeling and optimization challenges at the product, process and system levels. *CIRP Journal of Manufacturing Science and Technology*, 2(3), 144-152.
- Karalar, R., ve Kiracı, H. (2011). Çevresel Sorunlara Karşı Bir Çözüm Önerisi Olarak Sürdürülebilir Tüketim Düşüncesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (30), 63-76.
- Kostas, B., Manolis, C. (2006). Environmentally Sustainable Cities, Critical Review and Operational Conditions, *Sustainable Development*, DOI: 10 (1002): 14(3), 177-189.
- Krajnc, D., Glavič, P. (2005). How to compare companies on relevant dimensions of sustainability. *Ecological economics*, 55(4), 551-563.
- Kröll, M., Cseh, C. (2023). Implementation Model for Digital Retrofit for Sustainable Production. *Procedia Computer Science*, 217, 486-494.
- Lethonen, M. (2004). The Environmental- Social Interface of Sustainable Development: Capabilities, Social Capital, Institutions. *Ecological Economics*, DOI, 10(1006): 139.
- Lu, T. (2014). A metrics-based sustainability assessment of cryogenic machining using modeling and optimization of process performance. University of Kentucky.
- Niranjali de Silva, I. S., Dillon Jr, O., Russell, M. (2009). A new comprehensive methodology for the evaluation of product sustainability at the design and development stage of consumer electronic products. *International Journal*, 1(3), 251-264.
- Özmen, A., Karakoç, M., ve Yeşildağ, E. (2020). Sürdürülebilirlik Raporlaması: BIST Sürdürülebilirlik Endeksinde Yer Alan Şirketler Üzerine Bir Uygulama, *Dumlupınar University Journal of Social Science / Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (63).
- Patterson, M., McDonald, G., Hardy, D. (2017). Is there more in common than we think? Convergence of Ecological Footprinting, Emerg Analysis, life

- cycle assessment and other methods of environmental accounting. *Ecological Modelling*, 362, 19-36.
- Sarıyar, M. (2019). Kurumsal Sürdürülebilirlik Uygulamalarının Algılanması: Bir Sanayi İşletmesinde Araştırma (Yüksek Lisans Tezi). Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Sarkis, J., Helms, M., Hervani, A.A. (2010). Reverse Logistics and Social Sustainability, *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 17(6), 337-354.
- Shuaib, M., Seevers, D., Zhang, X., Badurdeen, F., Rouch, K. E., Jawahir, I. S. (2014). Product sustainability index (ProdSI) a metrics-based framework to evaluate the total life cycle sustainability of manufactured products. *Journal of Industrial Ecology*, 18(4), 491-507.
- Şahin, N. (2019). Kurumsal Sürdürülebilirlik Performansının Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleriyle Ölçümüne Yönelik Bir Uygulama (Yüksek Lisans Tezi), Kayseri Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kayseri.
- URL1, <https://www.arcelikglobal.com/tr/surdurulebilirlik/su-rdu-ru-lebilirlik-raporlari/>, Erişim Tarihi: 12.16.2024.
- URL2, <https://borsaistanbul.com/tr/sayfa/165/bist-surdurulebilirlik-endeksleri>, Erişim Tarihi: 12.16.2024.
- URL3, <https://www.lseg.com/en/sustainability-strategy/disclosures-and-reports#t-reports-2024>, Erişim Tarihi: 12.16.2024.
- Veleva, V., & Ellenbecker, M. (2001). Indicators of sustainable production: framework and methodology. *Journal of Cleaner Production*, 9(6), 519-549.
- Viles, E., Kalemkerian, F., Garza-Reyes, J. A., Antony, J., and Santos, J. (2022). Theorizing the Principles of Sustainable Production in the context of Circular Economy and Industry 4.0. *Sustainable Production and Consumption*, 33, 1043-1058.
- Vinkhuyzen, O. M., Karlsson-Vinkhuyzen, S. I. (2014). The Role of Moral Leadership for Sustainable Production and Consumption, *Journal of Cleaner Production*, 63, 102-113.
- Wackernagel, M., Rees, W. (1997). Auf der Suche nach Zukunftsfähigkeitsstrategien. In *Unser ökologischer Fußabdruck* (pp. 167-194). Birkhäuser, Basel.
- Yavuz, V.A. (2010). Sürdürülebilirlik Kavramı ve İşletmeler Açısından Sürdürülebilir Üretim Stratejileri. *Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 7 (14): 90.

- Yazar, H. (2006). Sürdürülebilir Kentsel Gelişme Çerçevesinde Orta Ölçekli Kentlere Dönük Kent Planlama Yöntem Önerisi (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Zhang, H., Haapala, K. R. (2015). Integrating Sustainable Manufacturing Assessment into Decision Making for a Production Work Cell, *Journal of Cleaner Production*, 105, 52-63.

15. Bölüm

Vergi Takozu Bileşenlerinin Kümeleme Analizi ve Çok Boyutlu Ölçekleme Analizi: OECD Ülkeleri Arasında Türkiye'nin Konumu

Merve KANDEMİR ÇETİNKAYA ¹

---

¹ Dr., Gelir İdaresi Başkanlığı Denetim ve Uyum Yönetimi Daire Başkanlığı, Ankara, Türkiye, ORCID:0009-0005-2476-7446, kandemirmerve@gmail.com

Özet

Bu yazı Türkiye'deki vergi takozu bileşenlerini OECD ülkeleri ile karşılaştırarak analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu fikir, yüksek işgücü maliyetinin işgücünde yarattığı çarpıklıklardan dolayı yaygın olarak kabul görmektedir. Bu kapsamda asgari ücret, kayıt dışı istihdam ve dolayısıyla kayıt dışı ekonominin etkisi olan vergi takozu, üzerinde önemle durulması ve araştırılması gereken bir konudur. Bu çalışmada da vergi takozu hakkında bilgi verilerek OECD'den elde edilen veriler yardımıyla kümeleme analizi ve çok boyutlu ölçekleme (ÇBÖ) analizi ile Türkiye'nin OECD ülkeleri arasındaki yeri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kümeleme analizi, Çok boyutlu ölçekleme, Vergi takozu, OECD

CLUSTER ANALYSIS AND MULTIDIMENSIONAL SCALING ANALYSIS OF TAX WEDGE COMPONENTS: TÜRKİYE'S POSITION AMONG THE OECD COUNTRIES

Abstract

This paper aims to analyze by comparing the tax wedge components in Turkey with OECD countries. As the idea that a high labor cost produces distortions in the labor market is widely accepted. In this context, minimum wage, unregistered employment and therefore the tax wedge, which is the effect of the informal economy, is an issue that needs to be emphasized and researched. In our study, information about the tax wedge was given and Turkey's place among OECD countries was examined with cluster analysis and multidimensional scaling analysis with the help of data obtained from OECD.

Keywords: Clustering analysis, Multidimensional scaling, Tax wedge, OECD

1.GİRİŞ

Toplam işgücü vergilerinin, toplam işgücü maliyetlerine oranı olan vergi takozunun boyutu, istihdamı etkilediğinden son yıllarda çok sayıda tartışmanın konusu olmuştur (OECD, 2008:42). Yani işveren açısından işçilik maliyetleri ve çalışanın buna karşılık gelen net eve götürdüğü ücret arasında bir uçurum yaratarak, emek üzerinden alınan vergiler mükemmel derecede esnek olmadığından işgücü piyasaları ve istihdam, emek talebini azaltır ve işsizliği artırır (Vodopivec vd., 2005:617).

OECD ve Avrupa Birliği (AB) ülkelerinde vergi takozu, özellikle hem işverenleri hem de çalışanları etkilediğinden işgücü üzerinde vergi yükünün ölçülmesi en önemli göstergedir. Bu nedenle, birçok ülkede emek vergilerini azaltacak mali tedbirlerin uygulamaya konulması gerekli olacaktır, bu da vergi yükünün emekten diğer vergi matrahlarına kaydırılmasıyla sağlanabilir. Bunun, talebi ve işgücü arzını canlandırarak ekonomik büyüme ve istihdam üzerinde olumlu sonuçları olacaktır. Kısaca vergi takozunun azaltılması, işsizliğin azalmasına ve daha fazla istihdama yol açacaktır.

Vergi takozunun bileşenleri gelir vergisi ve sosyal güvenlik (SG) katkı payı olduğundan vergi takozunu azaltmak için kişisel gelir vergisini veya SG katkı payını azaltacak önlemler alınmalıdır.

OECD ülkelerinde sosyal katkı paylarının amacı SG programlarını finanse etmektir, ancak bu programlar özellikle AB ülkelerinde çok pahalıdır. Bu nedenle çoğu ülkede SG primleri yüksek olduğundan emek üzerinde vergi takozu yüksektir (Gora vd., 2006:7).

Literatürde vergi takozu ile istihdam arasında negatif bir ilişki olduğu ileri sürülmektedir. Bununla ilgili çalışmalar için Alesina ve Perotti (1994:2), Daveri ve Tabellini (1997:5) ve Bassanini ve Duval'a (2006:15) bakılabilir. İşgücünün vergilendirilmesi konusunu ve özellikle vergi takozunu ele alan pek çok çalışma mevcut olup bunlar güncel yönlerden önem arz etmektedir. Uzun vadede birçok ülke işgücü maliyetlerini düşürmeye yönelik bazı önlemler almaya başlamıştır.

AB ülkelerinde 1960'lardan bu yana vergi takozu uzun süredir işsizliğin hızla artmasının ardındaki önemli faktörlerden biri olarak tanımlanmaktadır (Morawski ve Myck, 2007:2).

Tağ (2007:11), 1999-2007 döneminde işgücünde vergi yükünün azaltılmasının, talebi olumlu yönde etkileyeceği görüşünü savunmuştur. Bozdağlıoğlu (2008:58) Türkiye, Kömürçüler (2008:34) Türkiye ve AB için yaptıkları çalışmalarda işveren üzerindeki vergi ve vergi takozunun azaltılmasının sonucunda işsizliğin azalacağını savunmuşlardır. Dolenc ve Laporsek (2010:349), istihdam ve işsizlik değişkenlerini ele aldığı regresyon analizinde AB ülkelerinin iki grup olarak sınıflandırılabileceğini göstermiş ve

vergi takozundaki artışın istihdam artışını düşürdüğü sonucuna ulaşmışlardır. Dolenc vd., (2011:98) OECD, AB ve Hırvatistan'ı temel aldığı çalışmalarında istihdam ve vergi yükü ilişkisini incelemişler ve istihdamın artması için vergi yükünün azaltılması gerektiği sonucuna ulaşmışlardır.

OECD'de (2013:25), OECD ülkelerinin vergi takozu düzeylerinde önemli derece farklılıklar bulunmuştur. Pomerleau (2014:1) çocuklu aileler üzerinde vergi yükünün, benzer gelire sahip çocuksuz tek bir kişiye göre daha düşük olduğunu göstermiştir. Nar (2015:692), 2014 dönemi için 34 OECD üyesi ülkede vergi takozunu analiz etmiş ve ücret gelirleri üzerindeki vergi yüklerini değerlendirmiştir. Attinasi vd., (2016:25) 1979-2014 dönemi için OECD ülkelerinde vergi takozunun çalışmayanlar üzerinde negatif etki bıraktığı sonucuna ulaşmışlardır. Lebnan Tanköser (2017:331) Türkiye ile OECD ülkelerini karşılaştırdığı çalışmada toplam vergi yükü açısından Türkiye'nin OECD ülke ortalamasının altında kaldığı, istihdam üzerindeki vergi ve vergi takozu açısından üzerinde olduğu sonucuna ulaşmıştır. Radu vd., (2018:693) Romanya'da işgücü vergi takozu düzeyini, AB ve OECD ülkeleri ile karşılaştırarak analiz etmişler ve 41 ülke için kümeleme analizi yapmışlardır. Bunun sonucunda Romanya'daki vergi takozu düzeyi ile OECD ortalamasının vergi takozu düzeyi arasında yaklaşık yüzde 9'luk bir fark ortaya çıkmış ve OECD ülkelerinin yalnızca 6'sında vergi takozunun %44'ü aştığı sonucuna ulaşmışlardır. Giray (2017:27), işsizlik ve vergi takozu bileşenlerinden SG katkı payı göstergelerini ele aldığı AB ve OECD ülkelerinde işveren katkı paylarının düşürülmesinin işsizlikte mücadele olarak öne sürmüştür. Kılıçaslan ve Yavan (2017:50) çalışmalarında, Türkiye'nin vergi takozunda OECD ortalamasının üzerinde olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Kayıt dışı ekonomide vergi ve SG katkı paylarını ödeme zorunluluğu olmadığından Medina ve Schneider (2018:10) kayıt dışı ekonominin ana nedenlerinden biri olarak vergi takozunu göstermiştir.

Yılancı vd., (2019:11) OECD ülkelerinde 2000-2017 dönemi için vergi takozu ve işsizlik arasındaki ilişkiyi panel nedensellik testi kullanarak incelemişler ve işsizlikte yaşanan değişimlerde, vergi takozunun etkisinin olduğunu bunun sonucunda da çalışanların işverene vergi ve benzeri yükümlülüklerini yansıtan vergi takozunun azaltılmasının işsizliğin azaltılmasında olumlu etkilerinin olacağını vurgulamışlardır. Birvural (2019:143), Türkiye ile OECD ülkelerinin karşılaştırmalı analizinde vergi takozunun, vergi yükü açısından ülkenin sorunu olduğunu öne sürmüştür. Günel (2020:88), vergi takozu ve işsizlik arasında pozitif bir ilişki bulmuştur. Buyrukoğlu ve Kúpeli (2021:205), vergi takozu ile işsizlik arasındaki ilişkiyi ARDL modelini kullanarak incelemişler, vergi takozu ile işsizlik arasında pozitif ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Çadırcı ve

Tekdere (2023:807), çalışmalarında 18 OECD ülkesi için vergi takozu ile ekonomik politik belirsizlik arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir.

Bu çalışmada ilk olarak hedeflenen, Türkiye'nin vergi takozu bileşenlerini OECD ülkelerinin değerleriyle karşılaştırarak analiz etmektir. Böylece, bilimsel literatür taranarak öncelikle vergi takozu ve istihdam arasındaki ilişki sunulmuştur. OECD ülke gruplarını tanımlamak için istihdam ve işsizlik oranı açısından vergi takozu bileşenlerine göre birbirine benzeyen hiyerarşik kümeleme analizi kullanılmıştır. Amacımız Türkiye'deki vergi takozu düzeyinin OECD ülkeleri ile arasındaki analiz sonucunun benzer mi, daha yüksek mi yoksa daha düşük mü olduğunu göstermektir. Bu nedenle ülkeleri vergi takozu bileşenlerine ve 2017-2024 yıllarına göre bölerek OECD ülkelerinde korelasyonlu olarak analiz edilmiştir.

Yazının geri kalanı şu şekilde devam etmektedir: 2. Bölümde vergi takozu kavramı kısaca ele alınmıştır. 3. ve 4. Bölümde sırasıyla ÇBÖ analizi ve kümeleme analizi hakkında teorik bilgilere yer verilmiştir. Ardından 5. Bölümde vergi takozu bileşenlerine odaklanarak OECD ülkeleri için ÇBÖ analizi ve kümeleme analizi sonuçları sunulmuştur. Yine bu bölümde elde edilen grafikler yardımıyla Türkiye'nin OECD ülkeleri arasında vergi yükü açısından konumu gösterilmiştir. Son olarak 6. Bölümde literatürdeki çalışmalar ile bu çalışmada bulunan sonuçlar karşılaştırılarak genel sonuçlara ulaşılmıştır.

2.VERGİ TAKOZU NEDİR?

Literatürde vergi kaması, vergi makası, vergi tıkacı gibi adlarla da yer alan vergi takozu, bir işçinin, işverene maliyeti üzerindeki tüm vergi ve SG kesintisi gibi kanuni yüklerin toplam işçi maliyetine olan oranı olarak tanımlanmaktadır. Daha pratik anlamıyla, çalışanın işverene toplam maliyeti ile işçinin eline geçen net ücret arasındaki farkını ifade etmektedir. Başka bir deyişle, işçinin işverene maliyeti ile işçinin eline geçen ücret arasına bir makas girmiştir.

Vergi takozunun hesaplanmasında önemli bir değişken olan işçinin işverene maliyeti ya da diğer bir adıyla işgücü maliyeti; işverenin çalışanlara yaptığı toplam ödemelere (kazanç) ek olarak SG ödemeleri ve diğer işgücü maliyeti ödemelerini kapsamaktadır ve işveren tarafından ücretli çalışan istihdamına ilişkin olarak referans yılında katlanılan maliyet şeklinde de ifade edilebilir (TÜİK, 2019). Söz konusu tanımdan da anlaşılacağı üzere bu anlamıyla vergi takozu, işverene getirdiği mali yükler olarak da tanımlanabilmektedir. Bu mali yükler (toplam vergi ve prim yükü), işgücü maliyetini yükseltebilmektedir. İşgücü maliyetinin yüksekliği durumunda ise kayıt dışı istihdam artmaktadır (Kılıç ve Özçelik, 2006:337). Ayrıca, çalışanlara verilen net ve brüt ücret arasındaki farkın yüksekliği ve kayıtlı çalışmayı sağlayacak vergisel teşvik ve

desteklerin olmaması hem işveren hem de işçi açısından kayıt dışı istihdamı özendirir (Sarıca, 2006:59).

Vergi takozu, ücretli çalışanlarla ilgili bir kavram olduğundan, gelir vergisi ücretler üzerinden hesaplanmaktadır. Gelir vergisi hasılatı içerisinde önemli bir paya sahip olan ücretler yapısı ve vergilendirme tekniği bakımından diğer gelir unsurlarından farklı bir yapıya sahiptir (Tosuner ve Arıkan, 2016:15). İşçi üzerinden SG ve vergi gibi çeşitli kesintilerin yapılması, bunun karşılığında işçinin işverene maliyetinin bu unsurlara bağlı olarak değişmesi, başka bir deyişle, vergi takozunun varlığı, ücretlerin vergilendirilmesinin ne kadar zor olduğunun kanıtı niteliğindedir.

3.ÇOK BOYUTLU ÖLÇEKLEME ANALİZİ

ÇBÖ analizi, araştırmacının nesnelere ve bireylerin değerlendirmelerine dayanarak temel boyutları teşhis etmesine yardımcı olan bir dizi tekniktir (Johnson, 1998:761). ÇBÖ analizinin amacı uzaklık değerlerini kullanarak nesnelere yapısını orijinal şekline mümkün olduğunca yakın göstermektir (Tatlıdil, 2002:353). Yani yüksek boyutlu veri yapılarında gözlemlerin birbirlerine göre olan konumları daha düşük boyutlu düzlemde grafiksel olarak gösterilmiş olur. Bu grafik, n adet birimin p adet değişkene göre belirlenen benzerliklere/uzaklıklara/yakınlıklara/farklılıklara dayalı olarak $k < p$ olacak şekilde k boyutlu bir uzaydaki konumlarını gösterir. Böylece, yüksek boyutlu veri yapılarının boyut indirgeme yoluyla grafiksel olarak daha basit şekilde sunumuna ve yorumlanmasına olanak tanınmış olur.

ÇBÖ analizinde birimler arasındaki ilişkilerin belirlenmesi ve konumlarının gözlemlenmesi amaçlanır. Birimler arasındaki ilişkilerin bilinmediği fakat aralarındaki uzaklıkların hesaplanabildiği durumlarda bu birimler arasındaki ilişkileri ortaya koymaya yardımcı olan bir yöntemdir (Özdamar, 2013:449).

Veri setinin olasılık dağılımına ihtiyaç duymadan uygulanabilen bir yöntem olan ÇBÖ analizi, birçok disiplinde veri yapılarının görsel olarak irdelenmesinde kullanılmıştır. ÇBÖ, bilgisayar kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte pazarlama araştırmalarında sıklıkla kullanılan çok değişkenli bir analiz türü haline gelmiştir.

ÇBÖ analizinde boyut sayısı belirlemek önemli bir karardır. ÇBÖ analizi, verileri anlamak ve temsil etmek için bir model olarak kullanıldığından uygun boyut sayısı, yorumlanabilirlik, kullanım kolaylığı ve kararlılık gibi bazı kriterlere bağlıdır. Koordinat eksenlerinin sayısı boyutların sayısına göre belirlenir. Bu, uzayda bir noktayı konumlandırmak için kullanılan koordinat değerlerinin sayısını gösterir.

ÇBÖ analiz sonucu grafiksel bir düzenlemede kullanılan boyutların sayısı stress değerine göre belirlenir. Stress ölçüsü, uyumun veya uyum iyiliğinin bir

ölçüsü olarak ÇBÖ analizinde geniş bir kullanıma sahiptir. Stress ölçüsü, normalleştirilmiş “rezidü kareler toplamı”nın kare köküdür. Stress ölçüsünün istenilenden daha büyük olması durumunda kötü uyum göstergesi olarak görmek mümkündür (Kurt, 1992: 69). Stress değeri (s_d), ortaya çıkan şeklin gerçek durumla uyumluluğunun bir ölçüsüdür ve bunu yorumlamak için aşağıdaki tolerans oranları kullanılır:

$s_d \geq 0,20$ ise uyumsuz gösterim

$0,10 \leq s_d < 0,20$ ise zayıf uyum

$0,05 \leq s_d < 0,10$ ise iyi uyum

$0,025 \leq s_d < 0,05$ ise mükemmel uyum

$0 \leq s_d < 0,025$ ise tam uyum

Ayrıca elde edilen şekilleri döndürerek daha anlamlı (daha küçük stress değerine sahip) sonuçlara ulaşmak mümkündür.

4. KÜMELEME ANALİZİ

Kümeleme analizi yöntemi literatüre ilk kez 1939 yılında Tryon tarafından kazandırılmasına rağmen eğitim, sağlık, sosyoloji, biyoloji, finans ve daha birçok alanda verilerin analizinde kümeleme yöntemleri son zamanlarda yaygın olarak kullanılmaktadır. Müdahalesiz bir analiz süreci genellikle kümeleme algoritmaları ile ifade edilir. Bu süreç, bir dizi örneklem verilerinin bazı benzerlik ölçülerine göre gruplandırılması işlemidir. Kümeleme analizinin amacı, bir veri setinin farklı sınıflar veya gruplar içerip içermediğini ve içeriyorsa farklı olan bu grubu belirlemektir. Kümeyi oluşturan birimler, diğer kümelerdeki nesnelere aralarındaki benzerliklere göre sınıflandırılır. Bu yöntemin diğerlerinden farkı, kümelenmenin önceden tanımlanmış sınıflar olmamasıdır (Hajizadeh vd., 2010:111).

Literatürde çok sayıda kümeleme tekniği bulunmaktadır. Han vd.’ye (2011:16) göre kümeleme yöntemlerinin net bir sınıflandırmasını yapmak zordur çünkü bu kategorilerin çakışabildiğinden bahsetmektedirler. Bu nedenle en çok kullanılan kümeleme yöntemleri, küme gruplarını belirlemede izlenen yaklaşımlara göre hiyerarşik ve hiyerarşik olmayan olmak üzere ikiye ayrılabilir. Pratikte en çok kullanılan yöntem hiyerarşik kümelemedir (Tekin, 2018:405). Hiyerarşik kümeleme de kendi içerisinde yığılmacı ve bölücü hiyerarşik kümeleme yöntemleri olarak ikiye ayrılır. Bunlardan en fazla tercih edileni, okunması ve yorumlanması kolay olan yığılmacı hiyerarşik kümeleme yöntemidir (Tekin, 2018:405). Bu yöntemde ilk aşamada elde edilen gözlemler bir kümede toplanır ve bu kümeye en çok aykırı olan gözlemler kümeden çıkarılarak başka kümelerin oluşması sağlanır. Burada küme sayısı araştırmacının ön bilgi ve deneyimine göre

belirlenir. Daha sonra kümeler oluşturmak için belirli bir gözlem etrafında benzer gözlemler yapılır (Tekin, 2018:405).

Hiyerarşik kümeleme yöntemleri içerisinde en iyi sonuçları veren yöntem Ward yöntemidir (Ferreira ve Hitchcock, 2009:1929). Bu yöntem, klasik kareler toplamı kriterine dayalı olarak grup içi dağılımı minimize ederek kümelerin oluşmasını sağlayan tek yöntemdir (Ferreira ve Hitchcock, 2009:1926). Diğer yöntemlere göre daha karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu yöntemin amacı nesnelere aralarındaki fark minimum olacak şekilde yerleştirmektir. Özetle aynı kümedeki gözlemlerden kümenin merkezinde yer alan gözleme olan ortalama uzaklığa dayanmaktadır (Tekin ve Gümüş, 2017:108).

Kümeleme analizinde uzaklık ölçülerine göre oluşturulan kümeler, nesnelere içerisinden benzer olanları karşılaştırır. Değişkenler arasındaki farklılıklara veya benzerliklere göre hesaplanan bir dizi kritere göre birimleri homojen gruplara böler. Ancak örnekler birbirinden farklı olabilir. En sık kullanılan uzaklık ölçüleri Öklid uzaklığı ve kareli Öklid uzaklığıdır (Özdamar, 2013:259). Kümeleme analizi, gruplandırılmamış bir veri matrisinde benzer özelliklere dayalı olarak gözlemleri gruplandırmak için tasarlanmıştır. Öklid uzaklığı, $n \times p$ boyutlu bir veri matrisinde i . ve j . birimler (gözlemler, nesnelere) arasındaki uzaklıkları doğrudan ölçü biriminde (Öklid uzaklığı) ya da karesel uzaklıklar (kareli Öklid uzaklığı) biçiminde belirleyen bir ölçüdür. Ward yöntemini kullanırken Öklid uzaklığının karesini hesaplamamız gerekir (Özdamar, 2013:260).

Kümeleme analizinde nesnelere belirlenen küme sayısına göre kümelere bölünmesi ya da küme sayısının analiz yoluyla ortaya çıkarılması istenebilir. Her iki durumda da dendrogram adı verilen ağaç diyagramları oluşturulur (Da Costa vd., 2005:4).

Milligan ve Cooper (1987:331), kümeleme analizinde oluşturulan kümelerin belirlenmesinde araştırma ve uygulamanın niteliğine göre yedi adımlı yapıyı şu şekilde sıralamıştır:

1. Gruplandırılacak birimler/unsurlar kümenin genel yapısını temsil edecek şekilde seçilmelidir.

2. Yeterli bilgiyi içerecek şekilde değişkenler seçilmelidir.

3. Verilerin standartlaştırılıp standartlaştırılmayacağına karar verilmelidir.

4. Uzaklık veya benzerlik ölçütü belirlenmelidir.

5. Araştırmanın amacına uygun kümeleme yöntemi seçilmelidir. Farklı yöntemlerle farklı sonuçlar elde edilebilir.

6. Küme sayısı belirlenmelidir.

7. Yorumlama, test ve uygulanabilirliği içeren adımdır. Yorum, araştırmacının uygulama alanı hakkında bilgi sahibi olmasıdır. Yapılan analiz sonucunda oluşan kümelerin anlamlı olup olmadığının belirlenmesi testtir. Uygulanabilirlik ise elde

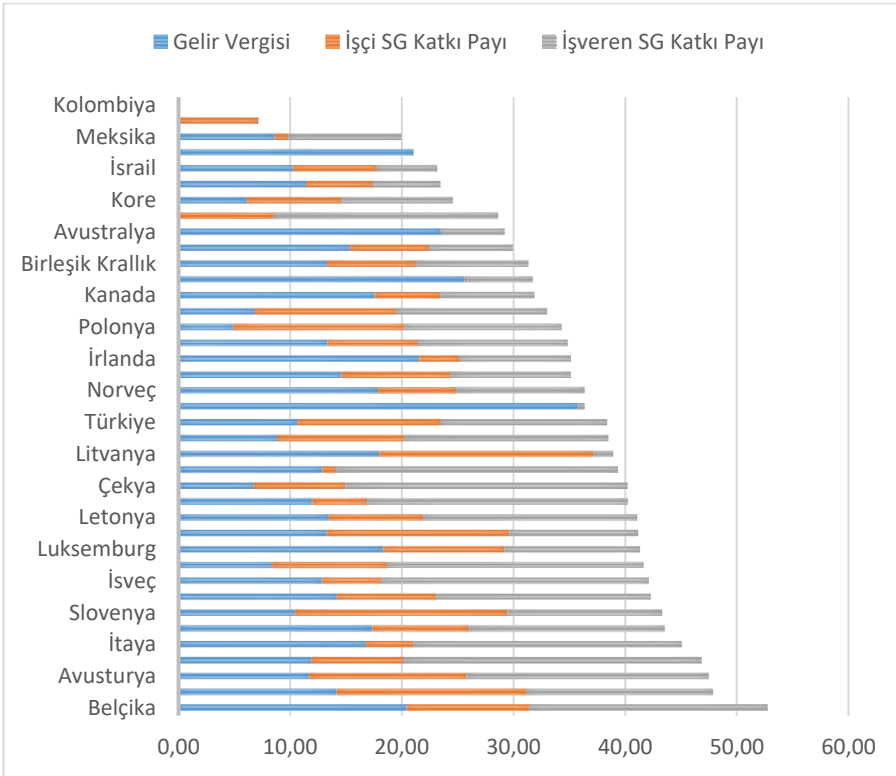

edilen sonuçların diğer örneklere ya da evrene uygulanıp uygulanamayacağını tespit edilmesidir.

Bu çalışma kapsamında yapılan analizde de bu adımlar göz önünde bulundurulmuştur.

5. BULGULAR

Bu bölümde, öncelikle OECD ülkelerinin benzerlik ve farklılıklarına göre vergi takozunu oluşturan üç kalem; emek maliyetinin yüzdesi olarak gelir vergisi, işçi SG katkı payı ve işveren SG katkı payı olmak üzere ayrı ayrı ele alınmıştır (Grafik 1).

Grafik 1. OECD Ülkelerinde Vergi Takozu Bileşenleri (2023 Yılı) (<https://stats.oecd.org>)

Grafik 1’de OECD ülkelerinin 2023 yılına ait bekar ve çocuksuz bir çalışanın ortalama gelir düzeyine göre gelir vergisi, işçi ve işveren SG katkı paylarından oluşan vergi takozu düzeyleri gösterilmiştir. OECD ülkeleri içerisinde söz konusu oranlar önemli düzeyde farklılaşmaktadır. Emek maliyetinin yüzdesi olarak gelir vergisi oranlarına bakıldığında %0 ile Şili, Kosta Rika ve Kolombiya ve %4,93 ile Polonya’nın; Danimarka’nın ise %35,77 ile en yüksek orana sahip olduğu görülmektedir. Türkiye gelir vergisi kaleminde %10,72 ile OECD ülke

ortalamasının (%13,35) altında kalmıştır. Yeni Zelanda, İzlanda, İrlanda, Danimarka, Belçika ve Avustralya da %20'nin üzerindedir. Emek maliyetinin yüzdesi olarak işçi SG katkı payları Yeni Zelanda, Kolombiya, İzlanda, Danimarka ve Avustralya'da %0'dan Litvanya ve Slovenya'da %19'lara kadar değişmektedir. Türkiye işçi SG katkı payı kaleminde %12,77 ile OECD ülke ortalamasının (%8,12) üzerindedir. Son olarak işveren SG katkı payları açısından ise OECD ülkeleri arasında en yüksek oran %26,63 ile Fransa'ya aittir. Türkiye işveren SG katkı payı kaleminde %14,89 ile OECD ülke ortalamasının (%13,39) üzerindedir.

Grafik 1'deki gelir vergisi, işçi ve işveren SG katkı paylarına toplu olarak vergi yükü açısından bakıldığında 38 OECD ülkesinin 15'inin vergi yükünün %40 ve üzerinde olduğu ve 9 tanesinin %30 altında olduğu dikkat çekmektedir. Genel olarak bu yükün fazla olmasının en temel nedeni, işçi ve işveren SG katkı paylarının yüksekliğidir. Grafik 1'e bakıldığında özellikle işveren SG katkı payı kaleminin yüksekliği, 15 OECD ülkesinin vergi yükünün fazla olma sebebidir diyebiliriz. İşgücü maliyetlerinin yüzdesi olarak vergi takozunun azalmasının sebebi ise çoğunlukla daha düşük kişisel gelir vergisinden kaynaklanmıştır. Örneğin Türkiye'de asgari ücret vergi muafiyetinin uygulamaya konulması vergi diliminde bir düşüşe yol açmıştır. Genel olarak vergi takozunun ülkeden ülkeye önemli farklılıklar gösterdiği söylenebilir.

Daha sonra vergi takozunun OECD ülkeleri için bir karşılaştırmasını temel alan ÇBÖ analizi ve kümeleme analizi yöntemleri kullanılmıştır. Ülkeler arasında gelir vergisi, işçi SG katkı payı ve işveren SG katkı payı açısından bazı benzerlikler bulmak için hiyerarşik ve k-ortalama kümeleme analizi kullanılmıştır. Bunun için OECD veri tabanında her yıl yayınlanan "Taxing Wages" raporlarında açıklanan verilerden faydalanılarak 2017-2024 yılları arasında açıklanan veriler kullanılmıştır. Analizlerde R yazılımı (R Core Team, 2023) kullanılmıştır.

Kümeleme analizinde 2017-2024 yılları arasında OECD ülkelerinin vergi takozu bileşenlerini oluşturan üç bileşen ayrı ayrı ele alınarak vergi takozunun korelasyon katsayıları olabilirlik matrisinde girdi olarak kullanılır. Daha sonra benzer girdiler birleştirilir. Sonuçta elde edilen kümeler bir dendrogram ile gösterilir. Kümeler belirlenirken en az oranında benzerlik gösterecek şekilde kümeler ayrılması öngörülmüştür. Halihazırda var olan bir kümeye bir girdi eklemek için Sokal ve Michener'in (1958:1420) tekniği kullanılmıştır. Hiyerarşik kümeleme analizinde Ward yöntemi ve kareli Öklid Uzaklığı kullanılmıştır. Ayrıca, diğer çok değişkenli istatistiksel yöntemlerde önemli olan verilerin normalliği varsayımı, kümeleme analizinde daha az önem taşımaktadır. Uzaklık değerlerinin normalliği yeterli kabul edilmektedir (Tatlıdil, 2002:329). Bu

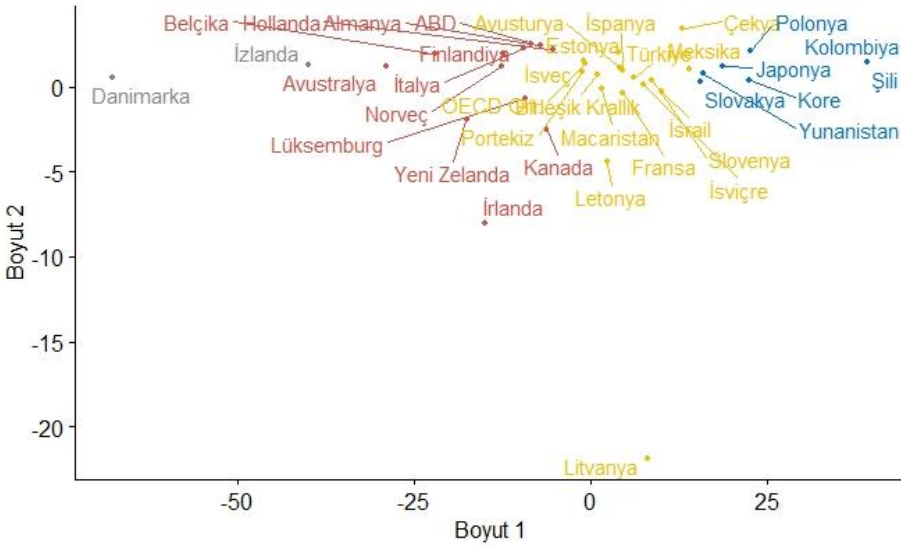
çalışmada değerlendirmeler ve yorumlar z skorları ile standartlaştırılmış veriler üzerinden gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucunda oluşan dendogram grafikleri Grafik 5-7. grafiklerindeki gibidir.

5.1. Çok Boyutlu Ölçekleme Analizi Sonuçları

Gelir Vergisinin Çok Boyutlu Ölçekleme Analizi

İlk olarak, gelir vergisi veri setine ÇBÖ analizi uygulanarak 2017-2024 yılları arasında OECD ülkeleri vergi takozunda yer alan gelir vergisi kaleminin ülkeler arasındaki benzerlikleri ÇBÖ analizi ile belirlenmiştir.

R analiz çıktıları incelendiğinde gelir vergisi değerleri açısından OECD ülkelerinin iki boyutlu uzayda tam uyum (stress değeri=0,00182) gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Böylece iki boyutlu uzayda, ÇBÖ analizi ile ülkelerin birbirlerine benzerlikleri ÇBÖ analizi ile elde edilerek Grafik 2’de gösterilmiştir.

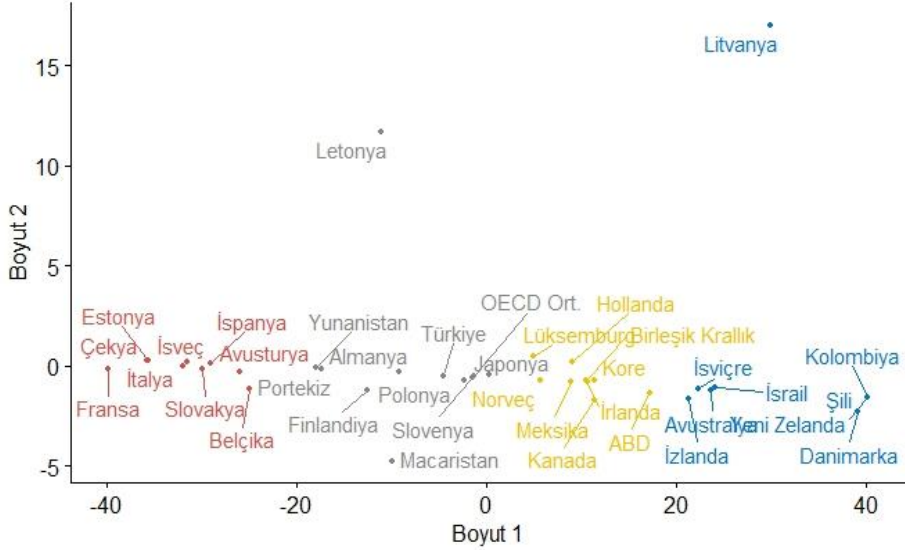
Grafik 2. Gelir Vergisi Açısından OECD Ülkelerinin ÇBÖ Analizi

Grafik 2 incelendiğinde, gelir vergisi kalemi açısından Danimarka ile İzlanda ve Kolombiya ile Şili ülkelerinin diğer OECD ülkelerine göre daha farklı bir grupta yer aldığı gözlenmektedir. Türkiye’nin ise birçok OECD ülkesi ile benzerlik göstermekte olduğu gözlenmektedir. En çok benzerlik gösterdiği ülkelerden birisi de İngiltere olduğu görülmektedir. İngiltere’deki vergi indirimleri 1979-1990 yılları arasında gerçekleştirilmiştir. İlk önemli kişisel gelir

İşveren SG Katkı Payının Çok Boyutlu Ölçekleme Analizi

OECD ülkeleri işveren SG katkı payı açısından incelendiğinde ise yine ülkelerin iki boyutlu uzayda tam uyum (stress değeri=0,00118) gösterdiği sonucuna ulaşılmıştı.

Grafik 4. İşveren SG Katkı Payı Açısından OECD Ülkelerinin ÇBÖ Analizi

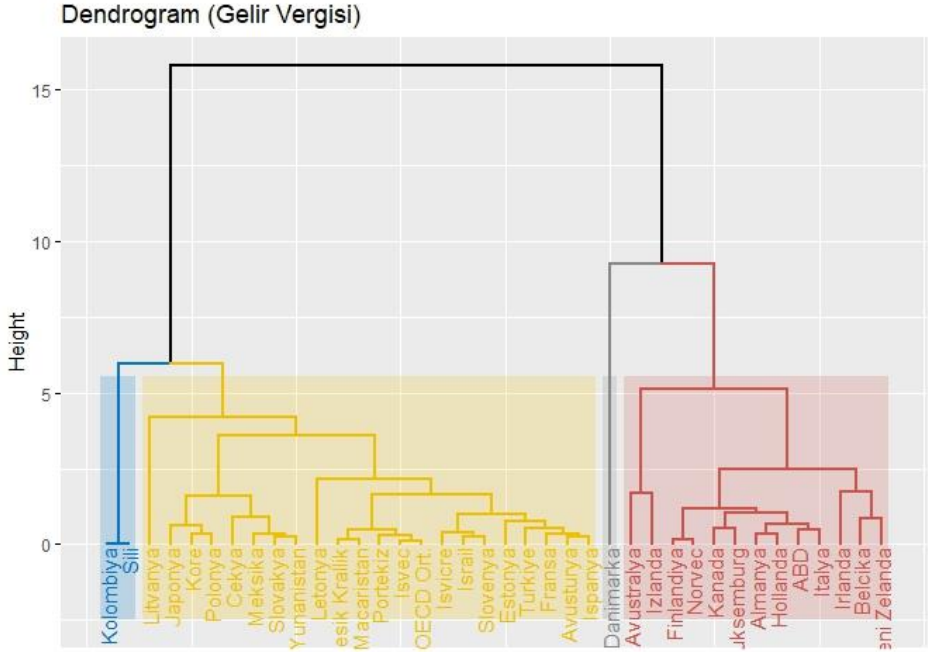
Grafik 4 incelendiğinde Litvanya, Letonya, Kolombiya, Danimarka, Yeni Zelanda ve Şili'nin OECD ülkelerinden uzak değerlere sahip olduğu gözlemlenirken Türkiye, OECD ortalamasına yakın bir konumda yer almaktadır. Ayrıca hem Almanya hem de İngiltere ile benzerlik göstermektedir.

5.2. Kümeleme Analizi Sonuçları

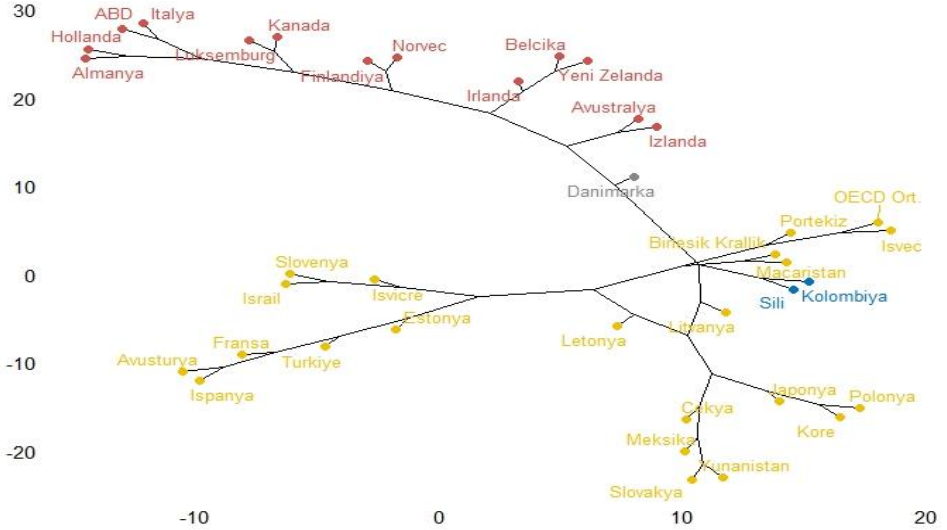
Gelir Vergisi Kümeleme Analizi

Grafik 5 ve Şekil 1, standartlaştırılmış veriler kullanılarak kümeleme analizi sonuçlarını göstermektedir. Grafik 5'te yatay eksenle ülkeler, dikey eksenle ise gelir vergisinin birbirlerine olan uzaklıkları ve oluşturdukları kümeler arasındaki bağlantılar görülmektedir. Grafik 5 ve Şekil 1'e göre en uygun küme sayısının 4 küme ile gerçekleştiği söylenebilir.

Burada küme başına gözlem sayısının mümkün olduğu kadar birbirine yakın olması dikkate alınmıştır. Kümeleme analizinde amaç, mümkün olduğunca ayrı kümeler halinde gruplama yaparak en benzer birimlerin aynı kümede yer almasını sağlamaktır.

Grafik 5. Gelir Vergisi Kalemi İçin OECD Ülkelerinin Benzerliklerine Göre Kümeleme Sonuçları

Şekil 1. Gelir Vergisi Kalemi İçin OECD Ülkelerinin Benzerliklerine Göre Ortaya Çıkan Kümeler

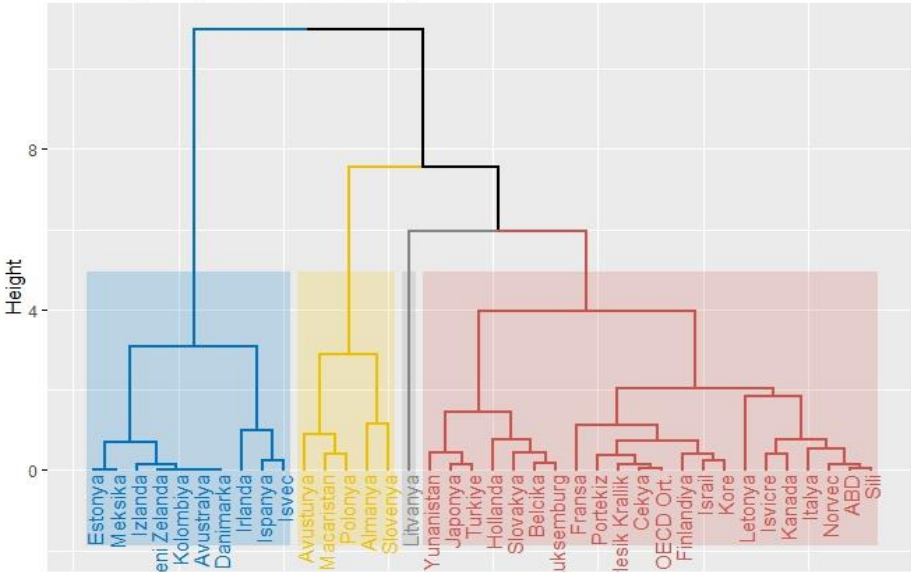
Ayrıca OECD ülkelerinin konumlarını daha iyi görebilmek için Grafik 5 yardımıyla R yazılımında Şekil 1 çizilmiştir. Buna göre Danimarka'nın OECD ülkelerinden farklı bir konumda olduğu sonucu gözlemlenirken, Kolombiya ve Şili ise ayrı bir küme olarak karşımıza çıkmıştır.

Grafik 5 ve Şekil 1'de Kolombiya ve Şili ayrı bir küme olarak görülmektedir. Ve birbirlerini destekler niteliktedir. Örneğin; İngiltere, Avusturya, Estonya, Slovenya, Fransa, İsviçre, İspanya gibi ülkelerle Türkiye aynı kümede yer alırken Almanya, Hollanda, ABD, Belçika gibi ülkeler ile farklı kümede yer almaktadır. Bu sonuç, gelir vergisi kalemine göre ülkeler verisi benzerliklerine göre ortaya çıkan kümeler ÇBÖ sonuçlarıyla paraleldir.

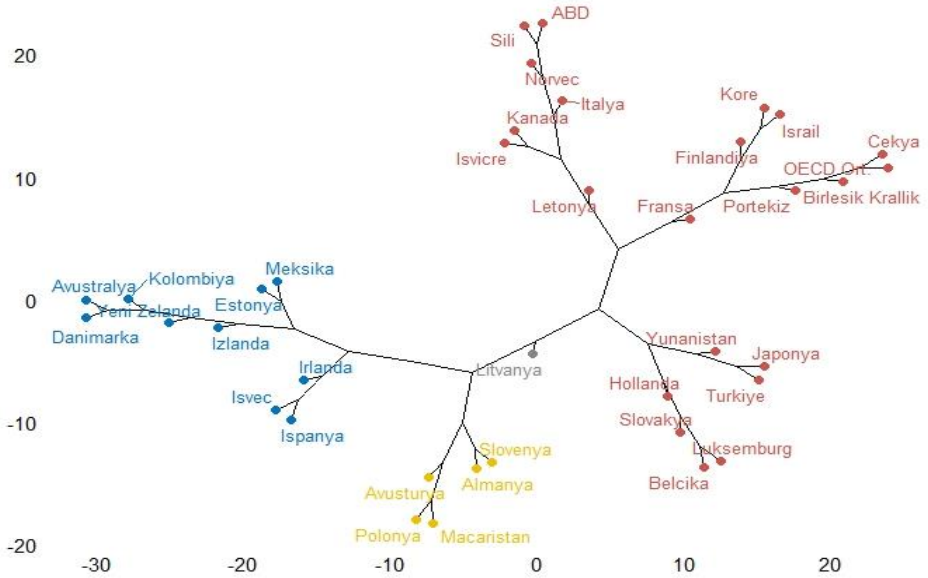
İşçi SG Katkı Payı Kümeleme Analizi

Grafik 6 ve Şekil 2, standartlaştırılmış veriler kullanılarak kümeleme analizi sonuçlarını göstermektedir. Grafik 6'da yatay eksenle ülkeler, dikey eksenle işçi SG katkı payının birbirlerine olan uzaklıkları ve oluşturdukları kümeler arasındaki bağlantılar görülmektedir. En az oranında benzerlik gösterecek şekilde uygulanan kümeleme analizi sonucunda işçi SG katkı payı kalemine göre ülkeler 4 farklı kümeye ayrılmışlardır (Bkz. Grafik 6 ve Şekil 2). Aynı şekilde OECD ülkelerinin konumlarını daha iyi görebilmek için Şekil 2 çizilmiştir.

Dendrogram (İşçi SG Katkı Payı)

Grafik 6. İşçi SG Katkı Payı Kalemi İçin OECD Ülkelerinin Benzerliklerine Göre Kümeleme Sonuçları

Şekil 2. İşçi SG Katkı Payı Kalemı İçin OECD Ülkelerinin Benzerliklerine Göre Ortaya Çıkan Kümeler

Grafik 6 ve Şekil 2'ye göre Türkiye, OECD ortalamasının olduğu en büyük ülke grubunda ve OECD ülkeleri arasından Belçika, Hollanda, Japonya, Lüksemburg, Slovakya ve Yunanistan ile aynı küme de gözlenmiştir. Grafik 3'te Litvanya tüm ülkelerden ayrı görünmekteydi. Grafik 6'da da Litvanya diğer ülkelerden farklı tek başına bir küme oluşturmuştur.

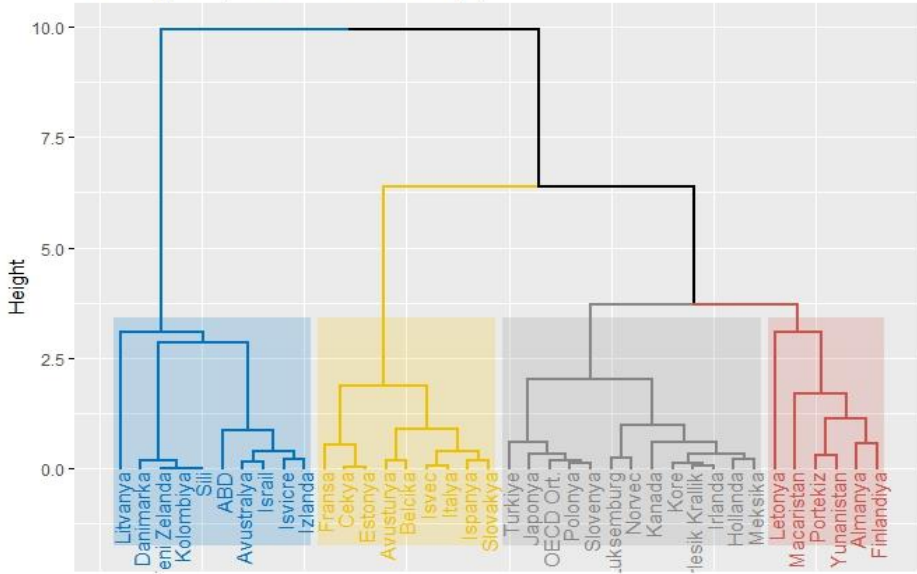
Gelir vergisi ve işçi SG katkı payı kalemleri açısından benzerliklerine bakılan ülkeler arasından, her iki vergi kalemi için de çoğunluğun benzerlik oluşturduğu grupta yer alan ülkeler; Japonya, Kore, Çekya, Slovakya, Yunanistan, Letonya, Birleşik Krallık, Portekiz, İsviçre, İsrail, Türkiye ve Fransa'dır. Ayrıca OECD Ortalaması olarak belirlenen değerler de bu ülkelerin olduğu grupta yer almaktadır. İşçi SG katkı payı kalemine göre ülkeler verisi benzerliklerine göre ortaya çıkan kümeler ÇBÖ analiz sonuçlarını desteklemektedir.

İşveren SG Katkı Payı Kümeleme Analizi

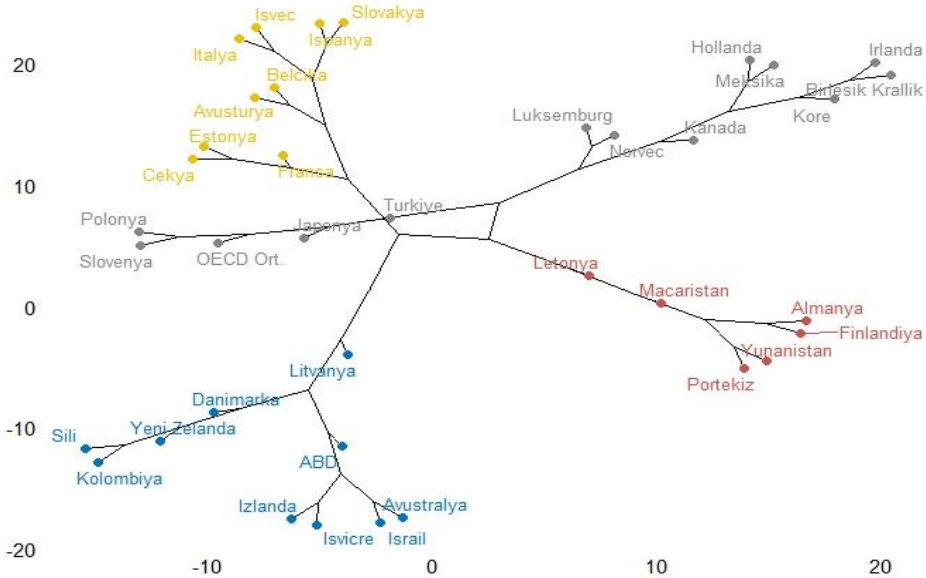
Son olarak da işveren SG katkı payı kalemine göre yapılan standartlaştırılmış veriler ile kümeleme analizi sonucunda Grafik 7 ve Şekil 3'e ulaşılmıştır. Grafik 7'de yatay eksenle ülkeler, dikey eksenle ise işveren SG katkı payının birbirlerine olan uzaklıkları ve oluşturdukları kümeler arasındaki bağlantılar görülmektedir. En

Dendrogram (İşveren SG Katkı Payı)

Grafik 7. İşveren SG Katkı Payı Kalemı İçin OECD Ülkelerinin Benzerliklerine Göre Kümeleme Sonuçları

Şekil 3. İşveren SG Katkı Payı Kalemı İçin OECD Ülkelerinin Benzerliklerine Göre Ortaya Çıkan Kümeler

az oranında benzerlik gösterecek şekilde uygulanan kümeleme analizi sonucunda işveren SG katkı payı kalemine göre ülkeler 4 farklı kümeye ayrılmışlardır.

Türkiye bu kategoride Japonya, Polonya, Slovenya, Lüksemburg, Norveç, Kanada, Kore, Birleşik Krallık, İrlanda Hollanda, Meksika ve OECD Ortalaması ile aynı grupta yer almıştır.

Üç vergi kaleminde de ortak grubu paylaşan ülkeler; Japonya, Kore, Birleşik Krallık, Türkiye ve OECD Ortalamasıdır. Bu ülkeler, aynı zamanda çoğunluk benzerliği oluşturan kümeler grubudur.

6. SONUÇ

Bu çalışmada Türkiye'yi vergi takozu bileşenleri açısından OECD ülkeleri içerisinde karşılaştırmalı olarak incelemek amacıyla yapılan kümeleme analizi ve ÇBÖ analizine dayanarak birtakım sonuçlara ulaşmak mümkündür. İlk olarak yapılan analizler sonucunda toplam vergi yükünde OECD ülkeleri arasında Türkiye'nin en düşük yirmi birinci ülke olması Türkiye'nin görece konumunu göstermektedir. Türkiye'nin toplam vergi yükü %38,38 ile %34,85 olan OECD ortalamasının üzerinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Türkiye her ne kadar gelir vergisi kaleminde OECD ortalamasının altında kalsa da vergi yükünün artış seyri devam ettiği takdirde OECD ortalamasının üzerine çıkacağı tahmin edilebilir. OECD ortalamasının altında kalmasının sebebi milli gelirdeki küçülmelerden de kaynaklı olabilir. Bu sonuç literatürde Kılıçaslan ve Yavan (2017:50) sonucuyla benzerdir.

İstihdam üzerindeki vergi yükünün çok fazla olması durumunda işveren açısından emeğin maliyeti artacak ve bu durum istihdamı olumsuz etkileyecektir. İstihdam üzerindeki vergi yükü kavramıyla kastedilen doğrudan vergilere ilişkin yüküdür. Bu yüke gelir vergisi ve SG katkıları da dahildir. Türkiye, işçi ve işveren SG katkı paylarında OECD ortalamasının az da olsa üzerindedir. Bunun da istihdamı negatif yönde etkileyeceği sonucuna varılabilir.

Özetle Türkiye ile OECD ülkelerini karşılaştırdığımız bu çalışmamızda toplam vergi yükü açısından Türkiye'nin OECD ülke ortalamasının üzerinde kaldığı, gelir vergisi kaleminde %2,63'lük bir farkla OECD ülke ortalamasının altında kaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak değerlere rağmen yapılan kümeleme analizi ve ÇBÖ analizlerine göre Türkiye ve OECD ülke ortalamasının aynı kümelerde konumlanabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca şeklin gerçek durumla uyumluluğunun bir ölçüsü olan stress değerleri de tam uyum göstermiştir.

Değişkenlere ait analiz sonuçlarına göre, Türkiye'nin OECD ülkelerinden büyük farklılıklar göstermediği söylenebilir. Burada dikkat edilmesi gereken bir husus; OECD ülkelerinin tek bir küme oluşturması ya da aynı kümeler içinde toplanmamasıdır. Bu durumu bozan ülkeler Litvanya ve Danimarka'dır.

KAYNAKLAR

- Alesina, A. e Perotti R. (1994), “The Welfare State and Competitiveness”, *American Economic Review*, 87(5), 921-939.
- Attinasi, M. G., Berardini, F., De Stefani, R. ve Osterloh, S. (2016), “The Effects of Labour Income Taxes on Labour Market Performance: An Empirical Analysis”, https://www.bancaditalia.it/publicazioni/altri-atti-convegni/2016-current-issues-fiscal-policy/Attinasi_Berardini_DeStefani_Osterloh.pdf, Erişim: 11.12.2022.
- Bassanini, A. ve Duval, R. (2006), “Employment Patterns in OECD Countries: Reassessing the Role of Policies and Institutions.” OECD Economics Department Working Paper No. 486.
- Birvural, A. (2019), “Türkiye Vergi Gelirlerinin OECD Ülkeleriyle Karşılaştırılması”, *The Journal of Turk-Islam World Social Studies*, (23), 140-147.
- Bozdağlıoğlu, Y. (2008), “Türkiye'de İşsizliğin Özellikleri ve İşsizlikle Mücadele Politikaları”, *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 58-59.
- Buyrukoğlu, S. ve Küpeli, E. I. (2021), “Vergi takozu ve işsizlik arasındaki ilişki: Türkiye örneği”, *Politik Ekonomik Kuram*, 5(2), 197-208.
- Çadırcı, B. D. ve Tekdere, M. (2023), “Ekonomik Belirsizliğinin Vergi Takozu Üzerindeki Etkisi: Seçilmiş OECD Ülkeleri Örneği”, *İstanbul İktisat Dergisi*, 72(2), 787-822.
- Da Costa Jr, N., Cunha, J. ve Da Silva, S. (2005), “Stock selection based on cluster analysis”, *Economics Bulletin*, 13(1), pp.1-9.
- Daveri, F. ve Tabellini, G. (1997), *Unemployment, Growth and Taxation in Industrial Countries*, Washington: World Bank.
- Dolenc, P. ve Laporsek, S. (2010), “Tax Wedge On Labour And Its Effect On Employment Growth in The European Union”. *Prague Economic Papers*, 4(2010), 344-358.
- Dolenc, P., Laporsek, S. ve Separovic, A. (2011), “Does Labour Taxation Affect Unemployment?”, *Croatian Worker in International Perspective. Economic research-Ekonomska istraživanja*, 24(3), 86-101.
- Ferreira, L. ve Hitchcock, D. B. (2009), “A comparison of hierarchical methods for cluster functional data”, *Communications in Statistics-Simulation and Computation*, 38(9), 1925-1949.
- Giray, F. (2017), “Sosyal Güvenlik Katkı Paylarının İşsizlik Üzerindeki Etkisi”, *Sayıştay Dergisi*, (104), 27-44.
- Gora, M., Radziwitt, A., Sowa, A. ve Walewski, M. (2006), “Tax Wedge and Skills: Case of Poland in International Perspective”, *Center for Social and Economic Research, Case Reports No.64*, Warsaw.

- Grecu, A. (2004), *Flat Tax-The British Case*, London: Adam Smith Institute.
- Günel, T. (2020), “G-7 Ülkelerinde Vergi Takozu ve İşsizlik İlişkisi: Panel Eş Bütünleşme Analizi”, *Vergi Raporu*, (255), 78-90.
- Hajizadeh, E., Ardakani, H. D. ve Shahrabi, J. (2010), “Application of data mining techniques in stock markets: A survey”, *Journal of Economics and International Finance*, 2(7), 109.
- Han, J., Pei, J. ve Kamber, M. (2011), “Data mining: concepts and techniques”, Elsevier.
- Johnson Richard A., (1998), *Applied Multivariate Statistical Analysis*, Prentice Hall, USA.
- Kılıç, R. ve Özçelik, Ö. (2006), “Küresel Bir Sorun: Kayıt Dışı Ekonomi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16, 337-358.
- Kılıçaslan, H. ve Yavan, S. (2017), “Türkiye’de vergi yükünün değerlendirilmesi: OECD ülkeleri ile karşılaştırma”, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(2), 33-51.
- Kömürcüler, E. (2008), *Türkiye’de İstihdam Üzerindeki Vergi ve Benzeri Mali Yükümlülüklerin İstihdam Üzerindeki Etkileri: Avrupa Birliği ile Bir Karşılaştırma*, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Kurt, G. (1992), *Çok Değişkenli İstatistiksel Analiz Tekniklerinden Çok Boyutlu Ölçekleme ve Bir Uygulama*, (Doctoral dissertation Marmara Üniversitesi (Türkiye)).
- Lebnan Tanköser, R. (2017), “Türkiye’de Kayıtdışı İstihdamın Vergi Takozu Açısından Değerlendirilmesi”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2-26.
- Medina, L. ve Schneider, F. (2018), “Shadow Economies around the World: What Did We Learn over the Last 20 Years?”, African Department, IMF Working Papers 18/17.
- Milligan, G. W. ve Cooper, M. C. (1987), “Methodology review: Clustering methods”. *Applied psychological measurement*, 11(4), 329-354.
- Morawski, L. ve Myck, M. (2007). ‘Klin’-ing up: reforming taxes on labour in Poland. SIMPL Discussion Paper, 4, 2008. seminar.wne.uw.edu.pl/uploads/Main/klin_paper_11DecEN.pdf, accessed on July 20, 2015.
- Nar, M. (2015), “Ücret gelirleri üzerindeki vergi yükü: vergi takozu uygulaması”, *International Journal of Human Sciences*, 12(1), 685-705. doi: 10.14687/ijhs.v12i1.3150
- OECD (2008), *Taxing Wages*, OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/tax_wages-2008-en

- OECD (2013), Taxing Wages, OECD Publishing.
http://dx.doi.org/10.1787/tax_wages-2013-en
- Özdamar, K. (2013), Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi, (Cilt 2). Eskişehir: Nisan Kitapevi.
- Pomerleau, K. (2014), “A Comparison of the Tax Burden on Labor in the OECD”, <http://taxfoundation.org/article/comparison-tax-burden-laboroecd>, accessed on July 19, 2015.
- Radu, C. F., Fenişer, C., Schebesch, K. B., Fenişer, F. ve Dobrea, F. M. (2018), “Study of the tax wedge in EU and other OECD countries, using cluster analysis”, *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 238, 687-696.
- R Core Team (2023), R: A Language and Environment for Statistical Computing, R Foundation for Statistical Computing, Vienna, Austria.
- Sarıca, A. O. (2006), Kayıt Dışı İstihdam ve Mücadele Yöntemleri, Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Yıllık Programlar ve Konjonktür Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Tezi.
- Sokal, R. R. ve Michener, C. D. (1958), “A statistical method for evaluating systematic relationships”, *University of Kansas science bulletin*, 28, 1409-1438.
- Tağ, M. (2007), Türkiye'de Vergi Politikasının İşgücü Piyasası ve İstihdam Üzerindeki Etkileri, Planlama Uzmanlığı Tezi. Ankara: TC. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Yıllık Programlar ve Konjonktür Değerlendirme Genel Müdürlüğü.
- Tatlıdil, H. (2002), Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Analiz, Ankara, Akademi Matbaası.
- Tekin, B. (2018), “Ward, K-Ortalamlar ve İki Adımlı Kümeleme Analizi Yöntemleri ile Finansal Göstergeler Temelinde Hisse Senedi Tercihi”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(40), 401-436.
- Tosuner, M. ve Arıkan, Z. (2016), “Vergilendirme ve Sorunlar”, *Vergi Sorunları Dergisi*, Sayı: 177, Haziran.
- TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu (2019), İşgücü Girdi Endeksleri, Mikro Veri Seti.<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Girdi-Endeksleri-IV.-Ceyrek:-Ekim-Aralik,-2019-33595>
- Vodopivec, M., Andreas W. ve Dhushyanth R. (2005), “Unemployment benefit systems in Central and Eastern Europe: A review of the 1990s”, *Comparative Economic Studies* 47: 615-651.
- Yılcı, V., Görüş, M. Ş. ve Aydın, M., (2019), “Are shocks to ecological footprint in OECD countries permanent or temporary?”, *Journal Of Cleaner Production*, vol.212, 270-301.

16. Bölüm

Doktor Strangelove Filmi, Nükleer Silahlar, Çevre Hukuku Sürdürülebilirlik ve Çevre Hakkı İlkeleri

**Miraç İLASLAN¹
Esmeray ALACADAĞLI²**

---

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, İklim Değişikliği ve Politikaları Bayburt Üniversitesi, Lisansüstü Enstitüsü, ORCID: 0009-0002-7880-5733

² Doç. Dr. Doç.Dr., Bayburt Üniversitesi, İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
ORCID: 0000-0003-1604-6487, ealacadagli@bayburt.edu.tr

1. GİRİŞ

Sinema, eğlendirmenin yanı sıra bilgilendirme ve eğitime gücüne de sahip olan ve bu kapsamda; toplumsal, kültürel, siyasi, ekonomik veya hukuksal söylemler içeren mesajları geniş kitlelere ulaştırabilen etkili bir medya aracıdır (Ulusoy, 2020, s.404). 1950'li yıllar sonrasında daha bilinçli olarak kullanılan bu güç paralelinde, propaganda amaçlı filmlerin yanı sıra toplumların eğitimi için de filmler yapılmıştır. Bu bakımdan her dönemde ve her yaş grubundan izleyicide farkındalık yaratmak, belirlenen konularda onlara mesajlar vermek, eğitmek üzere, görsel, işitsel ve duygusal etkisi olan filmler sık sık kullanılmıştır (Kurdaş, 2021, s.224-230)

Dr. Strangelove filmi, nükleer silahların çevresel ve hukuki boyutlarını mizahi bir yaklaşımla sunarak, izleyicileri bu konuların ciddiyetine dair düşünmeye teşvik eden, hukuksal ve teknik açılarından karmaşık görülen konuları anlaşılır bir şekilde topluma anlatmaya çalışan, izleyicilerde farkındalık yaratmayı amaçlayan bir filmidir. Film, bir yandan konunun çevre hukukuyla ilişkisini kurarken, öte yandan izleyicilerle duygusal bir bağ kurarak çevresel konulara karşı empati geliştirilmesini sağlamakta ve bu yönüyle salt bilgi aktarımının ötesine geçmektedir. Bu anlamda *Dr. Strangelove*, nükleer bir felaketin olası sonuçlarını hem zihinsel hem de duygusal boyutlarıyla izleyiciye hissettirmektedir. Ayrıca çevre hukukunca ele alınan bazı soyut kavramların somutlaşmasına yardımcı olmakta ve bireylerin bu konuları kişisel düzeyde içselleştirmesine katkıda bulunmaktadır.

Bu çalışmada, filmin ele aldığı konulardan yola çıkarak ve nükleer silahların etkilerine ve adalet temalarına dair mesajlarını analiz ederek, sinemanın çevre koruması ve hukuki tartışmalar, çevre hukuku konusunda toplumsal farkındalık yaratma, yasal düzenlemelerin desteklenmesi ve çevresel koruma eylemlerine aktif katılım gibi konulardaki rolünü ortaya koymak amaçlanmaktadır. Bu kapsamda filmin, nükleer savaş tehdidi ve bunun büyüme ilişkileri üzerindeki etkisi çevre hukuku ilkelerinden sürdürülebilirlik ve çevre hakkı ile uluslararası çevre politikaları çerçevesinde değerlendirilmesine yönelik yaklaşımları ve saptamaları irdelenmiş ve hukuksal bağları kurularak analiz edilmeye çalışılmıştır. Nitel yöntemlerle gerçekleştirilen çalışmada, literatür taraması, film ve döküman analizi teknikleri kullanılarak sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

2. FİLMİN KONUSU, YAPIM SÜRECİ VE ANA TEMALARI

Dr. Strangelove filmi ünlü yönetmen Kubrick'in dehasının en güzel örneklerinden biri olup, bu filmle Kubrick, yönetmen ve senaryo dallarında Oscar'a aday olmuştur. Film, Soğuk Savaş döneminde geçer ve nükleer savaşın

eşliğine gelmiş bir dünyayı, nükleer silahların tehlikelerini ve insanlık üzerindeki etkilerini ele alır. Başlıca karakterlerden General Jack D. Ripper, komünist bir komplo teorisine inanarak Amerikan hava kuvvetlerini Sovyetler Birliği'ne karşı bir nükleer saldırı emri verir. Bu emir, uluslararası bir krize ve nükleer savaşın eşliğine gelmesine yol açar. Filmin ana teması, nükleer silahların kontrolsüz kullanımının insanlık üzerindeki potansiyel felaketlerini ve bu silahların kontrolünün önemini vurgulamaktadır. Dr. Strangelove, hem bir kara mizah örneği olarak hem de Soğuk Savaş döneminin korkularını ve paranoyalarını yansıtarak dikkat çeker.

Dr. Strangelove, nükleer savaşın absürditesini ve insanlığın bu tür silahlarla kendini yok etme potansiyelini vurgular. Film, politikacıların ve askerlerin kararlarının sonuçlarını eleştirir. Başlıca tema, nükleer silahların insanlığın kendi yok oluşunu tetikleyebilecek korkunç bir güç olduğu gerçeğidir. Film, bu tehlikeyi absürt ve mizahi bir dille işleyerek, seyircilere nükleer savaşın ciddiyetini ve mantıksızlığını gösterir. Ayrıca, politikacıların ve askerlerin aldığı kararların geri dönüşü olmayan sonuçlara yol açabileceğini vurgular. Dr. Strangelove'un ana mesajları arasında, savaşın akılcı olmayan mantığını eleştirmek ve barışın önemini vurgulamak bulunur. Film, izleyicilere nükleer silahların kullanımının yıkıcı sonuçlarını göstererek, bu tür silahların kontrol altında tutulmasının ne kadar kritik olduğunu hatırlatır.

1964 yılında yapılan ve Stanley Kubrick tarafından yönetilen Dr. Strangelove filmi, dönemin politik ve sosyal gerilimlerini yansıtan bir yapıttır. Film, Soğuk Savaş'ın absürditesini ve nükleer silahların potansiyel felaketini gösterir. Kubrick, filmi yapmadan önce geniş çaplı bir araştırma yaparak, nükleer savaşın ve Soğuk Savaş'ın gerçekliklerini anlamaya çalışmıştır. Film, bu araştırmaların ve dönemin politik atmosferinin etkisi altında şekillenmiştir. Kubrick'in kara mizah tarzıyla harmanlanan film, dönemin endişe ve paranoyalarını vurgulayarak seyirciye politik mesajlar iletmektedir. Dr. Strangelove'un yapım süreci, dönemin politik ve toplumsal gerilimlerini ustaca yansıtan bir sinematik başyapıtın ortaya çıkmasına da zemin hazırlamıştır (Maland, 1964, s. 697-717).

3. ÇEVRE HUKUKU TANIMI İLKELERİ VE SİNEMA İLE İLİŞKİSİ

Çevre hukuku, çevrenin korunması için oluşturulan yasal bütünüdür. Bu hukuk dalı, sürdürülebilir kalkınma ekolo-

jik dengeyi destekleyen yasaları kapsar. Çevre hukukunun önemi, sadece şu anki değil, gelecek nesillerin de yaşam kalitesini güvence altına almasında yatar. Çünkü bu hukuk dalı ile getirilen düzenlemelerle, doğal kaynakların tükenişinin önlenmesi, biyolojik çeşitliliğin korunması, insan faaliyetlerinin çevresel

etkilerinin düzenlenmesi hedeflenmektedir. Bu bağlamda tehlikeli atıkların yönetimi, su kaynaklarının korunması ve hava kirliliğinin kontrolü gibi konular, çevre hukukunun temel alanlarıdır. Ayrıca, çevre hukuku, küresel ısınma ve iklim değişikliği gibi sınır tanımayan sorunlara karşı, uluslararası iş birliğini teşvik eder. Bu anlamda, çevre hukuku, insan haklarının ve toplumsal refahın, giderek ayrılmaz bir parçası haline gelmektedir (Güneş ve Coşkun, 2004, s.15-21).

Çevre hukukunun temel ilkeleri arasında, sürdürülebilirlik, kirliliğin önlenmesi ve biyolojik çeşitliliğin korunması gibi uluslararası anlaşmalarla da pekiştirilmiş ilkeler de yer alır. Bunlardan biri olan sürdürülebilirlik ilkesi, bugünkü ihtiyaçlarımızı karşılarken gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneklerini tehlikeye atmamayı öngörür. Bu, uzun vadeli düşünmeyi ve doğal kaynakların akılcı kullanımını gerektirir. Kirliliğin önlenmesi ilkesi, "önce kirletme" mantığını benimseyerek, çevresel zararların oluşmadan engellenmesini hedefler. Bu, temiz teknolojilerin kullanımı ve atık yönetimi gibi konuları kapsar. Biyolojik çeşitliliğin korunması ise, doğanın dengesini ve bütünlüğünü korumayı amaçlar. Her bir türün, ekosistemin işleyişinde kritik bir rolü olduğunu kabul eder ve bu çeşitliliğin korunmasını, ekolojik istikrar ve insan refahı için vazgeçilmez görür. (Güneş, 2012, s.83-11).

Çevre hukuku ile çevre hakkı arasında da güçlü bir bağ bulunmaktadır. Çevre hukuku, çevre hakkının hayata geçirilmesi ve korunması için bir araç işlevi görmektedir. Çevre hakkı, bireylerin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkını ifade ederken, çevre hukuku bu hakkın yasal güvencesini sağlar. Bu bağlamda çevre hukuku, çevre hakkını bireysel bir hak olmaktan öte, toplumsal bir sorumluluk ve uluslararası bir öncelik haline getirir. Özellikle sürdürülebilir kalkınma ve çevresel adalet ilkeleri, çevre hukuku aracılığıyla çevre hakkının uygulanabilirliğini artırır.

Çevre hakkı, yalnızca bireylerin fiziksel sağlığını korumakla sınırlı kalmamakta; aynı zamanda ekosistemin bütünlüğünü ve gelecek nesillerin yaşam standartlarını da güvence altına almaktadır. Çevre hukuku bu bağlamda, bireylerin çevre hakkını talep etme kapasitesini artırırken devletlerin ve özel sektörün çevresel yükümlülüklerini de tanımlamaktadır. Örneğin, çevre kirliliğini önlemek, doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimini sağlamak ve biyolojik çeşitliliği korumak gibi konular, çevre hukuku kapsamında düzenlenen alanlardır. Dolayısıyla çevre hukuku, çevre hakkının uygulanabilirliğini sağlamakla kalmaz; aynı zamanda bu hakkın hukuki bir zemine oturtulmasını da mümkün kılar (Bilgili, 2015, s. 565-568).

Uluslararası çevre hukuku, çeşitli ülkelerin katılımıyla oluşturulan ve çevrenin korunmasını amaçlayan anlaşmalara dayalı ortaya çıkmıştır ve onlardan beslenir. Bu anlaşmalar, çevresel standartların belirlenmesi ve uygulanması için gerekli

hukuki çerçeveyi sağlayarak, devletlerin çevresel yükümlülüklerini yerine getirmelerini garanti altına alır. Böylece, uluslararası çevre hukuku, küresel çevre sorunlarına karşı etkin çözümlerin geliştirilmesine katkıda bulunur ve sürdürülebilir bir gelecek için temel oluşturur. Bu anlaşmalar, global sorunlara karşı koymak için uluslararası iş birliğini teşvik eder ve devletler arası iş birliği ve koordinasyon, ortak çabalar çevresel sorunların çözümünde önemli bir rol oynar. (Güneş, 2012, s.83-11).

Yukarıda değinildiği üzere sinema, toplumsal ve hukuki mesajları geniş kitlelere ulaştırma gücüne sahip etkili bir medyadır. *Dr. Strangelove* gibi filmlerle, çevresel ve hukuki konuların ele alınması ile izleyicilerde farkındalık yaratılabilir. Özellikle çevre hukuku gibi karmaşık ve teknik meselelerin anlaşılır bir şekilde aktarılması bu tarz filmlerle daha anlaşılır kılınabilir. Bu anlamda *Dr. Strangelove* gibi, nükleer silahların çevresel ve hukuki boyutlarını mizahi bir yaklaşımla sunan filmlerle izleyiciler bu konuların ciddiyetine dair düşünmeye teşvik edilebilir. Sinema sayesinde çevre hukukuyla kurulan bu tarz bir ilişkiyle olay bilgi aktarımının ötesine geçer; izleyicilerle kurulan bu bağla çevresel konulara karşı empati geliştirilmesi sağlanabilir. Bu bağlamda hukuki meseleler, sinema aracılığıyla daha geniş kitlelere ulaşabilir ve toplumun hukuk sistemine ve adalet anlayışına dair farkındalığını artırabilir ve böylece hukukun toplumsal hayattaki rolü ve önemi daha geniş bir kitle tarafından anlaşılır ve değerlendirilebilir hale gelir (Güçhan, 1993).

Çevresel konuları işleyen filmler bu konuların olası sonuçlarını örn. nükleer bir felaketin olası sonuçlarını hem zihinsel hem de duygusal boyutlarıyla izleyiciye hissettirebildiğinden, çevre hukuku gibi soyut kavramların somutlaşmasına ve bireylerin bu konuları kişisel düzeyde içselleştirmesine de katkıda bulunabilir. Bu yönleriyle sinema, çevre hukuku konusundaki toplumsal duyarlılığı artırır, yasal düzenlemelerin desteklenmesini ve çevresel koruma eylemlerine aktif katılımı teşvik eder.

Sinema hukuki ve toplumsal konuları dramatize ederek anlattığından toplumsal değişim için bir araç olarak da kullanılabilir. Bu yönüyle sinema, toplumsal normları ve değerleri şekillendirme gücüne sahip olup karmaşık hukuki meseleleri, geniş kitlelerin anlayabileceği bir dille aktararak, toplumun bu konulara olan ilgisini artırabilmektedir. Geniş kitlelerce izlenen filmlerin, toplumda tartışma yaratma ve değişim öncülüğü yapma potansiyeli yadsınamaz ve bu açıdan sinemanın toplumsal değişimler üzerindeki etkisinin göz ardı edilmemesi gerekir. Sinema aracılığıyla aktarılan hikayeler ve karakterler, izleyicilerin empati duygusunu artırarak toplumsal birlikteliği güçlendirebilir. Sinemanın bu eşsiz gücü, onu sadece bir eğlence aracı olmaktan çıkarıp, toplumsal dönüşümlerin ve ilerlemenin önemli bir unsuru haline

getirmektedir. Toplumun değerlerini ve normlarını sorgulatarak, daha adil ve bilinçli bir dünya inşa edilmesine katkıda bulunur (Güçhan, 1993; Ulusoy, 2020, s.404).

4. NÜKLEER SİLAHLARIN ÇEVRESEL ETKİLERİ, SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK İLKESİ VE ÇEVRE HAKKI

Nükleer silahların çevresel etkileri, yalnızca fiziksel patlamaların yarattığı yıkımlarla sınırlı kalmamakta, uzun vadede doğal kaynakların tahribatına, bu kaynakların uzun süre kullanılamaz hale gelmesine ve ekosistemlerin bozulmasına yol açmakta, hem doğa hem de insan sağlığı üzerinde kalıcı etkiler yaratmaktadır (Erdem, 2011, s.97-98). Nükleer test alanlarının bulunduğu bölgelerde, insan sağlığını tehdit eden radyoaktif kalıntılar ve biyolojik çeşitliliğin ciddi şekilde azalması gibi sonuçlar gözlemlenmektedir. Bu kirlenme, biyolojik çeşitliliği tehlikeye atmakta, tarımsal üretimi düşürmekte ve su kaynaklarının kullanılabilirliğini azaltmaktadır (Güner, 2024, s.53-55).

Radyasyonun doğal yaşam üzerindeki etkileri arasında genetik mutasyonlar, hayvan ve bitki türlerinde azalma ve biyolojik çeşitliliğin ciddi şekilde zarar görmesi bulunmaktadır. Örneğin, nükleer bir patlama sonrası oluşan "nükleer kış" senaryosu, güneş ışığının atmosferdeki toz ve duman nedeniyle engellenmesi sonucu küresel ısınmanın tersine bir soğuma sürecini tetikleyebilir. Bu durum, ekosistemlerin dengesini bozarak kitlesel yok oluşlara yol açabilir. (Özel, 2007, s.209-210).

İnsanlık üzerindeki etkileri ise, yalnızca fiziksel kayıplarla sınırlı kalmamakta nükleer silahların neden olduğu radyasyon, uzun vadede kansere, genetik bozukluklara ve bağışıklık sistemi zayıflamasına da yol açmaktadır (Gökoğlan vd., 2020, s.289-294). Ayrıca, nükleer savaş tehdidi altında yaşamak, toplumsal psikolojiyi de derinden etkilemektedir.

Uluslararası Çevre Hukuku, nükleer silahların olumsuz etkilerini en aza indirmek ve bu etkileri kontrol altına almak amacıyla bir dizi düzenleme sunmaktadır. Bu düzenlemeler, radyoaktif kirliliğin önlenmesi ve çevresel yıkımların azaltılması konusunda kritik öneme sahiptir. Örn. Kısmi Test Yasağı Antlaşması; atmosferde, uzayda ve su altında nükleer testleri yasaklayarak radyoaktif yayılımın önlenmesinde büyük bir adım olmuştur (Özel, 2007, s.9-11). Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması da nükleer silahların yayılmasını engellemek ve nükleer enerjinin barışçıl kullanımını teşvik etmek amacıyla kabul edilmiştir (Pekar, 2017, s.220-237). Nükleer Denemelerin Yasaklanması Anlaşması, atmosferde, uzayda ve su altında nükleer testleri yasaklayan bu anlaşma, radyoaktif kirlenmenin önlenmesinde bir dönüm noktası

olmuştur. (Bunker, 2001, s.964-965). Benzer şekilde Kapsamlı Nükleer Deneme Yasağı Antlaşması (1996), nükleer testlerin yasaklanmasını hedefleyerek, çevresel etkilerin azaltılmasını amaçlamıştır Erdem, 2011, s.120-125).

Çevre hukuku, çevrenin korunması için oluşturulan yasal düzenlemeler bütünüdür. Bu hukuk dalı, sürdürülebilir kalkınma ve ekolojik dengeyi destekleyen yasaları kapsar. Çevre hukukunun önemi, sadece şu anki değil, gelecek nesillerin de yaşam kalitesini güvence altına almasında yatar. Bu hukuk dalı, doğal kaynakların tükenişini önlemeyi, biyolojik çeşitliliği korumayı ve insan faaliyetlerinin çevresel etkilerini düzenlemeyi hedefler. Örneğin, tehlikeli atıkların yönetimi, su kaynaklarının korunması ve hava kirliliğinin kontrolü gibi konular, çevre hukukunun temel alanlarıdır. Ayrıca, çevre hukuku, küresel ısınma ve iklim değişikliği gibi sınır tanımayan sorunlara karşı, uluslararası iş birliğini teşvik eder. Bu bağlamda, çevre hukuku, insan haklarının ve toplumsal refahın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir (Güneş, 2004, s.15-21).

Çevre hukukunun temel ilkeleri arasında, sürdürülebilirlik, kirliliğin önlenmesi ve biyolojik çeşitliliğin korunması gibi ilkeler yer alır. Bu ilkeler, uluslararası anlaşmalarla da pekiştirilmiştir. Sürdürülebilirlik ilkesi, bugünkü ihtiyaçlarımızı karşılarken gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneklerini tehlikeye atmamayı öngörür. Bu, uzun vadeli düşünmeyi ve doğal kaynakların akılcı kullanımını gerektirir. Kirliliğin önlenmesi ilkesi, "önce kirlileme" mantığını benimseyerek, çevresel zararların oluşmadan engellenmesini hedefler. Bu, temiz teknolojilerin kullanımı ve atık yönetimi gibi konuları kapsar. Biyolojik çeşitliliğin korunması ise, doğanın dengesini ve bütünlüğünü korumayı amaçlar. Her bir türün, ekosistemin işleyişinde kritik bir rolü olduğunu kabul eder ve bu çeşitliliğin korunmasını, ekolojik istikrar ve insan refahı için vazgeçilmez görür. (Üçışık ve Üçışık, 2024, s.49-56).

Sürdürülebilirlik ilkesi, çevre hukukunun temel taşıdır ve çevresel kaynakların korunması, bu kaynakların gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde yönetilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu doğal kaynakların gelecek nesillere aktarılmasını sağlamak için kritik öneme sahiptir. Uluslararası çevre hukuku, bu anlamda da nükleer silahların sürdürülebilirlik açısından yarattığı tehlikelerle mücadele etmek için önemli bir çerçeve sunmaktadır. Nükleer silahların kullanımına ilişkin sınırlandırmalar, radyoaktif kirliliğin önlenmesi ve bu silahların tamamen yasaklanmasına yönelik uluslararası girişimler, sürdürülebilirlik hedeflerinin bir parçasıdır. (Ak, 2016, s.17-26). Uluslararası düzeyde yapılan toplantılarda nükleer silahların etkileriyle ilgili başlıca tartışma, çevresel sürdürülebilirlik ilkesine olan zararları üzerine yoğunlaşmaktadır. Nükleer silahların patlaması, test edilmesi veya yanlış yönetilmesi sonucu oluşan radyoaktif kirlilik, sınırları aşan bir sorundur. Bu durum, çevrenin korunmasına

yönelik uluslararası iş birliği ve düzenlemelerin önemini artırmaktadır. Örneğin, 1972 Stockholm Konferansı ve 1992 Rio Çevre Zirvesi gibi uluslararası etkinliklerde, çevre koruma konusunda devletlerin ortak sorumluluğu vurgulanmıştır (Sezer, 2024, s.762-765). Ayrıca Rio Bildirgesinin birinci maddesinde sürdürülebilir gelişmeye yönelik kaygıların merkezinde yer aldıkları vurgulanarak doğayla uyum içinde sağlıklı ve üretken bir yaşam hakkına sahip oldukları belirtilmiştir. 25. Maddesinde ise “Barış, gelişme ve çevrenin korunması karşılıklı olarak bağımlı ve birbirinden ayrılmaz” olduğu ifade edilmiştir. (Kobaoğlu, 2000, s.16).

Çevre hakkı, bireylerin sağlıklı bir çevrede yaşama hakkını ifade eden temel bir insani haktır. Bu hak, doğrudan çevre unsurlarının insan yaşamını nasıl etkilediğini göz önünde bulundurur. Çevre hakkı, temiz hava, su, toprak gibi doğal kaynaklara erişimin sağlanmasını ve ekosistemlerin sürdürülebilirliğini garanti altına almayı amaçlar. (Bilgili, 2015, s.564-568). İnsanların çevreye karşı sahip oldukları haklar, sadece bireysel düzeyde değil, toplumun genel sağlığını ve yaşam kalitesini etkileyen bir boyuta sahiptir. Çevre hakkı, bireylerin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkını ifade ederken, bu hakkın korunması, yalnızca bugünün değil, geleceğin de güvence altına alınmasını gerektirmektedir. Sağlıklı bir çevre, yalnızca insanların fiziksel sağlığı için değil, aynı zamanda sosyal, kültürel ve ekonomik refahları için de vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Sürdürülebilir bir yaşam anlayışı, çevre hakkının da temel taşlarından biri olarak, ekolojik dengeyi koruyarak doğal kaynakların gelecek nesillere aktarılmasını hedefler. Ancak bu hakkın korunması ve toplumsal bilinçle dönüştürülmesi, yalnızca hukuki düzenlemeler ve uluslararası anlaşmalarla yeterli düzeyde sağlanamayabilir; bu süreç, toplumların çevre hakkını içselleştirmesi ve sahiplenmesi için farklı araçlarla desteklenmelidir (Semiz, 2014, s.10-13).

Uluslararası çevre hukuku, çevrenin korunmasını sağlamak ve sınır tanımayan çevresel etkilerle mücadele etmek için oluşturulmuş bir hukuk dalı olarak, nükleer silahların kullanımına ve test edilmesine yönelik getirdiği düzenlemelerle hem çevre hakkını hem de gelecek nesillerin yaşam hakkını koruma amacı da taşımaktadır (Emir, 2021, s.240-250).

5. DOKTOR STRANGELOVE FİLMİNİN ÇEVRESEL TEMALARI

Aşağıdaki çevresel temalara yönelik çıkarımlar, fim izlenerek ve izlenirken verdiği mesajlar, literatür verileri ilişkilendirilerek yapılmıştır.

Stanley Kubrick’in *Dr. Strangelove* (1964) filmi, nükleer savaşın absürd yönlerini dramatize ederken aynı zamanda çevresel temaları derinlemesine işlemektedir. Kubrick, filmde, nükleer tehditlerin sadece askeri bir mesele olmadığını, aynı zamanda çevreyi tehdit eden bir faktör olduğunu güçlü bir

şekilde vurgulamaktadır. Ona göre nükleer silahların kontrolsüz kullanımı, yalnızca anlık bir yıkım yaratmakla kalmamakta, çevre üzerinde uzun vadeli ve kalıcı etkiler bırakmaktadır. Bu bağlamda, film çevreye yönelik büyük bir tehdit olarak nükleer silahların tehlikelerini, doğrudan çevresel bozulmalarla ilişkilendirerek ele almaktadır. Kubrick, nükleer savaşın potansiyel felaketlerini, çevrenin tahribatını ve ekosistemlerin yok olmasını vurgulayan sahnelerle bizce izleyicilere şok edici bir farkındalık kazandırmaktadır. Nükleer silahların patlaması, yalnızca bir şehirdeki binaları ve insanları yok etmez, aynı zamanda uzun vadeli çevresel yıkımlara yol açar. Kirli hava, radyoaktif sızıntılar, su kaynaklarının kirlenmesi ve toprakların verimsizleşmesi gibi etkiler, nükleer silahların kullanımı ile doğrudan ilişkilidir. Bu temalar film boyunca izleyiciye sunulmakta ve ve Kubrick, çevreyi tehdit eden bu silahların yönetimindeki sorumsuzluğu derinlemesine sorgulamaktadır.

Dr. Strangelove, nükleer tehditlerin sadece insanlık için değil, tüm gezegen için bir tehdit olduğunu da dramatize ederek göstermektedir. Filmin karakterleri, sorumsuzca nükleer silahları kullanmak için harekete geçerken, çevreyi tehdit eden bu kararın gelecekteki nesiller üzerinde yaratacağı felaketleri göz ardı etmektedir. Bu, çevre hakkının ve sürdürülebilir kalkınma perspektifinin önemini izleyicilere anlatmak için kullanılan güçlü bir metaforudur. Filmin bu bağlamda izleyiciye verdiği mesaj, nükleer tehditlerin yalnızca bireysel ya da ulusal bir mesele olamayacağını, tüm dünya için büyük bir felaket anlamına geldiğini vurgulamaktır.

Filmde, nükleer silahların kontrol edilmesindeki zorluklar ve bu süreçteki aksaklıklar da çevresel temalarla ilişkilidir. *Dr. Strangelove*, nükleer silahların yönetilmesindeki hataların büyük bir felakete yol açabileceğini göstermektedir. Bu hatalar sadece askeri anlamda değil, çevresel ve etik açıdan da büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Kubrick, nükleer silahların yönetimi ile ilgili yanlış kararların ne kadar tehlikeli olabileceğini, filmde çevresel etkiler üzerinden dramatize etmektedir. Silahların kullanımı, çevresel bozulmalarla birlikte toplumsal yapıları ve bireysel yaşamları da tehdit ettiğini göstermekte, filmin karakterlerinin nükleer savaşı başlatma konusundaki sorumsuz davranışlarının, çevreye ve çevre hakkına yönelik tehditlerine dikkat çekerek , izleyicilere çevreyi, çevre hakkını koruma adına alınması gereken güçlü hukuki ve politik önlemleri düşündürmektedir.

Dr. Strangelove, nükleer silahların kontrolünü sağlamada uluslararası anlaşmaların yetersizliğini de gözler önüne sermektedir. Filmde, nükleer tehditlerin küresel bir mesele olduğu ve bu tehditlerin önlenmesi için daha güçlü uluslararası hukuki düzenlemelere ihtiyaç duyulduğu mesajı verilmektedir. Bu bağlamdafilm, hukukun yalnızca teorik bir alanda kalmaması gerektiğini, aynı zamanda pratikte etkin bir şekilde uygulanması gerektiğini de vurgulamaktadır.

Kubrick, izleyicilere, uluslararası iş birliğinin ve hukuki düzenlemelerin, çevresel tehditleri ve nükleer savaşları engelleme konusunda kritik bir öneme sahip olduğunu gösterir. Bu bağlamda *Dr. Strangelove*, çevre hakkı ile insan hakları arasındaki ilişkiye de dikkat çekmektedir. Nükleer tehditlerin, sadece bugünü değil, gelecekteki nesilleri de etkileyecek olan çevresel bir sorun olduğu açıktır. Bu tehditlerin önlenmesi, çevre hukuku ve insan hakları perspektifinden sadece bireylerin değil, tüm insanlığın ortak bir sorumluluğudur.

Filmdeki absürd karakterler ve olaylar, nükleer silahların çevresel etkilerini komik bir şekilde sunar; ancak bu absürtlük, filmin temel amacına zarar vermez. Aksine, Kubrick'in kullandığı kara mizah, nükleer silahların çevreye olan potansiyel zararlarını daha da derinleştirir. Karakterlerin yanlışlıkla ya da bilinçsizce nükleer savaş başlatmaya kalkışmaları, çevreyi tehdit eden bu silahların yönetimindeki yetersizliği ve sorumsuzluğu yansıtır. Bu noktada film, sadece nükleer tehditlerin değil, bu tehditlerin hukuki ve etik boyutlarını da sorgular. Hukukun pratikte etkinliği, çevreyi koruma ve sürdürülebilirlik hedeflerinin önünü açacak şekilde güçlendirilmelidir.

Kubrick, *Dr. Strangelove* ile çevresel temaları güçlü bir şekilde işleyerek, nükleer silahların çevreye olan etkilerini somut bir şekilde gösterir. Nükleer savaşın çevresel etkileri, izleyicilerin sadece bu silahların askeri değil, aynı zamanda ekolojik sonuçlarına da dikkat etmelerini sağlar. Kubrick'in filmindeki distopik anlatım, çevreyi tehdit eden bu silahların neden kontrol altına alınması gerektiğini anlatmak için etkili bir araçtır. Filmdeki karakterlerin sorumsuzca hareket etmeleri, çevreyi korumak adına alınması gereken önlemleri gündeme getirir. Bu bağlamda, çevre hakkının yalnızca hukuki düzenlemelerle değil, toplumsal bilinçle de güçlendirilmesi gerektiği mesajı verilir.

Dr. Strangelove, nükleer tehditlerin çevresel boyutunu güçlü bir şekilde işleyerek, çevreyi korumanın ne kadar önemli bir görev olduğunu hatırlatma ve sadece nükleer tehditlerin küresel ölçekteki etkilerini değil, bu tehditlere karşı alınması gereken hukuki ve etik önlemleri de gündeme getirmektedir.

7. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Dr. Strangelove filmi, nükleer silahların çevresel ve hukuki etkilerini ele alırken, insanlığın geleceğine dair kritik mesajlar vermektedir. Bu film, çevre hukuku ve insan hakları arasındaki ilişkiye dikkat çekerek, bireylerin ve liderlerin çevresel sorumluluklarını yeniden düşünmelerine katkıda bulunana bir sinema örneğidir. Film, aynı zamanda, toplumsal farkındalık yaratma aracı olarak sinemanın ne kadar etkili olabileceğini gözler önüne sermekte ve bizce çevre hukuku gibi karmaşık konuların anlaşılabilir hale getirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu açıdan *Dr. Strangelove*, nükleer tehditlerin ciddiyetini ve

çevresel felaketlerin önlenmesi gerekliliğini hem akademik hem de toplumsal bir perspektifle ele alan çarpıcı bir ürün olarak öne çıkmaktadır.

Film, nükleer silah tehditlerinin sadece bir ulusun sınırları içinde değil, tüm insanlığın geleceğini ve ekolojik dengesini tehdit eden küresel sorunlar olduğuna dikkat çekerek, çevre hukukunun temel ilkeleri olan; sürdürülebilirlik, biyolojik çeşitliliğin korunması ve kirliliğin önlenmesi gibi unsurlar izleyicilerde farkındalık yaratmaktadır.

Film, nükleer silahların kontrolsüz bir şekilde kullanımının veya bu konuda yetersiz hukuki düzenlemelerin yol açabileceği yıkıcı sonuçları mizahi bir üslupla öne çıkarmış, liderlerin ve karar vericilerin etik ve hukuki sorumluluklarını yerine getirmedeki ihmallerini eleştirerek, bu sorumlulukların insanlığın ve doğanın geleceği için kritik olduğunu vurgulamıştır. Bu bağlamda film, çevre hukuku ile ilgili uluslararası düzenlemelerin, mevcut sistemlerin etkin bir şekilde uygulanmasının gerekliliğini ortaya koymuş ve bu konuda topluma mesaj vermiştir.

Dr. Strangelove filmi bizce, sinemanın toplumsal farkındalık yaratma ve çevresel sorunları dramatize ederek izleyicilere ulaşma konusundaki gücünü etkileyici bir şekilde kullanmıştır. Bu film, bireylerin sadece nükleer silahların yıkıcı etkilerini anlamasını sağlamakla kalmamış, aynı zamanda bu tehditlerin çevresel boyutlarını da içselleştirmelerine yardımcı olmuştur. Çevre hukuku gibi genellikle soyut ve teknik olarak algılanan bir alanın, sinema aracılığıyla geniş kitlelere aktarılması, hukuki ve etik sorumlulukların toplumda daha geniş bir kitle tarafından benimsenmesini kolaylaştırmıştır.

KAYNAKÇA

- Ak, T. (2016). Günümüzün savaşlarında çevre konusuna ilişkin bir değerlendirme. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 8(32), 17-26.
- Bunker, R. J. (2001). "Partial Test Ban Treaty" *Europe Since 1945: An Encyclopedia*, Ed. Bernard A. Cook. New York, NY: Garland Publishing.
- Bilgili, M. Y. (2015). Anayasal bir hak olarak çevre hakkı. Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6(2), 563-584.
- Emir, N. (2021). Nükleer silahların yasaklanması andlaşması'nın nükleer silahsızlanma çabaları ve andlaşmalar hukuku çerçevesinde değerlendirilmesi. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 27(1), 240-250.
- Erdem, D. (2011). Bir kitle imha silahı olarak nükleer silahların yasaklanmasına yönelik çabalar. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66(3), 97-98.
- Goldschmidt, B.(1980). The Negotiation of the non-proliferation treaty (NPT), <https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/magazines/bulletin/bull223/223403587380.pdf> adresinden edinilmiştir (ET:10.11.2024).
- Güner, U. (2024). Savaş ve sürdürülebilirlik (ss. 53-55). <https://books.google.com.tr/books?id=tZ8hEQAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=tr#v=onepage&q&f=false> adresinden edinilmiştir (ET:14.12.2024).
- Gökoğlan, E. (2020). Radyasyon ve insan sağlığı üzerindeki etkileri. *Anatolian Clinic the Journal of Medical Sciences*, 25(3), 289-294.
- Güneş, A. M., & Coşkun, A. A. (2004). Çevre hukuku (pp. 15-21). *Kazancı Hukuk Yayınları*.
- Kaboğlu, İ. Ö. (2000). *Çevre hakkı*"(İnsan hakları),Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Kurdaş, E.M. (2021). Eğitimde film kullanımının önemi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, e-ISSN:2146-5983, 60, 222-244
- Maland, C. (1979). Dr. Strangelove (1964): Nightmare comedy and the ideology of liberal consensus. *Special Issue: Film and American Studies*, 31(5), 697-717.
- Özel, M. (2007). Çağımız çevre sorunlarının düşünsel temelleri üzerine bir yaklaşım. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1)
- Pekar, Ç. (2017) Nükleer silahların yayılmasının önlenmesi anlaşması çerçevesinde nükleer teknolojinin 'iki yüzlü' yapısı. (ts.), 220-237. *Yıl 2017, Cilt: 15 Sayı: 29*, 319-338,
- Sezer-Özcan, (2024). Küresel konferanslar ve çevre sorunları, çevre kalkınma ve etik açısından eleştirel bir değerlendirme. 762-765.

Semiz, Y. (2014). Anayasa Mahkemesi'nin çevre hakkı perspektifi. *(ts.)*, 10-13, 46.

Üçok, H. G., & Üçok, H. F. (2021). Çevre hukuku (pp. 49-56). *Ötüken Yayınevi*.

17. Bölüm

Avrupa Birliği'nde Bölgesel Kalkınma Politikaları Kapsamında İspanya Örneği

Mustafa YILDIZ¹

---

¹ Arş. Gör., Kocaeli Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, Kocaeli, ORCID: 0000-0003-1947-6909

Giriş

Kalkınma dinamik bir kavramdır ve zaman içerisinde kalkınma politikaları değişim göstermektedir. Kalkınma kavramını içerisine alan yazında 1950'lerle beraber bölgesel kalkınma konusu daha fazla işlenir olmuştur. Bölgelerin bizatihi kendileri kalkınma yazınının gelişmesinde ön plana çıkmaya başlamıştır. Bölgesel kalkınma politikaları da yeni bölgeselcilik çerçevesinde şekillenmeye başlamıştır.

Her ülkenin gelişmişlik düzeyi, ekonomik yapılanması ve bölgeleri arasındaki farklılıklar kendine özgüdür. Bu sebeple ülkelerin kendine özgü bu yapılarının içerisinde oluşan bölgesel gelişmişlik farklılıklarının azaltılması ve ekonomik ve sosyal bütünleşmenin sağlanması için ülke bazlı incelemelerin yapılması gerekmektedir. İspanya'nın AB'ye girmesinden bu yana, bölgesel kalkınma politikası ve buna katkıda bulunma eylemleri, Avrupa uyum politikasından veya ona bağlı yapısal yardım veya fonlardan ayrı anlaşılabilir.

Bu çalışmada bölge ve bölgesel kalkınma kavramlarına kısaca değinilecek, bölgesel kalkınma politikalarını açıklayan teorilerin isimlerine yer verilmektedir. Günümüzde bölgesel kalkınmışlık seviyelerini en aza indirmek oldukça önemlidir ve AB'nin bölgesel kalkınma politikalarının ana amaçlarından biri de budur. Birlik, tüm üye ülkelerinde ortak bir bölgesel politika oluşmasını teşvik etmektedir. İspanya'nın da Birliğin önemli üye ülkelerinden biri olması dolayısıyla özel olarak incelenmesi gerekmektedir. Bu nedenle çalışmanın devamında İspanya'nın bölgesel kalkınma süreçleri kapsamında bir değerlendirilmesine yer verilmiştir. Çalışmada İspanya'nın bölgesel kalkınma politikalarının genel bir değerlendirilmesi yapılmış ve süreç içerisinde bu politikaların gelişimi açıklanmıştır.

Bölge ve Bölgesel Kalkınma

Bölge kavramının etimolojik kökleri Latince, regio yani; çevre, alan anlamına gelmektedir. Genel anlayışta bölge kavramı “yan yana gelen yerel birimlerin mekânsal bütünlüğü ile oluşan, ulus devlet dışına kapalı, ulus devletin denetiminde, sınırları çizilmiş olan bir birim” olarak tanımlanmaktadır (Arslan, 2010:88). Bölgesel kalkınma ise kalkınma noktasında daha geride kalmış bölgelerin ekonomik kalkınmasını amaçlamaktadır. Bölgesel kalkınmadan beklenen üretim ve hizmet yatırımlarını en iyi şekilde dağıtabilen bir sistem yaratmasıdır (Savrul ve Saygın, 2019: 3). Üretim ve hizmet yatırımlarının en iyi şekilde dağıtımının sağlanması ise önemli bir sorundur ve bu amaçla bölgesel kalkınma teorileri geliştirilmiştir.

Bölgesel kalkınma konusu hakkındaki teoriler incelendiğinde bu teorilerin ortaya çıkmaya başladığı yılların 1960'lı yıllara dayandığı görülmektedir. Walter Isard'ın başını çektiği Bölge Bilimcileri Derneği'nin oluşturularak bölge kavramına verilen öneminin artması, Perroux'un yerel ve bölgesel ekonomilerin geliştirilmesine dönük olarak yaptığı çalışmalar bir başlangıç noktası olarak kabul edilebilmektedir (Dulupçu ve Sayın, 2020: 2). Bu yılların ardından pek çok bilim adamı bölgesel kalkınma yazını geliştirmek için çalışmalar ortaya koymuştur. Ancak kalkınmanın başta belirtildiği gibi dinamik bir kavram olması ve eski ekonomik modellerin yeni dönemlere uyarlanması kolay olmamış ve zamanla yeni teori arayışları ortaya çıkmıştır. Özellikle 1970'ler itibariyle Esnek Üretim Sistemlerinin geliştirilmesi, ekonominin ulus ötesi bir boyut kazanmasının yanında aynı zamanda yerelleşmesi ve üretim seçeneklerinin artmasıyla yükselişe geçen Post-Fordizm tartışmaları yeni teorilerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Deviren ve Yıldız, 2014: 7). 1990'lı yıllardan itibaren ise bölgesel rekabetçilik alanında teoriler oluşturulmaya başlamıştır.

Bölgesel Kalkınma Teorileri konusunda bugüne kadar oluşturulmuş teoriler şu şekilde sıralanabilmektedir: Merkezi Yerler Teorisi, Sektörler Teorisi, Yeni Sanayi Odakları Teorisi, İhracat Merkezleri Teorisi, Kalkınma Kutupları Teorisi, Birikimli Nedensellik Teorisi, Keynesyen Bölgesel Kalkınma Teorisi, Neo-Klasik Bölgesel Kalkınma Teorisi, Merkez-Çevre Teorisi, İçsel Bölgesel Kalkınma Teorisi, Yeni Ekonomik Coğrafya Yaklaşımı, Yeni Bölgeselcilik Yaklaşımı.

AB de bölgesel kalkınma olgusuna önem vermektedir. Birlik, üye devletler arasında ekonomik, sosyal ve bölgesel uyum ve dayanışmayı teşvik etmeyi AB'nin ana hedefleri arasında saymaktadır (Avrupa Birliği Antlaşması, 1992, Md. 3). Birlik, Roma Antlaşması'ndan bugüne kadar kalkınma konusunda çalışmalar yapmıştır. Birlik içerisinde bölgesel politika sorunu üç dönemde kısaca ortaya koyulabilmektedir. Bunlar; Roma Antlaşması'ndan 1975 yılında kurulan Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu'nun (ABKF) kurulduğu tarihe kadar olan dönem, 1975'ten Tek Avrupa Senedi'ne kadar olan dönem ve Tek Avrupa Senedi'nden sonraki dönem olarak belirtilebilmektedir. İlk dönemde Avrupa Yatırım Bankası ve Avrupa Sosyal Fonu vasıtasıyla destekler sağlanmış, ikinci dönemde üye ülkelerin işsizlik sorununa çare bulunmaya çalışılmış ve üçüncü dönemde ise bölgesel politika ekonomik ve sosyal uyum çerçevesinde resmi bir nitelik kazanmıştır (Savrul ve Saygın, 2019: 4). AB'nin bölgesel politikalarla hedefi, bölgesel farklılıkları azaltmak ve sağladığı fonlar ve mali araçları kullanarak, Birlik kaynaklarını kalkınmada geride kalmış bölgelere aktarmaktır. Bununla birlikte AB'nin bölgesel kalkınma politikaları üye ülkelerin bölgesel

kalkınma politikalarına bir alternatif olarak ortaya çıkmamaktadır. Bunun yerine AB, üye ülkelerin bölgesel kalkınma sorunlarını kendilerinin çözmesini beklemekte ve teşvik etmektedir (İncekara ve Savrul, 2011: 93).

İspanya'da Bölgesel Kalkınma Politikaları

İspanya Avrupa'nın güneybatısında, İber Yarımadası'nda bulunan ve aynı anda hem Akdeniz'e hem de Atlantik Okyanusu'na kıyısı olan bir ülkedir. Fas topraklarında sömürge döneminden kalma Ceuta ve Melilla isminde iki şehri bulunan İspanya, Kanarya Adaları ve Balear Adaları gibi Avrupa kıtası dışında da toprakları bulunmaktadır. Batıda Portekiz, kuzeyde Fransa, Andorra ve güneyde Birleşik Krallık (Cebelitarık) ile komşudur. Başkenti Madrid olan ülkenin 2022 yılındaki nüfusu yaklaşık 47 milyondur. 1975'te diktatör Francisco Franco'nun ölümünün ardından barışçıl bir şekilde demokrasiye geçiş ve hızlı ekonomik modernleşme, İspanya'ya dinamik ve hızla büyüyen bir ekonomi kazandırmış ve ona insan hakları ve özgürlük konularında bazı atılımlar yapma fırsatı tanımıştır. Kuşkusuz ki bu İspanya'nın AB'ye 1986'da katılımıyla da doğrudan bağlantılı olmuştur.

İspanya, daha yakın zamanlarda İspanya, 2008'in ortalarında başlayan ciddi bir ekonomik durgunluktan çıktı ve AB ortalamasının üzerinde sağlam GSYİH büyümesi kaydetmiştir. İşsizlik düşmüş ancak özellikle gençler arasında yüksek olmaya devam etmektedir (CIA World Factbook, 2022). İspanya, avro bölgesinin dördüncü büyük ekonomisidir. Ülke, huzursuz Katalonya bölgesindeki bağımsızlık hareketi nedeniyle son yıllarda artan iç kargaşayla karşı karşıya kalmıştır. Bunun yanında COVID-19 pandemisinin yarattığı etkiler ekonomide ciddi etkilere neden olmuş ve ülke bu pandeminin etkileriyle yüzleşmektedir. Son 15 yılda İspanya'nın da etkilendiği küresel krizler bölgesel kalkınmanın önemini artırmaktadır. İspanya bu amaçla bölgesel kalkınma konusunda AB'nin ortaya koymuş olduğu bölgesel politikalar ile eşitsizliğin giderilmesi ve rekabet edebilme potansiyelinin oluşmasını sağlamaya çalışmıştır (Ulltan, 2019: 77).

1950'li yıllarla bölgesel kalkınma politikaları ortaya atılmaya başlamış olsa da İspanya'nın bölgesel kalkınma konusunu gündemine alması 1978 Anayasası ile mümkün olabilmıştır. 22 Eylül 1980 tarihinden itibaren Özerk Topluluklar İçin Finansman Kanunu (LOFCA) ile bölgeselleşmeye başlayan İspanya, yine bu tarihten itibaren bölgeler arası ekonomik dengesizlikleri düzeltmek ve dayanışma ilkesini etkin kılmak için FCI (Bölgelerarası Telafi Fonu'nun oluşturulmasını sağlamıştır (Llera ve Murillo, 2020: 84). İspanya bunun yanında 1986 yılında AB üyesi olmuş ve Birliğin kendisine sağladığı fonlar vasıtasıyla bölgesel kalkınma konusunu daha fazla gündemine almaya başlamıştır. AB'nin bölgesel

politikasının temel hedefi bölgesel farklılıkları ortadan kaldırmak ve bu fonlarla Birlik kaynaklarını geri kalmış bölgelere aktarmaktır (İncekara ve Savrul, 2011: 93). Bu fonlar sağlık, eğitim, çevre, refah ve kültür gibi konuları kapsayan sosyal kategori ve ekonomik kalkınma, sanayi, tarım, altyapı gibi konuları kapsayan ekonomik kategori kapsamında dağıtılmaktadır (Ulan, 2019: 77).

İspanya’da demokratikleşme süreci ve AB üyeliğiyle beraber gelişen bölgesel kalkınma politikaları bölgesel kalkınma ajanslarının da kurulmasını beraberinde getirmiştir. Bölgeleri arasındaki gelişmişlik farkını minimuma indirmek isteyen ülke bu ajanslar vasıtasıyla bu süreci kolaylaştırmak istemiştir. İspanya’da bölgesel kalkınma ajanslarının statüleri ‘özel hukuka tabi kamu kuruluşları’ şeklinde ifade edilmiştir (Ulan, 2019: 78). Bu da bu ajansların politik baskılardan nispeten uzak olmasını sağlamıştır. Bölgesel kalkınma ajansları kaynaklarını AB fonlarından, yukarıda belirtilen devletin sağladığı fonlardan, çeşitli kurumlardan alınan hibe ve kredilerden, çeşitli projelerden sağlamaktadır. İspanya’da da bölgesel kalkınma politikaları kapsamında bölgesel kalkınma ajanslarının bu kaynaklarını kullandıkları alanlar aşağıdaki gibi sıralanabilmektedir:

- Girişimciliğin desteklenmesi ve bunun ülkenin bir stratejisi haline getirilmesi
- Ülkedeki KOBİ’lerin desteklenmesi
- Teknoloji ve ARGE faaliyetlerinin desteklenmesi ve bu faaliyetler için uygun ortamın tesis edilmesi
- Bölgesel ekonomik kalkınmanın eşitsizliği azaltacak şekilde ve dengeli sağlanması
- Yabancı sermayenin ülkeye aktarılması (Canzanelli, 2011: 7-8)

Bölgesel kalkınma politikasının etkin şekilde yürütülebilmesi için bölgesel istatistiklerin toplanması, bu istatistiklerin geliştirilmesi, bölgelerin sosyo-ekonomik durumlarının analizi, ilerde uygulanacak politikaların genel hatlarının belirlenmesi, istatistiksel olarak karşılaştırma yapılması gerekmektedir. Bunlar için bir sistem oluşturulmuş ve bu sisteme İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (NUTS) adı verilmektedir. Bu sınıflandırma ilk olarak 1970 yılında EUROSTAT tarafından bir hukuki altyapısı olmadan oluşturulmuş, 2003 yılında hukuki altyapı kazanmıştır ve düzeylere göre NUTS1, NUTS2 ve NUTS3 olarak isimlendirilmiştir (İncekara ve Savrul, 2011: 94). Bu düzeyle şu şekilde ifade edilebilmektedir:

- NUTS1: önemli sosyo-ekonomik bölgeler
- NUTS2: bölgesel politikaların uygulanması için temel bölgeler
- NUTS3: spesifik teşhisler için küçük bölgeler

NUTS sistemi üzerine son düzenlemeler 2021 yılında yapılmıştır ve 2016'dan beri İspanya'da bu sınıflandırma yürürlükte bulunmaktadır. Bölgesel kalkınma ve uyumlaştırma konusunda en çok yararlı olan sınıflandırma türü NUTS2'dir. İspanya'nın 2021'de en son yapılan NUTS düzenlemelerine göre 7 adet NUTS1, 19 adet NUTS2 ve 59 adet NUTS3 bölgesi bulunmaktadır.

İspanya'nın bölgesel kalkınma politikaları düşünüldüğünde bu politikaların gelişimi ve yeni katkılar sunulması ülkenin AB üyeliğiyle beraber değerlendirilmelidir. Avrupa uyum politikasından veya ona bağlı yapısal yardım veya fonlar mutlaka hesaba katılmalıdır. İspanya, bölgesel kalkınma politikalarında AB yardım ve fonlarından gelen katkıyı bölgesel kalkınma politikalarının merkezine almıştır. Ayrıca, AB'nin bölgesel kalkınma politikalarının İspanya örneğine uygulanması, çok yıllık harcama programlaması, yatırım yoğunlaşması ve izlenmesi veya bunların değerlendirilmesi gibi zaman içinde sürdürülen ve sürekliliğini kolaylaştıran kurumsal yapıların ve idari ve eylem prosedürlerinin gelişmesine yol açmıştır (Llera ve Murillo, 2020: 86).

Avrupa Bölgesel Kalkınma Politikası kapsamında sağlanan fonlar 1988-2020 yılları arasında incelendiğinde beş çok yıllık programlama dönemi içerisinde değerlendirildiği görülmektedir. Avrupa Yapısal Fonları incelendiğinde bünyesinde Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu (ABKF), Avrupa Sosyal Fonu ve Avrupa Tarımsal Garanti Fonu bulundurmakta olduğu görülmektedir. Bunlardan Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu bölgesel politikaların amaçlarını gerçekleştirmek için en uygun aracı sağlamaktadır. ABKF, bölgesel uyuma katkıda bulunmak için bölgesel eşitsizlikleri düzeltme, geleneksel olarak altyapıyı finanse etme, istihdam yaratmak için verimli yatırım, yerel kalkınma projeleri ve KOBİ'lere yardım sağlama amacına sahip olması anlamında oldukça önemlidir (Llera ve Murillo, 2020: 87).

1989-1993 döneminden başlayarak kalkınmada geride kalmış bölgeler için özellikle belirlenmiş hedefler arasından iki tanesi vurgulanmıştır. Bu hedefler Hedef 1 ve Hedef 2 olarak belirlenmiştir. Hedef 1'e göre AB gayri safi milli hasıla açısından kişi başına geliri toplumun ortalama gelirinin %75'inden az olduğu bölgelerin kalkınmasını ve yapısal uyumunu teşvik etmeye çalışma hedefini belirlemiştir. Hedef 2'ye göre ise endüstriyel gerileme durumlarından etkilenen bölgelerin veya bölgelerin alanlarının yeniden dönüştürülmesi hedeflenmektedir (Llera ve Murillo, 2020: 87). 1994-1999 ve 2000-2006'da bu hedefler sürdürülmüş ve bölgesel kalkınmışlık seviyesinde geride kalmış bölgeler fonlanmıştır. 2007-2013'te AB'nin Orta ve Doğu Avrupa ülkelerini kapsayacak şekilde genişlemesi, bu politikada çok daha geniş, daha çeşitli ve ortalama olarak Avrupa seviyesinde bir gelir düzeyine geçişi kolaylaştıracak değişikliklere yol

açmıştır (Llera ve Murillo, 2020: 87). Hedefler veya öncelik hatlarıyla ilgili olarak, esas olarak yakınsama ve bölgesel rekabet edebilirlik ve istihdam gibi iki konu üzerinde durmuştur.

Son olarak, 2014-2020 cari dönemi için, Avrupa uyum politikası, Birlik genelinde hem büyümeyi hem de istihdamı ve ekonomik ve sosyal eşitsizlikleri azaltmayı amaçlamaktadır (Avrupa Komisyonu, 2022a). İspanya için bu dönemde üç kategori oluşturulmuş ve bölgeler az gelişmiş bölgeler, geçiş halindeki bölgeler ve daha gelişmiş bölgeler şeklinde ayrılmıştır. ABKF, uyum açısından en fazla yardımı sağlayan yapısal araç olmaya devam etmiş, ancak bu dönemde başlıca araştırma, teknolojik gelişme ve yenilik; düşük karbon ekonomisine geçiş; KOBİ'lerin rekabet gücünün iyileştirilmesi; sürdürülebilir ulaşımın teşviki; ve kritik ağ altyapılarında artan ara bağlantı konularındaki projelere finansman sağlamıştır (Llera ve Murillo, 2020: 90). 2020 itibarıyla bakıldığında niceliksel bir bakış açısıyla, İspanya, mutlak anlamda, AB üyeliğinden günümüze yapısal yardım alan ana ülkelerden biri olduğu rahatlıklar söylenebilmektedir.

Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu'na ek olarak, İspanya'daki bölgesel politika FCI, bölgesel amaçlar için devlet yardımı (bölgesel teşvikler olarak da adlandırılır) ve Devlet Yerel Ekonomik İşbirliği Programı gibi programlar da bölgesel kalkınmanın sağlanması için kullanılan araçlardır. Bunlar arasında FCI, Avrupa uyum politikasına bir zarar getirmeksizin, İspanya'daki bölgesel kalkınma için en büyük araçtır. Özerk Topluluklar İçin Finansman Kanunu'nda düzenlenmiştir (Llera ve Murillo, 2020: 90). Anayasal güvence altına alınan bir telafi fonu olma özelliğindedir. Bölgesel teşvikler bölgeler veya bölgeler arasındaki dengesizlikleri azaltmak için öncelikli bir hedeftir ve verimli iş yatırımını amaçlayan mali önlemlerden veya geri ödemesiz sübvansiyonlardan oluşmaktadır (Llera ve Murillo, 2020: 95). Devlet Yerel İşbirliği Ortaklığı ise devlet ile yerel kuruluşlar arasındaki etkileşimleri düzenlemekte mali kaynak gerektiren eylemlere öncekilerin katılımını sağlayarak yerel yatırımların sağlanmasına çalışmaktadır (Llera ve Murillo, 2020: 96).

Niceliksel bir bakış açısından, 1989'dan 2020'ye kadar İspanya, 2004 yılında alınan yaklaşık 176.000 milyon avroluk toplam tutarla AB yapısal yardımının ana alıcıları arasında kalmıştır. Avrupa'dan gelen yardımının İspanyol bölgelerindeki ekonomik büyümeye ve istihdama katkısı bu dönemde, özellikle "en az gelişmiş" bölgelerde olumlu ve anlamlı olmuştur (Llera ve Murillo, 2020: 115). Ancak buna rağmen bölgeler arası farklılığın azaltılmasında zorluklar ve yakınsama direnci devam etmektedir.

ABKF, ekonomik, sosyal ve bölgesel eşitsizlikleri azaltmak için tüm AB bölgelerindeki kamu ve özel kuruluşlara fon sağlamaktadır. Fon, özel ulusal veya bölgesel programlar yoluyla yatırımları desteklemektedir. 2021-2027'de fon, yatırımların Avrupa ve bölgelerini iyileştirmesini sağlamayı hedeflemektedir (Avrupa Komisyonu 2022b). Bu amaçla Birliğin belirlediği tematik konular şunlar olmuştur:

- küçük ve orta ölçekli işletmelere (KOBİ'ler) yönelik yenilik ve desteğin yanı sıra dijitalleşme ve dijital bağlanabilirlik yoluyla daha rekabetçi ve daha akıllı bir yapı
- daha çevreci, düşük karbonlu ve dayanıklı bir yapı
- mobilitiyi geliştirerek daha bağlantılı bir yapı
- daha sosyal, etkili ve kapsayıcı istihdamı, eğitimi, becerileri, sosyal içermeyi ve sağlık hizmetlerine eşit erişimi desteklemenin yanı sıra kültür ve sürdürülebilir turizmin rolünü artıran bir yapı
- vatandaşlara daha yakın, AB genelinde yerel olarak yönetilen kalkınmayı ve sürdürülebilir kentsel gelişimi destekleyen bir yapı (Avrupa Komisyonu: 2022b)

İspanya için düşünüldüğünde 2030 Gündemi'nin hedefleri ve 2021-2027 dönemi bazı zorlukları bünyesinde barındırmaktadır. 2015 yılında kabul edilmesinden bu yana, Avrupa Birliği, 2030 Gündemine olan bağlılığını farklı stratejik ve beyan çerçeveleri aracılığıyla iletmiştir. Sürdürülebilir Kalkınma için 2030 Gündemi, Eylül 2015'te Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından onaylanıp tüm üye ülkeler (mevcut AB'nin 27'si dahil) tarafından imzalandığından beri, bunun içinde belirlenen Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, ulusların kalkınması ve büyümesi, yoksulluğa son vermeye çalışmak, gezegeni korumak ve herkes için refahı sağlamak, 2030 ufkunda küresel kalkınma açısından ileriye giden yolu belirleyen unsurlardır (Llera ve Murillo, 2020: 108). İspanya'da 2030 Gündemi bir devlet planı olarak kabul edilmektedir. Ancak COVID-19 pandemisi gibi pandemilerin etkileri Birliğin ve onun üyelerinin 2030 Gündeminin vurguladığı sosyal politika hedeflerinin iddialı yapısının gerçekleştirilmesini zorlaştıracaktır.

AB'den aldığı yardımlarla, İspanya'nın çeşitli bölgeleri farklı ölçülerde gelişime uğramıştır. Aşağıdaki tabloda, Avrupa yapısal yardımlarından yararlanan İspanyol bölgelerinin 1994-2020 yılları arasındaki sınıflandırması yer almaktadır. Bu dönemler boyunca bölgeler, gelişmişlik düzeylerine göre "Hedef 1", "Yakınsama", "Aşamalı Azalan" ve "Rekabet Edebilirlik ve İstihdam" gibi kategorilere ayrılmıştır.

Bu tablo, Avrupa yapısal yardımlarının İspanya'nın bölgelerindeki ekonomik ve sosyal kalkınmaya nasıl katkı sağladığını zaman dilimlerine göre analiz etmektedir. 1994-1999 döneminde "Hedef 1" kategorisi altında Andalucía, Asturias, Canarias, ve Galicia gibi bölgeler daha az gelişmiş sınıfta yer alırken, bu bölgeler 2000-2006 döneminde yardımların devamıyla gelişim göstermeye başlamıştır. Zamanla bazı bölgeler “Yakınsama” ve “Aşamalı Azalan” gibi kategorilere dahil edilerek ekonomik gelişim sürecini yansıtmıştır. Özellikle Extremadura, Castilla-La Mancha gibi bölgeler yardımlardan büyük ölçüde faydalanırken, 2007-2013 arasında Andalucía ve Murcia gibi bölgelerin destek almayı sürdürdüğü görülmektedir.

2014-2020 döneminde ise bölgesel farklılıkların azalmaya başladığı dikkat çekmektedir. Örneğin, C-La Mancha hâlâ az gelişmiş bölgeler arasında yer alırken, Galicia gibi bazı bölgeler “Daha Gelişmiş” sınıfına geçmiştir. Diğer taraftan, rekabet edebilirliği artırmak amacıyla Madrid, Navarra ve País Vasco gibi bölgeler farklı destek mekanizmaları kapsamında değerlendirilmiştir. Tablo, Avrupa Birliği'nin bölgesel kalkınmayı teşvik etme politikasının, İspanya'nın bölgesel dengesizliklerini azaltmak adına önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

Tablo I. Avrupa yapısal yardımından yararlanan İspanyol bölgelerinin sınıflandırılması (1994-2020)

Kategori	1994-1999	Kategori	2000-2006	Kategori	2007-2013	Kategori	2014-2020
Hedef 1	Andalucia	Hedef 1	Andalucia	Yakınsama	Extrama dura	Az gelişmiş bölge	
	Asturias		Asturias		C.-La Mancha		
	Canarias		Canarias		Andalucia		
	C. y Leon		C. y Leon		Galicia		
	C.-La Mancha		C.-La Mancha	Aşamalı azalan	Asturias	Geçiş halinde	C.-La Mancha
	C. Valenciana		C. Valenciana		Murcia		Andalucia
	Extramadura		Extremadura		Ceuta		Murcia
	Galicia		Galicia		Melilla		Canarias
	Murcia		Murcia	Aşamalı	C. y Leon	Daha gelişmiş	Melilla
	Ceuta		Ceuta		C. Valenciana		Galicia
	Melilla		Melilla		Canarias		Asturias
	Cantabria		Cantabria				Cantabria
Hedef 2	Pais Vasco	Hedef 2	Pais Vasco	Rekabet Edebilirlik ve İstihdam	Cantabria		Pais Vasco
	La Rioja		La Rioja		Pais Vasco		La Rioja
	Navarra		Navarra		Navarra		Aragon
	Aragon		Aragon		La Rioja		Madrid
	Catalona		Catalona		Aragon		C. y Leon
	Madrid		Madrid		Madrid		Catalona
	Baleares		Baleares		Catalona		C. Valenciana
					Balaares		Baleares
							Ceuta
							Navarra

Kaynak: Llera, R. F. ve Murillo, E. (2020) “Las Políticas de Desarrollo Regional en España” L. Ayala ve J.R.H. Carbonell (der.) Informe Sobre la Desigualdad en España (una perspectiva territorial), (Madrid: Fundación Alternativas) s. 83-119

Sonuç

Avrupa uyum politikasından -geleneksel olarak bölgesel politikadan- sağlanan fonlar, pratikte, en azından İspanya'nın AB üyesi olmasından beri İspanya'da bölgesel kalkınmanın ana aracı olmuştur. FCI, bölgesel amaçlar için devlet yardımı ve yerel Devlet ekonomik işbirliği programları gibi kendilerine ait diğer bölgesel kalkınma araçlarıyla birlikte bulunmuşlar ve diğerlerinin yanı sıra belirli alanlar ve dönemler için daha spesifik kalmışlardır. Uyum için Avrupa yardımının kanalize edildiği farklı fonlar arasında, tüm çok yıllık programlama dönemlerinde, bölgesel farklılıkları düzeltmek ve bölgesel uyuma katkıda bulunmak için en çok kaynak sağlayan Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonudur.

Birliğe üyelik tarihi olan 1986'dan beri İspanya, AB'den gelen yapısal yardımların ana yararlanıcıları arasında yer almıştır. AB yardımının İspanya bölgelerindeki ekonomik büyümeye ve istihdama katkısı bu dönemde özellikle daha az gelişmiş bölgelerde olumlu ve önemli olmuştur. Ancak bölgeler arasındaki farklılıklar sürmekte ve yakınsamaya karşı görülen direnç devam etmektedir. İspanya'nın FCI gibi kendi bölgesel politika araçlarını güçlendirmesi önem taşımaktadır.

İspanya zaman içerisinde öngörülmesi zor olan krizlerin gerçekleşiyor olması sonucu 2030 için hazırlanmış olduğu gündemin iddialı hedefleriyle yüzleşmek zorundadır. 2019'dan itibaren tüm dünyada etkili olan COVID-19 krizinin zorluklarından dersler çıkarmalıdır. Bu kriz İspanya'yı da krizin başından itibaren şiddetli şekilde etkilemiştir. Bunun yanında İspanya önümüzdeki dönemde daha fazla dijital ve ekonomik dönüşüme ev sahipliği yapmalıdır. Tüm bu dönüşümler kapsayıcı olmanın yanı sıra esnek ve sağlam bir kalkınma için katkı sağlar nitelikte olmalıdır. İspanya'nın bölgeleri arasındaki kalkınmışlık seviyesinin yaklaştırılması ve AB'nin ortak bölgesel kalkınma politikası oluşturma hedefine bir adım yaklaşılması için bunlar oldukça önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Arslan, E. (2010) Kalkınma Ajansları ve Kalkınma Ajanslarının Türkiye Ekonomisine Beklenen Katkıları, *Kamu-İş*: 11(3): 85-108.
- Avrupa Birliği Antlaşması (1992), Madde 3.
- Avrupa Komisyonu (2022a) “European Regional Development Fund – About the Fund”, 1 Ocak, <https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/find-funding/eu-funding-programmes/european-regional-development-fund-erdf_en> (23 Kasım 2022)
- Avrupa Komisyonu (2022b) “European Regional Development Fund 2014-2020”, 1 Ocak, <https://ec.europa.eu/regional_policy/funding/erdf/2014-2020_en> (23 Kasım 2022)
- Canzanelli, G. (2011) “Models of Territorial Development Agencies in Europe and in the World”, *ILS LEDA Paper*: no:13.
- CIA World Factbook (2022) “Spain”, 16 Kasım, < <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/spain/>> (23 Kasım 2022)
- Deviren, N. ve Yıldız, O. (2014) “Bölgesel Kalkınma Teorileri ve Yeni Bölgeselcilik Yaklaşımının Türkiye’deki Bölgesel Kalkınma Politikalarına Etkileri”, *Akademik Bakış Dergisi*: Sayı: 44: 1-35.
- Dulupçu, M.A. ve Sayın, M. (2020) “Yerel ve Bölgesel Ekonomik Kalkınma Perspektifinde Bölgesel Rekabetçilik Yaklaşımları ve Bölgesel Sektörel Rekabetçilik Üzerine Değerlendirmeler”, *Uygulamalı Sosyal Bilimler ve Güzel Sanatlar Dergisi*: 2(Özel Sayı): 1-19.
- İncekara, A. ve Savrul, B. K. (2011) “Bölgesel Kalkınma Politikaları ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme,
- Llera, R. F. ve Murillo, E. (2020) “Las Políticas de Desarrollo Regional en España” L. Ayala ve J.R.H. Carbonell (der.) *Informe Sobre la Desigualdad en España (una perspectiva territorial)*, (Madrid: Fundación Alternativas) s. 83-119.
- Saygın, D. ve Savrul, M. (2019) “Avrupa Birliği’nde Bölgesel Kalkınma Politikaları” D. Saygın ve M. Savrul (der.) *Avrupa Birliği’nde Bölgesel Kalkınma Politikaları*, (İstanbul: Beta Yayınları) s. 3-14.
- Ultan, M. Ö. (2019) “İspanya’da Bölgesel Kalkınma Ajansları” D. Saygın ve M. Savrul (der.) *Avrupa Birliği’nde Bölgesel Kalkınma Politikaları*, (İstanbul: Beta Yayınları) s. 75-110.

18. bölüm

Kent Ekosisteminin Gelişiminde Girişimcilik Kültürü ve Yerel Yönetimlerin Rolü

Nihat KURT¹

1- ¹ Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Hendek Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, nkurt@subu.edu.tr, ORCID NO: 0000-0003-3890-5895

ÖZET

Bu çalışmada, girişimcilik kültürü ile kentsel ekosistemin gelişimi arasındaki çok boyutlu etkileşim ele alınmaktadır. Girişimcilik, ekonomik büyüme ve istihdam artışı sağlama kapasitesine sahip önemli bir süreç olmakla birlikte, bu kapasitenin hayata geçirilmesi toplumun kültürel normları, değerleri ve sosyal dinamikleriyle yakından ilişkilidir. Girişimcilik kültürünün kentlerin sosyo-ekonomik gelişimine nasıl katkı sağladığı ve hangi faktörlerin bu süreci etkilediği sorunsallaştırılmakta; kentlerin coğrafi veya ekonomik elverişsizliklerinin bu kültürün yetersiz gelişmesine yol açarak bazı kentlerin kalkınmasının geride kalmasına neden olduğu vurgulanmaktadır. Kentsel gelişimin yalnızca ekonomik boyutlarla değil, aynı zamanda sosyal, kültürel ve çevresel faktörlerle de şekillendiği ve girişimcilik kültürünün güçlü olduğu kentlerin yenilikçi iş kurma eğilimleriyle ekonomik canlılık kazandığı ifade edilmektedir. Çalışma ayrıca, kentsel girişimciliği etkileyen coğrafi konum, tarihsel arka plan, etnik yapılar ve dini değerler gibi kültürel unsurların girişimcilik üzerindeki etkisini inceleyerek, bu unsurların kentsel kalkınma sürecindeki belirleyici rollerine odaklanmaktadır. Yerel yönetimler ve politika yapıcılarının, şehirlerin ekonomik ve sosyal refahını artıracak girişimcilik kültürünü destekleyici politikalar üretmesi bu bağlamda stratejik bir öneme sahiptir. Çalışma, girişimcilik kültürü ile kentsel gelişim arasındaki karşılıklı dinamikleri analiz ederek, bu iki alan arasındaki etkileşimin kentin üretim kaynaklarının daha verimli kullanılmasına ve ekonomik kalkınmaya katkı sağlayabileceğini öngörmektedir. Özellikle, girişimcilik kültürünün güçlenmesi ve yaygınlaşmasının, kentlerde bireylerin risk alma, yenilik yapma ve fırsatları değerlendirme eğilimlerini nasıl etkilediği; bu eğilimlerin sosyo-kültürel normlar ve sosyal çevre unsurlarıyla nasıl bütünleştiği; ayrıca girişimci bireylerin kendilerini geliştirebilecekleri ve girişimcilik potansiyellerini ortaya koyabilecekleri ortamların bu süreçteki rolü incelenmektedir.

***Anahtar Kelimeler** – Girişimcilik Kültürü, Kent Kültürü, Kentsel Gelişim, Yerel Yönetim Politikaları, Yerel Kalkınma*

GİRİŞ: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Girişimcilik kültürü, bir toplumun bireylerinin girişimcilik faaliyetlerine yönelik tutum, değer ve davranışlarını kapsayan bir kavramdır. Bu kültür, bireylerin risk alma, yenilik yapma, fırsatları değerlendirme ve kendi işlerini kurma eğilimlerini şekillendiren sosyo-kültürel normlar ve değerlerle doğrudan ilişkilidir. Girişimcilik kültürünün güçlü olduğu toplumlarda, bireyler girişimci olmaya daha istekli olur, risk almayı göze alır ve yenilikçi fikirler geliştirirler. Bu durum, ekonomik büyümeyi, istihdamı ve rekabet gücünü artırarak o toplumun genel kalkınmasına katkı sağlar.

Girişimcilikle ilgili yapılan tanımlar incelendiğinde, ortak noktanın girişimcinin başkalarının fark edemediği piyasa boşluklarını ve fırsatlarını görerek, bu fırsatları uygulanabilir bir iş fikrine dönüştürebilme becerisi olduğu anlaşılır. Girişimciler, bu fikirleri hayata geçirmek için risk alabilme yatkınlığıyla da öne çıkarlar. Bir diğer önemli nokta, girişimcilerle sermaye sahiplerinin farklı niteliklere sahip olduğudur. Girişimcilik kavramı, yalnızca sermayeye sahip olmayı değil; piyasaya ihtiyaç duyulan yeni ürünleri, üretim yöntemlerini ve bu ürünlerin pazarlanma stratejilerini geliştirebilme vizyonunu ifade eder. Girişimciler, geniş bir perspektif ve değişen piyasa koşullarına hızlı uyum sağlama yeteneğiyle donatılmış kişilerdir. Bu yeteneklere sahip olup sermayesi bulunmayan kişiler dahi potansiyel girişimci olarak kabul edilir (Durukan, 2005).

Girişimcilik önündeki en büyük engellerden biri olarak sosyal çevre sıklıkla öne çıkmaktadır. Hem kırsal bölgelerde hem de şehirlerde, aile yapısının baskıcı ve sürekli eleştiren bir tutuma sahip olması, bireylerin küçük yaşlardan itibaren kendine güven duygusundan yoksun, hata yapma korkusuyla yaşayan, edilgen ve pasif bir kişilik geliştirmelerine neden olabilir. Bu durum, bireyin ailesi ve sosyal çevresinden aldığı kültürel normlar, ahlaki değerler ve toplum baskısıyla şekillenir ve "el alem ne der" düşüncesi bireyin hayatının birçok yönünü etkileyebilir. Ancak bireyler, kendilerini özgürce ifade edebildikleri ve fikirlerini rahatça dile getirebildikleri ortamlarda, girişimciliğin en temel unsurlarından biri olan yenilikçilikte başarıya ulaşabilirler.

Toplumların içinde buldukları kültür, o toplumun tüm etkileşim ve ilişki süreçlerini etkileyerek kurumsal yapılar üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir. Bu etki, bireylerin duruşlarını, çalışma biçimlerini, üretim faaliyetlerini ve örgütlenme ile yönetim şekillerini derinden şekillendirir (Tosun, 1990). Aslında, bireyler ve toplum üzerindeki en büyük etkinin kültüre ait olduğu söylenebilir. Kültür, bir toplumda ortak olarak paylaşılan ve nesilden nesile aktarılan bir yaşam tarzıdır. Aile içi eğitimden davranış kalıplarına, ahlaki normlardan sosyal çevreye kadar hayatın her alanında kültürün izleri görülür. Tercihlerimiz ve önyargılarımız da büyük ölçüde bu kültürel etkilere dayanır. Ayrıca, kültürel

normlara uymayan bireyler üzerinde dışlanma ve eleştirilme gibi toplumsal yaptırımlar, belirli davranış kalıplarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Girişimcilik, bu kültürel yaptırımların var olduğu bir ortamda geliştiğinden, risk alma, başarı elde etme, birikim yapma ve cesaret gibi girişimciliğin temel nitelikleri de kültürün bir parçası olarak şekillenir. Kültürün baskın kalıpları, bireyi girişimci olarak hareket etme fırsatları veya zorlukları ile karşı karşıya bırakır.

Kent gelişimi ile girişimcilik kültürü arasındaki ilişki ise oldukça yakındır. Şehirler, girişimcilik faaliyetleri için fırsatlar sunan yoğun nüfus, çeşitlilik ve ekonomik hareketlilik merkezleridir. Girişimcilik kültürü güçlü olan kentler, daha fazla yenilikçi iş kurma eğilimine sahip olur, bu da şehirlerin ekonomik canlılığını artırır. Yeni iş kurma faaliyetleri, kentsel istihdamı ve üretimi artırırken, teknolojik gelişmelerin ve yeni iş modellerinin ortaya çıkmasına da zemin hazırlar. Morrison, toplumsal kültür ile girişimcilik arasında güçlü bir bağ olduğunu vurgulayarak, kültürün girişimcilerin kararları üzerindeki etkisinin büyük olduğunu belirtir. Ona göre, kültür, girişimciliği ortaya çıkaran ve harekete geçiren motivasyonları ve etkileri barındırır (Morrison, 2000:59). Ayrıca, girişimcilik kültürü, kentlerin sosyal dokusunu da etkiler. Yeni iş fırsatlarıyla birlikte göç, demografik değişimler ve sosyal hareketlilik artar. Bu durum, kentin ekonomik dinamizmini besleyerek, altyapı gelişimi, eğitim, sağlık ve kültürel faaliyetler gibi kentsel hizmetlerde iyileşme sağlar. Girişimcilik kültürünün güçlü olduğu kentler, daha yenilikçi, sürdürülebilir ve rekabetçi bir yapıya sahip olur. Bu bağlamda, girişimcilerin yaratıcı çözümler geliştirmesi, istihdam olanaklarını artırması ve yerel ekonomilere canlılık katması, kentsel gelişim üzerinde doğrudan etkilidir. Günümüz ekonomilerinde girişimciler, risk alabilme yetenekleri ve yenilikçi yaklaşımlarıyla öne çıkan önemli aktörler arasında yer alır. Üretim faktörlerini bir araya getirerek fırsatları değerlendiren girişimciler, devletlerin ekonomik kalkınmasına büyük katkı sağlar. Aynı zamanda, ekonomik kaynakların daha verimli kullanılmasına ve dağıtılmasına da yardımcı olurlar. Bu perspektiften bakıldığında, girişimcilerin istihdam ve üretim artışındaki rolü son derece önemlidir ve günümüz ekonomileri açısından stratejik bir kaynak olarak değerlendirilir. Toplumların küresel rekabette avantaj sağlamaları ise doğrudan girişimcilik politikaları ve sistemlerine bağlıdır. Girişimcilik, yalnızca ekonomik bir unsur olmakla kalmayıp, aynı zamanda kültürel ve politik dinamiklerle de bütünleşmiş toplumsal bir kavram haline gelmiştir.

Yapılan araştırmalar, girişim başlatma sürecinin kişisel, finansal ve psikolojik riskleri içerdiğini ve girişimcinin tüm bu riskleri göze alabilme cesaretine sahip birey olduğunu ortaya koymuştur (Güven ve Çömez,

2013:202). Girişimciler, en basit tanımıyla risk alabilen bireylerdir. Bu risk alma süreci, birçok değişkenden etkilenir ve bunların arasında en dikkat çekeni, kültürel faktörlerdir. Kültür, bir toplumun ahlaki değerleri, gelenekleri ve göreneklerini kapsar ve girişimcilerin karar alma süreçleri üzerinde belirleyici bir rol oynar. Kültürel unsurlar, siyasal ortam, çevresel faktörler, tarih, sosyal yaşam, aile yapısı ve eğitim gibi pek çok toplumsal dinamikle iç içe geçmiştir. Ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınmalarında itici bir güç olan girişimciler, bu kültürel unsurların etkisiyle şekillenen girişimcilik kültürü kavramını ortaya çıkarmıştır. Bu kavram, toplumların değer yargılarının girişimcilerin risk alma tutumlarına nasıl etki ettiğini incelemektedir. Kültürel ortamın girişimciler üzerindeki etkisi, farklı toplum ve kültürlerde değişiklik göstererek, girişimcilerin risk algısı ve özelliklerinin çeşitlenmesine yol açmaktadır (Biol, Tuncay ve Kaya, 2014).

Shane ve arkadaşları, girişimcilerin özelliklerini detaylı bir şekilde inceleyen bir araştırma gerçekleştirmiştir. Bu çalışmaya göre, girişimcilerin sahip olduğu temel özellikler arasında başarı arzusu, risk alma eğilimi, belirsizliğe karşı tolerans, kontrol odaklılık (sonuçlar üzerinde etkili olma), kendine güven, hedef belirleme, bağımsız olma isteği, azim, dayanıklılık, sebat ve girişimlerine karşı tutku yer almaktadır (Shane ve diğ., 2003:263-269). Bu özellikler gruplandırıldığında, üç ana kategori altında toplanabilir: kâr elde etme isteği, bağımsız çalışma arzusu ve kişisel tatmin sağlama isteği (Tekin, 2004:8).

Girişimciler, belirli davranış ve zihinsel yetiler geliştirdikten sonra, içinde buldukları toplumu, yapıyı ve girişimcilik kültürünü değiştirme ve yeniliğe açık bireylerin olduğu bir süreç başlatma eğilimindedirler. Girişimcilik kavramı, sürekli yenilik ve değişim üzerine inşa edildiği için, dinamik ve sürekli işleyen bir ekonomik yapı oluşturarak, kaynakların en verimli şekilde kullanılmasına olanak tanır. Aynı zamanda, yeni ekonomik ilişkiler ve yaşam tarzları oluşturmanın yanı sıra, politik değişiklikler ve toplumsal yapının dönüşümü için de bir kapı aralar. Girişimci düşünce, üretim faktörlerinden biri olan girişimciyi özgürleştirirken, sosyal ilişkilerde dinamizm ve değişimlere uyum sağlama açısından toplumsal yapıyı canlandırır. Girişimci faaliyetler yaygınlaştıkça, girişimciliğin politik boyutu ve bu süreçle paralel çalışan düşünsel akımlar daha da gelişme fırsatı bulur. Girişimciler hem küresel hem de yerel rekabet koşullarında risk alarak kaynaklarını işletme kurma amacına yönlendiren, kâr elde etme ve değer yaratma hedefiyle hareket eden bireylerdir. Bu maceraperest kişiler, ekonomik gelişme için fırsatları tanımlayıp değerlendirme konusunda aktif bir rol üstlenirler ve değişim süreçlerine liderlik eden kararlar alırlar. Girişimciliğin özü, proaktif bir yaklaşımla yenilikçi çözümler geliştirmek ve sürdürülebilir büyümeyi sağlamaktır (Akarsu ve Döven, 2022: 17).

Girişimcilik, insanların doğuştan gelen yetenekleriyle bağlantılı olsa da esas olarak bireyin yaşadığı toplumun kültürel, sosyolojik, ekonomik ve hatta çevresel yapılarından güçlü bir şekilde etkilenir. Toplumların normları, değerleri, ekonomik ve sosyal koşulları, bireyin girişimcilik özelliklerini büyük ölçüde şekillendirir. Bu özellikler, bireylerin dünyaya bakışlarını, duygusal yapıları ve yaşam biçimlerini derinden etkiler. Toplumun bireye dayattığı belirli kalıplar, girişimcinin karşılaştığı sorunlara nasıl tepki vereceğini belirler. Dolayısıyla, Girişimci, uygun çevresel koşullarda ve doğru zamanlama ile fırsatları fark edebilen, bilgi birikimi ve farkındalığı sayesinde yeni ürün ve hizmet kombinasyonları sunan, kar ve zarar risklerini göze almış birey olarak ifade edilebilir. Bu bakış açısından, girişimcinin izole, bireysel ya da toplumdan kopuk bir ekonomik aktör değil, aksine toplumsal dinamizmin merkezinde yer aldığı söylenebilir.

Toplumların gelişiminde yeni iş fikirleri yaratma veya mevcut işlerin geliştirilmesi sürecinde girişimcilerin davranışları belirleyici bir rol oynar. Başka bir deyişle, girişim sahiplerinin tutumları bu sürecin başarısını belirlemektedir (Martinez, 2005:146). Girişimcilerin davranışları ise, faaliyet gösterecekleri çevre (coğrafi koşullar, sosyal çevre vb.), ekonomik şartlar ve günlük ekonomik etkileşimler tarafından şekillendirilir (Steyaert ve Katz, 2004:180).

Bu bağlamda, girişimcinin davranış ve duygusal kalıplarının, içinde bulunduğu bölgenin çevresel ve kültürel koşullarından etkilendiği görülmektedir. Girişimcinin faaliyetlerinde, büyüdüğü toplumun değerlerinin izlerini bulmak mümkündür. Örneğin, bazı kültürlerde inanç faktörü (Protestanlık gibi) girişimci davranışlarını etkileyebilir; başarıma arzusu, kendini kanıtlama isteği, rekabetçilik ve mücadele ruhu gibi eğilimler ön plandadır. Bu tür kültürel etkiler, girişimcinin motivasyonunu artırırken, para kazanma hedefinden çok kişisel başarı ve toplumsal statü elde etmeye yönlendirebilir. Uygun toplumsal koşullar altında yetişen girişimciler, risk alma, atılganlık, yeniliklere açık olma, birikim yapabilme ve değişimlere uyum sağlama gibi yeteneklere doğal olarak sahip olabilirler. Bu da girişimcilerin başarılarını artırarak toplumda bir girişimcilik kültürünün oluşmasına katkı sağlar ve kentsel gelişimi mümkün kılar.

Ekonomik, sosyal ve kültürel bağlamda girişimcilik kültürü, toplumların genel gelişim süreçlerine önemli katkılarda bulunmaktadır. Ekonomik açıdan, girişimcilik, istihdam yaratma, inovasyon ve rekabeti artırma potansiyeline sahipken; sosyal ve kültürel düzeyde, girişimci faaliyetler toplulukların dayanışma ve etkileşim düzeylerini artırmakta, kültürel çeşitliliği beslemekte ve şehirlerin kimliğini güçlendirmektedir. Böylece, girişimcilik kültürü ve kentsel

gelişim arasındaki ilişki, sürdürülebilir ve dinamik şehirlerin inşasında belirleyici bir unsur haline gelmektedir.

Bu çalışmada, girişimcilik kültürü ve kentsel gelişim arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Veri toplama süreci, yerli ve yabancı literatürden elde edilen basılı kaynaklara dayandırılarak gerçekleştirilmiştir; bu kapsamda ilgili akademik makaleler, kitaplar ve raporlardan elde edilen metinler içerik analizi yöntemi ile incelenerek, konuya ilişkin süreç ve etkilerinin belirlenmesi hedeflenmiştir.

1. GİRİŞİMCİLİK KÜLTÜRÜNÜN KENT GELİŞİMİ ÜZERİNDEKİ ROLÜ: TEORİK VE UYGULAMALI YAKLAŞIMLAR

Teorik açıdan, girişimcilik kültürü, yenilikçilik ve ekonomik büyüme arasında güçlü bir ilişki olduğunu savunan modellerle açıklanır. Bu teorik yaklaşımlar, girişimcilik kültürünün kent gelişimi üzerindeki çok yönlü etkilerini anlamamıza yardımcı olur ve kentsel politikaların şekillendirilmesine katkıda bulunur. Bunlardan öne çıkanları şöyle sıralayabiliriz;

- **Yaratıcı yıkım teorisi:** Schumpeter girişimciliğin mevcut ekonomik yapıları dönüştürerek yenilikçi ve sürdürülebilir çözümler üretebileceğini öne sürer (Schumpeter, 1942: 82). Bu teoriye göre, girişimciler, kentlerde yeni iş alanları yaratırken aynı zamanda teknoloji ve üretim süreçlerinde önemli yenilikler getirirler. Girişimcilik, kentin rekabet gücünü artırır ve ekonomik kalkınmayı hızlandıran önemli bir dinamiktir. Ayrıca, kentteki insan kaynağının verimli kullanımına katkıda bulunur ve yerel ekonomiyi küresel piyasalarla entegre eder. Ekonomik gelişme, yeniliklerin eski yapıları yıkarak yeni üretim biçimlerinin, ürünlerin ve hizmetlerin ortaya çıkmasıyla gerçekleşir. "Yaratıcı yıkım", bir yandan mevcut ekonomik düzenin bozulmasına yol açarken, diğer yandan yeni fırsatlar ve iş alanları yaratır. Schumpeter, girişimcileri bu sürecin merkezine yerleştirir ve onları ekonomik dönüşümün katalizörü olarak görür. Girişimciler, yeni ürünler, hizmetler ve iş modelleri geliştirerek eski düzeni dönüştürürler. Bu dönüşüm süreci bazen iş kayıplarına ve eski yapıların ortadan kalkmasına neden olur, ancak uzun vadede ekonomiyi yenilikçi ve sürdürülebilir kılar. Schumpeter, bu dinamiğin kapitalizmin temel unsurlarından biri olduğunu ve ekonomik büyümenin devamlılığını sağladığını savunur. Bu teori, özellikle sanayi devrimi, teknoloji gelişmeleri ve dijital dönüşüm gibi büyük yenilikçi atılımlar sırasında gözlemlenen ekonomik ve sosyal değişim süreçlerini açıklamak için sıkça başvurulan bir yaklaşımdır. Yaratıcı yıkım süreci, modern girişimcilik faaliyetlerinin kentler üzerinde yarattığı yenilikçi etkileri anlamada da kritik bir rol oynamaktadır.

- **Alan Teorisi:** Bu teori, Walter Christaller ve August Lösch tarafından geliştirilen merkez yer teorisi ile ilişkilidir. Kentlerin ekonomik faaliyetleri ve sosyal dinamikleri arasındaki mekânsal ilişkileri inceleyerek, girişimcilerin yerel kaynakları nasıl değerlendirdiğini ortaya koyar (Christaller, 1966, s. 22; Lösch, 1954, s. 67).

- **Yapısal Değişim Teorisi:** David Harvey gibi sosyologlar tarafından geliştirilen bu teori, toplumsal yapının değişimi ve bunun kentsel gelişim üzerindeki etkilerini inceler. Girişimcilerin yenilikleri ve iş modellerinin sosyal yapıyı nasıl dönüştürdüğünü vurgular (Harvey, 1989, s. 18).

- **Sosyal Sermaye Teorisi:** Robert Putnam, sosyal sermaye teorisinin önde gelen isimlerinden biridir. Sosyal bağların ve ağların, girişimciliği nasıl etkilediğini ve toplum içindeki iş fırsatlarını nasıl artırdığını ele alır. Putnam'ın çalışmaları, sosyal sermayenin ekonomik ve toplumsal gelişim üzerindeki rolünü ortaya koymaktadır (Putnam, 2000, s. 22).

- **Yenilikçi Ekosistem Teorisi:** Henry Chesbrough, bu teoriye katkıda bulunmuş önemli bir isimdir. Yenilikçi ekosistemlerin girişimciler ve diğer aktörler arasındaki etkileşimler yoluyla nasıl oluştuğunu ve bu etkileşimlerin ekonomik büyümeyi nasıl desteklediğini araştırır (Chesbrough, 2003, s. 20).

- **Sürdürülebilir Gelişim Teorisi:** Amartya Sen, sürdürülebilir kalkınma ve insan gelişimi konularında önemli çalışmalara imza atmış bir ekonomisttir. Sen, sosyal ve çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması için girişimciliğin rolünü vurgulamakta, sosyal girişimciliğin bu süreçte nasıl bir etki yarattığını incelemektedir (Sen, 1999, s. 45).

Girişimcilik kültürünün kent gelişimi üzerindeki rolünü ortaya koymak için bu konudaki uygulamalı yaklaşımlara da değinmek gerekir. Bu yaklaşımlar söz konusu girişim kültürünün kentlerde yaygınlaştırılması amacıyla gerçekleştirilen pratikleri ifade eder. Girişimcilik kültürünün kentin sosyal yapısı, çevre düzenlemeleri ve yönetim politikaları üzerindeki etkilerinin arzu edilen düzeylerde kentsel gelişime yansıtılmasını hedefler. Bu alandaki bazı önemli uygulamalar şunlardır:

- **Girişimcilik Destekleme Programları:** Kentlerde girişimciliği desteklemek için çeşitli programlar ve politikalar uygulanmaktadır. Bu programlar, genç girişimcilere finansal destek sağlamak, eğitim ve mentorluk fırsatları sunmak ve ağ oluşturma etkinlikleri düzenlemek gibi stratejileri içermektedir. Örneğin, yerel yönetimler tarafından oluşturulan iş destek merkezleri ve girişim hızlandırıcıları, girişimcilerin işlerini büyütmelerine yardımcı olur (Blling ve Wenzel, 2019: 1750-1753).

- **Kentsel Yenilikçilik ve İnovasyon Alanları:** Kentsel yenilikçilik, girişimcilerin inovatif çözümler geliştirmeleri için sağlanan bir ortamı ifade eder. Kentsel inovasyon laboratuvarları ve yaratıcı alanlar, girişimcilerin yeni fikirlerini test etmeleri için bir platform sunarak kentsel gelişimi destekler. Bu tür alanlar, girişimcilerin yerel topluluklarla etkileşim kurmasını ve iş fikirlerini geliştirmesini teşvik eder (Azzopardi, 2018, s. 65-68).

- **Sosyal Girişimcilik Modelleri:** Sosyal girişimcilik, toplumsal sorunlara yenilikçi çözümler sunmayı hedefler. Sosyal girişimler, yerel toplulukların ihtiyaçlarını karşılamak için kâr amacı gütmeyen veya kâr amacı güden yaklaşımlar benimseyebilir. Bu tür girişimler, kentsel alanlarda sosyal sermayeyi artırarak toplumsal dayanışmayı güçlendirir (Dees, 1998, s. 1-4).

- **Küçük İşletmelerin Desteklenmesi:** Küçük ve orta ölçekli işletmeler (KOBİ'ler), ekonomik büyüme ve istihdam açısından kritik bir rol oynar. Yerel yönetimler ve ticaret odaları, KOBİ'lerin gelişimini desteklemek amacıyla çeşitli hizmetler sunar. Bu destekler arasında finansman, eğitim, pazar araştırması ve danışmanlık hizmetleri yer alır (Storey, 1994, s. 45-48).

Bu uygulamalar, girişimcilik ekosistemlerinin kentlerde nasıl desteklenebileceği ve yerel yönetimlerin girişimcilik politikalarını nasıl şekillendirebileceği konularına odaklanmaktadır. Girişimcilik kültürünün kent gelişimine olan etkilerini somutlaştırırken, yerel toplulukların ekonomik ve sosyal kalkınmasına da önemli katkılar sağlamaktadır.

2. KENTLERDE GİRİŞİMCİLİĞİ ETKİLEYEN KÜLTÜREL FAKTÖRLER

Kentlerde girişimciliği ve dolayısıyla kentsel gelişimi etkileyen faktörler, farklı disiplinlerce analiz edilmiştir ve bu faktörlerin kentsel girişimcilik üzerindeki rolü çok boyutludur. Coğrafi konum, tarihi arka plan, etnik yapılar, dini değerlere yaklaşım, dil, ekonomik ve aile yapıları gibi unsurlar, kültürel bağlamda girişimciliği şekillendiren önemli etkenler arasında yer almaktadır. Bu faktörler hem bireylerin girişimcilik yetkinliklerini hem de kentsel ekonomilerin girişimcilik odaklı dönüşümünü doğrudan etkileyebilmektedir (Karaman, 2024:60-62).

Kültürel Faktörler	Girişimcilik Üzerindeki Etkileri	Örnekler
Coğrafi Konum	Ticaret yollarına ve kaynaklara yakınlık, girişimcilik fırsatlarını artırır ve ekonomik faaliyetleri teşvik eder.	Ticaret yollarına yakın kentler: İstanbul, Singapur, Venedik, Cenova İskenderiye, Tebriz vd.
Tarihi Arka Plan	Kentin ticari deneyimleri ve kültürel birikimi, yerel girişimcilik ekosistemini güçlendirir.	Osmanlı'nın ticaret merkezleri olan Bursa, İzmir
Etnik Yapılar	Farklı etnik grupların girişimcilik anlayışları ve iş yapma kültürleri çeşitlilik gösterir.	Amerika'daki Çinli girişimciler, Osmanlıdaki Ticari Azınlıklar olarak gayri müslim girişimciler
Dini Değerler	Dine atfedilen anlamlar girişimcilik motivasyonunu ve faaliyetlerini etkileyebilir.	Protestan Ahlakı (Kapitalizm), İslami düşüncede kanaatkârlık
Dil	Uluslararası pazarlara erişimi kolaylaştırır ve girişimciler arasındaki iletişimi güçlendirir.	Uluslararası ticarete hâkim dillerin bilinmesinin avantajı dolayısıyla insan kaynağı seçiminde yetkinlik koşulu.
Ekonomik Yapı	Ekonomik istikrar, bireylerin girişimcilik risklerini göze almasını destekler.	Güçlü ekonomilere sahip kentlerde daha fazla girişimcilik: Londra, New York, San Francisco, Berlin, Şangay, Tokyo vd.
Aile Yapısı	Aile içindeki değerler, girişimcilik kültürünün nesilden nesile aktarılmasına katkı sağlar.	Geleneksel aile işletmeleri
Kamu Politikaları	Yasal düzenlemeler ve teşvikler girişimcilik ekosistemini doğrudan destekler veya sınırlayabilir.	Start-up teşvikleri: Silikon Vadisi'nde devlet desteği, Almanya'da Start-up Teşvikleri, İngiltere'de Seed Enterprise Investment Scheme (SEIS) programı, Fransa'da French Tech Initiative, Türkiye'de KOSGEB ve TÜBİTAK destek ve programları
Toplumsal Cinsiyet	Cinsiyet rolleri girişimcilik faaliyetlerine katılımı şekillendirir.	Kadın girişimcilerin desteklediği programlar
Eğitim Düzeyi	Yüksek eğitim düzeyi, bireylerin girişimcilik becerilerini artırır.	Teknoloji girişimlerinin yoğun olduğu eğitimli kentler: Boston, Berlin, Amsterdam, Zürih, Toronto, Sydney, Londra vd.
Kentin Tanınmışlığı	Kentin ulusal ve uluslararası alanda bilinirliği, girişimciler için iş birliği ve finansman fırsatlarını artırır.	İstanbul, Londra, Paris, Tokyo gibi dünya çapında tanınan şehirler

Tablo 1. Kültürel faktörlerin Girişimcilik Üzerindeki Etkileri

Ayrıca, bu faktörler kentsel sürdürülebilirliği ve sosyal entegrasyonu da destekleyebilmektedir. Coğrafi konum, girişimcilik üzerinde en somut ve doğrudan etkiye sahip faktörlerden biridir. Bir kentin ticaret yollarına ve ham madde kaynaklarına yakın olması, girişimcilik fırsatlarını artırmakta ve kentsel

ekonomik faaliyetlerin gelişmesini teşvik etmektedir. Bu durum, ticaretin daha kolay gerçekleşmesine ve daha geniş pazarlarla etkileşime olanak tanımaktadır. Tarihi arka plan ise, kentin geçmişteki sosyo-ekonomik yapısının ve kültürel birikimlerinin günümüz girişimcilik ortamını nasıl etkilediğiyle ilgilidir.

Kentin tarihsel süreçte kazandığı ticari deneyim, yerel girişimcilik ekosistemine güç katabilir. Etnik yapılar ve dini değerlere yaklaşım gibi kültürel unsurlar, girişimcilik faaliyetlerine dair toplumsal algıları şekillendiren önemli faktörler arasında yer almaktadır. Etnik yapı bağlamında, girişimciliğin doğrudan ırk ile bağlantılı olmadığı, ancak bireylerin ırka yüklediği anlamların girişimin kalitesini ve kapsamını etkileyebileceği unutulmamalıdır.

Aynı şekilde, din faktöründe de dinin kendisinden ziyade, toplumun dine atfettiği anlam ve algıların girişimcilik üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Örneğin, Reform sonrası Hristiyanlıkta ortaya çıkan "Protestan ahlakı" kapitalizmin gelişiminde önemli bir rol oynarken, İslami anlayışta öne çıkan "haline şükretme", "kanaatkarlık" ve "bir lokma bir hırka" gibi düşünceler girişimcilik motivasyonunu sınırlayan yaklaşımlar olarak değerlendirilmektedir. Çeşitli etnik grupların bir arada yaşadığı kentlerde, farklı toplulukların girişimcilik deneyimleri ve iş yapma kültürleri çeşitlilik gösterebilir. Sahip olunan dini değerler girişimcilik faaliyetlerinin toplumsal kabul düzeyini ve teşvik mekanizmalarını etkileyebilir.

Dil, bir başka kültürel bileşen olarak, girişimcilik faaliyetlerinin uluslararası pazarlara erişimini ve girişimciler arasındaki iletişimi doğrudan etkilemektedir. Ekonomik ve aile yapıları, bireylerin girişimcilik motivasyonlarını şekillendiren diğer önemli etmenlerdir. Ekonomik istikrar, bireylerin girişimcilik risklerini göze almasını destekleyebilirken, aile yapıları da girişimcilik kültürünün nesiller arası aktarılmasında rol oynamaktadır.

Kamu politikaları ise, girişimcilik faaliyetlerine yönelik yasal düzenlemeler ve teşvik programlarıyla kentlerdeki girişimcilik ekosistemini doğrudan destekleyebilir ya da sınırlayabilir. Toplumsal cinsiyet ve eğitim düzeyi, kentsel girişimcilik üzerinde belirleyici olan iki sosyal faktördür. Toplumsal cinsiyet rolleri, kadınların ve erkeklerin girişimcilik faaliyetlerine katılımını şekillendirirken, eğitim düzeyi de bireylerin girişimcilik becerilerini ve yenilikçi düşünme kapasitelerini artırmaktadır.

Son olarak, bir kentin tanınmışlığı, o kentteki girişimcilik faaliyetlerinin ulusal ve uluslararası alandaki bilinirliğini artırarak, girişimciler için daha geniş iş birliği ve finansman fırsatları yaratmaktadır. Bu faktörlerin bir araya gelmesiyle, girişimcilik ve kentsel gelişim arasındaki karşılıklı etkileşim daha da karmaşık bir hal almakta ve kentlerin ekonomik ve sosyal dinamiklerini dönüştürmektedir. Özellikle coğrafi konumun, ticaret yollarına yakınlık gibi

avantajlarıyla girişimcilik faaliyetlerine olan katkısı, kentlerin ekonomik büyümesinde önemli bir faktör olarak öne çıkmaktadır (Karaman, 2024:64) Girişimcilik, sosyolojik bir perspektiften ele alındığında, yalnızca ekonomik bir olgu olarak değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel bir fenomen olarak da değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, girişimciliğin iktisadi işlevinin ötesinde, toplumsal yapıda değişim ve yenilik yaratma potansiyeline sahip bir süreç olarak görülmektedir. Girişimci ruh ve kültürel kalıpların gelişimi, sosyal yapının bir yansıması olarak kabul edilmektedir (Aytaç ve İlhan, 2007:102).

Girişimciliğin kent kültürünün mü yoksa bireysel yeteneklerin mi bir ürünü olduğu sorusu iki farklı görüş etrafında şekillenmektedir. Bir görüşe göre, girişimcilik, toplumun kültürel kodlarıyla şekillenen bir eylemdir. Birey, bu kodlarla hareket eder ve girişimsel faaliyetlerini bu toplumsal temellere dayandırır. Diğer bir görüş ise, girişimciliğin kültürel bağlardan bağımsız, daha çok bireysel özellikler, aile yapısı ve çevresel etkilerle oluştuğunu savunmaktadır. Aynı kültürel yapıda birçok insanın girişimci olmaması, bu düşüncüyü destekleyen bir argüman olarak öne çıkar. Ancak, her iki görüş de kısmen haklıdır. Girişimciler, yaşadıkları toplumun bir parçası olarak kültürel etkilerden faydalanmakla birlikte, kişisel yetenek ve bireysel faktörler de önemli bir rol oynamaktadır. Modern girişimci hem kültürün hem de bireysel yeteneklerin birleştiği bir figür olarak değerlendirilebilir.

3. YEREL EKONOMİLERDE GİRİŞİMCİLİĞİN YÜKSELİŞİ

Girişimcilik, yerel kaynakların etkin bir biçimde kullanımı aracılığıyla ekonomik çeşitliliği artırmakta ve toplulukların ekonomik dayanıklılığını güçlendirmektedir. Girişimciliğin teşvik edilmesi, sadece ekonomik büyümeyi desteklemekle kalmaz, aynı zamanda yerel ve ulusal düzeyde iş gücü dinamizmini artırarak, istihdam olanaklarının genişlemesine katkıda bulunur. Ayrıca, girişimcilik, ekonomik istikrarı sağlamak için kritik bir unsur olarak değerlendirilmektedir (Porter, 1998, 78, 80). Dünya genelinde birçok ülke, girişimciliği destekleyici politikalar geliştirerek yerel ekonomilerin gelişimine katkıda bulunmaktadır. Örneğin, OECD ülkelerinde yerel girişimciliği desteklemek amacıyla uygulanan stratejiler, yerel pazarların canlanmasına ve istihdam oranlarının artmasına yardımcı olmaktadır. Gerçekleşen sosyal girişimlerin, yaygın işsizlik ve artan eşitsizlikler gibi sosyo-ekonomik sorunlara yönelik yenilikçi ve sürdürülebilir çözümler sunduğu giderek daha fazla kabul görmektedir. Sosyal girişimler, dezavantajlı grupların işgücü piyasasına entegrasyonunu sağlarken, daha geniş bir perspektiften toplumsal uyumun ve yaratıcılığın güçlendirilmesine de katkıda bulunmaktadır. Bu sayede girişimler, hem bireysel düzeyde istihdam olanaklarını artırmakta hem de toplumsal

gelişim ve sosyal dayanışmanın inşasında önemli bir rol oynamaktadır (OECD, 2017: 21-22).

Girişimciler, yerel pazarların ihtiyaçlarına yanıt verecek şekilde, çeşitli sektörlerde yenilikçi yaklaşımlar benimsemekte ve bu sayede rekabetçi avantaj elde etmektedir. Girişimcilerin yarattığı değer, yalnızca bireysel işletmelerin değil, aynı zamanda yerel ekonomilerin de güçlenmesine olanak tanır. Bu bağlamda, girişimcilik faaliyetlerinin desteklenmesi, kentsel alanların sürdürülebilir kalkınması ve yenilikçi ekonomik yapılar oluşturulması açısından büyük önem taşımaktadır (OECD, 2021: 15, 20). Özellikle, yerel girişimciler tarafından geliştirilen yenilikçi ürün ve hizmetler, kentsel alanların rekabet gücünü yükselterek, ekonomik kalkınma potansiyelini güçlendirmektedir. Örneğin, teknoloji odaklı girişimler, dijital dönüşüm süreçlerini hızlandırarak, geleneksel sektörlerde de verimliliği artırmakta ve yeni iş fırsatları yaratmaktadır (Florida, 2002, 45, 82). Ayrıca yerel girişimcilerin yenilikçi çözümler üretmesi, rekabetçi bir piyasa ortamı yaratmakta ve bu durum hem yerel hem de bölgesel düzeyde ekonomik gelişim üzerinde olumlu etkiler yaratmaktadır. Bunun yanı sıra, girişimcilik, toplumsal sorunlara çözüm bulmak için yenilikçi yaklaşımlar geliştiren sosyal girişimcilerin ortaya çıkmasına da zemin hazırlamaktadır.

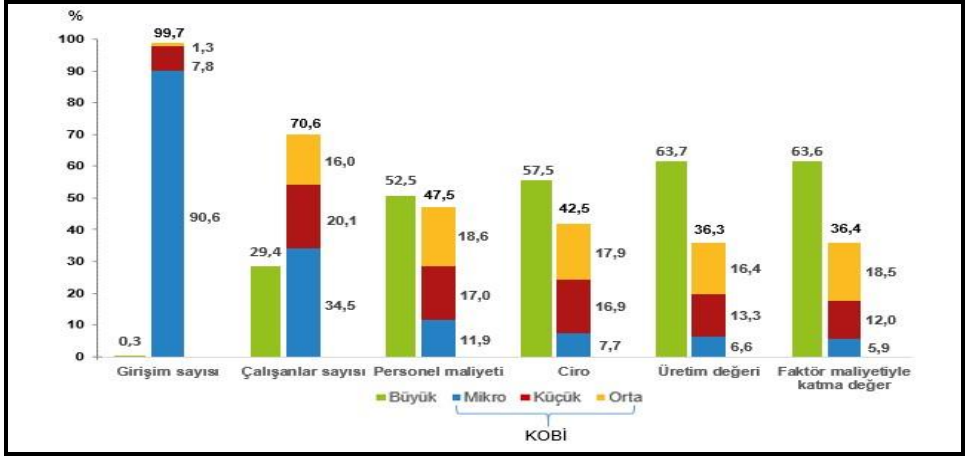
Dünya genelinde sosyal girişimcilik alanında yapılan çalışmalar, bu tür girişimlerin yerel toplulukların refahını artırmada etkili olduğunu göstermektedir (Dees, 1998:5) Örneğin, Hindistan'da sosyal girişimciler, yoksullukla mücadele ve sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda yerel kaynakları kullanarak önemli başarılar elde etmektedir. Bunun gibi, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde girişimcilik faaliyetleri, ulusal ve uluslararası pazarlara erişimi kolaylaştırarak yerel ekonomilerin global ekonomik sistemle entegrasyonunu sağlamaktadır. Bu alanda, Türkiye'de de girişimcilik destek programları (<https://www.kosgeb.gov.tr>), KOBİ'lerin uluslararası pazarlara açılmasını teşvik ederken, bu durum yerel ekonominin büyümesine katkıda bulunmaktadır.

Yerel ekonomilerde girişimciliğin ekonomik büyüme, kalkınma, istihdam, çevre gibi birçok alandaki etkisi, yapılan diğer akademik çalışmalarla da ortaya konmaktadır. Nitekim, Carree ve arkadaşlarının (2002) çalışmasında, girişimcilik faaliyetlerinin uzun vadede ekonomik büyüme ile güçlü bir ilişki içinde olduğu vurgulanmıştır. Bu çalışma, özellikle girişimciliğin yetersiz olduğu durumlarda makroekonomik büyümenin olumsuz etkilendiğini belirtmektedir. Aynı zamanda aşırı rekabetin, ekonomik karlılık üzerinde negatif etkiler yaratabileceği ve girişimcilik başarısızlık oranlarını artırabileceği üzerinde durulmuştur (Carree et al., 2002: 280-285).

Omri (2017) girişimciliğin yüksek gelirli ülkelerde çevresel etkileri üzerine yaptığı çalışmada, girişimciliğin başlangıçta çevresel kirliliği artırabileceğini, ancak uzun vadede çevre kalitesini iyileştirdiğini bulmuştur. Bu araştırma, çevresel sürdürülebilirlik ve girişimcilik arasındaki ilişkiyi detaylandırarak, özellikle OECD ülkelerinde girişimciliğin ekonomik büyümeye katkıda bulunduğunu göstermektedir (Omri, 2017:123-126). Bununla birlikte, Huang ve Xu'nun (2023) temiz teknoloji inovasyonu ve çevresel düzenlemeler üzerine yaptığı çalışma, yenilikçi girişimciliğin çevre üzerinde olumlu etkiler yarattığını ve yeşil girişimciliğin ekonomik büyümeye katkıda bulunduğunu göstermiştir (Huang & Xu, 2023: 89-92).

Urbano ve Aparicio'nun (2016) yaptığı panel veri analizi, girişimcilik sermayesinin ekonomik büyüme ve kalkınma üzerindeki önemli rolünü vurgulamıştır. Çalışmalarına göre, girişimcilik özellikle kriz sonrası dönemde daha büyük bir etkiye sahip olmuş ve OECD ülkelerinde ekonomik toparlanmada kilit bir faktör olarak öne çıkmıştır (Urbano & Aparicio, 2016, s. 48-51). Ayrıca, Sutter ve arkadaşları (2019) girişimciliğin yoksulluğu azaltma ve bireysel refahı artırma potansiyeline dikkat çekmiş, bu sürecin insan sermayesine yatırım ve sosyal ağların geliştirilmesiyle desteklenmesi gerektiğini belirtmiştir (Sutter et al., 2019: 210-213).

Girişimcilik, öncelikle kentlerin ve bir bütün olarak ülkenin ekonomik büyümesi ve kalkınması için kritik bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Bu konuda ülkemizde yapılan araştırmalarda da girişimcilik ekosisteminin güçlendirilmesinin ekonomik dinamizmi artırdığını ve istihdam yaratmada önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Nitekim, yakın geçmişte gerçekleşen yıkıcı depremlerle önemli hasarlar alınsa da öncesinde Anadolu Kaplanları olarak bilinen şehirlerin sanayileşme süreçlerinde elde ettiği başarılar dikkat çekmektedir. Bu şehirlerdeki girişimcilerin, neo-liberal politikalarla yerel kalkınmaya büyük katkılar sağladığı sürecin Gaziantep gibi şehirlerde model olarak kullanıldığı görülmektedir. Bayırbağ (2013), Gaziantep'in yerel girişimcilik başarısının Türkiye genelinde bir model olarak öne çıktığını ve özellikle KOBİ'ler (küçük ve orta ölçekli işletmeler) aracılığıyla yerel ekonominin güçlendirildiğini belirtmektedir (Bayırbağ, 2013: 18-22).

Grafik 1: Türkiye Küçük ve Orta Büyüklükteki Girişim İstatistikleri, (2022),

Kaynak: TÜİK. (<https://data.tuik.gov.tr>)

Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) 2022 verilerine göre, Küçük ve Orta ölçekli girişimlerin (KOBİ) toplam girişimlerin %99,7'sini oluşturarak, istihdamın %70,6'sını ve cironun %42,5'ini sağlamıştır. İmalat sanayinde 3.134 KOBİ yüksek teknoloji üretimi yaparken, doğan KOBİ girişim oranı %16,2 olmuştur. KOBİ'ler ihracatın %31,6'sını gerçekleştirip, ithalatta %15,4 paya sahiptir. Ayrıca, KOBİ'ler Ar-Ge harcamalarının %28,8'ini gerçekleştirmiş ve 2022'de 1.498 patent başvurusu yapmıştır. Özellikle ticaret sektörü, KOBİ istihdamı ve ciroda öne çıkmaktadır. KOBİ ihracatında %60,4 ile en yüksek payı almıştır. KOBİ'lerin üretim kapasiteleri teknoloji düzeyine göre sınıflandırıldığında, çoğunlukla düşük teknoloji sınıfında üretim yapmalarına rağmen Ar-Ge faaliyetlerinde %28,8'lik bir pay almışlardır. Ayrıca, orta ölçekli KOBİ'ler çalışan başına en yüksek katma değeri üretmiş olup, başına 346 bin TL katma değer yaratmıştır. Patent başvuru ve tescilleriyle de yenilikçiliklerini sürdürmektedirler (TÜİK, 2022).

Küresel rekabet ve inovasyonun girişimcilik üzerindeki etkilerini inceleyen bir başka çalışma ise, girişimcilik faaliyetlerinin inovasyon ve ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Kurtulmuş ve Akgül (2021), panel veri analizi kullanarak girişimcilik faaliyetlerinin küresel rekabet endeksindeki önemli bir faktör olduğunu belirtmiş, ancak inovasyon ve Ar-Ge harcamalarının etkisinin zamanla ortaya çıkabileceğini ifade etmiştir. Bu çalışma, girişimcilik ve inovasyonun ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini analiz eden bir panel veri çalışmasıdır. Araştırma, ülkelerin küresel rekabet gücünü artırmak için inovasyon ve girişimcilik önemine dikkat çekmektedir.

Özellikle, ekonomik büyüme, Ar-Ge harcamaları ve yeni iş yoğunluğu gibi değişkenlerin küresel rekabet indeksi üzerinde önemli etkiler yarattığı bulunmuştur. Ancak, Ar-Ge harcamalarının negatif etkisi olduğu sonucuna da ulaşılmıştır (Kurtulmuş & Akgül, 2021: 767-768).

Pehlivanoglu ve Kayanın (2019) yaptığı çalışma, girişimciliğin ekonomik kalkınma üzerindeki etkilerini ve Türkiye'deki durumunu ele almaktadır. Çalışmanın bulguları, girişimciliğin istihdam artışı, ekonomik büyüme, yeni endüstrilerin oluşumu ve orta sınıfın güçlenmesi gibi önemli katkılar sağladığını ortaya koymaktadır. Türkiye'nin genç ve dinamik nüfusu, girişimcilik potansiyelini artırmakta; ancak, bürokratik engeller, yüksek vergi oranları ve finansman zorlukları gibi olumsuzluklar girişimciliği olumsuz etkilemektedir. Çalışma, Türkiye'nin coğrafi konumunun stratejik avantajlarını ve hükümetin girişimciliği teşvik eden politikalarını vurgulamaktadır. Girişimcilik eğitiminin geliştirilmesi, Ar-Ge faaliyetlerinin artırılması ve yenilikçi ürün talebinin teşvik edilmesi gibi önerilerle, girişimciliğin geliştirilmesi gerektiği sonucuna varmaktadır (Pehlivanoglu ve Kayan, 2019: 73-74).

Akın ve Aytun (2019), girişimcilik ile ekonomik kalkınma arasındaki etkileşim mekanizmalarını incelemiş ve bunu literatürle destekleyerek sunmuşlardır. Araştırmalarında, 2002-2017 yılları arasında 15 farklı ülkeden elde edilen verilerle panel veri analizi gerçekleştirmişlerdir. Analiz bulguları, girişimcilik faaliyetlerinin ekonomik kalkınmaya doğru bir nedensellik ilişkisi oluşturduğunu ortaya koymuştur. Bu bulgular, girişimciliğin ekonomik kalkınma üzerindeki önemli etkilerini vurgulamaktadır (Akın ve Aytun: 2019: 409-416).

Ankara Sanayi Odası'nın (2024) yayımladığı "Türkiye'nin Girişimcilik Potansiyeli" raporu, Türkiye'deki girişimcilik faaliyetlerinin ekonomik büyümeye olan katkısını vurgulamaktadır. Raporda, Ankara'nın 153 Ar-Ge merkezi, 37 tasarım merkezi ve 13 teknoloji geliştirme bölgesi ile stratejik bir girişimcilik ekosistemi oluşturduğu belirtilmiştir (Ankara Sanayi Odası, 2024). Raporda ayrıca, son 10 yılda Ankara'daki start-up sayısının yıllık %8 büyüme göstererek 1,663'e ulaştığı ifade edilmektedir. Ankara'nın yüksek teknoloji ihracatının, ülke ortalamasının üzerinde olduğu da vurgulanmıştır. Bu bağlamda, 2040 yılına kadar 4,000 yeni start-up kurulması ve 1,3 milyar dolarlık yatırım beklenmektedir. Sonuç olarak, Türkiye'nin girişimcilik politikalarının ve stratejik adımlarının, ekonomik büyüme hedeflerine ulaşmada hayati bir rol oynaması beklenmektedir. Bu bağlamda, girişimcilerin finansman, mentörlük ve ağlara erişim imkanlarının artırılması gerektiği de vurgulanmaktadır (Ankara Sanayi Odası, 2024).

4. YERELYÖNETİMLERİN GİRİŞİMCİLİĞİ DESTEKLEME STRATEJİLERİ

Girişimcilerin desteklenmesi, yerel yönetimlerin etkili politikalarıyla birleştiğinde, sürdürülebilir bir ekonomik gelişim için kritik bir unsur haline gelmektedir. Yerel yönetimlerin gerek dünyada gerekse ülkemizde, girişimcilik ekosistemini geliştirmek için eğitim programları, finansal destekler ve altyapı iyileştirmeleri gibi çeşitli stratejiler benimsedikleri görülmektedir. Bu konuda, Amsterdam'da gerçekleştirilen "Circular City" (Döngüsel Şehir) projesi, kentsel gelişim ve sürdürülebilirlik açısından önemli bir model teşkil etmektedir. Bu projede, girişimciler, döngüsel ekonomi prensiplerini benimseyerek, atık yönetimi, enerji verimliliği ve malzeme geri dönüşümüne yönelik yenilikçi çözümler geliştirmişlerdir. Özellikle, atıkların yeniden değerlendirilmesi ve geri dönüşüm süreçlerinin optimize edilmesi amacıyla girişimcilerin oluşturduğu iş modelleri hem çevresel sürdürülebilirliği artırmakta hem de yerel ekonomiye katkıda bulunmaktadır (<https://circularcitiesdeclaration.eu>).

Kentsel tarım uygulamaları da girişimcilerin sürdürülebilir şehirleşme hedeflerine ulaşmadaki rolünü somutlaştıran bir diğer örnektir. Özellikle büyük şehirlerde artan nüfus yoğunluğu ve gıda güvenliği sorunları, kentsel tarımın önemini artırmaktadır. Girişimciler, yerel gıda üretimini teşvik eden yenilikçi tarım yöntemleri geliştirmek suretiyle, kentin gıda ihtiyacını karşılamının yanı sıra, yeşil alanların artmasını da sağlamaktadır. Örneğin, New York'ta yer alan "Brooklyn Grange" girişimi, çatı bahçeleri aracılığıyla hem sürdürülebilir gıda üretimi yapmakta hem de kentte sosyal etkileşim ve topluluk oluşturma süreçlerine katkıda bulunmaktadır (<https://sustainableurbandelta.com>).

Şekil 1. Girişimcilik Eko Sistemi

Türkiye'de de girişimcilerin niceliği ve aynı zamanda niteliksel düzeyi, kentsel eko sistem içerisinde yer alan insan gücü kaynağının önemli bir bileşeni olarak ortaya çıkmaktadır. Yerel girişimcilerin oluşturduğu çeşitli projeler ve uygulamalar, kentsel alanların sosyal, ekonomik ve çevresel boyutlarda gelişimini destekleyerek, Türkiye'nin kalkınma hedeflerine katkı sağlamaktadır. Bunun örneklerinden biri olan, "Ekoturizm" girişimleri (UNWTO, 2021), bu konuda önemli bir yenilikçi yaklaşım sergilemektedir. Şehirlerimizde Ekoturizm 1990'lı yıllardan bu yana turizm endüstrisi içinde hızla gelişen bir sektör olarak öne çıkmaktadır (Üzümcü ve Koç, 2017: 14). Bu projelerde, doğal kaynakların korunması ve yerel kültürün tanıtılması amacıyla çeşitli aktiviteler düzenlenmektedir. Girişimciler, doğal alanlarda düzenlenen ekoturizm etkinlikleriyle hem yerel ekonomiyi canlandırmakta hem de çevre bilincini artırarak toplumsal farkındalık oluşturmaktadır. Ayrıca, Türkiye genelinde yaygınlaşan kentsel tarım uygulamaları, şehirlerdeki gıda güvenliğini ve üretimini artırmak açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bu alanda kalkınma yerelde başlar mottosuyla hareket edilerek son yıllarda bazı büyük kentlerimizde çeşitli çalıştaylar düzenlenmektedir (Agricities, 2023: 1). Bunun yanı sıra, Türkiye'deki çeşitli şehirlerde girişimciler tarafından hayata geçirilen "Yeşil Bina" projeleri de kentsel gelişim açısından dikkat çekmektedir. Bu tema altında büyük kentlerde bazı inşaat firmaları, çevre dostu malzemeler kullanarak ve enerji verimliliğini artıran teknolojiler entegre ederek yeşil bina projeleri geliştirmiştir. Bu projeler, yalnızca enerji tasarrufu sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda şehirlerin karbon ayak izinin azaltılmasına da katkıda bulunmaktadır. Son olarak, Türkiye'de "Akıllı Şehirler" uygulamaları da bu konuda önemli bir yere sahiptir. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı öncülüğünde 2020-2023 Ulusal Akıllı Şehirler Stratejisi ve Eylem Planı birçok büyük şehirde uygulanan akıllı şehir projeleri, enerji yönetimi, ulaşım sistemleri ve çevresel izleme gibi alanlarda teknolojik çözümler geliştirilmesini teşvik etmektedir (<https://akillisehirler.gov.tr/wp-content/uploads/EylemPlanı.pdf>). Bu projelerde, girişimciler, veri analitiği ve IoT (Nesnelerin İnterneti) gibi teknolojileri kullanarak, şehir yaşamını daha verimli hale getirmeyi amaçlamaktadır. Tüm bu örnekler, Türkiye'deki girişimcilerin yenilikçi çözümler üreterek kentsel gelişim süreçlerine katkı sağladığını ve sürdürülebilir şehirleşme hedeflerine ulaşmada önemli bir etken olduğunu göstermektedir. Girişimcilerin yerel topluluklarla etkileşim içinde olmaları, ekonomik kalkınma sağlarken, çevresel ve sosyal sürdürülebilirliğe yönelik farkındalığın artmasına da katkı sunmaktadır.

2016 yılında Türkiye'nin kalkınma ajansı tarafından desteklenen ilk güdümlü proje olan İnovasyon Merkezi'ni bünyesinde barındıran Teknopark

İzmir, yenilikçi fikirlerin gelişmesi için ClassBoom adlı kuluçka programını sunmaktadır. Ayrıca, Atmosfer TTO aracılığıyla elde edilen teknolojik bilgiyi sanayi ile entegre etmeyi amaçlamaktadır. Avrupa Birliği ve Türkiye Cumhuriyeti'nin eş finansman desteğiyle hayata geçirilen İzmir Ticarileşme Ağı ve İnovasyon Merkezi (İzmir NIC) projesi kapsamında, Accelerate İzmir adlı uluslararası hızlandırıcı program başlatılmış olup, KOBİ'ler ve startupların yenilikçi ürünlerinin ticarileşmesi ve küresel pazarlara açılması üzerine çalışmalar yürütülmektedir (<https://teknoparkizmir.com.tr/>). Ayrıca, İzmir Ticaret Odası (İZTO), girişimcilik ekosistemini güçlendirmek amacıyla İzmir'de bir Girişimcilik Merkezi oluşturmuştur. Bu merkez, KOBİ'ler ve startupların iş fikirlerini geliştirmelerine destek olmak üzere mentorluk, eğitim, danışmanlık hizmetleri sunmakta ve yatırımcı buluşmaları düzenlemektedir. İzmir Ticaret Odası, girişimcilik faaliyetlerini kamu ve özel sektör işbirlikleriyle desteklemekte olup, girişimcilere çeşitli finansman olanakları sağlamaktadır. İZTO'nun bu girişimleri, Avrupa Birliği fonları ve yerel yönetimlerle ortak yürütülen projelerle de desteklenmektedir. İZQ ise, İzmir bölgesindeki girişimcilik, Ar-Ge ve inovasyon farkındalığını artırmayı ve bu doğrultuda kapasiteyi geliştirerek refah seviyesini yükseltmeyi amaçlayan bir merkezdir. "Girişimcilik Merkezi" ve "İnovasyon Merkezi" olmak üzere iki ayrı binada hizmet vermektedir (<https://izq.com.tr/>).

Türkiye'de birçok belediyede girişimcilik konusunda önemli destekler sunmaktadır. Örneğin Tech İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin Bilgi İşlem Dairesi ölçeklenebilir iş modelleri geliştirmesine destek sunan çeşitli programlar yürütmektedir. Bu programlar arasında, teknoloji odaklı girişimlere yönelik "Ön Kuluçka Programı", ileri aşama girişimlere uygulanabilirlik fırsatları sağlayan "Growth Programı" ve iş ağı genişletmeye yönelik etkinlikler bulunmaktadır. Tech İstanbul, girişimcilere fikir aşamasından uluslararası pazara açılma süreçlerinde yardımcı olmakta ve donanımlı çalışma alanları sunmaktadır (<https://tech.istanbul/v2/tr/>). Ankara Büyükşehir belediyesi "Bld4.0 Teknoloji Girişimcilik Merkezi, Dikmende açılışını yaptığı "TechBridge Teknoloji ve İnovasyon Merkezi" ile genç girişimcilerin fikirlerini gerçeğe dönüştürmeleri konusunda yardımcı olmaktadır.; "İzmir Girişimcilik Merkezi", "Gençlik Merkezleri", "Genç \u0130zmir Birimi", "Genç \u0130zmir Dijital Gençlik Merkezi" gibi birimlerle girişimcilere rehberlik ve destek sağlayarak onların projelerini daha etkili bir şekilde gerçekleştirmelerine yardımcı olmaktadır.

Türkiye'deki girişimcilik ve teknoloji geliştirme ekosistemini güçlendirmek, girişimciliği ve teknoloji geliştirmeyi kolaylaştırmak hedefiyle Kocaeli, İstanbul, İzmir ve Azerbaycan olmak üzere 4 lokasyonda faaliyet gösteren

Bilişim Vadisi, Türkiye'nin en büyük teknoloji geliştirme bölgesi olarak, girişimcilik ve inovasyonun desteklendiği önemli bir kamu-özel ortaklığı örneğidir. KOBİ'lere ve startaplara teknoloji tabanlı projeleri hayata geçirme fırsatı sunmaktadır. Yerel yönetimlerle iş birliği yaparak girişimcileri destekleyen çeşitli projeler yürütmekte ve bölgenin sanayi altyapısı ile teknoloji geliştirme faaliyetlerini bir araya getirmektedir (<https://bilisimvadisi.com.tr/>).

Ayrıca kalkınma ajansları da girişimciliği destekleyen önemli unsurlardan biridir. Türkiye genelindeki toplam 26 olan kalkınma ajansları, girişimciliği teşvik etmek için çeşitli hibe programları, girişimci eğitimleri ve danışmanlık hizmetleri sunmaktadır. Teknoloji odaklı ve yenilikçi girişimcilik kapasitesinin artırılması, finansmana, bilgiye ve pazarlara erişim olanaklarının iyileştirilmesi ile girişimcilik ekosisteminin güçlendirilmesi ve firmaların büyüme kapasitelerinin artırılması hedeflenmektedir. Bu ajanslar, yerel yönetimlerle iş birliği yaparak bölgesel kalkınmayı desteklemek, girişimciliği teşvik etmek ve ekonomik gelişimi sağlamak amacıyla çeşitli projeler ve destek programları yürütmektedir. Her bir ajans, bölgesinin ekonomik ihtiyaçlarına göre farklı stratejiler geliştirmekte ve çeşitli hizmetler sunmaktadır.

Türkiye'deki üniversitelerde de girişimcilik, inovasyon veya kuluçka merkezi gibi farklı isimlerde, girişimciliği teşvik etmek ve desteklemek amacıyla çeşitli çalışmalar yürütmektedir. Bu merkezler aracılığıyla öğrencilere, akademisyenlere ve diğer girişimcilere eğitimler, mentorluk, finansal destek ve iş geliştirme olanakları sunulmaktadır. Bu merkezler, girişimcilik kültürünü geliştirmek, inovasyonu teşvik etmek ve girişimcilerin büyümesine yardımcı olmak amacıyla çeşitli programlar ve etkinlikler düzenlemektedir. Türkiye'de bunlar gibi çok sayıda örnekler bulunmakta ve girişimcilik ekosistemini geliştirmek ve girişimcilere daha fazla imkân sağlamak adına başarılı uygulamaların hayata geçirildiğini göstermektedir. Türkiye'de girişimcilik ekosistemi; kalkınma ajansları, belediyeler, üniversiteler, kamu kurumları ve yatırımcıların iş birliği ile gün geçtikçe güçlenmekte ve bu konuda kültürel bir dönüşüm yaşanmaktadır. Bu yapılar, girişimciliği teşvik eden programlar, eğitimler, mali destekler ve stratejik iş birlikleri ile yerel kalkınma üzerinde önemli bir etki yaratmaktadır.

SONUÇ

Girişimcilik kültürü, kentsel gelişimin dinamiklerini derinlemesine etkileyen çok boyutlu bir olgudur. Yerel ekonomilerin canlanması, istihdam olanaklarının artırılması ve sosyal dayanışmanın güçlendirilmesi açısından girişimcilerin sağladığı yenilikçi çözümler, modern şehirleşme hedeflerine ulaşmada önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Türkiye'deki girişimcilik kültürü açısından

kentlerde ortaya çıkan örnekler, bu bağlamda girişimciliğin, yerel yönetimlerce etkin bir şekilde değerlendirilmesi yoluyla nasıl bir dönüşüm sağlayabileceğini göstermektedir.

Günümüzde şehirler, ekonomik kalkınmanın yanı sıra sosyal yaşam düzeylerinin de gelişmesine yönelik artan taleplerle karşı karşıyadır. Sosyal kalkınma için ekonomik büyümenin temel bir ön koşul olduğu gerçeğinden hareketle ekonomik büyüme ve kalkınma, kentlerin de en temel hedefleri arasında yer almakta ve kent kaynaklarını en verimli şekilde kullanma ilkesi, bu hedeflere ulaşmada belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu noktada kentlerin yetkin insan gücü profilinde önemli bir unsur olan girişimciler, kentlerdeki üretim kaynaklarını yenilikçi bir biçimde bir araya getirerek kullanılmayan faktörlerin devreye sokulmasında ve ekonomik kaynakların düşük verimlilikten yüksek verimliliğe aktarılmasında önemli bir aktör konumundadır. Bu süreç, kentlerin sosyal fayda oluşturma açısından da kritik bir alan haline gelmesini sağlamaktadır. Girişimcilerin sosyal alandaki rolü, teknolojik buluşları kentlerin yararına yenilikçi ürün ve hizmetlere dönüştürerek, yerel düzeyde değer yaratmakta ve toplumsal yapıda değişim sağlayan bir süreci başlatmaktadır. Bu çerçevede, girişimciliğin kentlerin sosyo-ekonomik gelişiminde sağladığı işlevler, şehirlerde değer yaratma, toplumsal değişim sağlama, topluma dinamizm kazandırma ve sosyal sorumluluk geliştirme gibi unsurları içermektedir.

Kentlerdeki girişimcilik kültürü, toplumların ekonomik ve sosyal yapılarıyla etkileşim içindedir. Toplumsal değerler ve normlar, girişimcilerin karar alma süreçlerini ve stratejilerini şekillendirmekte, bu da yerel gelişimi etkilemektedir. Ayrıca bu girişimcilik kültürü, dinamik yapısı gereği yerel yönetimler başta olmak üzere diğer kurumsal ve toplumsal desteklerle daha da güçlenebilmektedir. Nitekim yerel yönetimler, destekleyen diğer tüm unsurlarla birlikte, girişimcilik ekosistemini güçlendiren politikalar ve programlar geliştirdiklerinde, girişimcilerin başarı olasılıkları artmaktadır. Dolayısıyla, kentsel gelişim süreçleri içerisinde elverişli girişimcilik kültürü, kentsel alanlarda ekonomik faaliyetlerin çeşitlenmesine, istihdamın artmasına ve yerel halkın yaşam standartlarının yükselmesine katkıda bulunmaktadır. Yenilikçi fikirler, iş modelleri ve teknolojik uygulamalar aracılığıyla yerel sorunlara çözümler geliştirilebilmekte ve ayrıca kentsel alanların sürdürülebilirliğini sağlamak için önemli adımlar atılabilmektedir. Türkiye'deki kentsel gelişim açısından girişimcilik kültürünün öneminin farkında olan birçok belediye, girişimcilik merkezleri oluşturarak, eğitimler düzenleyerek, gençlerin iş dünyasına katılımını teşvik etmekte ve yenilikçi iş fikirlerinin geliştirilmesine olanak tanımaktadır. Örnekleri görülen girişimcilik, inovasyon, kuluçka

merkezleri yanısıra eko turizm, kentsel tarım ve yeşil bina projeleri gibi alanlarda gerçekleştirilen uygulamalar hem ekonomik hem de sosyal boyutlarda kazanımlar sunmaktadır. Yerel yönetimler, bu konuda elverişli bir kentsel ortam yaratma sorumluluğunu daha güçlü bir biçimde üstlenmelidir. Bu bağlamda yerel yönetimlerin girişimciliği destekleyici politikalar geliştirmesi, kentsel gelişim süreçlerinin etkinliğini artıran önemli bir faktör olacaktır. Girişimci dostu bir kültürel iklim bakımından, girişimcilerin ihtiyaçlarını anlamak, uygun altyapıyı sağlamak ve gerekli teşvikleri sunmak suretiyle girişimci ekosistemini güçlendirecek zemin oluşturulması pratikleri yaygınlaştırılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Agricities. (2023). 3'üncü 30 Büyükşehir ve Uluslararası Yerel Yönetimler Tarım Çalıştayı, Balıkesir. <https://www.agricities.com/uploads/galeri/dosya/3--tarim-calistayi-sonuc-bildirgesi--pdf.pdf>
- Akarsu, O. ve Döven, M. S. (2022). Girişimci ve girişimcilik kavramları üzerine tarihsel bir değerlendirme: Tanımlarda yer alan ortak vurgular. Yorum Yönetim Yöntem Uluslararası Yönetim Ekonomi ve Felsefe Derg., 10(1), 1-24.
- Akın, C. S. ve Aytun, C. (2019). Ekonomik büyüme liberalizasyon ilişkisi: Panel nedensellik analizi. İkinci Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi (içinde, 409-416). Hatay.
- Ankara Sanayi Odası. (2024). Türkiye'nin girişimcilik potansiyeli raporu. <https://www.aso.org.tr/post/aso-dan-turkiye-nin-girisimcilik-potansiyeli-raporu-6015>. (E.T. 05.10.2024)
- Aytaç, Ö. ve İlhan, S. (2007). Girişimcilik ve girişimci kültür: Sosyolojik bir perspektif. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 18, 101-120.
- Azzopardi, E. (2018). The role of urban innovation labs in developing a culture of entrepreneurship. Journal of Urban Technology, 25(3), 61-76.
- Bayırbağ, M. K. (2013). Local entrepreneurialism and state rescaling in Turkey. Urban Studies, 50(5), 904-920.
- Biol, Y. E., Tuncay, E. ve Kaya, H. İ. (2014). İktisadi gelişme açısından girişimcilik kültürü: Sivas, Tokat ve Amasya illerinde bir uygulama. Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 2014(2), 233-252.
- Bølling, S. ve Wenzel, M. (2019). Entrepreneurship support in regional development: The role of public policies. European Planning Studies, 27(9), 1743-1760.
- Carree, M. A., Van Stel, A. J., Thurik, A. R. ve Wennekers, A. R. M. (2002). Economic development and business ownership: An analysis using data of 23 OECD countries. Small Business Economics, 19(3), 271-290.
- Chesbrough, H. (2003). Open innovation: The new imperative for creating and profiting from technology. Harvard Business Review Press.
- Christaller, W. (1966). Central places in Southern Germany. Prentice Hall.
- Circular Cities Declaration. What is a circular city? <https://circularcitiesdeclaration.eu/cities-and-the-circular-economy/what-is-a-circular-city>. (E.T.14.10.2024)
- Dees, J. G. (1998). The meaning of social entrepreneurship. Stanford University. <https://centers.fuqua.duke.edu/yyyyyyyy/wp->

content/uploads/sites/7/2015/03/Article_Deas_MeaningofSocialEntrepreneurship_2001.pdf. (E.T: 16.09.2024)

- Florida, R. (2002). The rise of the creative class: And how it's transforming work, leisure, community, and everyday life. Basic Books.
- Global Entrepreneurship Monitor (GEM). (2021). 2020/2021 Global Report. <https://www.gemconsortium.org>. (E.T. 04.09.2024)
- Güven, E. ve Çömez, F. (2013). Girişim-kültür ilişkisi ve kültürün girişimsel oryantasyon üzerine etkisi üzerine kavramsal bir çalışma. 4. Uluslararası Girişimcilik Kongresi Bildiri Kitabı, 2-4 Mayıs 2012, Manisa, 201-214.
- Harvey, D. (1989). The condition of postmodernity: An enquiry into the origins of cultural change. Blackwell.
- Huang, J. ve Xu, X. (2023). Clean technology innovation and environmental regulation: A global analysis. *Journal of Cleaner Production*, 394, 125234.
- Karaman, U. (2024). Kentsel girişimciliğin gelişiminde kent kültürünün etkisi: Şanlıurfa-Gaziantep örneğinde karşılaştırmalı bir analiz (Doktora tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Kurtulmuş, C. ve Akgül, A. K. (2021). Girişimcilik, inovasyon ve ekonomik büyümenin küresel rekabet üzerine etkisi: Panel veri analizi. *Business & Management Studies: An International Journal*, 9(2), 765-777.
- Lösch, A. (1954). The economics of location. Yale University Press.
- Morrison, A. (2000). Entrepreneurship: What triggers it?. *International Journal of Entrepreneurial Behaviour and Research*, 6(2), 59-71.
- OECD/EU. (2017). Boosting social enterprise development: Good practice compendium. OECD Publishing. Paris.
- Omri, A. (2017). Entrepreneurship and environmental impact: Evidence from high-income countries. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 13(1), 101-126.
- Pehlivanoğlu, F. ve Kayan, K. (2019). Türkiye’de girişimcilik: Mevcut durum analizi ve çözüm önerileri. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 58-78.
- Peker, Ö. (2000). Etkili yönetim becerileri. Yargı Yayınevi.
- Putnam, R. D. (2000). Bowling alone: The collapse and revival of American community. Simon & Schuster.
- Porter, M. E. (1998). Clusters and the new economics of competition. *Harvard Business Review*, 76(6), 77-90. <https://hbr.org/1998/11/clusters-and-the-new-economics-of-competition>. (E.T. 10.10.2024)
- Schumpeter, J. A. (1942). Capitalism, socialism and democracy. Harper ve Row Publishers. New York.
- Sen, A. (1999). Development as Freedom. New York: Knopf.

- Shane, S., Locke, E. A. ve Collins, C. J. (2003). Entrepreneurial motivation. *Human Resource Management Review*, 13(2), 257-279.
- Steyaert, C. ve Katz, J. (2004). Reclaiming the space of entrepreneurship: Geographical, discursive and social dimensions. *Entrepreneurship & Regional Development*, 16(3), 179-196.
- Storey, D. J. (1994). *Understanding the small business sector*. Routledge.
- Tekin, M. (2004). *Girişimcilik ve küçük işletme yöneticiliği*. Yargı Yay.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2022). Küçük ve Orta Büyüklükteki Girişim İstatistikleri. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Kucuk-ve-Orta-Buyuklukteki-Girisim-Istatistikleri-2022-49438>
- Sutter, C., Bruton, G. D. ve Chen, J. (2019). Entrepreneurship as a poverty alleviation strategy: A longitudinal study of social change. *Journal of Small Business Management*, 57(1), 190-213.
- UNWTO. (2021). *Sustainable tourism: A driver for development*. United Nations World Tourism Organization.
- Urbano, D. ve Aparicio, S. (2016). Entrepreneurship capital and economic growth: A panel data study. *Journal of Business Venturing*, 31(1), 35-52.
- Üzümcü, O. O. ve Koç, B. (2017). Ekolojik turizm kavramı: Fethiye örneği. *Tarım Bilimleri Araştırma Dergisi*, 10(1), 14-19.
- Sustainable Urban Delta. (2023, 7 Temmuz). From rooftops to food justice: The pioneering vision of the chief impact officer at NYC's Brooklyn Grange Farm. <https://sustainableurbandelta.com/from-rooftops-to-food-justice-the-pioneering-vision-of-the-chief-impact-officer-at-nycs-brooklyn-grange-farm/> (E.T. 02.08.2024)

19. Bölüm

Refah Devletinin Yeniden Biçimlenmesi: Çifte Hareket Kuramı ve Mondragon Kooperatifleri¹

Orhan Üruncan YÜCEL²

---

¹ Bu kitap bölümü için desteklerinden dolayı Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü araştırma görevlisi Burak BULUÇ'a içten teşekkürlerimizi sunarız. Çalışmada savunulan görüşler ile hata ve eksikliklerden biz sorumluyuz.

² Arş.Gör.; Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü; ORCID: 0000-0002-1795-0673; e-posta: orhanuruncanyucel@gmail.com.

ÖZET

Refah devletinin 1980'lerden itibaren yaşadığı yapısal dönüşüm, sosyal korumanın kamusal alandan piyasa dinamiklerine kaymasına yol açmıştır. Bu süreçte neoliberal ideoloji, kolektif dayanışmayı ve hak temelli yaklaşımı önceleyen refah ilkelerinin yerine serbest piyasa mantığı, bireysel sorumluluk ve rekabet odaklı değerleri yerleştirmiştir. Karl Polanyi'nin çifte hareket kuramı, küreselleşen ekonomi altında piyasanın kontrolsüz genişlemesine karşı toplumsal dokunun koruyucu reflekslerini açıklamaktadır. Bu kurama göre toplumsal mücadelenin küreselleşmesi, refah politikalarının daralması ve neoliberalizmin otoriter eğilimlerine karşı kolektivist tepkiyi tetiklemektedir. Bu bağlamda Mondragon kooperatifleri, kapitalist piyasa koşullarının yarattığı eşitsizliklere karşı dayanışmaya dayalı bir 'karşı hareket' örneği sunmaktadır. Mondragon, işçi katılımına, demokratik yönetime ve mülkiyetin kolektif kullanımına dayalı bir kurumsal modele sahip olup, küresel ölçekte rekabet ederken sosyal sorumluluk, eşitlikçi ücretlendirme ve refah ilkelerini sürdürmeye çabalamaktadır. Böylece Mondragon, Polanyi'nin kuramsal çerçevesinde kolektif tepkinin somut bir yansıması olarak, dönüşen refah rejiminde alternatif bir model sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Refah Devleti, Karl Polanyi, Çifte Hareket Kuramı, Kooperatif, Mondragon Kooperatifleri.

Giriş

1980'li yıllardan itibaren refah devletleri, yapısal bir dönüşüm sürecine girmiş ve bu dönüşüm, sosyal politikaların temellerini oluşturan değerler üzerinde derin etkiler yaratmıştır. Sosyal adalet, kolektif katılım ve eşitlik gibi değerlerin yerini serbest piyasa mantığı, bireycilik, rekabet ve otoriter disiplin gibi değerler almıştır. Bu yeni dönemde sosyal koruma kurumlarının zayıflaması, geleneksel dayanışma yöntemlerini yeniden gündeme getirmiş ve aile, sosyal korumanın temel bir dayanağı olarak yeniden tanımlanmıştır. Bu kapsamda bireylerden, piyasa koşulları içinde kendi geleceklerinin sorumluluğunu üstlenmesi ve refah talebini devlete yüklemekten vazgeçmesi beklenmektedir (Gül, 2006, s. 198).

Bu piyasa merkezli dönüşüm, bireyleri ve toplulukları sosyal koruma arayışına itmiş ve toplumsal doku üzerinde ciddi bir tehdit oluşturmuştur. Bu süreçte liberal yaklaşımlar, piyasa özgürlüğü ve piyasa mekanizmalarına yönelik her türlü devlet müdahalesini reddederken, kolektivist yaklaşımlar piyasanın toplumsal yapıyı tehdit ettiği gerekçesiyle köklü bir eleştiri getirmektedir. Karl Polanyi bu çatışmayı çifte hareket (*double movement*) kavramı ile açıklamış ve sosyal mücadeleleri küresel bir olgu olarak yeniden tanımlamıştır (Polanyi, 2020, s. 201). Polanyi'nin çifte hareket kuramı, piyasa ekonomisinin özündeki serbestleşme dinamikleri ile toplumsal koruma taleplerinin çatışmasının ulusal sınırları aşarak küresel bir boyut kazandığını göstermektedir. Block'a (2008, s. 3) göre, Polanyi'nin bu teorisi, ulus-devlet odaklı bir perspektifin ötesine geçerek sosyal mücadelelerin küresel ekonomik sistemle nasıl sınırlandırıldığını açığa çıkarmaktadır.

Polanyi'nin çifte hareket kuramı, modern 'piyasa toplumunda' iki temel dinamiği ortaya koymaktadır. Bir yanda piyasanın genişleme eğilimi, emek, toprak ve parayı metalaştırarak toplumsal ilişkileri çözerken; diğer yanda toplum bu yıkıcı etkiye direnmek için koruyucu önlemler, kurumlar ve hareketler geliştirmektedir (Şenkal, 2022, s.13). Bu çerçevede piyasa, kendini düzenleyen bir mekanizma olmaktan ziyade, toplumsal yapı tarafından sürekli olarak sınırlandırılan ve düzenlenen bir alandır. Polanyi'ye göre, toplumsal bütünlüğü koruma çabaları, serbestleşen piyasanın yarattığı tahribatı sınırlamaya yönelik bir 'karşı hareket' olarak kendini göstermektedir. Dolayısıyla 'çifte hareket', tarihsel olarak piyasa yayılması ve toplumsal koruma çabaları arasındaki diyalektik gerilimin ifadesidir (Polanyi, 2020, s. 231-248).

Bu kitap bölümünde, Polanyi'nin çifte hareket kuramı bağlamında, ulusal ve uluslararası piyasalarda önemli bir aktör olan Mondragon kooperatifleri incelenecektir. Bölümde, Mondragon kooperatifleri, refah devletinin dönüşümüyle ortaya çıkan kolektivist tepkinin somut bir görünüşü olarak ele

alınacak ve sosyal mücadelelerin kolektivist tarafında yer alan bir yapı olarak analiz edilecektir. Bu inceleme, refah devletinin dönüşümlerini ve sosyal koruma mekanizmalarının yeniden şekillenişini küresel bir çerçevede tartışmayı amaçlamaktadır.

1. Refah Devletinin Yapısal Dönüşümü

Refah devletinin temelleri, müdahaleci devlet modeliyle ekonomik ve sosyal kalkınmayı destekleyen bir sistem olarak 19. yüzyılın sonunda, Bismarck Almanyası'nda sosyal sigorta uygulamalarıyla atılmıştır. Bismarck, hastalık, kaza ve yaşlılık sigortalarını kısa sürede kurarak, sosyal politikaları bir yandan vatandaşlar için zorunlu bir hak hâline getirirken, aynı zamanda işçi sınıfının sadakatini sağlama amacını gütmüştür (Kuhnle & Sander, 2010, s. 64-65). Bu yaklaşım, serbest piyasanın toplumsal eşitsizlikleri çözememesi nedeniyle devletin ekonomiyi müdahale etmesinin gerekliliğini ortaya koymuştur.

20. yüzyılın başlarında, özellikle 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı sonrasında, Keynesçi ekonomi politikaları çerçevesinde merkez kapitalist ülkelerde refah devleti modelinin yaygınlaştığı görülmüştür. Keynesyen yaklaşım, serbest piyasanın yarattığı ekonomik dalgalanmaları sosyal güvenlik, istihdam ve gelir transferi programlarıyla dengelemeyi amaçlamaktadır. Bu dönemde devlet, ekonomik büyüme ve toplumsal refahı sağlamak için aktif bir rol üstlenmiş, sosyal eşitlik ve adalet odaklı politikalarla vatandaşların temel ihtiyaçlarını güvence altına almıştır (Gül, 2006, s. 147-149).

II. Dünya Savaşı sonrası dönem, modern refah devletinin genişleme çağı olarak nitelendirilebilir. Savaşın yarattığı dayanışma ruhu, sosyal hizmetlerin sınıfsal ve statü temelli ayrımlarını ortadan kaldırarak evrensel refah anlayışını geliştirmiştir. Sosyal sigorta sistemleri, tüm nüfusu kapsayacak şekilde genişletilmiş; toplumsal adalet ilkesi refah politikalarının temel dayanağı hâline gelmiştir (Nullmeier & Kaufmann, 2010, s. 83-85). Ancak bu süreç, 1970'lerin ortalarında yaşanan ekonomik krizlerle birlikte sarsılmıştır.

1973 Petrol Krizi sonrası dönemde refah devleti, artan maliyetler ve demografik baskılar nedeniyle sürdürülebilirlik sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Neoliberal ideolojinin yükselmesiyle birlikte, devlet müdahaleciliğine dayalı refah politikaları sorgulanmaya başlanmış; kamu harcamalarının sınırlandırılması, özelleştirme ve piyasa merkezli çözümler ön plana çıkmıştır (Ellison, 2011, s. 88). Neoliberallere göre, devlet tarafından finanse edilen sosyal refah programları, bireysel inisiyatif ve girişimciliği engellemekte; vergi yükleri ve bürokratik sınırlamalar yoluyla ekonomik dinamizmi zayıflatmaktadır (Gökbayrak, 2010, s. 42).

Neoliberal eleştiriler, refah devletinin sosyal hizmet sunumundaki tekelci yapısını hedef alarak alternatif hizmet sağlayıcıların ve özel sektörün rolünü güçlendirmiştir. Bu dönüşüm sürecinde sosyal hizmetlerin kapsamı daralmış, hak temelli yardımlar yerini gelir testine dayalı ve koşullu yardımlara bırakmıştır (Ellison, 2011, s. 91-92). Bu durum, refah hizmetlerinin piyasalaşmasını beraberinde getirerek devletin sosyal koruma rolünü yeniden tanımlamıştır.

Refah devletinin dönüşümü, demografik değişimler, işsizlikteki artış ve küreselleşmenin etkisiyle ivme kazanmıştır. Nüfusun yaşlanması, geleneksel aile yapısının çözülmesi ve kadınların iş gücüne katılımının artması, geleneksel bakım hizmetlerinde yeni sorun alanları doğurmuştur. Aile içi bakımın yetersiz kalması, devletin uzun dönemli bakım hizmetlerine yönelik politikalarını yeniden gözden geçirmesini zorunlu kılmıştır (Österle & Rothgang, 2010, s. 388). Aynı zamanda, doğum oranlarının düşmesi ve emek piyasasının daralması, sosyal güvenlik sistemlerinin finansal sürdürülebilirliğini tehdit etmiştir (Gökbayrak, 2010, s. 44).

Küreselleşme süreci, refah devletinin üzerinde ek baskılar oluşturmuştur. Çok uluslu şirketlerin düşük maliyetli iş gücü bölgelerine yönelmesi, ulusal ekonomilerin rekabet gücünü artırmak adına refah harcamalarını kısıtlamalarını zorunlu kılmıştır (Taylor-Gooby, 2002, s. 598). Bu bağlamda, uluslararası piyasa dinamikleri, refah politikalarının kapsamını daraltarak sosyal koruma mekanizmalarını zayıflatmıştır.

Refah devletinin geçirdiği dönüşüm, günümüzde yeni bir dinamikle şekillenmektedir. Bu dönüşümle birlikte refah sağlama süreci giderek daha karmaşık ve zorlayıcı bir hâle gelmektedir. Örneğin artık işsizlik yardımından yararlanan bireylerin, aynı zamanda aktif olarak iş arama yükümlülüğü bulunmaktadır. Sağlanan yardımlar, daha sıkı gelir kontrolüne tabi tutularak yalnızca en çok ihtiyaç duyan kesimlere, sınırlı miktarlarda, en son çare olarak uygulanmaktadır. Bu bağlamda refah hizmetlerinin temel amacı, piyasanın olumsuz etkilerine maruz kalabilecek bireyleri veya grupları korumaktan ziyade, yalnızca 'sorunlu' addedilen bireylere temel fırsatlar ve asgari destekler sunmakla sınırlandırılmıştır (Ellison, 2011, s. 95).

Emeklilik, sağlık ve sosyal bakım gibi hizmetlerde uygulanan kurallar da dönüşüm geçirmiştir. Devlet, bu alanlardaki bütçeleri daha katı biçimde kontrol etmekte ve emekli maaşları ile hastalık yardımlarına alternatif olarak özel sektör çözümlerine teşvik etmektedir. Bunun yanı sıra daha fazla işsiz, hasta ve engelli bireyi istihdama dâhil etmek için çeşitli politikalar uygulanmakta; böylece devletin sosyal yardımlara olan bağımlılığının azaltılması hedeflenmektedir (Taylor-Gooby, 2002, s. 601). Bu çerçevede refah sistemleri, yaşadıkları dönüşümle birlikte, artan küresel ve ekonomik baskılara uyum sağlamak adına

yeniden yapılandırılma yoluna gitmiştir. Bu sistemler, refah hizmetlerini tamamen ortadan kaldırmadan, artan ihtiyaçları yönetmek ve bu baskılara yanıt vermek amacıyla ‘kalıcı kemer sıkma’ politikalarını hayata geçirmiştir (Pierson, 2001, s. 411).

Neoliberal düşünce, refah devletinin dönüşümünü iki temel argüman üzerinden savunmaktadır. Bu düşünceye göre ilk olarak, hükümetler serbest piyasa kaynaklarını girişimci bireylerden ve şirketlerden alarak korunmaya muhtaç kesimlere kaydırmakta; bu durum, ulus devletlerin ekonomik dinamizmine zarar vermektedir. Yüksek düzeydeki vergilendirme yoluyla sağlanan refah hizmetleri, girişimcilik davranışlarına ve yatırımlara teşvik etmek yerine bu durumlara ket vurmaktadır. Bu düşünceye göre ikinci olarak, kapsamlı sosyal koruma sistemlerinin bireyleri çalışmaktan caydırdığı ve onları 'refah bağımlısı' hâline getirdiği ileri sürülmektedir. Bu bireyler, kamu tarafından sağlanan yardımları kaybetmemek adına çalışmamayı tercih etmekte ve ailelerine bakmak gibi sorumluluklardan kaçınmaktadır (Ellison, 2011, s. 88). Dolayısıyla neoliberal düşünce, refah devletinin bireysel sorumlulukları ve piyasa mekanizmalarını merkeze alacak şekilde yeniden yapılandırılması gerektiğini savunmaktadır.

Refah devletlerinin yaşadığı dönüşüm, yeni sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu sorunlar, emeğin korunması için yeni düzenlemeler gerektiren yapısal sorunlara işaret etmektedir. İş kanunları ve işçi örgütleri gibi koruyucu kurumlar, bu değişimlere uyum sağlamak adına yeniden yapılandırılmış olsa da, piyasanın yarattığı eşitsizliklere karşı çeşitli müdahale biçimleri ortaya çıkmıştır. Karl Polanyi, bu tür toplumsal tepkileri çifte hareket kavramı çerçevesinde ele almıştır. Polanyi’ye göre, piyasa ekonomisinin serbestleşmesi toplumsal dokuyu tehdit ederken, bu tehditlere karşılık, toplumun kendini koruma amacıyla ‘karşı hareketler’ geliştirdiği gözlemlenmektedir (Polanyi, 2020, s. 125-126).

Refah devletinin ekonomiye ve toplumsal yaşama getirdiği görece istikrarlı çerçevenin daralması, toplumsal dokunun korunmasına yönelik çabaların farklı biçimlerde yeniden ortaya çıkmasına yol açmıştır. Polanyi’nin çifte hareket kuramının bu noktada yeniden hatırlanması önemlidir: piyasanın serbestleştirilmesi toplumu dengesizleştirirken; refah devletinin geri çekilmesiyle boşalan bu koruyucu alanlar, alternatif yapılanmalar tarafından doldurulmaya çalışılmaktadır (Polanyi, 2020, s. 231-248). İşte bu geçişte, Polanyi’nin kuramsal bakışı, refah devletinden ‘çifte harekete’ doğru bir kavramsal köprü sunmaktadır. Toplum, piyasaya teslim olmadığı ölçüde kendi refleksiyle bir dizi ‘karşı hareket’ üretmekte, dayanışma temelli örgütlenmeler, kolektif inisiyatifler ve kooperatifler ön plana çıkmaktadır. Bu geçiş, ‘çifte hareketin’ dünyanın çeşitli

yerlerinde yeni aktörler, kurumlar ve stratejilerle vücut bulduğunu göstermektedir.

Bu geçişin önemli bir sonucu olarak kooperatifler, toplumsal ‘karşı hareketlerin’ bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bir sonraki başlıkta, Karl Polanyi’nin çifte hareket kavramı çerçevesinde kooperatiflerin rolü ve bu bağlamdaki etkileri incelenecektir.

2. Çifte Hareketler ve Kooperatifler

1980'lere kadar ekonomik kalkınma ve sosyal refahı teminat altına almayı amaçlayan refah devleti uygulamalarının, bütçesel genleşme ve sosyal programların genişletilmesi üzerine kurulu bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Ancak 1980'lerden itibaren küreselleşme, piyasa serbestleşmesi ve neoliberal ekonomi politikalarının yayılmasıyla birlikte refah devleti, yapısal dönüşümlere maruz kalmış ve ekonomik krizlerin etkisiyle süreklilik arz eden bir daralma sürecine girmiştir (Schwartz, 2001, s. 17). Bu dönüşüm, küresel ekonomik entegrasyonun yarattığı yeni rekabet koşullarıyla birlikte ulus-devletlerin sosyal politika alanındaki rolünü azaltmış ve piyasa mekanizmalarının toplumsal yapıyı düzenleyici bir araç olarak benimsenmesini sağlamıştır (Buğra, 2009, s. 239).

Karl Polanyi, Büyük Dönüşüm adlı eserinde, kendi kendini düzenleyen piyasa sistemlerinin toplumu sürekli bir kriz döngüsüne sürüklediğini ve insanlığın doğal ve toplumsal yaşam alanlarını tahrip ettiğini savunmuştur. Polanyi'ye göre piyasanın sınırsız genleşme çabaları, bireyleri piyasa koşulları karşısında savunmasız bırakırken, toplumun kendini koruma refleksiyle birlikte bir ‘karşı hareket’ gelişmektedir (Polanyi, 2020, s. 231-248). Bu ‘çifte hareket’ piyasanın yayılmacı dinamiklerine karşı gelişen toplumsal koruma mekanizmalarını ifade etmektedir ve kapitalist toplumların içkin çatışkılı yapısını ortaya koymaktadır (Block, 2008, s. 2).

Refah devletinin dönüşümlerinin ardında yatan temel dinamiklerden biri, neoliberal politikaların öne çıkardığı bireysel sorumluluk anlayışı ve sosyal hizmetlerin özelleştirilmesidir. Bu dönemde sosyal koruma alanı, piyasa mantığına uygun şekilde daraltılmış; refah programları koşullu yardım sistemlerine dönüştürülmüş ve devletin sosyal politika alanındaki rolü yeniden tanımlanmıştır (Ellison, 2011, s. 88). Sonuç olarak piyasanın düzenleyici gücü ön plana çıkartılmış, ancak bu süreç toplumsal eşitsizlikleri derinleştirerek yeni sosyal risklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Polanyi’nin çifte hareket kuramı, mevcut dönüşümler karşısında toplumsal hareketlerin yeniden canlandığına işaret etmektedir. Bu kapsamda kooperatifler, piyasa mekanizmasının yarattığı yıkıcı etkiler karşısında toplumsal dayanışmayı

yeniden inşa eden alternatif yapılar olarak öne çıkmaktadır (Aykaç, 2018, s. 186). Uluslararası Çalışma Örgütü tarafından “özerk, demokratik birlikler” olarak tanımlanan kooperatifler, piyasanın karşılamada yetersiz kaldığı sosyal ve ekonomik taleplere yanıt vermeyi amaçlamaktadır (UÇÖ, 2014, s. 19). Kooperatiflerin demokratik yönetim ilkesi, ekonomik ve sosyal faydayı birleştirerek çatışmalara alternatif bir model sunar. Kazançların topluluk yararına kullanılması, kooperatifleri piyasa odaklı kapitalist yapılardan ayıran temel özelliklerden biridir (Centner, 1988, s. 95).

Kooperatifler, küreselleşme süreçlerinin bir sonucu olarak yüksek rekabet baskısı koşulları altında kendilerini koruyabilmiş kurumlardır (Azkarraga & Cheney, 2019, s. 206). Ancak kooperatifler için küreselleşme olgusu karmaşık bir hâl almakta ve beraberinde çeşitli sorunlar da getirmektedir. Özünde kooperatif örgütlenmelerinin ihracat ve teknoloji aktarım faaliyetleri sırasında yaşadığı sorunlar diğer küçük ve orta ölçekli şirketlerin karşılaştığı sorunlardan pek farklı değildir. Bununla birlikte, kooperatiflerin uluslararası büyümesi, geleneksel kooperatif yaklaşımından açıkça farklılaşan doğrudan yabancı yatırımlar, ortak girişimler, yeşil alan yatırımları ve devralma yollarıyla gerçekleşmektedir (Errasti, Heras, Bakaikoa, & Elgoibar, 2003, s. 555). Kooperatifler, ortak bir hedefe toplu olarak ulaşma amacına sahip kişileri içeren ve kâr amacı gütmeyen kuruluşlardır. Yönetimlerinin seçimlerinde her üyenin bir oyu bulunmaktadır. Kazançları, yatırımcılarıyla paylaşan kapitalist şirketlerin aksine, kooperatif ile iş yapan üyeler arasında paylaşılmaktadır. Ayrıca üyelerine yaptıkları bu dağıtım ile kâr amacı gütmeyen kuruluşlardan da ayrılmaktadırlar (Centner, 1988, s. 95). Kooperatifin kurucuları ile ortakları aynı zamanda çalışanları ve üyeleridir.

Kooperatifler arasında farklı biçimlerde iş birliği de görülebilmektedir. Kooperatifler, kendi aralarında yaptıkları dayanışma biçimleri ile daha fazla iş yaratarak daha fazla üyeye ulaşmayı hedeflemektedir (Azkarraga & Cheney, 2019, s. 213). Birleşmiş Milletlerin 2023 yılı verilerine göre dünya genelinde üç milyon kooperatif bulunurken bir milyardan fazla insan kooperatif üyesidir (BM, 2023, s. 2). Kooperatifler kredi, gıda, sosyal koruma, enerji, sağlık hizmetleri, barınma ve istihdam kaynağı olarak önemli bir role sahiptir. Bankalarıyla finansal ve ekonomik sistemde, ülke ekonomilerine önemli katkıları bulunmakta ve kriz dönemlerinde sahip oldukları esneklikleri sayesinde ekonomik toparlanmada itici güç olabilmektedir (UÇÖ, 2014, s. 22).

Bununla birlikte kooperatiflere getirilen bazı eleştiriler de bulunmaktadır. Kooperatiflere yönelik eleştiriler, çoğulcu karar alma süreçlerinin zaman zaman etkinliğini kaybettiği yönünde yoğunlaşmaktadır. Eşit oy hakkı ilkesinin sermaye yoğun kararların hızlı alınmasını zorlaştırdığı ve stratejik esnekliği sınırlandırdığı ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra, mevcut üye merkezli yapının, yeni pazarların

keşfinde ve yenilikçi girişimlerde gecikmelere yol açabileceği söylenmektedir (UÇÖ, 2014, s. 20).

Kooperatiflerin sosyal ve ekonomik yeniden inşa sürecinde kritik bir rol oynayabileceği söylenebilir. Polanyi'nin teorik çerçevesinde ele alındığında, kooperatifler piyasa ekonomisinin sınırsız genişleme dinamiklerini dengeleyen birer toplumsal hareket olarak öne çıkmakta ve dayanışma ekonomileri aracılığıyla alternatif bir model sunmaktadır. Küresel ekonomik baskılar altında dayanışma temelli yapılanmalar, toplumsal eşitsizliklere karşı gelişen kolektif bir tepki olarak yeniden şekillenmektedir. Bir sonraki başlıkta, dünyanın en büyük kooperatif grubu (BM, 2023, s. 10-11) olarak öne çıkan Mondragon kooperatif grubu incelenecektir.

3. Mondragon Kooperatif Grubu Örneği

Dünyadaki en eski ve kurumsallaşmış kooperatiflerden biri İspanya Krallığı'nın özerk Bask Bölgesi'nde 1956 yılında ortaya çıkmış olan Mondragon (*Corporación Mondragon*) kooperatif grubudur. Mondragon, yerel ihtiyaçların yerel kaynaklarla karşılanması amacıyla yerel düzeyde ortaya çıkmış bir kooperatiftir (Aykaç, 2018, s. 187). Mondragon, başlangıçta yerel ihtiyaçlara yerel kaynaklarla yanıt vermek amacıyla kurulmuş olsa da, zaman içinde ulusal ve uluslararası ölçekte önemli bir ekonomik aktör haline gelmiştir (Flecha & Ngai, 2014, s. 669). Bu sebeple, Mondragon kooperatifleri hem ulusal hem de uluslararası kooperatif hareketini anlamak için önemli referans noktalarından biri olarak görülmektedir (Azkarraga & Cheney, 2019, s. 205).

Mondragon günümüzde, 81 kooperatif, 70 bin kişi ve 12 Ar-Ge merkeziyle 150 ülkede satış yapan dev bir kooperatif şirketi haline gelmiştir (Mondragon, t.y.a.). Bünyesinde barındırdığı kooperatiflerin çoğu Bask ve Navarra bölgelerinde bulunmakta ve ek olarak İspanya Krallığı ve yurt dışında çeşitli yerlerde bağlı ortaklıkları bulunmaktadır (Flecha & Ngai, 2014, s. 669). Mondragon esasen finans (*finance*), endüstri (*industry*), perakende satış (*retail*) ve bilgi (*knowledge*) sektörlerinde faaliyet gösteren çeşitli kurumlara sahiptir. Mondragon'un iş felsefesi kurumsal değerlerinde dört madde ile açıklanmıştır. Bunlar; iş birliği, katılım, sosyal sorumluluk ve inovasyondur. Misyonu, iş organizasyonunda dayanışma ilkesine dayalı demokratik yönetim ve örgütlenme anlayışıyla sürdürülebilir bir toplum, artırılmış rekabet gücü ve müşteri memnuniyeti hedeflerken, aynı zamanda çalışanların yönetime katılımıyla zenginlik üretme ve toplumsal dönüşümü sağlama şeklindedir. Mondragon, günümüzde büyüklük açısından Bask Bölgesinin birinci, İspanya Krallığı'nın onuncu iş grubudur (Mondragon, t.y.a.).

Mondragon ortaklığı adı altında kurulan ilk kooperatif rahip José María Arizmendiarieta Madariaga (1915-1976) ile beş işçinin 1956 yılında birlikte kurduğu, katılımcı ve demokratik yönetim modeli ile işletilen ULGOR'dur. ULGOR, adını bu beş işçinin soyadlarının ilk harflerinden almaktadır. Sonradan isim değiştirilerek FAGOR olan kooperatif, buzdolabı ve soğutma ekipmanları, ticari mutfak ve çamaşır makineleri üretmektedir. 1959 yılında kooperatif kredi sandığı olarak *Caja Laboral Popular Cooperativa de Crédito* kurulmuştur. Kredi sandığının öncelikli hedefi yeni kooperatiflere ekonomik destek sağlamak, ikincil hedefi ise üyelerin finansal ihtiyaçlarına destek sunmaktır. 1959'da gerçekleşen bir başka gelişme ise sosyal refah hizmetlerinin başlaması olmuştur. Bu sosyal refah hizmetleri kooperatifin üretim işlevinden, bölüşüm işlevi yönüne doğru genişlemesini göstermektedir (Aykaç, 2018, s. 188). Sosyal yardım kurumu olarak kurulan *Seguros Lagun Aro* ile kooperatif üyelerinin ihtiyaç duyduğu sosyal koruma ihtiyacına yanıt verilmesi amaçlanmıştır (LagunAro, t.y.).

1966 yılına gelindiğinde kooperatiflerin toplam satışları 18 milyon avroyu aşmış ve ihracatı 312.500 avro olarak gerçekleşmiştir. Mondragon kooperatifleri bu dönemde uluslararası pazarlara açılmaya başlamıştır (Mondragon, t.y.b.). Kooperatif hem ilkelerine bağlı kalmış hem de ulusal ve uluslararası piyasalarda başarılı olmuş ve büyümeye devam etmiştir.

1990'lı yıllarda Mondragon yedi prensibe dayalı kooperatifler arası dayanışma sistemini yürürlüğe koymuştur. Bu sistem; kooperatifler arasında çalışan hareketliliği, kâr havuzu oluşturulması, kârda adil dağıtım, başlangıç sermayesi desteği, yönetimde adil ödeme, Mondragon'a veri geri bildirim, iç rekabetten kaçınma şeklindedir (Aykaç, 2018, s. 191). Mondragon 1993 yılında dördüncü kongresinde uluslararasılaşmayı ilk kez tutarlı bir şekilde tartışmış ve Uluslararasılaşma İçin Stratejik Kurumsal Plan'ı (*Corporate Strategic Plan for Internationalisation*) 1994-1996 dönemi için onaylamıştır. Bu plan uluslararası eylemleri, yurt dışındaki yeni üretim tesislerinin sayısını ve yapılacak yatırımlarla gerekli insan kaynaklarını belirleyen bir plandır (Flecha & Ngai, 2014, s. 669). 1994 yılından itibaren büyüyen uluslararasılaşma ve ekonominin küreselleşmesi ile Mondragon kooperatifleri dünya çapında ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde geniş bir şirket ağı kurmaya başlamıştır. Mondragon, uluslararası pazarların kooperatif modeline entegre edilmesini hedeflemiş ve Mondragon'un özellikle Asya ve Latin Amerika'da yatırım yapması sağlanmıştır. Ancak bu uluslararasılaşma süreci, kooperatifin değerleri ve küresel kapitalizmin şartları arasında çelişik bir dinamik yaratmıştır. Ucuz iş gücü arayışı ve sermaye yoğun yatırımlar, kooperatif içinde sınıfsal gerilimleri tetiklemiş ve işçi ortaklığının korunabilirliği konusunda sorular ortaya çıkarmıştır (Bretos, Errasti, & Marcuello, 2019, s. 582).

Polanyi'nin çifte hareket teorisi ışığında değerlendirildiğinde, Mondragon'un düşük maliyetli iş gücü arayışı ve sermaye yoğun yatırımları, piyasa düzeninin genişlemesine hizmet ederek toplumsal koruma refleksini zayıflatma riski taşımaktadır. Burada bir karşıtlık ortaya çıkmaktadır: kooperatif, toplumsal dayanışma ve demokratik katılım ilkesine dayalı bir 'karşı hareket' örneği olma iddiasını sürdürürken, küresel piyasalarda rekabet edebilmek adına piyasanın sert mantığına kısmen boyun eğmektedir. Bu durum, Polanyi'nin çifte hareket kuramında bahsettiği diyalektik gerilimi somutlaştırmaktadır. Toplumun kendini koruma refleksi olarak beliren kooperatif modeli, küreselleşen ekonominin dayattığı koşullar nedeniyle aynı zamanda piyasanın itici güçlerine de uyum sağlamak zorunda kalmakta, böylece 'çifte hareketin' iki yönü arasında sınırları belirsiz, çetrefilli bir alan oluşmaktadır.

Ortaya çıkan bu tablo, kooperatif hareketi için önemli dersler barındırmaktadır. Bir yandan Mondragon, ekonomik başarıyla toplumsal dayanışmayı sentezleyebilmenin mümkün olduğunu gösteren bir örnek olarak değerlendirilebilir. Ancak diğer yandan küreselleşme baskısı altında yapılan stratejik hamleler, emek ve dayanışma prensiplerinin aşınmasına kapı aralayabilmektedir. Bu noktada Polanyi'nin çifte hareket kuramı, kooperatiflerin kendilerini sadece piyasanın düzenleyici mekanizmalarına değil, aynı zamanda toplumsal koruma ihtiyaçlarına da cevap verecek şekilde nasıl konumlaması gerektiğine dair bir yol göstericidir. Kooperatif hareketi, Mondragon deneyiminden çıkarılabilecek derslerle, küresel piyasa dinamiklerine uyum sağlarken temel ilke ve değerlerinden taviz vermeden daha güçlü bir 'karşı hareket' biçimi geliştirmeyi hedefleyebilir.

Mondragon'un yaşadığı bu yeni deneyim, kooperatif çerçevesinin üstüne geçerek ikili modele dayanan yeni bir örgütsel düzen yaratmıştır. Uluslararasılaşma stratejisi bağlamında Mondragon kooperatifleri, çeşitli eşgüdüm sistemlerini organize ederek yatırım, yenilik ve büyüme engellerini nasıl aşmaları gerektiğini belirlemişlerdir. Bu şekilde değişim dönemlerinde yaşanan belirsizlik riskini azaltmak istemişlerdir (Errasti, Heras, Bakaikoa, & Elgoibar, 2003, s. 562). Ancak, Mondragon uluslararası piyasaya açılmasına rağmen kooperatifin değer ve ilkelerini korumaya çalışmıştır. 2003 yılındaki sekizinci kongresinde Mondragon işçileri hem kooperatif değerlerini koruyabilmek hem de ekonomik düzeyde rekabetçi olmaya devam edebilmek için gerekli görülen 'sosyal genişleme' stratejilerini onaylamışlardır. Sosyal genişlemenin hedefi, kooperatif değerlerini kademeli olarak tüm iştiraklere yayarak benzer mekanizmaların geliştirilmesidir. Bu strateji ile Mondragon yönetim modelinin – işçi eğitimi de dâhil olmak üzere – yan şirketlere yayılması hedeflenmiştir. Ayrıca bu dönemin stratejik hedefleri arasında farklı ülkelerde 24

yeni sanayi tesisi kurulması yer almaktadır (Flecha & Ngai, 2014, s. 669). Mondragon kooperatifleri tarafından yapılan bu ‘yatırım modelleri’ çok uluslu şirketlerin hedeflerinden pek farklı değildir. Öncelikle düşük üretim maliyetleri sunan iş gücü aranmıştır. Ardından, çok uluslu şirketlerle rekabet edebilmek adına, kendi çok uluslu üretim ve dağıtım ağları geliştirilmiştir. Bu nedenlerden ötürü, Çin Halk Cumhuriyeti, Brezilya Federatif Cumhuriyeti, Birleşik Meksika Devletleri, Polonya Cumhuriyeti ve Çek Cumhuriyeti gibi yeni gelişen pazarlara yönelmiştir (Errasti, Heras, Bakaikoa, & Elgoibar, 2003, s. 559). Söylenebilir ki, küreselleşme baskısının birçok kooperatifi rekabet güçlerini korumak için çok uluslu şirketlere dönüşmeye zorladığı görülmektedir (Bretos, Errasti, & Marcuello, 2019, s. 582).

Mondragon kooperatifleri, yaşanan ekonomik krizlere rağmen tüm iş birliği hareketleri içinde ekonomik olarak en başarılı olanlarından biri olarak kabul edilmektedir. Özellikle öz yönetim, toplum gelişimi, sürekli eğitim ve öğretim ile toplumsal dönüşüm dâhil olmak üzere kooperatif örgütlenmesinin çeşitli yönlerini başarılı bir şekilde birleştirmeyi başarmıştır (Azkarraga & Cheney, 2019, s. 206). Çok yönlü ve dinamik bir yapıya sahip olan Mondragon, 70 yıla yaklaşan tarihinde birçok yeniliğe imza atmıştır. Mondragon kooperatifleri, işçilerin öz yönetimi tarafından desteklenen, karmaşık ve teknolojik olarak son derece gelişmiş örgütler kurmanın mümkün olduğunu göstermiştir. Demokratik katılım nosyonunun gelişimine destek olmaya, işletmelerin faaliyet gösterdikleri topluma olan bağlılıklarını vurgulamaya ve servetin – neoliberal kapitalizmde olan hâlden – daha eşitlikçi bir hâlde dağılımına teşvik eden bir yapıya sahiptir (Azkarraga & Cheney, 2019, s. 217). Mondragon kooperatiflerinin kapitalist pazarda iş gelişiminin temel amaçları olarak demokratik katılım yöntemlerinin kullanılması, istihdam yaratılması, çalışanların insani ve mesleki anlamda tanınması ve işçilere sosyal ortamlarının geliştirilmesi ilkeleriyle örgütsel bağlılığı sağlamada başarılı olduğu söylenebilir (Errasti, Heras, Bakaikoa, & Elgoibar, 2003, s. 556).

Mondragon’un başarısının ardında yatan temel unsur, kooperatifin ilkelerinin pragmatik şekilde uygulanması ve değişen piyasa koşullarına uyum sağlama becerisi şeklinde açıklanabilir (Aykaç, 2018, s. 191). Karar alma süreçlerinde demokratik katılımı esas alarak ekonomik performansı sosyal adaletle birleştiren Mondragon modeli, kapitalist sistem içinde alternatif bir kalkınma yolu olarak öne çıkmaktadır (Bretos, Errasti, & Marcuello, 2019, s. 582). Başka bir deyişle, Mondragon kooperatiflerinde işçiler aynı zamanda hak sahibidir, kârdan pay almaktadır ve çeşitli şekillerde karar alma süreçlerine dâhil olmaktadır. Genel kurulda her üyenin bir oy hakkı bulunmaktadır ve bir üyenin görevden alınması ise nadiren görülmektedir. Bir tesisin kapanması durumunda oradaki işçiler diğer

kooperatiflere transfer edilmektedir. Mondragon bünyesindeki kooperatiflerdeki ücret farklılıkları da alt üst oran olarak 1/3 ile 1/8 arasında belirlenmiştir ve iç ücret farklılıklarının azaltılmasına özen gösterilmektedir (Bretos, Errasti, & Marcuello, 2019, s. 587). Kooperatifler arası dayanışma olarak adlandırılan bu uygulamalar; başarılı olan sermaye, personel yönetimi gibi farklı kaynakların işleri yolunda gitmeyen diğer kooperatiflere aktarılması şeklinde de görülmektedir. Bunun yanında bazı kooperatiflerin ürettikleri kârların bir kısmı diğer kooperatiflerde meydana gelen zararları karşılamak için de kullanıldığı görülmektedir (Azkarraga & Cheney, 2019, s. 212).

Sonuç

Refah devletinin yapısal dönüşümüyle birlikte, devletin üstlendiği sosyal koruma hizmetleri giderek piyasa koşullarının inisiyatifine bırakılmıştır. Kendi kendini düzenleyen piyasa sistemlerinin hem ütöpik hem de uygulanamaz olduğuna dikkat çeken Polanyi, bu durumun güvenlik açıklarını derinleştirdiğini ileri sürmektedir. Serbest piyasa ütopyasının temel çelişkisi, servet sahiplerinin devlete bağımlılıklarını pekiştirirken aynı zamanda koruyucu ‘karşı hareket’ savunucularının tepkisini kışkırtmasıdır (Block, 2008, s. 6). Refah devletinin içinde konumlanan sosyal koruma mekanizmalarının yerinden edilmesi, toplumu alternatif yollarla sosyal koruma üretmeye zorlamaktadır. Herman Schwartz’ın (2001, s. 18) belirttiği üzere bu dönüşüm esnasında “öldürülen refah devleti değil, sosyal koruma[dır]”. Polanyi’nin ‘çifte hareket’ kavramsallaştırmasında da ifade ettiği gibi, toplumlar sosyal koruma sağlamak ve güvenli bir sığınak yaratmak için çeşitli tepkiler geliştirmektedir. Bu tepkilerden biri olarak kooperatifler öne çıkmaktadır.

Birçok sektörde faaliyet gösterebilen kooperatifler, alternatif demokratik yönetim ilkeleri, kârın ortaklar arasında bölüşümü ve kolektif mülkiyet yapıları ile dikkat çekmektedir. Ancak bu ilkelerin küreselleşmiş ekonomik düzende kusursuz biçimde işlediğini söylemek güçtür. Kooperatifler de küreselleşmenin yarattığı zorluklarla yüzleşmek, uyum sağlamak ve hayatta kalmak için gerekli adımları atmak durumunda kalmaktadır. Bununla birlikte, onları farklı kılan, tüm bu süreçlerde temel değerlerine sadık kalarak varlıklarını sürdürme çabasıdır (Errasti, Heras, Bakaikoa, & Elgoibar, 2003, s. 563).

Nitekim Mondragon kooperatif modeli, yaklaşık 70 yıllık bir zaman diliminde gösterdiği istikrarlı büyüme ve karmaşık örgüt yapısıyla dikkat çekmektedir. Küresel ölçekte genişlemesine rağmen, katılımcı yönetim, ücret dayanışması, demokratik örgütlenme ve emeğin özerkliği gibi temel ilkelerinden taviz vermemiştir. Bünyesinde barındırdığı banka, sosyal güvenlik sistemi, üniversite ve diğer eğitim kurumları ile Mondragon, işleyiş, üretim ve bölüşüm alanlarında

zayıflayan sosyal devletin açıkta bıraktığı alanlarda alternatif bir örgütlenme formu olarak güçlenerek zuhur etmektedir (Aykaç, 2018, s. 192). Polanyi'nin çifte hareket teorisinin ortaya koyduğu gerilim hattında, Mondragon örneği, hem piyasanın baskılarına uyum sağlama hem de toplumsal koruma reflekslerini canlı tutma çabasıyla kooperatif hareketinin geleceğine dair dikkat çekici bir fenomendir.

Kaynakça

- Aykaç, A. (2018). *Dayanışma Ekonomileri Üretim ve Bölüşüme Alternatif Yaklaşımlar*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Azkarraga, J., & Cheney, G. (2019). Mondragon: Cooperatives in Global Capitalism. S. Berger, L. Pries, & M. Wannöffel içinde, *The Palgrave Handbook of Workers' Participation at Plant Level* (s. 205-220). Bochum: Palgrave Macmillan US.
- Block, F. (2008). Polanyi's Double Movement and the Reconstruction of Critical Theory. *Papers in Political Economy*(38).
- BM. (2023) *Cooperatives in social development - 2023 Report*. United Nations. Aralık 01, 2024 tarihinde <https://social.desa.un.org/publications/cooperatives-in-social-development-2023-report> adresinden alındı.
- Bretos, I., Errasti, A., & Marcuello, C. (2019). Multinational Expansion of Worker Cooperatives and Their Employment Practices: Markets, Institutions, and Politics in Mondragon. *Sage Journals*, 72(3), 580-605.
- Buğra, A. (2009). Polanyi'nin Çifte Hareket Kavramı ve Günümüz Piyasa Toplumunda Siyaset. A. Buğra, & K. Ağartan içinde, *21. Yüzyılda Karl Polanyi'yi Okumak Bir Siyasi Proje Olarak Piyasa Ekonomisi* (s. 237-259). İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Centner, T. J. (1988). The Role of Cooperatives in Agriculture: Historic Remnant or Viable Membership Organization? *Journal of Agricultural Cooperation*, 3, 94-106.
- Ellison, N. (2011). Neo-Liberalizm. P. Alcock, M. May, & K. Rowlingson içinde, *Sosyal Politika Kuramlar ve Uygulamalar* (s. 87-96). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Errasti, A. M., Heras, I., Bakaikoa, B., & Elgoibar, P. (2003). The Internationalisation of Cooperatives: The Case of the Mondragon Cooperative Corporation. *Annals of Public and Cooperative Economics*, 74(4), 553-584.
- Flecha, R., & Ngai, P. (2014). The challenge for Mondragon: Searching for the cooperative values in times of internationalization. *Organization*, 21(5), 666-682.
- Gökbayrak, Ş. (2010). *Refah Devletinin Dönüşümü ve Özel Emeklilik Programları*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gül, S. S. (2006). *Sosyal Devlet Bitti Yaşasın Piyasa ! Yeni Liberalizm ve Muhafazakarlık Kıskaçında Refah Devleti*. Ankara: Ebabil Yayınları.

- Kuhnle, S., & Sander, A. (2010). The Emergence of The Western Welfare State. F. G. Castles, S. Leibfried, J. Lewis, H. Obinger, & C. Pierson içinde, *The Oxford Handbook of the Welfare State* (s. 61-80). Oxford University Press.
- LagunAro. (t.y.). History. Lagun Aro. Aralık 01, 2024 tarihinde https://www.lagunaro.es/ataria2/en_US/history adresinden alındı.
- Mondragon. (t.y.a). *About Us*. Mondragon Corporation. Aralık 01, 2024 tarihinde <https://www.mondragon-corporation.com/en/about-us/> adresinden alındı.
- Mondragon. (t.y.b.). *All Our History*. Mondragon Corporation. Aralık 01, 2024 tarihinde <https://www.mondragon-corporation.com/en/history> adresinden alındı.
- Nullmeier, F., & Kaufmann, F. (2010). Post-War Welfare State Development. F. G. Castles, S. Leibfried, J. Lewis, H. Obinger, & C. Pierson içinde, *The Oxford Handbook of the Welfare State* (s. 81-101).
- Österle, A., & Rothgang, H. (2010). Long Term - Care. F. G. Castles, S. Leibfried, J. Lewis, H. Obinger, & C. Pierson içinde, *Oxford Handbook of the Welfare State* (s. 378-390). Oxford University Press.
- Pierson, P. (2001). *The New Politics of the Welfare State*. New York: Oxford University Press.
- Polanyi, K. (2020). *Büyük Dönüşüm Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri* (15. b.). (A. Buğra, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Schwartz, H. (2001). Round Up the Usual Suspects!: Globalization, Domestic Politics, and Welfare State Change. P. Pierson içinde, *The New Politics of the Welfare State* (s. 17-44). Oxford University Press.
- Şenkal, A. (2022). Polanyi'nin Perspektifinden Sosyal Politikayı Okumak: Piyasa, Refah ve Emek Sorunsalı. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi(82), 1-33.
- Taylor-Gooby, P. (2002). The Silver Age of the Welfare State: Perspective on Resilience. *Journal of Social Policy*, 4(31), 597-621.
- UÇÖ. (2014). *Promoting Cooperatives An Information Guide to ILO Recommendation No. 193*. Geneva: International Labour Organization.

20. Bölüm

Postmodern Eserlerin Sinemadaki Yansıması

Serap SARIBAŞ¹

---

¹Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Karaman Türkiye
(ORCID: 0000-0002-4079-8024), Email: serapsaribas@kmu.edu.tr

Özet

Postmodernizm, 20. yüzyılın ortalarından itibaren sanat ve edebiyatta ortaya çıkan ve modernizme karşı bir eleştiri olarak doğan bir düşünce akımıdır. Sinema alanında postmodernizm, geleneksel anlatı yapılarının bozulmasını, gerçeklik ile kurgu arasındaki sınırların bulanıklaşmasını ve çok katmanlı anlatımların önemini vurgular. Sinemada postmodernizm, çoğu zaman parçalanmış bir anlatı yapısı, ironik dil kullanımı, kültürel referanslar ve metinlerarasılık gibi unsurlarla kendini gösterir. Bu teorik çerçeve doğrultusunda, çalışmada incelenen her filmde postmodernizmin sinema diline nasıl yansıdığı detaylandırılmıştır. Bu çalışmada, postmodernizm ile sinema arasındaki ilişki, dört önemli film örneğiyle: "Ağır Roman," "Gülün Adı," "Varolmanın Dayanılmaz Hafifliği" ve "Gölgesizler" ele alınmıştır. Her filmde, postmodernizmin sinema diline nasıl yansıdığı ve karakterlerin kimlik, belirsizlik ve toplumsal çatışmalar bağlamında nasıl işlendiği analiz edilmiştir. Bu analizler yapılırken, postmodernizmin ana özellikleri olan belirsizlik, çok katmanlı anlatım ve kültürel referanslar gibi unsurlar dikkate alınmıştır. Bununla birlikte, her bir filmin özgün temaları ve sinematografik tarzı da detaylandırılmıştır. "Ağır Roman," 1997 yılında çekilen ve yönetmenliğini Mustafa Altıokların yaptığı bir Türk filmidir. Filmin senaryosu, Metin Kaçan'ın 1990 yılında yayımlanan aynı adlı romanından uyarlanmıştır. İstanbul'un kenar mahallelerinden biri olan Kolera Sokağı'nda geçen bu hikâyeye, alt sınıfın yaşam mücadelelerini, yasak aşkları ve karakterlerin kendi içsel çatışmalarını derin bir şekilde işler. "Ağır Roman", yalnızca bir suç draması olmanın ötesinde, Türkiye'nin sosyal yapısını ve kültürel dinamiklerini sorgulayan, postmodern estetik öğeleri içeren bir yapıdadır. Jean-Jacques Annaud'un 1986 yılında çektiği "Gülün Adı", Umberto Eco'nun aynı adlı romanından uyarlanan önemli bir yapıdır. Orta Çağ'da geçen bir cinayet hikayesini merkezine alan film, sadece bir gerilim öyküsü sunmakla kalmaz; aynı zamanda derin felsefi, teolojik ve toplumsal tartışmalar içeren bir eser olarak dikkat çeker. "Gülün Adı", postmodernizmin etkilerini yansıtan çok katmanlı bir yapıya sahipken, izleyiciyi tarih, bilgi ve inanç gibi kavramlar üzerinde düşündürme potansiyeline sahiptir. Philip Kaufman'ın 1988 yapımı "Varolmanın Dayanılmaz Hafifliği" filmi, Milan Kundera'nın ünlü romanını postmodern sinemanın sınırları içinde yeniden yorumlayarak beyaz perdeye taşır. Çekoslovakya'daki siyasi karışıklıkların arka planında bireysel özgürlük, aşk, sadakat ve varoluşun anlamı gibi konuları ele alan film, aynı zamanda bu kavramların kırılma ve geçiciliğini sorgular. Kaufman'ın filmi, yalnızca bir edebi eserin uyarlaması değil; aynı zamanda sinemada postmodernizm kavramının karmaşık temsillerine dair bir inceleme sunar. "Gölgesizler" filmi, Hasan Ali Toptaş'ın aynı adlı romanından uyarlanan, Ümit Ünal tarafından

yönetilen ve senaryosu da Ünal'a ait olan, postmodern unsurlar taşıyan bir sinema eseridir.

Anahtar Kelimeler: Postmodernizm, Sinema, Popüler Kültür, Hiper- Gerçeklik, Simülasyon

REFLECTION OF POSTMODERN WORKS IN CINEMA

Abstract

Postmodernism is a thought movement that emerged in art and literature since the mid-20th century and emerged as a criticism against modernism. Postmodernism in cinema emphasizes the disruption of traditional narrative structures, the blurring of the boundaries between reality and fiction, and the importance of multi-layered narratives. Postmodernism in cinema often manifests itself through a fragmented narrative structure, the use of ironic language, cultural references and intertextuality. Based on this theoretical framework, the study details how postmodernism is reflected in the language of cinema in each film analyzed in the study. This study examines the relationship between postmodernism and cinema through four important films: "Cholera Street," "The Name of the Rose," "The Unbearable Lightness of Being" and "Gölgesizler." Each film is analyzed in terms of how postmodernism is reflected in cinematic language and how characters are treated regarding identity, uncertainty, and social conflicts. These analyses are based on the main characteristics of postmodernism such as ambiguity, multi-layered narrative, and cultural references. However, the unique themes and cinematographic style of each film are also detailed. "Cholera Street"(Ağır Roman) is a 1997 Turkish film directed by Mustafa Altıoklar. The script of the film is based on Metin Kaçan's novel of the same name published in 1990. Set in Cholera Street, one of the suburbs of Istanbul, this story deeply explores the struggles of the lower class, forbidden love and the inner conflicts of the characters. "Cholera Street" is not only a crime drama, but also a work that questions Türkiye's social structure and cultural dynamics and contains postmodern aesthetic elements. Jean-Jacques Annaud's 1986 film "The Name of the Rose" is an important production based on Umberto Eco's novel of the same name. Centering on a murder story set in the Middle Ages, the film is not only a thriller, but also a work of deep philosophical, theological, and social debate. "The Name of the Rose" has a multi-layered structure reflecting the effects of postmodernism and has the potential to make the audience reflect on concepts such as history, knowledge, and faith. Philip Kaufman's 1988 film "The Unbearable Lightness of Being" reinterprets Milan Kundera's famous novel within the boundaries of postmodern cinema. The film

deals with issues such as individual freedom, love, loyalty, and the meaning of existence against the backdrop of political turmoil in the Czech Republic, while at the same time questioning the fragility and transience of these concepts. Kaufman's film is not only an adaptation of a literary work but also an examination of the complex representations of postmodernism in cinema. The film “Gölgesizler” (The Shadowless) is a work of cinema with postmodern elements based on Hasan Ali Toptaş's novel of the same name, directed and written by Ümit Ünal.

Key Words: Postmodernism, Cinema, Popular Culture, Hyper-Reality, Simulation

Giriş

Postmodern edebiyat, geleneksel anlatı kalıplarını kırarak, gerçeklik ve kurgu arasındaki sınırları bulanıklaştıran, çok katmanlı yapılar kuran ve okuru aktif bir katılımcı haline getiren bir yaklaşım sunar. Bu özellikler sinema uyarlamalarında da kendini göstermekte; romanlardan beyaz perdeye uyarlanan eserler, postmodern anlatı yapısının sinema aracılığıyla farklı yorumlarını ortaya koymaktadır. “Gülün Adı,” “Ağır Roman,” “Gölgesizler” ve “Varolmanın Dayanılmaz Hafifliği” romanlarının sinemaya uyarlamalarında da postmodern unsurları içerdiği gözlemlenir. Umberto Eco’nun “Gülün Adı” adlı romanı, 14. yüzyılda geçen bir manastır hikayesi üzerinden tarih, dil ve bilgi arayışını postmodern bir yaklaşımla ele alır, romanda, felsefi derinlik ve metinlerarası göndermelerle işlenen bir polisiye anlatı vardır. Eserin sinemaya uyarlamasında ise yönetmen Jean-Jacques Annaud, postmodern bir romanı görsel bir dile çevirmenin zorluklarını aşmaya çalışmıştır. Film, tarihin gerçeklik olarak değil, yorum olarak sunulmasını esas alır; bir olayın “gerçek” değil, anlatı biçimiyle nasıl değişebileceğini gözler önüne serer. Aynı zamanda, kitaptaki polisiye atmosfer sinemada daha belirgin hale gelir, ancak bu süreçte postmodern unsurların bir kısmı yitirilmiştir. Bununla birlikte, manastır ortamı ve atmosferi hem gizemli bir hava yaratmak hem de okurun hissettiği o belirsizliği ve tedirginliği seyirciye aktarmak adına etkili bir şekilde kullanılmıştır. Eco’nun romanında olduğu gibi filmde de gerçeklik ve kurgu arasındaki sınırların sorgulanması, izleyicinin olay örgüsüne tam olarak güvenmemesine neden olur. Bu durum, sinemanın doğasında daha zor işlenen bir katman olmasına rağmen, “Gülün Adı” uyarlamasında belirli bir düzeyde korunmuş ve izleyiciyi olayların ötesinde düşünmeye iter. Film, aynı zamanda otorite figürleri, bilgi ve bilginin saklanması gibi postmodern temaları koruyarak, seyirciye anlatının çok katmanlı yapısını gösterir.

Metin Kaçan’ın “Ağır Roman” adlı eseri, İstanbul’un varoş mahallelerinde geçen, toplumun kıyısında kalmış insanları konu alan karanlık bir öykü sunar. Roman, toplumsal eleştiri ve dışlanmışlık temalarını, kaotik bir atmosferle işler. Mustafa Altıoklar tarafından sinemaya uyarlanan bu eser, postmodern özellikleri koruyarak uyarlanmış bir Türk sineması örneği olarak öne çıkar. Filmde, toplumdan dışlanmış karakterler aracılığıyla marjinalleşme ve kimlik arayışı gibi postmodern temalar işlenir. Yönetmen, romanın kaotik ve karanlık atmosferini sinematografik olarak aktarırken, aynı zamanda Türkiye’nin kentleşme sürecinin yarattığı değişim ve yozlaşmaya dair eleştiriyi de seyirciye sunar. Postmodernizm açısından bakıldığında, filmde belirsizlik, gerçeklikle oynama ve karanlık bir mizah öne çıkmaktadır. Romanın çok katmanlı yapısı ve dilin sokak kültürünü yansıtan üslubu, sinemaya da başarılı bir şekilde taşınmış, izleyiciyi yalnızca

hikâyeye değil, karakterlerin dünyasına ve toplumsal koşullara da dahil etmiştir. “Ağır Roman” sinemada; arka planda akan yozlaşma, şehir hayatının dışlanmış yüzleri ve bireylerin toplumla olan çatışmasını ironik bir dille ele alarak, postmodern temaların bir temsilcisi olarak izlenebilir.

Hasan Ali Toptaş’ın “Gölgesizler” romanı, Türk edebiyatında postmodern anlatının önemli bir örneğidir ve bilinç akışı, gerçeküstü unsurlar ve belirsizlik gibi özellikler taşır. Roman, kaybolan bir insanın peşine düşen karakterler ve köyde yaşanan gizemli olaylar üzerinden varoluş, kimlik ve toplumsal normların eleştirisini sunar. Ümit Ünal tarafından sinemaya uyarlanan Gölgesizler, romandaki postmodern unsurları koruyarak seyirciye bir belirsizlik atmosferi yaratmayı amaçlar. Filmde, romandaki belirsizlik, parçalı anlatı ve gerilim unsurları korunarak seyirciye çok katmanlı bir izleme deneyimi sunulur. Gerçek ile hayalin, bireysel kimlik ile toplumsal kimliğin iç içe geçtiği anlatım, seyirciyi hikâyeye değil, karakterlerin içsel çatışmalarına ve toplumsal baskılara odaklanmaya yöneltir. Filmde köyün metaforik olarak bireyin kimlik arayışını simgelemesi, toplumsal normların bireyi nasıl şekillendirdiğini ve aynı zamanda bu normların kırılmasını göstermektedir. Bu yönüyle Gölgesizler filmi, postmodern sinema unsurlarını görsel ve anlatısal olarak yansıtmakta ve izleyiciye romandaki varoluşsal sorgulamayı hissettirmektedir.

Milan Kundera’nın “Varolmanın Dayanılmaz Hafifliği” romanı, bireyin kimlik arayışı, özgürlük, aşk ve hayatın anlamı gibi temalarla postmodern bir anlatı sunar. Roman, zamanın akışı, olayların belirsizliği ve çok katmanlı karakter yapısıyla okuru sorgulamaya sevk eder. Philip Kaufman’ın sinema uyarlaması, postmodern yapıyı belirli bir düzeyde koruyarak bireylerin hayatlarındaki belirsizliği ve varoluşsal çatışmaları görselleştirmiştir. Film, romanın felsefi ve psikolojik derinliğini aktarırken, izleyiciye karakterlerin kimlik bunalımlarını ve içsel çatışmalarını hissettirir. Postmodern bakış açısından, filmde bireysel özgürlük, kimlik karmaşası ve toplumsal baskılar öne çıkmaktadır. Romanın parçalı yapısı, filmde karakterlerin ilişkileri üzerinden anlatılmaya çalışılır; bu da izleyiciyi hikâyenin “doğru” bir anlatımı olmadığına, gerçeklik algısının kişiden kişiye değişebileceğine ikna eder. Sinema uyarlamasında, romandaki çok katmanlı karakter yapısı kısmen yitirilse de film, bireylerin yaşamlarında karşılaştıkları hafiflik ve ağırlık ikilemini ve bu ikilemin getirdiği çatışmayı başarılı bir şekilde aktarmaktadır. Bu eserlerin sinema uyarlamaları, postmodernizmin çok katmanlı anlatı, kimlik bunalımı, gerçeklik ve kurgu arasındaki belirsizlik gibi özelliklerini yansıtmakta ve her biri kendi özgün biçiminde sinemada postmodern anlatının zengin örneklerini oluşturmaktadır. Bu eserler, sinemanın farklı anlatı olanakları ile postmodern edebiyatın karakteristik özelliklerini birleştirerek, izleyiciye alışılmadık dışında bir deneyim sunmaktadır.

1. POSTMODERN ESERLERDE SİNEMA İLE İLİŞKİNİN TEMEL UNSURLARI

- Metinlerarasılık: Postmodern eserlerde diğer sanat formlarında, özellikle sinemaya atfı yapılması yaygındır. Filmler, romanlar veya şiirler içinde referans olarak yeni anlamlar üretilebilir.
- Kurgusal Gerçeklik: Postmodern sinema, gerçeği kurguyu sorgulayan bir yaklaşımla yeniden yorumlar. Filmler, ekrana sunulan gerçekliği sorgulamaya teşvik eder ve geleneksel anlatımın sınırlarını aşar.
- Parodi ve Pastiş: Postmodern eserler, sinema dahil olmak üzere geçmiş eserlerin parodisi yapılması ya da bunların taklit edilmesi yapıyor. Bu, izleyiciye alışılmış kalıpları sorgulama imkânı sunar.
- Fragmentasyon: Postmodern sinema sıklıkla parçalı bir anlatı yapısı kullanır. Eserler, belirli bir bütünlük arayışından çok, birbirini takip etmeyen sahneler ve farklı zaman dilimleri sunarak karmaşıklık yaratır.
- Kimlik ve Oynama: Postmodernizm, kimlik standardına ilişkin olağan sorgular. Sinema, karakterlerinin kimliklerini oyunlaştırarak ya da çok katlanarak hale getirerek bu tema üzerinde durur.

Postmodern ürünlerle ilişkiler hem biçimsel hem de sinema içeriği olarak derin etkileşimler ortaya çıkar. Sinema, bu bağlamda postmodernizmin özellikleri yansıtılmakta ve aynı zamanda yeni anlatı biçimleri geliştirmektedir. Bu etkileşimler, "Ucuz Roman" (Quentin Tarantino): Ölümsüz bir tarih veya gerçeklik anlayışını içeren parçalı anlatı ve metinlerarasılık unsurları taşır, "The Matrix" (Wachowski Kardeşler): Gerçeklik, kimlik ve teknoloji üzerinden sorgulamalar yaparak postmodern temaları öne çıkar, sisteme ve okuyuculara karmaşık ve katmanlı bir deneyim sunma amacı taşır.

1.1 AĞIR ROMAN ESERİNİN SİNEMAYA YANSIMASI

• Parçalanmış Anlatı Yapısı ve Kronolojik Olmayan Akış:

Film, klasik bir anlatı yapısına bağlı kalmayan, daha çok anlık olaylar ve karakterlerin hayatından kesitlerle ilerleyen parçalanmış bir yapıdadır. İzleyici, olayları kesintisiz bir çizgi üzerinde izlemez; filmde, geçmişle şimdiki zaman iç içe geçmiştir. Bu, postmodernizmde "tek bir doğru ya da anlamın olmadığı" düşüncesini destekler. Anlatımın sürekli bölünmesi, izleyiciyi hikâyenin özünden uzaklaştırmaz; aksine, onları karakterlerin düzensiz yaşamına yaklaştırır.

• Klişe Kalıpların Tersyüz Edilmesi:

Filmde, alışılmış iyi-kötü karakter ayrımları ya da kahraman-villain yapısı yoktur. Gili Gili Salih ve çevresindeki diğer karakterler, ne tam anlamıyla

“kahraman” ne de “kötü” olarak gösterilir. Salih’in suç ve aşk dolu hayatı, izleyiciye sıradan bir yaşam gibi sunulur; ancak bu sıradanlık, alışılmadık bir içsel karmaşıklık taşır. Bu, klasik kahraman anlatısını tersyüz ederek postmodern bir dokunuş yaratır.

- **Simülasyon ve Gerçeklik Arasında Kaybolma:**

Postmodernizmde sıkça rastlanan simülasyon ve gerçeklik sorgusu, “Ağır Roman”da mekân üzerinden gerçekleştirilir. Filmde, Kolera Mahallesi gerçek bir yer gibi görünse de aslında metaforik bir anlam taşır; bu mahalle, yoksulluk, suç ve kenar mahalle kültürünün birleştiği bir dünyayı simgeler. Mahallenin kendisi, hayatın sert gerçeklerinin simülasyonu gibidir. Bu açıdan Kolera, toplumun kıyısında kalmış bir “öteki dünya” yaratır; gerçek ama aynı zamanda hayali bir yer gibidir.

- **Dillerin ve Tarzların Çeşitliliği:**

Film, argodan edebi söylemlere kadar geniş bir dil çeşitliliği içerir. Karakterler, İstanbul’un kenar mahallelerinde kullanılan kaba ve yerel bir dille konuşurken, hikâyenin alt metninde edebi bir derinlik bulunur. Özellikle romanın dili ve bu dile sadık kalınarak yapılan film uyarlaması, yüksek kültürden uzak olmasına rağmen edebi ve sanatsal bir üslup taşır. Bu dil çeşitliliği, postmodern edebiyatta görülen “yüksek” ve “düşük” kültürleri birleştirme amacını taşır.

- **Toplumsal Eleştirinin Sınırlarını Zorlayan Unsurlar:**

“Ağır Roman”, toplumsal eleştiriyi sert bir dille yapar. Film, toplumun kenarında yaşayan insanların dünyasını gerçekçi bir şekilde sunar; yoksulluk, şiddet, uyuşturucu bağımlılığı gibi olgular çarpıcı biçimde yansıtılır. Ancak filmde bu unsurlar, izleyiciye duygusal bir ajitasyon yaratmak için değil, daha çok karakterlerin gerçekliğini vurgulamak amacıyla gösterilir. Bu açıdan, toplumsal eleştirinin “ajitasyon” yaratmadan sunulması, postmodern bir anlatım tekniğidir. İzleyiciye toplumsal bir farkındalık sunmakla kalmaz, aynı zamanda bu gerçeklik karşısında sorgulama yapmaya teşvik eder.

- **Geleneksel Cinsiyet Rollerinin Sorgulanması:**

“Ağır Roman”da kadın karakterlerin, özellikle Tina’nın, klasik “edilgen kadın” rolünün dışına çıkarak kendi içsel çatışmalarını ve özgürlük arayışlarını yaşadığı görülür. Tina, mahallenin genel ahlak anlayışına uymayan bir kadın karakterdir; toplumsal baskıya rağmen kendi yolunda yürür ve aşk, özgürlük gibi konularda güçlü bir kimlik sergiler. Bu, postmodern sinemada geleneksel cinsiyet rollerinin sorgulanmasına güzel bir örnektir.

- **Pop Kültür ve Arabesk Kültürün Kullanımı:**

“Ağır Roman”da arabesk kültür, müzik ve dekor gibi unsurlar aracılığıyla güçlü bir şekilde kullanılır. Arabesk müzik, film boyunca karakterlerin ruh hallerini ve toplumsal dışlanmışlıklarını vurgulamak için estetik bir unsur olarak

devreye girer. Pop kültürün bu yoğun kullanımı, postmodernizmin kültürel çeşitliliğe ve düşük kültüre olan ilgisinin bir yansımasıdır. Arabesk kültürün hüznü, asi ve duygusal yapısı, filmin dramatik yapısıyla birleşerek izleyiciye güçlü bir etki yaratır.

- **Belirsizlik ve Açıklık Kazanmayan Temalar:**

Film, klasik hikayelerin aksine, tüm sorulara cevap vermeyen, açık uçlu bir sonla bitirilir. Gıli Gıli Salih'in başına ne geleceği ya da mahallenin geleceği hakkında kesin bir bilgi verilmez. Postmodern anlatılarda belirsizlik sıkça tercih edilen bir tekniktir, çünkü her hikâyenin bir "son"u olduğu düşüncesine karşı çıkar. "Ağır Roman"da da hayat devam eder; karakterlerin hikayesi tamamlanmaz, çünkü hayatları devam etmektedir.

- **Hipergerçekçi Tarz ve Estetik:**

Filmde, karakterlerin yaşadığı çevre ve olaylar hipergerçekçi bir yaklaşımla aktarılır. Şiddet, yoksulluk ve dram gibi unsurlar abartısız ve çarpıcı biçimde sunulur. İzleyici, olayları gerçek bir gözle izliyormuş gibi bir hisse kapılır; bu hipergerçekçilik, postmodern anlatının bir başka özelliğidir. Karakterlerin ve olayların böylesine "ham" bir biçimde sunulması, izleyiciyi gerçekliğin sınırlarını düşünmeye iter.

- **Karakterlerin Kendi Kendini Yansıtmaları ve Yabancılaşma:**

"Ağır Roman"da karakterler, sıklıkla kendi içsel durumlarını ve duygusal çatışmalarını düşünür. Bu karakterler, toplumdaki yabancılaşmış olmalarına rağmen kendilerini ve çevrelerini sürekli sorgularlar. Özellikle Salih'in aşk, güç ve varoluş konusundaki içsel çatışmaları, izleyiciyi onun psikolojik dünyasına derinlemesine çeker. Bu yabancılaşma ve kendi kendini yansıtmaları, postmodern anlatılarda sıkça görülen temalardandır.

- **Marjinal ve Toplum Dışı Karakterler:**

"Ağır Roman"ın ana karakterleri, toplumun dışında kalmış, sosyal normlara uymayan bireylerden oluşur. Bu karakterler, postmodern edebiyat ve sinemada sıkça görülen marjinal figürlerdir. Film, ana karakter Gıli Gıli Salih ve onun çevresindeki diğer marjinal figürleri, toplumsal normları sorgulatarak, izleyiciyi bu karakterlere empatiyle bakmaya davet eder. Toplumun kenarında yaşayan bu figürler, postmodern anlatının merkezinde yer alır.

- **Anlatımda Bütünsellikten Kaçınma:**

Film, tek bir düz hikâyeye anlatmak yerine, karakterlerin gündelik yaşamlarından kesitler sunarak dağınık bir anlatı yapısı kullanır. Bu parça parça anlatım, postmodernizmin "bütünsel bir anlam ya da gerçeklik" kurma çabasına karşı çıkışını temsil eder. Olayların bir başlangıcı ya da sonucu kesin çizgilerle belirlenmemiştir; bu da postmodern anlatının özelliklerinden biridir.

- **Yüksek Kültür ile Popüler Kültürün Karışımı:**

“Ağır Roman”, hem popüler kültüre hem de edebi bir derinliğe sahip unsurlar içerir. Özellikle İstanbul’un gecekondulu mahalleleri, sokak dili, argolar ve gündelik yaşamda kullanılan dil, yüksek kültürden çok, alt kültüre yakın bir anlatım sunar. Bu, postmodernizmin “yüksek kültür” ve “popüler kültür” arasındaki çizgiyi bulanıklaştırma eğilimine uygun bir yaklaşımdır.

- **Estetik Çeşitlilik ve Çok Katmanlı Anlatım:**

Filmde estetik anlamda gerçekçi, çarpıcı, zaman zaman grotesk sayılabilecek sahneler yer alır. İstanbul’un gecekondulu sokaklarını, karakterlerin yaşamlarını, ilişkilerini gerçekçi bir biçimde resmeder. Bu çok katmanlı estetik, izleyiciyi hem karakterlerin iç dünyasına hem de sosyal eleştiriye dair düşündürür. Ayrıca şiddet, cinsellik ve suç gibi konular açıkça işlenir; bu da geleneksel anlatı yapılarından uzak, modern bir yaklaşım sergiler.

- **Hakikat Algısının Göreceliliği:**

Postmodernizmde hakikat ve ahlak gibi kavramlar görecelidir. Filmde karakterler, toplumsal ahlaka aykırı görülen davranışlarda bulunurlar, ancak kendi dünyalarında bu davranışlar normaldir. Gıli Gıli Salih’in dünyasında aşk, sadakat, güç gibi kavramlar farklı şekillerde anlam bulur. Böylece, izleyiciye dayatılan bir “doğru” ya da “yanlış” kavramı yoktur; her şey karakterlerin içinde bulunduğu bağlama göre değişir.

- **Mekânın Bir Karakter Gibi İşlenmesi:**

Filmde İstanbul’un arka sokakları, özellikle de Kolera Mahallesi, adeta bir karakter gibi işlenmiştir. Bu mekân, anlatının temel bir unsuru haline gelerek hikâyeye özgün bir kimlik kazandırır. Postmodern anlatılarda mekanlar sıklıkla anlatının bir parçası haline gelir, çünkü mekanlar da olayların akışına etki eden unsurlardır.

- **Mizah ve Dramatik Unsurların Birlikte Kullanımı:**

Film, sert ve dramatik bir hikâyeye anlatırken aynı zamanda karakterler ve olaylar aracılığıyla kara mizah öğelerini de içerir. Bu mizah, filmdeki trajik olayları yumuşatarak izleyiciye farklı bir deneyim sunar ve postmodern bir yaklaşım sergiler.

Mustafa Altıoklar’ın “Ağır Roman” uyarlaması, toplumsal dışlanmışlık, marjinalite ve hakikat algısı gibi postmodern temaları ele alarak sinemada da kendine özgü bir üslup oluşturur. Bu özellikleriyle, Türk sinemasında postmodern yaklaşıma örnek oluşturan eserlerden biridir.

“Ağır Roman,” Türk sinemasında postmodernizmin tüm bu özelliklerini yansıtan, estetik olarak cesur, tematik olarak derin bir film olarak öne çıkar. Kendi kültüründen gelen özgün bir sesle, klasik anlatı yapılarının dışına çıkarak

toplumsal gerçekliği ve karakterlerin iç dünyasını modern bir perspektiften ele alır.

"Ağır Roman" filmi, Metin Kaçan'ın aynı adı taşıyan romanından uyarlanmış, Türk sinemasında postmodern anlatı unsurlarını barındıran önemli bir yapımdır. Film, toplumsal yapıyı, bireysel kimlikleri ve sınıfsal mücadeleyi işlerken, bir yandan da postmodernizmin belirgin özelliklerini kullanarak izleyiciyi hem hikâye hem de anlatı biçimi açısından sorgulamaya davet eder. Bu bağlamda, pastiş, metinlerarasılık, bilinçakışı, üstkurmaca, flashback ve ironi gibi postmodern kavramlar, filmin anlatısının şekillenmesinde önemli bir rol oynar. Pastic, bir sanat eserinin farklı tarzları veya türleri bir araya getirmesi ve bunları farklı bir bağlamda kullanmasıdır. "Ağır Roman"da, filmdeki bazı öğeler eski Türk filmlerine ve popüler romanlara göndermeler yapar. Hem edebi hem de sinemasal bir yapıdaki pastiş, eski dönemin melodramatik anlatılarını günümüzün modern sinemasıyla harmanlar. Film, bir yandan dönemin toplumsal yapısını anlatırken, diğer yandan bu yapıların öyküsel çerçevesini sorgular. Geleneksel Türk sinemasının estetiği, mizahi bir şekilde alaya alınarak izleyiciye sunulur. Bu durum geçmişin kültürel formlarının ve dilinin yeni bir anlam yüküyle tekrar ele alınmasıdır.

Metinlerarasılık ise bir metnin, diğer metinlerle sürekli bir etkileşim içinde olmasıdır. "Ağır Roman"da metinlerarasılık, Orhan Kemal'in eserinden sinemaya uyarlanmış olmasıyla başlar, ancak film, yalnızca romanla değil, Türk sinemasının ve edebiyatının birçok klasik metniyle de ilişki kurar. Film, Türk toplumunun sınıfsal yapısını ele alırken, Orhan Kemal'in karakterlerini ve temalarını, dönemin diğer edebi yapıları ve sinematik örnekleriyle birleştirir. Böylece, film izleyicisini sadece bir romanın iç dünyasıyla değil, aynı zamanda çok daha geniş bir kültürel ve sanatsal bir alanda da düşünmeye teşvik eder. Bilinçakışı, karakterlerin düşüncelerinin ve hislerinin kesintisiz bir akışla izleyiciye sunulmasıdır. "Ağır Roman"da bu teknik, özellikle ana karakterlerin içsel dünyalarının derinlemesine işlendiği sahnelerde belirginleşir. Ahmet ve diğer karakterler, hayatlarındaki çıkmazları ve toplumsal çelişkileri daha çok bilinç akışı şeklinde aktarırlar. Ahmet'in, hayatta kalma mücadelesini verirken kafasında dönen karmaşık düşünceler ve duygular, izleyiciye adeta bir akışkanlık içinde sunulur. Bu, karakterlerin duygusal ve psikolojik çatışmalarının daha içsel bir düzeyde ele alınmasını sağlar ve onları izleyiciye daha yakın hale getirir.

Üstkurmaca ise anlatının, kendi yapısına dair bir farkındalık yaratmasıdır. "Ağır Roman"da bu, karakterlerin ve filmin sürekli olarak kendi anlatısının farkında olması şeklinde işlenir. Film, toplumsal yapının kurallarına ve sınıfsal çatışmalara dair bir eleştiri sunarken, izleyicinin bu eleştiriye alması için filmdeki anlatı yapısını sorgular. Ahmet'in ve diğer karakterlerin yaşadığı zorluklar,

sadece bireysel bir drama değil, toplumsal yapının ve sınıf ayrımlarının bir eleştirisidir. Ancak film, bu yapıları doğrudan anlatmak yerine, izleyiciyi sürekli olarak kendi anlatısının sınırlarını ve anlamını sorgulamaya iter. Filmin yapısındaki bu farkındalık, "üstkurmaca"nın sinemasal bir versiyonudur. Flashback, yani geçmişe dönüş, filmdeki zamanın doğrusal olmaktan çok daha katmanlı ve kesintili bir şekilde aktarılmasını sağlar. "Ağır Roman"da flashback teknikleri, karakterlerin geçmişini, bugünkü kimliklerini ve toplumsal durumlarını anlamamıza yardımcı olmak için sıkça kullanılır. Özellikle Ahmet'in geçmişteki deneyimlerinin, onun şu anki durumuyla nasıl kesiştiği ve şekillendiği flashbackler aracılığıyla ortaya çıkar. Bu teknik hem karakterlerin içsel dünyasında hem de toplumsal yapının birey üzerindeki etkilerini anlamamıza yardımcı olur. Flashback, aynı zamanda izleyiciye sadece "bugün" değil, "geçmişte" ne olduğunu da düşündürerek filmi daha çok katmanlı bir deneyime dönüştürür.

İroni, bir şeyin beklenenin tam tersi şekilde gerçekleşmesidir ve "Ağır Roman"da bu hem karakterlerin hem de toplumsal yapıların çelişkileri üzerinden ortaya çıkar. Ahmet ve diğer karakterler, yoksulluk ve adaletsizlik içinde hayatta kalmaya çalışırken, toplumun onlara sunduğu fırsatlar ve gerçekler arasında büyük bir uçurum vardır. Ahmet'in bir anlamda "güçlü" ve "bağımsız" olma mücadelesi, sürekli olarak toplumsal sınıfın baskılarıyla çatışır. Filmdeki ironi hem toplumsal yapının hem de karakterlerin bireysel arzularının ne kadar iç içe geçmiş olduğunu ortaya koyar. Toplumun sunduğu "şanslar"ın ve "umutların" aslında ne kadar sahte olduğu, filmdeki en önemli eleştirilerdendir. Sonuç olarak, "Ağır Roman" filmi, postmodern sinemanın en belirgin özelliklerini taşıyan bir yapıdır. Pastiş, metinlerarasılık, bilinçakışı, üstkurmaca, flashback ve ironi gibi kavramlar, filmi yalnızca bir toplumsal drama değil, aynı zamanda derinlemesine bir toplumsal eleştiri ve çok katmanlı bir sinemasal deneyim haline getirir. Bu postmodern teknikler, filmdeki temaları daha geniş bir perspektiften ele almayı sağlar ve izleyiciye, hikâyeyi sadece bir romanın veya karakterlerin öyküsü olarak değil, toplumsal yapının ve bireylerin içsel dünyasının bir yansıması olarak sunar.

Milan Kundera'nın "Var Olmanın Dayanılmaz Hafifliği" (1984) adlı romanı, bireysel varlık, aşk, özgürlük ve zaman gibi evrensel temaları, postmodern bir bakış açısıyla derinlemesine irdeler. Bu temaların sinemaya uyarlanması, özellikle Philip Kaufman'ın 1988'deki film uyarlaması ile, izleyiciye sadece bir hikâye sunmakla kalmaz, aynı zamanda insan varoluşunun anlamı ve özgürlüğü üzerine yoğun bir felsefi sorgulama yapma imkânı tanır. Filmdeki anlatı yapısı, zamanın doğrusal olmaması, postmodern karakter analizi, üstkurmaca kullanımı ve ironi gibi tekniklerle zenginleşir. Kundera'nın romanında olduğu gibi, film de

varlık ve hafiflik karşılıklı etrafında döner. Ana karakter Tomas, özgürlüğü ve bağımsızlığı, bağlılıkları reddederek ve sürekli kaçmaya çalışarak tanımlar. Filmde bu özgürlük, bir çeşit "hafiflik" duygusuyla ilişkilidir. Hafiflik, bir yük taşımama, sorumluluklardan kaçma, her şeyin geçici olduğunu kabul etme halini ifade eder. Tomas'ın hayatı, bu hafiflik arayışının somut bir örneğidir. Bir doktor olarak özgür bir yaşam süren Tomas, çok sayıda kadınla kısa süreli ilişkiler kurar, ancak bu ilişkilerde derinleşmekten kaçınır. Hafiflik, ona bir tür yüzeysellik sunarken, derinleşmeyen her şeyin anlamını kaybetmesine neden olur.

Buna karşılık, Tereza, Tomas'ın hafifliğine zıt olarak, ağırlık arar. Aşkın anlamı ve derinliği, Tereza için bir bağlılık gerektirir; çünkü aşk ona göre sadece fiziksel bir tatmin değil, duygusal ve felsefi bir sorumluluktur. Aşk, Tereza için bir tür ağırlık taşır. Bu çelişki, filmdeki tematik yapının kalbini oluşturur. Tereza'nın Tomas'a duyduğu sevgi, onun için bir sorumluluk ve bağlılık anlamına gelirken, Tomas'ın hafifliği ise tüm sorumluluklardan kaçış ve anlık tatminlere dayalıdır. Ancak, hafifliğin sonunda bir boşluk vardır. Tomas'ın hayatındaki bu boşluk, onun varlığının anlamını sorgulamasına yol açar. Tereza'nın ise aşka duyduğu derin bağlılık, onun varoluşunu anlamlandırma çabasını yansıtır.

Filmde aşk ve özgürlük arasındaki çatışma, sadece iki karakterin ilişkisiyle sınırlı kalmaz, aynı zamanda insanın içsel dünyasında da yansır. Aşk hem bireysel hem de toplumsal bir sorumluluk gerektirir. Tereza'nın aşkı, sadakat, bağlılık ve sorumluluk taşırken, Tomas'ın aşkı daha çok geçici zevkler ve anlık tatminlerle şekillenir. Tomas, özgürlüğünü sevdiği kadınlara duyduğu derin sevgiyle tezat oluşturacak şekilde, ilişkilerinde duygusal bağlardan kaçınır. Ona göre aşk, yalnızca bir seçim değil, aynı zamanda bir özgürlük aracıdır. Bu, filmi izleyenlerin aşkla ilgili kalıplaşmış anlayışlarını sarsar; çünkü filmde aşk ne tamamen özgürlük ne de tamamen bağlılık anlamına gelir. Özgürlük, Tomas'ın arzusu ve kimliği olmasına rağmen, sonunda bu özgürlüğün yalnızlık ve anlam eksikliğiyle sonuçlandığı görülür. Tereza için aşk, bir tür ağırlıktır. Onun için aşk, güven duygusu ve kalıcı bir bağ gerektirir. Aşkın bu yönü, onun varoluşuna anlam katarken, Tomas'ın kaçtığı bir ağırlıktır. Filmdeki bu zıtlık, iki karakter arasındaki ilişkinin temel gerilimini oluşturur. Tereza'nın aşkı, ona bağlılık ve sorumluluk getirirken, Tomas'ın aşkı, sadece fiziksel tatmin ve anlık duygusal geçişlilikle sınırlıdır. Her iki karakter de aşkta farklı bir anlam ve değer arayışındadır, ancak birbirlerinin isteklerini karşılayamadıkları için ilişki sürekli bir gerilim içinde devam eder.

1.2. VAR OLMANIN DAYANILMAZ HAFİFLİĞİ ESERİNİN SİNEMAYA YANSIMASI

"Var Olmanın Dayanılmaz Hafifliği" filmi, Milan Kundera'nın aynı adlı romanından uyarlanmıştır ve postmodernizmin pek çok yönünü içerir.

- **Kurgusal Yapı ve Anlatı Tarzı:**

Film, zaman ve mekân kavramlarını esneten bir anlatım tarzına sahiptir. Hikâye, geçmiş ve şimdi arasında gidip gelen karakterlerin içsel dünyalarını ve deneyimlerini daha karmaşık bir şekilde sunuyor.

- **Felsefi Temalar:**

Kundera'nın romanı ve genel olarak film, varlık, özgürlük, hafiflik ve ağırlık gibi geniş kapsamlı temaları sorguluyor. "Hafiflik" ve "ağırlık" kavramları, yapılabilecek yaşam seçimleri ve bu seçimlerin sonuçları üzerindeki etkilerine ilişkin derinlikli bir tartışma sunar. Postmodernizm, bu tür f

- **Karakter Oyunları ve Kimlik:**

Filmdeki karakterlerin, devam eden ilişkilerin kimliklerinin çok katmanlı ve değişken olduğunu göstermektedir. Tomas, Tereza, Sabina ve Franz gibi karakterlerin yaşamları, kişiliğin sürekli bir yeniden inşası olarak görülüyor. Postmodernizmde kimlik algısının dinamik ve esnek olduğu

- **Metinlerarasılık:**

Filmde, edebi referanslar ve finansal bağlantılar kullanılarak geçmişten gelen etkilerin modern yaşam üzerindeki bağlantıları sorgulanır. Bu geleneksel, farklı kültürel ve bileşenlerin bir araya getirilmesi postmodernizmin tipik bir özelli

- **Gerçeklik ve Algı:**

"Var Olmanın Dayanılmaz Hafifliği", gerçeklik ve gerçeklik arasındaki ince sınır sorguları. Filmdeki karakterlerin deneyimlediği duygular, seyirciye gerçeklik algısının nasıl şekillendiğini ve yaşanacak deneyimlerin ne denli farklı olabileceğini gösterir. Ama postmodernizmin

"Var Olmanın Dayanılmaz Hafifliği" filmi, postmodernizmin tanımlayıcı özelliklerini barındırırken, çapındaki genişlik ile monitörün yaşam anlamı ve bireysel seçimlerin sonuçları üzerine düşündürür. Anlatım yapısı, karakter derinliği ve sorgulayıcı temalar, film postmodern bir eser olarak farklılık göstermektedir.

Postmodernizmin temel özelliklerinden biri, zamanın doğrusal olmaması ve geçmiş, şimdi ve geleceğin sürekli bir etkileşim içinde olmasıdır. "Var Olmanın Dayanılmaz Hafifliği" filmi, bu postmodern anlatı biçimini oldukça belirgin bir şekilde kullanır. Filmde, zaman bir doğrusal akış olarak ele alınmaz; karakterlerin geçmişine ait anılar ve şimdiki zaman, birbiriyle kesişir ve iç içe geçer. Tomas ve Tereza'nın geçmişleri, onların şimdiki kimliklerini ve varoluşlarını şekillendirirken, aynı zamanda bu geçmişler her bir karakterin şu anda verdiği

kararları da etkiler. Zaman, filmde bir tür belirsizlik yaratır; çünkü karakterlerin anlık seçimleri, onların geçmişlerinden gelen izlerle sürekli şekillenir. Film, flashback kullanımıyla izleyiciyi sürekli olarak zaman içinde geri ve ileri götürür. Geçmişe dair geri dönüşler, karakterlerin içsel çatışmalarını anlamamıza yardımcı olurken, aynı zamanda filmdeki zamanın lineer olmayan yapısı izleyicinin zihin dünyasında belirsiz bir etki bırakır. Film, geçmişin şimdiki zamanla ve karakterlerin kararlarıyla nasıl şekillendiğini sürekli sorgular. Bu yapısal belirsizlik, postmodernizmin zaman, gerçeklik ve anlatı arasındaki sınırları bulanıklaştıran etkilerinden biridir.

Filmin anlatı yapısındaki üstkurmaca unsurları, izleyicinin hikâyenin yapısal ve anlatsal yönlerine dair farkındalık oluşturmasını sağlar. Film, karakterlerin hayatlarındaki seçimlerin ve seçimlerin sonuçlarının aslında birer kurmaca olduğuna dair sürekli bir hatırlatmada bulunur. Her karakterin kendi hayatına dair algısı, o anki seçimleriyle şekillenir, ancak bu seçimlerin sonuçları çoğu zaman beklenmedik bir ironiyle karşılaşır. Tomas'ın özgürlüğü ve hafifliği, ona yalnızlık getirirken, Tereza'nın bağlılık arayışı da ona acı ve hayal kırıklığı getirir. Bu ironi, filmdeki en güçlü temalardan biridir; çünkü her karakter, beklenmedik bir şekilde kendi istediği anlamı ve doyumunu bulmakta zorlanır. "Var Olmanın Dayanılmaz Hafifliği" filmi, sadece bir aşk hikâyesi değil, aynı zamanda bireysel varlık, özgürlük ve sorumluluk üzerine derin bir sorgulamadır. Film, zamanın doğrusal olmaması, üstkurmaca yapısı, ironik karakter ilişkileri ve aşk ile özgürlük arasındaki gerilimle postmodernizmin önemli temalarını içerir. Tomas ve Tereza'nın birbirine zıt olan bakış açıları ve arzuları, filmin felsefi temalarını ortaya koyarken, aynı zamanda izleyiciye bireysel seçimlerin ve bu seçimlerin anlamını düşündürür. İnsan varoluşunun anlamını sorgulayan film, hafiflik ve ağırlık arasındaki çatışmayı derinlemesine ele alırken, izleyiciyi özgürlük, aşk, zaman ve varlık üzerine düşünmeye davet eder.

1.3. GÜLÜN ADI ESERİNİN SİNEMAYA YANSIMASI

Umberto Eco'nun "Gülün Adı" (Il Nome della Rosa) romanı, postmodern edebiyatın özelliklerini güçlü bir şekilde yansıtan ve sinemaya uyarlanmış bir eserdir. Bu postmodern özellikler, özellikle 1986 yapımı film uyarlamasında da bazı yönleriyle kendini gösterir.

• Tarihsel Yeniden İnşa ve Kurgusal Oyunlar:

Eco'nun romanında tarihsel olaylar ve gerçekler ile kurgu iç içe geçmiştir. Orta Çağ'daki bir manastırda geçen hikâye, tarihsel bir kurgu ile oluşturulmuş olmasına rağmen, aynı zamanda çeşitli felsefi ve dini meseleleri sorgulayan postmodern bir altyapı sunar. Filmde de bu tarihsel dönem, detaylı prodüksiyon

ve kostümlerle yansıtılarak seyirciyi kurgu ile gerçeğin bir arada olduğu bir dünyaya çekmektedir.

- **Metinlerarasılık:**

“Postmodern edebiyatın” bir diğer özelliği olan metinlerarasılık, film uyarlamasında da kısmen korunmuştur. Eco'nun romanı, çeşitli Orta Çağ metinlerinden, dini ve felsefi kaynaklardan alıntılarla doludur. Filmde bu yön daha az belirgin olsa da hikâyenin temasındaki bu çeşitlilik, katmanlı anlatımı ve ele aldığı konular ile postmodern bir etkisi vardır.

- **Bilgiye ve Hakikate Şüphe:**

Roman, bilgi ve hakikat arayışını merkezi bir tema olarak işlerken, bu arayışı sorgular. Filmde, manastırda işlenen gizemli cinayetlerin çözülmesi sürecinde hakikatin göreceliği ve bilgiye duyulan şüphe işlenir. Dedektif benzeri karakter William of Baskerville, hem dinî dogmaları sorgulayan hem de olaylara rasyonel bir yaklaşım getiren bir figürdür; bu da postmodern şüphecilğin yansımasıdır.

- **Anlatının Güvenilmezliği ve Kurgusal Katmanlar:**

Roman, anlatıcının güvenilmezliğini ve çok katmanlı kurguyu kullanır. Eco'nun hikayesi, bir anlatıcı aracılığıyla sunulur ve bu, olayların doğruluğunu sorgular. Film, bu güvenilmez anlatı yapısını tam olarak yansıtmaya da gizemi çözme sürecinde izleyiciye belirsizlikler sunarak postmodern bir gerilim yaratır.

- **Katmanlı Anlamlar ve Yoruma Açıklık:**

Eco'nun “Gülün Adı”, çok katmanlı bir yapı sunarak izleyiciye ve okuyucuya çeşitli yorumlara açık kapılar bırakır. Filmde de bu katmanlı anlatı tamamen korunmasa da dini ve felsefi temalar üzerinde çeşitli düşünsel yollar açarak postmodern bir atmosfer yaratır. Eco'nun romanının postmodern yansımaları, özellikle metinlerarasılık ve tarihsel kurgu gibi özellikler üzerinden filme yansıtılmıştır. Romanın derinliğine tam olarak erişemese de film, postmodernizmle ilişkili temaları ve estetik yapıyı koruyarak izleyiciye alternatif bir okuma sunar.

Gülün Adı" filmi ve Umberto Eco'nun aynı adlı romanı, postmodernizmle ilişkili temalar ve anlatı teknikleri bakımından oldukça zengin bir yapıya sahiptir. Film, bir polisiyeden çok daha fazlasını sunar; tarih, felsefe, dini dogmalar, güç ilişkileri ve bilgi üzerine derin bir sorgulama yapar. Metinlerarasılık, üstkurmaca, bilinç akışı, ironi ve belirsizlik gibi postmodern anlatı teknikleri filmde yoğun bir şekilde kullanılır. Filmin en önemli özelliklerinden biri, metinlerarasılık unsurlarının güçlü bir şekilde kullanılmasıdır. Umberto Eco, "Gülün Adı" romanında, Orta Çağ'ın skolastik düşüncesini, Hristiyanlık anlayışını ve dini dogmaları eleştirirken, aynı zamanda Borges, Aristoteles, Augustinus ve Thomas Aquinas gibi düşünürlerin eserlerine sıkça atıfta bulunur. Bu referanslar, filmin yapısına da yansır ve hem geçmişe dair bir bilgi sunarken, hem de izleyiciyi

geçmişin felsefi ve kültürel metinleriyle ilişkilendirmeye davet eder. Filmde, özellikle manastırın kütüphanesinde geçen sahnelerde, Aristoteles'in komediyi ele alan eserlerinden, Augustinus'un gülüş ve günah anlayışına kadar pek çok tarihsel ve felsefi metne gönderme yapılır. Manastırdaki entelektüel yaşam, sadece dini değil, aynı zamanda felsefi bir arayışa da işaret eder. Burada bir labirent metaforu öne çıkar. Manastırın kütüphanesinin labirent gibi tasarımı, Borges'in labirentleri ve sonsuz döngülerinin bir yansımasıdır. Labirent, sadece fiziksel bir mekân değil, aynı zamanda bilgiye ulaşma, anlamı keşfetme ve gerçekliği bulma çabalarının sembolüdür. Manastırda yaşanan cinayetler de bilginin peşinden gitmenin ne kadar tehlikeli olabileceğini, özellikle yasak bilgiye dair bir uyarıyı işaret eder. Ayrıca, filmdeki entelektüel tartışmalar, Borges'in metinlerinde olduğu gibi, bir tür gizemli bilgi ve bu bilginin açığa çıkmasıyla ilgili korkuları da barındırır. Bu metinlerarasılık, filmde gizlilik ve bilgiye ulaşamama temalarını işler. İronik bir şekilde, tüm bu entelektüel çabalar, bir cinayetin çözülmesine yönelik değil, aslında kişinin kendi içindeki gizli bilgiyi keşfetmesine hizmet eder.

Üstkurmaca (metnin veya filmin kendisini bir anlatı olarak ifşa etmesi), filmdeki bir diğer güçlü postmodern özellik olarak kendini gösterir. "Gülün Adı" filmi, bir yanda Orta Çağ'da geçen tarihi bir olay gibi görünürken, diğer yanda bu olayları anlatan bir karakterin hatıralarını sunar. Adso'nun anlatıcılığı, tarihsel olayların öznel bir biçimde anlatılmasına olanak tanır. Üstkurmaca, tarihsel bir anlatıyı öznel bir şekilde ele almanın yanı sıra, aynı zamanda bir hikâyenin nasıl kurgulandığına dair izleyiciyi sorgular. Adso'nun perspektifinden gördüğümüz bu olaylar, geçmişin doğrudan bir yansıması değil, geçmişe dair kişisel bir yorum ve gizli bir anlatıdır. Adso'nun anlatısındaki belirsizlikler, bize tarihsel gerçekliği değil, tarihi bir anlatıyı sunar. Adso, geçmişini hatırlarken, onu öznel bir bakış açısıyla ve yaşadığı manevi değişimlerle birlikte yeniden inşa eder. Filmde, gerçeklik ile hikâyenin sınırları oldukça belirsizleşir. Olaylar, birer yapı olarak sunulurken, film de izleyiciye bu yapının bir kurmaca olduğunu hatırlatır. Burada üstkurmaca, hem Adso'nun tarihsel bir olayın anlatıcısı olmasına hem de filmdeki anlatının izleyicilere bir oyun gibi sunulmasına olanak tanır.

Filmdeki ironi ve çelişkiler, Orta Çağ'ın dogmatik yapılarının altında yatan bilgi kontrolü ve bilgiyi saklama arzusuyla ilişkilidir. Filmde, manastırdaki cinayetler, aslında sadece bir suç çözme hikâyesi değil, bilginin saklanması ve yasak bilgiye ulaşma arayışının dramatik sonuçlarını yansıtır. Manastırda gerçekleşen cinayetler, bilgiyi yalnızca belirli kişiler ve kurumlar tarafından kontrol edilmek istenmesini simgeler. Yasak bilginin peşinde koşmak, aslında ölümcül sonuçlar doğurabilir. Adso ve William, bu ironiyi hem dini dogmalara hem de bilimsel sorgulamalara karşı izlerken, sürekli olarak kendi bilgi ve

gerçeklik arayışlarında çelişki yaşarlar. Filmde, Aristoteles'in komediyi ve gülmeyi ele alması, özellikle cinayetlerin işlendiği kütüphanede gülüş ve günah arasında kurulan ilişkiyi vurgular. İronik bir şekilde, filmdeki en ciddi, ölümcül olaylar, bir yanda komik ve rahatsız edici şekilde basitleştirilen bilgilerin üzerinden gerçekleşir. Dini dogmaların ardında, bilgiye ulaşan her karakterin yaşadığı felsefi çelişki, izleyiciyi sürekli olarak gerçeklik ve bilgi arasında bir gerilimde bırakır.

Bilinç akışı tekniği, filmdeki en dikkat çekici özelliklerden biridir. Özellikle Adso karakterinin içsel dünyasını izleyiciye aktarırken bu teknik öne çıkar. Adso, yaşadığı olayları bir rahip olarak yazarken, sadece dışsal olayları anlatmaz; aynı zamanda kendi içsel çatışmalarını, dini inançlarını, şüphelerini ve sorgulamalarını da aktarır. Bu içsel dünya, bilinç akışı tekniği ile oldukça belirgin hale gelir. Adso'nun içsel çatışmaları, sadece dini inançları ve özlemleriyle değil, aynı zamanda dini ve felsefi doktrinlere karşı duyduğu şüpheyle şekillenir. William'in gözlemleri ve Adso'nun deneyimleri arasındaki etkileşim, filmin hem içsel hem de dışsal çatışmalarla dolu bir anlatı haline gelmesini sağlar. Adso'nun yaşadığı bu içsel çatışma, sürekli bir şüphe ve güven arayışı içerir.

William de benzer şekilde, bilginin sınırlarını zorlayarak hem kendi dini inançlarıyla hem de bilimsel sorgulama arzusuyla çelişir. Hem Adso'nun hem de William'in içsel dünyaları, aslında filmin büyük bir kısmında bu iki karakterin felsefi derinliklerini izleyicilere sunar. Bilinç akışı ile her bir karakterin ruh haline dair detaylı bir anlatım, filmdeki derinliği artırır ve izleyicinin karakterleri sadece dışsal olaylar üzerinden değil, içsel çözümlenmelerle anlamasına yardımcı olur. Filmdeki temel postmodern özelliği oluşturan bir diğer unsur ise belirsizliktir. Film, gerçeklik ve yalan arasındaki çizgiyi belirsizleştirir. Hem manastırda yaşanan cinayetlerin çözümü hem de karakterlerin kişisel arayışları, her iki düzeyde de gerçeklik ile hayal arasındaki sınırları bulanıklaştırır. Adso ve William cinayetleri çözme sürecinde, bilginin peşinden gitmelerine rağmen, gerçekliği hiçbir zaman tam olarak kavrayamazlar. Film, sadece tarihsel bir gerçekliği değil, aynı zamanda her bireyin kendi içindeki gerçeklik algısını sorgulamaya iter.

Manastırdaki düzen, bilgiye dair bir kontrol kurma arzusuyla birlikte gelir. Ancak bilgi ve gerçeklik her zaman belirsizdir ve bu belirsizlik, yalnızca cinayetleri çözme sürecinde değil, aynı zamanda karakterlerin içsel yolculuklarında da kendini gösterir. Gerçeklik arayışı, her karakterin içsel dünyasında olduğu gibi, filmde de sürekli olarak izleyiciye bilginin sonlu ve öznellik üzerine kurulu bir yapısı olduğunu hatırlatır. "Gülün Adı" filmi, postmodernizmin temel öğelerini barındıran, çok katmanlı ve derinlikli bir yapıya sahip bir eserdir. Metinlerarasılık, üstkurmaca, ironi, bilinç akışı ve belirsizlik

gibi teknikler, filmin anlatısını zenginleştirirken, aynı zamanda izleyiciye tarihsel bir dönem ile modern düşünce arasında köprüler kurma fırsatı sunar. Bu unsurlar sayesinde, film sadece bir dedektiflik hikayesi değil, aynı zamanda bilgi, güç, düşünce ve gerçeklik üzerine bir postmodern sorgulama aracı haline gelir.

1.4. GÖLGESİZLER ESERİNİN POSTMODERN SİNEMAYA YANSIMASI

Hasan Ali Toptaş'ın “Gölgesizler” romanı, 2009 yılında Ümit Ünal tarafından sinemaya uyarlanmış ve postmodern özellikleriyle dikkat çeken bir yapıya sahip olmuştur. Romanın sinema uyarlaması da postmodern sinemaya özgü anlatım teknikleri ve temaları ile Türk sinemasında dikkat çekici bir örnek sunmaktadır. Bu uyarlamanın postmodern sinemaya etkilerini şöyle özetleyebiliriz:

- **Gerçeklik ve Kurgu Arasındaki Sınırların Bulanıklaşması**

“Gölgesizler,” gerçek ile kurgunun sınırlarını kasıtlı olarak bulanıklaştıran bir yapıya sahiptir. Roman, bir köyde geçen olayları ve kasaba ile köy arasındaki geçişleri ele alır, ancak olayların nerede başlayıp bittiği veya hangi dünyaya ait olduğu belirsizdir. Sinema uyarlamasında da bu bulanıklık korunur. Anlatıcının köyde yaşananları anlatması, gerçek ve kurgu arasındaki sınırları tamamen ortadan kaldırarak izleyiciyi karmaşık bir dünyaya çeker. Bu durum, postmodern anlatımın karakteristik bir özelliğidir; izleyiciye tek bir doğru ya da mutlak bir gerçek sunulmaz.

- **Zaman ve Mekânın Çizgisel Olmayan Kullanımı**

Filmde zaman ve mekânın geleneksel bir şekilde kullanılmaması, “Gölgesizler”in en güçlü postmodern özelliklerinden biridir. Olaylar kronolojik bir sıra izlemez; köyde ve kasabadaki olaylar, izleyiciye düzensiz bir zaman diliminde verilir. Mekanlar da gerçeklik ile rüyalar arasında bir geçiş sağlar. Filmde, köyün adeta “sıradan” bir köy değil, karakterlerin bilinçaltındaki düşünceleri ve korkularını yansıtan bir dünya olduğu hissi verilir. Bu, postmodern sinemada görülen zaman-mekân algısının sınırlarını zorlamanın bir örneğidir.

- **Anlatıcının Güvenilmezliği**

“Gölgesizler”de olayları anlatan anlatıcının güvenilir olmaması, izleyiciye anlatılan her şeyi sorgular. İzleyici, filmde anlatılan olayların ne kadarının gerçek ne kadarının hayal olduğunu ayırt edemez. Anlatıcının bu güvenilmezliği, postmodernizmin “mutlak doğrular” ve “güvenilir gerçekler” olmadığını vurgulayan yapısını destekler. Ümit Ünal, filmde bu güvenilmez anlatıcıyı sinematografik öğelerle destekleyerek izleyiciyi sürekli bir belirsizlik içinde bırakır.

- **Kimlik ve Varlık Üzerine Sorgulamalar**

Filmde köy halkının kaybolan kişiler hakkında verdiği çelişkili bilgiler ve karakterlerin sürekli yer değiştirmesi, kimlik ve varoluş üzerine derin bir sorgulamayı beraberinde getirir. Örneğin, roman ve filmde karakterler bir anda kaybolur veya geri döner; ancak bu kayboluşların nedenini veya bu kişilerin kim olduğunu anlamak zordur. İzleyici, karakterlerin kimliklerinin belirsizliğiyle yüzleşirken, bu varoluşsal krizle birlikte postmodernizmin kimlik ve varlık sorgulamalarına tanık olur.

- **Metinlerarasılık ve Kültürel Referanslar**

Filmde, romanın yazarı Hasan Ali Toptaş'ın edebi etkisi hissedilirken, Türk halk kültürüne ait korku ve batıl inançlar gibi unsurlar da anlatının bir parçası haline gelir. Köy ortamındaki “kaybolmalar” ve köy halkının bu durumu olağanüstü olaylarla açıklamaya çalışması, Türk halk anlatı geleneğiyle bağlantılıdır. Metinlerarasılık, burada kültürel bağlamda geleneksel halk anlatılarının modern bir hikâye ile birleşimi üzerinden sağlanır; bu da postmodern sinemanın “kültürlerarası diyalog” arayışına bir örnektir.

- **Belirsiz ve Açık Uçlu Bir Anlatı**

“Gölgesizler”de yaşanan olayların nedeni, karakterlerin akıbeti ya da olayların doğruluğu hakkında bir açıklık verilmez. Olaylar, başından sonuna kadar izleyiciyi kesin bir çözüme ulaştırmadan devam eder. Filmde de bu belirsizlik korunmuş; olayların açık uçlu yapısı, izleyicinin kendi yorumunu yapmasını gerektiren bir anlatı sunar. Postmodern sinemada belirsizlik ve açık uçlu anlatı, izleyiciyi olayların anlamını kendi bakış açısından değerlendirmeye zorlayan bir tekniktir.

- **Gotik ve Korku Unsurlarının Sembol Olarak Kullanımı**

Filmdeki köy ortamı ve karakterlerin kaybolmaları, gotik bir atmosfer yaratır. Postmodern edebiyat ve sinema, gotik unsurları sembolik anlamlarla kullanmayı sever. Filmdeki köy hem karakterlerin iç dünyalarını yansıtan hem de kaybolan kimliklerin ve belirsizliklerin sembolize edildiği bir mekân olarak işlev görür. Böylece gotik atmosfer, izleyiciyi hem korku hem de felsefi bir sorgulamaya iter; bu da postmodern sinemanın izleyiciyi düşündüren bir estetik yaratma çabasıyla örtüşür.

- **Rüyalar ve Gerçeklik Arasında İnce Bir Çizgi**

Filmde, karakterlerin yaşadığı olaylar rüya ve gerçek arasında gidip gelen bir yapıya sahiptir. Bu durum, filmde bir “rüya gibi” bir atmosfer yaratır. İzleyici, karakterlerin yaşadıklarının bir rüya mı yoksa gerçek mi olduğunu çözmekte zorlanır. Postmodern sinemada rüya-gerçek sınırlarının ortadan kalkması, karakterlerin ve olayların derin bir bilinçaltı analizi gibi sunulmasına yol açar.

“Gölgesizler” de bu tekniği kullanarak izleyiciyi gerçekliğin doğasını sorgulamaya teşvik eder.

- **Tekdüzelik ve Boşluk Hissi Yaratma**

Filmdeki köy, izole ve dış dünyadan kopmuş bir yer olarak sunulur. Bu tekdüzelik, filmde karakterlerin bir çıkış yolu bulamaması ve olayların sürekli tekrarlanmasıyla daha da pekişir. Köydeki atmosfer, izleyiciye sürekli bir boşluk ve çıkışsızlık hissi verir. Postmodern anlatılarda bu tekdüzelik, varoluşsal bir kriz yaratma ve karakterleri dış dünyadan kopararak bir “kısır döngü” içinde bırakma amacı güder.

- **Postmodern Anlam Arayışına Uygun Yapı**

“Gölgesizler,” modern bir toplumun bireylerinin anlam arayışını ve kimlik kaygılarını işler. Karakterlerin kayboluşu, kimlik krizini ve anlam arayışını simgeler; köy ise bu arayışın sürekli tekrarlandığı bir mekân haline gelir. Bu anlamda, postmodernizmde sıkça işlenen “anlamın belirsizliği” ve “yitirilmiş kimlik” temaları filmde güçlü bir şekilde işlenmiştir. Hasan Ali Toptaş’ın edebi anlatımıyla Ümit Ünal’ın sinematografik uyarlaması birleşerek, “Gölgesizler” filminde postmodern sinemanın belirsizlik, kimlik arayışı, gerçek ve kurgu arasındaki sınırların bulanıklığı gibi temalar etkili bir şekilde yansıtılır. Bu özellikler, Türk sinemasına özgün bir postmodern yaklaşım kazandırmış; özellikle köy, kasaba, toplum ve birey arasındaki çatışmalar üzerinden Türk izleyicisine evrensel bir anlatı sunmuştur.

Hasan Ali Toptaş’ın "Gölgesizler" adlı romanından uyarlanan ve 2009 yılında vizyona giren aynı adlı film, yalnızca bir toplumsal drama değil, psikolojik ve felsefi derinlik taşıyan bir yapıt olarak karşımıza çıkar. Bireysel kimlik, toplumsal baskılar, gerçeklik ve belirsizlik gibi postmodern temalarla zenginleşen bu film, Hasan Ali Toptaş’ın anlatısındaki gölge, yüzleşme, kimlik arayışı gibi sembollerle izleyiciyi hem toplumsal hem de bireysel bir yolculuğa davet eder. Filmin teknik yapısındaki postmodern unsurlar, metinlerarasılık, üstkurmaca, ironi, bilinç akışı ve belirsizlik gibi kavramlarla bir arada işler ve filmi daha zengin, çok katmanlı bir anlatı haline getirir. Metinlerarasılık, postmodernizmin en belirgin özelliklerinden biridir ve "Gölgesizler"de önemli bir anlatım biçimi olarak kullanılır. Film, toplumun ideolojik yapısı ve bireylerin kimlik arayışı üzerinden şekillenirken, geçmişin ve edebiyatın izlerini de sürekli olarak taşır. Bu metinlerarasılık, filmdeki karakterlerin içsel dünyalarını keşfetme çabalarına ve toplumsal yapıların bireyler üzerindeki etkilerine dair çeşitli edebi göndermeler ile izleyiciyi farklı zaman dilimlerine taşır.

Filmdeki ana karakterlerin geçmişleri, sadece kişisel deneyimler değil, toplumsal bellekle iç içedir. Gölgesizler, geçmişin, köyün geleneklerinin ve toplumun ideolojik yapısının biçimlendirdiği bir kimlik arayışını anlatırken, aynı

zamanda toplumsal hafızanın bireysel bellekle nasıl örtüştüğünü de sorgular. Bu bağlamda, Hasan Ali Toptaş'ın romanı ve film arasındaki ilişki de bir anlamda metinlerarasılıkla güçlenir. Örneğin, filmdeki gölge teması hem toplumsal baskılar hem de bireysel psikolojik bir çözülüşün sembolüdür. Bu, romanın gölge metaforunun sinematik bir yansımasıdır ve izleyiciye, bireyin kendi kimliğine olan yolculuğunun tarihsel ve toplumsal bağlamını daha iyi anlamasına olanak tanır.

Filmdeki bir diğer önemli metinlerarasılık unsuru ise edebi göndermeler aracılığıyla yapılan sosyolojik eleştirilerdir. Hasan Ali Toptaş'ın eserlerinde sıkça gördüğümüz gibi, filmde de birey ve toplum arasındaki çatışma, zaman zaman edebiyatın tarihsel birikimiyle yansıtılır. Bu metinlerarasılık, geleneksel ile modern arasındaki gerilimi daha açık bir şekilde gözler önüne serer. Erzurum'un köy yaşamı, filmdeki karakterlerin içinde buldukları toplumsal yapıyı ve bu yapının birey üzerindeki etkisini anlamlandırma noktasında önemli bir işlev görür. Üstkurmaca, postmodernizmin bir başka önemli unsurudur ve "Gölgesizler" filminde bu teknik oldukça belirgin bir şekilde kullanılır. Üstkurmaca, gerçeklik ile kurmaca arasındaki çizgiyi belirsizleştirerek izleyiciye, anlatının içinde bulunduğu gerçek hakkında sürekli bir sorgulama fırsatı sunar. Filmdeki üstkurmaca, hem anlatıdaki zihinsel süreçlerin ve içsel çatışmaların izleyiciye aktarılmasında, hem de bireylerin kimlik ve toplumla yüzleşmelerinde önemli bir yer tutar.

Hasan Ali Toptaş, filmde, gerçek ile kurmaca arasındaki sınırları bilinçli olarak bulanıklaştırır. Karakterlerin yaşadığı içsel çatışmalar, yalnızca bireysel kimlik arayışı değil, aynı zamanda toplumsal baskılara karşı duyulan öfke ile şekillenir. Karakterlerin toplumsal kimlik ile ilgili içsel sorgulamaları, filmde bir kurmaca hikayesi olarak işlenirken, gerçek duygularla da güçlü bir bağ kurar. Zihinsel süreçlerin ve gerçeklik algısının geçici olması, izleyiciyi bir kurmaca evrenine taşırken, filmin tüm yapısı da buna paralel olarak şekillenir. Gölgesiz olmak, sadece fiziksel değil, psikolojik bir eksikliktir; karakterlerin içsel dünyalarında yaşadıkları kimlik boşlukları, kurmaca bir yapı oluşturur. İroni, filmdeki toplumsal yapılar ile bireysel kimlikler arasındaki gerilimlerin bir sonucu olarak karşımıza çıkar. "Gölgesizler"deki ironi hem bireysel hem de toplumsal düzeydeki çelişkiler aracılığıyla gösterilir. Filmdeki karakterlerin kimlik arayışları, toplumsal ideolojilerle sıkça çelişir. Özellikle ana karakter, toplumdan gelen baskılara karşı bireysel özgürlüğünü ararken, bir yanda kendi içsel çatışmalarına, diğer yanda toplumsal yapının dayattığı kimliklere karşı ironiyi simgeler.

Filmdeki ironi, sadece dışsal çatışmalarla ilgili değildir; aynı zamanda karakterlerin içsel dünyasında yaşadıkları çelişkiler üzerinden de güçlenir.

Karakterler, kendilerini tanımak ve toplumla olan ilişkilerini sağlıklı bir şekilde düzenlemek isteseler de sürekli olarak dış dünyadan gelen güçlü ve baskıcı bir kimlik dayatmasıyla karşılaşır. Bu, ironiyi derinleştiren bir unsurdur. Gölgesiz olmak, aynı zamanda kimlikten yoksun olmak ve toplumla uyumsuzluk anlamına gelir. Karakterler, bu gölgesizliği hem toplumsal hem de bireysel düzeyde gülünç ama bir o kadar da trajedi-komik bir biçimde yaşarlar. Bilinç akışı, filmdeki karakterlerin zihinsel süreçlerinin ve duygusal çalkantılarının izleyiciye aktarılmasında kullanılan güçlü bir tekniktir. "Gölgesizler"de, karakterlerin içsel dünyalarındaki karmaşalar ve toplumsal baskılar arasında sürekli bir geçiş ve çatışma vardır. Bu geçişler, bilinç akışı tekniğiyle doğrudan ilişkilidir. Filmin en güçlü yönlerinden biri, karakterlerin görünmeyen ve gizli dünyalarına dair izleyiciye derinlemesine bir bakış açısı sunmasıdır.

Bilinç akışı, filmdeki karakterlerin duygusal ve psikolojik içsel yolculuklarının en belirgin işareti. Özellikle Ana karakterin geçmişiyi ve toplumla yüzleştiği anlarda, bilinç akışı kullanılarak izleyicinin karakterin düşüncelerine derinlemesine bir dalış yapması sağlanır. Karakterlerin sürekli olarak içsel çelişkilerle, korkularla ve hatıralarla yüzleşmeleri, bilinç akışı üzerinden anlatılır. Bu yöntem, içsel karmaşa ve toplumsal baskılar arasında gidip gelen karakterlerin ruhsal durumunu anlamamıza yardımcı olur. Filmdeki bir diğer önemli postmodern tema ise belirsizliktir. "Gölgesizler", gerçeklik ve kimlik arasındaki belirsiz çizgiyi ele alırken, gölge ve kimlik temalarını vurgular. Toplumun dayatmaları, bireylerin kimlik arayışını zorlaştırır ve bu belirsizlik, film boyunca gerçeklikten daha çok algıların, bireysel yaşantıların ve toplumsal kimliklerin etkisiyle şekillenir.

Filmin en önemli güçlerinden biri, belirsizliğin ve gerçeklik arayışının merkezde olmasıdır. Birey, dışsal dünyaya dair hissettiği eksiklikler ile birlikte gerçekliği sorgular. Gölgesiz olmak, aynı zamanda belirsizliğe terk edilmiş olmanın bir simgesidir. Bu belirsizlik, kimlik arayışları, toplumsal baskılar ve psikolojik yıkımlarla iç içe geçer. Hasan Ali Toptaş'ın "Gölgesizler" filmi, postmodernizmin pek çok temel unsurunu bir arada barındıran derinlikli bir yapıt olarak karşımıza çıkmaktadır. Metinlerarasılık, üstkurmaca, ironi, bilinç akışı ve belirsizlik, filmdeki ana temaları ve anlatıyı şekillendirir. Filmdeki karakterlerin kimlik arayışı, toplumdan gelen baskılar ve içsel çelişkiler, izleyiciye derin bir felsefi sorgulama alanı sunar. "Gölgesizler", yalnızca bir toplumsal eleştiri değil, aynı zamanda insan ruhunun derinliklerine yapılan bir yolculuktur. İncelediğimiz filmler — "Ağır Roman", "Varolmanın Dayanılmaz Hafifliği", "Gülün Adı", "Gölgesizler" — her biri, postmodernizmin farklı yönlerini ve etkilerini sinemaya taşıırken, aynı zamanda birey ile toplum arasındaki gerilim, kimlik arayışı, toplumsal yapılar ve gerçeklik ile kurtmaca arasındaki geçişleri derinlemesine ele

alır. Her bir film, karakterlerinin içsel dünyalarına dair güçlü anlatılar sunarak, postmodernizmin klasik özelliklerinden olan belirsizlik, üstkurmaca, metinlerarasılık, ironi gibi teknikleri kullanırken, aynı zamanda toplumsal ve bireysel kimliklere dair keskin bir eleştiri yapar.

Sonuç

Postmodern Temalar Üzerinden Bir Karşılaştırma ve İnceleme

"Ağır Roman", "Varolmanın Dayanılmaz Hafifliği", "Gülün Adı" ve "Gölgesizler" filmleri, postmodernizmin temel bileşenlerini hem bireysel hem de toplumsal düzeyde işleyen, farklı anlatım biçimlerine sahip yapıtlar olarak öne çıkmaktadır. Bu dört film, kimlik, toplumsal baskılar, gerçeklik ile kurmaca arasındaki geçiş, belirsizlik ve ironi gibi postmodern temaları derinlemesine keşfederken, aynı zamanda her biri farklı anlatı teknikleri ve sembolik yapılandırmalar kullanarak sinemada postmodernizmi temsil eder. Bu temalar ve teknikler, filmlerin hem toplumsal eleştiriler hem de bireysel varoluşsal sorgulamalar açısından büyük bir güç kazanmasını sağlar. Tüm bu filmler, kimlik arayışını ve toplumsal baskıların bireyler üzerindeki etkisini farklı biçimlerde işler. "Ağır Roman"da Kenan karakteri, toplumun oluşturduğu normlarla içsel dünyası arasında sıkışırken, filmdeki kimlik arayışı, bireysel özgürlük ile toplumsal katmanların ve önyargıların çatışmasını açığa çıkarır. Örneğin, Kenan'ın suçlu olup olmaması toplum tarafından belirlenirken, film boyunca izleyici, Kenan'ın içsel çelişkileri üzerinden toplumun ona dayattığı kimlikleri sorgular. Toplum, Kenan'ı katil olarak etiketlerken, filmdeki anlatıcı figürler onun bu etiketle ne kadar uyumlu olduğu ya da nasıl bir toplumsal kimlik geliştirdiği üzerine sürekli bir belirsizlik yaratır. Bu noktada, ironi devreye girer: Kenan'ın katil olma durumu, sadece toplumun ona verdiği bir etiket değil, aynı zamanda onun içsel çatışmalarının, toplumun dayattığı normlara karşı duyduğu isyanın bir yansımasıdır. Toplumun baskısı, Kenan'ı bir kimlik arayışına iter, ancak bu kimlik yalnızca dış dünyadan değil, içsel bir yolculuktan da doğar.

"Gölgesizler", kimlik arayışı açısından daha felsefi ve psikolojik bir derinlik sunar. Karakterler, içsel çatışmalarını, toplumdaki gelen baskılarla yüzleşerek, geçmişleriyle hesaplaşarak yaşarlar. Toplumsal bellek ve bireysel hafıza arasında gidip gelen bir anlatı kurar film, burada kimlik yalnızca toplumla değil, aynı zamanda zamanla da şekillenir. Ana karakterin gölgesizliği, sadece dışsal bir etiket değil, onun içsel kimlik arayışındaki bir boşluğu temsil eder. Bireysel kimlik, toplumun geçmişi ve toplumun toplumsal bellekle şekillenir; karakterlerin kimlikleri hem gerçek hem de kurmaca bir yapıya sahiptir. "Varolmanın Dayanılmaz Hafifliği"nde ise, kimlik arayışı daha çok bireysel

özgürlük ve toplumsal bağlar arasındaki çatışmaya dayanır. Tomas, hayatı boyunca hep özgürlüğünü aramış, bu özgürlüğü kadınlar, aşk ve fiziksel arzularla elde etmeye çalışmıştır. Ancak bu özgürlük arayışı, onun içsel dünyasında derin bir boşluk ve belirsizlik yaratır. Örneğin, Tomas'ın Tereza ile evlenmesi ve aralarındaki ilişki, bireysel özgürlük ile toplumun evlilik gibi normatif yapılarına uyum sağlama çabasının bir sonucudur. Tomas hem bireysel kimliğini hem de toplumsal beklentileri dengeleme zorunluluğuyla karşı karşıyadır. Buradaki kimlik arayışı, bireyin yaşamı boyunca hem özgürlük hem de sorumluluk gibi ikili değerlerle şekillenen bir yolculuktur.

"Gülün Adı"da ise, kimlik teması, yalnızca bireysel değil, toplumsal ve entelektüel düzeyde de ele alınır. William'ın arayışı, sadece kişisel bir kimlik değil, aynı zamanda bilgiye, hakikate, akla ve inançlara dair bir sorgulamadır. Bilgiye dayalı bir kimlik inşası, inançların ve dogmaların etkisiyle sorgulanırken, William'ın sürekli olarak toplumun dayattığı dogmalar ve bilişsel sınırlar ile karşı karşıya kalması hem bireysel bir kimlik arayışı hem de toplumsal yapılar karşısında bir direnç oluşturur. William'ın gerçeklik algısı, bilgi ve inanç arasındaki gerilimle şekillenir, bu da onu bilgi ve dogma arasında sıkıştırılmış bir karakter haline getirir. Bu filmler, gerçeklik ve kurmaca arasındaki sınırları çizen anlatılarla izleyiciyi sürekli olarak belirsizlik içine iter. "Ağır Roman", üstkurmaca tekniğiyle karakterlerin içsel dünyalarına dair kurgusal bir perspektif sunar. Kenan'ın yaşadığı kimlik belirsizliği, gerçeklikle kurmaca arasında sürekli bir geçiş yapar. Filmde, Kenan'ın toplumsal kimliğiyle uyumlu olup olmadığı sürekli sorgulanır, çünkü onun eylemleri ve düşünceleri arasında net bir ayırım yapmak mümkün değildir. Üstkurmaca kullanımı, karakterin içsel çatışmalarını anlatırken, izleyicinin gerçeklikten ne kadar uzaklaştığını gösterir.

"Gölgesizler"de, bilinç akışı tekniğiyle, karakterlerin gerçeklik algıları doğrudan zihinsel süreçlerinden aktarılır. Buradaki gerçeklik sürekli bir belirsizlik taşır ve karakterlerin gölge olma halleri, onların yalnızca toplumsal yapılarla değil, zihinsel bir belirsizlikle de karşı karşıya olduklarını gösterir. Filmdeki gölge metaforu, aynı zamanda gerçeklik ve kurmaca arasındaki muğlak sınırı temsil eder. Bu, film boyunca karakterlerin kimlik arayışlarını doğrudan etkiler. "Varolmanın Dayanılmaz Hafifliği"nde, gerçeklik ve kurmaca arasındaki sınır, Tomas'ın yaşadığı bireysel çatışmalarla birleşir. Tomas'ın yaşamını kurmaca olarak değerlendiren bir bakış açısı, onun sürekli belirsiz seçimler yapmasına neden olur. Tomas'ın hayatındaki her şey geçici ve hafiftir, bu da onun gerçeklik algısını zorlar. Tomas'ın başkalarına karşı duyduğu aşk ve özgürlük arzusu, ancak gerçeklikten uzaklaştıkça daha hafif hale gelir, bu da izleyiciyi gerçek ve kurmaca arasındaki farkı sorgulamaya iter.

"Gülün Adı", özellikle metinlerarasılık ve üstkurmaca aracılığıyla gerçeklik ve kurmaca arasındaki çizgiyi silikleştirir. William'ın bir bilginin gerçekliğini sorgularken, inanç ve dogma üzerinden kurduğu kimlik, aslında bir kurmacadır. Hem William hem de filmdeki diğer karakterler, sürekli olarak gerçekliği ve dogmatik yapıları sorgular, ancak bu sorgulama da her zaman kendi içsel çelişkileriyle yüzleşir. Tüm bu filmler, postmodern tekniklerle, yani ironi, üstkurmaca, bilinç akışı ve metinlerarasılık gibi unsurlarla zenginleştirilmiş yapılar sunar. Ağır Romanda, ironi kullanımı, karakterlerin dışsal dünyalarına dair oluşturdukları kimliklerin ve içsel gerçekliklerinin çatışmasıyla kendini gösterir. "Kenan"ın suçlu olup olmadığı, bir ironiye dönüşür ve toplumun değer yargılarının kimlik üzerindeki etkisini sorgular. Gölgesizlerde ise, bilinç akışı ve üstkurmaca ile hem kimlik hem de toplumsal yapı sorgulanır. Ana karakterlerin içsel dünyalarındaki belirsizlik, gerçeklik ve kurmaca arasındaki geçişleri belirler. Varolmanın Dayanılmaz Hafifliği ise, Tomas'ın hayatındaki hafiflik ve belirsizlikle postmodernizmi felsefi bir temele dayandırır, buradaki üstkurmaca anlayışı, kişisel seçim ve özgürlük ile derinlemesine bir ilişki kurar. Gülün Adı, metinlerarasılık tekniğiyle hem tarihsel hem de felsefi bir eleştiriyi inanç ve bilgi üzerinden gerçekleştirir. Buradaki üstkurmaca kullanımı, karakterlerin gerçeklik ve inanç üzerine düşünürken, sürekli olarak belirsizlik içinde olmalarını sağlar.

KAYNAKÇA

- Akbulut, T. (2018). "Varolmanın Dayanılmaz Hafifliği'nde Postmodern Kimlik ve Varoluş Arayışı." *Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 115-130.
- Atay, O. (2014). *Tutunamayanlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aydın, M. (2013). "Tarih ve Kurgu Arasında Umberto Eco: Gülün Adı Romanında Postmodern Anlatım." *Türk Edebiyatı ve Felsefe Dergisi*, 2(2), 78-91.
- Aytürk, A. (2010). *Modernizm ve Postmodernizm: Edebiyat Kuramları ve Temsilcileri*. İstanbul: Can Yayınları.
- Ayık, A. (2010). HASAN ALİ TOPTAŞ'IN GÖLGESİZLER ROMANINDA POSTMODERN KURGU. *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, (4), 67-78.
- Bayraktaroğlu, A., & Uğur, U. (2011). Postmodern sinemada filmlerarasılık bağlamında pastiş ve parodi. *Art-E Sanat Dergisi*, 4(7), 1-20.
- Çalışkan, Y. (2017). "Postmodern Romanın Temel Özellikleri ve Tematik Unsurlar." *Türk Edebiyatında Postmodernizm içinde*, ed. Z. Doğan. İstanbul: Alfa Yayınları, 73-85.
- Çetin, M. (2015). *Postmodern Türk Romanı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çolak, S. (2006). "Umberto Eco'nun Gülün Adı Romanında Postmodern Anlatı Teknikleri." *Edebiyat Kuram ve Eleştiri Dergisi*, 4(1), 35-49.
- Foucault, M. (1980). *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977*, ed. C. Gordon. New York: Pantheon Books.
- Gümüş, S. (2010). "Gölgesizler: Hasan Ali Toptaş'ın Edebi Dünyasında Kimlik ve Varoluş Sorgulamaları." *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 47(3), 112-128.
- Gündoğdu, H. (2017). "Milan Kundera'nın Varolmanın Dayanılmaz Hafifliği Romanının Sinema Uyarlamasında Postmodern Unsurlar." *Sinema ve Edebiyat Dergisi*, 5(1), 66-81.
- Kara, B. (2011). "Gölgesizler'in Sinema Uyarlaması Üzerine Bir İnceleme: Postmodern Anlatı Unsurları ve Edebiyat-Sinema İlişkisi." *Sinema ve Edebiyat Dergisi*, 2(1), 59-73.
- Karadoğan, Ali. "Postmodern sinema mı film mi." *İletişim araştırmaları dergisi* 3.1 (2005): 133-160.
- Karakuş, E. (2019). "Türk Romanında Postmodern Teknikler: Biçimsel ve İçeriksel İnceleme." *Edebiyat ve Dil Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 120-135.
- Koçak, D. (2012). *Sinemada postmodernizm*. Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5(2), 65-86.
- Mungan, M. (2019). *Ağır Roman: Mahalle Kültürü ve Kimlik Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Oğuz, Z. (2018). *Türk Postmodern Romanında Kimlik ve Anlam Arayışları*. Ankara: Phoenix Yayınları.

- Özdemir, E. (2015). Milan Kundera'nın Romanlarında Postmodern Unsurlar. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Özgüç, S. (2002). Postmodern Edebiyat ve Milan Kundera. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Okutan, B. B. (2015). Postmodern toplumsal metin ve din: Gölgesizler örneği. *Milel ve Nihal*, 12(2), 125-148.
- Percesepe, G. J. (1990). The unbearable lightness of being postmodern. *Christian scholar's review*, 20(2), 118-118.
- Şahin, E. (2017). "Ağır Roman'da Postmodern Unsurlar: Film ve Edebiyat Arasında Bir Karşılaştırma." *Türk Sineması ve Edebiyat İlişkisi Üzerine Makaleler*, 5(2), 45-59.
- Şahin, V. (2016). SOSYOLOJİK AÇIDAN AĞIR HAYATIN AĞIR ROMAN'I VE METİN KAÇAN. *Mecmua*, (2), 11-28.
- Seyfula, S. (2021). 'Gülün Adı 'Romanının Türkiye ve Kuzey Makedonya Baskılarında Paratekst Unsurların Postmodernizm Bağlamında Mukayesesi. *Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları*, 3(2), 301-313.
- Toptaş, H. A. (2004). Gölgesizler. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Türkeş, Ö. (2003). Türk Edebiyatında Modernizm ve Postmodernizm. İstanbul: Metis Yayınları.
- Türk, M. T. (2012). Postmodern bağlamda Paul Auster ve Metin Kaçan'ın eserlerinin karşılaştırmalı analizi.
- Yıldız, M. (2016). "Postmodern Türk Romanında Dil ve Gerçeklik Algısı." *Dil ve Edebiyat Dergisi*, 3(2), 88-101.

21. Bölüm

Türkiye’de Kamu Sermayeli Mevduat Bankaları İçin Bir SWOT Analizi

Burak SERTKAYA¹

---

¹ Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, buraksertkaya@hitit.edu.tr,
ORCID: 0000-0001-9551-3439

1. Giriş

Ekonomide fon akışkanlığı sağlayan en temel kurum, her zaman ekonomik faaliyetlerin merkezinde yer alan bankalar olmuştur. Finansal sistemin belirleyici aktörlerinden olan bankalar, sadece finansal piyasalar nezdinde değil, aynı zamanda büyüme, istihdam gibi reel ekonominin merkezinde yer alırlar. Tasarruflar bankalar sayesinde finansal sistem içinde kalmakta ve bu da zaman içinde borçlanma maliyetlerini düşürerek yatırımların artmasını sağlamaktadır.

Türkiye’de faaliyet gösteren bankası sayısı yıllar içinde artış göstermektedir. Sektörde faaliyet gösteren bankalar; kamu sermayeli, özel sermayeli, yabancı sermayeli ve son olarak kalkınma ve yatırım bankaları şeklinde dört sınıfa ayrılmaktadır. Bu bankaların 3’ü kamu sermayeli mevduat bankalarından oluşmaktadır (TBB, 2024). Devlet bankaları olarak da bilinen kamu mevduat bankaları, bireylere veya özel firmalara ait olmayıp devlet sermayesi ile idare edilmektedirler. Diğer bir deyişle kamu sermayeli bankaları, sermayesinin yüzde ellisinden çoğu devlete ya da kamu kuruluşlarına haiz, denetim ve yönetimi bu kuruluşlarca görevlendirilen şahıslar tarafından kontrol edilen bankalardır. Kamu bankaları devletin yapılmasında zorunluluk gördüğü iktisadi konularda ve ayrıca özel kişi ve kurumların kârlı bulmadığı alanlarda faaliyette bulunurlar (Toprak ve Coşkun, 2012: 44).

Kamu sermayeli mevduat bankaları aynı zamanda para ve maliye politikalarının daha etkin şekilde uygulanmasında ve özellikle kriz zamanlarında bir alternatif olarak ortaya çıkmasında bir politika seti olarak kullanılabilir. Bunun dışında, kamu bankalarının varlığı çok sayıda farklı nedenle açıklanabilir. Dikkati çeken ilk nokta, 1970’li yıllara kadar iktisadi kalkınmanın devlet tarafından yönlendirilmesi gerektiği anlayışının kabul edilmesi ve devletin stratejik sektörlerde mülkiyetinin olması, kalkınmada gerekli bir şart olarak görülmesidir. İkincisi, ekonomideki dışsallıklara bağlı olarak piyasa mekanizmasının etkin kaynak tahsisinde yeterli olamayacağı ve bir takım grupların ise kredilerin tahsisine yetersiz paya sahip olduğu düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Üçüncüsü, kırsal kesimlerin de finansal hizmetlerden yararlanmasının önü açılmasıdır. Dördüncüsü ise kamu bankalarının, büyük özel bankaların ekonomik ve politik etkilerine karşı bir tepki biçiminde sektör içinde rekabetin sağlanmasını hedefleyerek kurulmasıdır (Uçarkaya, 2006: 7-11).

Türk finansal sistemin içinde yer alan bankaların sahiplik yapıları; kamu, özel ve yabancı sermayeli mevduat bankaları biçiminde sınıflandırılmaktadır. Aktif büyüklüğü açısından incelenecek olursa, kamu sermayeli mevduat bankalarının bu yapı içerisinde ilk sıralarda yer aldıkları gözlenmektedir. Diğer bir ifadeyle, Türkiye’de kamu sermayeli bankaların sayısı az olsa da sektör

içindeki ağırlıkları ön sıralardadır. Türkiye ekonomisinde kamu sermayeli mevduat bankalarının günümüzde halen finansal sistem içinde ağırlığını koruması, bu konunun yeniden ele alınması ve değerlendirilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu çalışma ile Türk bankacılık sektöründeki kamu sermayeli mevduat bankaları için bir SWOT analizi yapılmıştır. Bu kapsamda kamu sermayeli mevduat bankaların performansları ortaya koyularak sektör içindeki avantajları ve dezavantajları sıralanmıştır. Buna göre çalışmanın giriş bölümünü Türkiye'nin kamu sermayeli mevduat bankacılığına ilişkin temel göstergeleri takip etmektedir. Bu bölümde, Türkiye'deki kamu sermayeli mevduat bankalarının temel verileri sunularak betimsel bir analiz ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Sonrasında ise çalışmaya ait yöntem tanıtılmış ve sunulan veriler bağlamında Türkiye'de kamu sermayeli bankalar için bir SWOT analizi yapılmıştır. Çalışma, sonuç ve değerlendirme başlığı ile sonlandırılmıştır.

2. Kamu Sermayeli Mevduat Bankacılığına İlişkin Temel Bilgiler

Türkiye'de bankalar, sermaye kaynakları ya da faaliyet alanları bakımından sınıflandırılmaktadır. Buna göre sermaye kaynakları bakımından bankalar; kamu, özel ve yabancı sermayeye sahip bankalar olarak sınıflandırılırken, faaliyetleri açısından bankaları da; merkez bankaları, mevduat bankaları, yatırım ve kalkınma bankaları ve katılım bankaları olarak sınıflandırmak mümkündür. Diğer yandan bankalar kapsam ve ölçek bakımından bölgesel bankalar ile tek ve çok şubeli bankalar biçiminde de gruplandırılmaktadır (Masak, 2020). 2023 yılının Eylül ayına göre Türkiye'de aktif büyüklükleri bakımından finans piyasaları içinde bankacılığın payı %79'dur. Portföy yönetim şirketlerinin payı %10, sigorta şirketlerinin %3 ve emeklilik yatırım fonlarının payı ise %2'dir. Diğer finans kuruluşlarının sahip olduğu pay ise %1'den düşüktür (TBB, 2024: 42). Dolayısıyla Türkiye'deki finansal sistem daha çok banka temelli olduğundan finansal sisteme yönelik yapılan düzenlemelerin çoğu bankalar üzerine odaklanmaktadır. Düzenleyici organlar, bankacılığı düzenleyerek finansal yapıyı oluşturmak ve yönlendirmek için çaba göstermektedir. Bu koşullar altında, finansal sistemin daha rekabetçi bir hale gelmesi için bazı alanlardaki düzenlemelerin gevşetilmesi veya tamamen ortadan kaldırılması (deregülasyon) gerektiği gibi görüşler dile getirilmektedir (Kartal, 2018: 7).

Tablo 1. Kamu ve Özel Sermayeli Bankalar

<p><u>Kamusal Sermayeli Mevduat Bankaları</u></p> <p>Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Türkiye Halk Bankası Türkiye Vakıflar Bankası</p> <p><u>Özel Sermayeli Mevduat Bankaları</u></p> <p>Akbank Anadolubank Fibabanka Şekerbank Turkish Bank Türk Ekonomi Bankası Türk Ticaret Bankası Türkiye İş Bankası Yapı ve Kredi Bankası</p>
--

Kaynak: TBB (Türkiye Bankalar Birliği)

Türk finansal sisteminde uzun yıllardır üç devlet bankası faaliyet göstermektedir. Bunlar; Ziraat, Vakıf ve Halk Bankası'dır. Bu kamu bankalarının ortak özelliği ise üçünün de mevduat bankası olmalarıdır. Ziraat Bankası; çiftçi ve hayvan kredileriyle tarım ve hayvancılığa destek olan ve bu amaç ile krediler sağlayan en büyük kamu bankasıdır. Halk Bankası, KOBİ'lere ve esnaf kesimine destek sağlamak amacıyla devlet tarafından hibe veya faizsiz kredi veren ikinci büyük kamu bankasıdır. En büyük üçüncü kamu bankası olan Vakıf Bankası ise Ziraat ve Halk Bankası gibi ticari, KOBİ ve tarımsal işletmelere yönelik bankacılık faaliyetleri ile birlikte bireysel ve özel bankacılık alanlarında mali ürün ve hizmetler sunan bir kamu bankasıdır (Yalçınkaya ve Duramaz, 2021: 218). Kamu bankalarının kuruluş nedenleri temelde sosyal, politik ve ekonomik nedenlere dayanmaktadır (Bakal, 2019: 22-24). Bu nedenle bu bankalar hem tüketicilere hem de şirketlere sağladıkları fonlarla finansal hareketliliğin odağında yer almaktadırlar. Ancak özel sermayeli bankalar sayı olarak kamu sermayeli mevduat bankalarından daha fazladır. Özellikle İş Bankası, Akbank gibi özel sermayeli mevduat bankalarının Türk bankacılık sektöründeki ağırlığı diğer özel sermayeli bankalara göre daha büyüktür.

Tablo 2. Türkiye’deki Banka Sayıları (2015-2023)

Yıllar	Kamusal Sermayeli Mevduat Bankaları	Özel Sermayeli Mevduat Bankaları	Yabancı Sermayeli Mevduat Bankaları	Tas.Mevd.Sig.F onu. Devr. Bankalar	Kalkınma ve Yatırım Bankaları	Toplam
2015	3	9	21	1	13	47
2016	3	9	21	1	13	47
2017	3	9	21	1	13	47
2018	3	9	21	1	13	47
2019	3	9	21	1	13	47
2020	3	8	21	2	14	48
2021	3	8	21	2	15	49
2022	3	8	21	3	16	51
2023	3	9	21	1	19	53

Kaynak: TBB

Bankacılık sistemi çok sayıda farklı rasyo ile analiz edilmektedir. Bu analizlerden belki de en başta geleni sektörde faaliyet gösteren banka sayısıdır. Türk Bankacılık sisteminde faaliyet gösteren banka sayısı yıllar itibariyle çok değişmemektedir. Tablo 2’ye göre sektörde en fazla bankayı yabancı sermayeli mevduat bankaları oluşturmaktadır. Türkiye’de bu sayı yaklaşık son on yıldır 21’dir. Sonrasında ise sıralamayı kalkınma-yatırım bankalarıyla özel sermayeye sahip bankalar izlemektedir. Kamu mevduat bankalarının sayısı ise uzun yıllardır değişmemektedir. Buna göre 2015-2023 döneminde kamu bankalarının sayısı 3 iken; özel sermayeli bankaların sayısı 9’dur. 2023 yılı itibariyle Türk bankacılık sisteminde faaliyette bulunan banka sayısı 53’tür. Son on yılda ise toplam banka sayısı 47’den 53’e yükselmiştir.

Tablo 3. Türkiye’de Banka Çalışan Sayıları (2015-2023)

Yıllar	Kamusal Sermayeli Mevduat Bankaları	Özel Sermayeli Mevduat Bankaları	Yabancı Sermayeli Mevduat Bankaları	Tas.Mevd.Sig. Fonu. Devr. Bankalar	Kalkınma ve Yatırım Bankaları	Toplam
2015	58.211	74.756	62.646	225	5.366	201.204
2016	57.586	73.742	59.804	231	5.336	196.699
2017	58.502	73.460	56.079	225	5.238	193.504
2018	60.195	72.025	54.478	220	5.395	192.313
2019	60.365	69.071	54.000	223	5.178	188.837
2020	61.592	67.498	52.155	243	5.124	186.612
2021	61.874	66.133	51.420	254	5.567	185.248
2022	62.226	67.377	53.084	300	5.700	188.687
2023	65.386	64.700	52.474	230	6.317	189.107

Kaynak: TBB

Türk bankacılık sektörü çalışan sayıları bakımından incelenecek olursa, çalışanların daha çok kamu sermayeli mevduat bankalarında yoğunlaştığı görülecektir. Tablo 3'e göre özel ve yabancı sermayeye sahip bankalarda çalışan sayısının yıllar içinde düştüğü gözlenirken; kamu sermayeli mevduat bankalarında arttığı görülmektedir. Nitekim 2015 yılında kamu sermayeli mevduat bankalarında çalışan sayısı 58 bin dolaylarında iken, 2023 yılında 65 bin kişiyi geçmiştir. Türk bankacılık sektöründe toplam çalışan sayısı ise yıllar itibariyle düşmektedir. Sektörde toplam çalışan sayısı 2015 yılında 201 bin iken, 2023 yılında bu sayı 189 bin olmuştur.

Tablo 4. Bankaların Yoğunlaşma Yüzdesi (Toplam Aktiflerine Göre)

	2005	2022	2023
İlk 5 bankanın			
Aktifleri	63	61	61
Mevduatları	66	66	69
Kredileri	56	61	61
İlk 10 bankanın			
Aktifleri	85	88	90
Mevduatları	89	92	93
Kredileri	80	90	91

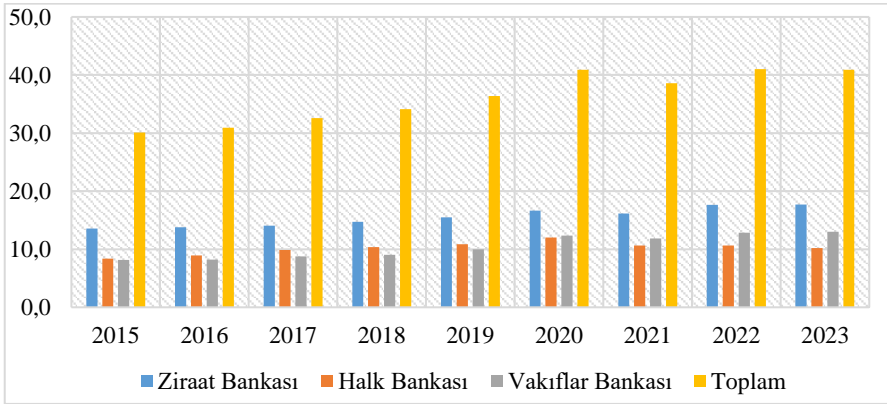
Kaynak: TBB, Bankalarımız 2023.

Tablo 4'te toplam aktiflerine göre en büyük ilk 5 banka ile en büyük ilk 10 bankanın aktifler, mevduatlar ve krediler bakımından yoğunlaşma yüzdeleri verilmiştir. Buna göre ilk 5 bankanın aktif toplamında sektörün payı 2023 yılında %61 olmuştur. Son iki yılda ilk 5 bankanın aktifler ve krediler içindeki payı değişmemiştir. Diğer yandan bu bankaların mevduat içindeki payları %66'dan %69'a yükselmiştir. İlk on bankanın toplam aktifler içindeki payı bir önceki döneme göre 2 puanlık bir artış göstererek %90 seviyesine ulaşmıştır. Bu artış sektördeki büyük bankaların aktif büyüklüklerinin daha da belirgin hale geldiğini göstermektedir. İlk on bankanın toplam mevduat içindeki oranı ise 1 puanlık bir artışla %93'e çıkmış olup, bu da büyük bankaların mevduat toplama konusundaki hâkimiyetlerinin arttığını ortaya koymaktadır. İlk beş banka arasında 3 kamu bankası, 1 özel banka ve 1 yurtdışında yerleşik banka bulunurken, ilk on banka sıralamasında ise 3 kamu bankası, 3 özel banka, 3 yurtdışında faaliyet gösteren banka ve 1 kalkınma ve yatırım bankası yer almaktadır. Bu durum ise sektördeki çeşitliliğin arttığını ve farklı türdeki bankaların öne çıktığını göstermektedir (TBB, 2024: 30). Homojen malın söz konusu olduğu bankacılık sektöründe büyük bankalarla birlikte birçok küçük

banka da faaliyette bulunabilir. Bu noktada genellikle büyük bankalar belirleyici olmakta ve küçük bankalar onları takip etmektedir. Ekonomi yazınında rekabetin, piyasada faaliyette bulunan şirket sayısı ile arasında güçlü bir ilişkisinin olduğu aşikârdır. Diğer bir deyişle şirket sayısının artması piyasadaki rekabetin daha yüksek olacağını bir kanıtı olarak görülmelidir.

Devletin kontrolündeki kamu bankalarının Türkiye gibi gelişen ekonomilerdeki piyasa payı, bankacılık sektörünün genelinde negatif etkiler yaratabilir. Keza uzun süre sektördeki bankaların sayısının fazla ve küçük ölçekli olması bankaların ölçek ekonomilerinden faydalanamayıp maliyet avantajı sağlayamamalarına yönelik eleştirileri gündeme getirmiştir. Az sayıda bankanın mevduat ve kredi piyasasında büyük bir paya sahip olması, Türk bankacılık sektörünü oligopol bir yapıya büründürmektedir. Oligopolistik bir yapıya sahip olan Türk bankacılık sektöründe, 1994, 2000, 2001 ve 2008 yıllarında meydana gelen krizlerin ardından bankaların sayısının düştüğü, küçük ölçekli kaldığı ve yüksek maliyetlerle faaliyet gösterdiği ortadadır (Arıcan, 2011: 125).

Grafik 1. Kamu Sermayeli Bankaların Aktiflerine Göre Sektör Payları % (2015-2023)

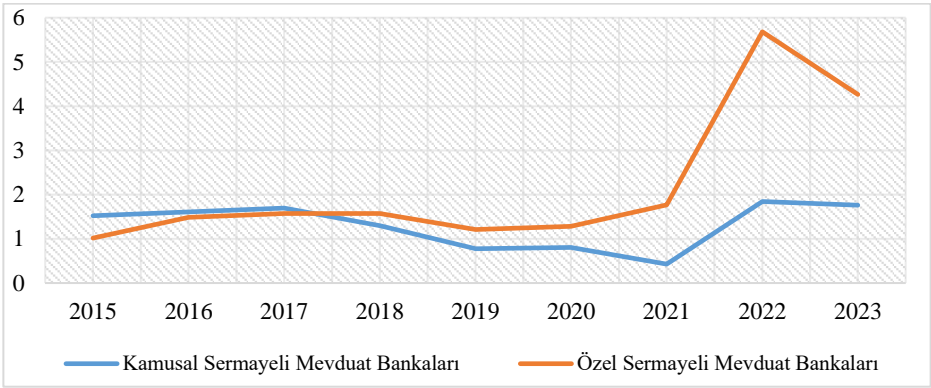
Kaynak: TBB

Grafik 1'e göre Türk bankacılığında sektör ağırlığının kamu sermayeli mevduat bankalarında olduğu görülmektedir. Üç kamu sermayeli mevduat bankasının sektörün toplam aktifleri içindeki payı son yıllarda %40 seviyesini aşmıştır. Sektörde en fazla payı %20'lere yaklaşan payı ile Ziraat Bankası almaktadır. Halk Bankası ve Vakıf Bankası'nın sektördeki payları ise son yıllarda %10'u aşmıştır.

Öte yandan bankacılık sektörünün toplam aktif büyüklüğü 2024 yılında 28 trilyonu geçerken, on büyük mevduat bankası sektörde %82'lik yer kaplamaktadır. Ziraat Bankası 4 trilyon 548 milyar lirayla sektörün en büyük

aktifine sahip bankası olma unvanını korumaktadır. İkinci sıradaki Vakıf Bankası'nın aktif büyüklüğü ise %15,8 artarak 3,2 trilyon liraya çıkmıştır. Üçüncü sırada 2,8 trilyon lirayla Türkiye İş Bankası yer almaktadır. Öte yandan İş Bankası özel bankalar içinde en yüksek aktif büyüklüğü olan bankadır. Halk Bankası ise 2,6 trilyon lira değerindeki aktif büyüklüğü ile 4. sıradadır (Doğan, 2024). Esasında kamu sermayeli mevduat bankalarının sektör içindeki payı 2015 yılı öncesinde de farklı değildi. Türk bankacılık sektöründe 2003-2015 yılları arasında da kamu sermayeli mevduat bankalarının ağırlığı hissedilmektedir. Bu dönemde toplam aktifler sıralamasında ilk sıralarda üç kamu mevduat bankası olan Ziraat Bankası, Halkbank ve Vakıfbank gelmektedir (Bora ve Arslan, 2017: 32-33).

Grafik 2. Kamu ve Özel Sermayeli Bankaların Ortalama Aktif Kârlılığı % (2015-2023)

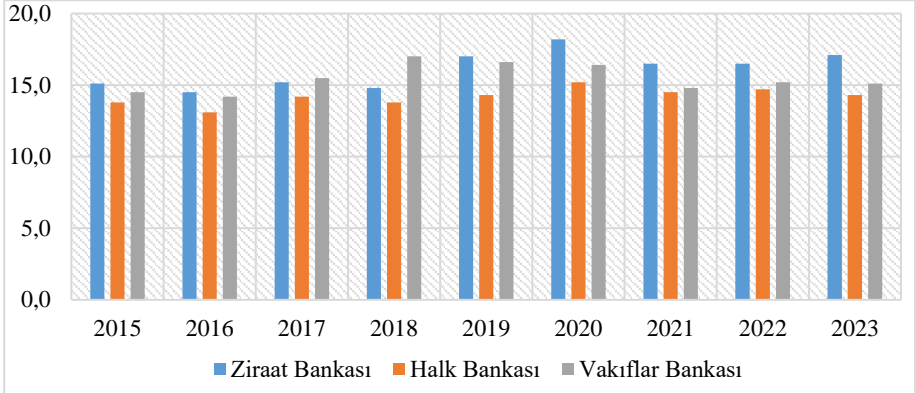
Kaynak: TBB

Bu tabloya göre Türk bankacılık sisteminde pazar payının daha çok kamu bankaları ağırlıklı olduğu görülmektedir. Kuruluş amaçları doğrultusunda bakılacak olursa, iktisadi faaliyetlerin düştüğü ve özellikle finansal piyasaların krize girdiği zamanlarda, kamu bankaları özel bankalar ile kıyaslandığında, kredi verme noktasında daha çok risk alırlar. Kamu bankalarının bu dönemde daralan kredi olanaklarını yeniden açması ve mevcuttaki kredi dağıtımını sürdürmesi beklenmektedir. Kamu bankalarının bu hedefe ulaşabilmesi için toplam aktiflerinde likit varlık oranlarını düşürerek kurumlar ve bireylere sağlanan kredi miktarını yükseltmeleri gerekir (Ertan ve Kayhan, 2020: 47).

Öte yandan Türk bankacılık sektöründe kamu sermayeli mevduat bankalarının aktif kalitesi kendi içinde değişkenlik göstermektedir. Erdoğan ve Uslu (2022) 'un çalışmasına göre 2010'lu yıllardan sonra aktif kalitesi bakımından en iyi performansı Ziraat Bankası göstermektedir. Ziraat Bankası, 2012 yılından sonra aktif yeterlilik değerleri bakımından pozitif değerler almaya

başlamıştır. Vakıf Bankası ve Halk Bankası ise Ziraat Bankası'na göre daha kötü bir performans sergilemiştir. Söz konusu bankaların aktif kârlılığı özel bankalar ile kıyaslanacak olursa daha farklı bir sonuç karşımıza çıkmaktadır. Grafik 2, kamu ve özel sermayeli bankaların ortalama aktif kârlılığı farklılık göstermektedir. Bilindiği gibi bankaların gelir yapısı; bankanın büyüklüğüne, faaliyet alanına ve ekonomik koşullara göre değişiklik gösterebilmektedir. Aktif kârlılık ise temel kârlılık rasyolarından biri olup, bankaların ortalama toplam aktifler üzerinden elde ettikleri bir getiri türüdür. 2015-2023 döneminde özel sermayeli mevduat bankalarının aktif kârlılık bakımından kamu sermayeli mevduat bankaların önünde olduğu görülmektedir. Özellikle 2020 yılında yaşanan Covid-19 pandemisi ile birlikte bu marjın daha çok açıldığı görülmektedir. 2022 yılından sonra ise özel bankaların ortalama aktif kârlılığı düşerken kamu sermayeli mevduat bankaların kârlılığı yatay seyretmiştir.

Grafik 3. Sermaye Yeterlilik Oranları % (2015-2023)

Kaynak: TBB

Türk bankacılık sektörü 2001 krizinden en çok etkilenen sektör olmuştur. Bu dönemde bankacılık sektörü krizle birlikte önemli bir değişim ve dönüşüm sürecine girmek zorunda kalmıştır (Karan ve Karacabey, 2003: 62). En başta da bankaların maruz kaldıkları riskleri en aza indirmek için mali yapılarını korumaları ve bunun için yeterli oranda sermayeye sahip olmaları gerekmiştir. Bankaların üstlendikleri riskler sebebiyle beklenmeyen kayıpları söz konusu olduğunda sermaye yeterlilikleri ön plana çıkmaktadır. Bankalar açısından bu durum risklerin belirli bir yüzdesi kadar öz kaynağa sahip olmak biçiminde de okunabilir. Bankalar açısından kredi verme kapasitesinin sürdürülebilmesi sermaye yeterliliklerinin sağlanmasına bağlıdır (Özel, 2024: 149-166). Diğer yandan yüksek sermaye yeterlilik rasyosu krizlere karşı bir dayanıklılık, daha düşük risk taşıması sebebiyle ise kârlılıktan bir fedakârlık göstergesidir. Düşük

sermaye yeterlilik rasyosu ise yüksek risklere karşı zayıflığı, aynı zamanda büyüme ve kârlılık açısından daha yüksek bir potansiyelin varlığına işarettir. Ancak daha fazla risk alınması yoluyla oluşan daha düşük sermaye yeterlilikleri bazı zamanlarda daha düşük kârlılık üretebilmesini de mümkün kılmaktadır. Genel kaniya göre kriz dönemlerinde yüksek sermaye yeterlilik oranları tercih edilirken olağan dönemlerde düşük bir sermaye yeterlilik oranlarının tercih edilmesi yönündedir. Sermaye yeterlilik oranlarının düşük veya yüksek olması yasal asgari sınırları aşındırmadığı sürece tek başına olumlu veya olumsuz bir anlam taşımaz. Zira bankalar geleceğe yönelik öngörülere bağlı olarak farklı büyüme ve risk alma stratejileri izleyebilmektedir (Kartal, 2024: 5). Grafik 3'te kamu sermayeli mevduat bankalarının 2015-2023 yılları arasında sermaye yeterlilik rasyoları verilmiştir. Üç kamu bankasının da sermaye yeterlilik rasyosu son on yılda dalgalı bir seyir izlemektedir. Diğer yandan Türkiye'de bankaların sermaye yeterlik rasyosu yasal olarak asgari %8 olarak belirlenmiştir. Mevcut durumda kamu bankalarının sermaye yeterlilikleri açısından asgari oranın üzerinde olduğu görülmektedir. Kamu bankalarında bazı dönemlerde gerek sermaye artışları yaşanması gerekse risk bileşenlerinin doğru yönetilmesi sermaye yeterliliğinde ciddi düşüşler yaşanmasının önüne geçmiştir.

3. Araştırmanın Amacı ve Metodu

Bu çalışmada yöntem olarak SWOT analizi benimsenmiştir. SWOT analizi ismini, İngilizce kelimelerin baş harflerinden almaktadır. Bu harflerin açılımları ise; Strengths (güçlü yönler), Weaknesses (zayıf yönler), Opportunities (fırsatlar) ve Threats (tehditler) biçimindedir. Bu kavramın kökeni, 1960'lı ve 1970'li yıllarda Stanford Üniversitesi'nde şirket planlamalarının neden başarısız olduğunu bulmak için çok sayıda şirket verisiyle araştırmalar yürüten Albert Humphrey'e dayanmaktadır. O günden bu yana SWOT analizi birçok sektörde kullanılmış ve ayrıca firma sahipleri ve müteşebbislerin daha rasyonel karar vermesinde önemli bir vasıta olmuştur (Nyarku ve Agyapong, 2011; Puyt vd., 2023: 1-2). Daha açık ifade edecek olursak, SWOT analizi bir firmanın ya da projenin güçlü yönlerini, zayıf yönlerini, fırsatlarını ve tehditlerini değerlendirmede başvurulan stratejik bir planlama aracı görevi görmektedir. SWOT analizi iç ve dış değerlendirme kriterlerine dayanır. İç analiz, herhangi bir kuruluşun veya herhangi bir stratejik planlamanın güçlü ve zayıf yönlerini yorumlamak ve vurgulamak için yapılırken; dış analiz piyasada mevcut olan ilgili fırsatları ve tehditleri keşfetmek için yapılır. Bu analiz öncelikle pazarlama analizi ve iş analizi amacıyla geliştirilmiş daha sonra enerji sektörü de dahil olmak üzere araştırma yardımı için diğer birçok alanda yaygın olarak benimsenmiştir (Kamran vd., 2020: 544; Benzaghta vd., 2021).

SWOT analizin, çok geniş verileri özetleme, kolay, esnek ve etkin olması, birçok farklı fonksiyon için uygulanabilir olması gibi avantajlarının yanında; bilgilerin gözden kaçma ihtimali, nitel bir çalışma olmasından kaynaklı olarak tespitlerin tam olarak ortaya konulmaması, az bilgi ile çabuk karar vermeye yönlendirmesi gibi dezavantajları da bulunmaktadır (Bilen, 2018: 37). Ancak SWOT analizi firmaların sürdürülebilirliği bakımından uygulanması gereken önemli bir yöntem olarak kabul edilir. Çalışma kapsamında amaçlanan; kamu sermayeli mevduat bankalarının hem güçlü yönlerinden hem de fırsatlardan maksimum fayda elde etme stratejisini belirlemek ve bu sayede fırsatlardan maksimum fayda elde etmek için bankaların güçlü yönlerini kullanma stratejisini ortaya koyarak, tehditlere karşı hangi önlemlerin geliştirilmesi gerektiğini sorgulamaktır. Bu amaç ile Türkiye’deki kamu sermayeli mevduat bankaların önce “Güçlü” ve “Zayıf” yönleri belirlenecek daha sonra ise “Fırsatlar” ve “Tehditler” ortaya koyulacaktır.

4. Kamu Sermayeli Mevduat Bankaları İçin SWOT Analizi

Çalışmanın bu kısmında araştırma kapsamında elde edilen bulgular sunulmuştur. Buna göre önce Türk bankacılık sektöründe faaliyet gösteren kamu sermayeli mevduat bankalarının güçlü ve zayıf yönleri SWOT analizi çerçevesinde ele alınmıştır. Daha sonra ise kamu mevduat bankalarının karşılaşılabileceği muhtemel fırsat ve tehditlere yönelik değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Güçlü Yönler

- *Köklü tarihsel geçmişlerinin getirmiş olduğu kurumsal bilgi birikimi ve tecrübe*
- *Bilinirlik düzeyinin yüksek olması*
- *Güçlü bir sermaye yeterlilik yapısına sahip olmaları*
- *Güçlü büyüme performansına sahip olmaları*
- *Gelişmiş ve yaygın bir şube ve hizmet ağına sahip olmaları*
- *Sağlam bir teknolojik altyapıya sahip olmaları*
- *Sektör içinde büyük ve baskın olmaları*
- *Krizlere karşı dayanıklı olmaları*
- *Sektörde en çok istihdam sağlayan kurumlar olması*
- *Aktif büyüklüğü bakımından lider konumda olmaları*
- *Geniş bir ürün ve hizmet yelpazesine sahip olmaları*
- *Çevresel ve sosyal uygulamalarla sürdürülebilir kalkınma politikalarına destek olmaları*

Zayıf Yönler

- *Politik gelişmelerden etkileniyor olmaları*

- Kaynak ve aracılık maliyetlerinin daha yüksek olması (devlet bankası olmanın getirdiği güvence ile özel bankalara göre daha rahat kredi vermesinin getirdiği maliyetler)

- Yüksek piyasa payları nedeniyle sektörde rekabetin gelişmesine engel oluşturmaları

- Uzun vadeli öngörü eksikliğinin varlığı

- Doğrudan kâr amaçlı olarak hizmet vermemeleri

- Mevduat ve kredilerin yeterli büyüklükte olmaması

- Sorunlu kredilerin varlığı ve görev zararları

- Son yıllarda ortalama aktif kârlılığının düşüş göstermesi

- Dış dünyaya göre halen küçük ölçekli olmaları (Sektörün aktif toplamı Avrupa'da faaliyet gösteren yaklaşık orta ölçekli bir bankanın büyüklüğü kadardır).

- Artan pazar paylarına rağmen yüksek kredi derecelendirme notuna sahip olmamaları

Fırsatlar

- Yüksek büyüme potansiyeline sahip olmaları

- Ekonomik büyümeyle birlikte yatırım ve kredi talebinin de artış göstermesi

- Çeşitli finansal kampanyalarla sektöre yön verme potansiyeli

- Ürün çeşitlendirme ve geliştirme potansiyeli barındırmaları

- Politik istikrarın devam etmesi

- İnternet bankacılığı hizmetlerinden faydalanmayan geniş bir kesimin varlığı

- Kamu bankalarına duyulan güvenin özel bankalara kıyasla daha yüksek olması

- Devlet bankası olmalarının getirdiği güvence ile mevduat çekmede daha avantaj sahibi bir konumda olmaları

- Genç ve dinamik bir nüfusun varlığından dolayı krediye olan talebin sürekli artış göstermesi

- Yeni pazarlara ulaşma potansiyeli (ATM ve şube sayıları bakımından sektörde ilk sıralarda gelmeleri)

Tehditler

- Sektörün oligopol piyasa özellikleri sergilemesi (az sayıda bankanın sektörü domine etmesi)

- Derin olmayan, sığ bir finansal piyasaların varlığı (hem kamu bankalarının hem de özel sermayeli bankaların verimliliğini azaltıcı bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır)

- *Sektörde hem ulusal hem de uluslararası düzeyde tecrübeli rakiplerin varlığı*
- *Makroekonomik görünümde yaşanan bozulmalar ve döviz kuru riskleri (kronik ekonomik sorunlar ve özellikle son yıllarda iç ve dış nedenlerden kaynaklı yaşanan döviz sıkışıklığı ve enflasyon sorunsalları)*
- *Yerleşiklerin düşük tasarruf oranları*
- *Dolarizasyona bağlı olarak yaşanan gelişmelerin bankaların açık pozisyonlarını genişletmesi*
- *2023 yılından sonra bankacılık sektöründe mevduat maliyetlerinin artması*
- *2021 yılının sonunda uygulamaya koyulan kur korumalı mevduat oranlarının son dönemde küçülme göstermesi ve buna bağlı olarak finansal piyasalarda belirsizliklerin artması*
- *Son dönemde enflasyonun yükselmesine bağlı olarak faizlerde yaşanan artışlar*
- *Küresel ekonomik belirsizlikler ve jeopolitik riskler (Küresel ticaret savaşları, Rusya-Ukrayna savaşı, Avrupa ekonomilerinde görülen yavaşlama, Ortadoğu'da yaşanan krizler vb).*
- *Sektörde yaşanan dijital gelişim rekabetine ayak uyduramaması*

Türk bankacılık sektörünün mevduat bankacılığı ağırlıklı olması ve mevduat bankaları arasında da kamu bankalarının lider konumda yer alması ve piyasalara yön vermesi, kamu bankalarına daha stratejik yaklaşılmasını gerekli kılmaktadır. Yukarıda somutlaştırılan hususların elbette bazıları çıkarılabilir ya da yenileri dâhil edilebilir. Ancak bahsedilen değerlendirmeler neticesinde kamu sermayeli mevduat bankalarının çok sayıda avantaj ve dezavantaj sahibi oldukları görülmektedir. Öncelikli olarak kamu sermayeli mevduat bankaları uzun yıllar oldukça dayanıklı bir görünüm sergilemektedirler. Söz konusu bankalar; güçlü sermaye yapısı, piyasa değeri, sektöre yön verme gücü, devlet bankası olmalarından kaynaklı olarak finansal ve reel şoklara karşı daha dayanıklı olmaları gibi nedenlerden ötürü uzun yıllar daha bankacılık sektöründe öncü olabilecek potansiyeli taşımaktadırlar. Bu bankalar güçlü yanları sayesinde önündeki fırsatları daha iyi değerlendirip tehditleri ortadan kaldıracırlar. Özellikle güçlü büyüme performansına sahip olmalarından dolayı kaynak ve aracılık maliyetlerini düşürerek daha kârlı bir yapıya kavuşabilirler. Bununla birlikte kamu mevduat bankalarının zayıf yönlerinin fırsata dönüştürülmesi elzemdir. Yüksek piyasa payları nedeniyle sektörde öncü konumda bulunan kamu bankaları kurumsal olarak daha iyi yönetilmelidir. Ayrıca sektörün daha kârlı ve etkin bir biçimde faaliyet göstermesi için

önlemlerin alınması gerekmektedir. En başta, teknolojik ilerlemeler, insan kaynakları, risk yönetimi ve maliyet azaltıcı gibi alanlarda kapsamlı bir yapılandırmanın kamu bankalarının performansı üzerinde daha kalıcı olumlu etkiler yaratacağı düşünülmektedir. Politika yapıcıların kamu mevduat bankalarının uluslararası yabancı bankalarla rekabet edebilecek düzeye gelebilmesi için etkin ve verimli kararlar alması ve bu şekilde Türk bankacılık sektörünün daha çok büyümesine ve derinleşmesine katkı sağlaması beklenmektedir.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Bankalar finansal piyasaların en etkin kurumlarıdır. Finansal sistem içerisinde önemli bir yere sahip olan bankacılık sektörü reel ekonomiler için önemli işlevler yerine getirmektedir. Nitekim bankalar aracılığı ile tasarruflar finansal sistem içinde kalmakta ve bu da zaman içinde borçlanma maliyetlerini düşürerek yatırımların artmasını sağlamaktadır. Türk bankacılık sektörü ise 2001 krizi ile birlikte yeniden yapılandırılmıştır. 2001 krizi öncesinde verimlilikten uzak ve iyi yönetilmeyen bankacılık sektörü, yapılan reformlarla sermaye yapısı güçlendirilmiş, ekonomik kırıma ve şoklara karşı daha hazırlıklı ve güçlü bir hale getirilmiştir.

Türk finansal sistemin içinde yer alan bankaların sahiplik yapıları; kamu, özel ve yabancı sermayeli mevduat bankaları biçiminde sınıflandırılmaktadır. Aktif büyüklüğü, piyasa payı, şube ve çalışan sayısı gibi göstergeler açısından incelenecek olursa eğer, kamu sermayeli mevduat bankalarının bu yapı içerisinde ilk sıralarda yer aldıkları gözlenmektedir. Diğer bir ifadeyle Türk bankacılık sektöründe kamu sermayeli mevduat bankalarının ağırlığı halen önemli bir seviyededir. Dünyadaki gelişmelere de paralel olarak, Türkiye’de kamu sermayeli mevduat bankalarının kuruluş amaçlarının başında ekonomik istikrara katkı sağlayarak kalkınmanın öncüsü olmak ve kırsal kesime finansal hizmetler sunarak kapsayıcı bir bankacılık anlayışını geliştirmek olduğunu söyleyebiliriz.

Bu çalışma ile Türk bankacılık sektöründe önemli bir paya sahip olan kamu sermayeli mevduat bankalarının ekonomideki etkilerinin kuruluş amaçlarına ne ölçüde hizmet ettiği ve bununla birlikte ekonomik sorunların çözümünde kamu bankalarının performansı ve etkinliğinin ne düzeyde olduğu ortaya koyulmuştur. Nitekim Türkiye ekonomisinde kamu sermayeli mevduat bankalarının günümüzde hala finansal sistem içinde ağırlığını koruması nedeniyle bu konunun ele alınması ve değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu kapsamda çalışmada SWOT analiz yöntemi benimsenmiştir. Bu yöntemle kamu bankalarının hem güçlü yönlerinden hem de fırsatlardan maksimum fayda elde etme stratejisini belirlemek ve bu sayede

fırsatlardan maksimum fayda elde etmek için bankaların güçlü yönlerini kullanma stratejisini ortaya koyarak, tehditlere karşı hangi önlemlerin geliştirilmesi gerektiğini sorgulamak amaçlanmıştır.

İlk olarak kamu sermayeli mevduat bankaları uzun yıllar oldukça dayanıklı bir görünüm sergilemişlerdir. Söz konusu bankalar; güçlü sermaye yapısı, piyasa değeri, sektöre yön verme gücü, devlet bankası olmalarından kaynaklı olarak finansal ve reel şoklara karşı daha dayanıklı olmaları gibi nedenlerden ötürü uzun yıllar daha bankacılık sektöründe öncü olabilecek potansiyeli taşımaktadırlar. Bu bankalar güçlü yanları sayesinde önündeki fırsatları daha iyi değerlendirip tehditleri ortadan kaldıracırlar. Özellikle kamu bankalarının güçlü bir büyüme performansına sahip olmalarından dolayı kaynak ve aracılık maliyetlerini düşürmeleri daha kârlı bir yapıya kavuşmalarını sağlayacaktır. Benzer şekilde, kamu bankalarının kurumsal olarak daha etkin yönetilmesi ve daha kârlı bir hale getirilmesine ilişkin önlemlerin alınması gerekmektedir. Sektörün aktif karlılığının yeterli düzeyde olmaması, doğrudan kâr amaçlı olarak hizmet vermemesi, aracılık maliyetlerinin yüksek olması gibi zayıf yönleri çözüme kavuşturulmalıdır. Belirlenen tehditlerin riskleri ise en aza indirilmelidir ve Türk bankacılık sektörünün daha çok büyümesine ve derinleşmesinin önündeki engeller kaldırılmalıdır.

Kaynakça

- Arıcan, E., Yücememiş, B., Karabay, M., & Işıl, G. (2011). Türk bankacılık sektöründe ölçek ekonomileri, pazar hakimiyeti ve rekabet gücü, maliyet etkinliği ve ölçek ekonomilerine ilişkin ekonometrik bir uygulama. *Türkiye Bankalar Birliği, Yayın*, (278).
- Bakal, S. (2019). Kamu sermayeli bankaların finansal performanslarının karşılaştırılması: Türkiye örneği, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir.
- Benzaghta, M., Elwalda, A., Mousa, M., Erkan, I., & Rahman, M. (2021). SWOT analysis applications: An integrative literature review. *Journal of Global Business Insights*, 6(1), 55–73.
- Bilen, B. K. (2018). Bankacılıkta SWOT Analizi. *International Congress on Political, Economic and Social Studies Icpess, Proceedings 2018. Volume 2: Economic Studies*, İtalya.
- Bora, A., & Arslan, E. (2017). Türk Kamu Bankalarının Karşılaştırmalı Analizi: 2003–2015 Dönemi. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 27-47.
- Doğan, S. (2024). “10 büyük mevduat bankasının aktif büyüklüğü sektörün yüzde 82’sini oluşturdu”. Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/10-buyuk-mevduat-bankasinin-aktif-buyuklugu-sektorun-yuzde-82sini-olusturdu/3310088>. Erişim Tarihi: 01.9.2024.
- Erdoğan, O., & Uslu, A. (2022). Türkiye’deki kamu ve özel sermayeli mevduat bankalarının CAMELS yaklaşımı ile performanslarının değerlendirilmesi. *Denetim ve Güvence Hizmetleri Dergisi*, 2(2), 103-120.
- Ertan, A. S., & Kayhan, F. (2020). Küresel Finansal Krizin Özel ve Kamu Sermayeli Banka Davranışlarına Etkisi: Kapsamlı Bir Yazın Taraması ve Türkiye Bankacılık Sektörü Örneği. *Journal of Research in Economics*, 4(1), 46-63.
- Kamran, M., Fazal, M. R., & Mudassar, M. (2020). Towards empowerment of the renewable energy sector in Pakistan for sustainable energy evolution: SWOT analysis. *Renewable Energy*, 146, 543-558.
- Karan, M. B., & Karacabey, A. A. (2003). “Türkiye’de Sermaye Piyasası’nın Mali Sistem İçindeki Yeri, Sorunları ve Geleceği”. Sermaye Piyasası Kurulu, Yayın no: 140, Ankara
- Kartal, M. T. (2018). “Bankaların finans sektöründeki önemi”. İçinde, *Finansal İktisat* (ss. 5-27). Orion Publishing.

- Kartal, F. (2024). Türk Bankacılık Sektöründe Sermaye Yeterliliğine Göre Özkaynak Kârlılığının Görünümü. *Uluslararası Beşeri ve Sosyal Bilimler İnceleme Dergisi*, 8(1), 4-16.
- Masak, (2020). “Bankalar Sektör Araştırma Raporu”. TC Hazine ve Maliye Bakanlığı Mali Suçları Araştırma Kurulu Başkanlığı.
- Nyarku, K., & Agyapong, G. (2011). Rediscovering SWOT Analysis: The Extended Version, *Academic Leadership: The Online Journal*, 9(2), Article 28
- Özel, Ö. (2024). Sermaye Yeterliliğini Etkileyen Faktörler: Türk Bankacılık Sektörüne Yönelik Bir Uygulama. *Maliye Finans Yazıları Dergisi*, (121). 147-174.
- Puyt, R. W., Lie, F. B., & Wilderom, C. P. (2023). The origins of SWOT analysis. *Long Range Planning*, 56(3), 102304.
- TBB, (2024). “Bankalarımız 2023”, Yayın No: 355.
- Toprak, M., & Coşkun, M. (2012). “Bankacılık ve Sigortacılığa Giriş”. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Web-Ofset Tesisleri. Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1449
- Uçarkaya, S. (2006). Kamu Bankalarının Bankacılık Sistemindeki Rolü. *Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Bankacılık ve Finansal Kuruluşlar Genel Müdürlüğü, Ankara.*
- Yalçinkaya, H., & Duramaz, S. (2021). Türk Bankacılık Sisteminde Kamusal Sermayeli Bankaların Karşılaştırmalı Etkinlik Analizi: 2008-2017 Dönemi Değerlendirmesi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (Armağan Sayısı), 211-230.

22. Bölüm

Türkiye Ders Kitaplarından Kerbela Vakası

Yakup SUBASI¹

---

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Gölpaazarı MYO, Sosyal Hizmetler Bölümü, Bilecik/Türkiye, e-posta: subasiyakup02@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0070-3112.

Özet

Bu çalışmanın amacı Türkiye’de devlet okullarında okutulan ders kitaplarında Kербela Vakasının nasıl verildiğini araştırmaktır. Bu amaç doğrultusunda Türkiye’de İslam Tarihinin işlendiği ders kitapları incelenmiştir. Çalışmada, ortaokul 6. sınıf sosyal bilgiler, lise 9. sınıf tarih ve Anadolu İmam Hatip lisesi İslam Tarihi (12. sınıf) ders kitapları incelenmiştir. Çalışmaya dahil edilen kitaplardan veriler içerik analizi ile elde edilmiştir. 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında İslam tarihinin işlendiği konuda Dört Halife Dönemi ve Emevî Devleti ele alınmış, Kербela Vakasına değinilmemiştir. Lise 9. sınıf Tarih kitabında Hz. Hüseyin’in hakkı olan halifelige Yezid’in devam etmesine halkın ve Hz. Hüseyin’in tepki gösterdiğini ve Hz. Hüseyin’in Yezid’in halifeliğini kabul etmemesi üzerine Kербela’da ailesi ve akrabalarıyla birlikte şehit edildiği yazılmıştır. Bu acı olayın Müslümanları çok üzdüğünü ve Yezid ile Emevî hanedanlığına karşı toplumda bir tepki oluştuğu ifade edilmiştir. Bu olayın Müslümanlar arasında ayrılıkların kemikleşmesine ve günümüze kadar gelmesine yol açtığı dile getirilmiştir. Kitapta vurgulan diğer önemli bir husus ise Kербela Vakasının Emevî Devletinin yıkılmasında etkili olduğudur. Anadolu İmam Hatip lisesi İslam Tarihi ders kitabında Kербela Vakasına daha geniş yer verilmiştir. Kitapta, Lise 9. sınıf Tarih kitabında sunulan bakış açısına paralel bir bakış açısıyla konu detaylandırılmıştır. Ayrıca vakanın Emevîleri Müslümanların gözünden düşürdüğü gibi devlete karşı gerçekleşen her türlü isyanda propaganda malzemesi olarak kullanılmasına neden olduğu görüşüne yer verilmiştir. Kitapta, Kербela Vakasından sonra oluşan huzursuz ortamda meydana gelen birçok kanlı olaya da yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kербela Vakası, Türkiye ders kitapları, İslam Tarihi,

THE EVENT OF KARBALA IN TÜRKIYE TEXTBOOKS

Summary

The aim of this study is to examine how the Karbala Event is handled in the textbooks currently taught in public schools in Turkey. For this purpose, the textbooks in which Islamic History is taught in Turkey were analyzed. In the study, middle school 6th grade Social Studies, high school 9th grade History and high school 12th grade Islamic History textbooks were analyzed. Data from the books included in the study were obtained through content analysis. In the 6th grade Social Studies textbook, the Four Caliph Period and Umayyad State were discussed within the subject of Islamic history, and the Karbala Incident was not mentioned. In the 9th grade high school history book, it was written that the people and Imam Huseyn opposed to Yazid's continuation of the caliphate, which was the right of Imam Huseyn, and that Imam Husayn was martyred in Karbala with his family and relatives after he refused to accept Yazid's caliphate. It is stated that this bitter event made Muslims very sad and created a public outrage against Yazid and the Umayyad dynasty. It is stated that this event led to the ossification of divisions among Muslims which have continued to this day. Another important point emphasized in the book is that the Karbala Event was effective in the collapse of the Umayyad State. In the High School 12th grade Islamic History textbook, the Karbala Incident is also covered extensively. In the book, the subject is handled from a point of view parallel to the point of view presented in the High School 9th grade History book. In addition, it is argued that the event not only discredited the Umayyads in the eyes of Muslims but also led to the use of it as a propaganda material in all kinds of rebellions against the state. The book also includes many bloody events that took place in the restless environment that emerged after the Karbala Event.

Keywords: Karbala Event, Türkiye textbooks, Islamic History

GİRİŞ

Tarihte meydana gelen bazı olaylar, sadece meydana geldiği dönemi değil, sonraki dönemleri de derinden etkilemiştir. İslam tarihinde de Müslümanların yaşadığı bazı sorunlar, etkilerini günümüze kadar taşımıştır. Bu olaylara önemli bir örnek olarak Kerbela Vakası, İslam tarihinin dönüm noktalarından kabul edilmektedir. Aynı zamanda, Müslümanlar arasındaki iç karışıklıkların ve ayrılıkların doruğa ulaşmasına neden olan bir hadisedir (Apuhan, 2024). İslam tarihinin en hüzünlü hadiselerinden biri olan Kerbela Vakası 10 Ekim 680/10 Muharrem 61 tarihinde Irak'ın Kerbela şehrinde İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in torunu ve Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin ile beraberinde bulunan yetmişten fazla kişi ile I. Yezid (Emevî Halifesi) ordusu arasında meydana gelmiştir (Esir, 2012). Hz. Hüseyin'in Emevîler tarafından Kerbela'da siyasi emeller uğruna şehit edilmesi, Müslüman toplumların vicdanlarında derin yaralar açmış ve bu acı facianın vuku bulmasından günümüze değin etkileri devam etmiştir (Yılmaz, 2016).

Kerbela Vakası, İslam tarihini derinden etkileyen önemli bir olaydır. Olayın hemen ardından İslam toplumu içerisinde yaşanan gelişmeler göz önüne alındığında, bu hadisenin tarihin akışını ne denli değiştirdiği açıkça görülmektedir. Kerbela ile ilgili din, edebiyat ve tarih alanlarında geniş bir literatür oluşmuş olup, bu olay sadece dini mezheplerin doğuşuna zemin hazırlamakla kalmamış, aynı zamanda devletlerin siyasal kaderini de etkileyen bir özellik taşımaktadır (Erbay, 2018). Tarih boyunca Kerbela Vakası pek çok kişi veya oluşumlar tarafından kendi kişisel çıkarları için kullanılmıştır (Onat, 2007).

Devletler, resmî ideolojilerini okullar aracılığıyla gelecek nesillere aktararak toplumsal düzeni kurma ve sürdürme hedefi güderler. (Gürel ve Çetin, 2019; Kolaç, 2009;). Althusser'de, egemen iktidarların, varlıklarını sürdürebilmek için okul gibi yapılar aracılığıyla hâkim ideolojiyi ve bu ideolojinin gerektirdiği değer ve becerileri öğretmeyi amaçladığını belirtir (Duran ve Ekici, 2019). Ülkelerin geleceğe yönelik temel misyon ve vizyonlarını gerçekleştirebilmek için genç potansiyelini nitelikli ve etkin bir vatandaş olarak yetiştirme anlayışı, önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır (Tarmen ve Adalar, 2016). Okullarda eğitim yoluyla aktarılacak istenen resmî ideolojinin en iyi şekilde anlaşılabilmesi unsurlardan biri, kuşkusuz ders kitaplarıdır. Bu nedenle ders kitapları, öğrenme ve öğretme süreçlerinde temel kaynaklar olarak büyük bir öneme sahiptir. (Subaşı, 2019).

Okullarda, ders kitapları öğretmenden sonra, hatta öğretmenin sınıfta öğretim misyonunu belirlemesi nedeniyle belki de öğretmen ile aynı derecede etkili olmuştur. Bu kitaplar, bilgi aktarımının ötesinde, bir toplumun siyasal ve

toplumsal normlarını da yeni nesillere sunma işlevi görmektedir (Şimşek, 2018). İktidar, ders kitapları aracılığıyla ideolojisini geleceğin sahiplerine aktarırken, aynı zamanda yetiştirmeyi amaçladığı vatandaşların özelliklerini de bu kitaplara yansıtmaktadır. (Gümüšoğlu, 2008).

Ders kitapları, belirli bir bilincin ve kimliğin oluşturulması, tanıtılması ve aktarılmasında bir araç olmanın yanı sıra, ait oldukları dönemin egemen siyasetini ve toplumsal yapısına dair ipuçlarını da barındırdığı söylenebilir. Ders kitaplarının incelenmesi yoluyla toplumların, geçmişten günümüze sadece bilgiyi nasıl aktardıklarını değil, aynı zamanda duyguları, düşünceleri ve diğer toplumlara yönelik bakış açılarını da gözler önüne sermektedir. Ders kitaplarında yer alan tarihsel önyargılar ve kalıplaşmış düşünceler, ortaya çıktıkları toplumun egemen görüşlerini yansıtmaktadır (Çelik, 2020). Bu durumdan en fazla etkilenen ders kitapları ise tarih ders kitaplarıdır (Şahingöz & Bilalli, 2018). Bu bağlamda Türkiye’de İslam tarihini içeren ders kitapları ile İslam tarihinin en önemli hadiselerinden ve bir dönüm noktası kabul edilen Kerbela Vakasına yaklaşımını ortaya koyulması mümkün olacaktır. Bu gerçeklikten hareketle bu çalışmada Türkiye ders kitaplarında Kerbela Vakasının nasıl ele alındığı ortaya koyulması amaçlanmaktadır.

YÖNTEM

Türkiye ders kitaplarında Kerbela Vakasının nasıl ele alındığını ortaya koymayı hedefleyen bu çalışma nitel araştırma yöntemlerine göre yapılmıştır. Nitel araştırma, Yıldırım ve Şimşek (2008) tarafından, gözlem, görüşme ve doküman incelemesi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir şekilde ortaya konmasına yönelik adımların izlendiği bir araştırma olarak tanımlanmaktadır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2023-2024 eğitim öğretim yılında Türkiye’de resmî devlet okullarında okutulan ders kitaplarından İslam tarihinin işlendiği aşağıda künyesi verilen kitaplar oluşturmaktadır;

- 1 MEB (t.y). Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı. Devlet Kitapları
- 2 MEB (2021). Ortaöğretim Tarih 9 Ders Kitabı. Devlet Kitapları
- 3 MEB (2023). Anadolu İmam Hatip Lisesi İslam Tarihi Ders Kitabı. Devlet Kitapları

Verilerin Analizi

Türkiye ders kitaplarında Kerbela Vakasının nasıl ele alındığını ortaya koymayı hedefleyen bu çalışmada nitel araştırma tekniklerinden doküman analizi kullanılmıştır. Doküman analizinde, araştırılan konuya ilişkin elde edilen

arşiv kayıtları, kitaplar, dergiler, biyografiler, günlükler, mektuplar, filmler gibi çeşitli yazılı ve görsel materyaller incelenir. (Balcı, 2001). Eğer doküman analizi tek başına bir araştırma yöntemi olarak kullanılacaksa, dokümanlar araştırmanın amacına uygun olarak kapsamlı bir içerik analiziyle incelenmelidir (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Bu çalışmada da Türkiye 6. sınıf sosyal bilgiler, 9. sınıf tarih ve Anadolu İmam Hatip lisesi İslam Tarihi (12. Sınıfta okutulmaktadır) ders kitapları araştırmanın amacına uygun olarak kapsamlı bir şekilde analiz edilmiştir.

BULGULAR

Türkiye ders kitaplarında İslam tarihinin işlendiği 3 kitaptan birincisi olan 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında Kerbela Vakasının geçtiği tarihler ele alınmış fakat Kerbela Vakasına değinilmemiştir. Emeviler dönemi işlenirken Kerbela Vakası ile ilişkili olarak Emevilerle birlikte Halifeliğin babadan oğula geçerek saltanata dönüştüğü bilgisine yer verilmiştir.

Türkiye ders kitaplarında İslam tarihinin işlendiği ikinci kitap Lise 9. sınıf Tarih ders kitabıdır. Kerbela Vakası ile ilgili bilgilere Emeviler konusu işlenirken ele alınmıştır. Kerbela Vakasına hem konunun normal işlenişi içerisinde yer verilmiş hem de örnek metin başlığı ile özel bir şekilde yer verilmiştir.

Kitapta konunun normal işleyişinde, Yezid'in halife olmasının toplumda bazı kesimler tarafından kabul görmediğini, halifeliğin Hz. Ali'nin soyundan devam etmesi gerektiğini düşünenler ile Emevilerin yönetiminden memnun olmayanlar, Yezid'e karşı muhalif bir tutum sergiledikleri yazılmıştır. Devamında Hz. Hüseyin'in de Yezid'e bağlılığını bildirmediği için Kerbela'da ailesi ve akrabalarıyla birlikte şehit edildiği belirtilmiştir. Kitapta acı olay olarak ifade edilen Kerbela Vakasının Müslümanları derinden yaraladığı ve Yezid ile Emevî hanedanlığına karşı toplumda bir tepki oluşturduğu belirtilmiştir. Kitapta dikkat çeken bir diğer bilgi ise Kerbela Vakasının, Şii ve Sünniler arasında tarihi bir sınır çizdiği ve bu ayrımın belirginleşmesidir.

Lise 9. sınıf örnek metin bölümünde “Kerbela Olayı” başlığı ile verilen metinde Kerbela Vakasının meydana geliş sürecine yer verilmiştir. Vakanın meydana geliş süreci verildikten sonra sonuç kısmında Kerbela Vakasının Müslümanları çok üzdüğü, günümüze kadar süren mezhep ayrılıklarında önemli bir milat olduğu belirtilmiştir.

Türkiye ders kitaplarında İslam tarihinin işlendiği üçüncü kitap Lise İslam Tarihi ders kitabıdır. Kitap Anadolu İmam Hatip Lisesi 12. sınıf seviyesinde okutulmaktadır. Kitapta akademik usuller takip edilmiş, verilen bütün bilgiler kaynakçaları ile verilmiştir. Kitap 7 ünitelerden oluşmaktadır. Üçüncü ünitenin adı

Emevîler'dir. Ünite toplamda yoğun anlatımlı 20 sayfadan oluşmaktadır. Ünitenin 7 ana başlığı bulunmaktadır. Bu başlıklar sırasıyla şu şekildedir; 1. Emevîler ve Emevîlerin Kuruluş Dönemi, 2. Yezid Dönemi ve Olayları, 3. Fetihler ve İslam Coğrafyasının Genişlemesi, 4. Ömer b. Abdülaziz Dönemi ve İslam'ın Hızlı Yayılış Süreci, 5. Emevîler Dönemi Diğer Önemli Olaylar, 6. Emevîlerin Yıkılışı ve 7. Emevîlerin İslam Tarihindeki Yeri ve Önemi şeklindedir.

Ünitede, 2. ana başlık olan “Yezid Dönemi ve Olayları” 3 alt başlıktan oluşmaktadır. Bunlar sırasıyla; 1. Hilafetin Saltanata Dönüşmesi ve Buna Tepkiler, 2. Hz. Hüseyin ve Kerbela Olayı ve 3. Abdullah b. Zübeyr Olayı ve Hilafet Mücadelesi şeklindedir.

Kitapta alt başlıklara geçmeden yapılan girişte Yezid'in şahsiyetine yönelik bilgiler verilmiştir. Muaviye, oğlu Yezid'in toplum nezdinde kötü olan imajını düzeltmek için ona önemli görevler (komutanlık, hac emirliği) tevdi etmiştir. Yezid'in şahsiyeti ve yaşantısının veliahtlık için uygun olmadığı ama buna rağmen Muaviye tarafından veliaht ilan edildiği dile getirilmiştir. 3 yıl iktidarı boyunca Yezid'in genellikle vaktini eğlence mekanlarında geçirdiği, devlet yönetimini geniş yetkiler verdiği valilere bıraktığı ifade edilmiştir. Bunun sonucu olarak fetihlerin durduğu ve bazı bölgelerde ağır kayıplar ve gerilemelerin yaşandığı bilgilerine yer verilmiştir.

Birinci alt başlık olan Hilafetin Saltanata Dönüşmesi ve Buna Tepkiler başlığı altında Muaviye'nin ölmeden önce oğlu Yezid'i halife yapmak için giriştiği yoğun çabaları hakkında bilgiler verilmiştir. Yoğun çabası sonucu Hicaz hariç diğer eyaletlerde istediğini elde ettiği, Hicaz'ı ikna etmek için Medine ve akabinde hac döneminde Mekke'deki faaliyetlerine yer verilmiştir. Mekke'de sahabe çocuklarını ikna edememe misine rağmen halkı aldatma ve tehdit suretiyle zorla biat aldığı yazılmıştır. Kitapta Yezid'in hilafetine karşı çıkan Hicaz halkının ortak görüşü olarak, hilafetin sadece siyasi değil aynı zamanda dini otoriteyi de temsil ettiğinden halife seçiminin istişare ve liyakat esasına dayanması gerektiği, veliahtlığın meşruiyet kazanması ile bu esasların ortadan kalkacağı şeklinde ifade edilmiştir. Başlığının sonlarında bulunan sarı renkli tefekkür bölümünde dikkat çekici bir soru cümlesi kullanılmıştır. O cümle “Hilafeti saltanata dönüştüren veliahtlık sistemine sahabenin verdiği tepkileri yorumlayınız.” şeklindedir

Kerbela Vakası ikinci alt başlık olan “Hz. Hüseyin ve Kerbela Olayı” ile ele alınmıştır. Yoğun bir anlatımın olduğu kitapta bu alt başlık yaklaşık iki buçuk sayfadan oluşmaktadır. Başlığın girişinde Muaviye'nin oğluna sahabe çocukları ve bilhassa Hz. Hüseyin hakkında verdiği öğüte yer verilmiştir. Öğütte Muaviye'nin, kendi ölümünden sonra sahabe çocuklarının oğluna itaat

etmeyeceklerini bildiği için Hz. Hüseyin'e Peygambere olan yakınlığından dolayı iyi davranmasını öğütlemektedir.

Kerbela Vakasına giden süreç işlenirken birkaç husus ön plana çıkmıştır. Hz. Hüseyin ve taraftarlarının Kerbela'da suya ulaşmasını dahi engellendiğini, olayın çözümü için orada görevli komutanın birçok öneri ve isteğinin vali tarafından hep olumsuz karşılandığını, valinin sadece iki şık sunduğu ya Yezid'e biat ya da ölüm şeklinde bir anlatım bulunmakta. Diğer nazara verilen bir husus ise Küfe halkının Hz. Hüseyin'i davetlerinin altında yatan sebeplere yer verilmiştir. Küfe halkı başından beri Hz. Ali'nin taraftarı olmuş ama iktidar mücadelesini kaybetmeleriyle beraber başkent olma vasfını da kaybetmişlerdir. Bundan dolayı Emevîlere karşı fırsat kollamaktadırlar. Kitapta öne çıkan diğer bir anlatım ise Hz. Hüseyin'e verilmiş sözlerin yerine getirilmemesidir. Onu Küfe'ye davet eden Küfe halkının Yezid tarafından yapılan tehditlerden dolayı Onu davet ettiklerini de inkâr ettikleri yazılmıştır.

Olayın gerçekleştiği an acıklı bir şekilde verilmiştir. Hz. Hüseyin'in cesaretine de dikkat çekilmiştir. Vakada yaşanan insanlık dışı eylemlere de yer verilmiştir. Kitapta, her ne kadar Yezid bu çok acı olaydan dolayı üzüntü duyduğunu ifade etse de bu olayın sorumlusu olan valiye herhangi bir yaptırımın uygulanmaması hatta bilakis bir ödüllendirme olarak yetkilerinin artırılması eleştirilmiş ve bundan dolayı Yezid hedef gösterilmiştir.

Vaka, İslam tarihinin en karmaşık olayları arasında değerlendirilmiş ve yıpratıcı etkilerinin yıllar boyu devam ettiği dile getirilmiştir. Ayrıca vakanın Emevîleri Müslümanların gözünden düşürdüğü gibi devlete karşı gerçekleşen her türlü isyanda propaganda malzemesi olarak kullanılmasına neden olduğu görüşüne de yer verilmiştir. Bu alt başlığın sonuna doğru tembih bölümü ismiyle verilen bölümde "İslam tarihinde vuku bulan elim hadiseleri ibret nazarı ile anlamaya çalışmak amaçlanmalıdır. Zira Müslümanlar arasında derin ayrılıklar oluşturan bu olaylardan ders alarak benzer hatalara düşmemeye gayret etmek yerine mevcut ayrılıkları körüklemek kişiye de topluma da bir fayda sağlamayacaktır." şeklinde bir tembihe yer verilmiştir.

Kitapta, konunun devamında ve bir sonraki başlık altında Kerbela Vakasından sonra oluşan huzursuz ortamda meydana gelen birçok kanlı olaya da (ör. Harre Vakası) yer verilmiştir.

Kitapta dikkat çeken diğer bir husus ise konuya eşlik eden görsellerdir. Birinci görsel (görsel 3.2) Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin hattı ile yazılan ve Ayasofya'da bulunan "Hz. Hüseyin" levhasıdır. İkinci görsel (görsel 3.3) ise Küfe'de bulunan Hz. Ali Camii'dir.

Görsel 1: İslam Tarihi ders kitabında Kerbela Vakasını ele alınırken kullanılan görsel

Görsel 2: İslam Tarihi ders kitabında Kerbela Vakasını ele alınırken kullanılan görsel

SONUÇ

Türkiye’de Millî Eğitim Bakanlığı tarafından resmi devlet okullarında okutulan ders kitaplarında Kerbela Vakasına lise seviyesinde yer verildiği görülmektedir. Lise seviyesinde konuya yer verilen iki kitaptan 9. sınıf ders kitabında konu lise İslam Tarihi ders kitabına nispeten yüzeysel olarak verilmişken İslam Tarihi ders kitabında ise oldukça ayrıntılı olarak yer verildiği görülmektedir. Kitaplardaki anlatım genel olarak Kerbela vakasını çok üzücü “ciğercuz” bir hadise olarak ele almakta. Hadiseye sebep olanlara (Emevilere) karşı öfkeli bir yaklaşım sergilenmekte. Vaka, İslam dünyasında kapanmayan büyük ayrılıklara neden olan büyük bir hadise olarak nitelendirilmekte. Kerbela Vakası, kendinden sonra ortaya çıkan olayların çoğunun sebebi veya bahanesi olarak gören bir anlatım bulunmaktadır.

Kerbela vakasını teferruatlı ele alan İslam Tarihi ders kitabında Emevi ve Yezid için olayın meydana gelmesinde savundukları gerekçelerin geçerliliğinin olmadığı sürekli delillendirilerek sunan bir yaklaşım bulunmakta.

Hız. Hüseyin’in Küfe halkına ve vakanın gerçekleşmesine giden süreçte rol oynayan kişilerden bazılarının güvenmesinin getirdiği neticelere yer verilmiş ama Hız. Hüseyin ve eylemleri hakkında imalı ve imasız hiçbir anlatıma yer verilmemiştir. İslam Tarihi kitabında Kerbela Vakası ele alınırken Ayasofya’da bulunan Kazasker Mustafa İzzet Efendi’nin hattıyla yazılmış levha görselinin kullanılması, eserin Türkiye’nin önemli sembollerinden biri olan Ayasofya Camii’nde yer alması, Türkiye’nin Hız. Hüseyin’e duyduğu sevginin bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

KAYNAKÇA

- Apuhan, F. (2024). *Osmanlı tarih yazarlarında ilk dönem İslam tarihi'nde yaşanan siyasal problemlere yönelik yaklaşımlar*. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi.
- Balcı, A. (2001). *Sosyal bilimlerde araştırma: yöntem, teknik ve ilkeler*. Pegem.
- Çelik, H. (2020). *Tarih ders kitabı araştırmalarına kısa bir bakış*. Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, 5(2), 565-586.
- Duran, V. ve Ekici, G. (2019). *Bir ideolojik aygıt olarak eğitim programı*. Conference: XII. Uluslararası Eğitim Araştırmaları Kongresi.
- Erbay, E. E. (2018). *Kerbela Vakasından sonra Hz. Ali evlâdının Emevî Halifeleriyle ilişkileri (680-720)*. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi.
- Esir, H. A. (2012). *Anadolu sahası mesnevilerinde Kerbela Vakası*. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1(1), 43-64.
- Gümüšoğlu, F. (2016). *Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet 1928'den Günümüze*. Tarihçi Kitapevi
- Gürel, D. ve Çetin T. (2019). *A qualitative study on the opinions of 7th grade students on intangible cultural heritage*. Review of International Geographical Education Online, 9(1), 36-62
- Kolaç, E. (2009). *Somut olmayan kültürel mirası koruma, bilinç ve duyarlılık oluşturmada türkçe eğitiminin önemi*. Milli Folklor, 82(21), 19-31.
- MEB (t.y). *Ortaokul ve İmam Hatip ortaokulu sosyal bilgiler ders kitabı*. Devlet Kitapları
- MEB (2021). *Ortaöğretim tarih 9 ders kitabı*. Devlet Kitapları
- MEB (2023). *Anadolu İmam Hatip lisesi İslam Tarihi ders kitabı*. Devlet Kitapları
- Onat, H. (2007). *Kerbela'yi doğru okumak*. Akademik Orta Doğu, 2(1), 1-9.
- Subaşı, Y. (2019). *Türkiye ve İran sosyal bilgiler ders kitaplarının tasarım boyutu açısından karşılaştırılması*. International Journal of Social Science Research, 8(2), 141-159.
- Şahingöz, M. ve Bilalli, S. (2018). *Balkanlar'da eğitim kurumlarında okutulan tarih ders kitaplarında "Osmanlı-Türk imajı"*. Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, 14(28), 163-182.
- Şimşek, A. (Ed.) (2018). *Dünyada Türk imajı tarih ders kitaplarındaki durum*. Ankara: Pegem
- Tarman, B. ve Adalar, H. (2016). *ABD ve Türkiye'nin sosyal bilgiler eğitimi öğretmen yetiştirme programlarının karşılaştırılması: pace ve gazi üniversitesi sosyal bilgiler öğretmenliği program örnekleri*. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi.

Yıldırım, A. ve Şimşek H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (6. Baskı). Seçkin.

Yılmaz, M. (2016). *Klasik Türk Edebiyatında Kerbela Hadisesi*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi.

23. Bölüm

Kredi Temerrüt Takası (CDS) ve Kredi Riski Yönetimindeki Rolü¹

Ümit SAPARCA², Aslı YENİPAZARLI³

---

¹ Bu çalışma birinci yazarın, ADÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Yüksek Lisans Programında tamamlamış olduğu CDS PRİMİ VE EURO STOXX 50 ENDEKSİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ: SEÇİLMİŞ AVRUPA ÜLKELERİ ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA' başlıklı yayınlanmamış tez çalışmasından yararlanılarak hazırlanmıştır.

² Adnan Menderes Üniversitesi İİBF, E-mail: saparcaum@gmail.com , Orcid No: [0009-0003-9253-2978](https://orcid.org/0009-0003-9253-2978)

³ Prof. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi İİBF, E-mail: ayenipazarli@adu.edu.tr , Orcid No: [0000-0002-5078-3037](https://orcid.org/0000-0002-5078-3037)

ÖZET

Bu çalışmada, öncelikle kredi riski kavramı ve türev ürünlerin finansal sistemdeki rolü açıklanarak, kredi temerrüt takası (CDS)'nin bu bağlamdaki yerini daha iyi anlamak amaçlanmaktadır. CDS'in temel mekanizmaları ve finansal piyasalardaki işlevi detaylı bir şekilde incelenirken, bu finansal aracın sunduğu fırsatlar ve potansiyel riskler de değerlendirilecektir. Böylece, CDS'nin kredi piyasalarına katkıları ve finansal risk yönetimindeki önemi üzerine kapsamlı bir çerçeve sunulacaktır.

Ayrıca, kredi riskinin ne olduğu ve piyasa aktörleri için taşıdığı önemin daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla kredi riskini ölçen uluslararası kuruluşlar ve bu kuruluşların işlevleri ele alınmıştır. Kredi derecelendirme şirketlerinin rolü, finansal piyasalardaki risk algısını şekillendiren önemli bir faktör olarak incelenmiştir. Tüm kavramsal ve teorik çerçeve kapsamında kredi temerrüt takası (CDS)'nin kredi riski yönetimi bakımından önemli rolü değerlendirilmiştir.

GİRİŞ

Küreselleşen finansal piyasalarda, risk yönetimi giderek daha karmaşık bir hale gelmektedir. Özellikle kredi riski, bir borçlunun finansal yükümlülüklerini yerine getirememesi olasılığını ifade eder ve bu durum, finansal kuruluşlardan şirketlere, bireysel yatırımcılardan kamu kuruluşlarına kadar geniş bir yelpazede ekonomik aktörler için ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Borçlanma ve kredi verme süreçlerinin temel bir unsuru olan bu risk, hem borç verenlerin finansal kayıplar yaşamasına hem de piyasalarda güvenin sarsılmasına yol açabileceğinden, bu riskin yönetimi modern finansal sistemin sürdürülebilirliği açısından kritik bir öneme sahiptir.

Bu bağlamda türev ürünler, finansal piyasalarda risk yönetimi ve likidite sağlama gibi kritik işlevler üstlenerek, kredi riskiyle başa çıkmada önemli araçlar sunmaktadır. Türev ürünlerin temel amacı, finansal varlıkların gelecekteki belirsizliklerini yönetmek ve yatırımcıların risklerini minimize etmelerine yardımcı olmaktır. Bu ürünler arasında yer alan Kredi Temerrüt Takası (CDS), borcun ödenmeme riskine karşı koruma sağlayan bir finansal sözleşme olarak öne çıkmaktadır. Bir tarafın borçlanma araçlarının kredi riskini devrettiği, diğer tarafın ise bu risk karşılığında prim aldığı bu yapı, sigorta benzeri bir mekanizma sunmaktadır.

CDS'nin işlevini tam anlamıyla kavrayabilmek için, öncelikle türev ürünlerin genel özellikleri ve finansal sistemdeki hayati rollerine kısaca değinilmesi gerekmektedir. Türev ürünlerin, riskten korunma, fiyat keşfi ve finansal piyasalarda likidite yaratma gibi çok yönlü işlevleri, CDS gibi araçların modern finansal sistemdeki önemini açıkça ortaya koymaktadır. Bu nedenle, CDS, hem yatırımcıların kredi risklerini yönetmelerine olanak sağlayan bir araç hem de piyasalardaki riskin doğru bir şekilde fiyatlanmasına katkıda bulunan bir mekanizma olarak değerlendirilmektedir.

1.Kredi Riski

Kredi riski, finansal piyasaların yapı taşlarından biri olarak kabul edilir ve bu piyasaların sağlıklı işleyişi için büyük bir öneme sahiptir. Temel olarak, kredi riski, bir borçlunun borç verenin sağladığı finansal yükümlülükleri zamanında ve tam olarak yerine getirememesi olasılığına karşı borç verenin maruz kaldığı riski ifade eder. Bu, borç verenin ya da kredi sağlayıcısının, ödeme yapılmadığı takdirde finansal kayıplarla karşılaşma riskini içerir. Kısacası, kredi riski, borç alan tarafının finansal tutarlılıklarını yerine getirememesi durumunda ortaya çıkan risktir. Bu durum, borç alanın gelecekteki mali durumu, ödeme geçmişi, sektördeki durumu gibi faktörlere bağlı olarak değerlendirilir. Kredi riski,

genellikle finansal kurumlar, bankalar ve kredi sağlayıcıları gibi kredi verenler için önemli bir endişe kaynağıdır. Bu nedenle, kredi riskinin doğru bir şekilde ölçülmesi ve yönetilmesi, finansal kararların alınmasında kritik bir rol oynar. Kredi riski, kredi verenin mali sağlığını, müşteri ilişkilerini ve genel olarak ekonomik istikrarı etkileyebilir (Altman ve Saunders, 1997).

1.2 Kredi Riskinin Önemi

Kredi riski, bankacılık sektöründe öncelikli bir risk unsuru olup, bankaların faaliyetlerini sürdürebilmeleri için etkin bir şekilde yönetilmesi gereken bir husustur. Bankalar, kredinin riskini doğru bir şekilde değerlendirip yönetmeden, temel işlevlerini yerine getiremezler Crouhy vd. (2000). Kredi riski, borçlunun kredi anaparası veya faizlerini ödememe olasılığını ifade eder ve böyle bir durumda bankaların zarar riskiyle karşı karşıya kalmalarına neden olur. Kredi riski, bankacılık sektöründe öncelikli bir risk unsuru olup, bankaların faaliyetlerini sürdürebilmeleri için etkin bir şekilde yönetilmesi gereken bir husustur. Kredi riski, borçlunun kredi anaparası veya faizlerini ödememe olasılığını ifade eder ve böyle bir durumda bankaların zarar riskiyle karşı karşıya kalmalarına neden olur (Kavcıoğlu, 2014:12-13).

Kredi riskinin önemi, finansal sektörde ve ekonomik sistemde çeşitli açılardan belirgin hale gelmektedir. Finansal kurumlar, genellikle kredi vererek gelir elde ederler, ancak borç alanların ödeme taahhütlerini yerine getirememesi durumunda finansal kurumlar zarar yaşayabilirler. Dolayısıyla, kredi riskini doğru bir şekilde değerlendirmek ve yönetmek, finansal kurumların sağlıklı bir şekilde işlemesini sağlamak açısından kritik öneme sahiptir. Büyük ölçekli kredi ödememe durumları, ekonomik istikrarsızlık ve hatta finansal krizlere yol açabilir. Bu nedenle, kredi riskinin etkili bir şekilde yönetilmesi, genel ekonomik istikrarın sağlanması için kritik bir gerekliliktir Aksel (2001). Kredi riski aynı zamanda yatırımcı güvenini de etkiler. Kredi derecelendirmeleri ve kredi riski değerlendirmeleri, yatırımcılara bir şirketin ya da devletin mali sağlığı hakkında bilgi sağlar. Bu da yatırımcıların riskleri değerlendirerek yatırım yapmalarına yardımcı olur ve genel olarak finansal piyasalarda güveni etkiler. Son olarak, kredi riski borç alanın risk profiline bağlı olarak belirlenen faiz oranlarını etkiler. Daha yüksek kredi riskine sahip olanlar genellikle daha yüksek faiz ödemek zorunda kalabilirler. Dolayısıyla, kredi riski, finansal sektörde ve ekonomide geniş çapta etkiler yaratan önemli bir faktördür (Saunders ve Allen, 2010).

1.3 Kredi Riski Ölçüm Yöntemleri

Kredi riski ölçüm yöntemleri, finansal kuruluşların ve yatırımcıların kredi riskini analiz etmek, değerlendirmek ve etkin bir şekilde yönetmek için kullandıkları çeşitli teknik ve araçları içerir. Bu yöntemler, borçlunun borçlarını

geri ödeyebilme gücü, kredi portföyündeki olası riskler ve finansal piyasalardaki dalgalanmalar dikkate alınarak kredi riskinin ölçülmesi amacıyla kullanılmaktadır. Finansal kurumlar kredi riskini ölçerken kredi notu ve temerrüt oranları gibi verileri kullanır. Bu teknikler arasında, kredi derecelendirme kuruluşları tarafından belirlenen kredi puanları, borçlunun kredi riskinin ortak ölçüsüdür. Finansal kuruluşlar, kredi riskini ölçmek için genellikle istatistiksel ve matematiksel modelleri kullanarak bir kredi portföyünün genel risk profilini değerlendirir. Finansal istikrarın sağlanması ve kredi kayıplarının en aza indirilmesi açısından kredi riski ölçüm yöntemleri önemlidir. Etkin kredi riski ölçümü, finansal kuruluşların kredi portföylerini optimize etmesine ve yatırımcıların bilinçli kararlar almasına yardımcı olur (Günel, 2019).

1.4 Kredi Derecelendirme Not Sistemi

Kredi derecelendirme not sistemi, kredi derecelendirme kuruluşlarının ülkeler, şirketler, finansal kurumlar ve diğer borç alanların kredi riskini ölçmek için kullandıkları bir not verme, derecelendirme sistemidir. Bu yöntem, borç alan tarafların borçlarını geri ödeme kapasitesini ve kredi riskini anlamak için belirli harf ve sembollerini kullanır. Notlar, borç alan ülkenin, şirketin veya finansal kuruluşun mali sağlığını ve güvenilirliğini gösterir (Karagöl ve Mihçioğur, 2012).

Tablo 1 Kredi Derecelendirme Kuruluşları Not Sistemi

MOODY'S	S&P	FITCH	BÖLÜM	KATEGORİ
Aaa	AAA	AAA	PRİME	YATIRIM YAPILABİLİR DÜZEY
Aa1	AA+	AA+	YÜKSEK NOT	
Aa2	AA	AA		
Aa3	AA-	AA-		
A1	A+	A+		
A2	A	A	ÜST ORTA NOT	
A3	A-	A-		
Baa1	BBB+	BBB+		
Baa2	BBB	BBB	ALT ORTA NOT	
Baa3	BBB-	BBB-		
Ba1	BB+	BB+	SPEKÜLATİF	YATIRIM YAPILMAZ DÜZEY
Ba2	BB	BB		
Ba3	BB-	BB-		
B1	B+	B+		
B2	B	B		
B3	B-	B-		
Caa	CCC+	Ccc	ÇOK SPEKÜLATİF	
Caa3	Ccc	Cc		
Ca	Cc	C		
D	D	DDD DD D	AŞIRI RİSKLİ YÜKÜMLÜLÜĞÜ YERİNE GETİREMEZ	

KAYNAK:(Çevik Tekin, 2016:187)

Kredi derecelendirme notları genellikle üç ana kategoriye ayrılır. Bunlar; yatırım yapılabilir, yatırım yapılamaz ve iflas. Her kategori, borçlanıcının kredi riskine ilişkin farklı bir güven seviyesi gösterir.

○ **Yatırım Yapılabilir Notlar:** Bu kategori, borçlanıcıların nispeten düşük kredi riski taşıdığı anlamına gelir. En yüksek kredi notu olan AAA, borçlanmanın son derece sağlam bir mali yapısına ve yüksek güvenilirliğe sahip olduğunu gösterir. Bu tür bir derecelendirmenin, borçlunun finansal istikrarının olağanüstü düzeyde olduğunu ve ekonomik dalgalanmalardan etkilenme oranının düşük olduğunu belirtir. BBB de yatırım yapılabilir kategorisine girer, ancak risk seviyesi biraz daha yüksektir.

○ **Yatırım Yapılamaz Notlar:** Genellikle "spekülatif" veya "çöp" notları olarak bilinen bu kategori, borçlanıcıların daha yüksek kredi riskine sahip olduğunu gösterir. BB, B ve CCC gibi notlar, yatırımcılar için daha fazla risk taşıyan borçlanıcıları temsil eder. Bu notlara sahip borçlanıcılar, mali zorluklarla karşılaşma veya borçlarını ödeyememe olasılığı daha yüksek olan taraflardır.

○ **İflas Notu:** Bu kategori, borçlanıcının mali yükümlülüklerini yerine getirme yeteneğinin ciddi şekilde zayıfladığını veya tamamen kaybolduğunu ifade eder. "D" notu, genellikle bir borçlunun iflas ettiğini, yükümlülüklerini ödeyemediğini veya yasal olarak borçlarını ödemekten aciz olduğunu gösterir. Bu durum, borçlunun mali durumunun yaşadığını ve alacaklılarına karşı sorumluluklarını yerine getiremediğini açıkça ortaya koyar. (Yardımcıoğlu ve Bora, 2012).

1.5 Kredi Derecelendirme Kuruluşları

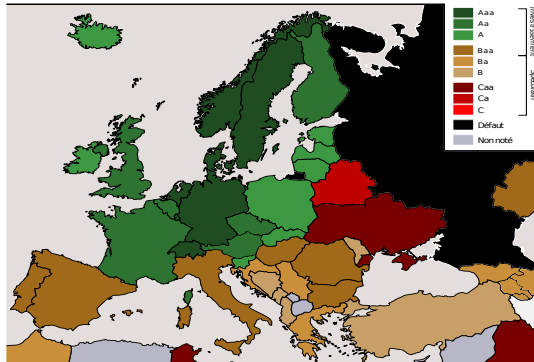
Kredi derecelendirme kuruluşları, finansal piyasaların işleyişinde kritik bir rol oynar. Verdikleri kredi notları, ülkeler, şirketler ve diğer borçlu taraflar üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu kuruluşların değerlendirmeleri, yalnızca borçlanma maliyetlerini değil, aynı zamanda yatırımcı algısını ve genel piyasa duyarlılığını da şekillendirir. Kredi derecelendirme kuruluşları, ülkeler ve şirketler için verdiği kredi notlarıyla, bu tarafların kredi riskini ve ödeme kapasitesini ölçer. Yüksek kredi notları, genellikle daha düşük risk ve dolayısıyla daha düşük borçlanma maliyetleri ile ilişkilendirilirken, düşük kredi notları ise daha yüksek risk ve borçlanma maliyetlerini ifade eder. Bu nedenle, kredi notları, borçlanma maliyetlerinden yatırımcı güvenine kadar geniş bir yelpazede etkiler yaratır (Toraman ve Yürük, 2014:130-131).

1.5.1 Moody's Investors Service

Moody's, kredi riskini değerlendirmek için dünyanın en köklü ve tanınmış kredi derecelendirme kuruluşlarından biridir. Moody's Investors Service, ülkeler, şirketler, belediyeler ve diğer borçlanıcıların kredi riskini değerlendiren ve kredi

notları sağlayan bir kuruluştur. Kredi derecelendirmesinin yanı sıra, Moody's Investors Service ayrıca kredi analizi, finansal risk analizi ve araştırma raporları da sağlar. Yatırımcılar, finansal kurumlar ve diğer piyasa katılımcıları, kredi riskini değerlendirmek ve bilinçli yatırım kararları vermek için Moody's'nin değerlendirmelerini kullanır (MOODY'S CORPORATION, 2005).

Moody's, 1909 yılında kurulmuş ve kredi derecelendirme alanında 100 yılı aşkın deneyimiyle öncü bir kurum haline gelmiş ve Dünya genelinde 40'tan fazla ofisiyle geniş bir ağ oluşturmuştur. Bugüne kadar toplamda 74 trilyon dolar değerinde borcu derecelendirmiştir. Bu geniş kapsam, Moody's'nin küresel finans piyasalarında ne kadar etkili olduğunu göstermektedir. Şirket, kredi riski değerlendirmeleri yapmak için 1,700'den fazla analiste sahiptir. Moody's, dünya çapında şirketler, ülkeler, belediyeler ve çeşitli finansal ürünleri derecelendirerek, yatırımcılar ve finansal kuruluşlar için kritik bilgiler sağlar. Şu ana kadar 33,200'den fazla kurum Moody's tarafından derecelendirilmiştir (<https://ratings.moodys.io/>, 2024).

Şekil 1 Moody's Investors Service Avrupa Ülkelerinin Kredi Notları
Kaynak: (Kredi Derecelendirme Notlarına Göre Ülkeler Listesi, 2024)

1.5.2 Standart and Poor's Rating Services

Standard & Poor's (S&P), dünya çapında bilinen ve kredi derecelendirme hizmetleri sunan önde gelen bir finansal hizmetler kuruluşudur. S&P, 1941 yılında "Standard Statistics Company" ile "Poor's Publishing Company"nin birleşmesiyle bugünkü ismini almıştır. S&P, yaklaşık 150 yıllık bir geçmişe sahiptir ve modern mali piyasaların gelişimiyle paralel bir şekilde ilerlemiştir. Standard & Poor's'un tarihi, 1860 yılında Henry Varnum Poor ve oğlu Henry William Poor tarafından kuruluşuna kadar uzanır. Daha sonra, 1906 yılında Luther Lee Blake tarafından "Standard Statistics" bürosu kurulmuş ve 1914 yılında "Standard Statistics Inc." olarak şirket haline gelmiştir. Bu erken dönemde, şirket finansal piyasalarda bilgi sağlamak amacıyla faaliyet göstermiştir. 1941'de gerçekleşen birleşmeyle şirket, "Standard & Poor's" adını

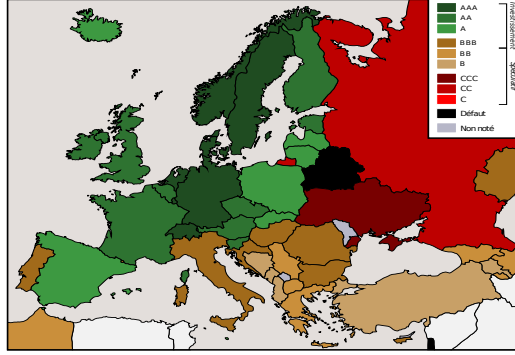
almıştır. Şu anda S&P Global'in bir parçası olarak hizmet veren S&P, finansal piyasalarda güvenilir bir kredi derecelendirme kaynağı olarak kabul edilmektedir (Tutar vd., 2011).

Şirket, yatırımcı ihtiyaçlarına yönelik küresel çapta kaliteli ve zamanında bilgi, veri ve analiz sağlamak için odaklanmaktadır. S&P, ülkeler, şirketler, yerel yönetimler, finansal ürünler ve diğer borçlanıcıların kredi riskini değerlendirmek için kredi notları sağlayan bir organizasyondur. S&P'nin verdiği kredi notları, yatırımcıların borçlanma araçlarının risklerini anlamalarına ve bilinçli yatırım kararları almalarına yardımcı olur. Şirket, dünya çapında 20'den fazla ülkede faaliyet göstermektedir ve 5,000'den fazla çalışanı ile hizmet vermektedir (Spglobal.com).

Tablo 2 Standart and Poor's Rating Services Kredi Not Sistemi

KATEGORİ	TANIM
AAA	Borçlunun yükümlülüğe dair mali taahhütlerini yerine getirme kapasitesinin olağanüstü güçlü olduğunu gösterir. Finansal olarak en güvenli yatırım olarak kabul edilir.
AA	Bu not, AAA'dan biraz daha düşük olsa da, borçlunun mali taahhütlerini yerine getirme kapasitesinin çok güçlü olduğunu gösterir. Yine de çok güvenilir bir yatırım olarak kabul edilir.
A	A notu, borçlunun mali yükümlülüklerini yerine getirme kapasitesinin hala güçlü olduğunu belirtir, ancak ekonomik ve finansal değişikliklerden etkilenmeye daha açıktır.
BBB	Borçlunun mali yükümlülüklerini yerine getirme kapasitesinin yeterli olduğunu gösterir. Ancak olumsuz ekonomik koşullar borçlunun ödeme kapasitesini zayıflatabilir.
BB	BB notu, borçlunun mali yükümlülüklerini yerine getirme kapasitesinin belirsizliklerle karşı karşıya olduğunu ve ekonomik zorlukların bu kapasiteyi olumsuz etkileyebileceğini gösterir.
B	B notu, BB notundan daha risklidir. Borçlu şu an yükümlülüklerini yerine getirebiliyor olsa da, olumsuz ekonomik durumlar borçlunun ödeme kapasitesini ciddi şekilde etkileyebilir.
CCC	'CCC' olarak derecelendirilen not borçlunun mali yükümlülüklerini yerine getirme kapasitesinin şu anda kırılgan olduğunu gösterir. Borçlunun ödeme yapabilmesi için olumlu ekonomik koşullara ihtiyacı vardır.
CC	'CC' olarak derecelendirilen not, borçlunun yükümlülüklerini yerine getirme kapasitesinin çok zayıf olduğunu gösterir. Temerrüdün neredeyse kesin olduğu durumlar için kullanılır.
C	Borçlunun mali yükümlülüklerini yerine getirme kapasitesinin çok düşük olduğunu ve temerrüt riskinin çok yüksek olduğunu gösterir. Bu durumlarda iyileşme olasılığı düşüktür
D	"D" derecesi, bir yükümlülüğün temerrüde düştüğünü veya ödemelerin yapılmaması beklenen durumları ifade eder ve borç yeniden yapılandırılmasına tabi olduğunda da bu not verilir.

Kaynak: (<https://disclosure.spglobal.com>, 2024)

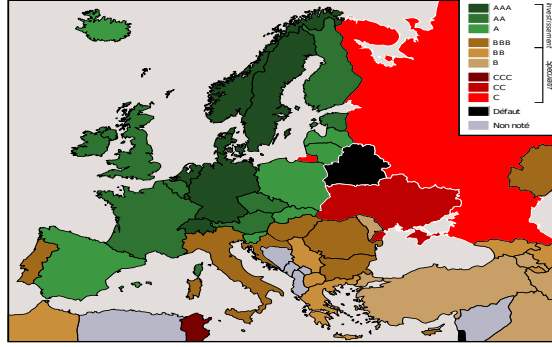

Şekil 2 Standart and Poor's Rating Services Avrupa Ülkelerinin Kredi Notları

Kaynak: (Kredi Derecelendirme Notlarına Göre Ülkeler Listesi, 2024)

1.5.3 Fitch Ratings Corporation

Fitch Publishing Company Inc., 1914 yılında New York'ta John Knowles Fitch, Henry P. Clancy ve Fabian Levy adlı üç yatırımcı tarafından kuruldu. Fitch Ratings Corporation, kredi derecelendirme alanında dünya çapında tanınan bir kuruluştur. Moody's Investors Service ve Standard & Poor's (S&P) gibi diğer büyük kredi derecelendirme kuruluşları ile birlikte Fitch, ülkeler, şirketler, belediyeler, finansal kurumlar ve diğer borç alan kuruluşların kredi riskini değerlendirmek ve kredi notları vermekle bilinir. Fitch Ratings, dünya çapında 20,000'den fazla kuruluşta 100 yılı aşkın deneyime sahip 2,000'den fazla çalışanıyla faaliyet göstermektedir. Şirketin küresel ölçekteki erişimi, 30'dan fazla ülkede dinamik ofis alanlarına sahip olmasıyla sağlanır, bu da sermaye piyasalarını küresel ölçekte kapsamalarının yanı sıra her bölgede saha deneyimi sunar. Fitch, New York, Chicago ve Boston'da ofisleri bulunan ve o zamandan beri yaygın olarak kullanılan harf notu puanlama sistemi (AAA, AA, A, BBB, BB, vb.) geliştiren bir kurumdur. Fitch Ratings, geniş bir yelpazede kredi derecelendirme hizmetleri sunmaktadır. Şirket, ülkeler, şirketler, finansal kurumlar, belediyeler, devlet tahvilleri, yapılandırılmış finansal ürünler ve diğer borçlanma araçlarının kredi riskini değerlendirir (<https://www.fitchratings.com/about-us#company-history>, 2024).

Şekil 3 Fitch Ratings Corporation Avrupa Ülkelerinin Kredi Notları
Kaynak: (Kredi Derecelendirme Notlarına Göre Ülkeler Listesi, 2024)

2. Türev Ürünler

Türev ürünler; hisse senetleri, tahviller, döviz, emtialar (altın, petrol vb.) veya belirli bir endeks gibi başka varlıklara dayanan finansal araçlardır ve günümüz finansal piyasalarının merkezinde yer alan en önemli enstrümanlardan biridir. Türev ürünler, riskleri yönetmek ve olumsuz durumlara karşı güvence sağlamak için kullanılabilir. Aynı zamanda, yatırım stratejileri geliştirme ve piyasalardaki fiyat farklılıklarından yararlanarak arbitraj yapmak için de tercih edilir (Karabıyık ve Anbar, 2006:341). Bu finansal ürünler, kullanıcılarına gelecekte fiyat, faiz oranları ve döviz kurlarındaki beklenmedik dalgalanmalardan korunma olanağı sunar. Ayrıca, tahminlerine dayanarak bu unsurlardaki olası artış veya azalışlardan kazanç sağlama ve farklı piyasalardaki fiyat farklarından yararlanarak risksiz kar elde etme fırsatı verir (Anbar ve Alper, 2011:341). Türev ürün sözleşmeleri, esasen belirli bir vadede yapılacak bir alış veya satış işleminin şartlarını belirleyen sözleşmelerdir ve en önemli özellikleri, sözleşmenin yapıldığı tarihten sonraki bir tarihte, sözleşme koşullarına uygun şekilde teslimat ve ödemenin yapılabilmesidir. Bu özellik, türev ürün sözleşmelerini anında gerçekleştirilen spot işlemlerden⁴ ayırır (Mirgen, 2022).

2.1 Türev Ürünlerin Kullanım Amaçları

Türev ürünler finansal piyasalarda çeşitli amaçlarla kullanılan önemli araçlardır. Bu ürünler risk yönetimi, spekülasyon, fiyat keşfi ve hedging gibi farklı amaçlarla kullanılmaktadır. Döviz kurları, faiz oranları, emtia fiyatları, hisse senedi fiyatları gibi değişkenlerden kaynaklanan riskleri en aza indirmek veya yönetmek amacıyla vadeli işlemler, opsiyonlar ve swaplar gibi türev araçlar

⁴ Spot işlem, finansal varlıkların alım satımının, işlemin yapıldığı tarihte veya kısa bir süre içinde (genellikle iki iş günü) teslimat ve ödeme ile gerçekleştirildiği işlemlerdir. Spot piyasalar, hızlı ve doğrudan işlemler için kullanılır ve türev ürünlerin aksine ileri bir tarihte gerçekleşmezler.

kullanılır. Türev ürünler sermayenin etkili bir şekilde yönetilmesine, risklerin azaltılmasına ve ekonominin genel olarak daha sağlıklı işlemesine katkıda bulunan önemli araçlardır. Ancak, doğru bir şekilde anlaşılmadan ve kullanılmadan önce, bu araçların yanlış kullanılması büyük risklere yol açabilir (Chambers, 2012:2).

Türev ürünlerin kullanım amaçlarını özetleyen bazı ana noktalar:

○ **Riskten Korunma:** Türev ürünler, özellikle vadeli işlem sözleşmeleri ve opsiyonlar, yatırımcılara riskten korunma sağlama imkânı tanır. Bir yatırımcı, belirli bir varlıkla ilgili gelecekteki fiyat dalgalanmalarına karşı korunmak için türev ürünleri kullanabilir (Akkaynak ve Yıldırım, 2019).

○ **Spekülasyon:** Yatırımcılar, türev ürünler kullanarak belirli bir varlığın gelecekteki fiyat hareketleri hakkında tahminlerde bulunabilir ve bu tahminler üzerinden spekülasyon yapabilirler. Bu işlemler, varlık fiyatlarındaki değişikliklerden kar elde etmeyi amaçlar. Yatırımcıların piyasa hareketlerinden faydalanarak kazanç sağlama amacıyla para riske attıkları bir stratejidir (Akkaynak ve Yıldırım, 2019).

○ **Portföy Çeşitlendirmesi:** Türev ürünler, yatırımcıların portföylerini çeşitlendirmelerine ve risklerini daha etkili bir şekilde yönetmelerine yardımcı olan önemli araçlardır. Portföy çeşitlendirmesi, yatırımcının sermayesini farklı varlık sınıfları arasında dağıtarak belirli bir varlığa veya piyasa segmentine olan bağımlılığı azaltma stratejisidir. Türev ürünler bu stratejiyi destekleyerek, yatırımcılara farklı piyasalara ve varlık türlerine yatırım yaparak riskin yayılmasına olanak tanır (Kayahan, 2009).

○ **Fiyat Keşfi ve Likidite:** Türev piyasalardaki alım-satım işlemleri, fiyatların doğru bir şekilde belirlenmesine ve likiditenin artmasına katkıda bulunabilir. Türev ürünler genellikle standartlaştırılmış olduğu için, bu piyasalarda likidite genellikle daha yüksektir (Kayahan, 2009).

○

2.2 Türev Ürün Türleri

Türev ürünlerin en yaygın türleri arasında vadeli işlem sözleşmeleri (futures), opsiyonlar (options), takas sözleşmeleri (swaps) ve forward sözleşmeleri bulunmaktadır. Bu ürünler, bağlı oldukları varlıklara ve işlem gördükleri piyasalara göre çeşitli şekillerde sınıflandırılabilir. Forward, futures, opsiyon ve swap sözleşmeleri, türev piyasalarda riskten korunma ve spekülasyon amacıyla en yaygın kullanılan enstrümanlardır. Bu enstrümanlar, yatırımcıların ve işletmelerin finansal riskleri yönetmelerini sağlar; ancak her birinin teorik yapıları ve işleyiş süreçleri farklıdır.(Suna, 2024) Türev ürünler, dayanak varlıkların fiyat hareketlerine göre değişen bir değere sahiptir ve genellikle

kaldıraç kullanımına izin verir, bu da yatırımcıların potansiyel getirilerini artırır (Çonkar ve Ata, 2002).

2.2.1 Forward Sözleşmeler

İleriye dönük (Forward) sözleşmeleri, finansal riskten korunma ve spekülasyon amacıyla kullanılan ve taraflara kesin borç ve alacak yükümlülüğü getiren vadeli alım-satım anlaşmalarıdır. Bu sözleşmeler, belirli bir emtia veya finansal varlığın (döviz, menkul kıymet, altın) önceden belirlenmiş bir fiyat ve miktar üzerinden gelecekteki bir tarihte alımını veya satımını zorunlu kılar. Sözleşme koşulları, tarafların ihtiyaçlarına göre özel olarak müzakere edildiği için standart değildir ve organize piyasalarda değil, tezgahüstü piyasalarda işlem görür (Chisholm, 2010:2). Bu yapısı nedeniyle, forward sözleşmeleri aktif borsalarda işlem görmez ve ikincil piyasaları bulunmaz. Fiziksel teslimatlı sözleşmelerde varlık teslim edilirken, nakit anlaşmalı sözleşmelerde sabit fiyat ile vade tarihindeki piyasa fiyatı arasındaki fark nakit olarak ödenir. Taraflar, vade tarihinde varlığın piyasa değeri ne olursa olsun, sözleşmenin şartlarını yerine getirmekle yasal olarak yükümlüdür. Ancak bu esneklik ve özelleştirme imkânı, karşı tarafın yükümlülüklerini yerine getirememe riskini artırır; bu risk, genellikle garantiler veya teminatlarla azaltılmaya çalışılır. Forward sözleşmeleri, tarihte ilk rastlanan vadeli sözleşmeler olarak bilinir ve finansal piyasaların temel taşlarından biri olarak işlev görür (Batı, 2016).

Forward sözleşmeler, riskten korunma ve spekülasyon amaçlı kullanılan, taraflar arasında esnek ve özelleştirilebilir şartlarla oluşturulan vadeli alım-satım anlaşmalarıdır. Bu sözleşmeler, organize borsalarda işlem görmeyen tezgahüstü (OTC)⁵ piyasalarda yapılır ve standart bir yapıya sahip olmadığından, vade tarihi, fiyat, miktar ve teslimat yeri gibi koşullar tarafların ihtiyaçlarına göre belirlenebilir. Fiziksel teslimat veya nakit uzlaşmalı olarak sonuçlandırılabilen forward sözleşmeler, tarafları vade tarihinde piyasa koşullarından bağımsız olarak belirlenen şartları yerine getirmeye yasal olarak zorlar. Bu bağlayıcı nitelik, sözleşmeleri yasal güvence altına alırken, karşı tarafın yükümlülüklerini yerine getirememe riski taşır. Teminat ve diğer güvence mekanizmaları ile bu risk genellikle minimize edilmeye çalışılır. Ayrıca, forward sözleşmelerin organize borsalarda işlem görmemesi, ikincil piyasalarının bulunmamasına neden olur, bu da devredilebilirlik ve erken kapatma olanaklarını sınırlar. Emtialar, döviz ve diğer finansal varlıklar gibi çeşitli alanlarda kullanılarak geniş bir yelpazede ticari

---

⁵OTC (Over-the-Counter) veya tezgah üstü piyasa, organize bir borsa yerine, alıcılar ile satıcıların doğrudan karşılıklı olarak finansal ürün alım satımı gerçekleştirdiği, merkezi bir takas kurumunun olmadığı piyasalardır. Bu piyasalarda işlem gören finansal araçlar, standartlaştırılmamış olup genellikle özel taleplere göre şekillendirilebilir. Fiyatlar, alıcı ve satıcı arasındaki doğrudan pazarlık sonucunda belirlenir, dolayısıyla piyasa likiditesi ve fiyat oluşumu, katılımcıların talep ve arz dengesine bağlıdır. OTC'de listelenen hisseler de OTC hissesi veya OTC market hisseleri denir.

ve finansal işlemler için uygun olan forward sözleşmeler, riskten korunma ve spekülasyon stratejileri için kritik araçlar olarak hizmet eder. Özellikle döviz kuru ve faiz üzerine yapılan forward sözleşmeler, halka açık değildir (Gözcür, 2008).

2.2.2 Futures Sözleşmeler

Futures sözleşmeler, taraflar arasında belirli bir varlığın belirli bir fiyattan ve belirli bir tarihte alım veya satımını taahhüt eden standartlaştırılmış, organize borsalarda işlem gören vadeli işlem sözleşmeleridir. Bu sözleşmeler, finansal riskleri yönetmek, fiyat dalgalanmalarına karşı korunmak (hedging) ve spekülasyon amacıyla kullanılır. Futures sözleşmeleri, dayanak varlığın belirlenen miktarda ve fiyattan gelecekte teslim edilmesi yükümlülüğünü doğurur ve aktif ticareti teşvik etmek amacıyla standart koşullarda borsada alınıp satılır. Fiziksel teslimatlı futures sözleşmelerinde, bir taraf belirli bir fiyattan malı veya varlığı teslim ederken, diğer taraf bu teslimatı kabul eder. Nakit uzlaşmalı sözleşmelerde ise, dayanak varlığın sabit fiyatı ile vade sonundaki piyasa değeri arasındaki fark nakit olarak ödenir. Vadeli işlem sözleşmeleri, temerrüde karşı garanti altına alınmış olup, kar ve zararların günlük olarak hesaba geçirilmesi sağlanır. İlk olarak tarımsal varlıklar üzerine yapılan futures sözleşmeleri günümüzde daha çok finansal araçlar üzerine yapılmakta olup, finansal futures işlemleri hacim olarak tarımsal ürünler ve madenler üzerine yapılan işlemleri geride bırakmıştır (Birgili vd., 2005).

Futures sözleşmeleri, forward sözleşmelerden farklı olarak organize borsalarda işlem görür ve bu borsalarda üyelik esasına göre el değiştiren piyasalardır. Bu borsalara futures borsası denir. Futures sözleşmelerinin organize piyasalarda işlem görmesi, işlem süreçlerinin standartlaştırılmış ve denetlenebilir olmasını sağlar. Kalitesi, miktarı, teslim yeri ve tarihi önceden belirlenip standart kalıplara bağlanmış olan bu sözleşmelerde fiyat, vadeli işlemler piyasasında rekabet koşulları altında belirlenir. Forward sözleşmeleri ise, tezgâh üstü piyasalarda işlem görür ve taraflar arasında müzakere edilerek özelleştirilmiş koşullarda düzenlenir (Gözcür, 2008:38).

2.2.3 Options Sözleşmeler

Opsiyon sözleşmeleri, belirli bir varlığı belirli bir fiyattan ve belirli bir tarihte veya tarihler arasında alma veya satma hakkı tanıyan, ancak bu hakkı kullanma zorunluluğu getirmeyen finansal enstrümanlardır. Opsiyonlar, organize piyasalarda veya tezgâh üstü piyasalarda işlem görebilir ve alıcıya sadece opsiyon hakkını kullanma yükümlülüğü getirmeyip, bu hakkı kullanmama seçeneği de sunar. Opsiyon sözleşmeleri, alıcıya bu hakkı tanırken, kullanma zorunluluğu getirmez; dolayısıyla, alıcının riski sadece opsiyonu satın almak için ödediği prim ile sınırlıdır. Bu prim, opsiyonun maliyeti olup, opsiyon değersiz hale gelse bile

alıcı başka bir yükümlülük taşımaz. Alıcı, piyasa koşulları uygun olduğunda opsiyonu kullanarak kâr elde edebilir veya opsiyon süresi dolana kadar bekleyebilir. Alıcı tarafın opsiyon sözleşmesini alması esnasında ödediği fiyat dışında hiçbir yükümlülüğünün olmaması opsiyon sözleşmelerinin en önemli özelliğidir. Alım opsiyonu sahipleri, dayanak varlığın fiyatı kullanım fiyatının üzerine çıktığında kâr sağlarken, satım opsiyonu sahipleri, fiyat kullanım fiyatının altına düştüğünde avantaj elde eder. Opsiyon sözleşmelerinde, alıcı taraf bir hak satın alır ve bu hakkı kullanıp kullanmamak tamamen kendi tercihine bağlıdır. Alıcı, bu hakkı kullanmazsa, yalnızca opsiyon primi olarak ödediği tutar kadar bir kayba uğrar. Buna karşılık, opsiyonun satıcısı, alıcının bu hakkı kullanması durumunda yükümlülüğünü yerine getirmek zorundadır (VIOP Tanıtım Kitapçığı).

Opsiyonlar için ödenen prim, opsiyonu satın almak için yapılan maliyet olup, opsiyonun değersiz hale gelmesi durumunda kaybedilir. Opsiyonlar, riskten korunma amacıyla mevcut yatırım risklerini sınırlamak, spekülasyon yaparak fiyat dalgalanmalarından kar elde etmek veya portföy gelirini artırmak amacıyla da kullanılabilir; örneğin, hisse senedi sahipleri, ellerindeki hisseler üzerine alım opsiyonu satarak ek gelir elde edebilirler. Opsiyon piyasalarında, zaman değeri ve içsel değer kavramları da opsiyonların fiyatlandırılmasında önemli rol oynar. Zaman değeri, opsiyonun vade tarihine kalan süreye bağlı olarak değer kazanmasını veya kaybetmesini ifade ederken, içsel değer, opsiyonun şu anki piyasa fiyatı ile kullanım fiyatı arasındaki farktır.

Opsiyonların avantajları arasında sınırlı risk, yüksek esneklik ve kaldıraç etkisi ile büyük pozisyonlara erişim imkânı bulunurken, dezavantajları arasında opsiyonların zamanla değer kaybetmesi, kullanım sürecinin karmaşıklığı ve prim maliyeti yer alır. Bu enstrümanlar, yatırımcıların ve işletmelerin piyasa koşullarına adapte olmasını sağlayarak, finansal riskleri etkin bir şekilde yönetme ve çeşitli stratejiler geliştirme imkânı sunar (Bolak, 2004:174-176).

2.2.4 Swaps Sözleşmeler

Swap sözleşmeleri, finansal piyasalarda önemli bir risk yönetim aracı olarak kullanılan ve iki tarafın belirli finansal yükümlülüklerini veya nakit akışlarını birbirleriyle değiştirdiği türev enstrümanlardır. Bu sözleşmeler, genellikle faiz oranları, döviz kurları, emtia fiyatları veya kredi riskleri gibi dayanak varlıklar üzerine yapılandırılır ve tarafların karşılıklı olarak finansal ihtiyaçlarına uygun esneklik sağlar. Swaplar, tezgâh üstü piyasalarda (OTC) işlem görmeleri nedeniyle taraflar arasında özel şartlara göre düzenlenebilir ve böylece standart türev ürünlerinden daha fazla özelleştirilebilirler. Swap sözleşmeleri, çeşitli finansal riskleri yönetmek için yaygın olarak kullanılır. Riskten korunma

amacıyla, şirketler ve yatırımcılar faiz oranı, döviz kuru ve emtia fiyatlarındaki dalgalanmalardan kaynaklanan riskleri azaltmak için swapları kullanır. Örneğin, faiz swapları, şirketlerin faiz oranı risklerini yönetmelerine yardımcı olurken, döviz swapları döviz kurundaki dalgalanmalara karşı koruma sağlar. Finansal stratejileri optimize etmek için, swaplar maliyetlerin öngörülebilir hale getirilmesinde, finansal pozisyonların uyumlaştırılmasında ve yatırım stratejilerinin uygulanmasında kullanılır. Ayrıca, swaplar, maliyet avantajı sağlayarak şirketlerin ve finansal kurumların bütçe yönetimini kolaylaştırır. Ancak, karmaşıklıkları ve karşı taraf riskleri gibi dezavantajlar barındırır, bu nedenle swap anlaşmaları dikkatli bir şekilde değerlendirilmelidir (Türkkan, 1999).

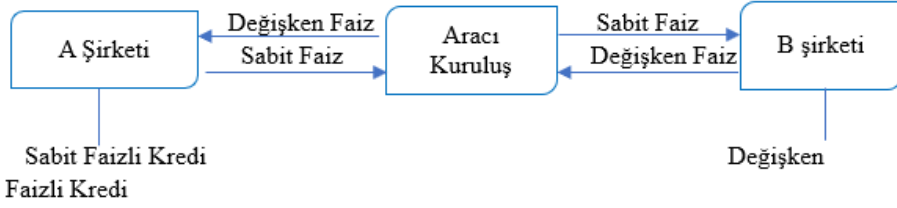
Tablo 3. Türev Araçların Karşılaştırılması

Özellikler	Forward	Futures	Swaps	Opsiyon
Riskten Korunma	Var	Var	Var	Var
Organize/Tezgahüstü Piyasa	Tezgahüstü	Organize	Tezgahüstü	Organize
Fiziki Teslimat	Var	Genelde Yok	Var	Tezgahüstü Piyasa fiziki, Organize Piyasa ters işlem
Teminat Zorunluluğu	Genelde Yok	Var	Yok	Satıcı için var
Kredi Riski	Var	Yok	Yüksek	Yok
Likidite	Düşük			Düşük
Standart Sözleşmeler	Yok	Var	Yok	Var
Nakit Alımı	Sadece Vade Sonunda	Günlük	Vade Başında ve Sonunda	Vade Başında Prim ve Vade Sonunda Kullanım Fiyatı

2.2.4.1 Swaps Sözleşme Çeşitleri

- **Faiz Swapları (Interest Rate Swaps):** Faiz swapları, sabit ve değişken faiz ödemelerinin taraflar arasında değiştirildiği anlaşmalardır. Bu swaplar, şirketlerin veya finansal kurumların faiz oranı risklerini yönetmelerine yardımcı olur. Faiz swaplarında, bir taraf sabit faiz ödemesi yaparken, diğer taraf değişken faiz ödemesi yapar. Örneğin, bir şirket değişken faizli bir krediye sahipse ve faiz oranlarındaki dalgalanmalardan korunmak istiyorsa, sabit faizli ödemeler yapacağı bir faiz swapı düzenleyebilir. Bu şekilde, sabit faiz ödeyerek gelecekteki ödemelerini daha öngörülebilir hale getirebilir ve faiz oranlarındaki artış riskini yönetebilir (Ebiçlioğlu ve Kahraman).

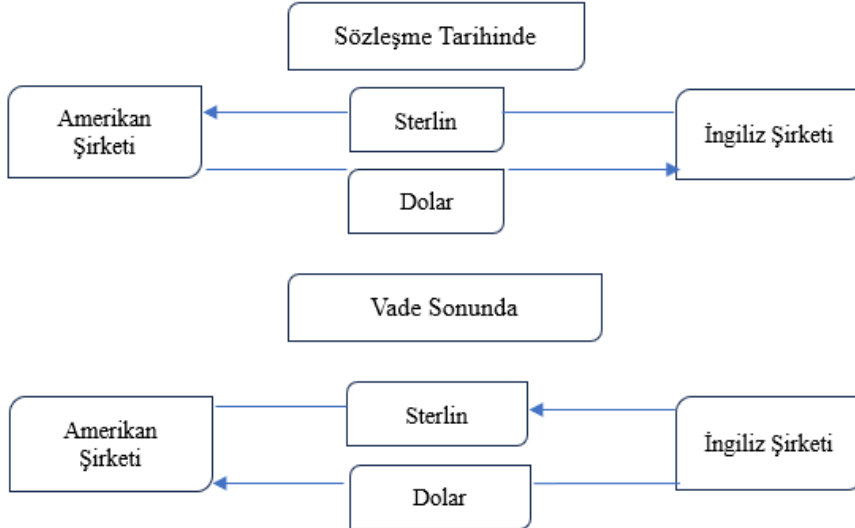

Şekil 4 Faiz Swapı İşleyişi

Kaynak:(Başci, 2003:26)

- **Döviz Swapları (Currency Swaps):** Döviz swapları, iki farklı para birimi arasındaki anapara ve faiz ödemelerinin değiştirildiği anlaşmalardır. Bu tür swaplar, döviz riskini yönetmek amacıyla kullanılır. Örneğin, uluslararası faaliyet gösteren bir şirket, döviz kurlarındaki dalgalanmalara maruz kalmamak için döviz swapı yapabilir. Şirket, yabancı para birimi cinsinden bir borcu yerel para birimine dönüştürmek için swap kullanabilir ve böylece döviz kuru değişikliklerinden kaynaklanan riskleri azaltabilir. Döviz swapları ayrıca, şirketlerin farklı ülkelerdeki operasyonlarının finansmanını daha etkin bir şekilde yönetmelerine olanak tanır (Mirgen, 2022:28).

Şekil 5 Para Swap İşleyişi

Kaynak:(Mirgen, 2022:29)

- **Mal (Emtia) Swapları (Commodity Swaps):** Emtia swapları, belirli bir malın fiyatını sabit veya değişken fiyatla değiştirmek amacıyla yapılan anlaşmalardır. Bu tür swaplar, emtia fiyatlarındaki dalgalanmalara karşı koruma sağlamak için kullanılır. Örneğin, bir havayolu şirketi, yakıt maliyetlerini sabit bir fiyata kilitlemek için bir emtia swapı yapabilir. Şirket, petrol fiyatlarındaki dalgalanmaları sabit bir fiyatla değiştirerek bütçesini daha öngörülebilir hale getirir ve yakıt maliyetlerindeki artış riskini azaltır. Emtia swapları, tarım, enerji ve diğer sektörlerdeki şirketler için maliyet yönetiminde önemli bir araçtır (Ebiçlioğlu ve Kahraman).

3. Kredi Temerrüt Takası (CDS) Tanım ve Kapsamı

En sık kullanılan kredi türevlerinden biri olan Kredi Temerrüt Takası (Credit Default Swap) bir borçlunun ödeme yapamamasına (temerrüt) durumunda yatırımcılara karşı koruma sağlayan bir türev finansal araçtır. CDS genel olarak bir sigorta sözleşmesi olarak düşünülebilir. Bir yatırımcı, belirli bir borçlunun veya bir finansal aracın temerrüde düşmesi riskine karşı korunmak için bir CDS satın alır. Borçlunun temerrüde düşmesi halinde, üzerinde anlaşılan tutar CDS sahibine ödenir (Augustin vd., 2016:176; Pan vd., 2008).

Geçmiş 1980'lere kadar uzansa da asıl olarak 1994 yılında JP Morgan tarafından hazırlanan bir raporla finans çevrelerinin dikkatine sunulan bir finansal araçtır. Bu finansal araç 2008 küresel krizi sonrasında toksik varlıkların⁶ finansal piyasalarda yarattığı belirsizlik nedeniyle daha geniş bir ilgi ile karşılanmıştır. Bu enstrümanlar, finansal piyasalarda risk yönetimi ve portföyün çeşitlendirilmesinde önemli bir rol oynamıştır (Özpinar vd., 2018:34-35). CDS genellikle kredi riskini yönetmek, bir portföyü çeşitlendirmek veya belirli bir borçlu veya varlık grubundan kaynaklanan risklere karşı koruma sağlamak için kullanılır. CDS primleri genellikle özel taraflar arasında özel bir sözleşme olarak düzenlenir ve düzenleyici kurumlar tarafından denetlenir (Jung, 2005).

CDS sözleşmeleri, satıcının temerrüde düşmesi durumunda CDS alıcısına, nominal değerinden bir tahvili satma hakkı veren bir türev finansal enstrümandır. CDS alıcısı, sözleşmenin vadesi sona erene kadar veya bir kredi olayı gerçekleşene kadar belirli aralıklarla periyodik ödemeler yapmayı üstlenir (Kliber, 2011). Bu ödemeler CDS primi olarak adlandırılır ve genellikle

---

⁶ "Toksik varlık," finansal piyasalarda değerini kaybetmiş veya değer kaybına uğrama riski yüksek olan varlıklar ifade eder. Bu varlıklar genellikle yüksek risk taşıyor ve genellikle iflas eden veya mali sorunlar yaşayan şirketlere bağlıdır. Toksik varlıklar genellikle kötü kredili tahviller, kötü kredili krediler veya değer kaybına uğramış emlak gibi unsurları içerebilir. Bu tür varlıklar, finansal krizlerde genellikle büyük kayıplara neden olabilir ve piyasalarda belirsizliği artırabilir.

varsayılan durumu öngören toplam anapara tutarı üzerinden yıllık bazda hesaplanır.

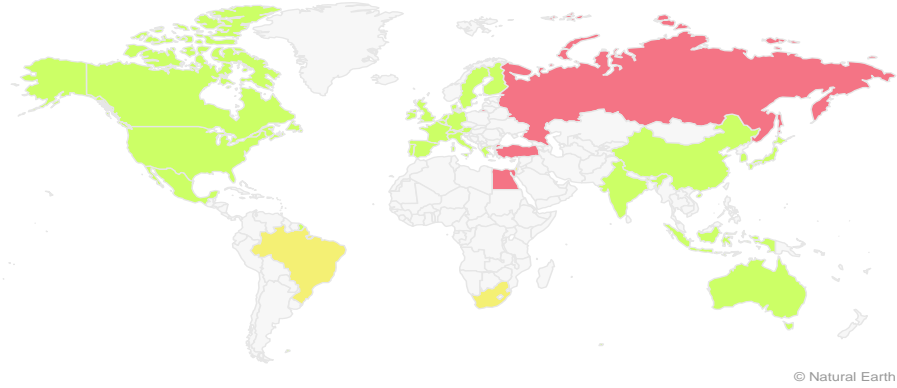
CDS primleri, kredi türev varlık sınıfında yer alan ve özel tezgâh üstü (OTC) türev ürünlerin bir alt sınıfını oluşturan finansal araçlardır. Bu sözleşmeler, bir koruma alıcısının belirli bir kredi olayı durumunda, örneğin bir iflas durumunda, bir referans varlık veya bir CDS endeksi gibi bir referans varlık portföyü üzerinde etki yaratabilecek bir durumda, bir koruma satıcısından ödeme almak amacıyla periyodik bir ücret "prim" veya başlangıçta yapılan bir ödeme karşılığında anlaşılan ikili sözleşmelerdir (Şekil 6.'e bakınız). Bu bağlamda, CDS primi, yatırımcıların referans varlıkla ilişkili potansiyel maliyet ve riskleri değerlendirmelerinde önemli bir ölçüdür (European Central Bank., 2009).

Şekil 6. CDS Genel Bakış

Kaynak:(European Central Bank., 2009)

Şekil 7 Dünya genelindeki Kredi Temerrüt Takası (CDS) primlerinin görünümünü sunmaktadır. Şekil incelendiğinde, seçilmiş Avrupa ülkelerinin CDS primlerinin 100 baz puanının altında olduğu gözlemlenmektedir. Bu durum, Avrupa ülkelerinin kredi riskinin, diğer bölgelere göre genellikle daha düşük olduğunu veya daha az riskli olduğunu işaret etmektedir. Öte yandan, Türkiye, Mısır ve Rusya gibi bazı ülkelerin CDS primlerinin 300 baz puanı geçtiği ve riskli ülkeler arasında yer aldığı gözlemlenmektedir. Bu durum, bu ülkelerin kredi riskinin daha yüksek olduğunu ve yatırımcılar için potansiyel olarak daha riskli yatırım fırsatları sunduğunu anlamına gelmektedir.

© Natural Earth

5 Yıllık Kredi Temerrüt Swapları

100'e Kadar

300'e Kadar

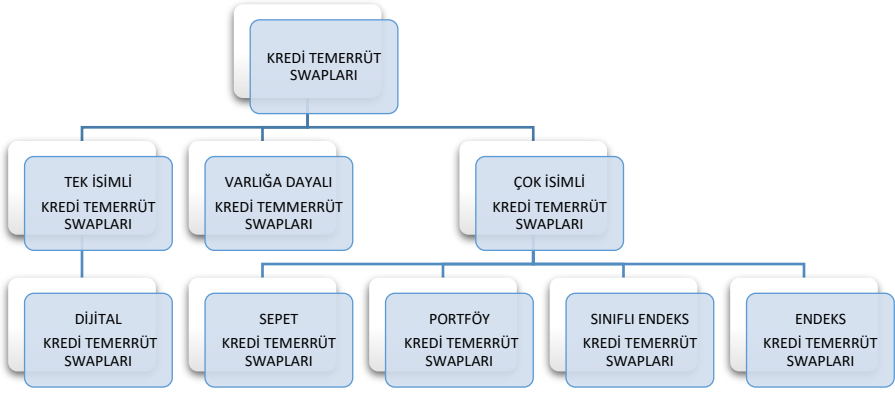
300'den fazla

Şekil 7. Dünya CDS Görünümü (Baz Puan)

Kaynak: (worldgovernmentbonds, 2024) adresinden alındı.

3.1 Kredi Temerrüt Takası Türleri

Kredi Temerrüt Swap (Credit Default Swap-CDS) ürünleri, kredi riskine dayalı olarak tasarlanmıştır ve kredi riskinin kaynağına göre üç ana türde sınıflandırılabilir "Şekil 8. Bakınız" (European Central Bank., 2009). Tek İsimli CDS, bir borçlunun temerrüde düşme riskine karşı koruma sağlarken, Çok İsimli CDS, genellikle kredi endeksleri veya portföylerine dayanarak genel kredi riskini yönetir. Çok isimli iflas takasları içerisinde, farklı türler bulunmaktadır. Bu türler arasında "Sepet CDS" olarak adlandırılanlar, çeşitli kredi temerrüt swaplarının bir araya getirilmesiyle oluşturulan bir portföyü temsil eder. "Portföy CDS" ise belirli bir kredi portföyünün genel kredi kalitesine karşı koruma sağlayan bir CDS türüdür. "Endeks CDS" ise belirli bir endeks veya sektörün kredi riskine karşı koruma sağlar. "Sınıflı Endeks CDS" ise belirli bir endeksin farklı risk sınıflarına dayanarak kredi riskini yönetmeyi amaçlar. Bu şekilde, çok çeşitli kredi temerrüt swapları arasında farklı türlerdeki CDS primleri yatırımcılara çeşitli risk yönetimi stratejileri sunar. (Weistroffer & Greiner, 2009) Varlık Tabanlı CDS ise farklı risk seviyelerine odaklanarak kredi riskini yönetir ve yatırımcılara esneklik sağlar (Culp vd., 2018).

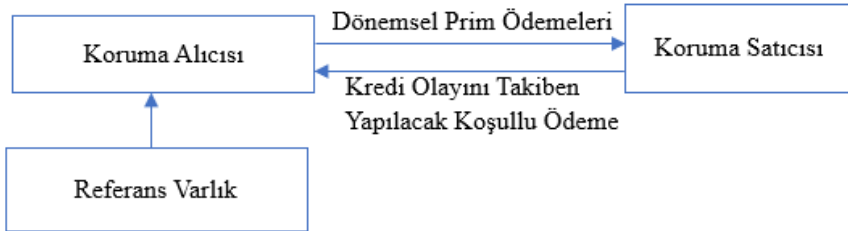
Şekil 8 Kredi Temerrüt Swap Sözleşme Türleri

Kaynak: (European Central Bank., 2009).

3.1.1 Tek İsimli Kredi Temerrüt Takasları

"Tek İsimli Kredi Temerrüt Takasları" (Single Name Credit Default Swaps - CDS) finansal piyasalarda sıkça kullanılan bir türev üründür. Bir CDS, bir borçlunun (genellikle bir şirket veya hükümet) belirli bir borcunu yerine getirememesi durumunda ödemeyi garanti eden bir sözleşmedir. Borçlunun iflas etmesi durumunda temerrüde düşmesi ve borcunu yerine getirememesi durumunda taraflar arasında yapılan bir anlaşmayı ifade eder. Bir CDS sahibi, borçlunun iflas etmesi durumunda, CDS'nin değeri kadar ödeme almayı talep edebilir (JP Morgan, 2006:8).

Özetle, "Tek İsimli Kredi Temerrüt Takasları", belirli bir borçlunun iflas riskine karşı korunma sağlayan ve bu borcun temerrüde düşmesi durumunda ödeme yapmayı taahhüt eden finansal sözleşmelerdir. Bu sözleşmeler, yatırımcılara borçlanan kuruluşların iflas riskine karşı korunma sağlama veya bu riski speküle etme imkânı sunar (Chacko et al., 2006:152).

Şekil 9 Tek İsimli Kredi Temerrüt Takaslarının İşleyişi

Kaynak: (Chacko vd., 2006:152)

Dijital tek isimli kredi temerrüt takasları ise belirli bir borçlunun iflas riskine karşı korunma sağlamak için kullanılırken, ödeme koşullarının önceden belirlenmiş olması, taraflar arasında daha belirli bir risk ve getiri profilinin oluşmasını sağlar. (Schönbucher, 2003:37)

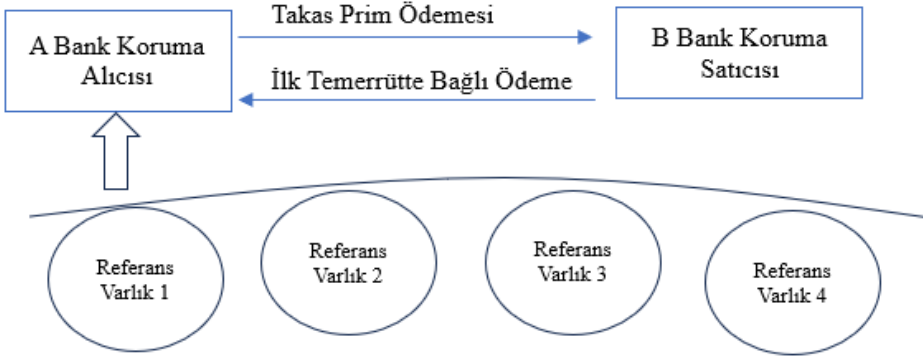
3.1.2 Çok İsimli Kredi Temerrüt Takasları

Çok isimli kredi temerrüt takasları, finansal piyasalarda karmaşık kredi risklerini yönetmek, ele almak için kullanılan bir araç olarak görülür ve bu swaplar, kurumsal risk yönetimi stratejilerinin önemli bir parçasını oluşturur. Bu tür kredi türevleri, birbirinden farklı kredi risklerine sahip varlık portföylerini kapsayarak riski dağıtmak ve yönetmek için kullanılır (Weistroffer ve Greiner, 2009).

Çok isimli bir CDS'te, CDS'nin değeri ve nakit akışları, birden fazla referans isminin kredi riskine dayanmaktadır. Bu CDS'lerin dört temel çeşidi mevcuttur ve bunlar genellikle yatırımcıların farklı risk algısına, piyasa durumuna ve stratejilerine uyum sağlamak amacıyla kullanılır. Bu türler, finansal kurumlar, yatırım fonları ve diğer kurumsal yatırımcılar tarafından geniş çapta benimsenir ve kullanılır (ICMA, 2018).

3.1.2.1 Sepet Kredi Temerrüt Takası

(Basket Credit Default Swap), finansal piyasalarda risk yönetimi için kullanılan bir türev aracıdır. Bu türev ürünü, genellikle yatırımcılar ve finansal kurumlar tarafından kullanılır (Alper, 2011:99). Sepet kredi temerrüt takası, bir “sepet” veya belirli bir varlık grubunun temerrüt riskini koruma altına almak için tasarlanmıştır. Yatırımcı belirli bir sektördeki veya belirli bir coğrafyadaki borçlu grupların temerrüt riskini azaltmak veya çeşitlendirmek için genellikle sepet kredi temerrüt takası kullanabilir. Bu tür takaslarda, ödeme koşulları kredi durumuna bağlıdır. Ödemeler, portföyde bulunan referans varlıklardan herhangi birinin temerrüde düşmesine bağlı olabileceği gibi, portföydeki kayıpların belirli bir sınırı aşması durumunda da gerçekleşebilir (Chen & Glasserman, 2008:286). Şekil 10.' de sepet kredi temerrüt takası işleyişi gösterilmiştir. Dört krediden oluşan bir portföyün kredi riskini transfer etmek isten bir banka sepet kredi takası gösterilmiştir.

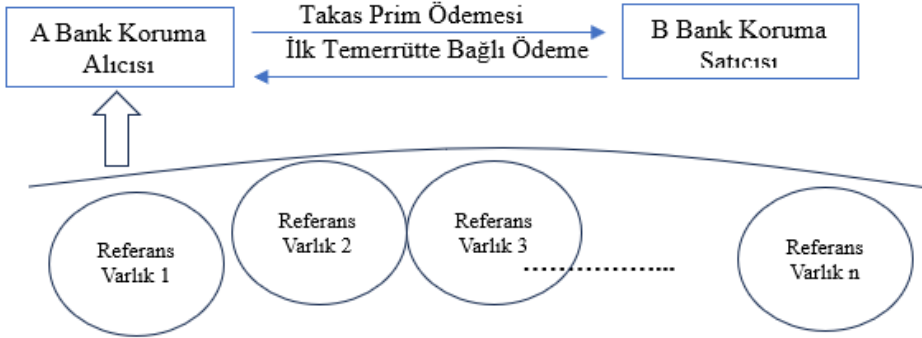

Şekil 10 Sepet Kredi Temerrüt Takası İşleyişi

Kaynak: (Chacko vd., 2006:157)

3.1.2.2 Portföy Kredi Temerrüt Takası

Sepet kredi temerrüt takası ile farkı risk transferini portföydeki kayıpların belirli bir tutara ulaşması durumunda gerçekleşir. Ödemelere temerrüt sayısına göre değil temerrüt tutarına göre belirlenir. Eğer portföydeki herhangi bir kredi veya borçlanma aracı temerrüde düşerse, takasın ödeme yükümlülükleri devreye girer ve temerrüt riskini taşıyan taraf bu kayıpların karşılamakla yükümlü olur (Weistroffer vd, 2009).

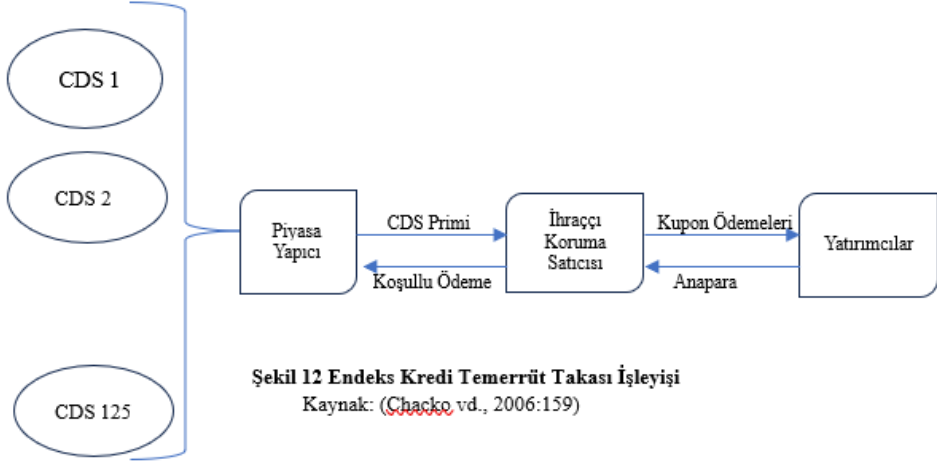
Şekil 11 Portföy Kredi Temerrüt Takası İşleyişi

Kaynak: (Chacko vd., 2006:157)

3.1.2.3 Endeks Kredi Temerrüt Takası

“Endeks Kredi Temerrüt Takası” terimi, bir endekse bağlı olan kredi temerrüt takası (CDS) türünü ifade eder. Bu takaslar, bireysel varlıkların değil, belirli bir endekse ilişkili kredi olaylarına karşı koruma sağlar (Evcı, 2020). CDS Primlerine dayalı olarak endeksler oluşturulmuş ve iki ana endeks türetilmiştir.

Kredi temerrüt takasına dayalı olarak endeksler oluşturulmuş ve iki ana endeks türetilmiştir. Bu kredi endeksleri, şirket tahvilleri piyasasının geniş bir kesimini kapsamaktadır. Kuzey Amerika ve gelişmekte olan piyasaları içeren bir kredi temerrüt takası endeksi ile Avrupa ve Asya'yı kapsayan ITraxx Endeksi olmak üzere iki temel endeks mevcuttur (Sundaram & Das, 2011:782).

3.2 Kredi Temerrüt Takası Kullanım Amaçları

Kredi Temerrüt Takası (CDS), tanımdan da anlaşılacağı üzere temerrüt riskine karşı bir tür sigorta işlevi taşıyan türev finansal araçtır. Bu sözleşmelerde, CDS alıcısı belirli bir prim öder ve karşılığında, temerrüt riskine maruz kaldığı bir varlığın veya borçlunun zararını karşılamak için belirli bir miktar ödemeyi kabul eder. Temerrüt olayı gerçekleşmezse, prim ödeyen taraf herhangi bir ödeme yapmaz; ancak, temerrüt meydana gelirse, CDS alıcısı zararı tanzim etmek için ödeme alır. Bu özellikleri nedeniyle özellikle bankalar ve diğer finansal kuruluşlar ile tahvil portföylerini korumak isteyen kurumlar için CDS sözleşmelerini son derece değerli kılar. Çünkü CDS, kurumların kredi riskini azaltmalarını sağlar ve temerrüt riskine karşı koruma sağlar. Böylelikle kurumlar kredi portföylerini koruyabilir ve beklenmedik kredi olaylarından kaynaklanabilecek zararları en aza indirebilir. Bu kullanım amaçları, CDS'nin finansal piyasalardaki yaygınlığını ve önemini artırır (Sundaram & Das, 2011:782).

Kredi temerrüt swapları, vade açısından bir standartlaşma sağlar. Şirketler, genellikle belirli takvim aralıklarında tahvil ihraç etmezler. Ancak, birçok şirket için, düzenlenen CDS'ler düzenli olarak 1, 3, 5, 7 ve 10 yıllık standart vadelerde gerçekleştirilir. Bu vadeler arasında en likit olanı genellikle 5 yıllık olarak düzenlenen CDS'tir (Malz, 2011:246).

Kredi temerrüt takasının (CDS) çeşitli kullanım amaçları vardır ve bu finansal araç, genellikle kredi riskini yönetmek, portföy çeşitlendirmesi yapmak, kredi riski tahminleri yapmak, spekülasyon yapmak ve hedge fonlarının risk yönetimi stratejilerinde kullanılır (Turguttopbaş, 2013:40-41).

- **Kredi Riski Yönetme:** CDS, borçlunun temerrüde düşme riskini yönetmek için kullanılır. Yatırımcılar belirli bir şirketin veya kurumun iflas riskine karşı korunmak istediklerinde CDS satın alarak bu riski azaltırlar.
- **Portföy Çeşitlendirmesi:** CDS primleri Yatırımcıların portföylerindeki riskleri yönetmek ve çeşitlendirmek için kullanılan önemli bir araçtır. Yatırımcılar, farklı endüstrilerden veya bölgelerden gelen kredili riskine maruz kalmak istemiyorlarsa CDS'leri portföylerine ekleyerek riskleri dağıtabilir.
- **Kredi Riski Tahminleri:** CDS fiyatları, piyasada belirli bir borç alanın borçlarının geri ödeme ihtimalini değerlendiren yatırımcıların algısını yansıtır. Bu nedenle, CDS fiyatları, bir şirket veya kurumun finansal sağlığını değerlendirmek için önemli bir gösterge olarak kabul edilir.
- **Hedge Fonları Kullanımı:** Hedge fonları⁷ genellikle karmaşık riski yönetimi stratejileri kullanır ve CDS'leri bu stratejilerin bir parçası olarak entegre ederler. CDS'ler hedge fonlarının portföylerini korumak veya belirli bir kredi riskinden korunmak için kullanılır.
- **Spekülasyon:** Bazı yatırımcılar, belirli bir kredi riski veya stres fiyatı üzerinde spekülasyon yapmak amacıyla CDS kullanabilirler. Örneğin, belirli bir şirketin iflas riskini artacağına inanan bir yatırımcı, CDS satın alarak bu riskin artışından kar elde etmeyi hedeflenebilir. Eğer şirket iflas ederse, CDS sahibi yatırımcı, temerrüt durumunda ödeme alma hakkına sahip olacaktır (Abrahams ve Zhang, 2009:224).

1.6 Kredi Temerrüt Takası Riskleri

CDS'ler kendilerine özgü bir dizi risk barındırır. Bu riskler, piyasa katılımcıları için dikkatle yönetilmesi gereken kritik unsurlardır. 2007-2008 küresel mali krizine kadar olan dönemde, kredi temerrüt swapları (CDS'ler), finansal piyasaların geliştirdiği en etkili finansal araçlar arasında kabul edilmekteydi. CDS'ler, yatırımcılar için borçlunun temerrüde düşme riskine karşı önemli bir koruma mekanizması sunuyordu ve piyasa katılımcıları tarafından risk

---

⁷ Hedge fonu, görece likit olan varlıklar üzerinden alım-satım yapılan ve açığa satış, kaldıraç ve türev ürünler gibi daha karmaşık finansal işlemler, portföy oluşturma ve risk yönetimi tekniklerinin sıkça kullanıldığı bir yatırım fonu türüdür. Hedge fonları, portföylerini çeşitlendirmek ve korumak, riskleri azaltmak veya belirli bir piyasa hareketinden faydalanmak isteyen yatırımcılar için popüler bir araçtır. (Lemke, 2015)

yönetimi için yaygın bir şekilde kullanılıyordu. Ancak, kriz patlak verdiğinde, bu türev araçların sistemik riskleri artırdığı ve finansal istikrarsızlığa yol açtığı ortaya çıktı (Alper, 2011:127).

En önemli risk unsurlarından biri karşı taraf riskidir (Counterparty Risk) bu risk CDS anlaşmasının taraflarından birinin, yükümlüğünü yerine getirmeme olasılığıdır. CDS'lerde, alıcı taraf (korunan taraf) ve satıcı taraf (koruyucu) arasında bir sözleşme yapılır. Eğer satıcı taraf finansal sıkıntıya girerse veya iflas ederse, alıcı taraf CDS'nin sağladığı korumadan yararlanamayabilir. Bu, özellikle ekonomik kriz dönemlerinde büyük bir endişe kaynağıdır çünkü birçok kurum aynı anda iflas riski altında olabilir.

CDS primleri, piyasa koşullarındaki dalgalanmalardan etkilenebilir. Piyasa volatilitesi, CDS primlerini artırabilir veya azaltabilir, bu da CDS kontratlarının piyasa değerinde önemli değişikliklere yol açabilir. Faiz oranları, döviz kurları ve genel ekonomik göstergelerdeki değişiklikler de CDS primlerini etkileyebilir (Alper, 2011:127).

1.6.1 Kredi Temerrüt Takasının Hesaplanması

Kredi temerrüt takası anlaşmasındaki adil primi belirlemenin çeşitli yöntemleri vardır. Bu yöntemlerden biri, CDS sözleşmesinde referans alınan borç varlığının temerrüt olasılığını modellemektir. Bu modelleme, borç varlığının kredi farkına (kredi spreadine) veya benzer kredi kalitesine sahip varlıkların tarihsel davranışlarına dayandırılabilir. (Malz, 2011:249)

Kredi derecelendirme kuruluşları, farklı kredi derecelerine sahip varlık sınıflarının tarihsel temerrüt oranlarını ve bu varlıklar için temerrüt durumunda beklenen kurtarma oranlarını yayınlamaktadır. Örneğin, bir varlığın AAA, BBB veya BB gibi bir kredi derecesine sahip olması durumunda, geçmişte bu derecelere sahip varlıkların temerrüt etme oranları ve kurtarma oranları hakkında bilgi sağlarlar. Ayrıca, kredi derecelendirme kuruluşları, kredi derecelerindeki değişimlerin zaman içindeki tarihsel olasılıklarını gösteren geçiş matrislerini de yayınlamaktadır. Bu matrisler, belirli bir kredi derecesine sahip varlıkların zamanla başka bir derecelendirmeye geçme olasılıklarını içerir. Örneğin, bir varlığın BBB'den BB'ye düşme olasılığı gibi. Bu tarihsel veriler, bir varlığın kredi riskini ve dolayısıyla CDS primini belirlemede önemli bir rol oynar. Bu verilerin kullanılmasıyla, referans varlığın temerrüt olasılığı tahmin edilir ve bu tahmin CDS priminin hesaplanmasında temel oluşturur. Böylece, adil bir CDS primi belirlenirken, borçlunun kredi spreadi ve benzer kredi kalitesine sahip varlıkların tarihsel davranışları dikkate alınarak daha güvenilir bir risk değerlendirmesi yapılır (Chisholm, 2010:80).

SONUÇ

Bu çalışma, finansal piyasaların önemli bir unsuru olan Kredi Temerrüt Takası (CDS), kredi riski yönetimindeki rolü ve türev ürünler çerçevesinde ele alınmıştır. Kredi riski kavramının incelenmesi, CDS'nin doğrudan kredi piyasaları ile nasıl ilişkilendirildiğini anlamak için kritik bir zemin sağlamıştır. CDS'nin temel işlevi, borçlanma araçlarının ödenmeme riskine karşı bir tür sigorta mekanizması sunmasıdır.

Bunun yanı sıra türev ürünlerin genel özellikleri ve finansal piyasalardaki yeri, CDS gibi araçların hem fırsatlar hem de riskler sunduğunu ortaya koymaktadır. CDS, yatırımcıların kredi riskini fiyatlamasına olanak tanırken, finansal piyasalarda likiditeyi artırır ve borçlanma maliyetlerini dolaylı olarak etkiler. Bu yönüyle CDS, modern finansal sistemin risk yönetimi araçlarının merkezinde yer alır.

Ayrıca CDS, piyasalarda riskin doğru dağıtılmasını sağlayarak finansal sistemin daha dayanıklı ve esnek hale gelmesine katkıda bulunur. CDS piyasalarının etkinliği, piyasa katılımcılarının güvenilir kredi risk verilerine erişimini kolaylaştırır ve bu da finansal karar alma süreçlerini iyileştirir.

Sonuç olarak, CDS, sadece riskten korunma aracı olarak değil, aynı zamanda finansal piyasa dinamizmini destekleyen bir yapı taşı olarak da büyük öneme sahiptir. CDS'nin sağladığı bu avantajlardan tam anlamıyla yararlanılabilmesi için, hem düzenleyicilerin hem de piyasa aktörlerinin CDS mekanizmalarını doğru anlamaları ve bilinçli bir şekilde kullanmaları gerekmektedir. Gelecekte CDS'nin gelişimi, finansal sistemin istikrarı ve büyümesi açısından önemli katkılar sağlayabilir.

KAYNAKÇA

- Abrahams, C., & Zhang, M. (2009). *Abrahams, C. R., & Zhang, M. (2009). Credit risk assessment: the new lending system for borrowers, lenders, and investors (Vol. 22). John Wiley & Sons.*
- Akkaynak, B., & Yıldırım, S. (2019). *Akkaynak, B., & Yıldırım, S. (2019). TÜREV ÜRÜNLERİN KULLANIM AMAÇLARI: BİST'DE BİR UYGULAMA. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 1(2), 23-33. (Vol. 1, Issue 2). www.stats.bis.org*
- Aksel, K. (2001). *Aksel, K. (2001). Kredi Riski Yönetimi. Active Bankacılık ve Finans Dergisi, 18, 1-22.*
- Alper, D. (2011). *Alper, D. (2011). Kredi İflas Takası CDS. Bursa: Ekin Yayınları.*
- Altman, E. I., & Saunders, A. (1997). *Altman, E. I., & Saunders, A. (1997). Credit risk measurement: Developments over the last 20 years. Journal of banking & finance, 21(11-12), 1721-1742.*
- Anbar, A., & Alper, D. (2011). *Anbar, A., & Alper, D. (2011). Bankaların türev ürün kullanım yoğunluğunu etkileyen faktörlerin belirlenmesi. Muhasebe ve Finansman Dergisi, (50), 77-94.*
- Augustin, P., Subrahmanyam, M. G., Tang, D. Y., & Wang, S. Q. (2016). Credit Default Swaps: Past, Present, and Future. In *Annual Review of Financial Economics* (Vol. 8, pp. 175–196). Annual Reviews Inc. <https://doi.org/10.1146/annurev-financial-121415-032806>
- Başçı, E. S. (2003). *Başçı, E. S. (2003). Vadeli işlem piyasası aracı olarak Swap'ın işleyişi ve finansal piyasalardaki kullanımları. Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi, 11(12), 18-33. In Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi Y (Vol. 11, Issue 12). http://www.tbb.org.tr,2003*
- Batı, M. (2016). *Batı, M. (2016). Forward sözleşmeler vergiden kaçınma aracı mıdır?. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 65(4), 1217-1244. In Ankara Üni. Hukuk Fak. Dergisi (Vol. 65, Issue 4).*
- Birgili, E., Karaca, N., & Akyel, N. (2005). *Birgili, E., Akyel, N., & Karaca, N. (2005). Futures sözleşmeler ve muhasebeleştirilmesi. Muhasebe ve Finansman Dergisi, (26), 109-119.*
- Bolak, M. (2004). *Bolak, M. (2004). Risk ve Yönetimi. Birsen Yayınevi. İstanbul.*
- Çevik Tekin, İ. (2016). *Tekin, İ. Ç. (2016). Kredi derecelendirme kuruluşlarının öngöremedikleri kriz ve iflaslar. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 19(41. YIL ÖZEL SAYISI), 181-205.*
- Chacko, G., Sjöman, A., Motohashi, H., & Dessain, V. (2006). *Chacko, G., Dessain, V., Motohashi, H., & Sjöman, A. (2006). „Credit Derivatives–A Primer on Credit Risk. Modelling, and Instruments “New Jersey (USA).*

- Chambers, N. (2012). *Chambers, N. (2012). Türev Piyasalar. 4. Baskı. Beta Yayınları. İstanbul.*
- Chen, Z., & Glasserman, P. (2008). Fast Pricing of Basket Default Swaps. *Operations Research*, 56(2), 286–303. <https://doi.org/10.1287/opre>
- Chisholm, A. M. (2010). *Chisholm, A. M. (2010). Derivatives demystified: a step-by-step guide to forwards, futures, swaps and options (Vol. 452). John Wiley & Sons.*
- Çonkar, K., & Ata, H. A. (2002). *Çonkar, K., & Ata, A. (2002). RİSKTEN KORUNMA ARACI OLARAK TÜREV ÜRÜNLERİN GELİŞMİŞ ÜLKELER VE TÜRKİYE'DE KULLANIMI. Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 4(2), 1-18.*
- Crouhy, M., Galai, D., & Mark, R. (2000). Crouhy, M., Galai, D., & Mark, R. (2000). A comparative analysis of current credit risk models. *Journal of Banking & Finance*, 24(1-2), 59-117. In *G13 Journal of Banking & Finance* (Vol. 24). www.elsevier.com/locate/econbase
- Culp, C. L., Van Der Merwe, A., & Stärkle, B. J. (2018). *Credit Default Swaps Mechanics and Empirical Evidence on Benefits, Costs, and Inter-Market Relations Mechanics and Empirical Evidence on Benefits, Costs, and Inter-Market Relations.* <http://www.palgrave.com/gp/series/15815>
- Ebiçlioğlu, F. K., & Kahraman, A. (n.d.). *SWAP İŞLEMLERİ İŞLEYİŞİ VE VERGİSEL BOYUTU.*
- European Central Bank. (2009). *Credit default swaps and counterparty risk.* European Central Bank.
- Evcı, S. (2020). *KREDİ TEMERRÜT SWAPLARI İLE BORSA İSTANBUL ARASINDAKİ EŞBÜTÜNLEŞME İLİŞKİSİNİN ANALİZİ.* <https://orcid.org/0000-0002-5854-3847>
- Filer, *Large Accelerated, and Non-accelerated Filer. "MOODY'S CORPORATION."* (2005).
- Gözcür, G. (2008). *Gözcür, G. (2008). Finansal türev piyasaları: forward, futures, opsiyon ve döviz üzerine bir uygulama. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, TC İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.*
- Günel, M. (2019). Günel, M. (2019). Kredi Derecelendirme Kuruluşlarının Rolü ve Krizlerdeki Etkileri. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 147-155. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 147–155. <http://dergipark.gov.tr/odusobiad>
- ICMA. (2018). *ICMA. (2018). The European Corporate Single Name Credit Default Swap Market. A study into the state and evolution of the European corporate SN-CDS market.*

February. <https://www.icmagroup.org/assets/documents/Regulatory/Secondary-markets/The-European-Corporate-Single-Name-Credit-Default-SwapMarket-SMPC-Report-150218.pdf>.

- JP Morgan. (2006). *Credit Derivatives Handbook, Corporate Quantitative Research, December 2006*.
- Jung, G. (2005). *FAME-International Center for Financial Asset Management and Engineering Do Major Financial Crises Provide Information on Sovereign Risk to the Default Swap Markets IMD International and FAME Rest of the World? A Look at Credit Didier COSSIN Graduate Institute of International Studies*.
- Karabıyık, L., & Anbar, A. (2006). *Karabıyık, L., & Anbar, A. (2006). Kredi temerrüt swapları ve kredi temerrüt swaplarının fiyatlandırılması. Muhasebe ve Finansman Dergisi, (31)*.
- Karagöl, E. T., & Mihçioğur, Ü. İ. (2012). *Karagöl, E. T., & Mihçioğur, Ü. İ. (2012). Kredi derecelendirme kuruluşları: alternatif arayışlar. Seta Rapor, 2, 2012*.
- Kavcıoğlu, Ş. (2014). *Kavcıoğlu, Ş. (2014). TİCARİ BANKACILIKTA KREDİ RİSKİNİN VE KREDİ RİSKİ ÖLÇÜM MODELLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ. Finansal Araştırmalar Ve Çalışmalar Dergisi, 3(5), 11-19*.
- Kayahan, C. (2009). *Kayahan, C. (2009). Finansal türevler: efsaneleri ve algılanma hataları. Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 16(1), 23-37. <http://projects.exeter.ac.uk/RDavies/arian/scandals/derivatives.html>*
- Kliber, A. (2011). Sovereign CDS Instruments in Central Europe-Linkages and Interdependence †. In *DYNAMIC ECONOMETRIC MODELS* (Vol. 11).
- Lemke, T. P. (2015). *Lemke, T. P. (2015). Hedge funds and other private funds: Regulation and compliance. (No Title)*.
- Malz, A. M. (2011). *Malz, A. M. (2011). Financial risk management: Models, history, and institutions. John Wiley & Sons*.
- Mirgen, Ç. (2022). *CDS PRİMLERİNİN BORSA ENDEKSLERİ ÜZERİNE ETKİSİ: GELİŞMİŞ VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA DOKTORA TEZİ. <https://www.researchgate.net/publication/369657411>*
- Özpinar, Ö., Özman, H., & DORU, O. (2018). *Bankacılık ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi Kredi Temerrüt Takası (CDS) ve Kur-Faiz İlişkisi : Türkiye Örneği 1 Credit Default Swap (CDS) & The Link Between Currency And Interest Rate: Turkey. www.bankasermaye.com*
- Pan, J., Singleton, K. J., Duffie, D., Johannes, M., Liu, J., Longstaff, F., & Rigobon, R. (2008). Default and Recovery Implicit in the Term Structure

- of Sovereign CDS Spreads. In *THE JOURNAL OF FINANCE* •: Vol. LXIII (Issue 5).
- SAUNDERS, A., & ALLEN, L. (2010). *Saunders, A., & Allen, L. (2010). Credit risk management in and out of the financial crisis: new approaches to value at risk and other paradigms. John Wiley & Sons.*
- Schönbucher, P. J. (2003). *Schönbucher, P. J. 2003. Credit derivatives pricing models. Wiley Finance s.43.*
- Suna, K. (2024). *Suna, K. (2024). FORWARD, TÜREV PİYASALARI, FUTURES VE OPSİYONLAR ÜZERİNE TEORİK BİR ARAŞTIRMA. Parion Akademik Bakış Dergisi, 3(1), 36-57.*
- Sundaram, R. K., & Das, S. R. (2011). *Sundaram, R. K., & Das, S. R. (2011). Derivatives: principles and practice. New York, NY: McGraw-Hill Irwin.*
- Toraman, C., & Fatih YÜRÜK, M. (2014). *YÜRÜK, M. F., & TORAMAN, C. (2014). Kredi Derecelendirme Kuruluşları ve Finansal Krizlere Etkileri. Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 3(1), 127-154. http://www.standardandpoors.com/spf/upload/Ratings_EMEA/kredi_derecelendi*
- Turguttopbaş, N. (2013). *Turguttopbaş, N. (2013). Kredi temerrüt swapları ve ilgili riskin gerçekleşmesi durumunda uygulanan hukuki prosedür. Bankacılar Dergisi, 84, 37-53.*
- Türkkan, C. (1999). *TÜRKKAN, Cengiz. Swap Finansman Tekniği ve Muhasebeleştirme Esasları, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Para-Banka Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1999.*
- Tutar, E., Tutar, F., & Eren, M. V. (2011). *TUTAR, E., TUTAR, F., & EREN, M. V. (2011). Uluslararası Kredi Derecelendirme Kuruluşlarının Rolü, Güvenirlilik Açısından Sorgulanması ve Türkiye. Akademik Bakış Dergisi (25). <https://www.akademikbakis.org>. <http://www.akademikbakis.org>*
- Weistroffer, C., & Greiner, A. (2009). *Weistroffer, C., Speyer, B., Kaiser, S., & Mayer, T. (2009). Credit default swaps. Deutsche bank research, 27.*
- Yardımcıoğlu, M., & Bora, K. (2012). *YARDIMCIOĞLU, M., & Kenan, B. O. R. A. (2016). Uluslararası kredi derecelendirme kuruluşlarının çalışma prensipleri, işleyişleri, küresel dünyadaki rol ve işlevleri. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 3(1), 111-118.*

24. Bölüm

İl Milli Eğitim Müdürlüklerinin Stratejik Planlamalarının Karşılaştırılmalı Analizi

İsa İPÇİOĞLU¹
Mustafa ALGAN²

---

¹ Prof. Dr., 0000-0002-6912-3290

² 0000-0002-9720-5613

Özet

Gerek kamu gerek özel sektörde faaliyet gösteren kurumlar stratejik planlama çerçevesinde iç ve dış çevre faktörlerinin kurumlara olan etkilerini saptayarak mevcut durumlarını belirler ve buna bağlı olarak amaç ve stratejilerini ortaya koyar. Amaçlara ulaşmak için geliştirilen stratejileri bir kontrol sistemi dâhilinde uygular. İl Millî Eğitim Müdürlükleri (MEM) hazırladıkları stratejik planlamalar ile o ilin eğitiminin geleceğini tasarlamaya çalışmaktadır. Bu araştırmada nüfusu 100.000-250.000 arası olan 10 ilin Millî Eğitim Müdürlükleri'nin stratejik planlamalarının karşılaştırılmalı analizi yapılmıştır. Hazırlanan stratejik planlamaların 2018 yılında Kalkınma Bakanlığı tarafından yayımlanan Kamu Kurumları İçin Stratejik Planlama Kılavuzuna uygun olup olmadığını tespit etmek amaçlanmıştır. Yapılan analiz sonucu elde edilen bulgulara göre; araştırmada ele alınan tüm İl Millî Eğitim Müdürlükleri'nin stratejik planlarının, Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) planına göre oluşturulduğu görülmüştür. Ayrıca yapılan planların bazı bölümlerinin tamamen bakanlığın planından alıntılandığı, bazı bölümlerinde de hatalar tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Stratejik Yönetim, Stratejik Planlama, Millî Eğitim Müdürlükleri

Abstract

In order to ascertain their current position, organisations operating in both the public and private sectors must determine the impact of both internal and external environmental factors on the institutions in the context of strategic planning. In turn, this enables them to set out their objectives and strategies. The strategies developed to achieve the objectives are then implemented within a control system. The Provincial Directorates of National Education (MEM) endeavour to shape the future of education in their respective provinces through the strategic plans they devise. The present study comprises a comparative analysis of the strategic plans of the Directorates of National Education of 10 provinces with a population between 100,000 and 250,000. The objective is to ascertain whether the strategic plans prepared are aligned with the Strategic Planning Guidelines for Public Institutions, published by the Ministry of Development in 2018. The findings of the analysis indicated that the strategic plans of all Provincial Directorates of National Education were prepared in accordance with the Ministry of National Education (MoNE) plan. Additionally, some sections of the plans were verbatim copies of the Ministry's plan, and errors were identified in certain parts.

Keywords: Strategic Management, Strategic Planning, Provincial Directorates of National Education

Giriş

Stratejik planlar uzun dönemli planlar olmakla birlikte genel olarak bu zaman diliminin ortalama beş yılı kapsayacak şekilde olduğu söylenebilir. Buna göre bir kurum stratejileri, hedefleri, bütçeleri doğrultusunda bir planlama süreci içerisinde gelecek beş yıllık süreci ele alarak planlar. Kamu kurumlarında hazırlanan stratejik planlamalar parça parça bir araya gelip bütünleşerek ülkenin stratejik planını ortaya çıkarmaktadır. Bir ülkenin temel taşlarından olan eğitim kurumlarındaki planlama ise daha da önem taşımaktadır. İl Millî Eğitim Müdürlükleri (MEM) eğitim hedeflerini stratejik planlama çerçevesinde oluşturur ve bu hedefler ışığında yetiştirilen bireyler ülkenin geleceğine katkıda bulunur. Araştırmanın bu boyutuyla önem kazandığı düşünülmektedir. Özenle hazırlanmış bir stratejik planlamanın başarıya ulaşma ihtimali daha fazladır. Bu durumda il MEM planlamalarını hangi temele bağlı kalarak oluşturdu, planlamalar istenilen seviyede meydana getirildi mi, amaçlar gerçekleştirildi mi soruları önem kazanmaktadır. Araştırmanın konusunu il MEM’lerin hazırladığı stratejik planlamalar oluşturmaktadır. Bu çalışmada 10 il MEM’in stratejik planları analize tabi tutulmuş ve planlamaların içerikleri karşılaştırılmıştır. “

Literatür

Stratejik Planlama

İşletmelerin planlamalarını yaparken, kısa süreli olmayan amaçları ortaya çıkarmada ve bu amaçların uygulanmasını sağlayacak kaynak toplanması ile eylem planlarının tanımlanması gibi durumları kapsayan süreç stratejik planı oluşturur (Chandler, 1962). Kurumun yönünü belirlemek, hedeflere ulaşmak adına gösterilen çabaya odaklanmak, örgütü tanımlamak ve devamlı olabilmek adına örgüt stratejileri oluşturulabilir (Mintzberg, 1987). Stratejik planlama stratejik yönetim uygulamasının önemli bir ögesidir. Stratejik planlama yapısı gereği analitiktir ve elde edilen verileri sentezleyen, stratejik düşünebilmek için bir girdi olarak kullanılan verileri ve analizleri üretmek için resmileştirilmiş birtakım prosedürlere atıfta bulunur. Ayrıca stratejik planlama, oluşturulan stratejilerin en uygun yollarla uygulanmasını sağlayacak kontrol yapılarını da kendi bünyesinde barındırır. Bu planlamalar stratejik ileri görüşlülüğü ve yeni stratejiler üretebilme kabiliyetini gösterir. Stratejik planlama, stratejik düşünmeyi veya strateji oluşturma faaliyetlerini kapsamaktadır. Stratejik yönetim ile uygulama durumları ise özellikle şu durumları içermektedir:

- Stratejilerin oluşturulması ve
- Stratejilerin uygulanması.

Bu durumların sürekli olarak revize edilmesi gerektiği ve birbirleri için uygulama esnasında girdi sağladığı da göz ardı edilmemelidir (Mintzberg vd., 1996).

Stratejik Planlama Süreci

Stratejik planlama hazırlık süreci sistemsel şekilde sıralı ve bir önceki süreci kendine bağlayan bölümlerden oluşur. Bu durumda bütün kısımlar ilerleyen aşamanın öngörüsü özelliğini taşıyıp devamlılık bağlamında ve tamamlayıcılıkta önem arz etmektedir. Stratejik plan hazırlama aşaması genellikle paydaş, SWOT ve durum analizi sonuçları ışığında örgütün misyon ve vizyonunu geliştirme, temel değerlerini belirleme uzun dönemli amaçlar ile kısa dönemli hedefleri ortaya koyma ve bu amaç ve hedefleri gerçekleştirmeye yönelik kaynak planlamasının yapılması faaliyetlerini kapsamaktadır (Songür, 2011: 38). Steiner (1997: 53) faaliyet gösteren bütün sistemlerde ve örgütlerde tek planlamanın, tek bir planlama hazırlama sürecinin olmaması gerektiğini söylemektedir, çünkü dinamik bir süreci içeren planlamalar yeniliklere açık olmalıdır. Ayrıca, Bryson (2004: 23) stratejik planlama sürecinin on kısımdan oluştuğunu belirtmektedir:

1. Stratejik planlama hazırlık sürecinin başlamasına ilişkin niyetin ortaya koyulması.
2. Örgütsel görevlerin tanımlanması.
3. Örgütün misyon ve değerlerinin belirlenmesi.
4. Örgütün güçlü ve zayıf yönleri ile fırsat ve tehditlerinin analiz edilerek iç ve dış çevre değerlendirmesinin yapılması.
5. Örgütün stratejik sorunlarının tanımlanarak bu sorunları çözmeye yönelik stratejilerinin belirlenmesi.
6. Örgütün varsa geçmiş stratejik plan değerlendirmelerinin yapılması.
7. Örgütün vizyonun ortaya koyulması.
8. Uzun vadeli amaçlar ile amaçlar altında daha kısa vadeli hedeflerin belirlenmesi.
9. Performans göstergelerinin oluşturulması.
10. Kaynak planlamasının yapılması.

Durum Analizi (SWOT ANALİZİ)

SWOT Analizi, zarar etmek istemeyen işletmeler, bütün yönetimler, toplum faydasını amaç edinmiş örgütler gibi farklı türdeki kuruluşlarca, stratejik karar verme sürecinden önceki hazırlık kısmında, özellikle durum değerlendirmesi amacıyla kullanılması gereken önemli bir analizdir (Bedir, 2023). SWOT Analizi, kurumun güçlü olduğu ve zayıf kaldığı kısımları, kurumun karşısına

çıkabilecek tehditleri, kullanabileceği fırsatları göstermeyi sağlayan önemli bir tekniktir. Bu analiz kurumun irtibat halinde olduğu iç ve dış çevrenin detaylıca incelenmesine fırsat vermektedir. Bu analiz dolayısıyla kurumun güçlü yönleri kurumun faydasına kullanılacak şekilde ele alınmalı, zayıflıkların giderilmesi için çaba sarf edilmeli, öngörülen fırsatlar mutlaka değerlendirilmeli ve karşılaşılabilecek tehditler için ise üstesinden gelenebilecek yeni yedek planlamalar oluşturulmalıdır (Walter, 2003: 73-74).

Misyon

Steiner'e göre (1997: 155), en genel anlamıyla misyon örgütün varlık amacına ilişkindir. Bu bakımdan misyon ile "varoluş nedenimiz nedir?" sorusuna cevap verilmektedir. Misyon örgütün müşterilerinin, ürün ve hizmetlerinin, faaliyette bulunduğu yerin, kullandığı teknolojinin, büyüme ve kar politikasını, değer ve inançlarının yer aldığı felsefesini, çevresel ve toplumsal tutumu ile insan kaynakları politikasını barındırmaktadır (Pearce ve David, 1987: 109). Campbell ve Yeung (1991: 10) ise, özetle misyon ifadesinin örgütün amaç felsefesi, stratejisi, paylaşılan değerleri ve davranış standartlarını içermesi gerektiğini belirtmektedir.

Misyon ifadesi şu özelliklere sahip olmaktadır (Sallis, 1997):

- Kolaylıkla hatırlanabilmeli, iletilebilmeli ve esnek olmalıdır,
- Yapılan işlerin temelini belirtmeli ve bir kaliteye bağlılığı sağlanmalıdır ve
- Örgütün uzun dönemli amaçlarının bir ifadesi olmalıdır.

Vizyon

Türk Dil Kurumu sözlüğünde "görünüm, ülkü, sağgörü ve ileri görüş" diye tanımlanan vizyon, durum itibariyle mevcut olmayan bir şeyin gelecek zamanla ilişkili olarak kavramsallaştırılmasıdır. Stratejik yönetim ve stratejik planlama alanında vizyon bir ilk hareket noktasını oluşturmaktadır. Bu bağlamda vizyon, örgüt için yön belirleyen, gelecekte ne olmak ve nereye gitmek istendiğinin ifade edildiği soyut amaç belirleme niyetidir (Songür, 2011: 41). Vizyon "gelecekteki varılması veya olması arzu edilen bir durumla ilgili veya halin ifade edilmiş bir şeklidir" (Ülgen ve Mirze, 2014: 179). Vizyon, ileriye doğru örgütün ideal durumunu anlatan (Bart ve Hupfer, 2004: 101) ve örgütlerin, kaptanların rotalarını belirlediği gibi geleceğini planlanmasıdır (Lissack ve Roos, 2001: 55) şeklinde vizyon tanımları bulunmaktadır. Muslu (2014: 161) ise vizyonun yalnızca bir ifade, İyi bir vizyonun başarı odaklı, örgüte ait olmada kendine has ve geleceğe dair izler taşıyan, örgütü diğer örgütlerden ayıracak özelliklerle farkını ortaya koyan, örgüte bağlı olanların ve bağlı olmayanların

alakadar olacakları derecede cezbedici, net ve akılda kalıcı, karar sürecinde ve kaynak temininde kılavuzluk edecek şekilde özgün olması gerekmektedir (Akgemci, 2015: 26; Gamble ve Thompson, 2009: 16-17).

Hinton (2012: 10) stratejik planlar ile misyon ve vizyon arasında köprü kurulduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla, vizyonların gerçekleştirilmesi bakımından stratejik planlama oldukça önemli bir araçtır. Vizyon ve misyon kavramları birbirlerinin yerine yanlışlıkla arada kullanılsa bile ikisi farklı anlamlar içermektedir. Vizyon, örgütün gitmek istediği istikameti gösterirken hayallerle geleceği düşlemektir. Misyon ise, örgütün şu anda belirgin olan amaç ve hedeflerinin tasvirini yapmakta ve anı tanımlamaktadır (Lucke vd., 2004: 81).

Temel Değerler

Bir örgütün kendine has davranımları şeklinde anlatılan değerler, örgüt üyelerince paylaşılan düşünceleri ve eylemleri içerir (Songür, 2011: 43; Wilkinson ve Monkhouse, 1994: 18). Temel değerler, kurumun tüm üyeleri tarafından içselleştirilen ve benimsenen, kurumun ruhunu yansıtan değerler olarak tanımlanır. Bunlar aynı zamanda durumları, tutumları ve durumları harekete geçiren değerler olarak da tanımlanmaktadır. Buna ek olarak, temel değerler belirli bir zamanda oluşmuş ve kalıplaşmış davranışlar olarak görülmekte ve örgüt kültürünün en önemli parçası olarak tanımlanmaktadır (Songür, 2011: 43). Değerler belirlediğimiz vizyona hangi şekilde ulaşılması gerektiğinin çerçevesini çizer. Ayrıca vizyona ulaşma gayretinde ve süreci ilerletmede etkinliklerimizi nasıl gerçekleştirmeyi hedeflediğimizi açıklar (Stoner, 1997).

Örgüt bünyesini önemli ögesi olan temel değerler, üyelerin örgüte olan bağlılıklarını güçlendirir. Yeni işe başlayanlara örgüt değerleri ile ilgili bilgi verir. Zamanla örgüt kültürünün gelişmesine ve olgunlaşmasına olanak sunar. Böylece örgüt değerlerinin beğenisi yükselirken bir yandan da örgüt üyelerine normlarını da benimsetir ((Trice and Beyer, 1993: 102).

Amaçlar ve Hedefler

Programları ve etkinlikleri birbirine bağlama görevi yapan amaçlar, bütün olarak bu iki süreç arasında köprü niteliğindedir. Amaçlar örgüte ait misyon ve vizyon ile ters düşmemelidir. Bu uyumun sonucunda ise amaç seçimi ya da amaçların güncellenip yenilenmesi sağlanır. (Thomson, 1999). Hedefler ise stratejik amaçların gerçekçi olup olmadığını gösterir. Amaçlara göre hedefler daha belirgindir. Zaman bakımından kısıtlı ve üç seneden daha az bir süreyi kapsar (Schermerhon, 1996). Amaç, örgütün gerçekleştirdikleri ile misyon ve vizyonunda vurgulanan noktaları başararak oluşan ve kullanılan sonuçtur.

Örgütlere ait misyon ve vizyonlar doğrultusunda tek bir amaçları olabileceği gibi birden fazla da amaçları olabilir (Jouch and Glueck, 1988). Bu bakımdan Thomson ve Strickland (2001: 10) amaçların örgütün misyon ve vizyonunun somutlaştırılmasına ilişkin çabalar olduğunu belirtmektedir. Taktik amaçlar veya hedefler stratejik amaçların birer işlevsel sonucudur. Hedefler, stratejik amaçlarla karşılaştırıldığında kısa vadeleri kapsayan ancak uzun dönemli stratejik amaçların gerçekleşmesine olanak sağlarlar. (Dinçer, 2013: 174).

Amaçların gerçekleştirilmesini sağlama açısından tespit edilen hedef sayısı bir tek hedef olarak sınırlandırılmaz. Belirlenen hedeflerin ise şu sorulara cevap vermesi gerekir: “Hedefler kuruluşun misyon, vizyon, temel değerler ve amaçları ile ilişkili mi?”, “hangi spesifik sonuçlara ulaşılmaya çalışılıyor?”, “sonucu etkileyen faktörler nelerdir?”, “bir amaca ilişkin hedeflerin tümü gerçekleştirildiğinde o amaca ne ölçüde ulaşılabilir?”, “istenilen sonuçlara ne kadar zamanda ulaşılabilir?” (Demirdizen, 2012: 11).

Stratejiler

Örgütlerin yönünü tayin etmesinde birçok faktör etkili olmaktadır. Bunlardan en önemlisi ise düşünme sürecini ifade eden stratejilerdir. Bu düşünme süreci gelişen ve değişen şartlarda örgüt konumunu davranışsal olarak somutlaştırır. Bu durum stratejinin çevreye uyum sağlama sürecinde gerekliliğini göstermektedir. Bu bakımdan strateji yalnızca düşünsel ve davranışsal bir faaliyet değil, örgütsel konumlanmada dünyaya bakış açısını da içermektedir. Başka bir ifadeyle strateji, bir örgütün varlığını ve yönünü ifade eden tercihlere kılavuzluk yapan çerçevedir (Porter, 1996)

Pearce ve Robinson (2015: 234-235), strateji seçim ve belirleme sürecinin örgütlerin güçlü ve zayıf yönlerinin analizinin yapıldıktan sonra gerçekleştirilmesinin önemli avantaj ve fırsat sağlayacağını belirtmektedirler. Bu aşamada stratejiler örgütün iç ve dış çevresi ile ilişkili olmalı, misyonun gerçekleştirilmesi için örgütü aksiyon almaya yöneltmeli ve SWOT analizi ile belirlenen tehdit ve zayıflıkları ortadan kaldırmaya yönelik olmalıdır.

Maliyetlendirme

Berry’ye göre (2007), bir stratejik plandaki maliyet planlarının bütçe ve elde edilen kaynaklarla ilişkisini tespit etmenin en doğru yolu yapılmış olan planlamanın gerçekleştirilmesidir. Süreç dinamik bir süreç olarak uygulandığı için faaliyetlerin maliyete uygun bir şekilde yönlendirilmesi açısından bu eylemi gerçekleştirecek kişiler, karşılaşacakları maddi manevi harcama ve giderlerini çok iyi analiz ederek ön görebilmelidir. Bu eylemleri

gerçekleştirecek kişiler, zaman ve temin edilecek kaynaklar göz ardı edilmeksizin eylem planları yapılmalıdır (Songür, 2011: 57).

Stratejik Planı'nın maliyetlendirilmesi sürecindeki temel gaye; stratejik amaç, hedef ve stratejilerin gerektirdiği maliyetlerin ortaya konulması suretiyle politika tercihlerinin ve karar alma sürecinin rasyonelleştirilmesine katkıda bulunmaktır. Bu sayede stratejik plan ile bütçe arasındaki bağlantı güçlendirilecek ve harcamaların önceliklendirilme süreci iyileştirilecektir (MEB, 2024: 150).

Performans Göstergeleri

Genç'in (2007), ifadesinde performans göstergeleri; amaç ve hedeflerle beraber performans hedeflerine ulaşmanın yoludur. Ayrıca performans göstergeleri, ortaya çıkan eylemlerin sonucunu ölçmeyi sağlayan ve bu sonuçları analiz ederek bir karar almak için kullanılan araçlardır. Genç'e göre örgütlerde bulunan departmanların kendi hedeflerine ulaşmada başarılarını objektif bir şekilde değerlendirebilmeleri yönünden bu göstergeler gereklidir. İyi bir stratejik planlamada eylemselliğin göstergesi olan performans programında, örgütün projelerinin belirlenebilmesi için öncelikle hedefler ve performans göstergeleri belirlenmelidir (Milter, 2010: 60).

Hughes ve Barlett (2002: 739-740), performans göstergesini bir faaliyetin veya hedefin tüm yönlerini değerlendirmeye olanak sağlayan eylem değişkenlerinin bir seçimi veya bileşimi olarak tanımlamaktadır. Bir örgütün gerçekleştirdiği fiil veya ortaya çıkan ürünlerin ihtiyaçları ne derecede karşıladığını tespit etmek ve anlatmak için sunulan sistematik bir uygulama olan performans göstergeleri; girdi, çıktı, verimlilik, sonuç ve kalite göstergeleri şeklinde beş başlıkta ele alınmaktadır (Demirdizen, 2012: 13; Songür, 2011: 49):

Girdi göstergeleri: Ortaya çıkacak ürün için üretimi sağlayan kaynaktır. Ölçümdeki ana durumu, başlangıcı ifade ederler.

Çıktı göstergeleri: Ortaya çıkan hizmet ve hizmet miktarıdır. Rakamsal ifadelerle göstergeler sunan bu değerler, kalite, amaca ulaşma, nitelikler açısından açıklayıcı değildirlir.

Verimlilik göstergeleri: Girdi ve çıktılar arasındaki maliyet ilişkisini gösterir ifadelerdir.

Sonuç göstergeleri: Elde edilen çıktının amaçlara hangi doğrultuda ulaşıldığını tespit eden göstergelerdir. Hedeflere varmayı açık bir şekilde ortaya koymaları yönünden en önemli göstergelerdir.

Kalite göstergeleri: Çıktılardan (mal, hizmet) faydalananların isteklerinin karşılanma durumlarıdır. Buradaki ölçütler güvenilirlik, doğruluk, davranış biçimleri tarzındaki ölçütlerdir.

Türkiye’de Kamu Yönetiminde Stratejik Planlama Özelinde İl MEM’de Stratejik Planlama

Narinoğlu (2007) kamuda stratejik planlama ihtiyacını şu şekilde ifade etmiştir:

Tablo 1 Kamuda Stratejik Planlama İhtiyacı

Stratejik Planı Olan Kuruluş	Stratejik Planı Olmayan Kuruluş
Kuruluşun amaç ve önceliklerine göre planlama	Kuruluşun kaynaklarına göre planlama
Süreç planlaması	Dönem planlaması
Katılımcı planlama	Yol gösterici / emredici planlama
Kuruluş çalışanlarını kapsar	Kuruluş yöneticilerini ilgilendirir
Geleceğe yönelik planlama	Bugünden hareketle planlama
Temel, kararlara dayalı	Günübirlik politikalara ve konjonktüre bağlı
Mevcut durum amaç ve hedeflere göre değişim istenir	Mevcut durumun devamı veya iyileşmesi
Plan süreklidir. Koşullara göre gözden geçirilir	Statiktir, değişmez
Bilgiye ve analize dayanır	Tahmine ve beklentilere dayalıdır
Liderlik gerektirir	Yöneticilik yeterlidir
Kuruluşa özgü şartlara göre planlama	Standart planlama
Açık ve şeffaf planlama	Kapalı mekânlarda planlama
Etkinlik, verimlilik, kalite odaklı planlama	Büyüme / gelişme odaklı planlama
İç ve dış çevre faktörlerine duyarlı Planlama	Tercihlere dayalı planlama
Yerel idarenin kaynak ve potansiyeline dayalı, bunları harekete geçirici planlama	Rakamlara ve beklentilere dayalı planlama
İkna edici, kabul görür planlama	Emredici planlama
Esnek ve duyarlı planlama	Katı, değişmez planlama
İnsan merkezli planlama	Kurum, sektör merkezli planlama
Göreve, misyona dayalı planlama	Kurallara dayalı planlama
Kurum alanının bütününe yönelik	Belli sektör ve alanlara yönelik

(Narinoğlu, 2007)

Tablo 1’den yola çıkarak; stratejik planlama sayesinde kurumun öncelikleri belirlenir ve bu öncelikler arasında hangisine daha fazla odaklanması gerektiğine yardım eder. Belirlenen vizyon doğrultusunda kaynakların etkin kullanımı sağlanır ve maliyet tasarrufu gerçekleşir. Karar verme sürecine

katılımcı bir bakış açısı ile yaklaşır, bu durum daha sağlıklı kararların verilmesini sağlar. Mevcut hedef ve amaç ve değişimlere göre değişim öngörür dolayısıyla değişen çevre şartlarına uyum sağlama sürecini hızlandırır. İkna edici ve kabul görür planlama ile tüm paydaşların görüş birliğine varmasına ve ortak amaçlara yönelmesine katkıda bulunur. Planların bilgiye ve analize dayanması sorunların çözümünde kolaylık sağlar.

MEB’de Stratejik Planlama

Milli Eğitim Bakanlığında gerçekleştirilen bütün iş ve işlemlerin kurum yeterlilikleri esas alınarak en kaliteli biçimde sunulması esastır. MEB bu doğrultuda oluşturduğu bünyesi dâhilindeki bütün kurumlarda geniş ve gerçekçi bir stratejik plan hazırlamıştır. Hazırlanmış olan bu planlar dahilinde bakanlık bünyesindeki tüm bölümlerde ve departmanlarda bir kurumsal kültür olarak stratejik planların gerçekleştirilmesi ve hayat geçirilmesi gerekmektedir. Durumun gerçekleşebilmesi için hazırlanan planlar ivedilik ve hassasiyetle kurumlarda uygulanmaya alınmıştır. MEB’in ve bağlı kurumların hazırlayacakları stratejik planlarını 5018 sayılı kanun kapsamında hazırlamaları zorunludur. Hazırlanan stratejik planlar ülke değer ve ölçüleriyle birlikte ulusal planlarla örtüşecek biçimde hazırlanmalıdır. MEB’de stratejik planların ilk uygulaması 01.01.2010 tarihinde başlamış ve 2014 yılı sonuna kadar geçen süreyi kapsayacak şekilde oluşturulmuştur. Hazırlanan bu stratejik planlamanın 1. bölümünde: Süreç esnasında izlenecek yapı ve bu yapının kısımlarını, 2. bölümünde: Durum analizlerini, bakanlığın tarihsel sürecini, sorumlulukları ve mevzuatlarını, ürünlerini, paydaş analizlerini, kurumun iç ve dış paydaş analizlerini, 3. bölümünde: Geleceğe dair yönelimleri ele alınmıştır. Ayrıca yine 3. bölümde misyon, vizyon, değerler, amaçlar, performans göstergeleri ve çeşitli stratejilerle birlikte takip edilecek politikalarda bulunmaktadır. Stratejik planlamaların sonunda ise MEB’in stratejik planlarının izleme ve değerlendirme kısmı vardır (Topcu, 2017: 12).

MEB’in hazırlamış olduğu stratejik planları incelediğimizde karşımıza üç tane, belli esas ve usullere göre hazırlanmış plan çıkmaktadır. Bu planlamalar ise: 2010- 2015, 2015 - 2019 ve 2019 - 2023 planlamalarıdır.

İl MEM’de Stratejik Planlama

MEB tarafından yayınlanan 2019-2023 Stratejik Plan Hazırlık Programında süreç:

Hazırlık Dönemi Çalışmaları,
Hazırlık Programı,
Durum Analizi,

Geleceğe Yönelim,

İzleme ve Değerlendirme, başlıkları altında oluşturulmuştur.

Stratejik plan hazırlama sürecini il MEM için özetlemek gerekirse: İl MEM’de: Kurumsal tarihçe, uygulanmakta olan stratejik planın değerlendirilmesi, mevzuat analizi, üst politika belgelerinin analizi, faaliyet alanları ile ürün hizmetlerinin belirlenmesi, paydaş analizi, kuruluş içi analiz, PESTLE analizi, GZFT analizi tespitlerin ve ihtiyaçların belirlenmesi içeriklerinden oluşan Durum Analizi belirlenir. Misyon, vizyon, temel ilke ve değerler, temalar, stratejik amaçlar, stratejik hedefler, performans göstergeleri, geliştirilen stratejiler, faaliyet ve projeler, maliyetlendirme, izleme ve değerlendirme adımlarından oluşan Geleceğe Yönelim çalışması takvimde belirtilen tarihte yapılır. Hazırlanmış olan stratejik planı il MEM, takvimde belirlenen tarihe göre düzeltme ve onay için Strateji Geliştirme Başkanlığına gönderirler (MEB, 2018; 10).

İl MEM’lerin Stratejik Planlamalarının Karşılaştırılmalı Analizi

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı ülkemizdeki kamu kurumlarından olan il MEM’lerinin stratejik planlarının karşılaştırmalı analizini yapmaktır. Ülkemizdeki kamu kurumların hemen hemen tamamında uygulanması gereken stratejik planlama hazırlama, çeşitli hukuki düzenlemelerle, özellikle 5018 Sayılı Mali Kontrol Kanunu ile mecburi olmuştur. İl MEM de bu kapsamda stratejik planlarını oluşturmuşlardır. Stratejik planlamalar için çeşitli örgütler ve kamu kuruluşları ele alınarak bazı çalışmalar yapılmıştır. Özellikle okullarda öğretmen ve yöneticilerin stratejik planlamalara karşı tutumları, bilgi ve donanımları üzerine çalışmalar oluşturulurken, il MEM’lerinin karşılaştırmalı analizi üzerine bir araştırma tespit edilememiştir.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın yönteminde şu yollar izlenmiştir:

- Öncelikle literatür taraması yapılarak teorik bilgilerin elde edilmesi sağlanmış, devamında çalışma içine alınmış olan il MEM’lerinin stratejik planları incelenmiştir. İl MEM stratejik planlarına kurumların internet sayfasında erişim sağlanmaktadır.
- Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığınca 2018 yılında hazırlanan, Kamu İdareleri İçin Stratejik Planlama Kılavuzu önderliğinde oluşturulması gereken, 2019-2023 Stratejik Planlarının, kılavuza uygunluk durumları incelenerek, karşılıklı olarak tüm ana ve alt başlıkları analiz edilmiştir.

- Çalışmada bu kılavuzun güncel sürümü olan ve 2021 yılında Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığınca yayımlanan kılavuzdan da faydalanılmıştır.

Araştırmanın Kapsamı

İl MEM'lerinin stratejik planlarının üzerine yapılan bu araştırmaya dahil olan iller, 2021 verileri olarak TÜİK' ten alınan ADNKS (Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi) verilerine göre nüfusu 100.000 ile 250.000 arasında olan 10 il olarak belirlenmiştir. TÜİK bu verileri 2022 yılı Şubat ayında yayınlamış olup, yapılan incelemelerde zaten bu verilere göre ülkemiz genelinde nüfusu 100.000 ile 250.000 arasında olan 10 ilin bulunduğu tespit edilmiştir. Araştırmaya dahil olan iller ve nüfusları ise Tablo 2'de sunulmuştur. Ele alınan stratejik planların hepsi, dönemsel farkların oluşmasını engellemek ve analizlerin uygun veriler ışığında yapılmasını sağlamak adına 2019 – 2023 yıllarını içermektedir.

Tablo 2 Analizi Yapılan İller ve Nüfusları

İller	2021 Nüfus Sayıları
Kilis	145.826
Gümüşhane	150.119
Artvin	169.543
Çankırı	196.515
Bartın	201.711
Iğdır	203.159
Sinop	218.408
Bilecik	228.334
Kırşehir	242.944
Karabük	249.287

(TÜİK, 2022)

İl MEM'lerin Stratejik Planlarına Ait Bölümlerin Analizi

Hazırlık Aşamaları

Araştırmamız kapsamındaki il MEM'lerinin hepsinin, hazırlık aşamalarında, Kalkınma Bakanlığınca yayımlanan, Kamu İdareleri İçin Stratejik Planlama Kılavuzuna uygun çalışmalarını ortaya çıkardığı belirlenmiştir. Kurumların planları karşılaştırıldığında küçük farklılıklar tespit edilsede, genel olarak hazırlık programının anlatıldığı ve planlamalara dair kurullarının oluşturulduğu gözlemlenmiştir.

Uygulanmakta Olan Stratejik Planın Değerlendirilmesi

Kalkınma Bakanlığı tarafından 2018 yılında yayımlanan, Kamu İdareleri İçin Stratejik Planlama Kılavuzuna göre yapılması gereken, Uygulanmakta Olan Stratejik Planın Değerlendirmesine dair çalışma, Kilis İl Milli Eğitim Müdürlüğü hariç diğer bütün müdürlüklerce hazırlanmıştır. Ayrıca Çankırı İl Milli Eğitim Müdürlüğü, değerlendirme başlığını oluşturmasına rağmen, içeriği kılavuza uygun bir şekilde hazırlamayı yeterli olmayan bir çalışma oluşturmuştur.

Mevzuat Analizi

Araştırmamız dahilinde olan il müdürlüklerinin stratejik planlarının mevzuat analizi başlıkları ele alındığında karşımıza birkaç türde yazım tarzının çıktığı görülmektedir. Bu başlık altındaki farklı yazım tarzları şunlardır:

- Sadece yasal mevzuatın verildiği planlar,
- Yasal mevzuata çok az değinilip MEM görev ve sorumluluklarının anlatıldığı planlar,
- Yasal mevzuata ve mevzuata dair geniş açıklamalara yer verildikten sonra görev ve sorumlulukların verildiği planlar,
- Mevzuat analizi tablo halinde yapılmış olan planlar.

Bu farklı yazım tarzlarının oluşum nedeninin ne olduğu tespit edilememiştir fakat MEB'e ait stratejik planlama incelendiğinde birçok il milli eğitim müdürlüğünün bu planlamayı örnek alarak mevzuat analizi başlığını oluşturduğu görülmektedir. MEB'in hazırlamış olduğu stratejik planlamada mevzuat analizi kısa bir yasal mevzuat anlatımından sonra bakanlığın görev ve sorumluluklarının anlatımı ile tamamlanmıştır. Ancak Kamu İdareleri İçin Stratejik Planlama Kılavuzu'nda ise mevzuat analizi anlatılırken burada kullanılması gereken mevzuat analizi tablosundan yararlanılması gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Araştırmamıza konu olan illerin stratejik planları incelendiğinde ise bu tabloyu sadece Artvin İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nün kullanmış olduğu tespit edilmiştir. Diğer il müdürlükleri mevzuat analizi başlığını oluşturup, birtakım mevzuatları planlamalarında ifade etmiş olsalar da, kılavuza uygun çalışmalar ortaya çıkaramamışlardır.

Üst Politika Belgeleri Analizi

Araştırmamıza konu olan illerin stratejik planlarına ait üst politika belgeleri analizi başlığı incelendiğinde, farklı uygulamalar tespit edilmiştir. Bu uygulamalara baktığımızda aslında il MEM'lerinin genel olarak bu başlığı hazırlarken MEB'e ait stratejik planı örnek aldığını görülmektedir. Hatta il MEM'ler bu durumu açıkça ifade etmişlerdir.

Kalkınma Bakanlığı tarafından yayımlanan, Kamu İdareleri İçin Stratejik Planlama Kılavuzuna uygunluk açısından ise il MEM'lerinin tamamının çalışmayı yaptığı fakat çalışmaların kılavuza uygun olmadığı tespit edilmiştir. Sadece Artvin ilinin stratejik planında, üst politika belgeleri analizine ait tablonun bu kılavuz esas alınarak oluşturulduğunu, fakat burada da tablonun yanlış kullanıldığı görülmektedir.

Faaliyet Alanları ile Ürün ve Hizmetlerin Belirlenmesi

Araştırma kapsamında olan illerin stratejik planlarındaki "Faaliyet Alanları ile Ürün ve Hizmetlerin Belirlenmesi" başlığı altında yapılan analizde, yine il MEM'lerinin farklı uygulamalara sahip olduğu görmekteyiz. Planlamalar teker teker incelendiğinde, Kilis İl MEM'in bu başlık altında bir çalışma yapmadığı, birçok ilin de Kamu İdareleri İçin Stratejik Planlama Kılavuzundaki esaslara uymadığı ve yine büyük bölümünün de bağlı oldukları bakanlık olan MEB'i örnek olarak "Faaliyet Alanları ile Ürün ve Hizmetlerin Belirlenmesini" sunmaktadır. Kalkınma Bakanlığı tarafından 2018 yılında yayımlanan, Kamu İdareleri İçin Stratejik Planlama Kılavuzunda "Faaliyet alanları Ürün ve Hizmetlere" ait ayrı başlıklar halinde tablo oluşturulması gerektiği vurgulanmaktadır. MEB bu duruma uygun planlama hazırlamıştır. Fakat MEB'i örnek almasına rağmen bazı iller yine de uygulamada hata yapmışlardır.

Paydaş Analizleri

Kamu İdareleri İçin Stratejik Planlama Kılavuzuna bakıldığında, paydaş analizlerinin stratejik planlama içindeki önemi görülmektedir. Araştırmamıza konu olan illerin tamamının paydaş analizlerini yaptığı tespit edilmiştir. Fakat yine farklı uygulamaların oluştuğunun ve MEB'in planlamasının büyük ölçüde örnek alındığının tespit edildiği analizlerde, kılavuza en yakın uygulamayı, Artvin İl Milli Eğitim Müdürlüğünün yapmış olduğu saptanmıştır.

Kuruluş İçi Analizler

Stratejik planlama analizlerine konu olan İl MEM'lerinin Kuruluş Analizlerini incelendiğinde, bir ön değerlendirme olması sebebiyle ve Kamu İdareleri İçin Stratejik Planlama Kılavuzunda, Kuruluş İçi Analizlerde olması gereken başlıkları gösterebilmek adına, aşağıda Tablo 4 oluşturulmuştur. Tablodaki "X" işareti bu başlık altında bir çalışmanın yapıldığını, " - " işareti ise bu başlık altında bir çalışma yapılmadığını ifade etmektedir.

Bu analiz başlığında, il MEM'lerinin genel olarak Kamu Kurumları İçin Stratejik Planlama Kılavuzu'na uyum sağlamaya çalıştığı görülmektedir. Özgün ve kılavuza uygun çalışmalar olduğu gibi, yine de bazı il müdürlüklerinin

stratejik planlarındaki, kuruluş içi analizlerin, genel olarak örnek alınan MEB stratejik planlamasına uyarlanarak oluşturduğu gözlenmektedir.

Tablo 3 İl MEM’lerinin Kuruluş İçi Analizleri

İller	İnsan Kaynakları Yetkinlik Analizi	Kurum Kültürü Analizi	Fiziki Kaynak Analizi	Teknoloji ve Bilişim Alt Yapısı Analizi	Mali Kaynak Analizi
Kilis	-	-	X	-	X
Gümüşhane	X	X	-	X	X
Artvin	X	X	X	X	X
Çankırı	X	X	-	X	X
Bartın	X	-	-	X	X
İğdir	X	X	X	X	X
Sinop	-	X	-	X	X
Bilecik	X	X	X	X	X
Kırşehir	-	X	X	X	X
Karabük	-	X	-	X	X

PESTLE Analizleri

Araştırmamıza konu olan il MEM’lerinin, PESTLE analizleri incelenmiş ve Kamu İdareleri İçin Stratejik Planlama Kılavuzuna göre uygunlukları teker teker değerlendirilmiştir. İl MEM’den sadece Artvin İl Milli Eğitim Müdürlüğü’nün bu çalışmayı yerinde ve Kamu Kurumları İçin Stratejik Planlama Kılavuzu’na uygun olarak yaptığı, bazı müdürlüklerin ise çalışmayı planlamalarında yapmadığı tespit edilmiştir. Bazı il müdürlüklerinin çalışma hazırlama esnasında sadece MEB’e ait 2019-2023 stratejik planını örnek aldığı, bazılarının ise çalışmayı sadece “çalışma yapılmıştır” anlamına gelen kısa bir paragraf şeklinde ifade ettiği fakat yapılan çalışmaya dair herhangi detaylı bir veri sunmadığı saptanmıştır.

GZFT Analizleri

Araştırmamıza konu olan il müdürlüklerinin tamamının, Bir stratejik plandaki en önemli bölümlerden olan, GZFT Analizlerini, Kamu İdareleri İçin Stratejik Planlama Kılavuzuna göre hazırladığı tespit edilmiştir. Bu bölümde yapılacak olan analiz, il bazında değil, teker teker ve başlık olarak: güçlü yönler, zayıf yönler, fırsatlar, tehditler diye ayrı ayrı ele alınıp değerlendirilmiştir.

Güçlü Yönler Analizleri

İl müdürlüklerinin hazırlamış olduğu güçlü yönler analizleri, genel olarak başarılı ve kapsamlı bir şekilde yapılmıştır. Müdürlüklerin kurumsal olarak aynı işi yaptığı düşünülürse, güçlü yön olarak kabul ettikleri bazı noktaların ortak olduğunu, bazı noktaların ise MEB stratejik planından uyarlandığı görülmektedir. Fakat burada illerin hiç birisi için, göze çarpan veya uygun olmayan güçlü yön tespit edilememiştir.

Güçlü yönlerde sıralanan bazı maddelerin ortak olduğu gibi, bazı maddelerinde ilin genel olarak eğitime verdiği önem hasebiyle veya araştırılan ilin ülkemizdeki konumunu sebebiyle farklılıklar taşıdığı tespit edilmiştir.

Güçlü yönler analizlerinde illerin güçlü yönlerini maddeler halinde sıraladığını görmekteyiz. Güçlü yön olarak sıralanan maddelerin iller bazında kapsamını anlamak adına sayılarını vermek gerekirse: Kilis 24 madde, Gümüşhane 14 madde, Artvin 20 madde, Çankırı 24 madde, Bartın 13 madde, Iğdır 22 madde, Sinop 22 madde, Bilecik 23 madde, Kırşehir 27 madde, Karabük 17 madde şeklinde güçlü yönlerini sıralamışlardır. Görüldüğü üzere en geniş kapsamlı güçlü yön analizi yapan 27 madde ile Kırşehir yapmışken, 13 madde ile en sınırlı güçlü yön analizi yapan il, Bartın olmuştur.

Zayıf Yönler Analizleri

Araştırmamıza konu olan il MEM'lerinin stratejik planlarının GZFT Analizlerinden Zayıf Yönler Analizleri ele alındığında, karşımıza Kamu İdareleri İçin Stratejik Planlama Kılavuzu'na uygun çalışmalar çıkmıştır. Tüm il müdürlükleri kılavuza uygun bir şekilde zayıf yönlerinin analizlerini yapmışlardır.

Fırsatlar ve Tehditler Analizleri

İl MEM'lerinin GZFT Analizlerinden Fırsatlar ve Tehditler Analizlerinin planlamalardaki oluşturulması Kamu İdareleri İçin Stratejik Planlama Kılavuzuna göre incelendiğinde, bütün illerin bu iki çalışmayı stratejik planlama kılavuzuna uygun olarak hazırladığı görülmektedir.

Aşağıda oluşturulan Tablo 5'te araştırmamıza konu olan 10 il milli eğitim müdürlüğünün stratejik planlarından parça parça ve rastgele maddelerin alınmasıyla oluşturulmuştur.

Tablo 5 incelendiğinde fırsatlar ve tehditlere yönelik birbirine zıt maddelerle karşılaştığı görülmektedir. Bu durumun illerin buldukları sosyal yapı, coğrafi konum, nüfus gibi çok çeşitli faktörlerden kaynaklandığı gözlenmektedir. Çünkü bazı müdürlükler için fırsat sayılan bir durum başka bir il müdürlüğü için bir tehdit durumu gibi ortaya çıkmıştır. Burada ortaya çıkan

bu zıt görüntü ise il müdürlüklerinin fırsatlar ve tehditlerini belirlerken çok çeşitli alanları gözeterek, gerçekçi bir şekilde ve hiçbir detay atlanmadan tespitler yapmaları gerektiğidir.

Tablo 4 İl MEM'lerine Ait Ortak Fırsat ve Tehditler

Fırsatlar	Tehditler
<p>1- İlimizde hayırseverlerin çok olması,</p> <p>2- Eğitim öğretime önem veren bir nüfusa sahip olunması,</p> <p>3- AB projeleri, TUBİTAK, Kalkınma Ajanlarının eğitim projelerine maddi destek vermesi,</p> <p>4- Geniş bir paydaş kitlesinin varlığı,</p> <p>5- İlimizde üniversitenin bulunması,</p> <p>6- Okullarımızda FATİH projesi kapsamında akıllı tahtaların bulunması,</p> <p>7- Hayat boyu öğrenmeyi destekleyen projelerin varlığı,</p> <p>8- Ailelerin eğitim ve öğretimin kalitesinin artırılmasına istekli olması,</p> <p>9- Teknolojinin sağladığı yeni öğrenme ve etkileşim olanakları,</p> <p>10- İŞKUR tarafından yardımcı personel desteğinin sağlanıyor olması,</p> <p>11- İlimizin coğrafi yapısından dolayı eğitim ve öğretimde, ulaşımda sorun yaşanmaması.</p>	<p>1- Hayırsever desteklerinin istenilendüzeyde olmaması,</p> <p>2- Eğitim öğretime ilgisiz öğrenci velileri,</p> <p>3- Eğitim ve öğretimin finansmanında yerel yönetimlerin katkısının yetersiz olması,</p> <p>4- Eğitime ilişkin süreçlerde birçok kurum ve kuruluşun rol oynaması,</p> <p>5- Toplumda kitap okuma, spor yapma, sanatsal ve kültürel faaliyetlerde bulunma alışkanlığının yetersiz olması,</p> <p>6- Teknoloji bağımlılığı,</p> <p>7- İl düzeyinde sosyal etkinliklerin yetersiz ve denetimsiz olması,</p> <p>8- Velinin öğretime ve kuruma çok müdahale etmesi,</p> <p>9- Gençlerin teknoloji bağımlılığında artış olması,</p> <p>10- İŞ-KUR, SODES ve benzeri kuruluşların ücretli açmış oldukları kurslar yüzünden halk eğitim merkezlerinin kurslarına rağbetin azalması</p> <p>11- İlimizde ulaşım imkânlarının sınırlı ve zor olması</p>

Tespitler ve İhtiyaçların Belirlenmesi Analizleri

Araştırmaya konu olan, il MEM'lerinin stratejik planlamalarına dair yapılan incelemelerde Tespitler ve İhtiyaçların Belirlenmesi başlığı altında yapılan çalışmalarda, birbirine benzer nitelikte ve genellikle de Kamu İdareleri İçin Stratejik Planlama Kılavuzuna pek uymayan çalışmalar ortaya çıkarılmıştır. İl müdürlüklerinin planlamaları incelendiğinde özellikle bu başlık altında stratejik planlamanın kurum için bir yük olduğu izlenimi elde edilmiştir.

Misyon Analizleri

Kamu İdareleri İçin Stratejik Planlama Kılavuzu'na göre, misyon ifadelerinin analizleri yapılmıştır. Kılavuza göre misyon, var oluş sebebidir. Bu tanıma göre analiz uygulanan misyon ifadelerinin tamamı bu ifadeye uyum sağlamaktadır. Genellikle birbiriyle karıştırılan misyon ve vizyon ifadelerinin bu karıştırılması sebebiyle her ilin misyon ifadesi bu hassasiyetle incelenmiştir. Bütün il müdürlüklerinin bu hassasiyete uyarak, misyon tanımına uygun ve eğitim odaklı misyonlar oluşturdukları görülmektedir. İllerin misyon ifadelerinin, kurumsal olarak yapılan işten dolayı birbirine yakın olduğu düşünülmektedir. Fakat il müdürlüklerinden Bilecik İl Milli Eğitim Müdürlüğü, kendine özgü bir misyon ifadesi yerine MEB stratejik planındaki misyon ifadesini birebir alıntıyla kendi planlamasında paylaşmıştır.

Vizyon Analizleri

Araştırmamıza konu olan il MEM'lerine ait vizyon ifadeleri, Kamu İdareleri İçin Stratejik Planlama Kılavuzu'na göre incelenmiştir. Kılavuza göre vizyon ifadesinin bir gelecek sembolü olarak görülmesi gerektiği vurgulanmakta ve bulunulan zamanın ilerisinde, gerçekleştirilmek istenilenleri, hedefleri ifade etmelidir. Bu doğrultuda araştırmamıza konu olan il MEM'lerinin vizyon ifadelerinin, analizi yapılmıştır.

Müdürlükler vizyon ifadelerini kılavuza uygun bir şekilde sunmuşlardır. Vizyon ifadeleri tanımına uygun bir şekilde belirlenmiş, kısa ve net şekilde geleceğe vurgu yapacak nitelikte oluşturulmuştur. Misyon ifadeleri analizinde elde edilen bulgulara benzer olarak, vizyon ifadelerinin de birbirine yakın ve genel olarak aynı doğrultuda olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kurumların yaptığı işler ve çalışmalar hemen hemen aynıdır. İfadeler incelendiğinde birbirine yakın fakat özgün ifadeler göze çarpmaktadır. Yalnızca Artvin ve Bilecik illerine ait vizyon ifadelerinin kelimesi kelimesine birbiriyle aynı olduğu tespit edilmiştir. Bu durumun sebebi ise; MEB stratejik planında sunulan vizyon ifadesidir. Çünkü bakanlığın vizyon ifadesi birebir şekilde Bilecik İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nün vizyon ifadesiyle aynıdır. Artvin ise bakanlığın vizyon ifadesini olduğu gibi alarak, cümle sonundaki birkaç kelime değişikliğiyle yeni bir vizyon ifadesi oluşturmuştur.

Temel Değerler Analizleri

Araştırmada incelenen 10 il müdürlüğü, stratejik planlamalarında yaptıkları Temel Değerler çalışmalarında, MEB stratejik planında yer alan temel değerleri, kendi temel değerleri gibi kullanıp, özgün olmayan fakat şekil ve tanım itibarıyla Kamu İdareleri İçin Stratejik Planlama Kılavuzu'na uygun olan veya

özgün olsa da, kılavuza uygun olmayan temel değerler oluşturarak çalışmalarını tamamlamışlardır.

Kamu İdareleri İçin Stratejik Planlama Kılavuzuna göre; personel ile kurum ve kurumsal kültür arasındaki bağı oluşturan köprü olarak kabul edilen temel değerlerin oluşturulması esnasında dikkat edilmesi gereken en belirgin ifade temel değerlerin 10 maddeyi geçmeyecek şekilde oluşturulmasıdır. Bunun sebebi olarak “personel üzerindeki etkiyi azaltmamak için” açıklaması yapılmıştır. Fakat illerden 4 tanesi bu kurala uymayarak, 10 maddeden daha fazla temel değer ilkesi oluşturmuştur. Diğer 6 il bu kurala uymuş, ancak özgün temel değer ilkeleri ortaya koyamamışlardır.

Amaç, Hedef ve Performans Göstergesi, Stratejilerin Belirlenmesi ve Hedef Riskleri Kontrol Faaliyetlerine Yönelik Analizler

Bu analizde dikkat çeken en büyük ayrıntı il müdürlüklerinin tamamının belirlemiş olduğu 7 amacın ve amaçlar doğrultusunda oluşturulan hedeflerin tümünün, MEB amaç ve hedefleriyle birebir aynı olmasıdır. Hatta oluşturulan hedef kartı şablonlarının bile nerdeyse birebir aynı olması dikkat çekmektedir. Bu hedef kartı şablonlarında yer verilen riskler, stratejiler, tespitler ve ihtiyaçlarda MEB stratejik planından alınıp, ufak tefek değişikliklerle müdürlüklere uyarlanmıştır. Hedef kartı şablonlarında değiştirilen tek şey performans göstergelerine ait sayısal veriler ve maliyet tutarları olmuştur.

Maliyetlendirme Analizleri

2018 Yılında Kalkınma Bakanlığı tarafından yayımlanan Kamu Kurumları İçin Stratejik Planlama Kılavuzuna Göre; yapılacak harcamaların tahmini maliyeti ile kurumun tahmini mali kaynak miktarının örtüşmesi gerekmektedir. Ayrıca bu tahmini maliyetlerin, beş yıllık süreci kapsayacak şekilde, amaç ve hedeflerin her birinin maliyetlerini gösterir bir tablo ile sunulması kılavuzda belirtilmektedir. Bu ilkeler doğrultusunda, araştırmamıza konu olan il MEM’lerinin, stratejik planlarının maliyet analizleri yapılmıştır. İl MEM’lerinin birçoğu bu ilkeler doğrultusunda maliyet analizlerini yapmış ve kılavuza uygun çalışmalar ortaya çıkarmıştır.

İzleme ve Değerlendirme Modeli Analizleri

Kılavuzda yer alan esaslar doğrultusunda, il müdürlükleri bu bölümde yapılan çalışmaları kısa ve net paragraflarla anlatmışlardır. Stratejik planların üst kurullarca denetlenip, altı aylık periyotlarla güncellenmesi ve planlamalara dair raporların sunulması dikkat çekmektedir. Ayrıca kılavuza uygun çalışmalar ortaya çıkarmışlardır. Fakat diğer birçok bölümde olduğu gibi bu bölümde de

öne çıkan husus, başlık altında yer verilen ifadelerin birbiriyle aynı olması ve nerdeyse bir kalemde çıkmış gibi bir izlenim oluşturmaktadır. Bu hususta da kaynak nokta yine MEB'e ait stratejik plandır. MEB stratejik planında izleme ve değerlendirme başlığı altında yapılan açıklamalarda kullanılan ilkeler ve izleme ve değerlendirme sürecinin çerçevesini oluşturan maddeler aynen müdürlüklerin izleme ve değerlendirme süreci başlığı altında da kullanılmıştır.

Sonuç ve Öneriler

Kamu İdareleri İçin Stratejik Planlama Kılavuzları, kurumların stratejik planlama yapımlarında kılavuzluk ederler. Ülkemizde, hazırlanan kılavuzlardan biri, 2018 yılında Kalkınma Bakanlığı tarafından yayımlanan ve 3. sürüm olan kılavuzdur. Bu kılavuzun güncellenmiş versiyonu olan 3.1 sürümü ise, 2021 yılında Strateji ve Bütçe Başkanlığınca yayımlanmıştır. Bu çalışmada il MEM'lerinin en son hazırlamış oldukları 2019-2023 yıllarını kapsayan stratejik planlamaları analiz edilmiştir. Yayımlandıkları 2019 yılından dolayı il MEM'lerine ait bu planlamalar, 2018 yılında yayımlanan kılavuza göre incelenmiş ve analizleri yapılmıştır. Fakat güncellik taşıması dolayısıyla da 2021 kılavuzundan araştırmanın özellikle teorik açıklamalarında faydalanılmıştır.

Bu çalışmada, 10 il milli eğitim müdürlüğüne ait, 2019-2023 yıllarını kapsayan stratejik planlamalar, 2018 yılında Kalkınma Bakanlığı tarafından yayımlanan Kamu İdareleri İçin Stratejik Planlama Kılavuzuna göre analiz edilip, karşılaştırmaları yapılmıştır. İl MEM'lerinin analizleri yapılırken, kılavuza göre incelenen 17 başlıktan elde edilen bulgular değerlendirilirse, karşımıza şu sonuçlar çıkmaktadır:

Stratejik planlamaların hazırlık kısmında çalışma dahilindeki tüm il MEM'ler kılavuzla örtüşen çalışmalar oluşturmuşlardır. Çalışmalar şekil açısından incelendiğinde görülen başarılı çalışmalar olsa da, derinlemesine incelemede çalışmaların yetersiz ve özensiz olduğu tespit edilmiştir. Planlama için olması gereken kurulların ve hazırlık aşamasında yapılması gereken çalışmaların detaylandırılmadan oluşturulduğu hazırlık çalışmaları, planlamaların benimsenmediğini göstermektedir. Kılavuzda olan ve yapılması mutlak olan ihtiyaçların tespiti, hedefler ve stratejiler oluşturulması gibi çalışmalar bazı müdürlüklerce çok başarılı yapılmışken bazılarında hiç bahsedilmemiş, bazılarında ise kısa kısa değinilmiştir.

İl MEM'lerinin kurumsal tarihçeleri incelendiğinde; kurumların tamamı çalışmayı kılavuza uygun bir şekilde hazırlamışlardır. Planlamaların çoğunda, şehir tarihçeleri ekstra bilgi olarak verilmiştir. Ayrıca analiz yapılırken tespit edilen ilginç durum, müdürlüklerinin bazılarının kendi kurumsal tarihçelerine

ulaşamadığı ve bundan dolayı kuruma bağlı eğitim binalarının tarihçelerini anlatmaları olmuştur. Kılavuzda böyle bir bilgi istenmemesine rağmen, bu iki durumun ortaya çıkması, planlamaların ihmal edilmeden yapılmaya çalışılmış iyi niyetli çalışmalar olarak değerlendirilmektedir.

Uygulanmakta olan stratejik planlamaların değerlendirmesi bir önceki döneme ait planlamanın değerlendirmesini içermektedir. Amaç, hedef ve stratejiler; planlanmış bütçeye uyum ve göstergelerdeki artma azalma bu bölümünde üzerinde hassasiyetle durulması gereken noktalardır. Analiz edilen planlamalardan Kilis il müdürlüğü hariç, diğer müdürlükler bu çalışmayı yapmışlardır. Bu başlık altında dikkat çeken husus, karşımıza çıkan şu ifadelerdir: “Planlamalar, MEB Stratejik Planına uygun olarak üç tema olarak tasarlanmıştır. Bu temalar; eğitim öğretime erişim, eğitim ve öğretimde kalite ve kurumsal kapasite olmak üzere üç tema halinde yapılandırılmıştır.” Bu kalıp ifade 8 ilde aynı şekilde kullanılmıştır. Analizlerde ilk olarak burada tespit edilen MEB stratejik planının, il MEM’de alıntılı olduğu bu durum, neredeyse planlamaların tamamında ve hemen hemen bütün bölümlerinde karşımıza çıkmaktadır.

Araştırmamıza konu olan il MEM’lerinin mevzuat analizleri incelendiğinde bütün kurumların bu çalışmayı MEB stratejik planı formatına uygun olarak hazırlamaya çalıştığı görülmüştür. Ancak kılavuza uygun olarak çalışmayı tamamlayan tek ilin Artvin olduğu tespit edilmiştir. Müdürlüklerce mevzuat analizleri yapılmış olsa da, kılavuzun istediği şekil itibariyle değil de, MEB formatına uygun hazırlamaya çalışmışlar ancak bu formatı yakalayamamışlardır.

Üst politika belgeleri analiz edildiğinde, il MEM’lerin tamamının bu çalışmayı yaptığını, ancak tamamının da kılavuza uygun çalışma ortaya çıkaramadığı görülmektedir. İl müdürlüklerinden yalnızca Artvin, kılavuza uygun tabloyu kullanmasına rağmen tablo içeriğini yanlış doldurmuştur.

Araştırmamız dâhilinde yapılan analizlerde, il MEM’lerinin stratejik planlamalarında, Faaliyet Alanları ile Ürün ve Hizmet Belirlemesi başlığı genel olarak yine MEB Stratejik Planı formatınca yapılmaya çalışıldığı belirlenmiştir. MEB’in planlamasında yapmış olduğu uygulama kılavuza uygun olmasına rağmen, MEB’i örnek alan illerden Çankırı, Kırşehir ve Karabük gerekli tabloları kullanmayarak, kılavuza uygun çalışma ortaya çıkaramamıştır. Kilis İl MEM ise bu çalışmayı yapmamıştır.

Stratejik planlamalarda son derece önem arz eden paydaş analizleri, ne yazık ki araştırmamız dâhilindeki il MEM’lerin stratejik planlamalarında, istenilen şekilde oluşturulmamıştır. Artvin il MEM’in başarılı bir çalışma oluşturduğu bu

analizi, birde Karabük il MEM'in kılavuza uygun olarak tamamladığı belirlenmiştir.

Müdürlükler MEB stratejik planını örnek almayı burada da sürdürmüşlerdir. Planlamalarda kullanılan anket başlıkları, hatta anket sonuçlarının gösterildiği grafik şekilleri dahi MEB planıyla örtüşmektedir. İlginç olan nokta ise, MEB planlarının bu kadar örnek alınmasına rağmen çalışmaların tam anlamıyla kılavuza uygun hazırlanılmayıdır. Buna sebep ise kolaya kaçmadır. Çünkü müdürlükler özellikle bu başlık altında çalışmalarını yaptıklarını ifade etmişler, ancak çalışmaya dair hiçbir bilgi veya bulgu sunmamışlardır.

Araştırmamıza konu olan kurumların kuruluş içi analizleri incelendiğinde Artvin, Iğdır, Bilecik ve Karabük İl Müdürlükleri'nin bu çalışmayı kılavuza uygun olarak hazırladığı tespit edilmiştir. Kılavuza göre kuruluş içi analizler kuruluşun kendini tanıma ve tanıtması açısından önem arz etmektedir ve şu alt başlıklar altında incelenmelidir: İnsan Kaynakları Yetkinlik Analizi, Kurum Kültürü Analizi, Fiziki Kaynak Analizi, Teknoloji ve Bilişim Alt Yapısı Analizi ve Mali Kaynak Analizi.

İl müdürlüklerinin stratejik planlamalarında bulunması gereken PESTLE analizleri ele alındığında, tüm müdürlüklerin bu çalışmayı planlaması dahilinde yaptığı görülmektedir. Fakat müdürlüklerden sadece Artvin, kılavuzla örtüşen bir çalışma sunmuştur. Diğer müdürlüklerin çalışmalarında ise, MEB stratejik planı örnek alınmasına rağmen kılavuza uygun içerikler hazırlanamamıştır.

Stratejik planlamaların omurgasını oluşturacak özellikleri barındıran GZFT Analizleri, tüm il müdürlüklerince son derece başarılı bir şekilde hazırlanmıştır. Güçlü yönler, zayıf yönler, fırsatlar ve tehditler ayrı ayrı ele alındığında, tüm kurumların kılavuzla örtüşen çalışmaları hazırladığı görülmektedir. Stratejik planlamalarda son bölümlerde, amaç ve hedeflerin tespit edilmesinde önem teşkil eden bu çalışma, kurumlarca nüfus yapısı, sosyolojik durum ve coğrafi tespitler dikkate alınarak hususiyetle hazırlanmıştır. Araştırmada belirlenen ilginç durumlardan biri ise bazı iller için fırsat olarak sunulan maddelerin, başka illerde tehdit olarak sıralanması olmuştur. GZFT Analizlerinde müdürlükler için şöyle bir genellemeye varılmıştır: Planlamadaki bir bölüm, planlama ve kurum için ne kadar önemliyse, çalışmanın o bölümü üzerine özenle durulmakta, kılavuzla birebir örtüşen çalışmalar sunulmakta ve kolaya kaçılmamaktadır.

Araştırma dahilindeki kurumların stratejik planlamalarına dair incelemede, Tespitler ve İhtiyaçların Belirlenmesi çalışması olarak yapılan analizlerde karşımıza ilginç sonuçlar çıkmıştır. Araştırmaya dahil il müdürlüklerinden, bu çalışmayı kılavuza en uygun olarak, yaklaşık 6 sayfadan oluşan ve gerçekten başarılı, özverili bir analiz yapan kurum, Bilecik il müdürlüğü olmuştur. Geriye kalan kurumların çoğu bakanlığa ait stratejik planlamayı alıntı yaparak

çalışmalar oluşturmuş ancak başarılı olmayan çalışmalar ortaya çıkarmışlardır. Burada tespit edilen durum, sanki bu çalışmanın angarya bir çalışmaymış gibi hissettirilmesi olmuştur. Çünkü çalışma başlığı altında geçen genel ifadeler: “çalışma yapılmıştır, çalışma durum analizlerini özetler niteliktedir” gibi geçiştirici ifadeler olmuştur. İl müdürlüklerinden Bartın, bu bölümde enteresant bir durum ortaya çıkarmıştır. Müdürlüğün planında, bu başlık altında gelişim alanlarıyla ilgili tablo aşağıya çıkarılmıştır denmesine rağmen planlamada aşağıda sunulan bir tablo bulunmamaktadır. Daha da ilginç olanı bu başlıktan sonra normalde planlama, 3. bölüm olan “Geleceğe Bakış” aşamasına geçmesine rağmen, bir hata sonucunda, başlık olarak bölüm 1’e ait “Stratejik Plan Hazırlık Süreci” başlığı kullanılmış ve bu hata gözden kaçarak planlamada yer almıştır. Tespit edilen bu durum, stratejik planlamaların hazırlanıp üst kurullara sunulduğunda, kurulların planlamaların incelemelerinde ve kontrollerindeki hassasiyetine ve profesyonelliğine dair şüphe oluşturmaktadır. Çünkü gözden kaçtığı düşünülen bu iki hata, basit olmasına rağmen çalışmalara gölge düşürür niteliktedir.

Vizyon ve misyonlar, stratejik planlamalarda kurumların kendilerini anlatabildikleri kısa ve net ifadelerdir ve bu yüzden önemlidirler. İl müdürlüklerinin stratejik planlamaları incelendiğinde karşımıza başarılı ve kılavuzla örtüşen misyon ve vizyon ifadeleri çıkmaktadır. İl müdürlüklerinin yaptığı çalışmalar dolayısıyla birbirine yakın ifadeler olsa da özgün çalışmalar ortaya çıkmıştır. En dikkat çeken durum ise Bilecik ve Artvin İl MEM’lerinin Misyon ve Vizyon ifadeleri olmuştur. Misyon ifadelerinde Bilecik İl MEM, MEB’e ait stratejik plandaki misyon ifadesini aynen kendi ifadesi olarak almıştır. Vizyon ifadelerinde ise Bilecik’le beraber Artvin İl MEM bakanlığa ait vizyon ifadesini alıntılanmışlardır. Yaptığımız bu çalışmada, kılavuza uygun stratejik plan hazırlama konusunda en başarılı olan bu iki il müdürlüğünün, kendilerine ait misyon ve vizyon ifadelerinin olmaması ve bu ifadeleri MEB’den alıntılanmış olmaları düşündürücüdür.

Bir kurumun kendine has çalışma felsefesini dile getiren ve çalışma sürecinde takip edilecek inancı temsil eden temel değerler, kısa vadeli olmayan çalışmalarda hedeften sapmaları engelleyecek niteliğe sahiptir. Planlamaları üzerine durulan kurumların tümü, Temel Değerlerini tespit etmiş ve planlamalarında sunmuşlardır. Fakat çalışmada, tespit edilmiştir ki analizi yapılan kurumların temel değerleri neredeyse birbirleriyle aynıdır.

Araştırmada belirlenen, stratejik planlamalarda geleceğe yönelik düzenlemelerin yapıldığı ve bir stratejik planlamanın ana amaç ve hatlarını oluşturan bölüm: Amaç, Hedef ve Performans Göstergesi, Stratejilerin Belirlenmesi ve Hedef Riskleri Kontrol Faaliyetlerine Yönelik yapılan

analizlerdir. Araştırmaya dahil edilen kurumların eksiksiz şekilde tümünün, stratejik planlamalarında bulunan bu başlık, kılavuzla örtüşür şekilde hazırlanmıştır. Fakat şekil olarak uygun olan bu bölüm, il müdürlüklerinin hepsinin planlamalarında belirlemiş olduğu, 7 amacın ve amaçlar doğrultusunda oluşturdukları hedeflerin tamamı, MEB'e ait stratejik planlamada bulunan amaç ve hedeflerle birebir aynıdır.

Araştırmada ele alınan il MEM'lerinin stratejik planlarındaki maliyet analizleri genel olarak başarılı çalışmalar olmuştur ve kılavuza uygundur. Kılavuzda belirlenen ifadeye göre, yapılacak harcamaların tahmini maliyeti ile, kurumun tahmini mali kaynak miktarının aynı olması gerekir. İl müdürlüklerinden 8 tanesini kılavuza uygun hareket etmiştir. Kilis ve Artvin İl MEM'ler ise yapılacak harcamaları ile tahmini bütçelerini denk olacak şekilde planlayamamışlardır. Stratejik planlamalarda varılacak olan hedef ve amaçların, mali olarak değer biçildiği bu önemli bölümün, gözden kaçması, bu kadar önemli bir çalışmanın gerektiği gibi hazırlanamaması bütün planlamaya gölge düşürür niteliktedir.

İl MEM'lerinin stratejik planlamalarının son başlığı olan izleme ve değerlendirme başlığı, bütün kurumların planlamalarında hazırlanmış ve kılavuzla örtüştüğü tespit edilmiştir. Analizi yapılan birçok başlıkta olduğu gibi burada da ortaya çıkan durum şekil ve içeriğin kılavuza uygun olduğu fakat kendilerine has olmadığıdır. Ne yazık ki planlamalarda hazırlanan bu başlıkta çalışmalar, MEB stratejik planında yer alan cümlelerle hazırlanılmıştır. İzleme ve değerlendirme sürecinde özümseven ilkeler ve izleme değerlendirme sürecini oluşturan model, Kilis İl MEM hariç, diğer müdürlüklerce aynen MEB planından alınmıştır.

Araştırmada tespit edilen bulgular genel olarak özetlenirse, il MEM'ler stratejik planlamalarında başarılı olmayan çalışmalar hazırlamışlardır. Bu araştırmada görülmüştür ki il MEM'ler, Kamu Kurumları İçin Stratejik planlama Kılavuzu'ndan ziyade, MEB stratejik planını dikkate almışlardır, ancak bu durum planlamaların olması gereken şekil ve düzeyde oluşmasına engel olmuştur. MEB stratejik planı ise başarılı ve kılavuzla örtüşen bir planlamadır. Ancak bünyesinde bir öğreti taşımamaktadır, planlamanın nasıl yapılacağına dair bilgi vermemektedir ve sonuç olarak bir kuruma ait stratejik planlamadır. Eğer örnek alınırsa, uyarılama yapmak için planlamada yapılacak küçük bir değişiklik bile, asıl olması gereken kılavuz esaslarının dışına çıkılmasına neden olmaktadır. Araştırma dâhilinde olan il müdürlükleri, genel olarak bu stratejik planlamayı örnek almış, hatta bazı yerlerde yazılanları birebir alıntılacağı için “bakanlık” ibaresi bile “müdürlük” diye uyarlanmamıştır.

Baştan sona yapılan analizde, bu durumdan dolayı ifade edebiliriz ki, planlamalar özgün çalışma olmaktan uzak kalmışlardır.

Bulgular ve sonuçlar dâhilinde, hazırlanan Stratejik Planlamaların başarıya ulaşması amacıyla İl MEM'ler için öneriler şöyle sıralanabilir:

- İl MEM stratejik planlamalarını oluştururken, önceden bilgilendirilmiş hatta eğitimi verilmiş daha profesyonel çalışma ekipleri oluşturmaları planların başarısını olumlu yönde etkileyecektir.
- Stratejik planlamalara yönelik gerçekleştirilen çalışmalar ve tespitler, planlamaların bir bölümü üzerine değil, bütün bölümleri üzerine yapılması planlamalarda gözden kaçan nüansların tekrar ele alınmasını sağlayıp planlamanın başarısını ve doğruluğunu arttıracaktır. Planlamaları hazırlayan her kurumun kendilerine ait GZFT ve PESTLE analizlerini göz önünde bulundurarak orjinal, gerçekleştirilebilir hedefler belirlemesi, bu hedefleri ulaşılabilir yapacaktır.
- Stratejik Planlamalara ait bölümlerin içerik itibarıyla bağlantılı olduğu ve eksik olan kısımların bir sonraki çalışmayı olumsuz etkileyebileceği düşünüldüğünde MEM'de hazırlanan planlamalarda başlıkların atlanmadan çalışılması planlamalardaki bütünlüğü sağlayacaktır.
- İl MEM kurumları planlamalarını hazırlarken, MEB Stratejik Planını örnek alıp hazırlasalar da, Kamu Kurumları İçin Stratejik Planlama Kılavuzu esaslarını inceleyerek çalışmalarını oluşturmaları, planlamalarını hem kendilerine has hem de olması gerektiği gibi kılavuza uygun olarak hazırlayacaklardır.
- İl MEM stratejik plan hazırlama sürecinde kurullar planları hazırlarken, veri elde etmede özellikle anket, gözlem, beyin fırtınası, odak grup çalışması vb. gibi bilimsel yöntemlerden faydalanması stratejik planlamaların başarısını arttıracaktır.

Bu çalışmayla birlikte nüfusu 100.000-250.000 arası olan 10 ilin MEM'lerinin oluşturduğu stratejik planlar karşılaştırılmış ve planların "Stratejik Plan Hazırlama Kılavuzu'na" uygun olup olmadığı tespit edilmiştir. Bu durum çalışmanın özgünlüğünü ortaya koymaktadır. İyi bir stratejik plan hazırlamanın maliyet tasarrufu sağlayacağı düşünülerek diğer kurumların da stratejik planlarının da incelemesi ve kurumların karşılaştırılmasının literatürün zenginleşmesi açısından önemli olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Akgemci, T. (2015). *Stratejik Yönetim*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Artvin İl Milli Eğitim Müdürlüğü 2019 -2023 Stratejik Planı [Erişim: 12.03.2022, https://artvin.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2019_12/27144501_stratejik_plan.pdf].
- Bart, C.K. ve Hupfer, M. (2004). Mission statements in Canadian hospitals. *Journal of Health Organization and Management*, 18(2), 92-110. <https://doi.org/10.1108/14777260410538889>.
- Bedir, Z. (2023). Türkiye’de Evde Çalışma: SWOT Analizi ile Durum Değerlendirilmesi. *Akademik Araştırmalar Ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 15(28), 80-90. <https://doi.org/10.20990/kilisiibfakademik.1168667>.
- Bartın İl Milli Eğitim Müdürlüğü 2019 -2023 Stratejik Planı [Erişim: 12.03.2022, https://bartin.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2019_12/16104144_BartYn_YI_Milli_EYitim_MudurluYu_2019-2023_Stratejik_PlanY_2.pdf].
- Bilecik İl Milli Eğitim Müdürlüğü 2019 – 2023 Stratejik Planı [Erişim: 12.03.2022, https://bilecik.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2019_12/27091901_25.12.2019_Tarihli_Strateji_k_Plan.pdf].
- Bryson, J. M. (2004). *Strategic planning for public and nonprofit organizations*. San Francisco: Jossey-Bass
- Campbell, A. ve Yeung, S. (1991). Creating a sense of mission. *Long Range Planning* 24 (4), 10-20.
- Chandler, A. D. (1962). *Strategy and structure: Chapters in the history of the industrial empire*. Cambridge Mass.
- Çankırı İl Milli Eğitim Müdürlüğü 2019 -2023 Stratejik Planı [Erişim: 12.03.2022, https://cankiri.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2020_09/07142057_230842_08_CankYrY_YI_Milli_EYitim_MudurluYu_2019-2023_Stratejik_PlanY.pdf].
- Demirdizen, Ö. (2012). Stratejik Planlama, Stratejik Planlama Süreci, Hukuki Altyapısı ve Kamuda Gelişimi. *Akademik Bakış Dergisi*, 1-23.
- Diñer Ö. (2013). *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*. İstanbul, Alfa Yayınları.
- Gamble, J. ve Thompson, A. (2009). *Essentials of strategic management: The quest for competitive advantage*. McGraw-Hill: Irwin.

- Genç N. (2007). *Yönetim ve Organizasyon Çağdaş Sistemler ve Yaklaşımlar*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Gümüşhane İl Milli Eğitim Müdürlüğü 2019 -2023 Stratejik Planı [Erişim: 12.03.2022,
https://gumushaneerge.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2022_05/16123031_20151035_GumuY_hane_MEM_2019-2023_Stratejik_PlanY.pdf]
- Hinton, K. (2012). A Practical Guide to Strategic Planning in Higher Education. *Society for College and University Planning*, 1-50.
- Iğdır İl Milli Eğitim Müdürlüğü 2019 -2023 Stratejik Planı [Erişim: 12.03.2022,
https://igdir.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2020_01/17135501_2019-2019_IYDIR_YL_MEM_STRATEJYK_PLAN_VALYLYK_ONAYI_V_E_TUTANKALI.pdf].
- Jauch L.R., ve Glueck W.F. (1988). *Business policy and strategic management*, MCGraw Hill.
- Karabük İl Milli Eğitim Müdürlüğü 2019 – 2023 Stratejik Planı [Erişim: 12.03.2022,
https://karabuk.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2019_12/20164414_KARABUK_MEM_2019-2023_SP.pdf].
- Kırşehir İl Milli Eğitim Müdürlüğü 2019 – 2023 Stratejik Planı [Erişim: 12.03.2022,
https://kirsehir.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2019_12/18102808_KIRYEHYR_MYLLY_EY_YTYM_MUDURLUYU_2019-2023_STRATEJYK_PLANI.pdf].
- Kilis İl Milli Eğitim Müdürlüğü 2019–2023 Stratejik Planı [Erişim: 12.03.2022,
http://kilis.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2020_01/10103225_2019_2023_StratejikPlan.pdf].
- Lissack M., ve RooS J. (2011). Be cohorent not visonary. *Long Range Planing*, 34 (1), 53-70.
- Luke R.D., Watson S.H., ve Plummer P.M. (2004). *Healthcare strategy in pursuiof competitive advantage*. Chicago, Health Administration Press.
- Milter, B. (2010). *Kamu Yönetiminde Stratejik Planlama Uygulamaları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziosmanpaşa Üniversitesi.
- Mintzberg, H. (1987). The strategy concept I: Five Ps for strategy. *California Management Review*, 30(1), 11-24.
- Mintzberg, H., Jorgensen, J., Dougherty, D., ve Westley, F. (1996). Some surprising things about collaboration-knowing how people connect makes it work better. *Organizational Dynamics*, 25(1), 60-72.
- Muslu, Ş. (2014). Örgütlerde Misyon ve Vizyon Kavramlarının Önemi. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 3 (5), 150-171.

- Narinoğlu, A. (2007). *Yerel Yönetimlerde Stratejik Planlama ve Uygulama*, İstanbul.
- Pearce, J. ve David, F. (1987). The Bottom Line on Corporate Mission Statements. *Academy of Management Executive*, 1 (2), 109-116.
- Pearce, J. A. ve Robinson, R. B. (2015). *Stratejik Yönetim: Geliştirme, Uygulama ve Kontrol* (Çeviren: M. Barca), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Porter, M. E. (1996). What is Strategy?. *Harvard Business Review*, 74 (6), 61-78.
- Schermerhorn J. (1996). *Management*. Fifth Editon. New York: John Wiley, Sons Inc.
- Sallis, E. (1997). *Total Quality Management*. London: Kogan Page.
- Sinop İl Milli Eğitim Müdürlüğü 2019 – 2023 Stratejik Planı [Erişim: 12.03.2022, https://sinop.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2019_12/17220636_2019_2023_Donemi_Sinop_Milli_EYitim.pdf].
- Steiner, G. A. (1997). *Strategic Planning*. The Free Press, New York.
- Stoner, J. (1997). Vizyon, Misyon ve Değerler. *Executive Excellence*, 1 (7).
- Songür, N. (2011), *Kamu Yönetiminde Stratejik Planlama: İl Özel İdareleri Deneyimi*, Ankara: TODAİE Yayınları.
- Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) (2018). Strateji Geliştirme Başkanlığı. *Milli Eğitim Bakanlığı 2019-2023 Stratejik Plan Hazırlık Programı*. [Erişim: 19.05.2022, <http://sgb.meb.gov.tr/www/1-stratejik-planlar-ve-hazirlik-programlari/icerik/331>].
- Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) (2024). *Milli Eğitim Bakanlığı 2024-2028 Stratejik Planı*. [Erişim: 30.05.2024, <https://sgb.meb.gov.tr/yayinlarimiz/yayin/112>].
- Thompson, A.A. ve Strickland, A.J. (2001). *Strategic Management: Concept and Cases*. New York: Mc Graw Hill Book Company.
- Trice H.M., ve Beyer, J.M. (1993). *The Culture of Work Organizations* Prentice-Hall. Englewood Cliffs.
- Topcu, E.S. (2017). *Türkiye’de MEB Stratejik Planı Çerçevesinde Eğitim Hedeflerinin Gerçekleşme Düzeyinin Değerlendirilmesi: Trabzon Ortahisar İlçesinde Bir Uygulama*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Avrasya Üniversitesi.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2022). *Haber Bülteni, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt İstatistikleri*. [Erişim: 26.05.2022, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2021-45500>].

- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2021). *Kamu İdareleri İçin Stratejik Planlama Kılavuzu*. [Erişim 27.02.2022, [http://www.sp.gov.tr/upload/xSpKutuphane/files/0QRai+Kamu İdareleri İçin Stratejik Planlama Kılavuzu V3 1 .pdf](http://www.sp.gov.tr/upload/xSpKutuphane/files/0QRai+Kamu%20Idareleri%20Icin%20Stratejik%20Planlama%20Kilavuzu%20V3%201.pdf)].
- Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı (2018). *Kamu İdareleri İçin Stratejik Planlama Kılavuzu*. [Erişim:15.01.2022,[https://yokak.gov.tr/Common/Docs/sp/Kamu idareleri%20 icin Stratejik%20Planlama%20K ilavuzu 2018.pdf](https://yokak.gov.tr/Common/Docs/sp/Kamu%20idareleri%20icin%20Stratejik%20Planlama%20Kilavuzu%202018.pdf)].
- Ülgen, H. ve Mirze, K. S. (2014). *İşletmelerde stratejik yönetim*. 7. İstanbul: Beta Basım ve Dağıtım.
- Walter, S. A. (2003). *Strategic management for public and nonprofit organizations*. New York: Marcel Dekker.
- Wilkinson, G. ve Monkhouse, E. (1994). Strategic Planning in Public Sector Organizations. *Executive Development*, 7 (6), 16-19.

25. Bölüm

Türk Halk Biliminde Sosyal Normlar ve Bu Normların Halk Bilimi Türlerine Yansıması

Recai BAZANCİR*

---

* Öğr. Gör. Dr. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Özalp MYO.
recaibazancir@yyu.edu.tr. ORCID ID:0000-0003-2393-508X

Özet

Türk halk bilimi, toplumun ortak belleğini, kültürünü ve sosyal yapısını yansıtan bir bilim dalıdır. Halk üretimlerinin önemli bir parçası olan sözlü ve yazılı metinler, sosyal normların nesilden nesile aktarılmasında etkili bir araçtır. Özellikle masallar, destanlar, mâni ve türkülerde toplumun ahlaki, dini, hukuki ve sosyal yapısının nasıl işlendiği ele alınmıştır. Halk bilimi türleri, bu sosyal normların en somut yansıma alanlarıdır. Masallar, destanlar, türküler, atasözleri, deyimler, halk hikâyeleri ve efsaneler gibi türler, toplumun etik değerlerini, ahlaki ilkelerini ve sosyal beklentilerini aktarmaktadır. Bu türler, yalnızca sosyal normları aktarmakla kalmamakta, aynı zamanda toplumsal değişim süreçlerinde yeni normların oluşumuna da katkıda bulunmaktadır. Yani, modernleşme ve şehirleşme gibi süreçlerle birlikte halk bilimi türleri, geleneksel normlarla yeni sosyal değerler arasında bir köprü işlevi görmektedir. Bu çalışmada, Türk halk bilimi içerisinde şekillenen sosyal normların halk edebiyatı metinlerine yansımaları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk halk bilimi, sosyal normlar, halk edebiyatı, metin analizi.

Abstract

Turkish folklore is a branch of science that reflects the collective memory, culture and social structure of society. Oral and written texts, which are an important part of folk productions, are an effective tool in the transfer of social norms from generation to generation. In particular, it has been discussed how the moral, religious, legal and social structure of society is processed in fairy tales, epics, manis and folk songs. Folklore genres are the most concrete reflection areas of these social norms. Genres such as fairy tales, epics, folk songs, proverbs, idioms, folk stories and legends convey the ethical values, moral principles and social expectations of society. These genres not only convey social norms, but also contribute to the formation of new norms in social change processes. In other words, along with processes such as modernization and urbanization, folklore genres serve as a bridge between traditional norms and new social values. In this research, the reflection of social norms shaped within Turkish folklore on folk literature texts has been examined.

Keywords: Turkish folklore, social norms, folk literature, text analysis.

Giriş

Türk halk biliminde önemli bir hacim ve içeriğe sahip sosyal normlar, bir toplumun düzenini sağlayan, bireylerin davranışlarını yönlendiren yazılı olmayan kurallar bütünü olarak tanımlanabilmektedir. Türk toplumunda bu normlar, kuşaktan kuşağa aktarılan kültür unsurları aracılığıyla korunmuş ve yaşatılmıştır. Halk edebiyatı, bu aktarımın en önemli alanlarından biridir. Masallardan halk türkülerine kadar geniş bir yelpazede sosyal normları içeren bu metinler, toplumsal hafızanın önemli belgeleri niteliğindedir. Bu çalışma, Türk halk edebiyatındaki sosyal normların metinlere yansıyan örneklerini incelemeyi amaçlamaktadır. Metinler üzerinde yapılan analizler, toplumsal değerlerin, geleneklerin ve inançların halk bilimi çerçevesinde nasıl şekillendiğini anlamamıza olanak sağlayacaktır. Türk Halk Biliminde yer alan sosyal normlar, toplumun sosyal düzenini korumak, bireylerin birbirleriyle ve çevreleriyle olan ilişkilerini düzenlemek amacıyla geliştirdiği kurallar ve değerler bütünüdür. Bu normlar, gelenekler, görenekler, töreler, inançlar, tabular ve çeşitli ritüellerle toplumun kültürel yapısını oluşturmaktadır.

Türk halk bilimi, halkın yaşam tarzını, değerlerini ve düşünce biçimlerini inceleyen bir disiplindir. Bu alan, sosyal normların belirlenmesinde önemli bir kaynak sunmaktadır. Halk edebiyatı eserlerinde, bu normların yansımaları çeşitli şekillerde görülmektedir. Örnek verilecek olursa Çobanoğlu'na göre, toplumsal kurallar ve töreler, Türk kültürünün temel dinamikleri arasında değerlendirilmektedir. Töreler, bir toplumun kültürel kimliğini ve değerlerini şekillendiren, nesilden nesile aktarılan, yazılı olmayan ancak bağlayıcı nitelikteki kurallar bütünüdür. Bu kurallar, toplumun sosyal, ahlaki ve hukuki düzenini sağlamaya yönelik mekanizmalar olarak işlev görmektedir. Töre, toplumun ortak değerlerini, inançlarını, ahlaki normlarını ve tarihsel deneyimlerini barındıran bir yapıdır. Özkul Çobanoğlu, töreyi kültürel hafızanın önemli bir unsuru olarak değerlendirmektedir. Töreler, bireylerin toplum içindeki davranışlarını düzenler ve toplumsal uyumu sağlamaktadır. Bu bağlamda töreler, bir toplumun ortak belleği ve kimliği olarak görülmektedir. Toplumsal kurallar ise bireyler arasında düzeni sağlamak amacıyla oluşturulmuş normlar bütünüdür. Bu kurallar yazılı olabileceği gibi (örneğin yasalar), yazısız da olabilir (örneğin örf ve adetler). Yazısız kurallar genellikle töreler içinde anlam bulmaktadır. Yine Çobanoğlu'na göre, toplumsal kurallar törelerin bir parçasıdır ve törelerin uygulanabilirliğini somutlaştırır (2004: 33).

1. Türk Kültüründe Töre ve Toplumsal Kurallar

Çobanoğlu, Türk kültüründe törelerin merkezi bir rol oynadığını vurgulamıştır. Töreler, sadece bireyler arası ilişkileri düzenlemekle kalmaz, aynı

zamanda toplumsal dayanışmayı ve aidiyet duygusunu pekiştirmiştir. Türklerdeki “töreye bağlılık” anlayışı, devlet yönetiminden aile yapısına kadar geniş bir yelpazede etkisini göstermektedir. Hakanlık sistemi, sosyal hiyerarşi ve geleneksel hukuk anlayışı gibi kavramlar, törelerin toplumsal düzen üzerindeki etkisine örnek olarak gösterilebilmektedir. Çobanoğlu'nun perspektifinde töreler ve toplumsal kurallar, bir toplumun hem geçmişini hem de geleceğini şekillendiren, bireylerin toplumsal bütünü bir parçası olarak hareket etmelerini sağlayan temel mekanizmalardır. Bu kurallar, sadece bireysel davranışları değil, aynı zamanda kolektif bilinç ve kimlik oluşturma süreçlerini de belirlemektedir (2004: 35).

Kafesoğlu'na göre:

“Dini, ahlaki ve hukuki normlar, toplumların hem bireysel hem de toplumsal hayatlarını düzenleyen temel unsurlar arasında yer alır. Doğruluk, iyilik, sadakat gibi değerler, halk hikayelerinde ve masallarda kahramanların davranışları aracılığıyla aktarılmıştır. Örneğin, Keloğlan masallarında zekâ ve iyilik ödüllendirilirken, kötülük ve bencillik cezalandırılmaktadır. Halk türkülerinde ve manilerde, dini inançların toplum içindeki yeri ve önemi vurgulanır. Allah'a olan inanç, dua ve şükran ifadeleri sıklıkla bu tür metinlerde yer almaktadır. Din bir toplumun maneviyatını ve inanç sistemini belirleyen kurallardır. Kafesoğlu, Türk tarihinde dinin, özellikle İslamiyet'in kabulünden sonra, devlet yönetimi ve toplum yapısında önemli bir rol oynadığına dikkat çeker. Türkler, İslamiyet'i kabul etmeden önce de güçlü bir manevi inanç sistemine sahipti; Gök Tanrı inancı ve Şamanizm gibi unsurlar, dini normların bir parçasıydı (1989: 56- 59).”

Destanlarda ve halk hikayelerinde, bireylerin toplumsal rolleri üzerine vurgu yapılmaktadır. Kadın, erkek, yaşlı ve genç gibi toplumsal kategoriler, özellikle aile yapısı ve sorumluluklar çerçevesinde ele alınmıştır. Türk destanlarında adalet, hak ve ceza gibi kavramların öne çıktığı görülmektedir. Kan davası veya toplumun birliği için verilen mücadeleler, toplumsal düzene olan bağlılığın örneklerindedir. Türk toplumunda ahlaki normlar, aile ve toplum ilişkilerinde saygı, dürüstlük, cömertlik ve yardımseverlik gibi değerler üzerine kuruludur. Kafesoğlu, Türklerin tarih boyunca yüksek bir ahlak anlayışı sergilediğini ve bu anlayışın onların toplum yapısını güçlendirdiğini vurgulamıştır (1989: 24- 26).

Hukuki normlar, toplumun düzenini sağlamak ve adaleti temin etmek için oluşturulan yazılı ya da yazısız kurallardır. Kafesoğlu, Türklerin tarih boyunca adalet

kavramına büyük önem verdiklerini ve "töre" kavramıyla bunu sistematik hale getirdiklerini belirtmektedir. Töre, Türklerin geleneksel hukuki düzenidir ve halkın adalete olan güvenini sağlamıştır. Kafesoğlu, bu normların Türk toplumunda birbirini tamamladığını, dini inançların ahlaki ve hukuki düzeni şekillendirdiğini, aynı zamanda hukukun da dini ve ahlaki normlarla uyumlu bir şekilde işlediğini ifade etmektedir. Ona göre, bu üç normun birbiriyle dengeli bir şekilde ilişkilendirilmesi, Türk milletinin tarih boyunca güçlü bir medeniyet kurmasında önemli bir rol oynamıştır (1989: 61- 64).

2. Türk Halk Bilimi Metinlerine Yansıyan Sosyal Normların Analizi

2.1. Masallar

Türk masallarında sosyal normlar, iynin kötüye karşı galip gelişi üzerinden ele alınmıştır. Kahramanın cesareti, azmi ve iyiliği, toplumsal değerlerin önemini göstermektedir. Masallar, toplumların kolektif hafızasını ve değerler sistemini taşıyan çok önemli birer kültürel aktarım aracıdır. Binlerce yıl boyunca kuşaktan kuşağa aktırılan bu hikayeler, yaşanan dönemin sosyal normlarını, ahlaki öğretilerini ve toplumsal yapısının önemli özelliklerini içermektedir. Masallar, bireylerin toplum içindeki rollerini tanımlamada önemli bir rol oynamaktadır. Geleneksel masalarda sıkça karşılaşılan iyi-kötü ikilemi, çoğu zaman toplumsal rolleri tanımlamak için kullanılmaktadır. Prensesler, genellikle güzellik, masumiyet ve itaatkarlığı temsil ederken, prensler cesaret, adalet ve kahramanlık gibi erdemleri yüceltmektedir. Masallar, iyi ile kötünün çatışmasını merkeze alarak ahlaki bir düzlem yaratmaktadır. Hikayelerin sonunda genellikle iyiler ödüllendirilir, kötüler ise cezalandırılmaktadır. Bu durum, toplumun onayladığı davranışların ödüllendirildiği ve yanlış kabul edilen tutumların cezalandırıldığı mesajını vermektedir.

Masalların bu özelliği, çocukların toplumsal kurallara uygun davranışlar geliştirmelerine katkı sağlamaktadır. Örneğin, "Kırmızı Başlık Kız" masalı, yabancılarla konuşmamanın ve ebeveynlerin sözünü dinlemenin önemini vurgulamaktadır. Ignác Kúnos'un derlediği "44 Türk Peri Masalı" adlı eser üzerine yapılan bir çalışmada, masalarda en sık rastlanan değerlerin yardımseverlik, dürüstlük, sorumluluk ve çalışkanlık olduğu belirlenmiştir. Bu değerler, toplumun bireylerden beklediği davranışları yansıtmaktadır (2016: 91- 92).

Masalarda sıkça rastlanan bir diğer tema, sosyal hiyerarşik yapının vurgulanmasıdır. Krallıklar, prensler ve prensesler gibi unsurlar, toplumda belirli bir statüyü ve sınıf yapısını işaret etmektedir. Bu hikayelerde soylu kahramanların iyilik timsali olarak sunulması, halk arasında bu tür bir sosyal yapıya duyulan özlemi veya kabullenmeyi beslemektedir.

Karakuş ve Ökten'e göre, aynı eserde toplam 200 farklı norm tespit edilmiştir. Bu normlar arasında geleneksellik ve özyönelim ön plana çıkmaktadır. Bu durum, masalların erdemli insan olmanın özelliklerini barındırdığını ve kültürel değerlerin aktarımında önemli bir rol oynadığını göstermektedir (2021: 36- 39).

Ancak, "Ezop Masalları" gibi bazı öyküler, bu hiyerarşik yapıya karşı çıkıp daha demokratik bir mesaj vermeyi amaçlamaktadır. Bu masallarda, zekâ ve kurnazlık genellikle fiziksel gücün üzerinde öne çıkar ve bireylerin toplumsal statülerinden bağımsız olarak başarılı olabileceğini göstermektedir. Masallarda dayanışma ve yardımlaşma gibi kolektif değerler de sıkça öne çıkarılmaktadır. "Hansel ve Gretel" gibi hikayelerde, kardeş dayanışması ve aile içi yardımlaşma temaları dikkat çeker. Bu masallar, bireysel çıkarlar yerine toplumsal faydayı önceliklendiren bir bakış açısını öğreterek toplumsal dayanışma duygusunun gelişmesine katkı sağlamaktadır. Ayrıca, Pertev Naili Boratav'ın derlediği Türk masalları üzerine yapılan bir incelemede, masalların kişisel gelişime katkı sağlayan iletiler içerdiği ve bu iletilerin çocukların bilinç düzeyini artırmada, duygu ve düşünce dünyalarını zenginleştirmede etkili olduğu vurgulanmıştır (2009: 41).

Masalların vazgeçilmez bir parçası olan korku ve çatışma unsurları, bireylerin zor durumlarla başa çıkma becerilerini geliştirmelerine olanak tanımaktadır. "Canavar ve Güzel" ya da "Külkedisi" gibi masallar, çatışmanın çözülmesi ve mutluluğun elde edilmesi temasını işlemektedir. Bu hikayeler, bireylerin engelleri aşma ve sabır gibi değerleri içselleştirmesine yardımcı olmaktadır. Toplumsal cinsiyet rolleri özelinde ise, masalların özellikle geleneksel değer yargılarını pekçoğu yeniden üretme potansiyeline sahip olduğu görülmektedir. "Sindirella" ve "Pamuk Prenses" gibi masallar, kadınların edilgen rollerini ve erkek kurtarıcı figürleri öne çıkararak ataerkil toplum yapısını destekler. Bu nedenle masallar, toplumsal cinsiyet normlarını eleştiren çalışmaların sıkça konusu olmuştur.

Bu bağlamda masallar, toplumun sosyal normlarının aktarıldığı önemli birer kültürel araçtır. Toplumsal rolleri belirlemeden ahlaki değerleri öğretmeye, hiyerarşik yapıyı vurgulamadan dayanışma ve yardımlaşmayı teşvike kadar geniş bir yelpazede etkiler göstermektedir. Ancak, masalların eleştirisel bir bakış açısıyla okunması ve geleneksel değer yargılarının çağdaş düşüncelerle yeniden yorumlanması önemlidir. Bu sayede masallar hem bireysel hem de toplumsal gelişim için daha etkili birer araç haline gelebilir.

2.2. Destanlar

İslamiyet öncesi Türk destanlarında, yiğitlik, dayanışma ve topluma hizmet gibi değerler öne çıkmaktadır. Örneğin, Dede Korkut Hikayeleri'nde, aile bağlarının ve ahde vefanın önemi vurgulanmıştır. Destanlar, bir toplumun kültürünü, değerlerini ve sosyal normlarını yansıtan önemli edebi eserlerdir. Sosyal normlar, toplumdaki

bireylerin hangi davranışları kabul edilebilir veya reddedilebilir olarak gördüğünü belirler. Destanlarda bu normların nasıl oluştuğunu anlamak için birkaç temel unsura bakılabilir. Örnek verilecek olursa: Destanlarda kahraman karakterler genellikle toplumun idealize ettiği özelliklere sahip olur. Bu karakterler cesur, adaletli, sadık, fedakâr gibi değerleri temsil ederler. Kahramanların başarıları veya başarısızlıkları, toplumsal normların nasıl şekillendiğini ve nasıl uygulandığını gösterir. Örneğin, bir kahraman adalet için savaşırken, bu toplumda adaletin ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır. Bahattin Ögel'den Türk destanlarının fonksiyon ve sosyal değerleri özetlenecek olursa:

- 2.2.1. Aile ve Soy Bağları:** Destanlarda aileye verilen değer sıkça öne çıkar. Aileye saygı, soyun korunması ve ataların mirasının önemsenmesi gibi normlar, destanların merkezine yerleştirilebilir. Aile içindeki rol dağılımları, erkek ve kadınların toplumsal statüsü, neslin devamlılığı gibi temalar, sosyal normları şekillendirir.
- 2.2.2. Toplumsal Cinsiyet Roller:** Destanlarda, erkeklerin ve kadınların toplumsal rollerine dair normlar da sıklıkla görülür. Kadın karakterler genellikle annelik, sadakat veya güzellik gibi toplumsal beklentilere uyan figürler olarak tasvir edilirken, erkek karakterler kahramanlık, savaşçılık ve liderlik gibi değerlerle öne çıkar. Bu, o dönemdeki toplumsal cinsiyet normlarını yansıtır.
- 2.2.3. Doğa ve İnsan İlişkisi:** Destanlarda, doğa ile olan ilişki de önemli bir sosyal normlar alanıdır. İnsanların doğaya karşı tutumları, doğayı koruma, doğadan faydalanma veya ona saygı gösterme gibi normların oluşmasına yardımcı olur. Bu, toplumun doğaya ve çevreye dair anlayışını da şekillendirir.
- 2.2.4. Ahlak ve Etik Değerler:** Destanlar çoğu zaman ahlaki dersler içerir. Kahramanlar, yaptıkları doğru veya yanlış işler aracılığıyla topluma ahlaki bir mesaj iletir. Bu tür dersler, toplumun kabul ettiği etik değerlerin bir parçası haline gelir. Bu değerler, toplumda iyiliği, doğruluğu ve erdemi teşvik eder.
- 2.2.5. Toplumsal Sınıflar ve Hiyerarşi:** Destanlar, toplumdaki hiyerarşik yapıyı, sınıf farklarını ve insanların birbirlerine karşı nasıl davranması gerektiğini de ortaya koyar. Kahramanlar genellikle toplumun en üst sınıflarından gelir ve bu sınıf yapısının sosyal normlara nasıl yansıdığı, destanlarda sıkça işlenen bir temadır (1971: 27- 69). Bu bağlamda destanlar, toplumsal normların oluşumunda ve aktarılmasında önemli bir rol oynar. Bu normlar, kahramanlar aracılığıyla idealize edilen değerler, ahlaki dersler ve toplumsal yapılarla şekillenir ve sonraki kuşaklara aktarılır.

2.3. Halk Türküleri

Halk türkülerinin sosyal normlar üzerindeki etkisi oldukça geniş ve derindir. Halk müziği, toplumların kültürel mirasını taşıyan ve geleneksel yaşam biçimlerini yansıtan önemli bir unsurdur. Halk türkülerinin sosyal normlara etkisi birkaç ana başlık altında incelenebilir: Halk türkülerinde işlenen konular, toplumun değerlerini, inançlarını, ahlaki kodlarını ve geleneklerini yansıtır. Aşk, sevgi, sadakat, vefa, adalet, toplumsal dayanışma gibi değerler halk türkülerinin ana temalarıdır ve bu değerler halkın günlük hayatında nasıl davranması gerektiğini anlatır. Dolayısıyla türküler, bireylerin toplumsal normlara uyumunu sağlamaktadır.

Başgöz'e göre, halk türkülerinde bazen toplumsal eleştiriler de yer alır. Bu tür türküler, toplumun adaletsiz veya yanlış bulduğu durumları dile getirir ve toplumsal değişimi savunur. Örneğin, işçilerin, köylülerin veya ezilen grupların sesini duyuran türküler, sosyal eşitsizliklere karşı bir farkındalık yaratabilir. Böylece halk türkülerinin, toplumun mevcut normlarını sorgulayıp değiştirme gücü vardır (2008: 24- 25).

Halk türkülerinde, özellikle cinsiyetle ilgili pek çok geleneksel anlayış yer alır. Kadın ve erkek rollerinin nasıl olması gerektiği, toplumsal cinsiyet normlarının yerleşmesine yardımcı olur. Aynı zamanda aile içindeki hiyerarşi, evlilik ilişkileri, annelik ve babalık gibi temalar halk türkülerinde sıkça işlenir ve toplumsal yapıyı etkiler (Başgöz, 2008: 30).

Türkülerde sıkça rastlanan bir başka tema da toplumsal dayanışma ve yardımlaşmadır. Bu tür türküler, zorluklar karşısında bir araya gelme, yardımlaşma, birlikte hareket etme ve karşılıklı destek verme gibi normları pekiştirir. Özellikle köy toplumlarında bu tür değerlerin sosyal normlar haline gelmesinde halk müziğinin rolü büyüktür.

İlhan Başgöz'den özetlenecek olursa, halk türkülerinin, özellikle zor zamanlarda, bireylerin moral ve psikolojik dayanıklılıklarını artırıcı bir etkisi vardır. Toplumun karşılaştığı zorluklar ve sıkıntılar halk türkülerinde işlenerek, bu durumlardan nasıl başa çıkılacağı ve toplumsal normların nasıl korunacağı anlatılmaktadır. Bu tür türküler, bireyleri toplumsal yapının bir parçası olarak güçlendirmektedir. Özetle, halk türkülerinin sosyal normlar üzerindeki etkisi, hem geleneksel değerlerin korunmasına hem de toplumsal değişimlerin, eleştirilerin ve dönüşümlerin gerçekleştirilmesine olanak tanır. Bu müzik türü, toplumsal hayatı şekillendiren bir araç olarak önemli bir rol oynamaktadır (2008: 24- 26).

2.4. Maniler

Manilerde sıklıkla aşk ve özlem öne çıksa da toplumsal eleştiriler ve değerler de yer bulmaktadır. Bu üretimler, bireyin toplum içindeki yerini sorgulamasına olanak tanımaktadır. Manilerde yer alan sosyal normlar, genellikle toplumsal değerler, gelenekler ve ahlaki anlayışların bir yansımasıdır. Bu tür halk edebiyatı ürünleri, çoğu zaman toplumsal yapıların, beklentilerin ve normların bir ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Manilerde işlenen başlıca temler ve sosyal normlar İlhan Başgöz'den özetlenerek aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

- 2.4.1. Ahlaki Değerler ve Erdemler:** Manilerde sıkça işlenen konulardan biri, doğru ve yanlış, erdemli ve kötü davranışlar arasındaki farktır. Ahlaki değerler, toplumda saygı gören bir kişi olma, doğruluktan sapmama gibi unsurlarla vurgulanır.
- 2.4.2. Aile İlişkileri:** Aile, manilerde önemli bir tema olarak yer alır. Anne-baba, çocuklar ve kardeşler arasındaki sevgi, saygı, bağlılık gibi değerler, toplumda kabul gören normlara uygun şekilde işlenir. Aynı zamanda evlilik ve aile içi ilişkilerdeki sadakat ve güven duygusu da vurgulanır.
- 2.4.3. Toplumsal Cinsiyet Roller:** Manilerde, erkek ve kadınlara yüklenen geleneksel roller sıklıkla dile getirilir. Kadının ev içindeki rolü, erkeğin toplumsal sorumlulukları gibi normlar, mâni sözlerinde belirgin bir şekilde yer bulur.
- 2.4.4. Doğa ile İlişkiler:** Doğaya duyulan saygı, insanların doğa ile uyum içinde yaşamaları gerektiği düşüncesi de manilerde sıkça yer alan bir başka sosyal normdur. Maniler, çevreye duyarlı olmanın, doğayı korumanın önemini vurgular.
- 2.4.5. İyi ve Kötü Arasındaki Ayrım:** Manilerde, genellikle iyi olanın ödüllendirildiği, kötü olanın ise cezalandırıldığı bir bakış açısı hakimdir. Bu, toplumsal düzenin korunmasına ve bireylerin ahlaki sorumluluklarını yerine getirmelerine yönelik bir hatırlatmadır.
- 2.4.6. Çalışma ve Emek:** Çalışkanlık, emek verme ve dürüstlük de mâni sözlerinde önemli bir yer tutar. Çalışarak elde edilen başarıya değer verilmesi, tembellik ve yersiz isteklerden uzak durulması gerektiği normları işlenir.
- 2.4.7. Toplumsal Dayanışma:** Manilerde, yardımlaşma, birbirine destek olma, komşuluk ilişkileri gibi toplumsal dayanışma unsurları da önemli bir yer tutar. Toplumun huzur içinde yaşayabilmesi için bireylerin birbirlerine yardımcı olmaları gerektiği anlatılır (1986: 18-39).

Yukarıda belirtilen unsurlar, halkın yaşam biçimi, inançları ve gelenekleriyle örtüşen sosyal normlar olup, mâni türündeki şiirlerin halk tarafından daha kolay benimsenmesine katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda maniler salt kelime ahengi ile oluşturulan sözcükler olmamakta toplumun değer yargıları, duyuş ve düşünüşü ile ilgili önemli ipuçları verebilmektedir. Geleneğin aktarımı bağlamında önemli vazifeler üstlenen sözlü kültür ürünleri Türk kültürüne ait değer normlarını gelenekten geleceğe aktarım vazifesi görmesi anlamında önem arz etmektedir.

Sonuç

Türk halk bilimi eserlerinde sosyal normlar, toplumsal yapının çözülmesi ve anlaşılması için önemli ipuçları sunmaktadır. Masallar, destanlar, türküler ve maniler gibi halk edebiyatı metinleri, bu normların korunması ve yeni nesillere aktarılmasında kritik bir rol üstlenmektedir. Bu nedenle, Türk halk edebiyatı eserlerinin incelenmesi, sadece kültürel mirası anlamakla kalmayıp, toplumsal değerlerin tarihsel gelişimini de gözler önüne serer. Türk halk bilimi, toplumsal değerleri, gelenekleri, inançları ve davranış kalıplarını inceleyen bir bilim dalıdır. Bu bağlamda, sosyal normlar halk biliminde önemli bir yere sahiptir. Sosyal normlar, bir toplumun bireylerinden beklenen davranış biçimlerini ve bu davranışların dayandığı değerler sistemini ifade etmektedir. Bu normlar, toplumun düzenini sağlama, bireyler arasında uyumu artırma ve kültürel kimliği koruma amacı taşır. Türk halk biliminde sosyal normların mesajları genellikle atasözleri, deyimler, halk hikayeleri, destanlar ve türküler gibi sözlü kültür ürünleri aracılığıyla aktarılır. Bu tür eserler, topluma belli başlı değerleri öğretme, ahlaki dersler verme ve bireyleri toplumsal kurallara uygun şekilde davranmaya yönlendirme işlevi görmektedir. Örneğin, "Komşu komşunun külüne muhtaçtır" atasözü, dayanışma ve yardımlaşmanın önemine vurgu yapar. Benzer şekilde, "Ne ekersen, onu biçersin" atasözü, bireylerin davranışlarının sonuçlarına katlanacaklarını hatırlatarak sorumluluk bilinci aşılamaktadır.

Türk halk bilimi ürünlerinde yer alan sosyal normlar, aynı zamanda toplumsal düzenin korunmasına katkıda bulunmaktadır. Örneğin, masallar ve efsanelerde sıklıkla karşılaşılan adalet teması, haksızlığın cezalandırılması ve hak edenin ödüllendirilmesi gerektiğini vurgular. Bu, bireylerin doğru ve adil davranışlara yönltilmesini sağlamaktadır. Ayrıca, halk kültüründe yer alan mizah unsurları, sosyal normlara aykırı davranışların hoş olmayan sonuçlarını esprili bir dille eleştirerek bireyleri uyarmaktadır. Sosyal normların halk bilimi üzerinden verdiği mesajlar, yalnızca geçmişe ait birer miras değildir; aynı zamanda günümüz toplumlarına da ışık tutar. Geleneksel normlar, modern yaşamın karmaşıklığında bireyler ve toplumlar için rehberlik edici bir rol oynar. Özellikle hızlı toplumsal

değişim dönemlerinde, bu normlar bireyler için güvenli bir çerçeve sunar ve kimlik duygusunu güçlendirmektedir.

Sonuç olarak, Türk halk bilimi, sosyal normların topluma verdiği mesajları hem bireysel hem de toplumsal düzeyde aktaran zengin bir kaynaktır. Bu normlar, bireylerin ahlaki gelişiminden toplumsal barışa kadar geniş bir yelpazede etkili olmuştur ve olmaya devam etmektedir. Dolayısıyla, bu değerlerin korunması ve yeni kuşaklara aktarılması hem kültürel sürekliliği sağlamak hem de toplumsal dayanışmayı güçlendirmek açısından büyük önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Başgöz, İ. (1986), *Manilerimizin Başlıca Temleri, Folklor Yazıları*, İstanbul: Adam Yayınları.
- Başgöz, İ. (2008). *Türkü*. İstanbul: Pan Yayınevi.
- Boratav, P. N. (2017). *Az gittik uz gittik*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Boratav, P. N. (2009). *Zaman zaman içinde*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Boratav, P. N. (1995). *100 Soruda Türk halk edebîyatı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Çobanoğlu, Ö. (2001). “Türk Mitolojisi”, *Türk Dünyası Ortak Edebiyat Tarihi*, C. I, Ankara: AKM Yayınları, s. 1-120.
- Çobanoğlu, Ö. (2004). “Türk Halk Kültüründe ‘Tör/Başköşe’ Kavramı ve Anlam Yaratmadaki Simgesel Sürekliliği”, *Türkbilig: Türkoloji Araştırmaları*, 7, 33-44.
- Kafesoğlu, İ. (1989). *Türk Millî Kültürü*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları
- Karakuş, N. & Ökten, C. (2021). Türk Masalları ile Toplum İnşası. *Bilig*. 97, 29-53.
- Kılcan, B. (2016). Ignác Kúnos’un kırk dört Türk peri masalı adlı eserinin Değerler açısından incelenmesi, *Turkish Journal of Education*, 5 (3) 91-92.
- Ögel, B. (1971). *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. I, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.